

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_220051

UNIVERSAL
LIBRARY

C. SNOUCK HURGRONJE
VERSPREIDE GESCHRIFTEN
(G E S A M M E L T E S C H R I F T E N)

I

KURT SCHROEDER / VERLAG / BONN U. LEIPZIG

Checked 1969

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. 839.31 / S 67 V. 4 Accession No. 1953-35-

Author

Snowek & Wroblewski

Title Venstreide Geschriften

This book should be returned on or before the date last marked 1972

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

C. SNOUCK HURGRONJE

VOORZIEN VAN EEN BIBLIOGRAPHIE EN REGISTERS
DOOR DR. A. J. WENSINCK HOOGLEERAAR TE LEIDEN

KURT SCHROEDER / BONN UND LEIPZIG / 1924

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

C. SNOUCK HURGRONJE

DEEL IV

**GESCHRIFTEN BETREFFENDE DEN ISLAM
IN NEDERLANDSCH-INDIË
(EERSTE REEKHS)**

KURT SCHROEDER / BONN UND LEIPZIG / 1924

INHOUD VAN HET VIERDE DEEL

Inhoud	1
XLVI De beteekenis van den Islâm voor zijne belijders in Oost-Indië .	1
XLVII Een en ander over het inlandsch onderwijs in de Padangsche Bovenlanden	27
XLVIII C. Poensen, Brieven over den Islâm uit de binnenlanden van Java	53
XLIX Een Arabisch bondgenoot der Nederlandsch-indische regering .	69
I Rapport over de mohammedaansche godsdienstige rechtspraak .	87
II Brieven van een wedono-pensioen	111
LII Nieuws over Bantam?	249
LIII Advies over codificatie van adatrecht	257
LIV Iets over priesterraden	277
LV Sajid Oethman's Gids voor de Priesterraden	283
LVI Penangsche wijsheid?	305
LVII Atjeh	313
LVIII Zwagerschap volgens de godsdienstige wetten op Java	327
LIX De Pedir-expeditie	331
LX De bepaling van het einde der pocasa	347
LXI Hadji-politiek?	353
LXII Eene onbezonnene vraag.	369
LXIII De excursie ter Noord- en Oostkust van Atjeh en hare gevolgen .	387

XLVI

**DE BETEKENIS VAN DEN
ISLÂM VOOR ZIJNE BELIJDERS
IN OOST-INDIË**

1883

Verschenen in: Wetenschappelijke voordrachten gehouden te Amsterdam in 1883, ter gelegenheid der Koloniale Tentoonstelling (Leiden, E. J. Brill, 1884) blz. 93—122. Ook afzonderlijk bij denzelfden uitgever.

Het is meer vermakelijk dan vruchtbaar iemand te hooren uitweiden bijv. over de betrekkelijke waarde van Boeddhisme en Christendom, wanneer hij daarbij blijken geeft het over den juisten inhoud der vergeleken begrippen eigenlijk met zichzelf niet eens te zijn. Toch is deze wijze van zaken te bespreken wel de meest gewone. Bij tal van schrijvers vindt men oordeelen over de betekenis van den Islâm in Oost-Indië, meestal in negatieve zin, maar met argumenten, die zich evenzeer vóór het tegendeel laten gebruiken. Beschouwt men de uitspraken dier auteurs van naderbij, dan gevoelt men al dadelijk, dat hunne methode schromelijk verward is, en meer nauwlettend onderzoek doet ons hunne eerste zonde, de moeder van alle andere, ontdekken: zij meten zonder maatstaf, zij beoordeelen het gehalte van den Islâm bij zijne belijders in Oost-Indië, zonder te weten waaraan men dien toetsen kan. Inderdaad zijn juiste begrippen omtrent de geschiedenis van den Islâmi en eenige kennis van de wijze, waarop hij in andere landen heeft gewerkt, noodig om den waren toetssteen te vinden.

94 (4) Vergunt mij dus, ter inleiding mijner bespreking van dit onderwerp, u een en ander uit de ontwikkelingsgeschiedenis van dezen godsdienst te herinneren, dat tot het zuiver stellen der vraag leiden kan.

Ruim 12½ eeuw geleden stierf te Medina de profeet, die zich er op beroemde een „ongeletterde” te zijn en die toch der menschheid als erfenis een Boek naliet, dat reeds wonderen gewrocht had bij zijn leven en nog grotere werken zou na zijn dood. Mohammed was niet meer, maar de Qorân bleef; door Allahs woord bezield ging eene keurbende van geloovigen de wereld in, om de mensen te dwingen tot Islâm d. i. onderworping aan Allah en de bevelen, door zijnen gezant overgebracht. Weinig had de Godsgezant, toen hij 23 jaren te voren de eerste schrede op de profetenloopbaan zette, de gevallen van dien stap kunnen vermoeden. „Verder gaan of terugtreden!” dit riep de logica der feiten Mohammed bij herhaling met gebiedende stem toe. En hij ging verder: gevoelde hij zich eerst slechts geroepen het heil, dat

zoovele volken in de kennis der wet van Allah reeds bezaten aan zijn stamgenooten te brengen, — zijne zending breidde zich allengs uit tot andere, tot alle Arabieren, ja tot de gansche menschheid; zelfs de Joden en Christenen, die Allah reeds kenden, ingesloten. Met deze voortdurende uitbreiding van zijn werkkring hing eene wijziging van Mohammeds levénsbeschouwing innig samen, die niet zonder invloed bleef op den inhoud der latere openbaringen. De Islâm was dus reeds bij Mohammeds leven geene onveranderlijke grootheid; na zijn dood was hij dit evenmin. Trouwens de geschiedenis leert op elke bladzijde, dat ook godsdiens niet volwassen geboren worden, maar opgroeien onder zeer verschillende invloeden. Toch heeft men zich dit proces bij den Islâm gewoonlijk te schielijk afloopend voorgesteld. Wel weet men, dat ook hier ketterijen ontstonden, als Sji'itisme en andere
95 (5) -ismen bekend; maar de Islâm zelf bleef, zegt men, onbesmet; hij leefde onder alle hemelstreken zonder van kleeding of diëet te veranderen. De godsdiest der besten onder de Arabieren, die sedert het jaar 632 de wereld overstroomden, is de Islâm, die thans nog door alle vrome moslims wordt beleden. Weliswaar zijn sommige legenden, gebruiken, wetten zelfs, eerst later ontstaan; doch dit betreft kleinigheden, zoodat hij, die den Islâm wil leeren kennen, niet beter kan doen dan den Qorân en Mohammeds leven bestudeeren. Zoo meende men en meent men dikwijs nog.

Voor deze, in wezen rechtzinnig-moslimsche, beschouwing is in de laatste jaren door ijverige studie der geschiedbronnen, allengs de historische in de plaats getreden. Ware een godsdiest, die bij zoovele verschillende volken ingang vond, sedert zijn ontstaan bijna onveranderd gebleven, dan zou hij hun slechts als een los kleed omgehangen zijn; immers het volkskarakter laat zich niet vermoorden. Is hij daarentegen — en wie zal het loochenen? — hun in merg en been gedrongen, dan moet er aanpassing plaats gehad hebben, die geen der beide elementen ongewijzigd liet.

En zoo is het geweest. Mohammeds godsdiest en de Islâm van later tijd staan tot elkaar als het zaadje tot de volwassen plant. De volken, voor wie de Islâm de grootste beteekenis kreeg, hebben zelven ook het meest tot de vorming van zijn karakter bijgedragen. Zij openden voor zijne ontwikkeling zekere wegen en sloten tegelijkertijd andere voor hem af. Zeer, zeer veel zou er in den Islâm geheel anders uitzien, wanneer deze zijne leerjaren niet in West-Azië, maar bijv. in Europa had doorgebracht. Mohammeds godsdiest heeft drie eeuwen van strijd om het bestaan, van opgewekt leven dus, gekend; een tijdperk, dat men niet zonder recht

met de veelbewogen eerste drie eeuwen des Christendoms heeft kunnen
96 (6) vergelijken¹⁾. Eerst in de woelingen der in den boezem des Islâms zelf ontstane richtingen, door den strijd tegen eene te sentimentele opvatting der betrekking tusschen God en den mensch, en vervolgens tegen een te rationalistisch godsbegrip, kwam het moslimsche dogma tot zelfbewust leven. Na drie eeuwen was de rechtzinnige geloofsleer vastgesteld; sedert is zij in hoofdzaak dezelfde gebleven en werden afwijkingen van de hoofddogmen niet meer geduld. Langer duurde het, voor dat de Islâm een vredesverdrag gesloten had met de mystieke neigingen der hem onderworpen Arische volken. Sedert de 11de eeuw kent men den veiligen middenweg die den moslim, zonder zijne rechtzinnigheid in verdenking te brengen, tot eene inniger betrekking met het Hoogste Wezen leidt, dan de vervulling der geboden alléén.

Ook op het gebied der praktijk bleef na Mohammeds dood een ruimer veld open voor den strijd der meeningen dan een oppervlakkige blik op de rechtzinnige overlevering wel doet vermoeden. De ontwikkeling der plichtenleer gaf ook tot vorming van partijen aanleiding en tot heden toe heerscht hierin niet dezelfde eenstemmigheid als in de leer des geloofs. Wel verloor de strijd spoedig al de heftigheid, die hem eerst kenmerkte en waren de leerlingen hier verdraagzamer dan de meesters. Maar eene volledige fusie kwam niet tot stand en van de talrijke fîqhscholen, die in den loop der eerste eeuwen ontstonden, bestaan vier tot heden voort en hebben drie nog grote beteekenis. Gelukkig achten echter de aanhangers der verschillende scholen het plichtmatig de (betrekkelijk onbeduidende) verschilpunten te beschouwen als door Allah zelf zoo gewild en elkander daarom niet te verketteren. Men dwaalt dan ook volkommen, wanneer men, gelijk sommige schrijvers over den Islâm in O. Indië, aan het maken van propaganda voor eene andere dan de aldaar heerschende Sjafi'itische school eenige beteekenis hecht of zelfs voor toeneming van fanaticisme als gevolg daarvan vrees.

Na ongeveer drie eeuwen dan stond tot in de kleinste bijzonderheden vast wat de moslim te geloven, te doen en te laten had. De Islâm had de volle rijpheid des levens bereikt, niet slechts wat 97 (7) zijn karakter, maar ook wat zijne uiterlijke verschijning betreft. Kerk en staat zijn hier, gelijk men weet, één en ondeelbaar. De heilige krijs had den moslimschen naam overal geducht gemaakt;

1) M. Th. Houtsma, de strijd over het Dogma in den Islâm tot op el-Ash'ari pag. 141.

de pretensie, dat de gansche wereld van [rechtswege moslimsch gebied is, die thans eene belachelijke aanmatiging schijnt, wekte toen slechts angst. Eenmaal zouden geene kâfirs meer bestaan, behalve de belijders van andere openbaringen Gods, Joden en Christenen, aan wie op vernederende voorwaarden het recht van bestaan verzekerd bleef, mits zij, zoo al niet de waarheid, dan toch de heerschappij van den Islâm erkenden.

Niet lang daarna kon deze hoop, door de werkelijkheid beschaamd, slechts door het krachtigst geloof levendig gehouden worden. Zelfs de stoute wijze, waarop het jeugdige Turkenvolk zich aangordde om Allahs wil in dezen uit te voeren, kon der niet-moslimsche beschaving slechts een voorbijgaanden schrik aanjagen. Op den duur waren de steeds talrijker staatjes, waarin het eenmaal zoo bloeiende moslimsche Rijk verbrokkelde werd, hoogstens in staat het eeumaal verworvene te verdedigen; aan nieuwe veroveringen werd zelden gedacht. En waar deze, gelijk bijv. in Hindostan, nog plaats hadden, stonden zij op zichzelve; ofschoon voor den godsdienst van groot gewicht, dienden zij toch meer om het gebied van een of ander moslimsch vorst, dan om den Dâr al-Islâm te vergrooten.

Tot de stranden, door de Indische en Chineesche zeeën bespoeld, strekten de moslimsche legers hunne zegevierende tochten niet uit. Toch kwamen reeds vroeg gelooviggen naar deze gewosten ten handel en vond hun godsdienst hier en daar aanhangiers. Heilige oorlog is niet het eenige middel om het ware geloof uit te breiden. Zelfs mag men, volgens de theorie, slechts dan tot aanwending van geweld overgaan, als vermaning en prediking vruchtelos zijn gebleken. De Islâm kent zoomin zendelingen als geestelijken, aan wie herderlijke plichten zijn opgedragen. De geestelijke, als men hem zoo noemen wil, gaat slechts voor bij de gemeenschappelijke

98 (8) godsdienstoefeningen; wat „zielzorg” aangaat, is het cene der voorname zedelijke verplichtingen van elk moslim de broeders te gelegener tijd „tot het goede aan te sporen en het kwade te verbieden.” Hier heeft men dus inderdaad een „koninkrijk van priesters”¹⁾; en zendelingen zijn zij allen tevens. Deze taak der zending wordt door de Mohammedanen inderdaad ernstiger opgevat dan het bevel: „predikt het Evangelie aan alle kreaturen” door vele Christenen, die dit vrijelijk aldus overzetten: „zorgt vooral dat

1) Exodus XIX: 6.

de Javaan geen Christen wordt!" De geloovige kooplieden, die handel dreven in het verre Oosten, namen zich bij lang verblijf of duurzame vestiging vrouwen uit de kinderen des lands. Zoo ontstond de moslimsche familie, die door den vrij algemeenen bekeeringsijver aldra aanwies tot eene gemeente. De bekeering van een Inlandsch vorst of ook het succes van een Arabisch avonturier was voldoende om hieruit een staatje te vormen; daarna ging men niet zelden tot heiligen krijs tegen ongeloovige stamverwanten over en zoo kon uit zwakke beginselen een vrij aanzienlijk moslimsch rijk ontstaan. Op deze wijze ging het aan de kusten van Malabar en Coromandel en het was zonder twijfel vooral van hier uit, dat de Islâm zich over den O. I. archipel verbreidde. De bewoners van den Dekkan, die zich als bemiddelaars van den handel tusschen de moslimsche staten en Oost Indië in groten getale vestigden in de havensteden dezer eilandengroep, waren als door de natuur der zaak aangewezen om hier de eerste zaden van den nieuwe godsdienst uit te strooien. Arabieren, vooral dezulken die onder den naam van sajjids of sjeriefen voor afstammelingen van den Profeet doorgingen, vonden dan later eene welkom gelegenheid om hun organiserend talent te tonen; als priesters, priestervorsten en sultans legden zij aan de vorming der nieuwe rijken dikwijls de laatste hand.

Verschillende eigenaardigheden van den Islâm in Oost Indië getuigen nog van zijne Dekkansche afkomst: zoo het heerschen der Sjafî'itische school, die ook thans nog aan de kust van Coromandel 99 (9) wordt gevolgd; zoo ook de invloed van het Sji'itisme, waarvan thans op Java en Sumatra nog slechts enkele sporen worden aange troffen, doch die zich vroeger hier wel even sterk deed gelden als thans nog in Voor-Indië. In de 14de eeuw onderhield dan ook de vrome moslimsche vorst op N. O. Sumatra, dien Ibn Battoueta bezocht, betrekkingen met het hof van Dihli; vele gebruiken aldaar herinnerden onzen grooten reiziger aan die der Indische hoven en vele der door hem medegedeelde benamingen van personen en zaken zijn van Perzischen oorsprong^{1).}

De bijzonderheden der geschiedenis van de uitbreiding des Islâms in deze gewesten zijn ons deels volkommen onbekend, deels onder den sluier der legende verborgen. Gelijk overal^{2),} waar

1) Men zie Deel IV: 229 vv. der Fransche uitgaaaf.

2) Zoo heeft men omtrent de invoering van den Islâm aan de kust van Malabar eene overlevering (*Tohfut ul-Mujahideen*, transl. by M. J. Rowlandson, London 1833, pag. 47 vv.), die zich om de wonderbaarlijke snelheid, waarmede alles geschieft, met de verhalen omtrent de wali's van Java en Zuid-Celebes laat ver-

deze godsdienst niet door verovering werd ingevoerd, heeft ook hier de volksoverlevering de geschiedenis van eeuwen in weinige jaren saamgeperst; de arbeid van vele geslachten komt in de legende in een oogenblik tot stand; voor den natuurlijken gang der zaken komen hier de wonderen der wali's, der heilige mannen, die het ware geloof predikten, in de plaats; en de bevolking der strandplaatsen wordt als door een tooverslag voor den Islâm gewonnen. Wij kennen echter in het algemeen de ware toedracht; wat vreedzame predikters begonnen, werd meestal door pressie van vorsten en hoofden, dikwijs door geweld van wapenen voltooid. Want al heeft men met reden de Islamiseering van Java veeleer eene omwenteling dan eene verovering genoemd, toch is ook in Oost-Indië nu en dan geregeld heilige oorlog gevoerd. Onze reiziger van 100 (10) zooeven prijst den geloovigen Sumatraanschen vorst o. a. omdat hij „overvloedig was in het voeren van heiligen krieg” en de omliggende bevolking, die zich nog niet bekeerd had, werd door hem voorloopig op schatting gesteld. De beweging, die wij sedert de 13^e eeuw kunnen waarnemen, duurt voort tot in onzen tijd. Geheel Java, nagenoeg geheel Sumatra, een zeer groot deel van Celebes, de kuststaten van Borneo en vele kleinere eilanden van den Archipel zijn voor den Islâm gewonnen en in het ongeloovig gebied maakt hij bijna zonder inspanning groote vorderingen. Er bestaat kans, dat dit zoo zal blijven voortgaan; althans de invloed van het Nederlandsch bestuur schijnt aan deze propaganda ten goede te komen.

Men zal op het eerste gezicht al licht geneigd zijn, dezen loop der zaken noodlottig te noemen; voor het Europeesch bestuur, dat zich dan immers als op een vulkaan beweegt; voor de bevolking, die, door den Islâm tot een matig peil van beschaving opgeleid, den weg om verder te komen afgesloten vindt. Immers deze godsdienst, hoe geschikt ook om Barbaren aan orde en tucht te gewennen, laat zich met de moderne beschaving niet verzoenen dan door eene radicale hervorming; en niets geeft ons recht deze te verwachten.

Nu roepen ons echter onze schrijvers van daar straks toe: vrede, vrede, geen gevaar! De Islâm heerscht daarginds slechts in schijn, hij bedekt de Inlandsche maatschappij als een officieel kleed, een kleed vol gaten, waardoor telkens de half-gehindoeïseerde Polynesiërs henengluurt en zich aan den scherpzinnigen opmerker in

gelijken; maar tevens eene andere (O. c. pag. 55 v.), die stoutweg door den Profeet zelven aan een Malabaarsch koning bevel laat geven om zijn volk te bekeren — evenals eene Javaansche legende Adji-Saka aan de voeten van Mohammed als leerling doet nederzitten. (Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap XIII: 318 vv.).

zijn ware, heidensche wezen vertoont. Hoe smakeloos deze geijkte beeldspraak ook is, wij hebben thans slechts de juistheid van het daarin uitgedrukte oordeel te onderzoeken. Wij weten nu tevens reeds welken maatstaf wij niet aan het godsdienstig leven der Eilandbewoners aan te leggen hebben. Niet de godsdienst van Mohammed, maar de tot volle rijpheid ontwikkelde Islâm kan herwaarts zijn overgekomen. Niet de Qorân en de overlevering, maar de wetboeken en dogmatische werken, sedert de derde eeuw ontstaan, doen ons dien Islâm kennen. Maar men gaat zelfs veel te ver,

101 (11) wanneer men kennis of betrachting van den inhoud dier werken als vereischte stelt aan hen, die den naam van moslims mogen dragen. Zelfs een faqieh, een moslimsch wetgeleerde, zou zulk eene methode van onderzoek wellicht goedkeuren in theorie, maar zeker voor de toepassing terugdeinzen. Nemen wij eens een land, waar de Islâm reeds meer dan 12 eeuwen heerscht en waar nu nog de hoofdplaats der Mohammedaansche wetenschap gevonden wordt: Egypte. Een wetgeleerde, die daar een blik in het volksleven slaat, zal met schrik ontwaren dat de reinheidswetten dagelijks geschonden worden. De godsdienstoefeningen, minstens vijfmaal daags door ieder geloovige te verrichten, ziet hij schandelijk veronachtzamen; immers, zooals Lane het uitdrukt¹⁾, „er zijn in Egypte betrekkelijk weinige mensen, die niet soms of dikwijls dezen plicht verzuimen; velen, die bijna nooit bidden.” De gunstige indruk, door de getrouwe waarneming der vasten in de maand Ramadhan²⁾ bij onzen wetgeleerde teweeggebracht, wordt weder uitgewischt door de algemeene nalatigheid in de opbrengst der godsdienstige belastingen, zakât genaamd³⁾ en door de lichtzinnige wijze, waarop zoovelen de bedevaart naar Mekka zonder enige verontschuldiging verzuimen⁴⁾.

Waar het zoo gesteld is met de betrachting der 5 hoofdplichten van alle geloovigen jegens Allah, der pilaren van den Islâm, daar ontzinkt onzen faqieh de moed om te onderzoeken, in hoeverre de verhouding der menschen onderling naar Allahs wetten geregeld is, m. a. w. in hoeverre het moslimsch recht wordt nageleefd⁵⁾. Inderdaad

1) Lane, *Manners and Customs of the modern Egyptians* (5th edition) I: 90; vergelijk ook aldaar pag. 102, waar het heet dat vrouwen, die de gebeden houden, in Egypte tot de zeldzaamheden behoren.

2) A. w. pag. 114 v.

3) A. w. pag. 113—4.

4) A. w. pag. 115.

5) De beroemde Qairo'sche faqieh Badjoeri klaagt in zijnen commentaar op Ibn Qasim (II: 255) bitter over de algemeene veronachtzaming der bepalingen van

102 (12) vindt men de troostelooze verzuchting, dat „allen zijn afgeweken” op iedere bladzijde der uitvoerige fiqhboeken. Zonder zich om het werkelijke of mogelijke te bekommeren, gaan die geleerden sinds eeuwen voort tot in het kleingeestige toe uiteen te zetten, hoe alles wezen moet. Maar als zij soms uit hun boek opziende de wereld om zich heen gadeslaan, moet het hun toch uit de pen: hoe verre zijn wij van dit alles nog verwijderd!

Geheel anders dan deze ideale maatstaf der geleerden, is de practische, dien het volk aanlegt. Het let op enkele uiterlijke kenmerken en bepaalt daarnaar de partij of godsdienstige gezindte, waartoe iemand behoort. Wie het bondsteeken heeft ontvangen, zich naar de wijze der moslims kleedt, varkensvleesch en wijn verafschuwtt en de kâfirs haat, wordt door de menigte als moslim beschouwd, mits hij niet als boosdoener berucht zij. Neemt hij daarenboven eenige voorname godsdienstplichten waar, zoo noemt men hem reeds vroom. En wie in de oogen der faqiehs niet geheel vorwerpelijk schijnt, wordt in de gemeente tot de „fijnen” gerekend. Het volk doet immers zijne kennis van den godsdienst niet uit boeken op; deze laat het over aan hen, die naar ambten dingen of op eene bijzonder godsdienstige opvoeding prijs stellen. Het leert zijn plichten kennen door opvoeding, waartoe meestal eenig zeer gebrekig elementair onderwijs in den godsdienst behoort. En het ontleent zijnen maatstaf van beoordeeling niet aan het ideaal, maar aan de prozaïsche werkelijkheid.

Wij kunnen ons met geene dezer methoden van beoordeeling onvoorwaardelijk vereenigen. De eischen, door de theorie gesteld, blijken zelfs in een oud-muslimsch land te streng; hetgeen, waarmee de massa zich tevreden stelt, is zelfs daar, waar de Islâm twaalf eeuwen onbetwist heerschte, te weinig. Het enige, wat ons rest, is vergelijking. Wel mogen we beginnen met den toestand van den Islâm in Oost-Indië aan de strenge eischen der wet te toetsen, maar alvorens een eindvonnis uit te spreken zullen we de verhouding dier beide gegevens moeten vergelijken met hunne verhouding in andere muslimsche landen. Daarbij zal altijd de gozindheid der gelooviggen groot gewicht in de schaal moeten

103 (13) leggen. De Perzen, die hooger in beschaving stonden dan hunne veroveraars, de Arabieren, onderwierpen zich slechts gedwongen aan den Islâm, maar de meerderheid bleef heimelijk aan den ouden godsdienst getrouw, al voegde zij zich naar de uiterlijke vormen.

het huwelijksrecht en zegt o. a. dat eene bepaling, die alleen geldt voor den echtenoot van onbesproken gedrag nauwelijks meer vermelding verdient; want „waar is zulk een thans te vinden?”

Geene getrouwe wetsbetrachting noch uitnemende kennis der leer zou ons in dezulken ware moslims kunnen doen zien. Maar zij, die de wet willen vervullen, al struikelen zij door verschillende oorzaken in velen¹⁾, zij hebben op dien naam meer aanspraak.

Bij ons onderzoek zij het ons geoorloofd dikwijs den Islâm der Javanen als uitgangspunt te nemen; het oordeel, welks waarde wij onderzoeken, heeft hen voornamelijk op het oog en wat van Java geldt, is soms in mindere, vaak ook in meerdere mate op de andere geïslamiseerde gedeelten van Oost-Indië toepasselijk.

Is het den Javaan ernst met dien eersten plicht der geloovigen, de belijdenis: „er is geen god dan Allah en Mohammed is Allahs gezant”? Men betwijfelt, ja ontkent dit. Wel liggen hem de woorden als in den mond bestorven, maar de zin is hem vreemd. Hij gelooft aan het bestaan van bovenmenschelijke wezens, producten deels van de verbeelding der Polynesiërs zelven, deels van die der Hindoes; zijne slamatans (offermaaltijden) draagt hij op aan geesten der voorvaderen, beschermgeesten der desa's en der rijstvelden; hij

104 (14) bezoekt de kramats, de heilige graven der wali's, waarvan sommigen blijkens hun uiterlijk oorspronkelijk heidensche heiligdommen waren²⁾; hij offert wierook bij heilige boomen; in zijne godsdiestige formulieren wemelt het van demits, pri's, prijangans, widadari's zoowel als van djins; — hij is dus heiden in zijn hart. Is deze gevolgtrekking juist? Zoo ja, dan is de bevolking der meeste Mohammedaansche landen, de hoogst ontwikkelden uitgezonderd, heidensch te achten. Reeds de profeet moest, bij wijze van concessie, aan de nog wel als religieus onverschilligen bekende Arabieren, een stuk onverduwd Heidendom, den ouden eerdienst van Mekka en omstreken, in den Islâm opnemen. Mochten deze dingen nu ook voor den waren geloovige eene geheel andere beteekenis erlangen dan voorheen, ook hier geldt: „waar tweo hetzelfde doen, is het

1) Door aan de gezindheid euee zoo beslissende waarde toe te kennen, doen wij niet slechts de historische critiek tot haar recht komen maar blijven wij bovendien in volkommen overeenstemming met de Mohammedaansche rechtzinnigheid. Eeno traditio (waarschijnlijk eerst in den strijd tegen de strenge opvatting der Charidjieten ontstaan) laat Gabriël de blijde boodschap aan Mohammed brengen, dat elk lid zijner gemeente, die geene andere goden dan Allah erkend heeft, het Paradijs zal ingaan. „Zelfs al heeft zulk een gestolen of gehoereerd?” vraagt Mohammed. „Ja, zelfs al heeft thij wijna godronken” antwoordt de aartsengel. Zie o. a. Moslim (uitgaaf van Qäiro) III: 17. Dit alleen neemt natuurlijk niet weg dat de geloovige zondaar korter of langer tijd in de Hel zal doorbrengen.

2) Men zie Brumund in de Verhandd. van het Batav. Gen. XXXIII: 178 v.

niet hetzelfde." Want als het gros der Arabieren tot het wezen der moslimsche belijdenis was doorgedrongen, dan zouden zij immers niet verlangd hebben nog langer den Zwarten Steen te kussen, uit de heilige bron Zemzem te drinken, woeste optochten te houden van de eene heilige hoogte naar de andere, met steenen te werpen in het dal van Mina. Zelfs met de tamelijk ruime concessiën van den Profeet was men op den duur niet tevreden; voortdurend bleven ook door hem niet erkende heilige boomen, bergen, grotten, steenen als van ouds de eerbiedige bezoeken der Arabieren ontvangen. Het eenige, dat de officiële Islâm kon doen om zulken eerdienst voor het ware geloof zoo onschadelijk mogelijk te maken, was dat hij er Mohammedaansche legenden aan verbond en zoo verontschuldigde, wat hij niet kon uitroeien. Zoo ging het in het geboorteland van den Islâm, waar men niet eens door religieuzen zin 'uitmuntte; is het wonder dat het oude Heidendom ook daarbuiten niet werd uitgeroeid, maar voortleeft tot in onzen tijd? Syrië en Egypte, zoo spoedig na Mohammeds dood voor goed voor den Islâm gewonnen, zijn vol van Heidendom. In Damascus, een middelpunt van moslimsche beschaving reeds twaalf eeuwen lang, bidden vrouwen om den huwelijkszegen op den hoek eener straat bij een olijfboom, „Eerwaarde vrouw Olijfboom" genoemd, en een derviesj, die zijn gebed met het hare vereenigt, ontvangt hare vrome gaven¹⁾. In Egypte heeft bijna ieder dorp een heilige plaats, die men nu als het graf van een daar gestorven heilige, schutspatroon der gemeente beschouwt; elk patroon heeft een of meer feestdagen in het jaar en de bedevaarten naar de meest geëerdenden onder deze „vrienden van Allah" worden door een niet geringer aantal vromen ondernomen dan die naar het Heilige Huis te Mekka²⁾. 't Is waar, de eerbied, aan zulke plaatsen door het volk betoond, is met de eenheid van Allah niet wel te rijmen; moge de geleerde zulk grafbezoek, gepaard met gebeden tot God, zoo rechtzinnig mogelijk maken, het volk roept de tusschenkomst der patronen in om welvaart te doen toenemen, om van ziekten en rampen bevrijd te worden, en deze aanroeping verschilt in het populair bewustzijn niet of nauwelijks van een gebed. Maar zijn dan dergelijke verschijnselen in de Christelijke kerk u onbekend? Trouwens, het heiligste graf op de wereld is voor alle moslims dat van den Profeet te Medina, den Profeet die

1) Sprenger, Leben und Lehre des Mohammad II: 10—11.

2) Lane, Manners and Customs of the modern Egyptians, 5th edition, I: 302—3.
e. a. p. Over de voortleving des Heidendoms in moslimsche landen zie men vooral het voortreffelijke werk van Dr. I. Goldziher, „Le culte des saints chez les Musulmans" in Tome II van de Revue de l'histoire des religions.

zeide: „Allah vervloekte de Joden en Christenen, die de graven hunner profeten tot bidplaatsen maken!”

Wel zien de hoogst ontwikkelde moslims ten allen tijde met weerzin zulk onkruid voortwoekerend, ten nadeele van de ware leer en ten bate van derwiesjen en andere godsdienstige parasieten. Maar zij vormen eene kleine minderheid; de meesten ook der wetgeleerden deelen het bijgeloof des volks waaruit zij voortkwamen. Meer dan de ongeletterde menigte mögen zij die ongelijksoortige voorstellingen ordenen, zóó dat aan Allah's grootheid de minste afbreuk wordt gedaan; zij bezoeken toch dezelfde heilige graven, gebruiken dezelfde

106 (16) amulettten en zij zijn het juist, die een goed deel van deze vreemde waar in de officieele geloofs- en plichtenleer hebben binnengesmokkeld. Aan het bestaan van allerlei geheimzinnige wezens te gelooven, is dan ook geenszins onrechtzinnig; maar naar de theorie behoort men hun allen hunne plaats aan te wijzen in de wereld der engelen, der duiven en der djin's. Dat deze niet juist allen van Arabischen oorsprong zijn, kan men reeds in de Arabische Nachtvertellingen zien, welke beter het volksgeloof weerspiegelen dan een moslimsche catechismus. Wali's, vrienden van Allah, en door hem met buitengewone macht begiftigd, hebben naast de profeten hunne plaats veroverd in de orthodoxe leer. Voor de aanroeping dier heiligen heeft zij den minst schadelijken vorm vastgesteld. Ook in de Javaansche en Maleische volkslitteratuur is de oude mythologie wel niet vernietigd, maar toch zooveel mogelijk geslamiseerd. De geschiedenis van den aanvang en van het toekomend einde der wereld is in hoofdzaak de moslimsche; tusschen deze grenzen ligt een tijdvak, waarin moslimsche profeten en heiligen met wezens uit de oud-Javaansche overlevering samenkommen waarbij natuurlijk met alle chronologie wordt gespot. Maar de machtige Batara Goeroe trekt naar Arabië, om door Mohammeds grootheid beschaamd, de wonderdoende Adji Saka, om van den Profeet onderwezen te worden^{1).} Zeker, de Javaan, die zich den genius des Rijdoms, Kjaï Belorong, in de armen werpt, wordt schatrijk maar om na zijn dood des Duivels te zijn²⁾. En de aanroeppingen der Danhjangs sluiten bijna geregelld met de moslimsche geloofsbelijdenis³⁾, terwijl zij met andere dergelijke formulen doorspekt zijn. Geheel gelijk elders leeft dus hier veel van het oude voort, maar gevoelt men ook telkens behoeftte in verschillende

1) Men zie Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap XIII: 318 vv.

2) Med. Zend. Gen. VIII: 237 vv., XXIII: 1 vv.

3) Med. Zend. Gen. VIII: 230, 232.

niet hetzelfde." Want als het gros der Arabieren tot het wezen der moslimsche belijdenis was doorgedrongen, dan zouden zij immers niet verlangd hebben nog langer den Zwarten Steen te kussen, uit de heilige bron Zemzem te drinken, wocste optochten te houden van de eene heilige hoogte naar de andere, met steenen te werpen in het dal van Mina. Zelfs met de tamelijk ruime concessiën van den Profeet was men op den duur niet tevreden; voortdurend bleven ook door hem niet erkende heilige boomen, bergen, grotten, steenen als van ouds de eerbiedige bezoeken der Arabieren ontvangen. Het eenige, dat de officiële Islâm kon doen om zulken eerdienst voor het ware geloof zoo onschadelijk mogelijk te maken, was dat hij er Mohammedaansche legenden aan verbond en zoo verontschuldigde, wat hij niet kon uitroeien. Zoo ging het in het geboorteland van den Islâm, waar men niet eens door religieuzen zin uitmuntte; is het wonder dat het oude Heidendom ook daarbuiten niet werd uitgeroeid, maar voortleeft tot in onzen tijd? Syrië en Egypte, zoo spoedig na Mohammeds dood voor goed voor den Islâm gewonnen, zijn vol van Heidendom. In Damascus, een middelpunt van moslimsche beschaving reeds twaalf eeuwen lang, bidden vrouwen om den huwelijkszegen op den hoek eener straat bij een olijfboom, „Eerwaarde vrouw Olijfboom" genoemd, en een derviesj, die zijn gebed met het hare vereenigt, ontvangt hare vrome gaven¹⁾. In Egypte heeft bijna ieder dorp een heilige plaats, die men nu als het graf van een daar gestorven heilige, schutspatroon der gemeente beschouwt; elk patroon heeft een of meer feestdagen in het jaar en de bedevaarten naar de meest geëerdenden onder deze „vrienden van Allah" worden door een niet geringer aantal vromen ondernomen dan die naar het Heilige Huis te Mekka²⁾. 't Is waar, de eerbied, aan zulke plaatsen door het volk betoond, is met de eenheid van Allah niet wel te rijmen; moge de geleerde zulk grafbezoek, gepaard met gebeden tot God, zoo rechtzinnig mogelijk maken, het volk roept de tusschenkomst der patronen in om welvaart te doen toenemen, om van ziekten en rampen bevrijd te worden, en deze aanroeping verschilt in het populair bewustzijn niet of nauwelijks van een gebed. Maar zijn dan dergelijke verschijnselen in de Christelijke kerk u onbekend? Trouwens, het heiligste graf op de wereld is voor alle moslims dat van den Profeet te Medina, den Profeet die

1) Sprenger, *Leben und Lehre des Mohammad* II: 10—11.

2) Lane, *Manners and Customs of the modern Egyptians*, 5th edition, I: 302—3.
e. a. p. Over de voortleving des Heidendoms in moslimsche landen zie men vooral het voortreffelijke werk van Dr. I. Goldziher, „Le culte des saints chez les Musulmans" in Tome II van de *Revue de l'histoire des religions*.

zeide: „Allah vervloekte de Joden en Christenen, die de graven hunner profeten tot bidplaatsen maken!”

Wel zien de hoogst ontwikkelde moslims ten allen tijde met weerzin zulk onkruid voortwoekerend, ten nadeele van de ware leer en ten bate van derwiesjen en andere godsdienstige parasieten. Maar zij vormen eene kleine minderheid; de meesten ook der wetgeleerden deelen het bijgeloof des volks waaruit zij voortkwamen. Meer dan de ongeletterde menigte mogen zij die ongelijksoortige voorstellingen ordenen, zóó dat aan Allah's grootheid de minste afbreuk wordt gedaan; zij bezoeken toch dezelfde heilige graven, gebruiken dezelfde

106 (16) amulettten en zij zijn het juist, die een goed deel van deze vreemde waar in de officieele geloofs- en plichtenleer hebben binnengesmokkeld. Aan het bestaan van allerlei geheimzinnige wezens te gelooven, is dan ook geenszins onrechtzinnig; maar naar de theorie behoort men hun allen hunne plaats aan te wijzen in de wereld der engelen, der duiven en der djin's. Dat deze niet juist allen van Arabischen oorsprong zijn, kan men reeds in de Arabische Nachtvertellingen zien, welke beter het volksgeloof weerspiegelen dan een moslimsche catechismus. Wali's, vrienden van Allah, en door hem met buitengewone macht begiftigd, hebben naast de profeten hunne plaats veroverd in de orthodoxe leer. Voor de aanroeping dier heiligen heeft zij den minst schadelijken vorm vastgesteld. Ook in de Javaansche en Maleische volkslitteratuur is de oude mythologie wel niet vernietigd, maar toch zooveel mogelijk geslamiseerd. De geschiedenis van den aanvang en van het toekomend einde der wereld is in hoofdzaak de moslimsche; tusschen deze grenzen ligt een tijdvak, waarin moslimsche profeten en heiligen met wezens uit de oud-Javaansche overlevering samenkommen waarbij natuurlijk met alle chronologie wordt gespot. Maar de machtige Batara Goeroe trekt naar Arabië, om door Mohammeds grootheid beschaamd, de wonderdoende Adji Saka, om van den Profeet onderwezen te worden¹⁾. Zeker, de Javaan, die zich den genius des Rijdoms, Kjaï Belorong, in de armen werpt, wordt schatrijk maar om na zijn dood des Duivels te zijn²⁾. En de aanroepingen der Danhjangs sluiten bijna geregeld met de moslimsche geloofsbelijdenis³⁾, terwijl zij met andere dergelijke formulen doorspekt zijn. Geheel gelijk elders leeft dus hier veel van het oude voort, maar gevoelt men ook telkens behoefté in verschillende

1) Men zie Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap XIII: 318 vv.

2) Med. Zend. Gen. VIII: 237 vv., XXIII: 1 vv.

3) Med. Zend. Gen. VIII: 230, 232.

vormen Allah als het ware om toegevendheid te bidden, zich bij Hem te verontschuldigen, wijl men den ouden mensch nog niet geheel heeft uitgetrokken.

- 107 (17) Wat meer zegt dan dit alles: aan de Javaansche pasantrèns en ook elders in Oost Indië aan de moslimsche godsdienschoolen wordt de officiële rechtzinnige geloofsleer, de kalâm zonder eenig bijmengsel geleerd. Uit de Arabische handboeken van Samarqandi, Sanoesi en anderen leert men daar wat men te geloven heeft omtrent Allahs wezen, eigenschappen en werken, omtrent de Godsgezanten en profeten, de Engelen, de heilige boeken, het hiernamaals. 't Is waar, de Arabische taal, die voor de studie van den Islâm veel groter beteekenis nog heeft dan het Latijn voor de Katholieke theologie, is zeker voor de meeste santri's en moerids het struikelblok, dat hen belet in alle geheimen van den kalâm door te dringen; waarschijnlijk zien ook velen hunner de tweespalt niet, die bestaat tusschen het bijgeloof, dat zij met hun volk koesteren en de kennis des geloofs, die zij aan de school opdeden. Maar den Javauen en Maleiers, die op eene godsdienstige opvoeding prijs stellen, wordt aan hunne eigene scholen dan toch de ware weg gewezen. En vertalingen dier leerboeken in de landstaal, tusschen de Arabische regels geschreven, getuigen van den ernstigen wil van velen om ware kennis op te doen. Ware kennis; ja, want valsche wetenschappen zijn er ook. Ook die ngôlmoe's echter met hunne verschillende formulieren, rapals, vinden we onder andere namen elders weder, waar de Islâm heerscht. Voor zoover zij dienen moeten om iemand door onverstaanbare formulen macht over de natuur te verschaffen¹⁾, kan men ze rangschikken onder de magie, die ook in onverdacht moslimsche landen blocit. Al keurt de officiële leer alle tooverij af, dat zij bestaat, wordt zelfs door haar niet betwijfeld en in Egypte onderscheidt men de geheime wetenschap, naar het doel dat zij beoogt, in geroofde en verbodene²⁾. Voor een ander deel behooren deze ngôlmoe's tot het gebied der mystiek³⁾, die wereldbeschouwing, die meer op Arischen dan op 108 (18) Semitischen bodem te huis behoort, die uitgaat van 's mensen verwantschap met de Godheid en de kloze tusschen schepsel en Schepper wil overbruggen. De Islâm, die zich ook onder Arische volken uitbreidde, moest hunne godsdienstige behoeften tot haar recht doen komen. Ja, mystieke godsdienstoeferingen en studiën bleven niet

1) Vergelijk hierover Med. Zend. Gen. IV, 130 vv.; 213 vv.; VIII, 247 vv.

2) Lane, Manners and Customs I. 332 vv.

3) Men zie Med. Zend. Gen. IV, 216 vv.; VIII, 218 vv.

slechts in haar geboorteland in wezen, maar de mystiek had op den Islâm een zoo blijvenden invloed, dat beiden thans in de werkelijkheid als onafscheidelijk verbonden zijn. Op voorwaarde van ingetogenheid verwierf het Coefisme burgerrecht. Nooit mogen zijne adepten de uiterlijke vormen van den Islâm verwaarlooszen of onverholen eene andere geloofsleer prediken: doen zij dit, dan worden zij als ketters beschouwd, hoewel toch velen dier „wetteloze derwiesjen” bij het geloolige volk allerwegen vereerd worden. Knoopen zij echter hunne meestal ietwat pantheïstisch gekleurde bespiegelingen aan de woorden der officiële leer vast; nemen zij de wetten van den fiqh in acht, al hebben zij omtrent hare beteekenis hunne eigene opvattingen, dan heeten zij orthodoxe mystieken en worden geacht als geloovig, die meer dan hun plicht doen. Zoowel de eene als de andere soort van Coefi's wordt in O. Indië aangetroffen. De dzikrs, die mystieke godsdienstoefeningen, zijn algemeen in zwang. De rechtzinnige opvatting eener steeds toenemende mystieke gemeenschap met het Hoogste Wezen, in vier graden onderscheiden, vindt men in de Javaansche zoowel als in de Maleische letterkunde vaak en met voorliefde voorgedragen. Dat ook onkruid onder de tarwe gevonden wordt, spreekt in dit eenmaal sterk gehindoeïseerd gebied bijna van zelf. Maar de populaire benaming voor deze afwijkingen: ngôlmoe pasèq d. i. kettersche wetenschap, leert ons hoe wij ze te beoordeelen hebben. Zelfs de kettersche droomerijen van zeker aan opium verslaafd Javaansch mysticus¹⁾ stellen prijs op een moslimsch tintje en in dit letterkundig wan gedrocht wordt de officiële geestelijkheid gescholden niet om hare rechtzinnigheid, maar wijl zij hebzuchtig is en wereldsgezind. In 109 (19) de volksliteratuur, die geheel buiten de school omgaat, ontbreekt het overigens niet aan waarschuwingen tegen alle leeraars, die een met den Qorân strijdenden ngôlmoe prediken en de beoefening der Wet gering schatten^{2).}

Neen, de afwijkingen van de officiële geloofsleer, de afstand tusschen de leer der boeken en het geloof des volks is in O. Indië niet veel grooter noch van anderen aard dan elders; want naar hun beste weten willen de Javaan en de Maleier als moslims gelooien. Van hen kan men, evenals van de minder ontwikkelde geloovig op de gansche aarde, zeggen, dat zij nevens Allah andere wezens dienen, die hun nader staan, hoewel zij overvloedig zijn in betuigingen van Allahs eenheid, almacht en voorbeschikking en dit

1) Men zie hierover Med. Zend. Gen. XVII: 227 vv.

2) Med. Zend. Gen. XIII: 183 vv.

zonder zich verder rekenschap te geven van de verhouding dier wezens tot den Almachtige; en dat zij dit alles doen „als goede Mohammedanen”^{1).}

Na deze opmerkingen over de geloofsleer willen wij nu door een blik op de practijk van den Islâm in O. Indië ons overtuigen, of men hieraan met meer recht argumenten ontleent voor de stelling: „de O. Indische Mohammedanen zijn geloovig in naam, heidenen in hun hart.” In de werken over den fiqh, wel eens ten onrechte Mohammedaansch Recht genaamd, vindt de geloovige al zijne plichten opgetekend. Eerst komen altijd de vijf hoofdplichten aller moslims jegens Allah, de grondzuilen van den Islâm; vervolgens worden niet slechts de verhoudingen van echtgenooten, van bloedverwanten onderling, van ouders en kinderen, de voogdij, het erfrecht enz. geregeld, maar ook de plichten van den moslimschen vorst, den veldheer, den soldaat, den rechter vindt men in deze handboeken uiteengezet. Wij weten reeds hoezeer eene maatschappij, waar al deze wetten redelijk getrouw werden nageleefd, eene wereld 110 (20) naar het hart der faqiehs zou wezen, maar tevens hoever de geheele moslimsche wereld van dit ideaal verwijderd is. Laat ons dus hun, die vijf eeuwen geleden den Islâm begonnen aan te nemen, geene hogere eischen stellen dan aan degenen, die vóór twaalf eeuwen reeds werden bekeerd.

Zeer getrouw in de naleving der reinheidswetten en de verrichting der verplichte dagelijksche en wekelijksche gods-dienstoefeningen is de O. Indische moslim slechts aan die strandplaatsen, waar de tegenwoordigheid van Arabieren haren invloed doet gevoelen; maar ook elders, waar vorsten en hoofden uiterlijke vroomheid op prijs stellen en daarin voorgaan. Algemeen neemt men het strenger met ~~de~~ vasten der negende maand dan met de rituele gebeden. Dezelfde beschouwing leerden we in Egypte reeds kennen; zij is door de gansche moslimsche wereld verbreid en zeer verklaarbaar. Zij laat zich vergelijken met de hoge waardeering der Paaschviering of der Oudejaarspreek bij vele Christenen. Dagelijks terugkeerende plichten verzuimt men lichter; aan zulke onthoudingstoestanden of godsdienstige oefeningen, die slechts een beperkt deel des jaars in beslag nemen, kent de volksmeening zekere verzoenende kracht toe en gaarne gebruikt men de gelegenheid om de dikwijs zware rekening met Allah zooveel mogelijk aan te zuiveren.

1) Zoo drukt Poensen het uit in de Meded. Zend. Gen. VIII: 231—2.

De godsdienstige belastingen, de zakât en pitrah, worden in een groot deel van O. Indië, zij het ook op onvolkomen wijze, opgebracht. De santri's en bedelaars, aan wie men vaak een deel dezer zaken schenkt, kan men beschouwen als de armen en behoeftigen, die de eerste aanspraken hierop hebben. De priesters, die wegens de Europeesche heerschappij de enige vertegenwoordigers van moslimsch gezag zijn, gelden niet zonder recht veelal als inners en verdeelers van de tienden der geoogste rijst, de voornaamste soort van zakât, die in Oost Indië voorkomt. Wordt deze opbrengst door de geestelijkheid onrechtvaardig beheerd, dit hebben de gelooïgen zich niet aan te trekken; de moslimsche wet zelve ontslaat hen van de verplichting om hierop toe te zien. Streng wordt nu en dan in de Javaansche volksliteratuur geoordeeld over die 111 (21) priesters, die de wet verdraaien en slechts djekât en pitrah voor zichzelven zoeken¹⁾). Eenmaal zal Allah hen ter verantwoording roepen. De Oost Indische opvatting van dezen hoofdplicht, vergeleken met de in zuiver moslimsche landen heerschende praktijk, getuigt van bijzonderen ijver.

De laatste in rangorde, maar in den Archipel lang niet de minst geachte der „vijf pilaren” is de bedevaart naar Mekka. Terwijl toch volgens den Islam de meesten daar te lande hiervan zijn vrijgesteld wegens de eigenaardige bezwaren en kosten der reis, getroosten jaarlijks duizenden zich eene aanzienlijke opoffering van tijd en geld om Allahs Huis te bezoeken. Meer nog dan aan de vasten schrijft men aan den hadj de kracht tot uitdelging van vroegere zonden toe. Maar er is nog een andere prikkel, die deze pelgrims naar Arabië drijft: al is hun aantal in de laatste jaren zeer toegenomen, de naam „hadji” blijft toch een eeretitel, men blijft een gewichtig persoon als men in de heiligste dagen des jaars op het heiligste plekje der aarde zijne voeten heeft gezet.

Ver beneden het ideaal blijven wel onze Oost Indische gelooïgen in de vervulling hunner voornaamste plichten jegens Allah; echter niet beneden het peil, dat elders gewoonlijk wordt bereikt. Al hebben Java en Sumatra geene hogeschool gelijk die van Qatiro, er bestaat overvloedige gelegenheid om zich zoowel van de voorschriften omtrent de vijf pilaren als van die omtrent het tweede deel der plichtenleer op de hoogte te stellen. Aan dezelfde pasantrêns en soerau's, waar, gelijk wij zagen, de geloofsleer beoefend wordt, leert men ook fiqh, onvervalschten fiqh. Weder zijn goede, Arabische werken de aangewezen gidsen der weetgierigen; wederom zijn hieraan

1) Mededeelingen Zend. Gen. X: 259—280.

Op dezelfde wijze is in Tunis de jurisdictie verdeeld¹⁾. Zoo arbitraire bestanddeelen treft men aan in de rechtspraak in landen, die door den Islâm veroverd zijn en waar dus een corps Arabische ambtenaren en rechters de nieuwe orde van zaken invoerde. In Oost Indië geschiedde dit laatste niet; de oude rechtbanken bleven bestaan, maar werden door een moslimsch rechtsgeleerde voorgelicht, waar men dit noodig achtte; terwijl enige zaken, met name die van huwelijks- en erfrecht, maar soms ook nog andere, geheel aan den Mohammedaanschen soerambi, den priesterraad werden overgedragen. Aan het oude recht, de „adat” bleef hier zeker door de gebrekige controle eene belangrijke plaats voorbehouden; of de invloed van dit „misbruik”, zooals men de adat spottenderwijze genoemd heeft, veel sterker was dan elders die der willekeur, valt te bewijfelen.

Men heeft echter zelfs den soerambi, althans wat den vorm betreft, onmoslimsch genoemd, omdat men daarin eene veelhoofdige rechtspraak meende te zien, die de Islâm niet kent. Zeker, nu onlangs de Europeesche regeering aan alle leden dier door haar zoogenaamde „priesterraden” stemrecht heeft verzekerd, is dit juist. Maar wanneer op Java met den panghoeloe zijne ondergeschikte geestelijken zitting hebben, dan is hunne oorspronkelijke rol zeker het best te vergelijken met die der rechtskundige adviseurs, oelamâ, die in Mohammedaanscho landen den qadhi ter zijde staan. Het is toch al te naïef, te onderstellen, dat in een Oostersch land een chef en zijne ondergeschikten gezamenlijk hunne stemmen zouden

- 116 (26) uitbrengen, als een president en zijne medeleden van een Europeesch college. Dat men in geheel Indië juist de moskeepriesters met de functien van den qadhi belastte, kan niet verwonderen. Immers waar geene qadhi's van buiten af, van wege het centraal bestuur, gezonden werden, moest men de geschiktste personen voor dit ambt kiezen; de meeste kennis nu van fiqhzaken mag men hier in den regel wel van imâms of panghoeloes verwachten. Hun zijn dan ook buitendien nog allerlei bezigheden opgedragen, waarvoor in een land met moslimsch bestuur meestal afzonderlijke ambtenaren zijn; maar tot het wezen der zaak doet dit niets af.

Op het gebied der rechtspraak zijn wèl de afwijkingen het belangrijkst. Maar men heeft ze schromelijk overdreven en niet genoeg den invloed van onze Regeering in aanmerking genomen. Bovenal bedenke men echter dat de rechtsbedeling in Oostersche landen veel minder dan bij ons in verband staat met het rechtsbewustzijn des volks, en dus niet als getuigenis aangaande de algemeene ge-

1) Revue des deux mondes 1882, pag. 642 vv.

zindheid mag gelden. De ijver van vorsten en hoofden kan zuiver moslimsch recht doen heerschen in een land, waar de algemeene belangstelling in den Islâm beneden peil staat; dit recht kan daarentegen verwaarloosd en geschonden worden, ook waar het volk zeer geloovig is. Want hoewel de Mohammedaansche wet den vorst en zijnne stedehouders hunne plichten haarsijn voorhoudt en weinig of niets aan hunne willekeur overlaat, is toch de Islâm nooit in staat geweest zijnen adepten het verschil tusschen macht en recht duidelijk te maken. Is de vorst geen ongeloovige of ketter in de populaire opvatting dier woorden, dan is zijn wil de hoogste wet. De schoone constitutionele elementen van den Islâm zouden zich wellicht in Europeesch klimaat beter ontwikkeld hebben.

Hierin ligt reeds opgesloten, dat wij voor ons onderzoek bijna geene waarde te hechten hebben aan het Staatsrecht en de daaromtrent heerschende opvatting. Reeds vóór de Europeesche inmenging was dit in Oost Indië zeker niet naar de bepalingen van Mawerdi, den bekenden moslimschen staatsrechtsgeleerde, ingericht.

- 116 (26) Maar even zeker is het dat bijna geen enkele der opvolgers van Mohammed ook maar in de verste verte aan de door Mawerdi gestelde eischen heeft voldaan. De wijze hunner aanstelling en inhuldiging was met geest en letter der wet in flagranten strijd; in hun bestuur waren zij oostersche despoten in plaats van leidslieden der geloovigen. En sedert de 16^e eeuw heeft men zelfs den eisch van afkomst uit den Arabischen stam der Qoraisjieten als ongeschreven beschouwd en is het chalifaat een eeretitel geworden, dien de machtigste Mohammedaansche vorst, al is hij ook een Turk, zich aanmatigt. De geleerden, hoewel gedwongen hun, die de macht hadden, ook den titel te geven, hebben toch op fijne wijze hun oordeel over dezen loop der zaken uitgesproken door in onderscheiding van alle andere chaliefen, slechts de eerste vier opvolgers van Mohammed de „op den rechten weg wandelende” te noemen. Waar het zoo gesteld is met de vorsten aller geloovigen, wat kan men daar van de talrijke mindere despoten en despootjes verwachten? Waarlijk zij, die eenmaal over een deel der Oost Indische moslims den scepter zwaaiden, zullen zich, waarheen zij ook op den Oordeelsdag door Allah verwezen worden, in aanzienlijk gezelschap bevinden. Hunne onderdanen echter zullen door Allah niet berispt worden omdat zij niet rebelleerden; want zelfs de theorie legt hun gehoorzaamheid als plicht op, zoolang zij geen bevel tot goddelooze daden ontvangen. Ook de vrouwenregeeringen, die wij in sommige Oost Indische rijken aantreffen, bewijzen niets tegen den ernst, waarmee de Islâm in die landen wordt beleiden. In moslimsche rechtsboeken

wordt, zij het ook met een „Allah beware ons!” de mogelijkheid besproken, dat eene vrouw aan het hoofd van alle gelooviggen zou komen te staan¹⁾. Wist eene vrouw zich inderdaad hiertoe de noodige macht te verschaffen, weest verzekerd dat de faqiehs haar recht ijverig zouden aantoonen; in geen deel van het systeem toch heeft de praktijk zooveel invloed op de theorie gehad als in de leer van de souvereiniteit. Dat zelfs eene vrouwenregeering met alge-
117 (27) meenen ijver voor de ware leer gepaard kan gaan, bewijst de opeenvolgende regeering van vier sultanes in Atjeh, het moslimsche rijk bij uitnemendheid; en dat wel in eene periode van opgewekt godsdienstig leven!

Wij zouden kunnen voortgaan en ons vergelijkend onderzoek tot andere onderdeelen der Mohammedaansche leer en leven bij de Inlanders kunnen uitstrekken, de slotsom zou overal dezelfde zijn. Wanneer een verdienstelijk ethnograaf²⁾ ons van de Maleiers zegt dat, met uitzondering van enkele hadji's en geestelijken, die eene min of meer grondige kennis van den Qorân bezitten, de godsdienst der meesten zich slechts openbaart in uitwendige handelingen, als de Vrijdaggodsdienstoefeningen, de ritueele gebeden, de vasten, de soelook, het vermijden van hetgeen de Qorân als onrein verbiedt en dergelijke, dan antwoorden wij: gij noemt daar ongeveer alles, wat men redelijkerwijze kan verwachten in een moslimsche land. Hetzelfde zegt in andere woorden iemand, die onder de Javanen leeft³⁾, waar hij, na de verschillende godsdienstige sekten van Java beschreven te hebben, ons den gewonen Javaan, den „kleinen man” voorstelt als een, die zijne kinderen laat besnijden, slamatans geeft, allerlei plechtigheden en godsdienstige handelingen vervult, eenen afskeer heeft van alles wat varkensvleesch eet en onbesneden is.

1) Badjoeri II: 169—170.

2) Zie van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, pag. 55.

3) Poonsen in de Meded. Zend. Gen. VIII: 229. Dergelijke getuigenissen vindt men in monigte omtrent de moslimsche bevolking ook in andere deelen van O. Indie. Zie bijv. over de afdeeling Koetei en Borueo's Oostkust, J. van Nieuw-kuyk, Tijdschr. v. N. I. Dec. 1882 pag. 417—8: „doch ook op godsdienstig gebied is de ontwikkeling gering; de kennis van Mohammeds leer openbaart zich alleen (sic) door het inachtnemen van enkele formaliteiten, bidden en vasten op gezette tijden, bosnijdenis, reinigingen en het niet nuttigen van al datgene waarvan het gebruik door den profeet verboden is. Fanatisme wordt slechts bij enkele personen aangetroffen; in Passir en in het N. O. gedeelte zijn integendeel (sic) nog vele heidensche gewoonten en gebruiken bij de Mohammedanen in zwang.” Zakenlijk hetzelfde vinden wij omtrent de bevolking van Pelalawan (Sumatra) aange-tekend in het Tijdschr. van N. I. November 1882, pag. 334.

Zijn er nu, die meenen dat dit alles niets beteekent, dan weten
118 (28) wij niet beter te doen dan hun als in een spiegel het beeld hunner
dwaasheid voor oogen te houden. Denkt u eens een intelligent,
weetgierig Javaan, die den invloed des Christendoms op de Euro-
peesche beschaving wil leeren kennen en nu met een Nieuw Testament
en eenige godegeerde werken, Europa gaat doorreizen. Hier vindt
hij Christenen, voor houten en steenen beelden zich nederbuigend,
voor wie de Bijbel een verboden boek is; ginds vindt hij anderen,
die Gods woord wel als eenig richtsnoer des geloofs achten, maar
waarvan de meerderheid met den inhoud der Openbaring minder
goed bekend is dan onze leergierige Javaan. Hij zoekt vergeefs
naar mensen die, tegen den morgen niet bezorgd, het hunne ver-
koopen om het den armen te geven en zoo een schat te hebben in
den Hemel. Velen dienen den Mammon — weinigen twee heeren.
Onkunde allerwegen; bijgeloovige moeningen en practijken overal
naar den aard des lands. De slotsom van den reiziger is: het
Christendom bedekt de Europeesche maatschappij als een officieel
kleed, een kleed vol o! zoo groote gaten, waardoor de oude Heiden
in zijn volle naaktheid zich vertoont!).

Dit oordeel zou zich laten verklaren, omdat onze Javaan, hoe
leergierig ook, blijkbaar gehoel nieuweling of dilettant is op historisch
gebied; en zaken, die niet door een wonder uit den Hemel daal-
den, maar op aarde zich ontwikkelden, kan men slechts geschied-
kundig verstaan. Gelijk met hem, zoo is het met velen onzer
landgenooten, die na kennismaking met het leven van Javanon of
Maleiers, telkens uitroepen: zija dat nu volgers van Mohammed?
Ja, antwoorden wij, het zijn lieden, die evenals de Egyptenaren,
119 (29) Syriërs, Arabieren den invloed des Islâms ondergaan hebben; zocht
gij echter mensen die alleen moslims zijn, dan verwart ge
ideaal en werkelijkheid, dan zoekt ge wandelende abstracties; slaat
dan uwe boeken op en ziet niet rond in de wereld. Voordat wij
u echter het recht toekennen de Archipelbewoners slechte moslims
te noemen omdat de grote massa aan uiterlijkheden hangt en van

1) Wie in zulk eene vergelijking van de werking des Islâms op de ethnologische eigenaardigheden zijner belijders met die des Christendoms op de volks-eigenaardigheden der Christenen, gelijkstelling van beide werkingen lezen wil (gelijk J. de Louter in zijn Brief aan mijn adres, Ind. Gids, Augustus 1883 deed), is verblind door onkunde of onwil. Wij bedoelen natuurlijk, dat beide godsdiensten op hun gebied eene gelijkoortige werking, — beide groepen van volken eene gelijkoortige tegenwerking uitoefenen. Om Christenen of Mohammedanen van zeker ras te leeren kennen, heeft men dus zoowel de ethnographie van dit ras als de kennis van wezen en geschiedenis dier godsdiensten noodig.

het wezen harer religie weinig of niets begrijpt, eischen we van u, dat ge ons één volk ter wereld aanwijst, waarvan de groote menigte in kennis van haren godsdienst verder gevorderd is.

Over de waarde van een godsdienst zullen de meeningen steeds uitéénloopen; de één vindt in de geloofsleer des Islâms bijna alles voortreffelijk, de ander afschuwelijk of onzinnig; van de uitwendige zijde deser religie, van het ritueel krijgen bijna allen, in weerwil van het overdreven formalisme, een diepen indruk van eenvoud en waardigen ernst. Als geheel is de Mohammedaansche ritus zeker niet slechter dan eenige andere. De maatschappelijke inzettingen, van Allahs wege gegeven, getuigen van veel zin voor orde, tucht en billijkheid. Slechts de treurige positie der vrouw schijnt ons een onoverkomelijk bezwaar tegen hooge waardeering deser wetgeving. De vrouw staat in de meeste moslimsche landen zedelijk en verstandelijk laag; men verhaalt dan ook van Mohammed, dat toen Allah hem bij zijn leven een blik in de hel gunde, hij daar vooral eene menigte vrouwen opmerkte. Moeielijk is het te zeggen wat hier oorzaak is, wat gevolg; heeft de lage ontwikkelingstrap der vrouw op de opvatting der wet of heeft de wet op hare ontwikkeling ongunstig gewerkt? Het eenige wat men ter tegemoetkoming aan dit bezwaar zou kunnen aanvoeren is, dat een andere toestand ook in den Islâm zeer wel mogelijk blijft. De wet gebiedt den mannen niet, neen beveelt hun zelfs niet aan, zich om nietige redenen van hunne echtgenooten te ontdoen of meer dan één vrouw te houden.

- 120 (30) Intusschen blijft het gevaar groot, dat de zeer ondergeschikte positie der vrouw, door de goddelijke wet gesanctioneerd, niet door den wil der mannen zal worden opgeheven. Maar overigens komt, in de boeken althans, alles tot zijn recht. Zelfs jegens slaven¹⁾ en huisdieren schrijft de Islâm aan Allahs dienaren omvangrijke verplichtingen voor.

Wij zeiden in onze inleiding dat voor de bepaling der betekenis van den Islâm in een land niet slechts de vervulling van

1) Van de slavernij mag men den Islâm allerminst een verwijt maken; hij schafte deze evenmin af als het Christendom dit deed, maar regelde haar op zeer billijke wijze; men kan ook dikwijls vernemen, dat het lot der slaven in moslimsche landen vaak beter is dan dat van Europeesche loondienaren. Alleen door gevangenneming in den heiligen oorlog en door geboorte uit slavenouders kan men slaaf worden. Voor vele verzuimen is als boetedoening de vrijlating van een geloovigen slaaf voorgeschreven; een Allah welgevallig werk is zij altijd. Men ziet dus, naarmate het ideaal des Islâms der vervulling zou naderen, zou ook het aantal slaven verminderen.

een plus of minus der talooze voorschriften, de meerdere of mindere kennis der leer, maar vooral de gezindheid der bevolking in aanmerking moest komen. Voor eene goed-mohammedaansche gezindheid is niets meer kenschetsend dan de verhouding jegens anders denkenden. De ongeloovigen, de kâfirs, zijn of onwetenden of onwilligen. De eersten moet men door onderwijs, de anderen door geweld tot rede brengen. Die zich dit niet laten welgevallen, moet men als vijanden beschouwen en bestrijden. Tot de onwilligen behooren de Joden en Christenen, die beter moesten weten, maar die willekeurig den zin of de woorden hunner goddelijke openbaringen veranderd hebben. Op den dag des oordeels worden zij ter helle verwezen en, als zij zich op Mozes en Jezus beroepen, zeggen dezen: gaat weg van mij, gij Joden, die Jezus hebt willen kruisigen; gij Christenen, die drie goden aanbidt; gij beiden, die den beloofden laatsten gezant van Allah hebt afgewezen. Tot den oordeelsdag geeft men hun uitstel van executie, mits zij zich altijd 121 (31) en in alles de minderen der moslims betoonen. Onderwerpen zij zich niet, dan geldt het bevel des heiligen oorlogs ook tegen hen. Op het gebied der geloofsleer zijn de Mohammedanen tegen alle argumenten van Jodendom en Christendom gewapend; in de praktijk roept Allah zelf hen om over Joden en Christenen te heerschen. Elk „positief” geloof maakt zijne belijders trotsch: de Christen roemt in den Heer en mag wel niet den ongeloovige, maar toch het ongeloof haten, eene onderscheiding, die velen moeilijk valt; — de Joden beschouwen zich als Gods uitverkoren volk, waarvoor de „volken” zich eenmaal zullen buigen in het stof. Beiden wachten echter van God alleen de vernietiging van de vijanden der waarheid: deze komt op supranatureele wijze tot stand. Geheel anders de moslim, die zich als het werktuig beschouwt in Allahs hand, om reeds op aarde het ongeloof niet alleen, maar ook de ongeloovigen te verdelgen. Geen wonder dat deze plicht, waar het mogelijk was, het best werd betracht; dat deze gezindheid, die den natuurlijken hoogmoed bevredigt, voor eer- en heerschzucht wegen opent, overal gereeden ingang vond; dat dit fanatisme, gelijk men het pleegt te noemen, de internationale broederband is, die alle geloovigen verbindt.

Naar Oost-Indië echter zou, naar veler oordeel, juist dit karakteristieke element van den Islâm niet zijn overgebracht. Vraagt gij op welken grond zij aldus oordeelen? Omdat zij, in Indië gekomen, niet de gansche bevolking in reien geschaard vonden, met Qorâns in de één, zwaarden in de andere hand, gereed om den strijd op leven en dood te aanvaarden! Alsof niet ook elders in het gebied der Halve Maan de geloovigen geleerd hadden, zij het ook tandemarsend,

voor de vijanden van Allah neder te hurken en te kruipen. Alsof niet overal, waar de Europeaan hen lang heeft overheerscht, zekere klassen der moslims allengs aan dien toestand gewonnen en hem, voor een tijd althans, als natuurlijk beschouwen. Kunt ge niet gelooven, dat het buskruit is, waarmee^c gij speelt, voordat de lont erin gestoken wordt? Dat dit buskruit, eenmal ontbrand, zijnen gloed ook aan de minder ontvlambare brandstof in zijne omgeving 122 (32) zal mededeelen? Dat bijna alle bewegingen, die men gevvaarlijk acht voor de klassieke Indische RUST, van moslimschen ijver uitgaan, is overbekend. Tot de Javaansche volksliteratuur behooren geschriften over het laatste der dagen¹⁾, waarin met waren wellust wordt stilgestaan bij de schets van al de ellende, die men den Hollanders en anderen ongeloovigen zal aandoen, dán als men kan.

In de Menangkabausche Oendang-oendang wordt niet alleen de komst der „Satansche Hollanders” als een aanval op den Islâm voorgestold, maar ook herinnerd dat het de plicht is der moslims, de broders in het geloof te helpen en alle kâfirs te haten. Volken, die zulke voorstellingen scheppen en zich erin verlustigen, zijn zeker wel als brandstof te beschouwen. Het buskruit zijn dan de hadji’s, die hunnen geloofstrots in Arabië verlevendigden; ook de Arabieren, die in Indië ten handel konden en de leerlingen, die zij daar vormen. En de lont? Die ontbreekt gelukkig vooralsnog. En de Hemel beware er de oppervlakkige beoordeelaars van den Oost Indischen Islâm voor, om van haar te moeten leeren, dat waarlijk ook Javanen en Maleiers Mohammedanen zijn!

1) Men zie Meded. Zend. Gen. XIII: 307 vv.

XIVII

EEN EN ANDER
OVER HET INLANDSCH ONDERWIJS
IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN

1883

Gedagteekend: Leiden, Juli 1883.

Verschenen in Bijdragen tot de Taal-Land- en Volkenkunde van
Nederlandsch-Indië, uitgegeven van wege het Koninklijk Instituut
voor de Taal-Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië ter
gelegenheid van het zesde internationale congres der orientalisten.
Land- en Volkenkunde ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1883),
blz. 57—84.

Niet zelden hooren wij over de inlandsche scholen van Ned-Indië en de waarde van het daar gegeven onderwijs een oordeel uitspreken; bijna nooit delen de beoordeelaars ons echter mede wat daar eigenlijk wordt geleerd; dit laatste om de zeer eenvoudige reden . . . dat zij zelven het niet weten. Toch zijn er wel hulpmiddelen om in dezen achter de waarheid te komen. In meer dan één boekerij vindt men handschriften, die eens als leerboeken op een pasantron of soerau gebruikt werden; meestal Arabische geschriften, dikwijls voorzien van vertaling, tusschen de regels, in de landstaal. De meeste Arabisten hebben ander werk te doen dan na te gaan, welke kruimels van den wel voorzienen Arabischen disch naar het verre Oosten verdwaalden, en hoe en door wie die daar werden opgenomen. Voor hen, die alleen de taal der interlineaire vertaling of aanteekeningen machtig zijn, is het een spannend werk, kennis te nemen van de al te letterlijke en daardoor onvolledige of onjuiste weergave van den tekst; ja hun pogingen om zich van dezen laatsten een beeld te vormen zal niet zelden geheel vruchtelos blijven. Hierbij komt nu nog dat in de meeste gevallen de gegevens, die juist aan de boven bedoelde handschriften waarde voor ons zouden geven, of ontbreken of uiterst schraal zijn. Wanneer men slechts weet dat een zeker handschrift door een officier of ambtenaar uit zeker gedeelte van den O. I. Archipel is meegebracht, maar niet zeker is, of dat geschrift daar zeer verbreid is en door
58 (2) wie en hoe het wordt gebruikt, dan heeft zulk een verrijking eenen boekerij luttel waarde. Immers de geschriften zelve zijn ons bijna altijd reeds bekend en wekken door hun inhoud niet veel belangstelling. Wat ons vooral belang inboezemt is — niet, welke geschriften wel eens door toeval in het bezit van een Inlander komen, maar — welke de inhoud is dier leerboekjes, die men gebruikt in een groot gedeelte van O.-Indië of althans in zulk een gedeelte, van waar moslimsch leven zich ook naar elders verbreidt.

Voor Java is in dezen reeds een en ander gedaan. Vooral is lezenswaard hetgeen Mr. Grashuis (pag. XVI vv. der Inleiding tot zijne Soendaneesche bloemlezing) over den leergang der santri's

mededeelt. Talrijk ziju verder de gegevens, die aantoonen dat de vier leerboekjes, waaraan het daar medegedeelde is ontleend, nu eens zonder, dan weer met min of meer uitvoerige commentaren¹⁾, in dezelfde volgorde aan zeer vele pasantrēns gebruikt worden.

Misschien biedt zich mij later de gelegenheid aan, dit alles uitvoerig te bespreken. Thans wenden wij echter onzen blik naar West-Sumatra, om kennis te nemen van hetgeen de talrijke moerids (studenten) aan de soerau's (de scholen, die hier niet slechts de Javaansche pasantrēns vervangen, maar waar tevens het meest elementaire onderwijs gegeven wordt) in de Padangsche Bovenlanden bezig houdt. Immers, al is dit gebied niet buitengewoon groot, de Islām heerscht er (Atjeh en een gedeelte van Palembang uitgezonderd) krachtiger dan elders op Sumatra en werkt van hier uit verder; hier is, zooals Verkerk Pistorius²⁾ het uitdrukt, „het foyer van den Islām op Sumatra.” Om het even hoeveel van de beteekenis van den Islām voor de Padangsche Bovenlanden aan de werkzaamheid der Padri's moet worden toegeschreven, — zij bestaat en zij geeft aanleiding om nauwkeuriger dan tot dusverre geschiedde, ons op de hoogte te stellen van hetgeen door de collega's van Toeankoe Sjech Siloengkang³⁾ aan de leergierige Maleische jongelingschap wordt geleerd.

59 (3) Wat de uitwendige inrichting der soerau's betreft, mogen anderen dan ik de uitvoerige beschrijving van Verkerk Pistorius⁴⁾ en de beknopte van Hasselt⁵⁾, zoo dit noodig is, aanvullen. Dat genoemde schrijvers zich over den inhoud van het onderwijs meer dan sober uitlaten, mag men hun niet euvel duiden; hiertoe is meer kennis van den Islām en van moslimsche wetenschap noodig dan waarover zij beschikken. Hetgeen wij thans hieromtrent gaan mededeelen beschouwe men als dienende ter voorloopige kennismaking en tevens als leiddraad voor verder ter plaatse in te stellen onderzoek. Door vriendelijke tusschenkomst namelijk van een ambtenaar met verlof verkreeg ik uit de L. Kotta een stel leerboekjes, die volgens daarbij gevoegd schrijven, in de op te geven volgorde aan de soerau's gebruikt worden. Dat in het algemeen in de Padangsche Bovenlanden het onderwijs overal hetzelfde karakter

1) Vooral Sanoesi's verhandeling over de twintig eigenschappen van Allah enz. komt soms met meer dan één commentaar in dezelfde serie van leerboeken voor.

2) Studiën over de Inlandsche Huishouding in de Padangsche Bovenlanden, pag. 238.

3) Zie over hem Verkerk Pistorius, a. w. pag. 189 vv.

4) A. w. pag. 188 vv.

5) Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, p. 52 vv.

vertoonen zal, mogen wij als zeker aannemen; zeer waarschijnlijk is het zelfs dat hier gelijk op Java, bijna overal dezelfde boeken worden gelezen en verklaard; maar nadere bevestiging van deze zoo gewettigde onderstelling blijft natuurlijk zeer gewenscht.

De Isläm heeft geen Pinksterfeest gehad en zij, die Mohammeds werk na zijn dood voortzetten, spraken niet „met andere tongen.” In zooverre heeft deze godsdienst, in weerwil van zijne ontzagwekkende uitbreiding, nooit zijne Arabische afkomst verloochend: niet slechts de Qorân, meer kerkboek dan wetboek voor de tegenwoordige geloovigen, maar ook de gezaghebbende werken over geloofs- en plichtenleer werden en worden in het Arabisch geschreven. Zij, die in de door den Isläm veroverde landen bestuurden en rechtspraken, waren of van Arabische afkomst of bewoners des lands, die zich zoo spoedig en zoo veel mogelijk aan de overheerschers gelijkvormig maakten. Mocht ook een groot deel des volks zijne eigen taal blijven spreken; de taal van den Qorân was en bleef de taal van Staat en Kerk, welke twee in den Isläm één zijn. Na een weinig aarzeling ging men dan ook zoover om het Arabisch te verklaren tot de éénige taal, waarin de moslim zijne voorgeschreven godsdienstoefeningen
60 (4) mocht verrichten, m. a. w. ieder geloovige werd verplicht, minstens vijfmaal daags eenige Arabische volzinnen op te zeggen. In de werkelijkheid vervullen lang niet allen den eisch, namens Allah hun gesteld om deze opgedreunde woorden ook te verstaan; en zoo zal het blijven, zoolang willen en kunnen niet dezelfde beteekenis hebben. Maar men deinsde voor het stellen van zulke eischen niet terug; geen wonder, dat de Isläm er zelfs niet aan dacht, tot hooger geplaatsten: geleerden, voorgangers in den godsdienst, in hun eigen taal te spreken. Wilden zij de eer en de voordeelen genieten, aan meerder kennis van den Isläm verbonden, zij moesten zich de moeite getroosten, vóór alle dingen de heilige taal te leren. Voor den katholieken geestelijken is kennis van het Latijn, voor den rabbijn die van het Hebreeuwsch niet onontbeerlijker dan die van het Arabisch voor den imám van den masjid, den muslimschen prediker, den rechter, den faqieh.

De verhouding van willen en kunnen is bij hen geeno ander dan bij de leeken; maar hun worden hogere eischen gesteld en naar die mate staat ook hunne kennis boven die van het „profanum vulgus”, waaronder zij leven. Arabische spraakkunst was dus van den beginne af de grondslag van alle muslimsche studie; voor hen, wier moedertaal eene andere was, bewerkte men slechts bij uitzondering handboeken in hunne eigen taal, en dwong hen zelfs gewoonlijk

zich ook die spraakkunst door middel van in het Arabisch geschreven handleidingen eigen te maken.

De toepassing dezer algemeene opmerkingen voor een gewest als de Padangsche Bovenlanden is spoedig gemaakt. De gewone Maleier brengt het niet verder dan tot eene oppervlakkige kennis van de Arabische formulen, noodig ter verrichting der door hem waar-genomen godsdiens-toefeningen. Maar zij, die öf de gelegenheid gebruiken, in hunne woonplaats hun aangeboden, öf zich de moeite getroosten elders heen te trekken om „hooger” onderwijs te ge-nieten — de moerids — moeten vóór alle dingen eenigszins met het Arabisch bekend worden. Wel bestaan er boeken over de gewijde wetenschappen in het Maleisch; maar deze zijn voor hem, die niet ten minste over eene vrij uitgebreide Arabische woordenkennis beschikt, zoo goed als gesloten en zij staan bovendien met de Arabische werken, waaruit zij geëxcerpeerd of gecompileerd zijn, niet op één lijn.

Inderdaad vinden we in ons handschrift van ± 240 beschreven 61 (5) bladzijden, dat de eerste leerboekjes onzer moerids in de gebruikelijke volgorde bevat, niets dan eene verzameling hulpmiddelen voor de beoefening der Arabische taal. Ondersteld wordt natuurlijk dat de weetgierige lezer Maleisch met Arabisch karakter kan lezen. De beknopte inleiding bereidt hem eenigermate voor tot het gebruik eener gewone, in het Arabisch opgestelde, spraakkunst. Op acht bladzijden vindt men daar namelijk:

1° een aantal kunsttermen der Arabische grammatica met ver-klaring der beteekenis, in het Maleisch er onder geschreven¹⁾; de namen der klinkertekens en der medeklinkers, die daarmede voor-zien zijn, benamingen voor de verschillende veranderingen, die de medeklinkers kunnen ondergaan; voor geslacht en getal; voor het werkwoord, zijne wijzen en personen; kortom, de toelichting van een aantal termen, waarvan men een of meer op bijna iedere bladzijde van eene Arabische spraakkunst aantreft. Het valt te betwijfelen of deze verklaring wel altijd voldoende is om zelfs den begaafden Maleier eenig denkbeeld te geven van den zin dier woorden. Zeker zal hem het verschil tusschen بِنَاءً, en فعل, niet duidelijk worden door de onder beide woorden geschreven gelijklijdende vertaling: فُرْبُوَاتِنْ; en omtrent de groote beteekenis van den maçdar in de Arabische taalkunde zal hij even onwetend blijven als te voren, al

1) Zoo leest men bijv. onder بارس دباوه: كَسْرٌ زَيْعَنٌ onder مَكْسُورٌ زَيْعَنٌ enz. دَبَّاوهُ بَارِسٌ

vindt hij dit woord door تهافت تربت vertolkt. Twee zaken mag men hierbij echter niet vergeten. Vooreerst dat de lezing van Arabische werken meestal plaats vindt onder leiding van een goeroe, die door verblijf in Arabië of langs minder onmiddellijken weg de taal min of meer machtig is geworden. Verder dat een praktische leerwijze immers ook bij ons dikwijs aan het geheugen velerlei voorloopig te bewaren geeft, dat eerst later zijne juiste plaats zal erlangen en waarvan een deel, dat slechts een tijd lang aan iets anders tot steun moest dienen, later als onnut kan worden weggeworpen.

In onze inleiding volgt nu:

2° een aantal kleine tabellen, bevattende de allereersto beginselen 62 (6) van de flectie (taçrief); opgaaf dus van enkele der belangrijkste veranderingen, die naam- en werkwoordsvormen ondergaan om geslacht, getal, naamval, persoon enz. aan te duiden. Eerst krijgt men de verbuiging der persoonlijke voornaamwoorden, met het opschrift, in roode letters: اني (sic) قصروف ضمير مرفوع نمان يأيت; dan volgen onder dergelijke titels de hoofdvormen van het werkwoord فَعَلَ in de eerste conjugatie¹⁾, het volledige paradigma van het perfectum van فَعَلَ in dezelfde conjugatie, hetzelfde van het imperfectum, de accusatief van den maçdar in enkel-, twee- en meervoud enz. Onder elk der opgegeven woorden vindt men de uitvoerige taalkundige ontleding in het Maleisch, waarbij echter de vroeger behandelde Arabische kunstwoorden als bekend ondersteld en gebruikt worden. Bij de ontleding worden bovendien nog andere hulpmiddelen voor het geheugen gevoegd; vooral wordt partij getrokken van de associatio idearum. Zoo vindt men bijv. bij een werkwoordsvorm meestal aangegeven welk pronomen er mede overeenkomt²⁾.

De moerid wordt door een behoorlijk gebruik van deze tabellen voldoende voorbereid geacht tot de lectuur eener Arabische spraak-kunst voor eerstbeginnenden. Zulk een werkje volgt dan ook in ons handschrift, echter niet zonder uitvoerige Maleische aanteekeningen tusschen de zeer wijd van een geschreven regels van den Arabischen

1) Namelijk: 3° pers. sing. masc. perf. en imperf., de maçdar, participium act. en pass., imperatief en prohibitief in mannel. enkelv. en de naamwoorden van plaats, tijd en instrument.

2) Zoo leest men onder واحد مذكر غائب اثبات فعل ماض: فَعَلَ واحده مذكر فعل نهي ضمیرن انت: لَا تَفْعَلَ معرف ضمیرن هو

tekst. Men vindt in die aanteekeningen, behalve vertaling en verklaring van den tekst, alweder hulpmiddelen voor het geheugen van de zooeven besproken soort. Wanneer bijv. een werkwoord als voorbeeld in de grammatica wordt aangehaald, vindt men tusschen de regels eene opgaaf van de voornaamste daarvan afgeleide vormen¹⁾.

Onze handleiding kondigt in de voorrede zichzelf aan als een

63 (7) hulpmiddel om zich voor het bestudeeren van uitvoeriger spraak-kunsten voor te bereiden en is in vier hoofdstukken (bābs) verdeeld, waarvan elk weder uit eenige afdeelingen (faṣls) bestaat. De eerste bāb (4 faṣls) behandelt de vervoeging, d. w. z. de vorming der hoofdtijden bij de verschillende soorten van verba²⁾. Het schijnt dat de eerste twee faṣls van dit hoofdstuk, waarin de actieve conjugatie behandeld wordt, als min of meer op zichzelf staande worden beschouwd. Zij worden in ons handschrift door eene tusschenruimte van het vervolg dezer handleiding gescheiden; aan de soerau's zijn zij, verbonden met de reeds behandelde „inleiding voor Maleiers” onder den naam van „Eerste beginselen der Arabische spraakkunst” bekend³⁾; in een handschrift, afkomstig uit Atjeh en thans in de Leidsche bibliotheek bewaard, komen behalve de overbekende 'Awāmil van Djordjānī, juist deze twee faṣls van onze spraakkunst voor, en niet meer. De tusschenruimte, waarvan ik sprak, is deels aangevuld door stukjes van spraakkunstigen aard, die hier echter slechts als bladvulling dienen⁴⁾.

In den tweeden bāb (5 faṣls) worden de veranderingen besproken, die bij de vervoeging ontstaan door het optreden van zekere medeklinkers (bijv. halfklinkers) of combinatiën van medeklinkers (bijv. gelijkheid van de laatste twee radicalen) enz.⁵⁾

1) Imperfectum, partic. act. en pass., imperat., prohibitief.

2) Namelijk die, welke in den eeuwoudigsten vorm drie en die, welke daarin meer radicalen hebben, alsmede de van beide soorten afgeleide (12 en 3) verba of „conjugatiën”, zoals men ze noemt.

3) Naar van Inlandsche zijde ons verstrekte inlichtingen beschouwt men namelijk die beide stukken als één geheel onder den naam van Kitab saraf of Kitab saraf moelāi bitjara Arab, terwijl van de andere faṣls van dit hoofdstuk en van de andere hoofdstukken in die mededeelingen geen afzonderlijk gewag wordt gemaakt.

4) Men vindt er de verklaring, in het Maleisch, naar de zienswijze der Arabische grammatici, van het ontstaan van enkele vormen, waarbij iets bijzonders op te merken valt (zoo bijv. فَرَّقَ uit فَرَّ وَ فَرَّ وَ فَرَّ); verder eene lijst, in het Arabisch, van de vorming der verschillende soorten van maqdars.

5) Deze veranderingen worden door de namen قلب، ادغام، تسكين، حذف aangeduid; de benamingen waren reeds boven in de „Inleiding voor den Maleier“ verklaard.

64 (8) De derde en vierde bāb (bestaande resp. uit 4 en 8 facls) geven alles wat betrekking heeft op de aanhechting der vóór- en achtervoegsels, die de personen, hun geslacht en getal aanduiden. Nadat zoo al het noodige over de vervoeging is uiteengezet, worden nog in den vierden bāb van elke soort van zwakke en sterke werkwoorden voorbeelden vervoegd. Tot het einde toe¹⁾ blijven uitvoerige Maleische aanteekeningen den tekst vergezellen.

Ofschoon aan de soerau's in de Bovenlanden en, naar ons boven bleek, ook in Atjeh in gebruik, schijnt onze spraakkunst niet tot de meest bekende te behooren. Behalve mijn exemplaar en het onvolledige Atjehsche, is mij toch slechts één bij name bekend; dit wordt in de Bodleian library te Oxford bewaard²⁾. Uit het, overigens niet geheel juiste, onderschrift in mijn exemplaar³⁾ blijkt dat onze verhandeling dezelfde is, die Hadji Chalifa in zijne Bibliographie onder den naam van *المعني* bespreekt. Niet slechts de titel maar ook het begin van dit werkje, zoals deze door Hadji Chalifa⁴⁾ worden medegedeeld, stemmen met die van ons exemplaar overeen.

Eene grammaticale verhandeling in het Arabisch, met zeer weinige Maleische aanteekeningen, die in ons handschrift thans volgt, schijnt weder als bladvulling beschouwd te moeten worden en niet als een leerboekje, dat in den gewonen leergang der moerids eene plaats

65 (9) inneemt. Immers de ons verstrekte inlichtingen, bepaaldelijk gegeven met het doel om den gewonen gang der soerau-studieën te schetsen, gaan haar niet stilzwijgen voorbij⁵⁾.

Door de geheele Mohammedaansche wereld en ook op Java⁶⁾ overbekend is het kort begrip der spraakkunst door Djordjānī, dat in

1) De geheele verhandeling beslaat in ons handschrift 60 pagina's, elke van 7 regels Arabisch.

2) Men vindt het beschreven in den Catalogus dier boekerij, Uri, 1127, 2°.

3) Dit onderschrift luidt aldus: *قمت هذا الكتاب المسمى بالمعنى*. De transcriptie door den uitgever van Hadji Chalifa aangenomen: al Mo'azzi (vertaald door „consolator") is minstens onzeker. Lang niet onwaarschijnlijk is het dat dit werkje naar den schrijver Mo'izz, Mo'izzi heet, evenals eene grammatica onder den naam 'Izzī bekend is, naar den naam van den auteur Izzo-ddīn (Hadji Chalifa IV: 208). Maar wegens de onzekerheid laat ik liever de transcriptie achterwege.

4) Hadji Chalifa V: 634.

5) Op 13 pagina's, elk bevattende 13 regels, worden hier Arabische definitiën (حدوث) gegeven van een 36tal kunstwoorden.

6) Men zie o. a. Bijdragen tot de geschiedenis van het Inlandsch onderwijs in Nederlandsch-Indië door Mr. J. A. van der Chijs, in het Tijdschrift voor Indische

ons handschrift zoowel als in den gang der soerau-studiën nu aan de beurt komt: de 'Awāmil. Een woord kan in het Arabisch óf op een medeklinker óf op een der drie in deze taal onderscheiden klinkers uitgaan. Door middel van deze uitgangen onderscheidt men bij naamwoorden de naamvalen, bij werkwoorden de wijzen. Nu is men in de spraakkunst gewoon telkens wanneer een dezer uitgangen optreedt, een of ander als oorzaak van dien uitgang aan te nemen bijv. dat een naamwoord subject of object is, dat aan een werkwoord of naamwoord zekere partikel voorafgaat enz. Djordjānī bracht deze gevallen tot een honderdtal en gaf daarvan een beknopt overzicht, bestemd om van buiten geleerd te worden. Dit boekje (bekend onder den naam van de honderd veroorzakers: mī'at 'āmil of al'awāmil almī'at) beslaat in ons handschrift 8 bladzijden, elk van 7 regels en is voorzien van aanteekeningen tusschen de regels, die vooral voorbeelden geven van de besproken gevallen. De 'Awāmil (zoo noemt men het boekje ook in de Padangsche Bovenlanden) en de talrijke daarop geschreven commentaren behooren tot de meest populaire Arabische spraakkunsten.

Men schijnt te onderstellen dat de leergierige moerid door de
66 (10) bestudeering der thans behandelde werkjes in staat gesteld zal zijn, om eene Arabische spraakkunst zonder ophelderende aanteekeningen te gebruiken. Althans de beide leerboekjes, die nu nog volgen zijn in mijn exemplaar dichter in een geschreven dan de voorgaande (13 regels op een bladzijde in plaats van 7); de glossen zijn weinige en dan nog grootendeels in het Arabisch gesteld. Als derde leerboekje¹⁾ wordt een commentaar (شرح, sjarh) gebruikt op eene Arabische spraakkunst, die bijna even populair is als de 'Awāmil en, naar den naam des schrijvers (Ibn Adjoerroem), de Adjoerroemijja of Djoerroemijja heet. Deze commentaar, ook bij de Maleiers onder den naam van Sjarah Djoeroemijah bekend, beslaat in ons handschrift 88 bladzijden. Het is met zulke commen-

Taal-, Land- en Volkenkunde v. h. Bataviaasch Genootschap, Deel XIV, pag. 217. Men ziet in dit artikel ook, hoe algemeen in Indië de gewoonte is (zoals ons trouwens boven reeds bleek) om Arabische grammatica's niet door haren eigen naam of dien des schrijvers, maar door de niets zeggende woorden; Kitab nahoe, tasrip of sarap aan te duiden, welke termen alle niets dan "spraakkunst" beteekenen.

1) Het derde leerboekje is dit naar de Inlandsche opvatting, die de Maleise inleiding met het eerste gedeelte van den المعنى onder den naam van Kitab saraf als een geheel beschouwt.

taren op het gebied der spraakkunst al evenzoo gesteld als met die op beknopte fiqh-boeken; zij dienen in de eerste plaats niet om dieper in de geheimen van het vak door te dringen, maar om den beginner het recht verstand van eene beknopte handleiding, die hij van buiten kan leeren, mogelijk te maken. Zoo zegt dan ook onze schrijver, Chālid ibn Abdallāh ibn Abī Bekr al Azharī¹⁾ genaamd, in de inleiding, dat hij op verzoek van zijn geachten leermeester 'Abbās al Azharī een commentaar heeft geschreven op de Djoeroemijja, waarvan de „kinderen in het vak” nut zouden kunnen trekken. De leermoeester zoowel als de leerling hebben, blijkens hunnen bijnaam, hun licht laten schijnen in de beroemde Azharmoskee te Qāffū²⁾, die tot in onzen tijd een brandpunt van moslimsche wetenschap gebleven is. Onze commentaar behoort tot de

- 67 (11) meest bekende en is reeds meermalen in druk uitgegeven³⁾. Natuurlijk worden met de beginners, tot wie dit werk zich richt, toch altijd dezulken bedoeld ḍf wier moedertaal de Arabische is ḍf die zich deze in voldoende mate eigen gemaakt hebben om eenvoudig proza te kunnen verstaan. De onderwerpen die in de „Djoeroemijah” en dus ook in den commentaar ter sprake komen, zijn nagenoeg dezelfde als die van de 'Awāmil. Na eene inleiding, waarin de verschillende redegedelen worden gedefinieerd, komen hier — in eenigszins andere orde dan in laatstgenoemd work — ook al de oorzaken ter sprake, die het optreden der verschillende uitgangen bij het naamwoord zoowel als bij het werkwoord ten gevolge hebben.

Het vierde en laatste der taalkundige leerboekjes voor den moerid is een ook op Java zeer bekende commentaar op de (boven als tweede leerboekje behandelde) 'Awāmil, die tot de 'Awāmil zelve in gelijke verhouding staat als de „Sjarah Djoeroemijah” tot den

1) Deze schrijver heeft zich ook door andere werken op spraakkunstig gebied naam verworven; zoo schreef hij eenen commentaar op Ibn Hisjām's I'rāb (Hadji Chalifa I: 358) en eene zelfstandige spraakkunstige Handleiding (H. Ch. VI: 76).

2) Men weet dat sommige van de bewoners van den O. I. archipel, die zich met de in hun vaderland te verwerven kennis van de moslimsche wetenschap niet tevreden stellen, naar de Azharmoskee gaan om in de voor hem bestemde afdeeling (*riwāq Djāwi*) te studeeren.

3) Hij wordt beschreven Hadji Chalifa VI, 74. Dat de Djoeroemija ook op de Javaansche pasantrēns gebruikt wordt, leeren o. a. Mr. J. A. van der Chijs in het boven aangehaalde opstel, pag. 217 en Mr. L. W. C. van den Berg, de Mohammedaansche Geestelijkheid en de Geestelijke Goederen op Java en Madoera, herziene overdruk, pag. 25.

tekst, dien hij verklaart. Beiden dienen om den beginner, die de uiterst beknopte, maar voor den oningewijde dan ook onverstaanbare teksten van buiten leerde, van zijn geheugenwerk de goede vruchten te doen plukken. De verhouding laat zich vergelijken met die van een eenvoudig handboek der geschiedenis tot eene tijdrekendige lijst. Van de kennis dezer laatste alleen zal de leerling weinig nut trekken; heeft hij zich echter den zakelijken inhoud van een voor zijne behoeften berekend handboek eigen gemaakt, dan zal hij zich bij het opdreenen der tabel het wetenswaardigste herinneren.

Of de auteur van dit werk aan zijn geschrift een anderen naam gegeven heeft dan den algemeenen van „commentaar op de honderd 68 (12) ‘Awāmil’¹⁾ (شرح العوامل المائة), weet ik niet. Zooveel is zeker, dat het zoowel op Java²⁾ als op West-Sumatra³⁾ vrij algemeen bekend is onder den zonderlingen naam van Ina Aula (إن أولى) d. i. „Voorwaar het meest betamelijke.” Men zou lang vergiefs naar de beteekenis van dezen naam kunnen gissen, als men niet het werk zelf onder de oogen had en daaruit leerde, dat hier vrij willekeurig en tegen de gewoonte der Arabische schrijvers de eerste twee woorden van het boekje als naam voor het geheel dienst doen. Het begin, als naar gewoonte eene doxologie, luidt namelijk aldus: „Voorwaar het meest betamelijke wat de tongen der menschen hebben uitgesproken en het voortreffelijkste, wat de punten der qalams hebben terneér geschreven is Lof aan Allah enz.” De verhandeling beslaat in ons handschrift 48 bladzijden van 13 regels elk; omtrent den inhoud behoeven wij, na hetgeen boven omtrent de ‘Awāmil werd opgemerkt, hier in geene bijzonderheden te treden. Met de studie der Ina Aula schijnt de Maleier in den regel zijne soerau-studiën, voor zoooveel de Arabische spraakkunst betreft, af te sluiten. De détails, die ik mededeelde, kunnen wellicht ook hun, die geene studie van het Arabisch maakten, als handleiding dienen om, vooral in de Padangsche Bovenlanden, maar ook elders, op

1) Onder dezen naam wordt een exemplaar beschreven door Dr. P. de Jong in zijnen Catalogus van de Arabische Handschriften der Koninklijke Academie (Leidon 1862), pag. 21.

2) Dit blijkt mij, behalve uit eene mededeeling van Mr. Grashuis, uit Mr. van den Berg's „Catalogus Codicum Arab. in bibl. Societ. Artium et Scientiarum, quae Bataviae floret asservatorum”, pag. 20—21, waar een exemplaar onder dezen naam, met Javaansche vertaling, beschreven wordt en uit het „Verslag van eene verzameling Maleische, Arabische, Javaansche en andere Handschriften enz.” van denzelfden schrijver (Batavia en 's Hage 1877), pag. 57.

3) Blijkens de mededeelingen, die ik van daar omtrent den leergang aan de soerau's mocht ontvangen.

dit gebied nader onderzoek in te stellen en onze nog gebrekkige kennis aan te vullen.

„Dus leeren die honderden moerids, die de soerau's bezoeken, allen Arabisch?" zoo hoor ik menigeen twijfelend vragen. Ook al hebben wij niets dat gelijkt op een statistisch overzicht van de 69 (13) vorderingen dezer Maleisische studenten, er is toch genoeg, dat dien twijfel rechtvaardigt en ons noopt om die vraag ten minste schouderophalend te beantwoorden. Hetgeen verschillende ambtenaren ons nu en dan omtrent de kennis der „geleerde" Inlanders mededeelen, moge het ook niet altijd op zorgvuldig verzamelde en vergeleken gegevens berusten, stent zeker onze verwachtingen dienaangaande niet bijzonder hoog. De Maleier, die eenige mededeelingen omtrent het soerau-onderwijs voegde bij de mij toegezonden leerboekjes, stelt zelfs als regel omtrent de Arabische kitabs, dat „de moerids ze slechts lezen, terwijl alleen de goeroe den zin verstaat en verklaart." Is dit juist, dan moeten wij aannemen dat deze goeroe's, voor zoover zij niet, gelijk Toeankoe Sjech Siloengkang hunne kennis als hadji in Arabië opdoen, onder leiding van dezulken gevormd worden en dus als het ware eene keurbende uit de volerde moerids vormen. Ook omtrent de geleerdheid der goeroe's in het algemeen maken wij ons echter geene illusioen. Maar tevens willen wij waarschuwen voor verkeerde gevolgtrekkingen, die steeds maar al te lichtvaardig uit dergelijke feiten worden afgeleid; mogen daartoe de volgende opmerkingen dienen!

De Arabische taalkunde wordt, gelijk wij boven reeds opmerkten en straks nader zullen zien, in landen als O.-Indië, ja eigenlijk in alle moslimsche landen, niet om haarzelve beoefend. Men leert die spraakkunst niet uit geleerde liefhebberij of dorst naar kennis, maar omdat men de gewijde boeken, in de eerste plaats de fiqhboeken wil verstaan. Zulke boeken nu zijn in het eenvoudigste Arabische proza geschreven, zij vormen uit een taalkundig oogpunt beschouwd de gemakkelijkste lectuur, die men zich denken kan. Zij zijn meerendeels opzettelijk geschreven om door mensen van zeer middelmatig verstand en geheugen geraadpleegd te worden. Bovendien zijn den meesten Mohammedanen, ook die in O.-Indië wonen, een groot deel der fiqh-onderwerpen door hunne opvoeding reeds min of meer bekend, terwijl hunne eigen taal vele in dit vak voorkomende kunstwoorden uit het Arabisch eenvoudig overnam. Men denke aan woorden als adat en sarat, pérloe, soenat, wadjib, paseq, nikah, talaq enz., en, wat de onderwerpen betreft, aan hetgeen de fiqh leert omtrent de vijf pilaren van den Islam,

die juist voor ieder geloovige het gewichtigste deel van dit vak uitmaken. En nu staat het vast, dat een eenigszins begaafd en vlijtig Maleier, die den boven beschreven leergang doorloopt onder
70 (14) leiding van een kundigen goeroe, tot zijn doel kan geraken, de fiqboeken kan leeren verstaan.

Men heeft dus in de soerau's der Padangsche Bovenlanden, van waar moslimsch leven zich over een goed deel van Sumatra verbreidt, hetzelfde doel voor oogen als alle rechtzinnig-moslimsche studie: te geraken tot recht verstand van de moslimsche plichtenleer in den ruimsten zin des woords en vervolgens ook van de meer theoretische vakken. Men heeft ernstig gezocht naar middelen om de moeilijkheden uit den weg te ruimen, die overal de bereiking van dit doel in den weg staan, waar men het Arabisch niet aan moeders schoot leert. Men heeft die middelen — geen volmaakte wel is waar, maar toch bruikbare — gevonden; eene methode, die niet van gebreken vrij to pleiteu is, maar met welke een verstandig goeroe v6l zal kunnen doen. Er bestaat dus weinig reden voor ons, zoolang onze leerwijzen niet volmaakt, onze „goeroe's" feilbaar, de resultaten van ons onderwijs niet schitterend zijn, om minachtend neer te zien op hetgeen men ginds in zooveel ongunstiger omstandigheden bereikte. Gesteld eens, dat bij ons het Latijn als rechts- en kerktaal geheel dezelfde plaats innam als het Arabisch bij de moslims; dat dus aan ieder, die prijs stelde op kennis van zijne plichten en zijn geloof, de noodzakelijkheid ware opgelegd om Latijn te leeren of gobrekkig vertaalde, met Latijnsche woorden doorspektte handleidingen te gebruiken — hoe zou het er dan met de resultaten van het onderwijs uitzien? Men ziet, ter verklaring van het feit, dat de Maleier het meestal niet ver brengt, hebben we geen gebrek aan belangstelling in den Isläm noch ook bijzondere „Inlandsche" onkunde of luiheid aan te nemen, maar eenvoudig de waarheid, dat ook de Maleiers . . . feilbare mensen zijn als wij!

Meermalen heb ik er reeds op gewezen dat hetgeen men tot vervelens toe de wetboeken van den moslim heeft genoemd: de Qorän en de Overleverings-verzamelingen, door hem sedert eeuwen niet meer als zoodanig mag worden gebruikt; den Qorän zou men met meer recht zijn kerkboek, de hadieth-boeken, Qoräncommentaren enz. stichtelijke werken en bronnen van gewijde studie kunnen noemen. Het worde dus hier slechts met een enkel woord herhaald, dat de moslim als wetboek heeft te beschouwen een handboek van
71 (15) den fiqh, geschreven door een gezaghebbend geleerde (modjtahid van zekeren graad), die tot dezelfde school (madzhab) behoort als

hij. Wanneer wij dezen algemeenen regel op de Padangsche Bovenlanden toepassen, zal hij hierop neerkomen: de Maleische moerids moeten, na de voor hen noodig geachte kennis van het Arabisch te hebben opgedaan, overgaan in de eerste plaats tot de studie van een Sjafi'itisch fiqh-boek. En zoo geschiedt het werkelijk volgens onzen zegsman. Hetzelfde werk van den beroemden Nawawi, dat op Java zoo uitnemend aanzien geniet, waarvan de uitgaaf met Fransche vertaling onlangs door Mr. L. W. C. van den Berg begonnen¹⁾ en door mij besproken werd²⁾, geldt hier als het handboek bij uitnemendheid, heet eenvoudig het Fiqhboek (*Kitab Pakih*) en wordt door de moerids na de boven beschreven voorbereiding ter hand genomen. Men gebruikt hiervan niet slechts handschriften, maar ook de zeer bruikbare, te Qäro gedrukte uitgaaf. Over den inhoud van dit werk behoeven wij hier niet in bijzonderheden te treden. Door van den Berg's vertaling zal deze weldra geheel voor iederen weetgierige toegankelijk gemaakt zijn, maar bovendien komen de voornaamste fiqh-boeken (vooral die van denzelfden madzhab) in vorm, indeeling en inhoud zoozeer met elkaar overeen, dat de afwijkingen voor ons van geene beteekenis zijn. Waarschijnlijk zullen ook hier de eerste vijf hoofdstukken, handelende over 1° de Reiniging, 2° de Godsdienstoefeningen, 3° de Zakät, 4° de Vasten, 5° den Hadj de meest gelezen zijn, omdat de daarin besprokene vijf hoofdplichten van den geloovige jegens Allah iedereen aangaan en het meest beoefend worden. De meer weetgieren, vooral zij, die hopen eenmaal imām of malim te worden, zullen althans ook van het hoofdstuk over het Huwelijksrecht kennis nemen. Het erfrecht heeft hier wegens de eigenaardige, met het matriarchaat samenhangende toestanden, niet het minste actueel belang en ook de overige hoofdstukken der tweede afdeeling van den fiqh (dus van het eigenlijke Recht), — hoewel bestemd tot regeling van de praktijk — kunnen hier slechts bij wijze van (16) theorie beoefend worden en den Maleier leeren hoe alles wezen zou, wanneer niet de Olanda Séstan maar de Imām van Allahs genade het bewind voerde in het land zijner woning.

Het komt ons niet in de gedachte, dat wij hiermede eene volledige uiteenzetting gegeven zouden hebben van al hetgeen aan de soerau's wel wordt gelezen, zoo ook niet door allen begrepen. Wij weten zelfs dat er kleinere soerau's zijn, bijna alleen door de bewoners

1) *Minhādj at-tālibīn*, *Le guide des zélés croyants* (moet zijn: étudiants) etc. par L. W. C. van den Berg, Batavia 1882.

2) In den Indischen Gids van April 1883.

van het dorp bezocht, waar men het niet verder brengt dan de allereerste beginseLEN van het Inlandsch onderwijs: het mangadji en hoogstens ook de schrijfkunst. Op zulke inrichtingen is natuurlijk van den thans beschreven leergang geen sprake en wordt men hoogstens hertoe eenigermate voorbereid. De algemeen heerschende vrijheid in methode van onderwijs doet verder onderstellen dat de verscheidenheid groter zal wezen dan men uit onze schets zou opmaken. Veel zal in dezen afhangen van den omvang der kennis des leermeesters, van de plaats, waar en de wijze, waarop hij zijne kennis opdeed; veel misschien ook van het toeval, dat verschillende werken den studeerenden Maleiers in de handen speelt. Het ontbreekt ons zelfs niet geheel aan gegevens, die aantoonen, dat de moerids althans meer werken lezen dan de genoemde. De heer Verkerk Pistorius¹⁾ noemt de titels van eenige boeken, aan de soerau's in gebruik, die deels niet met de door ons besprokene samenvallen. Hij spreekt zelfs van eene soort van rangnamen, die de moerids zouden dragen naar de boeken, die zij onder handen hebben: „Naar hunno vorderingen onderscheidt men ze ook wel in de pakih (niet te verwarringen met pakir) dat zijn zulken die het boek Pakihi onder handen hebben: voorts de labei, die gevorderd zijn tot het boek Tafsir enz.” Of deze, helaas zoo onvolledige mededeeling juist is, moeten wij daarlaten. Over de boeken echter heeft het later: „De geschriften, die hier op de meeste soerau's tot het onderwijs worden gebezigt (Sarof, Nahoe, Pakihi, Tafsir, Hadis, Salajoe en Piei) zijn me voor het meerendeel geheel onbekend: een enkel ken ik slechts bij uittreksels. Zoover ik echter weet, zijn ze alle van godsdienstigen aard.”

- 73 (17) Dit laatste is natuurlijk onjuist, daar met Sarof en Nahoe niets anders dan handleidingen voor Arabische spraakkunst bedoeld kunnen zijn. Onder deze namen, eigenlijk (evenals trouwens Pakihi) namen van vakken en niet van boeken, kunnen dus of dezelfde boekjes of dergelijke bedoeld zijn, als die wij boven beschreven.

Ook het boek Pakihi, alias Minhādj at-tālibīna, is thans voor ons een oude bekende. Wat men onder Salajoe en Piei te verstaan heeft, is mij vooralsnog onbekend. Tafsir, eigenlijk verklaring, met name van den Qorān, wordt dikwijls gebruikt als benaming voor commentaren op dit gewijde boek. Het kan echter hier, gelijk ook elders in O.-Indië, evenzeer eenen Qorān aanduiden met interlineaire Maleische vertaling, het onontbeerlijke hulpmiddel voor den Inlander om tot den inhoud der openbaring eenigszins door te

1) Aangehaald werk, pag. 196 en 210.

dringen. Met hadis is natuurlijk eene verzameling van gewijde overleveringen bedoeld. We zullen daarbij zeker wel niet alleen aan volledige exemplaren van Bochārī en de andere vijf qāhiē's te denken hebben, maar ten minste óók aan fragmenten of kleinere verzamelingen. Zoo blijkt dan uit de aangehaalde mededeeling wel dit met zekerheid, dat Qorānverklaring en overleveringsstudie, ofschoon volstrekt geen onontbeerlijke vakken voor de moerids, toch door hen niet geheel verwaarloosd worden. Men stelt zich dus niet algemeen tevreden met het voorgescreven opdreenen van openbaringen in de sembahjans en met het verdienstelijke in andere godsdienstoeferingen; sommigen althans denken als de „leerling” uit den Faust dat „ein Begriff muß bei dem Worte sein”, en zij leeren door den tafsier iets ten minste begrijpen. Uit den hadieth kunnen zij, behalve eenige kennis van de legendaire levensbeschrijving van Mohammed en zijn oudste volgers, nog klarheid zich verschaffen omtrent den oorsprong van menig hun bekend voorschrift van den Islām. Voor wie het zoover brengen, is de lectuur dezer werken niet slechts eene stichtelijke bezigheid, maar bovendien eene soort van bronnenstudie van den Islām.

Men ziet aanstonds in, dat al hetgeen wij tot nu toe behandelden, hoe schijnbaar uiteenlopend ook, toch bijeen behoort; 't is alles te zamen aangelegd op, of althans mede dienbaar aan het ééne doel: nauwkeurige kennis van de plichten, door Allah zijnen dienaren voorgescreven, d. i. Fiqh. Reeds de beschrijving

- (18) van het leven aan de soeraū's, door Verkerk Pistorius¹⁾ gegeven, doet vermoeden, dat ook eene andere soort van godsdienstige letterkunde hier niet geheel onbekend zal wezen. Althans blijkt daaruit ondubbelzinnig, dat men zich ook in dit hoekje van de Mohammaedaaansche wereld niet tevreden stelt met eenvoudige kennis en betrachting der Wet, dat men ook langs andere dan de aangewezen gebaande, door iedereen betreden wegen der Godheid nader wil komen. Wat genoemde schrijver verhaalt, heeft wel is waar niet op de studie, maar alleen op de godsdienstoeferingen betrekking. Of de goeroë's gelijk hadden, die hem mededeelden dat de zaak, van Klinganeeschen oorsprong, van Atjeh uit in Midden-Sumatra bekend werd, moeten wij in het midden laten; maar zeker is het dat de moerids die door den Islām niet gebodene, maar misschien juist daarom overal geliefkoosde godsdienstoeferingen: de dzikrs (sikirs) met voorliefde waarnemen. Onder begeleiding van de rabana (tamboerijn) verlustigen zij zich in de soerau des avonds in deze

1) A. w. pag. 211.

Allah welgevallige bezigheid. Men weet dat het voortdurend herhalen van zekere woorden (namen van Allah vooral), formulen of reeksen van formulen op eenigszins melodieuzen toon, met daarbij behoorende bewegingen des lichaams, alles gewoonlijk uitgevoerd door een aantal in een kring of vierkant geschaarde vromen, het karakteristieke van dezen vorm van eerdienst uitmaakt. Zij, die langs dezen weg hun heil zoeken, behooren gewoonlijk tot eene of andere orde, die aan haro ingewijden dien bepaalden vorm van dzikrs voorschrijft, die volgens de vermeende uitspraken van den stichter, met hunnen staat, met hunnen trap van ontwikkeling en toewijding aan de heilige zaak overeenkomt. Wij zien hier eene van de talrijke, in bonte verscheidenheid zich vertoonende uitingen vóór ons van die gesteldheid des geestes, die men gewoonlijk met den naam van mystiek aanduidt. Gelijk zoo menige naam vooral dienende om onze onwetendheid aangaande den waren aard van het genoemde verschijnsel te bedekken, vat de term mystiek een aantal zeer uiteenloopende dingen in zich samen, waarvan men de verwantschap of gelijksoortigheid meer gevoelen kan dan uitleggen. De eenvoudige vrome leest in zijn troostbijbel een vers, dat voor de geleerde commentatoren eene ware „crux”, tot boekdeelen vol geleerdheid aanleiding heeft gegeven; hem kost de uitlegging geen moeite:

75 (19) bij de lezing van eenige woorden, die de nuchtere mensch wartaal zou noemen, geraakt hij in verrukking en welt een oprechte traan van aandoening uit zijn oog. Vraag hem om geen opheldering; zeg hem niet, dat waarschijnlijk de door hem gebruikte vertaling geheel onjuist is; verklaring noch vertaling zullen hem afbrengen van de overtuiging, dat zijn oog geopend en het uwe gesloten is.

In opgewekte tijden van grote blijdschap of benauwdheid sluiten zich de leden van godsdienstige genootschappen nauwer aanen en worden zij met bijzondere openbaringen of bevindingen begenadigd. Kinderen en eenvoudigen doen dan somtijds zaken hooren, waarover de wereldling glimlacht, maar die den geestverwant stichten. Velerlei Christenen hebben een bijzonderen, persoonlijken of genootschappelijken omgang met God, met Christus, met de Madonna, met de Heiligen. Zij vinden zelven een weg of volgen er eenen, door een grooten voorganger aangewezen, om met God en het Goddelijke op intiemer voet te geraken dan bij Zijne gewone audiëntien het geval kan zijn. Hebben zij die nauwere betrekking aangeknoot, dan krijgt ook al het gewone: de sacramenten, de godsdienstoefeningen voor hen eene hogere wijding en eene geheimzinnige beteekenis, waar niet slechts de man der wereld maar ook de gewone Christen niet bij kan.

De wijsgeer, dien het eeuwig ronddolen in de wereld van het betrekkelijke ondragelijk is en die toch weet, dat de rede hem den weg naar het Absolute niet wijst, gevoelt eene oplossing van het kwellende, onoplosbare vraagstuk — maar zulk eene, die zich niet door logische middelen aan anderen laat opdringen. Zij is nauwelijks onder woorden te brengen, altijd hoogstens onder eene beeldspraak, die alleen door geestverwanten verstaan wordt.

Wat is het, dat al deze en dergelijke verschijnselfen met elkaar gemeen hebben? Men heeft wel gesproken van eene ongesteldheid des lichaams, van onhevredigde of overspannen zinnelijkheid; maar zoolang de wetenschap de ware formule nog niet gevonden heeft voor den samenhang tusschen de zoogenaamd geestelijke en lichame-lijke functiën van het menschelijk leven, zoolang hebben we weinig aan zulk een verschuiven der vraag. Beter doen wij wel met de zaak bij den eenmaal aangenomen naam te noemen en te beschrijven, waar wij ze aantreffen. Iets is er, dat de gemoeideren van al die

- (20) mystieken van verschillenden aard in beweging zet: de zucht om tot kennis, Godsgemeenschap, zaligheid in één woord te komen op meer onmiddellijke wijze, met minder gebrekkige middelen dan die de gewone godsdienst en wetenschap aan de hand doen. Zij nemen eene andere, hogere kenbron aan dan waarneming en rede, eene die alleen het deel is der uitverkorenen.

De Isläm, men weet het, heeft ook zijne mystiek. Van den beginne af waren hem, gelijk wel aan elken godsdienst, mystieke elementen eigen. Maar door de Arabieren werden deze niet bijzonder ontwikkeld. Andere, vooral Arische volken, die den Isläm aannamen om redenen buiten dien godsdienst gelegen, bleven vele van de behoeften gevoelen, waaraan hunne vroegere godsdiensten hadden voldaan. De eenvoudige leer, dat Allah één en éénig is; dat hij niet rechtvaardig is, omdat hij naar zuivere willekeur zijne schepselen kan behandelen, daar niets buiten hem hem plichten voorschrijft; de talrijke, vaak kleingeestige regelen, waarnaar de moslim zijn leven in te richten heeft, waren hun te nuchter. Mocht hunne opvoeding hun allengs leeren, die zaken als onaantastbaar heilig te beschouwen, dat nam niet weg, dat zij hun niet voldeden. Zij mochten afleeren iets anders te willen dan de Isläm, iets meer bleven zij verlangen. Hoewel door den Isläm voor Allah in het stof neergedrukt, blijven zij zich — Zijne slaven ja, maar toch — hem verwant gevoelen. Oude godsdienstoefeningen en gebruiken, die vooral dienen moesten om deze hogere aspiratiën te bevredigen, om den mensch aan de stoffelijke wereld te ontrekken en te brengen, waar hij eigenlijk thuis behoort, kregen een moslimsche kleur. De

hoogst ontwikkelden, die eene soms zeer ver van den Islām afwijkende, wijsgeerige opvatting hadden van 's mensen verhouding tot Allah, knoopten deze aan de Openbaring vast, zij het ook door meer dan gewaagde overdrachtelijke verklaring; zij lieten den Qurān alle taal, tot zelfs die der pantheïsten, spreken.

Wellicht wordt met de in den Qurān reeds herhaaldelijk genoemde dzikrs eene afzonderlijke soort van godsdienstoefeningen bedoeld, bestaande in de vermelding van Allah's namen; zeker is dit niet. Maar wel is het zeker, dat die „vermelding” in Mohammeds tijd weinig geleken moet hebben op de tooneelen van geestelijke dronkenschap, die later onder dezen naam de geheele Moslimsche wereld te aanschouwen gaf. Onbegrepen en onbegrijpelijke woorden en

77 (21) zinnen dreunt men op; door dit te doen op de wijze en met de bedoeling, welke de mystieke school waartoe men behoort, voor-
schrijft, geraakt men in de ware stemming om de geheimenissen
te verstaan. Natuurlijk is voor den hoogst ontwikkelde de vorm
bijzaak, het gevoel, de hogere zin, die wakker gemaakt wordt,
alles; terwijl voor de groote massa der broedoren het gegil en gehuil,
gedans en gedraai niet veel meer is dan eene exercitie des lichaams,
Allah ter eere. Tusschen deze beide uitersten liggen vele graden
en zooveel geestelijken hoogmoed hebben ook deze van Allah ge-
leerden nog behouden, dat zij dit niet over het hoofd zien. Hij,
die zijn Godsbewustzijn zoo hoog heeft ontwikkeld, dat hij zonder
blasphemie mag zeggen; „God leeft in mij”, kan zich toch niet
gelijk stellen met den broeder, die nog slechts in de melkspijze der
exercitien zijn geestelijk voedsel vindt. Eén is de weg naar de
bovenzinnelijke wereld, maar talrijk zijn de aanlegplaatsen, waar
de eene Coefi zich langer ophoudt dan de andere. Sommigen gaan
zoover dat zij meenen, na zekeren graad van Coefische volmaking
bereikt te hebben, de betrachting der Wet wel te kunnen missen;
deze laten zij evenals het eenvoudige geloof aan de menigte over.
Men begrijpt dat dezulken geheel buiten den orthodoxen Islām
staan¹⁾. De orthodoxe Coefi's echter achten de studie en betrachting
der Wet ook in de hoogste graden van ontwikkeling, die men hier
beneden bereiken kan, hoog noodig. Maar hunne eigenaardige
oefeningen, hunne bijzondere studie, bovenal echter de verlichting
(kaschf), die Allah hun schenkt, doen hen den waren zin van al
die zaken steeds meer bevroeden. Alle handelingen hebben voor
hen een anderen zin, alle woorden eene andere beteekenis dan voor

1) Zij worden dan ook bijv. op Java met den zeer juisten naam paseq genoemd.
Zie Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap IV: 229.

den oningewijde. Veelal, met name ook in O.-Indië¹⁾, onderscheidt men deze „wandelaars” (sālik) op den „weg” (tarīqat) in vier graden:

- 78 (22) 1° de Sjari'at of Wet, 2° de Tarīqat of Weg²⁾, 3° de Haqīqat of het Echte, Werkelijke, 4° de Ma'rifat of Kennis.

Waar de godsdienstoefeningen der mystiek bijzonder in eere zijn, verwachten wij dat ook hare letterkunde niet onbekend zal wezen. Al nemen mystieke werken geene vaste plaats in den gewonen leergang der moerids in, het vermoeden ligt voor de hand dat zij ten minste evenzeer als de vroeger besproken „Hadis” op prijs gesteld zullen worden. Dit vermoeden nu wordt ten volle bevestigd door een Handschrift, uit Tanah-Datar afkomstig en door dezelfde vriendelijke bemiddeling als de beschreven soerau-boekjes in mijn bezit gekomen. Het bevat, behalve een Oendang-oendang, eene uiterst bonte verzameling theologische, meest alle min of meer mystieke verhandelingen en fragmenten, deels in het Arabisch, deels in Maleische bewerking³⁾. Later hoop ik over deze stukken meer te geven dan mijn bestek mij thans veroorlooft. Voor ditmaal slechts eenige weinige opmerkingen over den aard dier geschriften.

Men vindt hieronder eenige, die in dadelijk verband staan met de ons bekende dzikrs; verzamelingen van formulieren, blijkens het opschrift bestemd om bij die oefeningen opgedreund to worden. Zij bestaan deels uit onzinnige vragen en antwoorden⁴⁾, waarvan

- 79 (23) de beteckenis soms later verklaard (?) wordt, deels uit de geloofsbelijdenis en de opnoeming van sommige eigenschappen Gods. In

1) Men zie o. a. Mededeelingen van wego het Nederlandsche Zendelinggenootschap V: 95 vv., XIII: 216 v. Een zeer zonderling gebruik van dezo vier woorden, waaruit toch alweder zijdelings blijkt, hoe gaarne men er mede schermt, vindt men aldaar XIII: 207 uit een Javaansch geschrift aangehaald.

2) Als men dezen bewandelt (en dit blijft men natuurlijk ook na het bereiken van een hoogeren graad doen, evenzeer als men do wet blijft betrachten), d. i. als men boven het eenvoudig wettelijk standpunt verheven is, heet men sālik (wandelaar, reiziger) en het wandelen zelf heet soeloek. Natuurlijk is dus het gebruik van dit woord, in den speciaal zin, waarin het bijv. Verkerk Pistorius, Studiën, pag. 212 en van Hasselt, Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, pag. 55 voorkomt, hiervan afgeleid. Terloops zij hier opgemerkt dat hetgeen J. G. H. Gunning „Een Javaansch Geschrift uit de 16de Eeuw”, Inloiding pag. XII, over het woord Soeloek mededeelt, beneden alle kritiek is.

3) Een aantal dezer verhandelingen zijn blijkens de onderschriften, in het jaar 1275 H^{oo}, dus 1858—9 p. C. afgeschreven. Het handschrift draagt onmiskenbare sporen van veel gelezen te zijn.

4) Eén dezer dzikrs bijv. begint op deze wijze: سُؤال أَحْدِيَةٍ أَيْتَ: اكْنَ أَفَ اللَّهُ أَكْنَ أَفَ الْهُمَّ حَمْدٌ أَكْنَ أَفَ اللَّهُ كَيْتَ جَوَابٌ أَكْنَ ذَاتُ اللَّهِ أَكْنَ أَكْنَ يَا وَاللَّهِ حَمْدٌ أَكْنَ حَقِيقَةُ اللَّهِ كَيْتَ الْحَجَّ

verschillende wanordelijk dooreengeworpen fragmenten worden voorts allerlei woorden en uitdrukkingen verklaard, die of alleen aan de mystiek eigen zijn of daarin eene eigenaardige beteekenis hebben. Een paar maal heet het uitdrukkelijk, dat eenige zaken medegedeeld worden, die de „sāliks”, de „menschen van den soeloek” behooren te weten. Ook vinden wij opzettelijk aangegeven, hoe de „orthodoxen” (ahl assonnat waljamā’at) do vier mystieke graden te beschouwen hebben. Als het „werk” van de 1° menschen der Sjari’at vinden wij genoemd a) de sjahādat, b) de sembahjangs, c) de poeasa, d) de zakāt, e) den hadj, dus de vijf pilaren van den Islam.

2° de lieden van de Tarīqat behooren zich te bekeeren van „kleine en groote zonden”¹⁾, en zich te oefenen in volharding en geduld, in vertrouwen op en overgave aan Allah.

3° het werk van de lieden der Haqīqat heet hier het belijden, het komen tot inzicht der eenheid van Allāhs wezen en eigenschappen en werken (sic); eindelijk

4° wordt als „werk” van de lieden der Ma’rifat eene mystieke gemeenschapsoefening met het Opperwezen voorgesteld, welke door eene aantal geijkte termen²⁾ der Coefi’s wordt aangeduid. Al deze termen, die verschillende graden of nuancen van de vereeniging des geloovigen met Allah beteekenen, zijn Arabisch; met verschillende andere kunstwoorden worden zij in ons handschrift juist vóór de behandeling der „vier graden” in het Maleisch verklaard.

Het getal 4 komt in onze fragmenten dikwijls terug³⁾; aan vier tecken kent men de „lieden der hel”, aan vier andere „die van het paradijs”; vier soorten van drijfveren werken in ’s mensen 80 (24) hart en vier soorten van handelingen zijn daarvan het gevolg. Ook de vier elementen komen voor in een der kleine verhandelingen, die ons eene voorstelling van het ontstaan des menschen geven, welke meer aan emanatie dan aan schepping doet denken. Een volledig mensch bestaat uit de vier elementen; van deze ontstond aarde uit water, water uit lucht en dit laatste uit vuur; het vuur kwam uit een lichtstraal of glans en deze uit een geheimenis te voorschijn.

1) توبه دری فد دوس کجبل دان دوس بسر الکبائر والصغرier, de letterlijke vertaling van het Arabische:

2) معاينة، مشاهدة، مراقبة، تواجه، تواجه.

3) Men vergelijke weder Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Genootschap V: 96 v.

Met dit mysterie wordt, volgens de verklaring, het Licht van Mohammed (Noer Mohammed)¹⁾ bedoeld, dat zelf emaneerde uit het Zijn van Allah.

Zonderlinge mededeelingen vinden we in ons boekje omtrent het ontstaan van het werk van den beroemdsten der latere mystieken: Ibn al Arabi, getiteld: *al-Fotoehat al-Makkijja²⁾*, verder van het mystieke tractaat *at-Tohfat al-Morsala*, geschreven door diens leerling Mohammed ibn Fadl Allah³⁾ en eindelijk van een boek over de „Eenheid van het Zijn” door den Atjehschen Coefi Hamza Fançoeri. De meest gewaagde, pantheïstisch gekleurde uitdrukkingen worden hieruit aangehaald en blijkbaar als hoogste waarheid beschouwd.

Van den omgang der meest gevorderde mystieken met hun God tot Openbaring is nauwelijks een stap; m. a. w. Allah heeft, naar consequent mystieke opvatting, in den Qorân zijne laatste woorden 31 (25) nog niet gesproken. Hij gaat voort te spreken tot Zijne „vrienden”; woorden, wel is waar niet bestemd voor de gansche gemeente, maar voor de ingewijden. Zoo stelt dan ook de bekende bibliograaf Hadji Chalifa⁴⁾ het zooeven genoemde werk van Ibn al Arabi voor als een dictaat van Allah, in zijne heilige stad aan dezen uitverkorene in de pen gegeven. En echt mystieke uitspraken komen in ons handschrift voor als firmān Allah, woord van God⁵⁾!

Niet alle godgeleerde verhandelingen, die in onze verzameling voorkomen, zijn van mystieken aard. Eén vrij uitvoerig stuk be-

1) Men zie over de beteekenis van dit Noer Mohammed, niet slechts voor in sommige kringen gangbare scheppingsvoorstellingen, maar ook voor de vereering van Mohammed en zijn nageslacht, vooral door de Sji'ieten: Sprenger, Leben und Lehre des Mohammad, I: 294. Ook Meded. Zend. Genootschap IV: 231 vv., V: 97-8, VIII: 243 enz. komt het voor.

2) In het handschrift is, zoals dit in O.-Indië pleegt te gebeuren, de Arabische titel verknoeid en uit **تحفة المكية** **الفتوحات** geworden: **الفتحات**.

3) Het woord *ibn* is in het handschrift uit den naam des auteurs weggelaten; het werkje en daarop geschreven commentaren komen voor in den Berg's Catalogus der Arab. Handschr. v. h. Bat. Gen. pag. 87 vv. Waarschijnlijk is hetzelfde bedoeld met de *Topah*, waarvan sprake is Mededeelingen van wege het Ned. Zend. Gen. IV: 232.

4) Hadji Chalifa IV: 381 v.

5) Zoo vinden wij als **فرمان الله تعالى** in het Arabisch en in Maleische vertaling het volgende: „De mensch is mijn mysterie (سر = سری) en mijn mysterie is mijne eigenschap (صفة) en mijne eigenschap is niet iets anders dan ik.“

handelt onderwerpen, die tot de gewone Mohammedaansche geloofssleer, tot den Kalām behooren. Men weet, dat tot de op Java meest gebruikte handboekjes voor dit vak de bekende verhandeling van Joesoef as-Sanoesi behoort, waarin de eigenschappen (çifat) van Allah en Zijne gezanten dogmatisch behandeld worden. Eigenlijk Omm al Barāhīn genaamd, is dit stukje op Java aan de santri's onder den naam Doerat(Parel) bekend. Het komt sons in ééne collectie santri-leerboeken twee, driemaal met verschillende commentaren voor. Van den inhoud van dit geschrift kan iedereen zich op de hoogte stellen, daar het met eene Duitsche vertaling uitgegeven is¹⁾. Al wat, naar de begrippen der moslimsche dogmatici, ten opzichte van Allah en zijne gezanten (logisch) noodzakelijk, mogelijk en onmogelijk is wordt hier kortelijc medegedeeld, in de commentaren breeder ontwikkeld. Daarbij maakt de schrijver zich en zijnen lezers diets, dat hij dit alles werkelijk eenvoudig door nadenken uit de geloofsbelijdenis („Ik getuig, dat er geen god is dan Allah en dat Mohammed de Gezant van Allah is“) heeft gehaald en niet daarin gelegd. Trouwens, hoe zou het anders kunnen? Een dogmaticus, die de genesis van zijn eigen leer kent en erkent, is verloren. Van deze Omm al Barāhīn nu vinden wij in onze collectie ééne Maleische paraphrase, somtijds iets korter dan het origineel, soms ook hieraan ophelderingen toevoegende. Deze laatste zijn mogelijk aan een commentaar ontleend of geven wellicht de vertaling van Arabische glossen, die in het exemplaar des vertalers ongeregeld voorkwamen. Zij zijn, gelijk de geheele bewerking, ongelijkmatig en slordig.

Eenige weinige bladzijden met mystiek-theologischen inhoud, die in het handschrift op deze „Geloofsleer“ volgen, zijn door een of anderen afschrijver ten onrechte als hierbij behorende beschouwd. Immers het onderschrift, waarmē hij die bladzijden besluit, heeft alleen op Sanoesi's werk betrekking, dat hier alweer onder een anderen naam bekend is dan op Java. Niet slechts ter wille der logica maar wegens de bij zulke schrijvers algemeene voorliefde voor ronde getallen, kent onze dogmaticus aan Allah twintig eigenschappen toe; daar de behandeling dezer twintig çifat het voornaamste deel der Doerat uitmaakt, kan het geen verwondering baren, dat het geheele boekje door de Maleiers: Kitab çipat doewa poeloeh²⁾ wordt genoemd.

1) El-Senusi's Begriffsentwicklung des Muhammedanischen Glaubensbekenntnisses, Arabisch und Deutsch von Dr. M. Wolff, Leipzig 1848.

2) Het onderschrift, dat dus niet juist op de rechte plaats is aangebracht, luidt aldus: هـ (sic) کتاب صفة دو فولة ند هاری حمش تمت.

Wij mogen vooralsnog uit onze gegevens geene andere gevolgtrekking maken dan deze: de mystiek, wier godsdienstoefeningen tot de meest geliefkoosde bezigheden der moerids behooren, heeft in de Padangsche Bovenlanden ook hare letterkunde; Arabische, in het Maleisch vertaalde en oorspronkelijk Maleische mystieke tractaten bestaan en worden met graagte gelezen. Maar, al wijst onze berichtgever aan deze litteratuur geene vaste plaats aan in den leergang der soerau's, wij zullen toch wel geene fout begaan, wanneer wij de lezers dier geheimzinnige werken onder de liefhebbers van den dzikr zoeken. Het eene behoort bij het andere als lichaam en ziel der mystiek. En moge de Kalām al niet aan alle soerau's beoefenaars 83 (27) vinden, daar zij voor den geloovige minder onmisbaar is dan de fiqh — het zal toch wel voornamelijk daar zijn, dat Sanoesi's les betracht wordt, waarneê deze zijn Kitab ḥipat doewa poeloeh inleidt: „het is de plicht van ieder volgens de Wet toerekenbaar geloovige, te weten wat ten opzichte van Onzen Lieve Heer noodzakelijk, wat onmogelijk, wat mogelijk is enz.” De studie der geloofsleer en die van Allah's geheimen, de Kalām en het Coefisme, beiden minder op de praktijk gericht, schenken juist daarom hunnen beoefenaars het onvermengde bewustzijn, dat zij zich met het Bovenzinnelijke bezighouden. Moet de fiqh hen leeren in deze wereld naar het bevel des Scheppers te leven, die afgetrokken studie is er op aangelegd hen te vormen tot waardige bewoners dier andere, waartoe zij geschapen zijn; ja, zij doet de uitverkorenen Gods reeds hier Paradijsgenot smaken.

Onze schets loopt ten einde. Wij volgden den jongen moerid, die slechts het Qorānlezen en opdreunen heeft geleerd, op den langen weg, dien hij heeft af te leggen om de Wet van Allah te leren kennen. Wij namen kennis van de „liefhebberijstudiën” der Maleiers, die ook bij hen wel eene niet geringere plaats in het hart innemen dan de plichtmatige. De ijver om het geloof redelijk te maken, ook in den Islām eenmaal werkzaam doch spoedig binnen enge grenzen teruggebracht, had ten gevolge dat overal waar moslims leven, zelfs in de Padangsche Bovenlanden, eenige kennis der dogmatiek tot de beschafde opvoeding behoort. De zucht des menschen om het onuitsprekelijke uit te spreken, het onvindbare te zoeken, het onwaarneembare te tasten en te zien deed zich ook

فَدْ أَوْلَ بُولَنْ صَفَرْ. Het, hier niet aangegeven, jaar zal wel hetzelfde zijn als dat, hetwelk bij meer dan een der andere onderschriften voorkomt, namelijk 1275 A. H.

bij de Maleiers gelden. Ook zij houden zich gaarne bij „de grenzen van twee werelden” op, waar een hogere zin voor de vijf gewone in de plaats treedt, waar gevoel alles is en de rede zwijgt.

Behoeven wij wel nogmaals te herinneren, dat de meeste moerids zich zelfs niet zoo harmonisch ontwikkelen als de thans geschatste leerwijze mogelijk maakt? De vergelijking der resultaten van ons middelbaar onderwijs met het leerplan der hogere burgerscholen make ons voorzichtig in ons oordeel! Wij hebben thans het leerplan, niet de uitkomsten van het soerau-onderwijs willen beschrijven. Mochten zij, die in de Bovenlanden hun werkkring

- 84 (28) vinden, zich opgewekt gevoelen om ons programma aan te vullen en ons van nauwkeuriger gegevens omtrent die uitkomsten te voorzien. Wie weet of niet, de middelen en de tijd van proefneming in aanmerking genomen, de verhouding dier beide factoren daar ginds ons tot nederigheid zou kunnen stemmen?

XLVIII

**C. POENSEN, BRIEVEN OVER DEN ISLĀM
UIT DE BINNENLANDEN VAN JAVA**

1886

Gedagteekend: Leiden, 15 Juli 1886 en verschenen in De Indische
Gids VIII, II (Leiden, 1886), blz. 1092—1102.

„De Heer C. Poensen, sedert vele jaren als zendeling op Java werkzaam, en als ethnoloog en taalkundige gunstig bekend door onderscheidene opstellen in de Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, schreef in 1883, onder den titel „Brieven van een desaman”, en zonder vermelding van zijn naam, in het Soerabajasche Handelsblad eene reeks van brieven, met het doel om het groote publiek omtrent den Islam in het algemeen en de wijze waarop zijne voorschriften in de Binnenlanden van Java worden opgevolgd, in te lichten, in een tijd waarin de gebeurtenissen van den dag zeer bepaald de strekking hebben, de belangstelling der beschafde natien in alles wat de Mohammedaansche wereld betreft te verhogen.”

Aldus luidt de aanhef der „Voorrede”, waarmede prof. Veth het werkje, dat wij thans aankondigen, heeft voorzien. De schrijver der „Voorrede” heeft den besprekers der „Brieven over den Islam” het werk vergemakkelijkt door al dadelijk eene beknopte critische beschouwing van dit werkje te geven. Wij zullen dan ook onze beoordeeling aan die van prof. Veth vastknoopen.

De zeventien „brieven” zou men door weglatting van het „*Amice!*”, waarmede zij beginnen en van het slot: „*Ik moet eindigen. Ontvang eene vriendschappelijke groete. Als altijd t. t. C.*” tot gewone hoofdstukken hebben kunnen maken, daar zij overigens niets eigenaardigs hebben, dat aan briefstijl herinnert. Prof. Veth deelt ons mede, dat de stijl der opstellen in het oorspronkelijke handschrift, hem „zelfs voor een briefstijl wat al te *décousu* scheen.” Ons, lezers, gaat dit eigenlijk weinig aan, tenzij voor de verdeeling onzer dankbaarheid tusschen den auteur en den corrector. Er zijn evenwel andere zaken, den vorm betreffende, die prof. Veth evenmin als den al te lossen stijl goedkeurde, maar welke hij besloot onveranderd te laten. Op bladz. X—XI der „Voorrede” spreekt hij uitvoerig over de door den Heer Poensen gevolgde wijze van transscriptie der Javaansche en Arabische woorden. Niemand zal, meenen wij, den Heer Veth tegenspreken, wanneer hij zegt, dat de Javaansche *pèpèt* liever door *é* dan (zoals de Heer Poensen dit in zijne brieven deed) door *e* weergegeven moet worden. *Ik* betwijfel of de Heer Poensen zelf de *e* in bescherming nemen zou; wellicht noopten hem praktische

moeielijkheden tot de keuze, die hij deed. Maar waarom getroostte zich de schrijver der „voorrede” niet de geringe moeite, die e's door e's te vervangen, liever dan ons over deze voor een populair werk toch altijd bijkomstige zaak, $1\frac{1}{2}$, bladzijde te lezen te geven? Meer dan $\frac{1}{2}$, bladzijde daarvan wijdt prof. Veth aan eene terloops (op bladz. 21) door den Heer Poensen aangehaalde Arabische formule, zonder dat het recht verstand dier woorden daardoor ook maar eenigszins bevorderd wordt. Poensen zegt, t. a. p., dat „zoals ergens verhaald wordt” de Arabieren, wanneer zij van vrouwen, honden of ezels gewag maken, bij wijze van verontschuldiging tegenover den aangesprokene de woorden „adjellak Allah” (of, zooals het oorspronkelijke handschrift het gaf: „ajellak Allah”) plegen te gebruiken. Prof. Veth onderstelt nu (voorrede, bladz. X), dat die transcriptie met *j* veroorzaakt is door „de wijze waarop de schrijver die formule hoorde uitspreken”, hoewel de schrijver duidelijk te kennen geeft, die formule niet *gehoord*, maar *gelexen* te hebben. Blijkbaar las hij die in een Engelsch of uit het Engelsch vertaald boek, waar de *djm* natuurlijk door *j* wordt weergegeven. Voor de verklaring der uitdrukking wendde prof. Veth zich tot prof. de Goeje, die hem eene vertaling voorstelde, welke zich weliswaar grammatisch laat rechtvaardigen, maar in strijd is met het in dezen beslissende spraakgebruik. Inderdaad is de formule optatief en niet „assertorisch”, zoodat Poensen's vertaling in hoofdzaak juist mag heeten. Meer dan de hier aangegeven woorden, gebruiken de Arabieren in den Hidjaz, telkens wanneer zij van vrouwen, schoeisel, ezels of honden spreken, de formulen: *akramakoemoe 'llah!* d. i. Allah veredele u! of *'axzakoem 'Allah!* ('axxa voor: *a'axza*) d. i. Allah beware uw aanzien! waarvoor men even dikwijls *Allah je'ixxe koem!* of *Allah je'izz assâmi'in!* d. i. Allah beware het aanzien der hoorders! gebruikt. Al deze en dergelijke uitdrukkingen worden optatief bedoeld en kunnen vrij vertaald worden door: met uwe permissie. Doch waartoe zooveel omhaal van woorden bij eene zoo eenvoudige zaak, daar toch de bedoeling duidelijk en juist weergegeven was? Wij mogen het niet verwijggen, dat eene zekere uitvoerigheid over nietigheden ons in de „voorrede” onaangenaam trof. De helft van bladz. XI wordt gewijd aan de transcriptie van het woord *calât* en daarbij nog verwezen naar eene aantekening op bladz. 163, terwijl prof. Veth zelf zoowel hier als daar het woord ten onrechte door *gebed* vertaalt. *Gebed* (*dô'a*), het zij nogmaals gezegd, kan hoogstens een klein onderdeel van de ritueele godsdienstoefening (*palât, sembahyang*) uitmaken, kan daarbij ook ontbreken, maar mag nooit daarmede verward worden.

1094 Doch stappen wij hiermede van de formele zaken af om tot den inhoud der zeventien brieven over te gaan.

Bij de beoordeeling moeten wij in het oog houden dat, gelijk de „*Voorrede*” ons met de woorden van den schrijver zelven herinnert, niet alleen vorm, maar ook „inhoud en volgorde der verschillende punten” voor en groot deel bepaald werden door de „oorspronkelijke uitgave.” Wij hebben hier dagbladartikelen voor ons, die zoowel om de daarin behandelde onderwerpen als om de wijze waarop deze besproken werden, een langer leven verdienten dan aan zulke pennevruchten gewoonlijk beschoren is. De vraag: waarom dit wel, dat niet besproken? of: waarom dit eerst en dat vervolgens? dit uitvoerig en dat bijna oppervlakkig? wordt door deze overweging onderdrukt. De Heer Poensen wilde de belangstelling in moslimsche onderwerpen, die bij een deel van het lezende publiek in Oost-Indië door de gebeurtenissen van den dag was verlevendigd op ietwat degelijker wijze bevredigen dan dit in Oost-Indische dagbladen en tijdschriften gewoonlijk geschiedt; verder ook belangstelling in het godsdienstig leven onzer twintig miljoen Mohammedaansche medeonderdanen van den Koning der Nederlanden opwekken bij de velen, die tot nog toe nauwelijks weten dat iets dergelijks bestaat. Zoo besprak de Heer Poensen in zijn eersten „brief” het algemeen karakter van den Islam op Java, de vraag: in hoeverre is de Javaan Mohammedaan? Het spreekt van zelf, dat dit thema ook telkens in de andere brieven terugkeert, daar het antwoord slechts door middel eener reeks van waarnemingen op allerlei gebied mogelijk wordt. De Heer Poensen kent het leven der Javanen te goed om te beweren, dat dit in alle of zelfs in de meeste bijzonderheden door de moslimsche Wet wordt beheerscht; trouwens dit beweert, geloof ik, niemand meer. Aan de andere zijde heeft hij een te diepen indruk van de beteekenis dezer religie voor hare Javaansche belijders ontvangen, om haar, gelijk velen deden, als een dun officieel vernis of een kleed vol gaten te beschrijven, dat nauwelijks in staat is het polynesische, met Hindoesche bestanddeelen vermengde geestesleven te bedekken. Toch vat ook de Heer Poensen de werking van den Islām op het gemoedsleven der Javanen nog te zeer als eene uitwendige op. Deze fout in zijne beschouwing heeft drieënlei oorzaak. Vooreerst acht hij den Javaan in minder sterken zin moslim dan bij den Nederlander bijv. Christen noemt (blz. 5—6), omdat hij, gelijk trouwens velen met hem, onder Islām verstaat den Islām van de boeken, onder Christendom daarentegen het Christendom van vele ontwikkelde Nederlanders uit de 19^e eeuw. Hij vergeet dat dit Christendom (geheel afgezien zelfs van de vraag

in hoe ruimen of engen kring het beleden en nageleefd wordt) vol is van „Europeesche” elementen, die met het Christendom samengegroeid, maar niet daaruit ontstaan zijn; hij bedenkt niet dat die elementen bij historische analyse vooral niet minder gewichtig blijken te zijn, dan het „Javanisme” of hoe men het noemen wil in den godsdienst der Javanen. Door opvoeding en gewoonte verleid, maakt dus de auteur hier eene soortelijke onderscheiding, waar hoogstens een gradueel verschil bestaat. Ten tweede miskent hij de kracht van het feit, dat *nergens* ter wereld de Wet van den Islam het leven zijner belijders ook maar ten halve beheerscht, dat overal de praktijk des levens en het volksgeloof oneindig verre beneden de plichtenleer en de geloofsleer van den Islām staan. Al te veel bouwt men algemeene beschouwingen op vergelijking van waargenomen zaken met . . . dingen, die niet bestaan en nooit bestaan hebben. Op allerlei gebied spreekt men van achteruitgang, omdat men de treurige toestanden van voorheen niet kent; van afwijkingen van het normale, dat men eerst zelf willekeurig vaststelt. Dat men „eerst door het partikuliere, nooit door het publieke of officiële leven” te weten komt, in hooverre bijv. de Javanen „Islamieten van harte” zijn, geven wij den Heer Poensen (bl. 18) gereedelijk toe; hetzelfde geldt van ieder ander volk. Nu is echter, zoover mij bekend, nog *nergens* zulk 'een „partikulier leven” waargenomen, dat recht gaf tot de conclusie: hier is de ware Islām het volk in merg en been gedrongen. Altijd — wijzelven hadden nu onlangs gelegenheid het in de bakermat van den Islām, in Arabië, te constateeren — hangt het volk meer aan bijgeloof, tooverij, bezwering dan aan de nieuwe, eenvoudige leer; altijd leeft het van de Wet zooveel na als het gemakkelijk vindt of zooveel als waartoe het van overheidswegé wordt gedrongen. De overheid nu neemt hare taak van handhaving dezer Wet niet al te zwaar op; zij moet zelve in den strijd om haar bestaan te dikwijs zondigen. Overal vormen zij, die de geloofsleer waarlijk kennen en belijden, die de hoofdplichten van den moslim leeren en nakomen, eene kleine minderheid; het zijn de 'oelama, de geleerden, die dan ook in de moslimsche boeken steeds tegenover de 'awāmm, het plebs, de onwetende schare worden geplaatst. Hiermede kom ik tot de derde oorzaak van het eenzijdige in de uitspraak van den heer Poensen. Europeanen, niet alleen zulken die zich gelijk de Heer Poensen aan de Christelijke zending wijden, maar zelfs ambtenaren en kooplieden, komen uit den aard der zaak gewoonlijk bijna uitsluitend met zulke moslims in aanraking, die de leer onder de 'awāmm rangschikt, omdat zij in kennis of beoefening hunner religie verre beneden het verlangde peil blijven. Niets wordt

den vrome meer nadrukkelijk verboden dan omgang met *ongeloovigen* in het algemeen en met *vertegenwoordigers van elke, zelfs van een moslimsche regeering*. Zij, die uit onkunde, lauwheid of eigenbelang zich aan dit verbod weinig storen, vormen wel in alle moslimsche landen de groote meerderheid, maar zij vertegenwoordigen toch slechts één zijde, en niet de geestelijke kern der bevolking. Dit moet de Europeaan, die het leven van den Islām observeert, nooit vergeten, wil hij niet tot eenzijdige beoordeeling vervallen. Ook het leven dier vromen en geleerden, al is het voor den Europeaan niet licht toegankelijk, behoort tot dat „partikuliere” leven, waarvan de Heer Poensen spreekt. Het wordt zelfs door de ‘awāmm als het ware, zij het ook voor hen onbereikbare leven beschouwd. Meet men de beteekenis van den Islām voor een volk af naar het aantal geleerden of strenge nalevers der Wet, die men daaronder aantreft, dan is het resultaat allerwegen zeer ongunstig, in Arabië zoowel als op Java. Neemt men echter de achtung en het aanzien in aamering, welke die kern bij de menigte, de ‘awānum¹⁾ geniet, dan valt het oordeel zoowel hier als ginds geheel anders uit.

- 1096 De Islam moest, evenals trouwens elke andere godsdienst, die zich over een groot deel der aarde heeft uitgebreid, in zijne geloofs- en plichtenleer allerlei opnemen, dat hem bij zijne geboorte nog niet eigen was en tot assimilatie waarvan hij slechts de vatbaarheid bezat. In de leer, zooals die zich in drie à vier eeuwen ontwikkeld heeft, herkennen wij zonder moeite de sporen van Joodschen, Christelijken, Perzischen, Indischen invloed. Hiermede was nu wel de leer, maar daarom nog in lange niet de opvoeding der aan den Islām onderworpen volken voltooid²⁾). Voor de onderwerping veler volken waren enige jaren voldoende; voor de uitroeiing van ondeugden of zeden en gebruiken, bijgeloof en zooveel meer wat met den Islām in strijd is, waren dertien eeuwen veel te kort. Men doet onrecht, door hiervan den Islām een verwijt te maken; hoogstens zou men de schuld van den loop dezer zaken althans gedeeltelijk aan de traagheid der moslims mogen toeschrijven. Met de leer heeft dit alles niets te maken, evenmin als men de ontucht en de dronkenschap, het heksengeloof en het spiritisme der Europeanen aan de Christelijke leer mag wijten. Het mag niet als een getuigenis tegen den Islām gelden, dat „zij, die den Islām op Java gevestigd

1) Onder de ‘awāmm verstaat men in den Islām volstrekt niet alleen de mindere klassen, maar ook bijv. hen, die den staat helpen besturen, rangen in het leger bekleedden, kooplieden, kortom allen die, om welke reden ook, het met de kennis en praktijk van den godsdienst „zoo nauw niet nemen.”

2) Men vindt dit alles uitvoiger behandeld in mijne verhandeling „de Islam”, opgenomen in „de Gids” van Mei, Juni en Juli 1886 [Hier I, 183 vgg.].

hebben, den overgang voor den Inlander gemakkelijk hebben gemaakt door zich naar zijne denkbeelden en gebruiken te schikken" (Poensen, bladz. 14). Binnen zekere perken zal deze methode van bekeering toch ook door den Heer Poensen niet afgekeurd worden. Werden nu in dezen de betamelijke perken altijd in acht genomen door *hen, die het Christendom in Europa gevestigd hebben?* Men behoeft niet eens naar het Zuiden te gaan, om zich van het tegendeel te overtuigen; maar wat bewijst dat nu voor of tegen *het Christendom?* Op Java waren bovendien de eerste uitbreiders van den Islām voor een goed deel zelven „Inlanders" en kon dus het werk der accommodatie zonder bedrog of huichelarij geschieden. Dat dus „niet terstond, ja bij lange na niet, de oude denkbeelden verdwenen, maar nevens den Islām bleven heerschen en gehuldigd werden", bewijst volstrekt niet „dat hij (de Islām) zich vrij wel verdragen kan met iedere niet-islamitische opvatting, en met alles vrede kan hebben, *mits* hij zelf maar officieel op den voorgrond blijft treden" (Poensen, bladz. 18), maar levert eenvoudig een nieuw voorbeeld van de bekende waarheid, dat het menschelijk geslacht slechts zeer langzaam opgevoed wordt, om het even onder welk régime. Volgens den Islām is het de plicht aller geloovigen, naar hun vermogen mede te werken aan de uitroeiing van alle oude denkbeelden en gebruiken, die met de Openbaring van Allah strijden. Reeds Ghazāli klaagt er over, dat de zoo talrijke geleerden, in plaats van zich met deze hun aangewezene taak bezig te houden, zich bij voorkeur in de centra der beschaving opeenhoopen en elkander het leven verbitteren 1097 door nutteloos getwist. Zou Ghazāli's woord, *mutatis mutandis*, ook voor sommige Christelijke godgeleerden zijne betekenis hebben? Maar alweder: wat heeft dit met het karakter des Christendoms te maken? Zoo licht laat men zich verleiden om hetgeen onder moslims *werkelijk is* te vergelijken met hetgeen onder Christenen *wexen moest* en omgekeerd. De Heer Poensen is te goed onderricht om zich dikwijls aan deze fout schuldig te maken. Hij doet dit echter nogmaals, waar hij (blz. 120) over het opiumschuiven sprekende, zegt: „Tegen *dit* maatschappelijk kwaad heeft de Islām geen geneesmiddel." De Islām verbiedt het opiumschuiven ten stelligste; niet alleen „de geest", de letter der moslimsche Wet verzet zich hier tegen, gebiedt iedereen waar hij kan, die ondeugd te keer te gaan en schrijft den geloovigen overheden voor, straffen op te leggen aan hen, die zich hieraan bezondigen. Opiumpacht van staatswege zou in een moslimschen staat harām heeten. Dat de praktijk geen gelijken tred houdt met de leer, wie zal het aan *den Islam wijten*? Er is veel ernstige studie voor noodig om altijd uiteen te houden wat de Islām leert en wat de meerderheid der moslims doet of zelfs

voor gecoorloofd houdt; waarneming van het bijzondere zoowel als van het openbare leven veler moslimsche volken is noodig om juist in te zien, hoe oneindig groot de afstand is, die overal de leer van het leven scheidt, en te begrijpen dat de internationale en staatkundige beteekenis van den Islām voor eenig deel zijner belijders niet in de eerste plaats met het bedrag van dien afstand samenhangt. De Heer Poensen toont meestal een juisten blik op deze dingen te hebben; juist daarom hechten wij bijzondere waarde aan de verduidelijking dezer fundamenteele quaestie, die vooral in zijn eersten brief, maar ook in sommige andere, niet altijd duidelijk gesteld wordt.

In den tweeden, vierden, zesden, achtsten, 'negenden, tienden, elfden en zestienden brief bespreekt de Heer Poensen verschillende moslimsche feesten en gebruiken. De oorspronkelijke dagteekening dier brieven, zooals zij voor het Soerabajasche Handelsblad geschreven werden, kwam meestal overeen met het tijdstip, waarop de geloovigen de beschrevene zaken in acht te nemen hebben; de artikelen hadden daardoor voor de Europeesche lezers op Java te meer actualiteit, immers zij vonden daarin plechtigheden en gebruiken verklaard, waarvan zij kort te voren deels getuigen waren geweest of weldra getuigen zouden zijn. De schrijver geeft in het algemeen juist de voorschriften van den Islām weder, knoopt daaraan mededeelingen vast omtrent de praktijk op Java en beschrijft ook enkele zaken, waarover de leer zwijgt maar die tot de *'adats* der Javaansche moslims behooren. De doodenvereering of -herdenking in de maand „Roewah-Saban”, de verplichte vasten der maand Ramadhān en het feest bij de verbreking daarvan, de vrijwillige vasten en daaronder vooral die in de maand Sawal, de Haddj en zijne beteekenis voor de Javanen, het „groote feest”, het Soera- (d. i. 'Āsjoerā-) feest en zijne viering op Java, het geboortefeest van den Profeet (de Moeloed), al deze vastgestelde tijden worden door den schrijver achtereenvolgens besproken; algemeene opmerkingen over de moslimsche tijdrekening bewaarde hij voor den aanvang van een nieuw moslimsch jaar. Onderwerpen als „*het huwelijksleven*” (derde brief), „*de invloed*

1098 *der zedeleer van den Islām*” (ertiende brief), „*djakat en pitrah*” d. i. de godsdienstige belastingen (veertiende brief), „*de sjahādat*” d. i. de geloofsbelijdenis van den Islām (vijftiende brief); en de *çalat* d. i. de ritueele godsdienstoefening (zeventiende brief) wisselden, als aan geen bepaalden tijd gebonden, de besprekking der gewichtige dagen en maanden van het Mohammedaansche jaar af. Het verschijnen van Renan's geruchtmakende brochure „*l'Islamisme et la science*”, die indertijd eene weerlegging door den te Parijs gevestigden moslimschen geleerde Djāmāl-oeddien uitlokte, gaf Poensen

aanleiding tot het schrijven van zijn vijfden brief: „*de Isläm en de wetenschap.*” Toen de ramp van Krakatau door vele Inlanders als eene straf wegens den Atjeh-oorlog en als de aankondiging van gewichtige politieke gebeurtenissen werd opgevat, beschouwde Poensen deze zaken in verband met „*het internationaal karakter van den Islam*” in zijn zevenden brief. Het was den schrijver bij dit alles niet te doen om de wetenschap van den Isläm eenen stap verder te brengen, maar den Isläm *der Javanen* te leeren kennen en begrijpen. Prof. Veth zegt in de „*Voorrede*” dat de brieven hem in dit opzicht eenigszins teleurgesteld hebben, daar een belangrijk deel der opstellen niet over den Isläm op Java, maar over geschiedenis en leer van den Isläm in het algemeen handelt, en dan ook meer aan Europeesche auteurs ontloede mededeelingen bevat dan verlagen van hetgeen de Heer Poensen zelf bijgewoond en gezien heeft.

Dit bezwaar is niet geheel ongegrond te noemen. Hun, die den Isläm tot voorwerp hunner studiën gekozen hebben, geeft de schrijver nu veel minder nieuws dan hij wel had kunnen doen; hun, die in het leven der Javanen als zoodanig belang stellen, biedt hij vaak te veel dat alleen de geschiedenis en de leerstellingen van den Isläm betreft. Deze mededeelingen van historischen en dogmatischen aard zijn daarenboven niet altijd even helder en somtijds verre van juist. Men wordt telkens onder het lezen eraan herinnerd, dat de schrijver hier als leek treedt op een gebied, dat nog ternauwernood ontgouwen werd. Hij verwart (blz. 11) den naam *Chémies* = Donderdag met *Choëms* = $\frac{1}{5}$ (in het bijzonder van den door moslimsche strijders behaalden buit); hij verkeert (blz. 26) niet slechts in de onlangs door ons weerlegde meening, dat de sluiering der vrouwen eene wet van den Isläm zoude zijn, maar schrijft het „eunuchenstelsel” aan de Turken toe. Bij de bespreking der vasten meent hij, dat kinderen boven de 7 jaren reeds moeten vasten, terwijl dit alleén van volwassenen geldt; noemt hij ten onrechte het borstelen der tanden na den middag van eenen vastendag ongeoorloofd; vermeldt hij het als een staaltje van bijzondere vroomheid, dat een vastend moslim slechts éénmaal per nacht spijzen nuttigde, niet wetende dat iemand, die dit deed, daardoor twee *sonnat's*, den *fatoer* na zonsondergang en den *sa'hoer* na middernacht zou verzuimen (dit alles blz. 34—35). In navolging van sommige populaire Europeesche auteurs stelt Poensen (blz. 35) den heiligen „*nacht van den Qadar*” op 27 Ramadhan; inderdaad weet men slechts, dat die op een der nachten van de laatste vijf oneven dagen (dus 21, 23 enz.) moet vallen en met deze onzekerheid hangt ook het Javaansche gebruik der *maleman's* samen. Ja, op Java spreekt men van dezen

nacht dikwijs als van den *maləm sālikoer*, daar men ovenals in 1099 vele andere Sjaffitische landen meent, dat voor de heiligeheid van dezen nacht meer pleit dan voor die der volgende. Meer dan eens spreekt Poensen (blz. 52, 91, 162, 171) van de „zeven gezogende nachten”; reeds vroeger werd door mij aangetoond, dat dit heilige zevental, door Keyzer en anderen uit d’Ohsson’s „Tableau de l’empire Ottoman” gecopieerd, wel voor sommige Hanafieten, maar *niet* voor de Sjafieten geldt, welke laatsten zelfs de viering van eene dier zeven nachten voor eene kettersche nieuwigheid houden. Ten onrechte houdt Poensen (bladz. 75) den groenen tulband voor het kenmerk der Sjariefen; deze onderscheiding geldt voor enkele landen, maar juist daar, waar men de meeste en meest geachte Sjariefen vindt (in Arabië) ziet men nooit of zelden andere dan witte tulbanden door deze afstammelingen van den profeet dragen. Ook zijn niet de afstammelingen van Fatima Sjariefen, maar sommige afstammelingen van *Hasan*; elk algemeener gebruik van dezen eerstitel is lokaal beperkt. De beschrijving van den moslimschen rozenkrans (bladz. 172) als bestaande uit 99 kleine korrels en een grooten, welko laatste den grooten naam van Allah zou aanduiden, berust alweer op gezag van Europeesche schrijvers; Poensen had deze fabel door het bekijken van één compleeten rozenkrans van eenon Javaan weerlegd kunnen zien. De rozenkransen bestaan (althans wanneer niet, gelijk dikwijs het geval is, enkele pitten verloren zijn geraakt) uit 100 pitten, op welker absolute of relatieve grootte geon acht geslagen wordt. Deze 100 pitten zijn door één heftje en twee dusgenaamde „imāms” verdeeld in afdeelingen van 33, 33 en 34 stuks; geene daarvan duidt eenen bijzonderen naam van Allah aan. Onder de „bespiegelingen der Javanen omrent hunnen Profeet” (blz. 152—3) mag men niet zoo klakkeloos noemen de bewering van sommigen, dat „Mohammed zelfs groter is dan Allah”, omdat Allah „geene eigenschappen (*sipat*) heeft”, niet kan „denken, niet spreken, niet hooren”. Althans behoort men daarbij te voegen, dat dergelijke uitingen van grove ketterij of diepe onkunde tot de uitzonderingen behooren en dat aan alle Javaansche *pēsantrēns* de onvergelijkelijke grootheid, de eenigheid van Allah wordt geleerd, dat hem daar steeds twintig eigenschappen (*sipat*) worden toegekend en dat hij daar met bijzonderen nadruk „de ziende, de hoorende, de sprekende” wordt genoemd. Wij merkten boven reeds op, dat Prof. Veth de *caldat* d. i. de ritueele godsdienstoefening verwart met het gebed; de Heer Poensen doet (blz. 163 e. a. p.) hetzelfde. Dit is eene niet louter formeele dwaling; zij heeft een verkeerden invloed op de beschrijving zoowel als op de waardeering dezer beide geheel ver-

schillende uitingen van het godsdienstige leven, gelijk dit door mij vroeger in mijne critiek van Van den Berg's Handboek uitvoeriger is uiteengezet.¹⁾ Ook bracht deze verwarring bij den Heer Poensen minder juiste uitspraken teweeg, zooals deze (blz. 163), dat men de 112de Soera van den Qorân „bij wijze van gebed” gebruikt; men kan alleen zeggen, dat het reciteeren dezer Soera een klein onderdeel uitmaakt van sommige ritueele godsdienstoeferingen (*calâts*). Het is mij niet duidelijk waarom (blz. 116) de hoofddoek der Javanen van den Arabischen tulband afgeleid moet worden en nog minder waarom hun lange haar „in wezen Arabisch” zou zijn; zijn niet juist de tulband-dragende Arabieren gewoon, al hun hoofdhaar af te scheren? Op blz. 105 vv. geeft Poensen een en ander over den strijd en het verschil tusschen Sonnieten en Sji'ieten; hetgeen de Europeesche handboeken hieromtrent geven, is wel zeer gebrekig en voor een belangrijk deel onjuist, maar onze schrijver heeft hier toch uit de troebelste bronnen geput. Eene tegenstelling tusschen „Sonna” en „Hadith”, gelijk Poensen die voordraagt, is nooit door eenen moslim gemaakt; allen, rechtzinnigen of kettors, kennen den *Hadith* d. i. de overlevering als eenige bron van de *Sonna* d. i. de leer en handelwijze van Mohammed. Alleen wijken zij van elkaar af in de beantwoording der vraag, welke overleveringen echt, welke vervalscht zijn en hiermede hangt hun verschil over de vraag, wat waarlijk *Sonna* is, ten nauwste samen. Onjuist is ook de bewering (blz. 108) dat de bedevaart naar de graven der Aliden voor de Sji'ieten *in de plaats* treedt van den Mekkaanschen *haddj*.

Zoo zou ik met nog tal van bewijzen kunnen staven, dat de Heer Poensen zich niet op zijn eigen gebied beweegt, wanneer hij spreekt over de geschiedenis der moslims of de leer van den Islâm. Om billijk te zijn, moet ik er dadelijk bijvoegen, dat hij verre uitsteekt boven de groote massa der leekenschrijvers over deze onderwerpen en dat hij nergens den schijn aanneemt, over deze zaken zelfstandige studiën te leveren. Meer nog: het groote publiek, waarvoor de „Brieven” bestemd zijn, mag omtrent enkele bijzonderheden minder juist ingelicht worden, het zal daarentegen den schrijver dankbaar moeten zijn voor de opheldering van velerlei zaken, die door tal van Europeanen in Oost-Indië wel gezien, maar niet begrepen worden. Wij allen kennen hen, de oud-ambtenaren en andere dignitarissen, die „er zoo- en zoolang zelven geweest zijn”, die veel over Java, land en volk, redeneeren maar die van nabij bezien, blijken geven er bedroevend weinig van te weten. Zij overbluffen

1) [II, 90 vgg.]

hunne Europeesche hoorders door te wijzen op huune „practische ervaring” (die toch altijd maar een klein gebied en enkele onderwerpen betreffen kan), door het gebruik van eenige „inlandsche”, liefst „laag-maleische” benamingen; zij zijn in hunnen kring even gewichtig als de met groot verlof huiswaarts gekeerde milicien onder zijne dorpelingen. De Heer Poensen stelt dezulken in staat, iets meer te begrijpen van hetgeen er omgaat in die bonte „inlandsche” wereld om hen heen dan hetgeen de verbazende afstand, die verreweg de meesten hunner in weerwil van schijnbaar vertrouwelijken omgang van die wereld scheidt, hun toestaat met eigen oogen waar te nemen; meer ook dan de enorme onkunde van de meesten hunner omtrent de beginselen van den Isläm hen in staat stelt te vatten in zijne ware beteekenis.

Wij gewaagden daareven hoofdzakelijk van Europeanen in Indië als lezers van de „Brieven over den Isläm”; hot is, omdat wij ons het publiek, waarvoor dit geschrift bestemd is, een weinig anders denken dan Prof. Veth, die („Voorrede”, blz. IX) gewaagt van „allen die zonder het genot eener wetenschappelijke opleiding naar Java gaan” en van „de vrienden der zending in Nederland”. Zeker, ook wij zullen ons er in verheugen, wanneer de eerstbedoelden een deel hunner mailreis aan de lectuur van dit boekje wijden; ook wij gelooven, dat verstandige vrienden der zending hieruit veel leerling kunnen putten. Allereerst en bovenal wenschen wij daaraan echter zulke

1101 lezers toe, diö, hetzij dan met of zonder wetenschappelijke opleiding, reeds gedurende korter of langer tijd op Java gevestigd zijn. De „brieven van den desaman”, die in het Soerabajasche Handelsblad verschenen, waren immers allereerst bestemd voor hen, die wel telkens om zich heen van *poeasa*, *tahoen baroe*, *haddj*, *soerâ*, enz. enz. hooren spreken, die wel iets van eene feestelijke stemming of eigenaardige gebruiken onder de „Inlanders” opmerken, maar van dit alles het rechte niet weten en vooral niet begrijpen welke beteekenis een en ander in den godsdienst en het gemoedsleven der Javanen heeft. Niet elk European in Oost-Indië, die hierin belang stelt of behoort te gaan stellen, leest het Soerabajasche Handelsblad; niet elk lezer dier courant heeft deze artikelen, die met meer zorg zijn bewerkt dan men van de dagbladschrijvers gewoon is, afzonderlijk bewaard. Hun bovenal bevelen wij da lezing van Poensen’s „Brieven”, nu zij gezamenlijk en, wat den stijl betreft, door Prof. Veth¹⁾ gezuiverd uitgegeven ziju, met nadruk aan.

1) Waarom heeft Prof. Veth op bl. 78 het godsdienstig „*absentisme*” (vermoedelijk eene schrijffout van den auteur, in ieder geval niets zeggend) niet door een ander woord vervangen of weggelaten?

Poensen noemt (blz. 95) „het verkeer der Europeesche met de Javaansche wereld al zeer oppervlakkig en van een zeer weinig vertrouweliken aard.” Dit oordeel beamen wij zonder voorbehoud. Wij haalden reeds dikwijls glimlachend de schouders op bij het aanhooren van allerlei onzin, die door „ervaringrijke” lieden, welke een goed deel huns levens op Java doorbrachten, over het godsdienstig leven der bevolking werd uitgesproken; vooral omdat die specialiteiten ons maar zelden de mededeeling spaarden, dat zij, o zoo vertrouwelijk! met „Inlanders van allerlei slag” plachten om te gaan. Die „Inlanders” hebben gewoonlijk meer praktische menschenkennis dan hunne Europeesche vrienden; zij werpen hunne parelen niet voor de zwijnen, zij weten hoe spoedig de specialiteiten tevreden zijn en om de tevredenheid hunner ondervragers is het hun slechts te doen. Hij, die geene ernstige studie van den Isläm gemaakt heeft, doet den „Inlander” allicht vragen of maakt hem opmerkingen op religieus gebied, die het gemoeid des ondervraagden vervullen met spot of ergernis over de onkunde der *orang olanda*. Zelfs geen glimlach zal u echter die minachting verraden; hij, die den tact miste om te zwijgen over zaken waarvan hij geen begrip heeft, krijgt al naar omstandigheden als antwoord op zijne vraag eene echo of iets, dat in onzinnigheid gelijken tred houdt met de vraag zelve of eene algemeene phraze, die niets zegt . . . alles echter gedebiteerd met het ernstigste en gewichtigste gezicht der wereld. Dat de stemmen van al deze zelfbedriegers in Europa medetellen voor de beschouwing en waardeering van den Isläm der Javanen, is treurig. Zelfs al was hunne zaakkennis niet zoo gebrekkelig, al bezaten zij daarbij eenige zelfkennis en tact, dan nog zou het dwaasheid wezen, hen over welke vraag ook op dit gebied voor autoriteiten te houden. De hiertoe noodige studie en methode kan slechts bij zeer weinigen ondersteld worden. Echter is het èn voor die personen zelven, die vele jaren huns levens op Java slijten èn voor de verhouding tusschen Europeaan en inlander in het algemeen hoogst wenschelijk, dat de scheidsmuur tusschen beider geestesleven tot de kleinst mogelijke afmetingen worde gebracht, dat men elkander meer leere begrijpen. De bereiking van dit doel zal door de „Brieven” van Poensen voorzeker worden bevorderd, wanneer zij vooral op Java door velen gelezen worden.

Een boekje, bestemd voor hen „die zonder het genot eener wetenschappelijke opleiding naar Java gaan en voor de vrienden der zending in Nederland”, zou geheel anders ingericht moeten zijn; in de „Brieven”, die voor ons liggen vinden dezulken van de eerste bladzijden af, onophoudelijk termen, die voor hen verklaring of ver-

taling vereischen zouden, die daarentegen den Europeaan in Indië min of meer gemeenzaam zijn. Prof. Veth heeft zich, geloof ik, bij de lezing van deze „Brieven” meer dan noodig teleurgesteld gevoeld, juist omdat hem hunne eigenlijke bestemming daarbij niet duidelijk voor den geest stond.

De Europeaan op Java, die van eenige détails van het godsdienstig leven der Javanen getwige pleegt te zijn of althans daarvan hoort spreken, wil niet in de eerste plaats die oppervlakkig gekende bijzonderheden met nog andere vermeerderd zien: hij wil van het waargenomene iets meer begrijpen dan de eenvoudige waarneming leert; feiten, gebruiken, plechtigheden wil hij als deelen van een samenhangend geheel leeren kennen. De Heer Poensen had deze behoefté in sommige opzichten beter kunnen bevredigen dan hij dit nu heeft gedaan, maar hij moest daarvoor toch steeds het algemeen-muslimsche op den voorgrond stellen, om daarna de (zijnen lezers voor een deel bekende) détails te verklaren. Met het oog op zijne lezers heeft dus de Heer P. van het algemeene niet te veel gegeven; alleen kan men zeggen, dat hij zich hierbij niet op eigen terrein beweegt.

Een boek kan zijn nut hebben ook voor anderen dan hen, tot wie het zich in de eerste plaats richt. Ook de door prof. Veth genoemde lezers en ook wij, die den Islám tot voorwerp onzer studie kozen, kunnen met de lectuur der „Brieven” eenige winst doen. Wij hebben voor de studie van het geestelijk leven der tegenwoordige moslims de hulp van ernstige, voor hunne taak wel voorbereide waarnemers hoog noodig. In het belang dier studie verheugen wij ons met prof. Veth in het vooruitzicht eener voortzetting dezer brieven en hopen wij met hem, dat daarin de beschrijving van het specifiek-Javaansche eene grootere plaats zal innemen dan in dezen bundel. Daar met het oog op de meerderheid der lezers de besprekking van algemeene, dogmatische of historische vraagstukken niet ontweken kan worden, bevelen wij den schrijver daarbij nog meer soberheid en nauwgezetheid bij de keuze zijner zegslieden aan. Tevens bieden wij hem, die zooveel reeds bijdroeg tot de vermeerdering onzer kennis van het leven der Javanen, gaarne onze medewerking aan, waar die mocht worden verlangd. Van onze dankbare waardeering houde hij zich overtuigd. Moge deze hem ook in ruimeren kring, vooral in Indië, ten deel vallen!

XLIX

**EEN ARABISCH BONDGENOOT
DER NEDERLANDSCH - INDISCHE
REGEERING**

1886

Verschenen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 14 en 16 October 1886. Overgenomen in Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, deel 31 (Rotterdam, 1887), blz. 41—63.

Iedereen weet, of liever: iedereen behoorde, vooral in een land als het onze, te weten, dat de leer van den Islam elke heerschappij van niet-Mohammedanen over haro belijders als onrechtmatig veroordeelt. Velen, en daaronder, helaas! ook zulken, die als autoriteiten gelden, stappen over het feit, dat eenige tientallen van millioenen onderdanen der Nederlandsche regeering Mohammedanen zijn, luchting heen met de opmerking, dat de Islam den meesten Javanen en Maleiers niet zoozeer in merg en been gedrongen is, om aanleiding te geven tot ernstige bezorgdheid. Herhaaldelijk wezen wij er op, dat de vergelijking van den Islam der Indonesiërs met dien van andere volken tot de slotsom leidt, dat die wereldgodsdienst hier niet minder invloed op de harten verkregen heeft dan elders. Geheel afgezien echter van deze vergelijking, zien onze Indische tinnegieters bij hun geredekavel over de politieke beteekenis van den Islam voor Oost-Indië, gewoonlijk het belangrijkste over het hoofd.

De politieke beteekenis van den Islam voor eenig deel zijner belijders hangt namelijk geenszins innig samen met de zuiverheid hunner leer, zelfs niet met hunnen ijver in het vervullen van allerlei

- 42 (2) godsdienstige plichten. De in de heilige wetenschappen doorkneede Mohammedanen zijn lang niet de ergste vijanden van een ongelooivig bestuur. Dezulken vinden integendeel in de leer zelve het voorschrift, dat men rekening houde met de omstandigheden: wanneer naar menschelijke berekening de strijd tegen de ongeloovigen geen voor den Islam gunstig resultaat zal hebben, dan is het aanbinden van dien strijd in hunne oogen eene misdaad. Kennen zij nu een weinig den loop der staatkundige gebeurtenissen van onze eeuw, dan trekken zij uit die kennis gewoonlijk de leering, dat de tijd van strijden voorloopig, en waarschijnlijk voor vele jaren, voor den Islam tot het verledene behooren zal; zij schikken zich in het onvermijdelijke en handelen daarmede geheel overeenkomstig de theorie.

De veel talrijker klassen van minder ontwikkelden denken en handelen vaak geheel anders. Zelfs waar deze niet veel meer dan in naam Mohammedanen zijn, heeft de Islam hun allerwegen al dadelijk het fiere bewustzijn geschonken, dat zij door Allah geroepen zijn tot wereldheerschappij, dat alle aanhangters van andere godsdiensten vijanden Gods en achterblijvers zijn, wier onderwerping

aan de waarheid hunne taak is. Zijn zulko Moslims daarbij energiek of strijdlustig van aard, dan leidt deze hunne overtuiging hen van zelf tot opstand tegen een ongeloovig gezag, zoo vaak de gelegenheid daartoe zich voordoet; is hunne natuur min of meer traag, dan laten zij zich toch gemakkelijk gebruiken als werktuigen van eerzuchtigen of gelukzoekers. De brandstof, die den onkundigen toeschouwer langen tijd in haar waren aard verborgen kan blijven, is echter werkelijk niet minder gevvaarlijk dan het vuur, dat nu eens woedt en dan weér smeult.

- 43 (3) Het is verre van gemakkelijk, altijd vooruit te zien, wanneer en door welke oorzaken de brand zal ontstaan; meermalen braken onverwachts tegen Europeesche regeeringen Mohammedaansche opstanden uit, die later bleken òf reeds lang voorbereid te zijn, òf althans, toen zij eenmaal uitbraken, eene maar al te gunstig georganiseerde materie ter uitbreiding te vinden, die men, met meer beleid en kennis van zaken, tevoren onschadelijk had kunnen maken. De beste materie voor dergelijke gevvaarlijke omwentelingen vormen natuurlijk groote corporatiën, welker leden mecrendeels onontwikkeld zijn, en de gehoorzaamheid aan het bevel van enkele hoofden als hun duren plicht beschouwen. Zulke vereenigingen zijn de zogenamaide mystieke broederschappen, welker leden in verschillende Mohammedaansche landen bekend zijn als faqier's, derwiesjen of soefi's. Wij hadden reeds meermalen gelegenheid er op te wijzen, welk een gunstigen invloed de mystiek op de ontwikkeling der Mohammedaansche leer geoefend heeft; de beste mystieken van den Islam zijn voor de rechten van het gemoed in den godsdienst opgekomen, en hebben getracht, de bestaande religieuze vormen tot uitdrukkingen van verheven gedachten te maken. De zucht van vele vromen, niet slechts naar dogmatische kennis omtrent Allah, maar vooral naar innige, persoonlijke betrekking met Hem, waarbij de eenswillendheid het bevelen uitslot en alleen der liefde plaats overliet, vond bevrediging in eene hogere geestelijke opvoeding dan die, welke alleen de kennis van dogmatiek en plichtenleer ten gevolge had. Daar deze hogere opvoeding juist het individueele gemoedsleven tot ontwikkeling brengen moest, kwam het hierin natuurlijk niet tot eenvormigheid. Elke leermeeester had zijne methode, die soms nog gewijzigd werd naar het karakter en den aanleg des leerlings. De leermeeesters van latere eeuwen waren echter te zeer doordrongen van eerbied voor hunne voorgangers, om in hunne mystieke leermethode nog eigenlijke veranderingen te durven aanbrengen; alleen durfden zij hier en daar iets toevoegen, wat de veranderde omstandigheden schenen te eischen.

Waarin bestond en bestaat dan deze geestelijke leiding, die hun ten deel valt, welke zich bij eene der, naar de groote mystieken van de 3^e, 4^e en 5^e eeuw der Hidjrah genoemde broederschappen aansluiten? Wij laten hier natuurlijk zulke geheel-kettersche ge-nootschappen rusten, waarin den ledēn al spoedig wordt duidelijk gemaakt, dat het inachtnemen van enkele voorschriften der broederschap hen boven de gewone geloofs- en plichtenleer verheft, en hen daarvan bijgevolg vrijstelt. In de eerste eeuwen van de ont-wikkeling der Mohammedaansche mystiek mochten zulke dwalingen grooten aanhang vinden, ook in onzen tijd mogen die „wetlooze“ broederschappen, vooral in Perzië en Indië, nog verre van uit-gestorven zijn, alle wèl onderwezen Mohammedanen veroordeelen ze als kettersch, of zelfs als overblijfselen van het oude Heiden-dom. Eveneens kunnen wij die vereenigingen laten rusten, die hare tooverij, goochelarij, slangenbezwering en wat niet al, met den naam van een geëerd heilige der mystieken zoeken te stempelen tot godde-lijke of althans godsdienstige instellingen.

De rechtzinnige mystiek is bestemd voor dezulken, wier opvoeding in het leerstellige en practische reeds voltooid mag heeten. Hare beoefenaars moeten voor dwaling en ketterij door eene solide kennis der geloofsleer gevrijwaard, en de beoefening der Wet moet hun tot eene op natuur gelijkende gewoonte zijn geworden. Begoerig

45 (5) naar hooger heil, stellen zij zich nu onder de leiding van cenen sjêch, die in den naam en naar de wijze van den stichter der broederschap, waartoe hij behoort zijnen leerling buiten en behalve de voortgezette praktijk der Wet, tal van bijzondere leefregelen voorschrijft. Deze leefregelen moeten het denken, spreken en handelen van den geloovige, alle naar het één doel richten: ware kennis Gods, vereeniging met het Hoogste Wezen door de liefde. De sjêch heeft de beginselen en regelen van den meester, naar wien hij zich noemt, aan te passen aan de individueele behoeften van hen, die zijne voorlichting zoeken; daarbij wordt natuurlijk ondersteld, dat hij zelf reeds dicht bij den eindpaal dier hogere ontwikkeling staat, welke hij bij zijne volgelingen zal bevorderen. Om nu de onervarenen voor blinde leidslieden te behoeden, geeft de rechtzinnige leer hun een' zekeren maatstaf aan, waarnaar zij de zich noemende sjêchs te beoordeelen hebben; een sjêch die iets leert, dat strijd met de wet, is uit den booze; verder behoort zijn gezag uitwendig ge-waarborgd te zijn, moet hij zijne leermeesters en de leermeesters zijner leermeesters kunnen noemen, opklimmende tot den stichter zijner orde, en moet daarenboven vaststaan, dat elke volgende van zijnen voorganger de volmacht had verkregen, nieuwe leerlingen

naar de regelen der orde te vormen. Men ziet, de vereischten zijn niet weinige, en, werden zij streng gehandhaafd, dan zou men thans wellicht in de Mohammedaansche wereld vergeefs eenen orde-sjêch zoeken. En was er al een te vinden, van waar zou men leerlingen tot hem brengen, die op hunne mystieke ontwikkeling na, in leer en leven toonbeelden van volkomen Moslims waren? Men gevoelt, dat wij hier het ideaal geteekend hebben, geheel overeenkomstig

46 (6) de schets, die de geloovige auteurs daarvan ontwerpen. In de praktijk aller tijden heeft men aan sjêchs en leerlingen veel lagere eischen gesteld, en elk volgend geslacht heeft zich naïef verbeeld, dat zijne voorgangers aan het ideaal ongeveer beantwoord hadden, maar dat men thans zeer was achteruitgegaan. Wat erger is: de sjêchs waren veelal geld- en heerschzuchtigen, die niets liever hadden dan rijke geschenken hunner volgelingen, of ook eene goed gedisciplineerde, talrijke orde, met behulp waarvan zij de machthebbers dezer wereld naar hunne hand konden zetten. Zij benoemden diensvolgens tot hunne plaatsvervangers in verschillende steden of landen dezulken, die geschikt waren aan de bevordering dezer belangen mede te werken; deze plaatsvervangers (chalifahs) namen op hunne beurt als leden allen aan, die door hunne domheid, of offervardigheid, of welke andere eigenschap het zijn mocht, geschikte werktuigen konden zijn, om de zakken der mystieke leeraren te vullen en hunne positie in deze wereld te verheffen.

Van de mystiek bleven bij dit alles slechts de naam en eenige vormen bewaard. Een klein onderdeel van de ideale, geestelijke opvoeding naar de regelen der meesters vormde het op bepaalde tijden reciteeren van zekere door den meester vastgestelde religieuze formules (dikirs en wirds), welke de sjêch den leerling naar de mate zijner ontwikkeling mededeelde, en die allengs eenen groteren omvang aannamen. Hoofdzaak behoorde echter, naast het steeds nauwgezetter naleven der wet in al hare onderdeelen, de beoefening eener zeer strenge moraal, strenge tucht van lichaam en geest, en onafgebroken verdieping in het Hoogste Wezen te zijn. Met al deze geestelijke zaken laten de sjêchs zich echter gewoonlijk weinig

47 (7) in; zij verontschuldigen zich met de opmerking, dat het groote aantal hunner leerlingen hun dit onmogelijk maakt, en dat die strenge controle de meesten van de orde vervreemden zou. „De wereld”, zeggen zij, „is nu eenmaal achteruitgegaan met reuzenschreden, en op dit, gelijk op elk ander gebied, moet men zich wel met het „minst slechte” tevreden stellen, daar het goede verdwenen is. Wilden wij wachten, totdat zich leerlingen aanmeldden, die aan de vereischten van den stichter der orde beantwoordden, wij zouden

sinds lang niets meer te doen hebben. Wetende dat Allah, ter wille van de liefde des zondaars voor Allah's vrienden (de heiligen, stichters der orden), den zondaar veel vergeeft, meenen wij ook een nuttig werk te verrichten, door aan de onervarenen van onzen tijd althans de dikirs en wirds van den meester te leeren; Allah neemt hen in genade aan, omdat zij in den naam diens meesters zegen gezocht hebben. Daarbij geven wij hun, of althans den weinigen vatbaren onder hen, van de eigenlijke mystieke opvoeding druppelsgewijze zooveel, als hunne zwakheid verdragen kan." Zoo ongeveer redeneeren de sjêchs van onze dagen; de meesten hunner nemen gaarne duizenden van leerlingen uit de onontwikkelde klassen aan, mannen en vrouwen, die het ABC hunner plichtenleer niet kennen, en die meenen, dat de dikirs en wirds, gepaard met volkomen gehoorzaamheid aan den sjêch, hen in weerwil van allerlei zonde en tekortkoming tot de hoogste zaligheid voeren zullen. De geldelijke voordeelen en de persoonlijke invloed, die het sjêchschap medebrengt, maken dit ambt in veler oogen begeerlijk; scherpe concurrentie in dezen plaatst zelfs sjêchs van dezelfde orde tegenover elkaar, zóó dat elk hunner zijnen collega voor eenen valschen broeder en volksverleider verklaart. Veel hangt bij dezen wedstrijd van de

- 48 (8) persoonlijke eigenschappen der sjêchs af; hij, die zich eenen zekeren roep van heilige weet te verwerven, liefst versterkt door vermeende wonderen (*kârâmats*), welke Allah te zijnen behoeve wrocht, die daarbij de behoefte der menigte aan het geheimzinnige en aan gemeenzamen omgang met de organen Gods weet te bevredigen, hij beschikt over eene geduchte macht, waarmede de vorst des lands, zelfs al is hij Mohammedaan, te rekenen heeft, en waarvan voor een niet-Mohammedaansch gezag steeds het ergste is te duchton.

Het is waar, geene der mystieke broederschappen heeft een politiek programma, en de leer der meeste is zelfs van alle bemoeiing met de zaken deser wereld afkeerig. In de praktijk worden deze vereenigingen echter datgene, wat de sjêchs van elken tijd er van maken. Zien zij voor zich en de hunnen voordeel in het verwekken van politieke omwentelingen, hunne uitspraak, dat de tijd voor den „heiligen oorlog” (*djihâd*) is aangebroken, is voor hunne leerlingen een goddelijk bevel; zijn politieke twisten buiten hun toedoen ontstaan, dan hangt veel, dikwijls alles, van hunne partijkeuze af. Slechts herhaalde mislukkingen zijn in staat, eene goed georganiseerde orde van het staatkundig terrein te verwijderen.

Frankrijk weet van deze zaken mede te spreken: telkens wanneer het in Algerië bijzondere moeilijkheden te overwinnen had, heeft het ondervonden, dat zijne gevaarlijkste vijanden die menschen-

massa's waren, welke als *choeân* (eigenlijk: *ichwân*, broeders) aan de bevelen van enkele sjêchs blind gehoorzaamden. Het beste middel om te zegevieren vond Frankrijk dikwijs in een bondgenootschap met zulk eene broederschap, die met de voor het ogenblik revolteerende in vijandige verhouding stond. Vooral de Senoesi's (eene over een groot deel van Afrika en West-Arabië

49 (9) verspreide broederschap) gaven der Fransche regeering handen vol werk, en blijven nog haar gevreesde vijanden. De Franschen hebben dan ook steeds meer ingezien, dat hun koloniaal bestuur mede op degelijke bekendheid met den aard en de inrichting dier broederschappen berusten moest; in de laatste jaren zijn verschillende studiën over de voornaamste broederschappen, die in Noordwest-Afrika adepten tellen, verschenen. Wij noemen hier slechts het lijvige boekdeel van LOUIS RINN, getiteld: *Marabouts et Khouan*, Alger, 1884, welks verkorte inhoud onlangs in een opstel in de *Revue des deux mondes* werd medegedeeld; het is wel met dezelfde lichtzinnige oppervlakkigheid geschreven, die, helaas! vooral nog de meeste Europeesche Islam-studie kenmerkt, maar het bevat vele bruikbare gegevens en juiste beschouwingen.

Weinig minder dan in Algerië zijn in Nederlandsch Oost-Indië de mystieke broederschappen, vooral in onzen tijd, verbreed. Zij dragen er deels dezelfde, deels andere namen dan de Algerijnsche, maar vertoonen dezelfde voorname karaktertrekken. Men vindt er o. a. Qâdiri's, Sjâdili's, Chalwati's, maar de meest populaire, op Java zoowel als op Sumatra, is de orde der Naqsjibendi's, die evenals hare zusters den naam van haren stichter draagt. Duizenden en duizenden van Javanen en Maleiers van elken leeftijd en stand, wier religieuze ontwikkeling nagenoeg alles te wenschen overlaat, worden in hun vaderland of in de heilige steden van Arabië in deze tariqah (orde) opgenomen, leeren van hunne sjêchs een aantal formulieren, die zij dagelijks eenige honderden malen op vastgestelde tijden reciteeren, en meenen in de geestelijke leiding van den sjêch de ware deur van het Paradijs te vinden. Enkele Nederlanders, die op de teekenen der tijden letten, hebben op dit

50 (10) verschijnsel nu en dan de aandacht gevestigd; gewoonlijk predikten zij voor doove oren. Tot eene studie, die de bijzonderheden van dit verschijnsel in het ware licht plaatst, heeft het nog geene der Indische „specialiteiten“ aanleiding gegeven. Wij zullen zoodra mogelijk, vooral ook op grond van het door ons in Arabië waargenomene, trachten deze leemte aan te vullen. Voorlopig slechts dit weinige. De theorie der Naqsjibendi's, in hunne geschriften neergelegd, wijkt slechts in onbeduidende bijzaken af van die der

meeste andere broederschappen: opvoeding tot inniger gemeenschap met God, door het toevertrouwen der ziel van den leerling aan de leiding van een vergevorderden sjêch, die op zijne beurt naar de methode des stichters is gevormd door de leerlingen zijner leerlingen. Eene politieke vereeniging is deze broederschap evenmin als die der Senoesi's, der Qâdiri's en zoovele andere. Om de reeds aangegeven redenen kan zij echter ieder oogenblik een groot staatkundig gevaar opleveren, immers zoodra de sjêchs den gunstigen tijd voor eene of andere onderneming gekomen achten. In dit opzicht is de Naqsjibendi-broederschap zelfs meer te duchten dan de meeste harer zusters, daar hier meer dan elders de volstrekte en blinde gehoorzaamheid aan den sjêch op den voorgrond troeft. „Als een lijk in de handen van dengene, die het wascht”, perinde ac cadaver, behoort de leerling te zijn in de handen zijns meesters. Deze stelling, reeds gevaarlijk waar hoog ontwikkelde geloovigen zich aan de leiding van waarlijk vrome sjêchs zouden toevertrouwen, krijgt natuurlijk eene geheel andere beteekenis, waar oene licht-geloovige menigte haar aanvaardt, en zich alsoo gereedelijk tot het uiterste laat fanatiseeren door heerschzuchtige leidslieden. De sjêchs
51 (11) hebben niet slechts meer gezag dan de wereldscho overheid, de menigte stelt hen zelfs boven de wetgeleerden en theologen, die haar leeren, wat zij gelooven, doen en laten moont. In eenen goed georganiseerde Mohammedaanschen staat zouden dan ook overheden en geleerden (*oelamâ*) samenwerken, om dezen volksmenners het zwijgen op te leggen; thans, nu de Islam allerwegen zucht onder het juk des ongeloofs, verwerpt men niet dan noode dezulken, die wellicht nu of daa eenen krachtigen slag tegen de ongeloovigen kunnen slaan. Men let met voorliefde op de goede zijden der verbasterde broederschappen, en veroordeelt alleen zulke, die ketterij leeren, of zulke sjêchs, die zich aan bewijsbaar bedrog schuldig maken.

Eene verstandige Europeesche regeering, die in het door haar bestuurde Mohammedaansch gebied zulke woelingen opmerkt, zal zich natuurlijk wel wachten, door vervolging van sjêchs of adepten de slechte zaak te bevorderen. Niet dan bij gebleken noodzakelijkheid zal zij tot gevangenzetting of verbanning van de afgoden der menigte overgaan. Veel voordeeliger zal het haar wezen, nu en dan de gelegenheid aan te grijpen, om de voor wereldsch gewin niet ongevoelige sjêchs aan zich te verbinden, en alleen werkelijke overtredingen der wet gestreng te straffen. Kon het haar gelukken, der bevolking allengs de oogen te openen, haar te doen inzien, dat haar eigen godsdienst zulke blinde leidslieden van blinden veroordeelt, dit zou het beste middel zijn, om de

werkzaamheid der sjêchste verijdelen. Eene Mohammedaansche bevolking, hoe onontwikkeld ook, neemt echter geenerlei raadgevingen van dezen aard van ongeloovige zijde aan; zelfs uit den mond van zulke land- en geloofsgenooten, die gewillige dienaren der Frankische regeering zijn, zouden zij haar voor verdacht houden.

- 52 (12) Niet genoeg te waardeeren is daarom voor het Europeesch gezag de steun van zulke Mohammedanen, wier rechtzinnigheid en rechtschapenheid even onverdacht zijn als hunne autoriteit in de heilige wetenschappen, en die door eene zuivere opvatting hunner religie gedreven worden tot bestrijding dierzelfde zaken, welke voor de handhaving van orde en gezag een blijvend gevaar opleveren. De Nederlandsch-Indische regeering mag zich gelukkig prijzen, daar zij zulk eenen zelfstandigen bondgenoot heeft gevonden in een' geleerden sëjjid (afstammeling van den profeet), die met al de evengenoemde voordeelen nog den hoogsten Moslimschen adel verbindt, om zijn gezag in de oogen van millioenen geloovigen onaantastbaar te maken. Op dezen bestrijder van het drijven der moderne Naqsjibendi's wenschte ik in ruimer kringen de aandacht te vestigen.

II

Sëjjid Othmân ibn Jahja al-Alawiis in somnige Europeesche kringen bekend geworden door de uitgave van zijnen atlas, welke eene groote kaart bevatte van zijn vaderland Hadhramaut, het vaderland tevens van bijna alle in Oost-Indië gevestigde Arabieren. Zijn hoofddoel met die uitgave was, betere begrippen te verbreiden omtrent de eigenaardigheden, zeden en bedrijven dier bewoners van Zuid-Arabië, die hunne overtuigde bevolking sedert eeuwen naar alle Mohammedaansche landen uitzenden. De pen van den geleerden sëjjid heeft echter lang niet alleen op het gebied der aardrijkskunde hare diensten bewezen. Voor mij liggen een belangrijk aantal geschriften van Othmân ibn Jahja, deels in het Arabisch, deels in het Maleisch, over verschillende onderwerpen; noemen wij slechts

- 53 (13) een paar werkjes over Arabische spraakkunst, een tractaatje over de geloofsleer, een beknopt overzicht van de godsdienstige plichten des Moslims, een handboekje voor den pelgrim naar Mekka, eene verzameling uitgelezen gebeds- en dikir-formulen, die volgens de heilige overlevering door den Profeet of de grote kerkvaders van den Islam gebruikt werden, enz. enz. Deze gelithografeerde boekjes hebben dit met elkaar gemeen, dat zij 'zeer weinig oorspronkeliks bevatten; voor werken over den Mohammedaanschen godsdienst is dit eene verdienstelijke hoedanigheid. Er worden

daarin òf zulke vragen behandeld, die altijd voor elken Moslim van het hoogste belang zijn, òf zulke, die bijzonder in onzen tijd voor de Javaansche geloovigen zich hebben voorgedaan. De uitspraken, die deze vragen beslissen, zijn nagenoeg alle woordelijk ontleend aan algemeen erkende autoriteiten van vroegere eeuwen, of ook aan de werken van nog levende geleerden, wier gezag Othmân boven eigen meening stelt, b. v. aan den Mofti der Sjâfi'ieten te Mekka. Alleen de compilatie, de groepeering, enkele verklarende aanteekeningen, respect de vertaling in het Maleisch, zijn het eigen werk van Othmân. Voor Javaansche verhoudingen is onze sëjjid, blijkens die werkjes, een degelijk geleerde; zijne kennis van het godsdienstig leven zijner Javaansche omgeving en zijne ervarenheid in het gebruik der Maleische taal stelden hem in staat, veel bij te dragen tot verheldering der religieuse denkbeelden zijner Oost-Indische geloofsbroeders. Gelijk de meeste Hadhramieten, vooral de sëjjids van Hadhramaut, is hij streng rechtzinnig, in de geloofsleer zoowel als in de interpretatie der wet. Zijne kennis van de wereld doet hem daarbij de heerschappij van niet-Moslims voor landen als Java als eene „noodzakelijkheid” aanvaarden; ook hiermede blijft hij, gelijk wij te voren zagen, in overeenstemming met de theorie. Hij

55 (14) vermijdt dus het spreken over al die onderwerpen, welke tot botsing aanleiding kunnen geven, en, wel verre van den „heiligen oorlog” te prediken, vermaant hij slechts tot den heiligen strijd tegen slechte hartstochten. Tijdens ons verblijf in Arabië vernamen wij van velen, die den sëjjid persoonlijk kennen, dat zijn leven geheel met den inhoud zijner geschriften overeenstemt.

Geen wonder, dat zulk een vrome van den waren stempel in Oost-Indië velerlei aantreft, dat zijn gemoed met ergerenis vervult. Even natuurlijk is het, dat vrome Javanen zich meermalen tot onzen geleerde wendden om raad en voorlichting in belangrijke aangelegenheden. Wanneer dezelfde vraag hem herhaaldelijk en van verschillende zijden werd voorgelegd, gaf hij het antwoord dikwijls in den vorm einer brochure, die de ter zake dienende uitspraken der hoogste autoriteiten samenvatte en de noodige conclusiën daaruit trok; die geschriften kan men naar vorm en inhoud onder de fetwa's (wetgeleerde beslissingen) rangschikken.

Na al hetgeen wij boven opmerkten omtrent de in onze dagen steeds toenemende propaganda der mystieke broederschappen (*tariqa's*), kon het niet anders, of ook dit onderwerp moest sëjjid Othmân ernstig bezig houden. Het ontging zijne aandacht niet, hoe begeerig de gewone Javaan is naar wondermiddelen, om wereldsch en hemelsch geluk deelachtig te worden; hoe sluwe bedriegers op deze neiging,

die met lichtgeloovigheid gepaard gaat, speculeeren, om de goë gemeente te doen ingaan in hunne tariqa's, en daarna van hare gehoorzaamheid en offervaardigheid tot eigen voordeel misbruik te maken. Hij merkte al verder op, dat onder den naam van een mystiek, bespiegelend leven, allerlei heidensche gebruiken en denk-

55 (15) beelden uit de voor-mohammedaansche periode op Java, gelijk elders, voortbestaan. Zulke misbruiken en ketterijen komen bijna overal voor. Erger is het echter, dat ware en valsche sjêchs en chalifa's (luitenant-sjêchs) van oude, erkende, rechtzinnige mystieke broederschappen op groote schaal hun ambt als broodwinning, of als grondslag voor hun persoonlijk gezag exploiteeren, gelijk dit thans, met name door de Naqsjibendi's overal geschiedt. Sommigen hunner wisten zich onder de lichtgeloovigen een' talrijken aanhang te verwerven, ofschoon hunne aanspraken op het recht om leerlingen te vormen, zelfs bij de meest toegevende interpretatie der hiervoor geldende voorwaarden, nietswaardig bleken te zijn. Anderen gingen zoover, dat zij de toetreding tot hunne broederschap, d. i. blinde gehoorzaamheid aan henzelven, tot eenen eisch aan alle ware geloovigten maakten, de niet-toegetredenen verketterden en allen vermaanden, met dezulken geene godsdienstige of wereldsche gemeenschap te hebben. Het ontkrak daarbij natuurlijk niet aan wonderen (*karâmats*) en droomgezichten, waarin de profeet, engelen of heiligen aan de sjêchs en chalifa's verschenen, om het zegel op hun werk te drukken, hun bevelen te geven, het einde der wereld als nabij te voorspellen, en daardoor de gemoederen nog meer te fanatiseren en uit hunne omgeving los te rukken. De vóór eenige jaren van Medina uit verspreide „Laatste vermaning van Mohammed”, waarop wij indertijd in De Indische Gids de aandacht vestigden¹⁾, staat wellicht met deze woelingen in verband; zeker was de propaganda der broederschappen bevorderlijk aan hare belangrijke verbreiding in Oost-Indië. Bij alle verschil in de mate hunner oprechtheid of heerschzucht, godsdienstijver of geldgierigheid,

56 (16) maken al die Naqsjibendi-ijveraars zich evenzeer aan deze groote fout schuldig, dat zij rijp en groen met graagte in hunne broederschap opnemen, zoodat minstens 99 ten honderd van hunne volgelingen, naar de regelen der orde zelve, geheel onwaardigen zijn. De besten onder de sjêchs sporen hunne leerlingen hoogstens tot nauwkeuriger naleving van eenige der voornaamste voorschriften der wet aan; allen leggen echter den meesten nadruk op de tot een ijdel spel verlaagde speciale godsdienstoefeningen der orde, die

1) [Hier I, 125—144.]

niet veel meer dan een sjibbolet en een uiterlijk teeken der beloofde onvoorwaardelijke gehoorzaamheid worden.

Zulke geestdrijverij nu kan jaren lang voortwerken, zonder zichtbare gevolgen te hebben, die uit een staatkundig oogpunt bedenkelijk zijn; immers, wij herhalen het, de verwezenlijking van eenig politiek ideaal is niet direct in het programma deser broederschappen opgenomen. Men bedenke echter, wat het betekent, als de aandacht van een belangrijk deel eener Mohammedaansche bevolking telkens bij het einde der wereld bepaald wordt. Hunne omgeving, hunne aardsche plichten en belangen gaan zij verwaarlozen, om valsche leidslieden door dik en dun te volgen. Aan den jongsten dag zal eene algemeene vernedering der ongeloovigen door de Moslims voorafgaan, en deze zien de onwetenden nu met klimmend ongeduld tegemoet. Zijn zij leden eener talrijke broederschap, die aan het woord van éénen sjêch gehoorzaamt, dan dringen zij dezen zelfs ongeduldig, en vragen: „is de tijd nog niet gekomen? wat weerhoudt ons langer?” Wij werken hier geene hypothesen uit, daar ons meer dan één voorbeeld van de opeenvolging deser feiten in de werkelijkheid bekend is.

57 (17) Ernstige, geleerde geloovigen van de soort van sëjjid Othmân beschouwen deze dingen natuurlijk allereerst van den theologischen kant; zij zien daarin de gruwelijke ontaarding dier tariqa's, die bestemd waren om weinigen uitverkorenen den weg naar het hoogste te wijzen. De gevaren, die voor het Europeesch gezag uit een en ander voortvloeien, kunnen hun onverschillig zijn. In één opzicht evenwel niet. Zij weten bij ervaring, dat, wanneer het eens tot eene omwenteling komt, de gefanatiseerde massa niet bestand is tegen de strijdmiddelen, waarover het moderne Europa beschikt; ook weten zij, dat er nog meer en machtiger Europeesche mogendheden zijn dan Nederland. Zij vreezen, als gevolg van een' onderdrukten opstand, dwangmaatregelen van algemeenen aard, waaronder schuldigen en onschuldigen gelijkelijk lijden; tijden, waarin de meest vredelievende soms in verdenking komt. Zij overwegen dus óók de staatkundige zijde der mystieke propaganda.

Deze en dergelijke overwegingen, ook vragen, door vele geloovigen tot hem gericht, gaven reeds een paar jaren geleden sëjjid Othmân aanleiding tot het uitgeven eener in het Maleisch gestelde fetwa, die in 19 bladzijden de toepassing van de gezaghebbende uitspraken der ouden omtrent de tariqa's op de omstandigheden van dezen tijd in Oost-Indië bevat. Hij ontleent de meeste der daarin aangehaalde uitspraken aan een werk van eenen voorganger, die in het jaar 1269 der Hidjra (1852 n. C.) schreef naar aanleiding der geestdrijverij

van zeker en sjêch Isma'iel Menangkabau. Ook deze Isma'iel wilde destijds alle gelovigen als Naqsjibendi's onder zijn gezag brengen, en verketterde degenen, die weigerden in te gaan. Dezelfde argumenten, die toen door den geleerden Salim ibn Samier tegen Isma'iel aangevoerd werden, gelden nog steeds, gelijk onze Othmân 58 (18) opmerkt, tegen al degenen, die propaganda maken zooals hij. Othmâns Maleische bowerking van den hoofdinhoud der verhandeling van Salim draagt, zooals de meeste dier theologische werken, eenen Arabischen, rijmenden titel: „De schoone vermaning — over hen, die zich in het kleed der tarîqa hullen.” Hij wijst daarin met nadruk op de oneindig hooge eischen, die alle grootmeesters der mystiek, ook de stichter van de orde der Naqsjibendi's, aan hunne leerlingen stelden: hunne kennis der geloofs- en plichtenleer moest volledig, hun handel en wandel geheel in overeenstemming met die kennis zijn; in alles moest hun streven blijken om den profeet na te volgen; zoowel hetgeen de godsdienst slechts aanbeveelt, als hetgeen hij gebiedend voorschrijft, moesten zij geregeld betrachten, vóórdat de eerste hand gelegd kon worden aan hunne hogere geestelijke opvoeding, vóórdat zij den voorhof van den tempel der mystiek konden binnentreden. Hoe zal men hem, die niet in ritueel-reinen toestand verkeert, bevelen de voorgescreven godsdienst-oefening (die zonder deze reinheid ongeldig is) te verrichten? vraagt onze auteur. Even dwaas als zulk een bevel zou zijn, even onzinnig is de aansporing om lid eener mystieke broederschap te worden, gericht tot hen, die niet aan alle boven geresumeerde voorwaarden voldoen. Zulke mensen echter vindt men in onzen tijd, aldus vervolgt hij, ternauwernood onder de uitgelezene vromen; hoeveel te minder dan onder de menigte, die thans het voorwerp is eener onheilige propaganda! Hoe Othmân nu oordeelt over de talrijke sjêchs, die zich als leeraars voordoen, terwijl nauwelijks eenige weinigen den trap bereiken waarop men leerling worden kan, laat zich gemakkelijk bevroeden. Hij kent geene woorden, sterk genoeg, 59 (19) om hunne goddelooze verwatenheid te brandmerken, en zijne „schoone vermaning”, die natuurlijk voor de misleide schare te geleerd is, moet vooral dienen om de sjêchs te dwingen tot bekeering van hunnen boozen weg.

In weerwil van het gezag, dat onze sèjjid aan zijne afkomst, zijne geleerdheid en rechtschapenheid te danken heeft, brak een storm van verontwaardiging over hem los; de brave sjêchs en chalifa's zien in hem natuurlijk een' ellendigen spelbreker, die hunne heben heerschzuchtige plannen komt dwarsboom. Er bestaan een aantal gewijde overleveringen, waarin het kwaadspreken van mystieke

leidslieden als zonde veroordeeld wordt; deze waren oorspronkelijk vooral gericht tegen zulke hoofden van mystieke vereenigingen, die uit jalousie de métier hunne collega's belasterden, en verder moesten zij dienen om den eerbied voor de groote soefi's te verhoogen. Tegen de echtheid dier overleveringen verzet zich sèjjid Othmân evenmin als zijne tegenstanders; alleen de toepassing verschilt. Zij, de sjéchs van onze dagen, achten zichzelven door die gewijde uitspraken boven elke beschuldiging verheven, en gebruiken ze diensvolgens als wapenen tegen Othmân, dien zij als lasteraar brandmerken. Inderdaad: wie de heiligen van den Islam lastert, is volgens de leer, het ongeloof nabij; het is de vraag maar, wie men als heiligen geliefd te beschouwen!

Sèjjid Othmân heeft aanvankelijk tegenover die aanmatigende zelfverdediging der dwaalleeraars de gezaghebbende uitspraak van de aanzienlijkste Javaansche geleerden van onzen tijd ingeroepen. Hij zond exemplaren van zijne verhandeling aan de twee hoogst geachte Javaansche oelama te Mekka, sjéch Nawawi en sjéch Djonaïd, beiden sedert vele jaren in de Heilige Stad gevestigd, en beiden ook ons persoonlijk als onberispelijke en rechtzinnige leeraars bekend;

- 60 (20) hun verzocht hij, schriftelijk hunne meening over zijne „schoone vermaning” te willen mededeelen. Beiden spraken in sierlijke taal hun onvoorwaardelijk gunstig oordeel uit, hetwelk wij in afschrift voor ons hebben. Zoo gaf dus Othmân aanleiding, dat men voortaan twee door gansch Java bekende en geëerde namen tegen de geestdrijverij der Naqsjibendi's met recht gebruiken mag! De storm was daarmede echter nog geenszins bezworen; de in hun onzedelijk bedrijf benadeelden hielden niet op, hunnen aanklager te belasteren en te vervolgen. Zoo zag hij zich genoodzaakt, zich nogmaals, thans in een Arabisch tractaatje te verantwoorden; „het volkomen vertrouwen — over de verhevenheid van de tariqa der soefi's” noemde hij dit geschrift. Othmân geeft daarin ten volle toe, dat beklaadding van den goeden naam der ware soefi's eene onvergeeflijke zonde is; hij wijst echter met nadruk de beschuldiging af, als zoude hij zich daaraan schuldig gemaakt hebben. Niet de ware soefi's, noch de ware mystiek heeft hij gelaakt, juist dezulken, die door hunne ergerlijke handelingen den soefi-naam misbruiken en verguizeren. „Zijn niet de rampzalige gevolgen dier dwaalleeringen voor ieder blijkbaar”, zegt hij, „daar mannen en vrouwen te samen dusgenaamde dikirs houden, en de lampen bij die plechtigheid (!) worden uitgebluscht?” Afgezien zelfs van zulke uitspattingen, kan echter iedereen in de werken der algemeen erkende mystieke geleerden zien, hoe hoog verheven, voor onzen tijd zoo goed als

onbereikbaar, de tarîqa der soefi's is, hoe geheel verschillend van de ellendige caricatuur, die velen thans met dien naam bestempelen. „Ik wil geene personen noemen”, zegt Othmân verder, „maar ik raad allen, die als sjêchs of adepten gelden, in gemoede

61 (21) aan, tot zichzelven in te keeren en zich af te vragen, in hoeverre zij aan de talooze voorwaarden, die de mystiek haren leerlingen stelt, voldoen; durven zij na zulk een zelfonderzoek nog voortgaan op den ingeslagen weg, dat zij weten wat hun te wachten staat! In droomgezichten profeten en engelen te aanschouwen, door Allah's macht wonderen (karâmats) te werken, zeker, zulke gaven zijn het deel van enkele uitverkorenen, van enkele soefi's uit de dagen van voorheen, geweest. Onze tijd geeft echter, zoover wij zien, zulke heiligen niet te aanschouwen, en wie leugenachtig beweert, dat aan hem zulke dingen geschied zijn, hem wacht de eeuwige straf!” Tot hen, die mochten beweren, van wonderen getuigen te zijn geweest, die door de hand van hunne sjêchs geschiedden, richt Othmân de vermaning: niet alle ongewone of zelfs bovennatuurlijke feiten, die aan of door iemand plaats hebben, stempelen hem tot eenen vriend van Allah. Om deze kracht te hebben, moeten de gebeurtenissen gepaard gaan met de vervulling van al de voorwaarden betreffende geloof en wandel, die wij zooeven als in onze dagen bijna onbereikbaar leerden kennen. Zonder dat zijn die dusgenaamde wonderen eenvoudig op zichzelf staande teekenen, die van niets anders getuigen dan van Allahs macht.

Maar, zoo heeft men tegengeworpen, hoe kunt gij de dikirs veroordeelen, die aanroepingen van Allah onder al zijne schoone namen, die lofprijzingen Gods in vastgestelde formulen, welke de Qurân zelf bij herhaling aanbevoelt? „Die keur ik niet af”, antwoordt Othmân; „maar men behoeft die formulen niet van eenen gewaanden sjêch te leeren, daar men de beste, door den Profeet en de vromen van voorheen gebruikte en aanbevolene, in allerlei boeken opgetekend vindt.” Sôjjid Othmân heeft zelf, om ook in

62 (22) deze behoeft te voorzien, de beste dikirs en wirds, die hem bekend zijn, in een klein boekske vereenigd. De verplichting, om een bepaald stel van die lofprijzingen, naar eene bepaalde methode, onder leiding van eenen sjêch zich eigen te maken, geldt alleen voor hen, welke die hogere, mystieke opvoeding genieten, waarvoor de meeste onzer tijdgenooten verre van rijp zijn. Als op zichzelfstaand opus operatum is het geheel zonder waarde; denkt men daarenboven, zooals de meeste Javanen, die tot de Naqşibendi orde toetreden, daardoor bovennatuurlijke macht of zegen te verkrijgen, dan bevindt men zich op een' gevaelijken dwaalweg.

Bedrieg ik mij niet, dan is uit de weinige uittreksels, die ik uit een paar geschriften van sèjjid Othmân ibn Jahja mededeelde, voldoende gebleken, dat deze Arabier, die reeds door zijne geographische en ethnographische werkzaamheid de dankbaarheid onzer geleerden verworven had, ook aanspraak heeft op de achting aller weldenkenden, wegens den zedelijken moed, dien hij aan den dag legt bij de bestrijding der dwaalleeraars op Java. Hij stelt zich daardoor aan niet geringe gevaren bloot; sluwe volksmenners stellen hem voor als aanrander van het heilige, en eene onwetende, opgeruide menigte slaat aan zulke aantijgingen gaarne geloof. Hij heeft echter den moed zijner overtuiging, en zal den strijd niet opgeven. Wij hopen dit, vooral ook omdat de sjêchs en hunne volgelingen de gevaarlijkste vijanden van Nederlandsch gezag in Oost-Indië zijn, minstens even gevaarlijk als de Senoesi's voor het gezag van Frankrijk in Algerië. Juist daarom heeft onze geleerde uit Hadhraaut aanspraak ook op de dankbaarheid en sympathie van allen, die het wel met Nederlandsch-Indië nieennen, vooral van onze Regeering.

- 63 (23) Zulke ongezochte bondgenooten zijn juweelen, die verdienen in goud gevatt te worden. Hunne waarde miskennen, is zichzelf eenen slag in het aangezicht geven. Slechts door fijnen tact en groot beleid kan, wij wezen er herhaaldelijk op, een landje als het onze zijn gezag over millioenen Mohammedanen op den duur handhaven. Hoe lichtelijk gebrek aan degelijke zaakkennis in dezen tot betreurenswaardige en onherstelbare fouten leidt, hopen wij later uitvoerig aan te tonen. Voorloopig 'zij hier slechts opgemerkt, dat één Arabier als Othmân ibn Jahja ons meer waard is dan vele „liberale” wijndrinkende regenten. Wij hiielden het voor onzen plicht, de algemeene aandacht te vestigen op dezen bondgenoot van ons gezag, wiens billijke waardeering, op den rechten tijd, van onberkenbaar nut kan wezen.

L

RAPPORT
OVER DE MOHAMMEDAANSCHE
GODSDIENSTIGE RECHTSPRAAK

1890

Gedagteekend: Batavia, 24 Februari 1890.

Afgedrukt in Adatrechtbundel I ('s Gravenhage, 1911) blz. 201—224,
met de toevoeging: In het rapport zijn hier en daar zeer kleine
verduidelijkingen aangebracht en gedeelten zonder blijvend belang
weggelaten op voorstel van den schrijver zelf.

Zoo dikwijls geschreven of gesproken wordt over de vraag, wat tot verbetering van de rechtspraak der Priesterraden zou kunnen geschieden, wordt men getroffen door sterk uiteenlopende oordeelen in zake de waardeering van de instelling der Priesterraden. Nu eens zijn die raden een voorloopig noodzakelijk kwaad, dat de Regeering nog niet wil, en zonder belangrijke wetswijziging ook niet kan, uitroeien, maar verschillende als wenschelijk voorgestelde maatregelen worden dan toch uit dien hoofde aanbevolen, dat zij de opheffing van die raden helpen voorbereiden; naar die opheffing behoort te worden gestreefd zoowel om de schandelijke misbruiken, waartoe in de praktijk de rechtspraak der raden aanleiding gaf als omdat eeno „geestelijke rechtspraak” in strijd is met „het wezen van den modernen Staat”. Straks daarentegen zijn diezelfde Priesterraden eene nationale instelling, in het volksbewustzijn geworteld en (Koninklijk Besluit van 19 Januari 1882, № 24) gelukkig ontsnapt aan het vandalisme, dat ons bestuur in de laatste 25 jaren ten opzichte van zulke „historisch ontwikkelde” instellingen scheen te bezielen, terwijl genoemd Koninklijk Besluit reeds aanvankelijk verscheidene misbruiken der praktijk heeft weggeruimd.

Wilde men beide beschouwingen gerechtvaardigd achten, het zou moeten zijn door de buitengewone veranderingen ten goede, die het Koninklijk Besluit van 1882 zou hebben uitgewerkt. Zoowel de 202 misbruiken van vóór 1882, als de verbetering van den toestand daarna zouden echter zoodoende zeer overdreven worden voorgesteld.

Zoo heeft men wel onder de enormiteiten der rechtspraak van de Priesterraden vóór 1882 een geval genoemd, dat te Batavia aan „iemand, die voor korte tijd op reis was door den Priesterraad zijne vrouw werd ontnomen”, maar hoogstwaarschijnlijk was die raad daarbij volkommen in zijn recht. Het is namelijk eene hoogst eigenaardige, over geheel Java verbreide adat, dat nagenoeg ieder man, die trouwt, dadelijk na het huwelijkcontract eene „voorraardelijke verstooting” uitspreekt tot waarborging der belangen van de vrouw. Onder de voorwaarden, waaraan hij de echtscheiding verbindt, en die van streek tot streek afwisselen, komt nu geregeld een voor, die ongeveer luidt als volgt: „indien ik zoo en zooveel maanden van huis geweest zal zijn en mijne vrouw daarmee niet

tevreden is en het den Priesterraad mededeelt, dan is zij vrij". Deze voorwaarde dient vooral om het lot der vrouw te waarborgen tegen het stil vertrekken en bijv. als koeli rondzwerven van haren man, waardoor zij van levensonderhoud verstoken en bovendien, door het ontbreken van de verstooting, tot een nieuw huwelijk niet in staat zou zijn. Van deze Javaansch-Maleische adat, waarvan ik te Mekka kennis kreeg, heb ik bevonden, dat zij in geene desa ontbreekt, en dat overal, zelfs te Batavia, de kleine man niet beter weet, of die voorwaardelijke verstooting is een onmisbaar bestanddeel van een huwelijkscontract. Zoo zal ook de beslissing van den Bataviaschen Priesterraad op zulk eene verstooting gegrond zijn geweest en dus alleen in de oogen van hen, die bedoelde adat niet kennen, eene enormiteit.

Zoo is alweder de bewering sterk overdreven, dat boedels onder de handen van den Priesterraad plegen te verdwijnen als sneeuw voor de zon. Ja, er zijn enkele gevallen van dien aard voorgekomen, maar in de meeste mij bekende gewesten zou het eene onmogelijkheid wezen, daar de Priesterraad zich ten aanzien van het beheer der goederen van minderjarigen tot de aanwijzing van een betrouwbaar persoon uit de familie of vrienden bepaalt, welke persoon dan onder toezicht van den raad het goed of geld beheert. In menig opzicht worden de Priesterraden donkerder afgeschilderd dan zij waren.

Intusschen zal ik de laatste zijn om te ontkennen, dat grove misbruiken hare (gelijk wellicht alle ongecontroleerde Inlandsche) rechtspraak ontsieren; maar die misbruiken bestaan nu nog evenzeer als te voren. Niet slechts „op vele plaatsen”, bijna overal neemt 203 de Priesterraad 10% van den door hem verdeelden boedel, en ook verder tracht hij uit allerlei zaken geld te slaan. Dit geschieft nu niet minder dan te voren. Een ander verschijnsel, door sommigen een gebrek geacht, is evenmin door het Koninklijk Besluit van 1882 weggenomen: de afhankelijkheid der leden van den Priesterraad van deszelfs voorzitter. Straks zal nader blijken, dat slechts door de Regeering die rechtbanken tot „raden” zijn gemaakt en de daarin zittenden tot „leden” met stemrecht en wat dies meer zij; maar ook nu nog zijn de in de raden benoemde leden nagenoeg altijd ambtelijk ondergeschikten en altijd in verschillende opzichten afhankelijk van den pëngoeloe. Dat dus de stemming een wassen neus is en blijft, behoeft geen betoog.

Voordat men zich in algemeene waardeeringen van de Priesterraden begeeft, behoort men duidelijk zich voor te stellen, wat die raden zijn en wat zij doen; omtrent het een en ander heerscht in Indië schromelijk misverstand.

Het zoogenaamde „Mohammedaansch recht” is reeds sedert eeuwen in de geheele Moslimsche wereld erkend te zijn een ideaal recht, gemaakt voor toestanden, die niet van deze aarde zijn en welke de vrome Moslims alleen gedurende de eerste dertig jaren van het bestaan van den Islam als werkelijk aannemen, terwijl de tijd van den Mahdi zich volgens hen door vernieuwing van die toestanden kenmerken zal. Inderdaad lieten zich de Moslimsche bestuurders sedert die 30 jaren in de praktijk al bitter weinig aan dat recht gelegen zijn, en waren de theologen-juristen, die de Wet door nadere verklaring ontwikkelden, dus des te onafhankelijker van de eischen van het praktische leven, zoodat dan ook de Wet in hunne handen hoe langer hoe onpractischer werd. Toch had men van de besturende ambtenaren onafhankelijke rechters (*qâdhi's*), maar om tot dat ambt te geraken moest men al spoedig sterk weten te transigeeren tusschen Wet en praktijk, terwijl bovendien het gebied, waarover de rechtspraak der *qâdhi's* liep, door het bestuur hoe langer hoe meer werd ingekrompen. Het strafrecht trokken de bestuurders aan zich omdat eene goede politie dit eischte, alle gedingen, waarbij over belangrijke eigendommen gehandeld werd, omdat daarbij veel van dien eigendom in de handen des rechters placht over te gaan; kortom de rechtsmacht van den *qâdhi*, in theorie onbeperkt, werd in de praktijk steeds meer gekortwiekt, en, al handhaafde men uit eerbied voor de Goddelijke Wet de theorie, dat men van elken anderen rechter zich op den *qâdhi* kon beroepen,
204 in de praktijk hielp dit niets, daar òn de *qâdhi's* zelven meestal ongeneigd zijn, hun ambt streng te bedienen, òn de middelen hun niet ten dienste staan om tegen de gewoonte indruischende vonnissen ten uitvoer te leggen.

Zoo had en heeft men dan in alle Mohammedaansche landen 1°. rechters en rechtkassen (meestal van het bestuur geheel afhankelijk), die alle criminelle en de meeste civiele gedingen behandelen met een mengelmoes van willekeur, landsgewoonte en billijkheidsgevoel tot grondslag hunner rechtspraak, in de laatste jaren theoretisch ook met naar Europeesch model vervaardigde wetten, die echter in den regel voor de rechters, bij gebrek aan vakstudie, een gesloten boek vormen; 2°. *qâdhi's*, die met rechtskundige assessoren, schrijvers enz. naar de goddelijke Wet rechtspreken, wier rechtspraak zich intusschen in de praktijk bepaalt tot hetgeen men nooit aan de heerschappij dier Wet durfde onttrekken, omdat het te zeer het religieuse en intieme leven des menschen raakt, t. w. zuiver godsdienstige aangelegenheden, familie- en erfrecht.

De tweeledige rechtspraak, die men bij de Oostindische Moham-medanen aantreft, is dus allerminst, gelijk velen plegen te zeggen, een eigenaardig locaal verschijnsel: om het even, of men hier het model gevolgd heeft van die landen, van waar uit de Islam hier binnendrong, dan wel of gelijke oorzaken hier gelijke gevolgen gehad hebben, men heeft hier, natuurlijk met locale eigenaardigheden, dezelfde tweeledige, als men wil geestelijke en wereldlijke rechtspraak, als overal, waar de Islam heerscht.

Geestelijk kan men die rechtspraak noemen, in zoover zij naar goddelijke wetten vonnist; niet omdat de personen, die haar bedienen, geestelijken zijn; dit geldt alweder voor Indie evenzeer als voor andere Mohammedaansche landen, en een minder gepasten naam voor de „geestelijke” rechtbanken dan dien van priester-raden, had men moeilijk kunnen bedenken.

De Islam kent geene geestelijken. Hetgeen den geestelijken naar buiten kenmerkt, is de uitdeeling van sacramenten — de Islam heeft geen enkel sacrament; en de zielzorg — maar deze is in den Islam aan elken geloovigo ten opzichte zijner nabestaanden, vrienden, buren, niet aan eene bepaalde klasse van personen voor het geheel opgedragen. Zelf draagt de geestelijke in zich het kenmerk der wijding, die hem tot bovenbedoelde functiën bevoegd maakt — de Islam kent niets van dien aard. Ieder eenigermate godsdienstig opgevoed Mohammedaan kent de gewone godsdienst-
205 oefening (*sembahjang*), die men vijfmaal daags, alleen of met meerderen samen (en dan in rijen geschaard met één der aanwezigen als voorganger) moet verrichten, en die tevens een der beide hoofdbestanddeelen van den Vrijdagdienst uitmaakt; dies is hij ook bevoegd, casu quo als voorganger op te treden. Wie nog bovendien zooveel Arabisch geleerd heeft, dat hij zonder fout eene Arabische preek kan opzeggen, mag des Vrijdags of bij de jaarlijksche feesten als prediker fungeren. Wie eene goede stem heeft en eenig gehoor, en tevens de formule der oproeping tot de godsdienstoefeningen van buiten kent, mag als *mo'addin* optreden enz. Daar het nu evenwel met regel en orde in eene moskee niet te vereenigen zou zijn, telkens van het toeval te laten afhangen, wie deze of gene functie op zich zal nemen, neemt men voor alle functiën een of meer personen vast aan, die daarvoor een (meestal zeer gering, daar het aanbod de vraag verre overschrijdt) loon ontvangen.

Voorname geleerden of welgestelde personen zijn natuurlijk on-geneigd om voor enkele centen zulke diensten te verrichten; vandaar, dat men dezulken zelden onder de moskeebeambten aantreft en dezen dan ook door het publiek als loondienraars zonder meer be-

schouwd worden. Buiten de godsdienstoefeningen hebben zij met het geestelijk leven hunner medegelooigen of welk ander godsdienstig belang ook niet de minste bemoeienis; hoogstens neemt men hen bij voorkeur voor het doen van de noodige ceremoniën bij huiselijke feesten en plechtigheden, indien er ten minste buiten hen geen overvloed van lied'en te vinden is, die evenals zij een paar Arabische formules tot dat doel van buiten geleerd hebben en die gaarne reciteeren tegen genot van een maaltijd en enkele centen.

Daar nu echter die lied'en, benevens andere moskeebedienden, betaald moeten worden, ook het onderhoud van de moskee zelve en haar meubilair kosten medebrengt, en hiervoor gewoonlijk fondsen van verschillenden aard bestaan, is een administrateur noodig, die dan tevens wel de macht heeft om de andere moskeebeambten te benoemen en te ontslaan. Daar voor die administratie dikwerf kennis der heilige wet omtrent stichtingen enz. vereischt is, stonden zij steeds onder oppertoezicht van den qâdhî, ja werden zelfs, waar 'de stichter eener moskee niet uitdrukkelijk anders bepaald had, veelal door den qâdhî benoemd en ontslagen.

Geheel diezelfde toestanden, die men elders vindt, heeft men ook in Indië, met deze locale eigenaardigheid, dat in verband met 206 de late Islamiseering dezer gewesten het aantal deskundige en tot allerlei functiën bevoegde personen hier gering was en dus van zelf vele functiën in één hand werden vereenigd. Op Java en Madoera is de pêngeloe (Soendan. panghoeloe) in den regel te gelijker tijd qâdhî, administrateur der moskeefondsen en directeur der moskee. Het ligt echter in den aard der zaak, dat laatstbedoelde functiën lang niet de gewichtigste zijn, en inderdaad is dan ook zijn ambtsnaam niet daaraan ontleend.

Dat de pêngeloe, aan wien alle moskeebeambten zich als volstrekt ondergeschikt beschouwen, ook zelf bevoegd is, in de plaats van een of meer hunner op te treden, spreekt van zelf; evenzeer, dat hij hiertoe zelden of nooit lust zal gevoelen. Werkelijk is het eene zeldzaamheid, dat een pêngeloe zelf in een godsdienst-oefening voorgaat of een preek reciteert; hij acht zich daartoe veel te voornaam, en de tegenwoordigheid of het verzoek bijv. van een Regent zijn meestal noodig om hem daartoe te bewegen. Ditzelfde geldt zelfs van degenen, die het naast onder den pêngeloe staan, zoals de kalipah's (châlifah's) in de Preanger; niet als „plaatsvervangers" van den pêngeloe in de godsdienst-oefening heeten zij châlifah's, maar als zijne stedehouders in allerlei andere functiën, o.a. die van rechter naar de godsdienstige Wet (qâdhî).

Men ziet dus, hoezeer het op misverstand en onkunde berust, gelijk vaak geschiedt, die moskeedienaars „geestelijken” of „priesters” en den pëngoeloe „hoofdpriester” of derg. te noemen. Nu zou men kunnen beweren, dat dit eene woordenquaestie is, en dat het er weinig toe doet, hoe men de bekleeders van zekere ambten noemt, als men maar weet, welke hunne functiën zijn; maar de feiten bewijzen, hoe ook hier de naamsverwarring tot schromelijke begripsverwarring aanleiding geeft, en dit niet slechts bij geheel onkundigen.

Wil men de positie van den pëngoeloe wel verstaan, dan heeft men te bedenken, dat hij is:

1°. qâdhi, evenals de qâdhi's elders met zeer gekortwiekte rechtsmacht, ja zelfs hier nog meer gekortwiekter dan bijv. in Turkije, daar de rechtspraak door eene niet-Mohammedaansche wetgeving geregeld wordt; ofschoon toch vroeger ook hier het beroep van elken rechter op den “geestelijken” vrijstond. Belast dus met de contentieuse en voluntaire jurisdictie, zoover die naar de Mohammedaansche Wet plaats heeft.

2°. moefti, d. i. gezaghebbend uitlegger der Wet; als zoodanig 207 treëdt de pëngoeloe bijv. op qua adviseur bij den Landraad, mededeelende wat de Wet omtrent een bepaald geval leert, zonder daarnaar vonnis te kunnen vellen.

3°. huwelijksbeampte, belast met het oppertoezicht op de richtige sluiting der huwelijkscontracten en op het registreren van de door verstooting (talâq) tot stand gekomen echtscheidingen. Bij deze functie moeten wij eenigen tijd stilstaan. Zij behoort niet (gelijk de behandeling van echtscheidingsprocessen of het toezicht op de belangen van minderjarigen) tot de voluntaire of contentieuse jurisdictie, want de Moslimsche Wet kent geen toezicht op huwelijkscontracten of echtscheidingen. Volgens die Wet komt een huwelijk tot stand door een tusschen den wali der vrouw en den bruidegom in tegenwoordigheid van twee of meer geldige getuigen gesloten contract, eene verstooting door de eenvoudige wilsverklaring van den man. De behoefte aan rechtszekerheid, in verband met de onbekendheid der gewone Mohammedanen met de dôtails der Wet op dit gebied, heeft echter overal zulk toezicht doen ontstaan, zoodat men kan zeggen, dat geen dorp en geene stadswijk in eenig Mohammedaansch land zonder „huwelijksbeampte” is, die tevens op den loop der echtscheidingen toezicht houdt. Veelal staan die lieden, hoe verschillend verder hunne positie ook moge zijn, onder toezicht van den qâdhi, die hen benoemt of hun althans licentiën uitreikt. Op Java is de pëngoeloe zelf hoofd-huwelijksluitier, om

het zoo eens te noemen, en staan voor die functie, zoowel in zijne eigene woonplaats als in de daaronder ressorteerende districtshoofdplaatsen of zelfs nog minder gewichtige desa's, plaatsvervangers onder hem, die alweder mindere beambten onder zich hebben, aan wie zij het toezicht op de sluiting der contracten opdragen, een belangrijk deel der inkomsten voor zich behoudend.

Dit ambt volgt bijna geregeld dat van moskeedirecteur, d. w. z. als huwelijksbeambte staat onder den pëngoeloe, directeur der moskee van de afdeelingshoofdplaats, de naïb, directeur der districtsmoskee enz. Geheel ten onrechte heeft men wel ondersteld, dat de leden van den priesterraad als gedelegeerden van den voorzitter van dien raad huwelijken zouden sluiten en ontbinden. Dit laatste is alléén (en door toevallige, locale omstandigheden) te Batavia het geval; overal elders staan als huwelijksbeambten onder den pëngoeloe onderscheidene moskeedienaren, volstrekt niet altijd leden van den priesterraad. Ja, in hoofdplaatsen van gewesten¹⁾ behalve de Pre-208 anger hefs men zelfs, zooals bekend is, vaak twee pëngoeloe's: den pëngoeloe landraad, tevens voorzitter van den priesterraad, en den moskeepëngoeloe, die door de bevolking o. a. met de namen pëngoeloe hakim, pëngoeloe masjid of pëngoeloe kawin (huwelijkpëngoeloe) wordt aangeduid; daar heeft de voorzitter van den priesterraad volstrekt geene bemoeienis met de huwelijken en echtscheidingen. De rangschikking dezer zaken onder de voluntaire jurisdictie is al even zonderling als de meening van sommigen, dat de gewone desaman voor al die zaken de hulp van den „priester“ zelden zou inroepen. Geen desaman acht een huwelijk wettig of de gevlogen eener echtscheiding gewaarborgd, indien niet de door ons zoogenaamde „priester“ zich daarmede bemoeid heeft; de meer geletterde stedeling daarentegen (mij zijn voorbeelden te Batavia bekend) sluit soms een huwelijk buiten alle bemoeienis der autoriteiten.

Verder zij nog opgemerkt, dat het sluiten van huwelijken bij de Mohammedanen niets heeft van eene priesterlijke of geestelijke functie, evenmin als van eene rechterlijke. De deskundige, die tegen geldelijke belooning de leiding van het contract op zich neemt, ziet toe, dat de getuigen aan de wettelijke eischen beantwoorden (in den regel neemt men ook daartoe moskeedienaren, die daarvoor alweder loon ontvangen), dat de man en de vrouw inderdaad volgens de Wet met elkander kunnen trouwen, dat de als wali fungeerende bloedverwant rechtens wali is, enz. Oorspronkelijk beval de Wet den wali aan, de aanbieding der bruid aan den bruidegom met

1) Ook in eenige afdeelingshoofdplaatsen.

eene kleine toespraak over het huwelijc in te leiden. Daar echter de meeste wali's daartoe niet in staat zijn, en de Wet hun toestaat anderen in hunne plaats als wali te doen fungeeren, zoo plegen zij den huwelijksbeambte te machtigen om de bruid uit te huwelijken, en die min of meer professionele wali's kennen dan ook gewoonlijk een of meer toepasselijke toespraken van buiten. Hoezeer nu voor den oningewijden Europeaan, die deze plechtigheid leert kennen, de vergelijking (en verwarring) met de inzegening van een Christelijk huwelijc door den priester voor de hand ligt, men ziet, dat deze overeenkomst niets meer is dan schijn, en dat de pëngeloë of diens ondergeschikten ook als huwelijksbeambten volstrekt geene geestelijke functie uitoefenen.

209 Waar de pëngeloë als wali van vrouwen optreedt, die niet over eenen wali door bloedverwantschap (wali nasab) beschikken, vertegenwoordigt hij de overheid. Deze functie valt onder de sub 1° bedoelde werkzaamheden van den qâdhî: op Java noemt men haar veelal koeasa hakim of kakim, de bevoegdheid van den hâkim (= overheid of = qâdhî).

4°. zakât-ambtenaar, belast met de inning en verdeeling dezer godsdienstige belasting. Oudtijds had men in Mohammedaansche landen voor deze werkzaamheid afzonderlijke ambtenaren; heden ten dage wordt bijna nergens geregeld zakât opgebracht, daar andere belastingen te zeer drukken. In die gedeelten van Java, waar de zakât eenigszins geregeld placht te worden opgebracht, vooral in het Soendaland, schijnt van oudsher de Mohammedaansche rechter (pëngeloë) ook dit ambt bezeten, en deels zelf, deels door zijne ondergeschikten uitgeoefend te hebben. Het maakte zelfs op West-Java, naast dat van qâdhî, wel het voornaamste deel der functiën van den pëngeloë uit, daar hij en zijne ondergeschikten aan „djakat en pitrah“ het grootste deel hunner inkomsten ontleenden.

5°. moskee-administrateur en directeur, en dus natuurlijk evenzeer als de door hemzelf aangestelde, geregeld fungeerende moskeedienaren, zelf gerechtigd om in de moskee als voorganger of prediker op te treden; een recht, waarvan hij (wij merkten het boven reeds op) hoogst zelden gebruikt maakt, een recht, dat behoudens de goede orde in de moskee aan elk welopgevoed Mohammedaan toekomt en alweer niets geestelijks of priesterlijks in zich bevat¹⁾.

1) De eenige personen, die men in den Islam als geestelijken zou kunnen beschouwen, zijn de hoofden van mystieke orden of broederschappen; zij oefenen geestelijk gezag over hunne adepten uit en treden als biechtvaders op. Intusschen geschiedt de onderwerping aan hun gezag door ieder individu geheel vrijwillig, en is de weg ter zaligheid ook voor hem opon, die zich niet om die leidslieden bekreunt

Uit welk oogpunt wij den pēngeloe ook beschouwen, nergens biedt hij ons met een geestelijken stand andere dan schijnbare punten van overeenkomst aan, die bij nadere beschouwing verdwijnen. Steeds zien wij in hem — en dit ziet ook de Javaansche 210 bevolking in hare pēngeloe's — den ambtenaar, die met de uitvoering van het toezicht op allerlei zaken belast is, welke uit de Moslimsche wet voortvloeien, zoowel op rechterlijk en fiscaal als op administratief gebied of op dat terrein, dat men bij ons tot den burgerlijken stand zou rekenen.

Trouwens een ietwat meer dan oppervlakkige blik in de Inlandsche wereld van Java doet ons dadelijk in den pēngeloe den gehoorzamen, steeds tot allerlei werkzaamheden bereid staanden dienaar van den Regent, in den naib of districtspēngeloe den bereidwilligen handlanger van den wedana, gelijk in den „dorpsgeestelijke” (den meest ondergeschikten handlanger van pēngeloe en naib) dien van het desahoofd zien. Die chefs zien in de hun ondergeschikte „ambtenaren der Moslimsche wet” in geenen deele geestelijken of priesters, maar beambten, die per se aansprakelijk zijn voor den goeden gang der zaken, die door bedoelde wet geregeld worden, maar die bovendien door hen met allerlei ander werk belast kunnen worden.

Het zijn namelijk volstrekt niet alleen de „desageestelijken”, die met een deel der waterregeling belast zijn of bemoeienis hebben met de koepokineting; een goed deel van den tijd van pēngeloe's, naibs enz. wordt in verschillende gewesten eveneens door zulke soort van werkzaamheden ingenomen.

De ambtsnamen dezer ambtenaren duiden eveneens niets geestelijks aan: pēngeloe betekent hoofd; in sommige formules wordt hij met bewoordingen aangeduid (hakim, hoekoem), die aan zijne rechterlijke functien zijn ontleend, en de hier gevestigde Arabieren noemen hem kort en goed qādhī.

Na aldus vastgesteld te hebben, wat pēngeloe's werkelijk zijn, gaan wij over tot de „Priesterraden”. Deze zoogenaamd veelhoofdige rechtspraak heeft men alweer geheel ten onrechte als een characteristicum van de praktijk van den Islam en van het Mohammedaansch recht in den Archipel voorgesteld.

Het eigenaardige der Mohammedaansche rechtspraak op Java en Madoera laat zich, wel bezien, reduceeren tot het feit, dat de rechtszaal hier van oudsher de pendopo of voorgalerij (soerambi) van de moskee placht te zijn, eene omstandigheid, die natuurlijk samenhangt met de vereeniging der ambten van moskeedirecteur en qādhī in één persoon. In de zelfgemaakte formulieren der bevolking

(bijv. dat van de „voorwaardelijke verstooting”) wordt dan ook de
211 Mohammedaansche rechter aangeduid als hakim, hoekoem, pëngeloe of met den naam der plaats, waar rechtgesproken wordt, als soerambi, nooit echter met eenen naam, die eene veelheid van rechters aanduidt.

De pëngeloe heeft evenwel behoefte aan schrijvers, boden en andere gerechtsdienaren; ja, daar hij zijnen post dikwér meer aan geboorte of gunst dan aan kennis van zaken te danken heeft (geheel gelijk zijne collega's, de qâdhî's in andere Mohammedaansche landen), kan hij ook niet zonder een of meer kundige assessoren, die den weg weten in de litteratuur der Wet. Ook dit is evenzeer met de qâdhî's het geval, en in de heilige Wet zelve wordt raadpleging van kundige lieden den qâdhî vóór het vellen van een vonnis aanbevolen.

Die assessoren waren en zijn niet altijd leden van het personeel der moskee; immers veelal vindt men bruikbaarder personen daarbuiten, en in verband met de behandeling van gedingen, waarin bewoners van districten als eischer of gedaagde optreden, is het soms wenschelijk, steeds een of meer deskundigen uit de districten als adviseurs bij de hand to hebben.

Het kwam — en komt nog — voor, dat enkele dier assessoren door hunne geleerdheid of andere eigenschappen vrij onahankelijke lieden zijn, wier woorden de pëngeloe niet licht in den wind zou durven slaan. Sommigen van deze soort worden niet ongepast met den naam van moeftî aangeduid. Verreweg de meeste assessoren zijn echter de ondergeschikten van den pëngeloe door het ambt (van chalifah, naâb enz.), dat zij bekleeden, en verreweg het meérendel derzulken, die ambtelijk niets met den pëngeloe te maken hebben, zijn toch in zooverre geheel van hem afhankelijk, als de emolumumenten van het assessorschap voor hen de grootste aantrekkracht bezitten, en de pëngeloe feitelijk, hetzij direct of indirect, hunne benoeming of ontslag in de hand heeft.

De oningewijde en onvoorbereide Europeesche waarnemer zag hier dus — hoe verklaarbaar het overigens ook zij — geheel ten onrechte eene veelhoedige rechtspraak en een college van priesters; het eerste werd hem aan de hand gedaan door de schijnbare overeenkomst der zitting van den pëngeloe en diens ondergeschikten met die eener Europeesche rechtbank, terwijl het priesterlijke schijnt afgeleid te zijn uit de gewone plaats der zittingen (de voorhal der moskee) en de omstandigheid, dat de assessoren en gerechtsdienaren veelal deels tot het moskeepersoneel behooren. Zoo sprak
212 men dan van priesterraden, en het gedweeë Inlandsche spraakgebruik

volgde ten halve en noemde die oud-inlandsche rechtbanken met den half-Hollandschen naam *raad agama*, een naam, die echter ook thans nog in populariteit verre achterstaat bij zulke aanduidingen als *pëngoeloe, hakim, hoekoem*¹.

Men is blijkbaar in de verwarring dezer rechtbanken met Europeesche zoover gegaan, dat men als normaal heeft beschouwd een toestand, waarbij de „leden” van die „raden” door stemming over de hun voorgelegde gedingen beslisten; immers het Koninklijk Besluit van 19 Januari 1882, N°. 24, onderstelt deels zulk een toestand, terwijl het dien anderdeels regelt en bestendigt. Men schijnt zelfs als gevolg dier regeling en bestendiging grootere onafhankelijkheid der „lagere geestelijken” (lees: assessoren en dienaren van den Mohammedaanschen rechter) van den *pëngoeloe* verwacht,
213 ja later waargenomen te hebben. Natuurlijk ten onrechte; waar zulke volgens den inhoud van het Koninklijk Besluit stemmende colleges zouden zijn ontstaan, daar zouden die zuiver scheppingen

1) Het oude misverstand werd oolangs in „Het Recht in Nederlandsch-Indië”, Deel 92, bladz. 72 en volgg. nogmaals met de oude schijnargumenten verdedigd. Dat men van oudsher te Soerkarta in de soerambi, d. i. de voorgalerij der moskee, rechtsprak en dat de „hoogepriester” daarbij als rechter fungeerde en door zijne ondergeschikten ter zijde gestaan werd, moest ook nu weder als bewijs van het collegiale karakter dier rechtspraak gelden, en ook bij andere aangehaalde voorbeelden werd voorbij gezien, dat vooral op Java eene rechtspraak door eenen chef met zijne ondergeschikten niet als die eener rechtbank, bestaande uit een aantal „leden”, beschouwd mag worden.

Verder heet het daar, dat de Inlandsche bevolking in 1867 en 1868 — in rapporten van Europeesche ambtenaren wel te verstaan — steeds het woord *Priesterraden* gebruikte, eene bewering, die even ongerijmd is als de vertaling van dien term in eene Inlandsche taal onnogelijk. Eindelijk moet zelfs het door Sajjid Oesman gebezigeerde woord *madjis hoekoem* bewijzen, dat die auteur aan eene veelhoofdige rechtspraak dacht, ofschoon ieder, die hetzij met het Maleische of met het Arabische spraakgebruik bekend is, weten kan, dat *madjis* de plaats aanduidt, waar zitting wordt gehouden, zij het door eenen vorst om audiencie te verleenen, door eenen *qâdhî* om recht te spreken of door een geselschap om te vergaderen.

Dat het woord *raad* door Inlanders, die officiële termen gebruiken, uit onze taal overgenomen is, staat vast. Zij spreken bijv. van *raad kabopatèn*, daarmede bedoelend het — toch niet veelhoofdige — regentschapsgerecht. Vaak noemen zij zelfs den „Priesterraad” *landjrat* (uit: landraad) *agama* en wanneer men dan vraagt, wat toch eigenlijk de *raad* of *landjrat agama* is, krijgt men vaak ten antwoord: „de *pëngoeloe*”!

Dikwijls kwam het voor, dat bij een onderzoek naar kwade practijken bij de rechtspraak van Priesterraden de daarbij betrokken leden zich beriepen op hunne ondergeschiktheid aan den *pëngoeloe*, op wiens last zij de vonnissen teekenden, en dat de *pëngoeloe* de juistheid dier voorstelling als vanzelfsprekend beaamde. — Noot van den schrijver (Mei 1910).

van dat Besluit zijn geweest, in de plaats tredend van de oude rechtbanken.

Maar — mij onbekende uitzonderingen afgerekend — dat is niet geschied. De leden van de nieuwe priesterraden (sedert 1882) zijn gewoonlijk grootendeels aan den pēngoeloe ondergeschikte ambtenaren, deels uit de woonplaats des pēngoeloe's, deels uit districtshoofdplaatsen of elders. Verder heeft men ook vrije deskundigen als leden, maar ook nu nog achten dezen zich in den regel creaturen van den pēngoeloe en dus verplicht, naar diens pijpen te dansen.

Waar men, eenigszins met het stemreglement bekend, dit opvolgt, geschiedt zulks alleen voor den schijn. Zeer gewoon is het, dat de pēngoeloe eenvoudig voor elke zitting bepaalt, welke leden met hem aan de werkzaamheden zullen deelnemen. Uit een aantal van bijv. 6 leden pleegt hij telkens 2 te kiezen; meestal degenen, die in zijne nabijheid wonen, tenzij de eischer of gedaagde op eene plaats woont, waar tevens een „lid” gevestigd is, in welk geval dit lid wordt opgeroepen. Alles bijeen maakt duidelijk genoeg, dat de pēngoeloe thans als voorheen de „leden” als zijne instrumenten beschouwt en behandelt.

Karakteristiek is het trouwens, dat gelijk de Priesterraad als college door den Inlander met een half-Hollandschen naam (raad agama) betiteld wordt, ook voor de gelijkelijk tot stemmen bevoegden, die dat college uitmaken, geen andere Inlandsche benaming bestaat dan die van lid. Echt-Inlandsche titels voor die leden zijn en waren zulke, die de hun door den pēngoeloe opgedragen werkzaamheden aanduiden als: adviseur (moefti, toekang hoedjat), schrijver (djoeroetoelis) enz.

Resumeerende de heerschende dwalingen betreffende de „Priesterraden”, die hierboven werden weerlegd, merken wij op:

1°. de „Priesterraden” hebben geene priesters of geestelijken tot leden. IJdel is dus elke bespreking der vraag, waarom hier juist de „geestelijken” met de rechtspraak belast zouden zijn; of dier andere, of niet de bevordering einer betere opleiding der leden van wege de Regeering als ongewenschte inmenging in de opleiding van geestelijken beschouwd moet worden.

214 2°. de „Priesterraden” hebben als zoodanig niets te maken, hetzij met de moskeeën en derzelver personeel, hetzij met de sluiting en vrijwillige ontbinding van huwelijken, zijnde het toezicht op die zaken opgedragen aan den pēngoeloe, tevens moskee-directeur en aan diens ondergeschikte ambtenaren, tevens moskee-beambten en in de Soendalanden zakât-inners.

3°. de „Priesterraden” waren en zijn niet slechts priesterloos, maar het waren ook geene „raden”; eenhoofdige rechtspraak was regel; en, waar hierin enige wijziging is gekomen, moet dit vooral worden toegeschreven aan de werking van het Koninklijk Besluit van 19 Januari 1882, N°. 24, dat voor zoover de regeling der samenstelling en werkwijze van de Mohammedaansche rechtbanken betreft, op valsche onderstellingen is gebouwd.

4°. bedoeld Koninklijk Besluit heeft evenwel inderdaad, behalve in enkele formele zaken, weinig of geen wezenlijken invloed gehad op den loop der dingen. Heeft vroeger onder Europeesche ambtenaren alhier wel eens twijfel aan het bestaan dier Priesterraden geheerscht of althans groote onzekerheid omtrent hun recht van bestaan en den aard hunner werkzaamheden, dan neem ik gaarne aan, dat bedoeld Koninklijk Besluit mag hebben bijgedragen om die onkunde te verminderen. Een goede werking van het Besluit op de raden zelve aan to nemen, ware eene dwaling en zou slechts kunnen berusten op de beschouwing van het verledene door een zeer zwarten bril, benevens onbekendheid met den actueelen toestand.

Wat nu eindelijk de middelen betreft, die naar sommiger meening tot verbetering van de rechtspraak der Priesterraden zouden kunnen leiden, veroorloof ik mij de volgende opmerkingen.

De ontwikkeling van hier en daar reeds aangehouden registers van huwelijken enz. tot registers van den burgerlijken stand en de bevordering der aanhouding van zulke lijsten, waar zij nog niet bestaan, hoe nuttig ook op zichzelve, is wel niet als middel tot verbetering der rechtspraak te beschouwen en dat alles gaat ook niet zoozeer den Priesterraad als wel den pēngoeoe als zoodanig met de hem ondergeschikte huwelijksbeambten enz. aan.

De bevordering einer betere opleiding der „officiele geestelijkheid” is hier meer op hare plaats; men moet echter daarvoor lezen: „het stellen van hogere eischen van bekwaamheid aan de ledē dier rechtbanken”). Immers, wij zagen het, zij zijn noch zelve

1) In de jongst verlopen twintig jaren heeft de Regeering getracht, meer dan vroeger toe te zien, dat de voorzitters en leden der Priesterraden personen zijn van zekere algemeene ontwikkeling. De candidaten voor bedoelde functies dienen eigenhandig geschreven schetsen van hun leven en hunnen leergang in, en over de voordrachten ter benoeming wordt de Adviseur, vroeger voor Oostersche talen en Mohammedaansch recht, later voor Inlandsche zaken, gehoord. Het gehalte der Priesterraden is daardoor wel iets verbeterd, maar de principiële fouten, dat de rechtspraak over het familierecht enz. der Inlanders gegeven is in handen

215 geestelijken, noch zelfs identiek met die andere personen (het mos-keepersoneel), die men ten onrechte als geestelijken of priesters pleegt aan te duiden.

Die eisch eener betere opleiding van deze „leden” nu geldt hoofdzakelijk voor de pēngeloē's en de hun naast ondergeschikten. Immers voor al de overige leden is het voldoende, wanneer ernstiger dan tot nog toe gestreefd wordt naar de benoeming van kundigen en uitsluiting van zulken, die door hunne onkunde de „raden” in discrediet brengen. In voldoenden getale zijn zulke deskundigen op Java en Madoera wel te vinden, en, waar zij in een enkel gewest of afdeeling gering in aantal zijn, zal deze toestand gaandeweg ten goede veranderen, zoodra men weet, dat alleen zaakkennis de mogelijkheid opent om tot „lid” te worden benoemd. De gelegenheid toch om de vereischte studie van de Mohammedaansche wet te maken bestaat ruimschoots. Geheel onjuist ware de voorstelling, als zouden de „nationale” pēsantrēns meer en meer vervallen en Arabische leeraren of studie te Mekka voor die oude instellingen in de plaats treden.

Meer dan ooit blocien de pēsantrēns en nemen zij toe. De gemakkelijke communicatiemiddelen enz. maken, dat meer dan vroeger ook door Javanen te Mekka wordt gestudeerd, en dat sneller dan vroeger methoden van onderwijs en leermiddelen van Mekka naar Java overgeplant worden. Maar hierdoor wordt volstrekt niet iets nationaals door iets vreemds of internationaals vervangen. Oudtijds gelijk heden gebruikte men op de pēsantrēns Arabische of letterlijk uit het Arabisch vertaalde of gerecursiveerde handboeken, die alleen formeel van de thans gebruikelijke verschilden. Thans volgt men sneller dan voorheen de wisselingen der Arabische (Mekkaansche) boekenmarkt; een boek, dat vroeger wellicht tientallen jaren noodig had om van daaruit hier door te dringen, komt nu na eenige maanden over en vervangt de bestaande leermiddelen, als het bijv. een weinig gemakkelijker of meer practisch dan deze is ingericht.

216 Met de verbreidung van meer panislamitische of fanatieke denkbeelden heeft dezo loop der zaken niets te doen; men bedenke, dat die nieuwe boeken nagenoeg geen zinsnede en geen woord behelzen, die niet reeds in de oudere te vinden zijn en dat alleen groepeering en compilatie verschillen. Die ongewenschte gezindheden kweert

van schraal en niet bezoldigde rechters, die van de emolumenteren der rechtspraak moeten leven, en dat van de vonnissen der Priesterraden geene herziening mogelijk is, blijven bestaan. — Noot van den schrijver (Mei 1910).

wel het langdurig verkeer te Mekka aan, niet de daar gebruikte leermiddelen.

Zoo behoeft dus niets te geschieden om de Inlandsche instellingen van onderwijs tot nieuen bloei te brengen of meerdere studenten daarheen te drijven; wel daarentegen behoort de candidaat voor de betrekking van „lid” te weten, dat behalve takt, goede gezindheid en andere eigenschappen, kennis van de Wet een bepaald vereischte is om tot zijn doel te geraken.

In zekere mate geldt dit laatste ook van de candidaat-pēngoeloe's. Deze ambtenaren worden dikwijls gekozen uit familiën (meestal van adel), die reeds sinds lang dien post bezitten, en het zou een revolutionaire maatregel zijn, in plaats van die wijze van bezetting van het ambt een vergelijkend examen ofwelke daarmede gelijkstaande waardeering ook te stellen. Maar zeer nuttig zou het zijn, indien den candidaten werd ingeprent, dat onkunde alle andere aanspraken op het opvolgerschap van vader, oom of neef wel eens te loor kon doen gaan, en dat van meerder beschikbare familiedelen de kundigste gekozen zou worden¹⁾.

Ofschoon vele pēngocloe's van deze en vroegere tijden voorzeker aan liefhebberijen van allerlei aard (jacht, visvangst, landbouw enz.) al te veel tijd besteden, is het niet te ontkennen, dat in deze ambtenaren andere eigenschappen dan die van den volmaakten wetgeleerde hoogst gewenscht zijn, met name menschenkennis, bekendheid met de toestanden en de mensen hunner afdeeling en gezag over deze laatsten. Zonder deze eigenschappen zou de best opgeleide wetgeleerde een slecht pēngoeloe zijn. In verband hiermede en met de wenschelijkheid, dat het ambt door ledelen van goede familiën bezet blijve, dunkt mij de instelling van een examen voor pēngoeloe's aan vele bezwaren onderhevig. Overigens zou ik, al waren de pēngoeloe's geestelijken en al had hun ambt met rang en stand niets te maken, toch ook hier van examens het heil niet verwachten.

1) Het hier gezegde geldt vooral voor West-Java, inzonderheid de Preanger Regenschappen, waar de positie der pēngoeloses — bij de reorganisatie (1871) van het bestuur van dit gewest, voor zoover zij op regentschaps hoofdplaatsen fungeren, allen met den titel van hoofdpanghoeloe voorzien — van oudsher eene voornamere geweest is dan elders op Java. De belangrijke inkomsten, vooral uit de zakāt, het meerdere gezag, dat zij oefenden over de godesdienstbedienaren van district en desa, droegen bij om het ambt voor ledelen van aanzienlijke familiën begeerlijk te maken. Dit had tevens tot indirect gevolg, dat de pēngoeloe's hier in den regel veel meer deelnemen aan de beweging van de hogere klassen der Inlandsche maatschappij in de richting der moderne beschaving dan in andere gewesten. — Noot van den schrijver (Mei 1910).

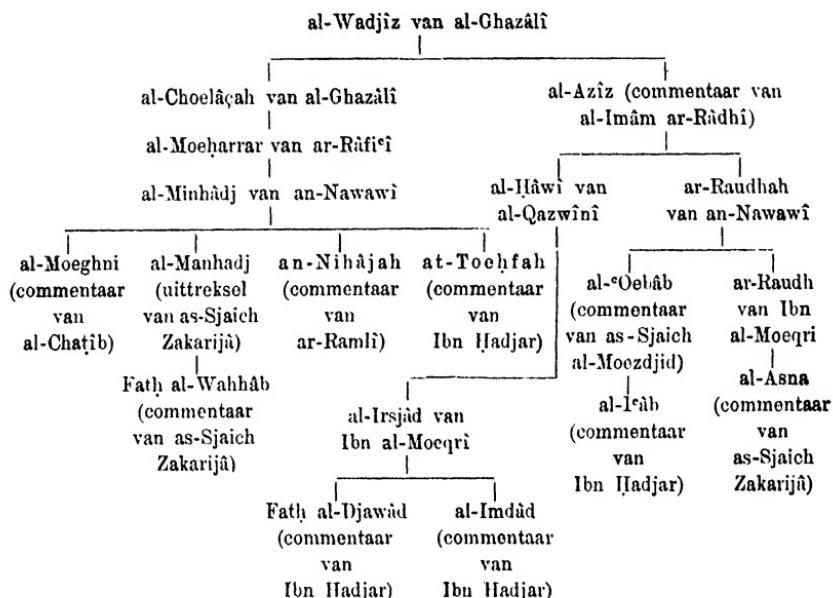
Over de wenschelijheid der bepaling van de competentie der „Priesterraden” kan geen verschil van gevoelen bestaan. Of die nadere bepaling mogelijk is zonder wetswijziging, daarover oordeelen hooge juridische autoriteiten zoo uiteenlopend, dat ik mij geen oordeel mag aanmatigen; terwijl ook het bezwaar, dat volgens het Regeeringsreglement Mohammedanen van verschillenden landaard hunne geschillen niet aan de Priesterraden kunnen onderwerpen, zeer gewichtig is te achten. Alleen zij aangetekend, dat men zeer revolutionair te werk zou gaan door de bemoeienissen met huwelijkssluiting en wat dies meer zij tot de werkzaamheden van den Priesterraad te brengen.

Ten eenenmale ontgaat mij het nut van een bepaling der rechtsbronnen, waarnaar de Priesterraden recht te spreken zullen hebben. Ik heb nooit gehoord van moeilijkheden of geschillen over die bronnen. Waartoe zal dan de Regeering nu opeens met een dwingend register van rechtsbronnen voor den dag komen?

Er is echter meer: de Regeering zou zich daardoor blootstellen aan het gevaar van op Mohammedaansch gebied on-Mohammedaansche of kettersche zaken te decreteeren. Uit het denkbeeld van aanwijzing van deze rechtsbronnen bij ordonnantie zou men allicht kunnen opmaken, dat het van het bon plaisir der Sjafi'itische Mohammedanen van eenig land zou afhangen, welke Sjafi'itische werken over de Wet men daar als richtsnoer bij de rechtspraak gebruikt.

Het tegendeel is waar. In de werken over de grondslagen der Mohammedaansche Wet wordt nauwkeurig aangegeven, welke hoofdwerken van den Sjafi'itischen ritus voor de rechtspraak gezag liebben; hoe men te handelen heeft, waar die hoofdwerken onderling verschillen; welke commentaren gezaghebbende verklaarders van die werken zijn en wederom, hoe hunne onderlinge verschillen opgelost moeten worden. Kortom: er is eene, voor alle Sjafi'iten gelijkelijk gezaghebbende, officiële rangschikking en waardeering der rechtsbronnen, en dezulken, die dat alles niet uit de Arabische werken kunnen leeren, vinden het in de Maleische taal medegedeeld door den bekenden Sajjid Oethman bin Abdallah in een „Qawâin” getiteld werkje, dat hij op verzoek van sommige Inlandsche ambtenaren vóór eenige jaren samenstelde.

Die officiële rangschikking komt hierop neer, dat het beste kort begrip van de Sjafi'itische wetsuitlegging onder de ouderen is van den Imâm al-Haramain; vervolgens de daaruit afgeleide werken van al-Ghazâlî. Van al-Ghazâlî's werk al-Wâdîz uit laat zich dan de volgende stamboom geven:

Onder al deze werken bekleden voor do wetsuitleggers der laatste 3 à 4 eeuwen de *Toehfah* en de *Nihâjah* verreweg de voornaamste plaats. Voor rechtsvragen, die daarin niet of onvolledig behandeld werden, komen de andere genoemde werken van denzelfden of lateren tijd in aanmerking. Andere boeken, als die van Aboe Sjodjâr, Zainoel-âbidîn enz. ontleenen hun gezag hoofdzakelijk aan de omstandigheid, dat hun inhoud met dien der genoemde overeenstemt.

Nooit hebben citaten uit zulke leerboeken gezag, dan in zoverre zijzelvo weder getrouwé citaten uit de bovengenoemde rechtsbronnen zijn.

Groot is dus het gevaar, dat een ordonnantie onder de Sjafî'itische 219 rechtsbronnen werken zou opnemen die nergens als zoodanig gelden¹⁾, en door te verzuimen het onderscheid in waarde der bronnen en hare verhouding tot de commentaren aan te geven, een geheel zou leveren, dat geen Sjafî'isch deskundige anders dan als ketterij of dwaling zou kunnen beschouwen.²⁾

1) Ook het werk, waarvan Mr. van den Berg thans eene uitgave met vertaling voorbereidt (de *Fath al-qarib*) is géén rechtsbron.

2) Ook in Algiers zijn Europeesche ambtenaren op het onvruchtbare denkbeeld gekomen, de Mohammedaansche wet ten gerieve van de daaraan onderworpen justiciabelen nauwkeuriger te bepalen, en wel door codificatie naar Europeeschen standart. Vijf fascikels zijn reeds onder den titel „*Projet de codification du droit musulman*” (Alger 1908—1909) verschenen. Wie tusschen de regels

Niets gemakkelijker dan de juiste Sjafi'itische lijst op te stellen, maar de geheele zaak is ten eenen male overbodig.

Bij allerlei andere gangbare dwalingen, bijv. de uitspraak, dat volgens Mohammedaansch recht muziekinstrumenten in eenen boedel als waardeloos zouden moeten gelden, loont het zich niet thans langer stil te staan.

Met het denkbeeld om een tarief van kosten voor Priesterraden vast te stellen, zou ik mij geheel kunnen vereenigen, want inderdaad worden door die raden onder den naam van wang médja bij gewone processen of van oesoer bij boedelscheidingen zware eischen gesteld aan hen, die de hulp van den Mohammedaanschen rechter inroepen. Evenwel heeft de vaststelling van zulk een tarief groote bezwaren.

Voorerst is het onmogelijk een uniform tarief te ontwerpen, dat voor één regentschap billijk en niet tevens voor het andere schromelijk onrechtvaardig zou zijn wegens het verschil van gewoonte en van gemiddelden welstand der bevolking.

Verder zijn schrijfloonen als f 0,50 per bladzijde voor het grootste 220 deel van Java exorbitant; men is thans gewoon, den djoeroetoelis enkele centen de geven.

Eindelijk is het vol geheel overbodig op te merken dat de onkosten van huwelijkssluiting en ontbinding¹⁾ liefst niet in dit tarief moeten worden opgenomen (immers, wij zagen het boven, deze zaken gaan geheel buiten den Priesterraad om), maar moeilijk is het in to zien, waarom men de kosten voor beheer (of liever: toezicht op beheer, want daartoe bepaalt 'zich de bemoeienis gewoonlijk) uniform voor geheel Java zal regelen, en niet de kosten

weet te lezen, ziet eruit, dat nagenoeg geen der Inlandsche adviseurs met het denkbeeld ingenomen was; ook onder de Fransche rapporten komen er verscheidene voor, die de codificatie krachtig bestrijden. Afgezien van andere bezwaren had reeds deze overweging van de uitvoering van het plan moeten weerhouden, dat, zelfs al slaagde men erin, de artikelen van zulk eenen code geheel overeenkomstig de eischen der Mohammedaansche autoriteiten te formuleren dan toch de latere behandeling, uitlegging, toepassing daarvan door Europeesche juristen volgens Europeesche methode aan het gesproken recht zijn Mohammedaansch karakter moest ontnemen. Ziet men hiertegen niet op, dan doet men beter met aan de bevolking' eene nieuwe wet te geven, waarin met de Moslimsche leer zooveel of zoo weinig rekening gehouden wordt als men noodig acht. — Noot van den schrijver (Mei 1910).

1) Om niet te spreken van begrafeniskosten. In de oogen van den Javaanschen Mohammedaan is de bepaling van een prijs voor bemoeiing met een doode heiliogschenis. Hetgeen bij die gelegenheden aan geld wordt uitgedeeld (çalawat) komt overigens niet speciaal den dusgenaamden „geestelijken”, maar allen aanwezigen, arm en rijk, ten goede.

van de zoo frequente echtscheidingsprocessen. Immers niet minder dan laatstgenoemde loopen de bedragen der kosten van beheer thans in verschillende streken hemelsbreed uiteen.

Wil men tarieven, dan zal men, geloof ik, om billijk te zijn, tot de gewestelijkerwijze vaststelling moeten besluiten, en m. i. ware dan de vaststelling van een maximumloon voor huwelijksluiting en aantekening van de ontbinding zeer veel urgenter dan die der proceskosten, daar eerstgenoemde opbrengsten meermalen in zijn leven ten laste van ieder individu komen en soms zeer drukkend zijn, terwijl de gewone Javaan met den Priesterraad slechts bij uitzondering in aanraking komt.

Van de vaststelling van tarieven voor proceskosten verwacht ik echter weinig heil. Gelijk in alle Moslimsche landen, weet ook hier de Moslimsche rechter zynnen justiciabelen langs allerlei omwegen geld afhandig te maken. Niet zoozeer de betaling van regelmatige onkosten als wel die van allerlei door de gewoonte gesanctioneerde fooien en zelfs vaak belangrijke geschenken aan den rechter drukken op den recht zoekende. Deze misbruiken zouden niet slechts blijven bestaan, waar tarieven ingevoerd werden, neen, daar waar die tarieven de inkomsten van pēngoeloe's en „leden" verminderen, zouden zij ongetwijfeld toenemen. En zij ontsnappen ten eenen male aan de controle van het bestuur.

In dit verband wil ik niet verzwijgen, dat een andere maatregel mij voorkomt, met beter gevolg de financiële misbruiken, die 221 thans bij vele Priesterraden in zwang zijn, te kunnen bestrijden, namelijk betamelijke bezoldiging van pēngoeloe en „leden".

Wanneer thans een pēngoeloe-landraad, tevens voorzitter van den Priesterraad, zijn tractement met dat van andere inlandsche ambtenaren vergelijkt, dan moet hij tot de overtuiging geraken, dat men verondersteld heeft, dat hem belangrijke bijinkomsten toevoelen. Waar nu deze inkomsten inderdaad niet belangrijk zijn (en dit is buiten de Preanger, waar geregeld zakât wordt opgebracht, in den regel het geval), daar acht zich allicht de pēngoeloe bevoegd, zijne ambtsvoordeelen zooveel in zijn vermogen is uit te breiden. Hij doet dit o. a. door trekkelijk hooge heffingen van hen, die huwen of van huwelijksontbinding kennis geven: maar wanneer (zoals op vele hoofdplaatsen van gewesten en afdeelingen) een „huwelijkspeengoeloe" naast hem bestaat, is ook deze bron voor hem gesloten. Dan blijft slechts opdriving der kosten van boedscheiding en van processen als redmiddel over, en de pēngoeloe, die wel weet, dat de Islam eigenlijk alle proceskosten verbiedt, sust zijn geweten met de overweging, dat hijzelf weliswaar eene,

zij het ook onvoldoende, toelage geniet, maar dat het toch niet aangaat, de meestal onbemiddelde en uit anderen hoofde weinig geld verdienende „leden” voor niets te laten werken.

Alle waar is naar zijn geld; worden de „leden” behoorlijk betaald, wordt er wat meer toegezien op de handhaving van eischen van bekwaamheid en zedelijkheid bij hunne benoeming, dan zullen de bestaande misbruiken der Priesterraden steeds verminderen, waartoe ook waarschuwing van de zijde van Europeesche ambtenaren veel kan bijdragen. Zonder betaling helpen de schoonste tarieven niets.

Volslagen ongerijmd ware het denkbeeld om de Mohammedaansche rechtbanken aan de bewijsleer van het Inlandsche reglement te binden. Ten stelligste kan ik verzekeren, dat de leden dier rechtbanken zich over zoodanigen maatregel niet minder zouden verbazen, dan indien men hun mededeelde, dat de Regeering besloten had, de Mohammedaansche rechtbanken te doen voortbestaan, maar haar het gebruik van een Hindoesch wetboek voor te schrijven.

De Mohammedaansche Wet is in haar geheel genomen niet voor „deze wereld” gemaakt: vandaar, dat men overal de competentie der volgens haar rechtsprekende rechters is gaan beperken tot hetgeen het intieme leven van het individu raakt, zoodat dan ook evengoed Arabieren, Bengalezen enz. thuis eene „geestelijke rechtspraak” kennen. Tot nog toe zou het rechtsbewustzijn van 222 alle Mohammedanen echter gevoelig gekrenkt worden, indien men hetzij zuiver godsdienstige quaesties, hetzij familierechtszaken naar eene andere dan de heilige Wet behandelde. Immers, om maar niet meer te noemen, hunne huwelijken zouden daardoor ontuchtig, hunne kinderen onwettig worden.

Nu is het echter voor den Mohammedaan volkommen hetzelfde, of men bijv. huwelijken sluit en ontbindt volgens andere wetten dan die van Allah, dan of men casu quo het al of niet bestaan van een huwelijk, het al of niet onthonden zijn daarvan constateert, of quaesties betreffende de verplichtingen tusschen echtgenooten beslist naar eenen maatstaf, dien Allah valscher verklaard heeft.

Niets meer of minder dan dit laatste zou men, met de bewijsleer van het Inlandsch reglement, den Mohammedaanschen rechtbanken alhier odringen. De Mohammedaansche wetboeken zijn met den inhoud der bewijsleer als met een zuurdeesem doortrokken, op bijna elke bladzijde der uitvoeriger werken komt men daarmede in aanraking, want van bijna elk feit wordt daar medegedeeld, op welke wijze het te constateeren is, welke soort van bewijsmiddel daarop toegepast mag worden.

Het is te weinig gezegd, dat de „getuigeneed” in de Mohammedaansche bewijsleer „ontbreekt”; hij is door Allah verboden. Evenzoo zijn de andere voornaamste afwijkingen der Mohammedaansche bowijsleer van onze bewijsleer goddelijke inzettingen, en de Mohammedanen zijn er ten volle van overtuigd, dat eeno behandeling naar Allahs wet van feiten, die geconstateerd zijn met door diezelfde wet voor nietig verklaarde middelen, een onding is. Nergens is dan ook nog ooit aan eene verandering dezer bewijsleer gedacht. Men kan tal van afdeelingen der Wet practisch buiten werking stellen zonder ergenis te woken bij do geloovigen, maar zij zouden het zeker niet dulden, dat wel het onaantastbare deel dier Wet nominaal gehandhaafd, maar de naleving ervan door afschaffing van de „ware, goddelijke” bewijsleer onmogelijk gemaakt werd.

Of kan men zich wellicht van de bezwaren, dio tegen den hier bedoelden maatregel geopperd zouden kunnen worden, afmaken door zulke eigenaardigheden als de beperkte bevoegdheid der vrouwen, de volstrekte onbevoegdheid van niet-Mohammedanen om getuigenis af te leggen enz. enz. te beschouwen als strijdig met algemeene beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid? Ja, maar dan beschouwe men toch als zoodanig ook de bepaling, dat de man zijne vrouw verstooten mag zonder enige reden, of liever dan beschouwe 223 men ook het geheele huwelijksrecht van den Islam als strijdig met die algemeen erkende beginselen; en dan schaffe men ruiterlijk de Mohammedaansche rechtkranken af.

Zou men wellicht op Java de beteekenis der Mohammedaansche bewijsleer nog minder vatten en niet inzien, dat zij voor de toepassing van elk hoofdstuk der Mohammedaansche wet onmisbaar is? Ik zou gaarne zien, dat bijv. besturende ambtenaren op verschillende plaatsen van Java de proef eens namen, en in den loop van een gesprek den pēngeloe of diens factotum in den priesterraad aanleiding gaven om zijne opinie te zeggen over de mogelijkheid van Mohammedaansche rechtsbedeeling met eene Europeesche bewijsleer. Ik durf er ten stelligste voor instaan, dat in 9 van de 10 gevallen het antwoord de onmogelijkheid eerder zoodanige combinatie zal constateeren, en het zou mij niet verwonderen, indien vele pēngeloe's op eene dergelijke vraag antwoordden: Het Gouvernement kan den „raad agama” eenvoudig afschaffen.

Deze stellige overtuiging is bij mij niet gegrond op eenen algemeenen „indruck”, maar o. a. daarop, dat vele pēngeloe's mij, zonder dat ik daartoe de minste aanleiding gaf, vraagden, of er niets op te vinden zou zijn om hen te ontlasten van de beëdiging

van getuigen N.B. bij den Landraad, daar zij zelfs hiertegen gemoedsbezwaren hadden. In de meeste gevallen gelukte het mij, die bezwaren te weerleggen voor zoover het niet-Mohammedaansche rechtbanken betreft; maar zoowel bij deze als bij andere gelegenheden bleek mij ten duidelijkste, dat de met de Mohammedaansche rechtspraak belaste ambtenaren de Mohammedaansche bewijsleer als een noodwendig en onmisbaar bestanddeel daarvan beschouwden.

Men wijst herhaaldelijk op de wenschelijkheid der verheffing van de positie der pēngoeloe's enz., opdat niet hun prestige onder de verachting van meer bevoegden en kundigen bezwijke. Nu wil ik aannemen, dat zelfs bij de absurde combinatie van Mohammedaansch recht en Europeesche bewijsleer veile personen voor de betrekking van pēngoeloe zouden te vinden ziju, maar hoe diep zouden dezen dan ook zinken in de achting der stoeds in omvang toenemende kringen van hen, die de hoofdzaken der Mohammedaansche wet kennen! Een deze zeer verklaarbare minachting zou doorgaan tot in de lagere klassen der bevolking. Van de nu eens als voorloopig nog te dulden, dan weer als historisch ontwikkelde, nationale, diep in het volksbewustzijn gewortelde instelling voorgestelde

224 „Priesterraden” bleef zoo niets over; geen eerlijk en tevens kundig man zou „lid” of pēngoeloe meer willen zijn.

Van al hetgeen voorgesteld is tot verbetering van de rechtspraak der „Priesterraden” of liever Mohammedaansche rechtbanken, kan dus m. i. alleen in overweging genomen worden:

1°. De bepaling van de rechtsmacht dier raden, voor het geval dat het Regeeringsreglement zulks reeds thans toelaat;

2°. Beter opleiding van aanstaande voorzitters en leden dezer rechtbanken, of liever: wat de leden betreft, nauwlettender overweging van hunne bekwaamheid en zedelijkheid vóór de benoeming; wat de candidaten tot het pēngoeoeschap aangaat, die veelal familieleden der fungeerenden zijn, de praktische inscherping der leer dat die betrekking alleen voor bezitters van zekere onontbeerlijke kundigheden te verwerven is. Beide zaken worden thans bij de benoeming dier ambtenaren meestal verzuimd.

Ofschoon mij niet is opgedragen, zelf middelen ter verbetering van de rechtspraak der priesterraden aan te geven, ik ook ter voldoening aan zulk eene opdracht nog eenigen tijd van eigen waarneming der toestanden op Java noodig zou hebben, moet ik toch nogmaals met klem herinneren, dat nooit afdoende verbetering in den toestand komen zal, zoolang de pengoeloe's karig, de „leden” in het geheel niet bezoldigd zijn.

LI

**BRIEVEN
VAN EEN WEDONO-PENSIOEN**

1891—1892

Verschenen in De Locomotief van 7 Januari 1891 tot 22 December 1892.

I

Geachte Redacteur,

Toen ik het laatst de eer had, u te ontmoeten, waart u zoo vriendelijk mijne kennis van het Hollandsch te bewonderen en mij, met het oog op mijn leven vol ervaringen, uit te noodigen, uw lezers nu en dan in brieven te onderhouden over hetgeen er onder ons, Inlanders op Java, zoo al omgaat; wat wij doen en hoe wij denken. Na rijp beraad heb ik besloten, aan uw verzoek gevolg te geven; maar u moet mij niet kwalijk nemen, dat ik mijne brieven door een knappen Hollandschen vriend laat nazien om de taal te verbeteren, want wel had ik misschien zuiver Hollandsch kunnen schrijven, indien ik elke gelegenheid tot leerling had gebruikt, maar als jongen was ik somtijds lui en onnadenkend, en later ontbrak mij de tijd om het verlorene in te halen.

Gelegenheid heb ik overvloedig gehad; nog steeds denk ik met dankbaarheid aan de liefdevolle zorg, door mijnen contrôleur aan mijne opvoeding besteed. Ik blijf hem steeds *mijn contrôleur* noemen, hoewel hij reeds als gepensioneerd resident in het graf rust, omdat hij als contrôleur voor het eerst zijnen blik op mij, toen een kleinen jongen, liet vallen en meende, dat ik bijzonderen aanleg tot leeren had. Hij 'nam mij toen van mijnen vader over en sedert volgde ik hem, eerst als magang, daarna in verschillende betrekkingen; later nu en dan van hem gescheiden, kwam ik het laatst als wedono onder zijne bevelen als assistent-resident. Bij zijne bevordering tot resident bleef ik achter en moest ik niet lang daarna pensioen vragen, omdat mijn lichaam te gauw vermoeid werd, door eene hartkwaal, zooals de docter zeide.

Onuitsprekelijk veel ben ik aan mijn contrôleur verplicht, want hij was anders dan de meeste contrôleurs. Mijn vader, een verdienstelijk Javaansch ambtenaar met een groot gezin, had mij bij gebrek aan beter en zonder vast plan naar de pasantrén gezonden.

Wie weet, wat er van mij terecht gekomen zou zijn, wanneer niet mijn contrôleur mij tot zich genomen had! Hij liet mij, met groote kosten en onder zijn eigen toezicht, door een Hollandschen schoolmeester onderwijzen. Ook heb ik, door zijn raad geleid, de Soendasche zoowel als de Javaansche taal onderhouden, hetwelk mij wel gemakkelijk viel, daar mijn vader Javaan en mijne moeder uit de Preanger was; maar wij Inlanders denken dikwijls te weinig aan onze toekomst, vooral als wij nog jong zijn. Ook noopte hij mij, behoorlijk Maleisch te schrijven, hetgeen zoo weinige Inlandsche ambtenaren op Java kunnen. Maar bovenal, door zijne persoonlijke leiding en omgang en zijn voor een Hollander zeldzaam geduld, wist hij mijn gemoed te openen voor die Hollandsche denkbeelden, die voor ons geschikt zijn en die wij in staat zijn te begrijpen.

Dit alles tezamen maakte dat ik, meer dan andere Inlanders het kunnen, over allerlei nadacht. Familieleden en vrienden heb ik onder de inboorlingen van een groot deel van Java en met velen hunner heb ik intiem omgegaan: maar hoe zou ik, zonder de hulp van mijnen contrôleur, van dat alles nut hebben kunnen trekken en daardoor betere beschouwingen hebben opgedaan omtrent de toestanden in deze landen? Meer dan een vader is mijn contrôleur voor mij geweest, en het doet mij innig leed, niet met hem te kunnen raadplegen (gelijk ik vroeger in *alles* deed), of het wel goed van mij is, nu als gepensioneerd ambtenaar brieven te gaan schrijven in eene courant.

Immers wanneer ik, volgens uw verzoek, uwen lezers in mijne brieven eene duidelijke voorstelling ga geven van hetgeen wij denken en doen, dan ligt daarin wel een weinig aanmatiging, als zouden die Hollandsche lezers behoefté hebben aan de voorlichting van een Inlander, en ik ben te lang ambtenaar geweest om dit niet beter te weten; maar, zooals u zeidet, zij stellen licht wel belang in de manier van beschouwen van een ontwikkeld Inlander en willen die bij wijze van merkwaardigheid wel leeren kennen. Nu hebt u mij echter op het hart gedrukt, dat ik steeds zuivere waarheid moet geven, en dit verzuwt mijne taak, hoewel het getuigt van uwe edele bedoeling. Inlanders toch *denken* dikwijls over het bestuur, over allerlei wetten en instellingen en printah's, ja onder elkander spreken zij die gedachten wel uit en zijn daarin vrijer dan hun past; nu zou het geenen Inlander, laat staan een gepensioneerd ambtenaar van het Gouvernement betamen, zulke ongeoorloofde beschouwingen te openbaren, en mijn contrôleur verbood mij dan ook steeds, in mijn eigen belang, met iemand anders dan hemzelf zulke zaken te bespreken. Deze bepaling blijft ook na zijn

dood voor mij gelden, te meer daar het geen nut heeft, dat een machteloos en onbeduidend persoon zijne oordeelvellingen gaat openbaren over de handelingen der machtige en wijze Regeering. Een regent van mijne familie, die niet kon nalaten, zijn eigen meening zelfs tegenover zijn resident staande te houden, is daarom tot het vragen van ontslag gedwongen; als de resident het niet beter wist dan zijne regenten, waarvoor zou hij dan resident zijn?

Zorgvuldig hoop ik mij dus te onthouden van het bedilen van bestuursaangelegenheden; doch ook zonder dat zal hetgeen ik schrijf over onze wijze van leven en denken somtijds den schijn van eigenwijsheid hebben, want wij beschouwen natuurlijk ons eigen doen en laten dikwerf anders dan de Hollanders, misschien omdat wij niet zoo in staat zijn, alles met hetgeen men in Europa vindt te vergelijken. Daarom, denk ik, worden Hollanders vaak ongeduldig, als wij op onze wijze over de zaken redeneeren, of lachen ons uit. Zij zullen daarin zeker wel gelijk hebben, maar om aan uwe waardheidsliefde te voldoen moet ik toch spreken zooals wij Inlanders gewoon zijn en vraag ik vooraf om verschoning, wanneer ik zou schijnen uwen lezers lessen te willen geven; zulk eene bedoeling is verre van mij.

Dit laatste zeg ik vooral, omdat ik mij nog levendig herinner, hoe dikwijls mijn contrôleur onaangename woorden kreeg met vele zijner Hollandsche vrienden over allerlei betreffende de Inlandsche maatschappij: hij stelde hun die zaken dan voor, zooals wijzelve het zouden doen, verdedigde of verklaarde vele dingen, die zij veroordeelden, en 'zoo ontstond uit hun gesprek soms een levendige twist. Hollanders hebben meestal wel wat beters te doen dan zich met de inrichting van onze gezinnen, van onze maatschappij, van onzen godsdienst veel af te geven, en zoo kwam het, dat vele evenvoudige zaken, die mijn contrôleur zijnen vrienden voorhield, hun op het eerste hooren ongelofelijk klonken. Toch had mijn contrôleur, naar onze Inlandsche begrippen, gelijk, want hij kende ons en ons leven en, gelijk hij mij dikwijls zeide, hield hij het voor zijn plicht, zijne landgenooten beter in te lichten Maar, dezen hadden meestal een vast oordeel en, daar zij niet zoo in de bijzonderheden thuis waren als mijn contrôleur, hielden zij dit tegenover het zijne vol met allerlei uitvoerige redeneeringen, die ik, hoewel ik veel uit die gesprekken heb geleerd, nooit volkomen heb kunnen begrijpen.

Hollanders stellen — zoover mijne geringe ervaring reikt — meestal dadelijk veel belang in hetgeen zij zoo even hebben leeren kennen; en daar zij zoo gaarne alles naar hun weten in de beste

orde zouden willen brengen, maken zij zich dan dikwerf boos, wanneer zij anderen ontmoeten, die andere inzichten hebben. Wij zijn in dergelijke gevallen meer onverschillig, maken ons zelden of nooit boos over de belangen van anderen. Nog herinner ik mij onder andere, eens een urenlang twistgesprek bijgewoond te hebben tusschen twee nog jonge Europeesche ambtenaren over het onderwijs voor Inlanders: de één was voor uitbreidung van Inlandsche scholen, de ander vond integendeel, dat er reeds veel te veel bestonden. Hoewel geen hunner met die scholen ambtelijke bemoeienis had, en beiden ook slechts van hooren zeggen die inrichtingen kenden, wist elk zijne meening bewonderenswaardig te verdedigen, en zoo ernstig was hunne belangstelling in dit gewichtig onderwerp, dat zij bij het scheiden blijkbaar weinig lust gevoelden, om elkander den gebruikelijken handdruk te geven. Mijne collega's, die dit mede bijwoonden en later van mij den hoofdinhoud van het gesprek vernamen, begrepen dit geheel verkeerd en vonden het bijna belachelijk, maar ik toonde hun aan, dat de grotere schranderheid der Europeanen hen in staat stelt over alles veel vlugger te denken en te ordeelen dan de meesten onzer.

Een Inlander blijft evenwel Inlander, ook al heeft hij, zooals ik, veel, zeer veel van Europeanen geleerd. In vele gevallen heb ik dan ook de juistheid van de opvatting der Hollanders niet kunnen leeren inzien, of, waar ik dit wel geleerd heb, deelen toch de meeste mijner landgenooten mijne meening niet, en daar u van mij geene Europeesche, maar Inlandsche denkwijzen verlangt, moet ik die mededeelen zooals zij nu eenmaal zijn, al zullen uwe lezers zich vaak volstrekt niet daarmede kunnen vereenigen. Wat mij hiertoe eenigszins moed geeft is dit, dat mijn contrôleur, toch óók een echte Hollander, meestal mijne opvatting deelde, ja soms Inlandsche beschouwingswijzen verdedigde, die ik reeds voor andere, onder Europeanen meer gangbare, had verwisseld.

Zoo was mijn contrôleur, meer nog dan ikzelf, ingenomen met hetgeen hij noemde de Inlandsche opvatting van *eerbied*. Het is waar, ook Europeanen heb ik dikwijls hooren *klagen* over de vermindering van eerbied in hunne eigen maatschappij; maar talrijker waren zij, die ik hoorde betoogen, dat eerbied alleen op redelijken grondslag mag bestaan, en dat men aan ouders, leeraars of gestelde machten niet in alle gevallen als zoodanig eerbied schuldig is. Was ik geneigd, hunne scherpzinnige redeneeringen voor een deel aan te nemen, dan waarschuwde mijn contrôleur mij ernstig daartegen, zoowel omdat hij in het algemeen dat beginsel van eerbied een edel, bewonderenswaardig beginsel achtte, dat boven beoordeeling

door de rede van een menschelijk geslacht verheven moest blijven, als wijl hij in het bijzonder vreesde, dat door losmaking van het begrip van eerbied onze Inlandsche maatschappij te gronde moet gaan, dat wil zeggen al het goede, dat haar eigen is, moet verliezen.

Nu, dit laatste is zeker wel juist, want van zijne jeugd af is de Inlander omgeven van zichtbare en onzichtbare machten, waaraan hij eerbied schuldig is, en bijna al zijn doen van goede, zijn nalaten van slechte handelingen, is ten slotte op zulken eerbied gegrond. Voor mensen als wij, die niet in staat zijn, zoo lang en veel over alles te denken en te oordeelen als de Europeanen, zou het inderdaad een moeilijk geval zijn, wanneer onze handelingen moesten wachten op ons inzicht, om zich daarnaar te regelen. Mijn contrôleur zeide, dat dit zelfs voor Europeanen onmogelijk was, en dat ook in Europa de handelingen behooren bestuurd te worden door algemeene beginselen waaraan een enkel geslacht niet raken mag; ja, hij noemde het een gevaar voor maatschappij en staat, wanneer velen zich tot afwijking van die beproefde beginselen gerechtigd achten. Maar andere Hollanders noemden dat, afkeurend, conservatief, en zeker is het, dat de meerderheid der Hollanders, die ik leerde kennen, er voor zichzelve anders over denkt. Dit behoeft zij daarom nog niet op ons toe te passen: wij zullen in ieder geval nog lang behoeft hebben aan algemeene, eerbiedig aangenomen waarheden, die ons leven besturen, en pogingen om die waarheden te verwakken zouden schadelijk worden, indien zij slaagden. Voorloopig is echter op zulk slagen weinig kans.

Een beginsel der beginselen voor de inboorlingen van geheel Java ligt opgesloten in een algemeen verbreide spreek, die zelfs daar, waar men hare woorden niet kent, door de braven wordt nageleefd, door de zondigen althans erkend, dat namelijk onze eerste plicht bestaat in EERBIED jegens 1°. *onze ouders* (soms voegt men hieraan den *oudsten broeder*, toe, maar daar deze slechts bij het overlijden des vaders als het ware diens plaats als hoofd der familie inneemt, kunnen wij hem hier overslaan), 2°. *onze schoonouders*, 3°. *onzen leeraar*, 4°. *onzen vorst*. Wanneer ik in mijne volgende brieven achtereenvaer ga beschrijven, hoe wij dien vierledigen plicht van eerbied in de praktijk opvatten, dan zal daarbij het grootste deel van ons denken en doen van zelf ter sprake komen, en zullen uwe lezers geduld moeten oefenen, voordat wij aan het einde van het viertal gekomen zijn.

In het vervolg, mijnheer de Redacteur, zal ik mij onmiddellijk tot die lezers wenden, hopende dat uzelf mede daaronder begrepen zijt.

II

Over den eerbied jegens onze ouders, een der vier leden van den plicht van *eerbied*, die den hechten grondslag vormt van ons Inlandsch leven, beloofde ik te zullen schrijven. Wanneer ik mij de gesprekken herinner, die mijn contrôleur vaak met zijne vrienden over dit onderwerp voerde, dan geloof ik, dat vele mijner lezers zullen verwachten, dat ik dien Inlandschen eerbied jegens de ouders zal gaan ontleden en bij voorbeeld bepalen, of daarin vrees of liefde den boventoon voert. Maar tot zulk eene ontleding ben ik buiten staat; vrees, liefde en nog veel meer ligt zeker in onzen eerbied opgesloten, zonder dat wij van elk het hoeveel en waarom kunnen bepalen.

De meesten onzer zouden als oorzaak van hunnen eerbied jegens de ouders opgeven, dat immers zij ons het leven hebben geschonken en ons dit helpen onderhouden, zoolang onze eigen krachten nog ontoereikend zijn. Evenwel, in de schatting veler Europeanen is dit geene oorzaak te noemen, en in onze schatting is er voor den eerbied geene oorzaak noodig. Wij vinden dien op zich zelf natuurlijk, en slechts nog natuurlijker wanneer wij bedenken, hoeveel van ons aanzijn wij aan onze ouders zijn verplicht.

Zeker, ons familieven is geheel anders dan dat der Europeanen, in hunne oogen ontbreekt daaraan het intieme, zooals zij het noemen; wij gevoelen dat zoo niet, zelfs al hebben we eenigszins leeren vergelijken.

In onze prille jeugd worden wij niet minder dan Europeesche kinderen door onze ouders vertroeteld, bijna zou ik zeggen „bedorven”. Zonder aanmatiging geloof ik echter, dat bij ons minder wezenlijk bedorven wordt dan bij hen, want voorbeelden van weerbarstigheid en opstand jegens de ouders, die men in de meeste Hollandsche families aantreft, zijn bij ons werkelijk zeldzaam. Ik zal het niet wagen te beslissen, wie gelijk heeft, mijn contrôleur, die beweerde, dat die zeldzaamheid in den ons aangeboren en diep ingeprenten eerbied gegrond is, of sommige zijner kennissen, die hetzelfde aan onze stompzinnigheid toeschreven. Doch vast beweer ik, dat wij ambtenaren zonder die van jongs af aangewende gehoorzaamheid niet ver zouden komen.

Zonder deze zouden wij immers de vaak wisselende bevelen onzer Europeesche chefs niet zoo van ganscher harte kunnen opvolgen, niet met ijver heden afbreken, wat wij gisteren opgebouwd, heden voorschrijven, wat wij gisteren verboden hebben. En de meesten onzer — dit verzekert ik u — doen dit met hart en ziel, omdat zij

in hunne chefs iets van hetzelfde zien als hunne ouders, op hen iets van dien verplichten eerbied overdragen.

Daarom ergeren ons ook verkeerde handelingen onzer chefs zoo weinig; wie gevoelt zich geroepen of bevoegd, over zijnen vader te oordeelen? Ja, soms komt bij die volgzaamheid ook de zucht om, wat het kosten moge, vooruit te komen, want de concurrentie is zwaar en wordt steeds zwaarder onder ons, zoodat alle goede en vele slechte middelen aangegrepen worden om tot het doel te geraken; maar in volle oprechtheid mag ik zeggen, dat de meesten van ons grootendeels uit plichtgevoel steeds gehoorzaam blijven.

Mijn vader diende geruimen tijd onder eenen resident, die aan eene ziekte leed, welke hem soms voor een oogenblik de zaken minder helder liet zien. Eens begromde hij mijn vader zeer kras, omdat de koffieboonen, zoals hij meende, zoo maar op den grond lagen in een tuin, dien zij samen doorreden. Inderdaad lagen er eenige waringinvruchtjes, en toen mijn vader het — uit voorzichtigheid — eerst later waagde, dit op te merken, was de resident zóó boos, dat hij, twee dagen met vader en moeder aan hunne tafel aanzittend, geen woord tot hen sprak. Een andermaal kwam een even booze bui voort uit een nieuwe vergissing van den resident, die nu arèn-boomen voor klappers aanzag. Mijne moeder wilde vader bijna tot ongeduld overhalen, maar hij bleef standvastig gehoorzaam en zeide: het past ons niet, op de feilen onzer chefs te letten; wij hebben de onze en die onzer onderhoorigen to verantwoorden en daarmede uit. Een toen de resident naar een ander gewest vertrok, gaf hij vader zijn portret en een fraaien gouden ring, dien ik als poesaka bewaar.

Dit is één geval uit vele; zou echter die lijdzamheid mogelijk zijn zonder een diep gevoel van den plcht des eerbieds? Den eerbied, dien wij van jongs af als van zelf aan onze vaders bewijzen, brengen wij op later leeftijd gedeeltelijk over op hen, die gedeeltelijk de plaats onzer vaders innemen.

Wanneer wij groot worden zijn onze vaders, die zich over hun twaalfde kind evenzeer verheugen als over het eerste en alle evenzeer vertroetelen, gewoonlijk niet *teeder* voor ons in den Europeeschen zin des woords. Zoo staan zij bij voorbeeld gaarne en zonder voorbehoud onze verdere opvoeding af aan anderen, die zij geldelijk of verstandelijk beter daartoe in staat achten. Het aantal kinderen is dikwijls zoo groot, en de middelen om hen behoorlijk groot te brengen zijn meestal gering. Buiten de woonplaats van vader is de gelegenheid tot leeren bijv. gemakkelijker, en kinderlooze vrienden nemen gaarne een deel van den last van een groot gezin op zich.

„Wat doen zij zoovele kinderen te hebben!” hoorde ik een vriend van mijn contrôleur zeggen, en hij schreef dat in zijne oogen overdreven aantal aan de „veelwijverij” toe. Nu kan men zeker niet zeggen, dat deze zonder invloed is, maar hetgeen verder tusschen mijn contrôleur en zijnen vriend ter sprake kwam, deed mij gelooven, dat het lang zal duren voordat de Javanen de Europeesche middelen tot beperking van den kinderzegen zullen overnemen. Immers behalve het huwelijk met slechts ééne vrouw, noemden zij vooral het uitstellen van den echt, totdat men over ruime middelen beschikt, terwijl men intusschen eene ongebonden en niet erkende veelwijverij beoefent, die mij niet geschikt schijnt om onze jonge huwelijken te vervangen: ook gewaagden zij van een twee- of geen-kinderstelsel, dat er bij ons in 't geheel niet in zou willen.

Wij zien in ons leven, dat het Opperwezen, dat de veelheid der Javanen bepaalt, ook voor elk hunner in Zijne wereld eene plaats heeft, en wij zijn tevreden met de ruimte, die Hij ons aanwijst.

De uitgebreidheid onzer gezinnen heeft, behalve het gevolg, dat velen onzer door „vreemden” hunne opvoeding voltooid zien, ook dit andere, dat de carrières van broeders uit één huis soms zeer ver uiteenlopen. Maar alleeft elk hunner daardoor vaak geheel in eigen kring, het neemt niet weg, dat de broeder, die als regent zich in weelde baadt, zich levenslang verplicht acht, den ander, die meer neiging voor de finanziëel onvruchtbare studie der kitabs gevoelde, voort te helpen, en geene gelegenheid verzuimt om den jongere, die nog als djoeroetoe lis zwoegt, aan zijne chefs voor promotie aan te bevelen. Reeds de eerbied voor den vader legt hem dien plicht gebiedend op; de jongeren echter bejegenen hem ongedwongen met den eerbied, dien zij gewoon waren, den gemeenschappelijken vader te bewijzen.

Dit alles geldt niet alleen van den ambtenaarsstand, ook de kleine lieden, die niet door armoede liederlijk worden, leven dezelfde beginnissen na. Ook bij hen eet vader pisang uit de handen van alle kinderen, die iets hebben verworven, en menig kind acht het niet te veel, de helft zijner schamele verdiensten aan den veroorzaker van zijn leven af te staan. Zij zijn overtuigd, dat hen rampen en onheil zouden wachten, wanneer zij dezen plicht niet van ganscher harte vervulden. Hier speelt dus, zooals de Europeanen het noemen, de vrees hare rol, en wij zullen later zien, dat dit in nog veel sterker mate het geval is bij den eerbied, dien wij allen zonder onderscheid aan onze *overleden* ouders en verdere voorouders bewijzen; wel verre van met dit kortstondig leven op te houden, zijn de huldebewijzen, die onze verwantten in de opgaande lijn van ons ontvangen, hun

niet minder stellig verzekerd, wanneer wij aan hunnen naam het woord „paradijs” (al naar rang en stand: *djénat* of *swarga*) laten voorafgaan.

Opdat mijne lezers echter vooral niet meenen, dat alleen of bovenal *vrees* onze handelingen en gedachten jegens onze ouders bestuurt, zal ik in mijn volgenden brief een en ander mededeelen omtrent de teederheid, waarmede onze eerste opvoeding door onze ouders wordt geleid. De wijze, waarop zich die teederheid vooral van den kant der moeder, openbaart, zal sommigen wel eens doen lachen, omdat veel daarvan uit ons Inlandsch geloof voortspruit; maar God heeft het nu eenmal zoo verordend, dat wij Inlanders met andere middelen ons geestelijk en stoffelijk welzijn trachten te verwerven dan Europeanen. Mogelijk omdat wij minder inzicht hebben; maar mijn vader placht te zeggen, dat de talrijkheid der geesten en spoken van allerlei aard van zelf tot bezweringen en aanwending van allerlei gebeden moest leiden, welke de Europeanen in hun minder geestenrijk land wel kunnen missen.

III

Reeds voordat wij geboren zijn, van het oogenblik af, dat onze moeders de teekenen bespeuren, dat wij over eenige maanden onzen intocht in de wereld zullen houden, omringen onze ouders ons met hunne teedero zorgen. Gewoonlijk wordt iedere maand van ons verborgen bestaan dan met een *slametan*, een heilmaaltijd, herdacht, meer of minder luisterrijk al naar mate van de middelen, waarover men te beschikken heeft. In sommige streken houdt men die *slametan*'s alleen in de derde, vijfde, zevende en negende maand der zwangerschap, maar vooral die der zevende maand wordt, ook door de armste Inlanders, ongaarne verzuimd, daar zij meenen, dat later ziekten of rampen als gevolg van zulk verzuim het kind zouden treffen. Zelfs zij, bij wie dit geloof reeds geschokt is, durven die *slametan* der zevende maand niet nalaten, dewijl bloedverwanten of kennissen hun zeker elk ongeval, dat eenmaal het deel van hun kind mocht worden, als hunne schuld zouden verwijten.

Vele mijner lezers hebben zeker wel van de *tingkeban* (met dezen naam duidt men in de meeste gewesten die *slametan* aan) gehoord. Grote en kleine pijaji's en andere lieden, die sterk aan de oude gewoonten vasthouden, doen bij die gelegenheid allerlei zaken, waarover de meeste Europeanen misschien met recht de schouders ophalen.

Zoo wordt voor de *tingkeban* een datum gekozen, waarin het getal zeven voorkomt, dus 7, 17 of 27, en eveneens pleegt men de bij deze slamenan onmisbare *roedjak* het zij van zeven soorten van vruchten te bereiden of althans in een zevental *takirs* of andere vaten op te doen. Maar het eigenaardigst zijn de gebruiken, die de aanstaande vader en moeder in acht nemen, wanneer hun voor het eerst de huwelijkszegen te wachten staat. Beiden worden dan ongeveer evenzoo uitgedoscht, als toen zij bruid en bruidegom waren. Op het erf is eene kleine vierkante plaats met doek afgeschoten, waarbinnen de aanstaande moeder door hare oude vrouwelijke bloedverwanten zal gebaad worden, alvorens het bruidstoilet aan te trekken. Die bloedverwanten, zoowel mannelijke als vrouwelijke, hebben den voorafgaanden nacht reeds gezellig ten huize van de jonge echtelieden doorgebracht en, deels althans, gewaakt, gelijk zij dit ook den nacht vóór de bruiloft deden.

Het water, waarmee de vrouw (in de desa soms ook de man) gesiramd wordt, is met allerlei bloemen vermengd of wel uit *xeren* verschillende putten genomen; de vrouwen, die werkzaam deel nemen aan het sirammen, zijn *zeven* in getal. Somtijds werpt men de aanstaande moeder, vóór het baden, een kraag van pisangblad om den hals of houdt haar ook nog eenen bundel *lawé* om het middel, welke beide voorwerpen door haren echtgenoot plechtig met zijn kris vaneengeroten worden, waarna hij ze wegwerpt.

De oude vrouwen werpen dan nog wel een of twee klappers door den los om het middel gehouden sarong of kain van de aanstaande moeder; aan beide zijden van den éénen of op elken der beide klappers is een gezicht geteekend, waarvan het ééne de wajang Djanoko, het andere Sembodro moet voorstellen, opdat de zwangere hetzij eenen zoon, zoo schoon als Djanoko hetzij eene dochter, zoo schoon als Sembodro ter wereld moge brengen, en opdat hare baring even gemakkelijk afloope als de val dier klappers door haar onderkleed.

Waar men slechts éénen klapper gebruikt, moet de jonge man dien na zijnen val met een bijl of dergelijk voorwerp in tweeën kloven. De schertsende familieleden plegen dan na te zien, of de beide helften ongeveer gelijk uitgevallen zijn, dan wel de eene belangrijk groter is dan de andere: in het eerste geval voorspellen zij lachend de geboorte van een jongen, in het tweede die van een meisje.

Na deze verrichtingen worden de echtelieden, gelijk ik reeds vermeldde, in bruidstoilet gestoken, maar ook daarbij komt, wat de vrouw betreft, alweer het zevental te pas: haar trekt men achtereen volgens zeven verschillende toiletten aan en eerst het zevende

blijft, om met de noodige sieraden tot bruidstooi aangevuld te worden.

Bij voorname pijaji's worden nog vele plechtigheden hieraan toegevoegd; hoe geringer stand en vermogen, des te eenvoudiger is de geheele zaak. Alleen volstrekt armen en strenge santri's laten al die ouderwetsche gebruiken na en bepalen zich tot de *slametan*, die anders op het aankleeden van het echtpaar pleegt te volgen. Zij bestaat uit eenen maaltijd, die door tweeënlei zaken gewijd wordt. Vooreerst de opdracht (*oedjoeb*), door een of ander, in die zaken doorkneed, welsprekend gast namens den heer des huizes uitgesproken; daarin wordt aan de aanwezigen het doel der slametan („tot heil van den verwachten wereldburger“) medegedeeld en de bidder (modin, lebé of hoe hij verder heeten moge) uitgenoodigd, Allahs zegen af te smeeken. Al naar de mate zijner kundigheid, spreekt deze nu de *do'a* of *dongo* (gebed) uit, altijd in het Arabisch, somtijds met eenige toevoegselen in het Javaansch; maar dit laatste doen alleen de desa-modins, en ook bij hen raakt het hoe langer hoe meer uit de mode. Er zijn speciaal op deze gelegenheid toepasselijke gebeden, maar dikwijls wordt de voor alles evenzeer geschikte *dongo slamet* (heilsgebed) gebruikt. De gasten stemmen allen luide met het „*Amien!*“ in, zetten zich vervolgens aan het eten en nemen het overblijvende als *berkat* naar huis mede.

Waar men de gewoonte in acht neemt, dat de echtelieden in bruidstoilet gestoken worden, zitten deze gedurende den maaltijd, evenals bij hunne bruiloft het geval was, vóór het kleine vertrek recht tegenover den hoofdingang van het huis; zoowel de ingang van dit vertrekje (*kobongan* of wel *ambèn tengah* geheeten) als de muren ter zijde zijn op passende wijze versierd.

Ook in de negende maand brengen de huisgenooten en een aantal genoodigde bloedverwanten en buren veelal óónen nacht wakende, met allerlei tijdverdrijf door, als kaartspel, het voorlezen van Javaansche verhalen enz.

Maar deze slametans zijn niet de eenige voorzorgen, waarmede men de gelukkige geboorte van het kind tracht te bevorderen. Zoowel de man als de vrouw behooren zich gedurende de zwangerschap te onthouden van sommige anders geoorloofde handelingen, daar men die van gevaarlijken invloed acht op de ontwikkeling van het kind. De bijzondere voorschriften dienaangaande loopen plaatseelijk zeer uiteen; de oude vrouwen in de familie zijn de handhaafsters dezer bepalingen. Zoo hoort men bijv. aan eene zwangere vrouw verbieden, een zoutschepper in het zoutvat te zetten, daar dientengevolge de verlossing niet gemakkelijk van stapsel zou loopen;

een witte-mierengat te stoppen, wijl haar kind daardoor buitengewoon groote, bijna gesloten oogleden zou krijgen. Het dooden of kwetsen van bepaalde beesten door de aanstaande moeder heeft ten gevolge, dat het kind bepaalde lichaamsgebreken zal krijgen. In het algemeen geldt voor beide ouders bovenal het verbod, dat zij niets levends dooden (bijv. slachten of zelfs boom en omhakken) en geene scherpe voorwerpen hanteeren. Wèl mag dit alles geschieden, wanneer men daarbij aan het kind denkt en bijv. tot den nog niet geborene, alvorens men gaat slachten of houwen, zegt: „Kom, kindje, wij gaan slachten (of houwen)”. Daardoor wordt de booze werking dier ruwe bezigheden gebroken, evenals men een gevreesden boozen geest onschadelijk kan maken door hem bij zijnen naam te roepen, te toonen, dat men hem en zijne afkomst en geslacht wel ter dege kent.

Allerlei andere voorschriften worden aan de zwangere voorgehouden om haar voor onaangename gebeurtenissen bij de geboorte van het kind te behoeden; zoo bijv. mag zij niet op een rijststamper gaan zitten, daar anders zeker eene ontlasting van minder gewenschten aard met de baring gepaard zou gaan. Doch dergelijke zaken hebben geene betrekking op de verhouding der ouders tot het kind en kunnen hier dus onbesproken blijven.

Zelfs van de tot heil van het kind in acht genomen voorzorgen heb ik slechts zeer enkele voorbeelden opgesomd, die iedere moeder zeker vertienvoudigen kan. Zoo mag bij de *tingkeban* niets opgedischt worden, dat geslacht is; zoo zijn de spijzen voor elke slametan nauwkeurig bepaald in dier voege, dat óf de naam óf de gedaante dier cetwaren eenige overeenkomst heeft met den onderstelden trap der ontwikkeling van het nog niet geboren kind, óf wijst op eene gemakkelijke geboorte. In de negende maand bijv. gebruikt men eene gemakkelijk door de keel glijdende *boeboer*, welks zinnebeeldige beteekenis voor de hand ligt.

Doch waartoe meer voorbeelden? Van de juistheid dezer Inlandsche meeningen zouden mijne lezers daardoor toch niet overtuigd worden, en mijn geloof, dat er wel iets waars in steekt, kan ik hun niet geven, want daarbij hangt al te veel af van de begrippen, waarin men is opgevoed. Doch dezen indruk zullen zij wel met mij delen, dat in teedere zorg voor hun kroost Inlandsche ouders voor Europeesche niet onderdoen. In mijn volgenden hoop ik een ander over de geboorte mede te delen, dat dien indruk nog versterken zal.

IV

Onlangs las ik in een dagblad, waarin eene beschouwing over Inlandsche geneeskunde werd gegeven, dat aan de Javaansche gewoonten bij eene bevalling alle poëzie ontbreekt. Met alle bescheidenheid geloof ik te mogen zeggen, dat de schrijver van dat stuk zich vergiste en met poëzie bedoelde: poëzie in Europeesche vormen. De poëzie zal zeker, ik ben ervan overtuigd, in eene Europeesche kraamkamer hooger vlucht nemen dan in die van den Javaanschen pijaji, laat staan in de hut van den Javaanschen landbouwer; maar als men onder poëzie mag verstaan, dat de mensch zoowel zijn eigen leven als de hem omringende natuur bezielt uit de wereld van zijn geloof en zijne gedachten, dan ontbreekt het bij ons, ook bij eene bevalling, niet aan poëzie.

Ja, bijgeloof en nog eens bijgeloof, zal menig lezer zeggen, wanneer ik aanstonds ga verhalen, wat er al gebeurt, wanneer een Inlander ter wereld komt; maar, wanneer in bijgeloovige vormen teedere liefde en zorg zich onmiskenbaar uiten, mag dat geene poëzie heeten? Men zou anders moeten aannemen, dat ook de gamelan geene muziek oplevert, dat in tembang niet gedicht wordt, ja men zou moeten eindigen met aan te nemen, dat wij Javanen geene mensen zijn en dat is toch te veel gezegd. Maar ik vind het zeer natuurlijk, dat de ontwikkelde Europeaan, wanneer hij zoo eens even met een of ander deel van het Javaansche leven kennis maakt, aanvankelijk niets dan onzin meent te bespeuren.

Voordat ik tot de beschrijving overga, moet ik mijnen lezers nog herinneren, dat ik uit de vele door mij bijgewoonde of van anderen gehoorde bijzonderheden slechts een en ander als proeve mededeel en, daar al onze gebruiken toch in den grond der zaak gelijksoortig zijn, somtijds zaken door mij bijeengevoegd worden, die men in verschillende streken aantreft. Soms toch ziet men in twee aan elkander grenzende districten sterke verschillen in zeden en gebruiken; soms, ja dikwijls, ziet men Javaansche gebruiken zelfs in de Preanger of Soendasche gebruiken door Javanen overnemen.

Eene eigenaardigheid der Soendaneezien is, dat bij hen eene inniger betrekking tusschen de vroedvrouw en de kraamvrouw bestaat dan op Java. Terwijl de Javaan de *doekoen baji* vaak voor het eerst roeft, wanneer de barensweeën beginnen, geschiedt dit bij de Soendaneezien gewoonlijk in de 7^e maand der zwangerschap. Komen er geene bijzondere omstandigheden tusschenbeide, dan gevoelt de Soendaneesche vrouw zich verplicht, aan de *paradji*, die zij in de zevende maand geroepen heeft, getrouw te blijven; deze vrouw helpt

haar bij het in orde brengen van allerlei, dat voor de bevalling vereischt wordt, neemt nu en dan haren toestand waar en schrijft haar geneesmiddelen of leefregelen voor, en nadat de bevalling is afgeloopen en de *paradji* zich nog 40 dagen met de zorg voor moeder en kind heeft belast, neemt de echtgenoot zijne vrouw met min of meer plechtigheid uit de handen dier vroedvrouw over, haar vergeving vragend voor alle moeite, die hij haar berokkende en voor alle tekortkomingen, die hij te haren opzichte begaan mocht hebben.

De maatregelen, die door de vroedvrouw en de oudere bloedverwanten der kraamvrouw genomen worden om eene gemakkelijke bevalling te bevorderen, berusten natuurlijk niet op werkelijke kennis, maar deels op overgeleverde ervaring, deels op vrees voor allerlei onzichtbare machten, die de geboorte van een kind kunnen belemmeren. Wanneer eenmaal de gelegenheid op ruime schaal mocht geopend worden om op eenvoudige en onkostbare wijze de verloskunde te leeren, dan zullen de Inlandsche vrouwen, geloof ik, blijken leerzaam zoowel als volgzaam te zijn; vooralsnog zal men moeten erkennen, dat voor die vrouwen bijna geen weg openstaat om meer dan overlevering van oudere vrouwen en eenige praktische ervaring op te toen.

Zoo wordt dan bijv. groot gewicht gehecht aan de ligging der barende. Hetzij men haar, gelijk bij de Soendaneezen, op den rug legt, of wel, gelijk in een groot deel van Java, achterover laat zitten met den rug tegen de borst van haren echtgenoot gesteund, altijd wordt gelet op de windstreek, waarnaar haar hoofd en die, waarnaar hare voeten zijn gericht. Hier is het de richting van het naastbijzijnd stroomend water, dat die richting van haar lichaam bepaalt, zoodat haar hoofd naar de zijde van den oorsprong en haar lichaam evenwijdig met den stroom komt te liggen: daar geldt de richting der spleten van de bamboe-vloerbedekking als maatstaf; elders rekent men uit, waar zich op den dag der bevalling de onheilspellende *Nogo* bevindt en legt de vrouw met het gelaat naar de tegenovergestelde zijde.

Zoolang het kind nog niet ter wereld is gekomen, moet de echtgenoot de vrouw in hare moeilijke omstandigheden steunen, al is het ook slechts met handelingen van zinnebeeldige waarde. Hare persingen moet hij haar verlichten door, door zijne op haar hoofd steunende vuist heen, krachtig te blazen. Gaat de geboorte bijzonder moeilijk, dan stapt hij wel eens drie malen over het lichaam der barende heen, om na de derde maal even uit de deur te gaan, terwijl de vroedvrouw het kind toeroept, dat het zijnen vader toch volge, met andere woorden ook naar buiten kome. Ook ontdoet

zich dan de aanstaande vader van zijn broek, wanneer hij zulk een kleedingstuk aan heeft, en maakt zijn haarwrong los.

Dat losmaken van haarwrangen en uittrekken van broeken geschiedt dikwijls door alle in het huis aanwezigen, en deze gewoonte maakt slechts een onderdeel uit van het algemeene gebruik om bij een bezwaarlijke verlossing al het geslotene of vastgebondene, dat zich in huis bevindt, te openen en los te maken. Kasten en kisten, touwen en banden worden open en los gemaakt, opdat de geheele omgeving als het ware van losheid en gemakkelijken gang spreke. Hoe dit alles op de kraamvrouw moet inwerken, heeft mij nooit iemand kunnen verklaren; al zulke zaken, die men niet als eigenlijke en natuurlijke genees of hulpmiddelen beschouwt, noemt men *sarat*. Men heeft het steeds zien gebeuren, en soms met blijkbaar gunstig gevolg; dat is genoeg.

Bij wijze van eigenlijke medicamenten laat men de vrouw wel een rauw ei slikken of allerlei dranken, van fijngewreven bladeren bereid; met dergelijke vochten wrijft men ook het onderlijf, en wanneer eene soort van flauwte de weeën afwisselt, wrijft men wel fijngestooten peper over het gelaat.

Maar talloos zijn de *sarat's*, de middelen van geheimzinnige werking, en hoe langer de zaak duurt, des te meer zoeken al de oude vrouwelijke bloedverwanten in haar geheugen naar *sarat's*, die nog beproefd kunnen worden. De moeder der kraamvrouw herinnert zich bijv., dat men de *sarat kendil* nog niet heeft toegepast: fluks wordt rijst in een aarden pot (*kendil*) gekookt, aan de kinderen in de buurt uitgedeeld een vervolgens de kendil stuk gegoooid. Of de doekoen grijpt achtereenvolgens eene punt van het onderkleed van de kraamvrouw en van den kraamheer en maakt eene scheur daarin.

Eene bijzondere soort van *sarat's* vormen nog de formulieren van allerlei aard, die de doekoen uitspreekt om den nieuwzen wereldburger te voorschijn te lokken. Deels zijn die *djopo's* (of *djampé's*, zooals de Soendaneezen zeggen) directe aansporingen, tot het kind gericht, als bijv.: „kom nu, kom even gauw te voorschijn als ge gemaakt werdt!” of wanneer de doekoen met de hand roert in een *bokor*, waarin water, rijst met koenir en een paar duiten zich bevinden, zeggend: „kom gauw, kindje, dan wordt ge met goudwater gewasschen!” Deels zijn die *djopo's* als het ware gebeden, in eene soort van onverstaanbare tooverstaal, waaruit men alleen zooveel begrijpt, dat er gewag wordt gemaakt van allerlei bewegingen, die snel en van zelf gaan, van verschillende voorwerpen, die gemakkelijk glijden of vallen en dergelijke meer.

Niet langer zal ik uitweiden over de middelen, waardoor men het kind, zooals het wel eens heet, uit de duistere grot of door den engen weg naar de heldere ruimte tracht te lokken. Echter mag ik niet verzwijgen, dat zoowel de vochtige ontlasting, die onmiddellijk aan de geboorte voorafgaat, als hetgeen na de geboorte van het kind te voorschijn komt, (de *kawah* en *ari-ari*) in het geloof der Inlanders bijzondere beteekenis hebben. Bij sommige *slametans*, die tot heil van elk jong kind plaats hebben, worden de spijzen onder andere opgedragen aan „den ouderen en den jongeren broeder, die op denzelfden dag als het kind geboren werden, namelijk de *kawah* en de *ari-ari*”. Komt de *ari-ari* niet dadelijk voor den dag, dan heeft men alweder allerlei middelen om dien „jongeren broeder” te lokken, en, zoolang hij nog niet aan het licht gekomen is, wacht men zich wel, hem bij zijnen naam *ari-ari* te noemen, maar zegt bijv.: „de broer is er nog niet”. Later zullen wij zien, dat nog allerlei gebruiken ten opzichte van die *ari-ari* in acht te nemen zijn, wil men den jonggeborene niet aan onheil blootstellen.

Nog ééne „*sarat*” moet ik vermelden, die men altijd bij moeilijke geboorten toepast; wellicht willen mijne lezers althans daarin wel eenige poëzie opmerken. Schijnt al de pijn, die de jonge vrouw uitstaat, vergeefsche te zijn, dan meent men, dat misschien eene onverzoende fout, die zij jegens een der haren begaan mag hebben, oorzaak kan zijn van haar leed. Zij roept dan haren man, hare ouders, schoonouders, broeders en zusters bij haar leger en vraagt elk hunner achtereenvolgens om vergeving, gelijk ook de stervende dit pleegt te doen om zijnen doodstrijd te verzachten. En inderdaad ziet men dikwijs kort na die verzoening met de wereld, de verlossing volgen.

Wij onderstellen nu, dat die gevolgd is, en in mijn volgenden hoop ik een en ander te vertellen van de zorgen, aan het jonge kind gewijd.

V

Aan een kind, dat pas den moederschoot verlaten heeft, vinden als kundig geldende vroedvrouwen soms allerlei bijzonders waar te nemen. Zoo zijn er, die beweren, op het rechteroor van het kind eene Arabische letter te kunnen lezen, die dan het begin vormt van den door Allah voor het kind bestemden naam. Algemeener nog is het geloof, dat zeker deel van de nageboorte (*ari-ari*) teekenen bevat, waaruit men zien kan, hoevele kinderen de moeder nog ter wereld zal brengen, en men beweert zelfs, dat vrouwen, die ver-

geefs op den kinderzegen hopen, dat gedeelte eener *ari-ari* wel stelen om het in te slikken en zoo het voor eene andere bestemde aantal kinderen zich toe te eigenen.

Lang mag echter de waarneming van zulke zaken de vroedvrouw niet bezig houden, want het is hare taak, nu eerst de moeder te helpen en te reinigen, of, wanneer zij dit aan de vrouwelijke bloedverwanten der kraamvrouw kan overlaten, al dadelijk het kind van al het overtollige te ontdoen.

De moeder wordt, na de noodige voorbereidende handelingen, in zittende houding, met uitgestrekte beenen, tegen een stapeltje kussens aan gezet. Om haar onderlijf is òf eene streng lawé òf een stuk versleten vischnet gebonden, en ook boven de plaats van haar hoofd spant men een dergelijk net. Een versleten bezem of veger, waarin allerlei kruiden (vooral benglé, dringo, roode en witte bawang, rode lombok mogen niet ontbreken) gestoken zijn, bevindt zich aan haar voeteneind of aan hare linkerzijde, waar ook een mes gereed ligt; wanneer de moeder namelijk in staat is, zelve te gaan baden en dergelijke, mag zij niet anders dan gewapend met dit mes of met een ander scherp voorwerp buiten de huisdeur komen.

Mijne lezers hebben reeds begrepen, dat wij hier weder met *sarat's*, met overgeleverde middelen van geheimzinnige werking te doen hebben. In de Preanger en in een groot deel van Midden- en West-Java zijn die *sarat's* gericht tegen den dreigenden invloed der *Koenti* of *Koentianak*, die gedurende de eerste 40 of 60 dagen het leven van elk pasgeboren kind en van de jonge moeders beïlaagt. Sommigen hebben dit booze wezen een oogenblik van hun leven gezien, maar de beschrijvingen zijn te uiteenlopend om wedergegeven te worden; anderen hebben slechts het schril en krijschend geluid der *koenti* gehoord, maar al te velen hebben alleen hare vijandschap ondervonden.

Die vijandschap openbaart zich daarin, dat de moeder als waanzinnig wordt, of wel, telkens wanneer zij haar kind de borst wil geven, door hevige pijnen wordt overvallen, zoodat zij van verdere pogingen afziet; het kind wordt door de *koenti* met *sawan* geplaagd, flauwten en stuipen, zooals de Hollanders het noemen.

Behalve de bovengenoemde *sarat's* gebruikt men tegen de *koenti* o. a. nog *oepih*, die streepsgewijze met kalk is bestreken, soms ook *oepih*, in den vorm van een kris gesneden, ananas- en andere bladeren, die men aan de hoeken der woning vasthecht, en vooral ook pleegt de vroedvrouw of eene andere bedaagde vrouw des avonds tegen zonsondergang bij deuren en vensters haar met benglé en dringo vermengd speeksel uit te spuwen, te „semboeren”. Ook

semboert zij daarmede het gelaat of het hoofd van het kind, telkens wanneer dit onder den invloed der *koenti* schijnt te geraken, hetwelk uit allerlei ziekteverschijnseLEN wordt opgemaakt. Verder wacht men zich zorgvuldig, het kind omstreeks zonsondergang aan de buitenlucht bloot te stellen, daar de *koenti* vooral op dat tijdstip haar prooi belooft.

In enkele streken van Java is de booze geest van kraamvrouw en kind *soendel bolong* genaamd, maar overigens spreekt men daar, waar de *koenti* onbekend is, van *sawan* en *sengkolo*, zonder juist te bepalen, hoeveel van die zaken aan booze geesten toe te schrijven is. De voorzorgen beginnen bij vele Javanen ook eerst met het als zeer gewichtig beschouwde tijdstip van het afvallen van den navel.

Onwillekeurig ben ik zoo vooruitgelopen, want eigenlijk moet ik nog beginnen met de beschrijving der eerste bezorging van het pasgeboren wicht. De *ari-ari* wordt algemeen met een bamboemesje van den navel gescheiden, en als *sarat* behoort daar verder bij, dat de plaats, waar men snijdt op een stukje *koenir* gelegd wordt. De Soendaneezzen zijn gewoon, dan de punt der *ari-ari* achtereenvolgens op de oogen, den neus, de ooren, den mond, de handen, de voeten en nog andere lichaamsdeelen van het kind te drukken, tevens bij wijze van gebed een formulier uitsprekend, waarin aan die oogen verboden wordt te zien, den neus te ruiken, den ooren te horen, den handen te doen hetgeen niet goed is, hetgeen door de ouders wordt verboden.

Er zijn er, die den mond van het wicht opzettelijk met het bloed van dat uiteinde der *ari-ari* bevochtigen; maar zeer gewoon is het ook, dat dit met een weinig honig geschiedt of met wat klapperwater, hetwelk eene of andere der vrouwelijke familieleden meebrengt.

Het naveltje bindt men af of legt er eenvoudig een uit fijngewreven bladeren bereid geneesmiddel op. Bij het inwikkelen van het kind en ook later bij de wrijvingen en knedingen, waaraan vroedvrouw en moeder het onderwerpen, wordt vooral lenigheid der ledematen beoogd en gewaakt, dat de armen later recht langs het lijf komen te vallen en het hoofd niet, zooals bij andere volken dikwijls het geval is, door eene bocht met den romp verbonden zij, maar in rechte lijn den rug voortzette.

Nog twee gebruiken mogen, als algemeen verspreide *sarat*'s, niet onvermeld blijven. Vooreerst zegt de vader, of als die er niet toe in staat is, een ander mannelijk familielid of ook de modin of lebé der *désa* in het rechteroor van het kind den *adan* op en in het linker de *kamat*. Zoo wordt het kind reeds bij zijne intrede in de wereld als het ware opgeroepen om te sembahjangen, want beide

formules dienen in den regel om de vromen dagelijks vijfmaal tot de sembahjans op te roepen. Ook zeggen de santri's, dat de bedoeling dezer gewoonte is, het wict dadelijk eenige malen de *sadat* te doen hooren, dat is de belijdenis, dat er geen heer is dan Allah en dat Mohammed Allahs gezant is. Die sadat komt zoowel in de kamat als in den adan meermalen voor.

Verder legt men het kind hetzij op een balei-balei of op een tampah en slaat de vader driemaal achtereenvolgens met beide platte handen links en rechts van het kind. Enkelen spreken bij elken slag eene passende spreek uit, maar de meesten bepalen zich ertoe, te roepen: „Niet schrikachtig zijn!” en men beweert, dat deze sarat dient om het kind ineens voor zijn geheele leven aan schrikwekkende geluiden te gewennen.

Do „jongere broeder” *ari-ari* wordt met een of meer andere voorwerpen in pisangblad of katoen gewikkeld en bij de Soendaneezzen in een uitgehold stuk pisangstam, bij de Javanen meestal in een aarden vat, bijv. een kendil gedaan. De begeleidende voorwerpen zijn bijv. zout, een papier waarop een of meer alfabets (Javaansch, Arabisch, Hollandsch), opdat het kind spoedig leere lezen; eene naald, waarvan sommigen beweren, dat zij de hoop uitdrukt dat de jonggeborene deze vlug leere hanteeren. Daar, waar men gewoon is, bij de *ari-ari* van een meisje ook batikgereedschap, namelijk een tjanting, te voegen, schijnt die opvatting juist.

Maar elders meet men, dat die naald als wapen dient om broeder *ari-ari* te beletten, zijn ouderen broeder (of zuster) in de eerste dagen zijns levens leed te doen, waarin hij wel eens vermaak schijnt te scheppen. Ook deze meaning heeft iets voor: men doet de naald toch zoowel bij de *ari-ari* van jongens als bij die van meisjes, en hier en daar pleegt men óók eene naald in den grond te steken, daar waar de „oudere broeder” *kawah*, dien wij vroeger vermeldden, iets van zijne vochtige zelfstandigheid op den grond heeft uitgestort.

Aan de *ari-ari* verbinden de Inlanders vele eigenaardige denkbeelden, waarvan ik den oorsprong niet weet te verklaren. Na 7 of 40 dagen zou zij op geheimzinnige wijze in den schoot der moeder terugkeeren, om eerst bij eene nieuwe geboorte weer te voorschijn te treden; hiervan beweren vele vrouwen het bewijs gezien te hebben, doordien zij aan eene *ari-ari* een teeken gaven, dat dan bij de volgende baring dezelfde vrouw zich onveranderd vertoonde. Van den geheimen invloed der *ari-ari* op het welzijn van het kind hebben wij reeds gesproken.

De ingepakte *ari-ari* wordt niet overal op dezelfde wijze behandeld. Bij de Soendaneezzen pleegt men haar na 1 of meer dagen, soms

pas na het afvallen van den navel, te begraven onder de rijstschuur of bij de uitstekendenis (*pengimaman*) der naaste moskee. Een of ander familie lid, in zijne beste kleeren gestoken, brengt de ari-ari naar de plaats, haar dragend in een slendang zooals de moeder haar kind pleegt te dragen. Onderweg moet hij volstrekt stilzwijgen. Bij de Javanen begraeft men de ari-ari van een jongen rechts van de huisdeur, van een meisje links, binnen of buiten naar mate van de omstandigheden. Dit begraven geschiedt onmiddellijk na de geboorte en de vader of wie het doet, kleedt zich daarbij in zijn deftigst gewaad, in sommige streken in vrouwenkleederen als de pasgeborene een meisje is.

De begraafplaats der ari-ari wordt met een bamboezen pagertje of met een omgekeerden aarden pot kenbaar gemaakt en tot het afvallen van den navel brandt er 's nachts een olielampje bij. Er zijn Javanen, die gedurende die eerste dagen geregeld eenig klapperwater erover plengen of ook spijzen daarop zetten, maar allen gedachten den „jongeren broeder” bij de opdrachten der slametansen behoeve van het kind, ja, sommigen zetten dit voort voor hun eigen ari-ari, zelfs wanneer zij oud geworden zijn.

Vele Javanen bewaren de ari-ari in huis totdat het kind ongeveer 5 à 6 jaren oud is, en laten dan het kind zelf, door eenige bloedverwanten vergezeld, zijn „jongeren broeder” naar de kali brengen en daarin werpen. Ja, er zijn er, die, wanneer zij achtereenvelen kinderen door den dood verloren hebben, wier ari-ari begraven of in de rivier gezet werd, bij wijze van *sarat* beproeven, of het helpen wil, de ari-ari voor goed in huis op te hangen.

Om der waarheid getrouw te zijn, moest ik mijne lezers lang bezig houden met zaken, die in Europeesche kringen nauwelijks besproken worden; de ari-ari heeft nu eenmaal eene groote beteekenis voor den Inlander, en eveneens is dit met den navel het geval, zoodat ik voor dat lichaamsdeel weldra eenige aandacht moet verzoeken.

VI

In afwachting der gewichtige gebeurtenis van het afvallen van den navel (*poepoet poeser*) wordt, zooals het heet, door de bloedverwanten des nachts gewaakt. Dit waken bestaat echter inderdaad meestal in gezellig samenzijn (*djagongan*) der genoodigden tot bijv. één of twee ure des nachts. Men verdrijft den tijd met praatjes, kaartspel, of bij vrome personen met voorlezing uit godsdienstige boeken.

De eerste *slametan* ter eere van het kind wordt niet overal met hetzelfde feit in verband gebracht. De Soendaneezen houden haar op den zevenden dag na de geboorte, terwijl de navelafval slechts door de toevallig in huis aanwezigen met eene kleine slametan gevierd wordt. Bij de Javanen ontleent de groote slametan haren naam aan de pasarweek, maar veelal stelt men die, ook al zijn de vijf pasardagen verstrekken, nog uit totdat de navel is afgevallen, ofschoon de naam der plechtigheid blijft *njepasari anak*.

Bij de Javanen neemt men op den poepoet-avond allerlei gebruiken in acht, welke de Soendaneezen reeds van de geboorte af toepassen en bij het *poepoet poeser* slechts met bijzondere zorg naleven. Zoo omgeven de Javanen eerst dan het huis met lawé, benevens met verschillende soorten van bladeren, die met roet- en kalkstrepen bestreken zijn; ook leggen zij eerst dan om en bij het kind zulke voorwerpen als een ouden bezem, waarin lombok en allerlei sawan-afwerende kruiden (als dringo, benglé enz.) gestoken zijn, en verschillende van bladeren of tegenwoordig soms van papier gemaakte wapenen (als kris en toembak), vlaggetjes, pajoengs enz. De Javanen noemen de laatstbedoelde voorwerpen gewoonlijk „speelgoed” (*dolanan*) en zien daarin zinspelingen op de gewenschte toekomst van het kind, zoo dat bijv. kris en pajoeng den aanstaanden pijaji voorspellen; maar de Soendaneezen beschouwen het een zoowel als het ander als middelen tot afwering van al die booze invloeden, waaraan het kind in zijn teedersten leeftijd blootgesteld is.

In dezen nacht wordt voor het laatst licht gebrand op de begraafplaats van den „jongeren broeder” *ari-ari* (de nageboorte) en bij velen ook kembang boréh met of zonder een weinig asch op de plaatsen neergelegd, waar het kind bij zijne geboorte nederkwam of waar de „oudere broeder” *kawah* (vruchtwater) met den grond in aanraking is gekomen. Na dien gewichtigen nacht houdt men de veiligheid van het kind voor beter verzekerd, maar dien nacht zelven mag het niet op zijn gewone leger blijven, doch moet van den eenen schoot naar den anderen verhuizen.

Een gebruik, dat naar het mij voorkomt bestemd is om de *koenti's* en andere kinderduivels te verschalken, bestaat hierin, dat op de gewone slaapplaats van het kind, terwijl dit kind zelf den ganschen nacht gedragen wordt, een min of meer aangekleede *gandik* (wrijfsteen van de pipisan), met roet en kalkstrepen bestreken, wordt neergelegd, waarschijnlijk om de voor het kind bestemde rampen in ontvangst te nemen. Zoo plegen velen bij de geboorte van een kind, wanneer de aanstaande vader niet ter plaatse aanwezig is, ook dezen zinnebeeldig voor te stellen door een aangekleed kussen

of eenen rijststamper, waarbij men dan wel tot het ongeboren wicht zegt: „Kom nu gauw te voorschijn, kleine! je vader is al gekomen.”

Het naveltje wordt zorgvuldig in een lapje gewikkeld, bewaard en wel gewoonlijk in den medicijnzak (bij de Javanen *pondjén*, bij de Soendaneezzen *gogorèkan* geheeten), dien eene goede huisvrouw steeds bij de hand heeft, maar die vooral bij de kraamvrouw niet gemist mag worden. In dien zak vindt men soms dooreen, soms in afzonderlijke zakjes al die gedroogde wortels, zaden en kruiden, die in de Inlandsche huisapotheek thuis hooren. De vrouw van ervaring kent de meeste ervan op het gezicht, maar bij twijfel weet zij de waarheid spoedig te ontdekken door de medicijn even tusschen de tanden te nemen en te proeven. In die verdraagbare apotheek wordt nu ook het naveltje gestoken om, wanneer het kind ziek wordt, er uit gehaald en in water gedompeld te worden, welk water dan hetzij in- of uitwendig als geneesmiddel dient.

Er zijn er, die dit naveltje later zijn eigen dood laten sterven; er zijn er ook (maar gewoonlijk schamen zij zich, in gezelschap hiervoor uit te komen), die op raad van oude, vroede lieden, het later door het kind laten opeten. Deed men dit niet, zoo wordt beweerd, dan zou, wanneer de navel hier of daar weggeworpen b.v. door vuur of water werd verteerd, het kind daardoor eene of andere ziekte of pijn opdoen.

De spijzen, die de Javaan bij de slametan der eerste pasarweek van zijn kind aan zijne gasten voorzet, zijn alweder voor het heil van den jonggeborene volstrekt niet onverschillig. In de opdracht (*oedjoeb*) wordt nauwkeurig vermeld, ter eere van wie de *toempeng* (rijstkegel) en de zoveen soorten van *djenang* (brei of gele-achtige zoetigheid) bestemd zijn: de Profeet, de oudere en jongere broeder, *kawah* en *ari-ari*, zijn daarbij zeker niet vergeten, en dikwijls komen in de oedjoeb ook de onzichtbare pleegouders van het kind, „grootvader en grootmoeder *Momong*” voor.

Algemeen verbreid is namelijk het geloof, dat de eerste, half bewuste glimlachjes van een kind gericht zijn niet tot de werkelijke moeder of verpleegster, maar tot die genoemde onzichtbare wezens, die voor het kind als beschermelingen waken. De Soendaneezzen spreken in plaats van dat paar alleen van „grootmoeder *Meranak*”, die bij hen de tegenovergestelde rol speelt van de Koentianak, zoodat het schreien van kinderen aan schrik voor deze, het lachen aan de vriendelijke zorg van gene wordt toegeschreven. Terwijl nu de vreeselijke machten, die sawan en andere rampen aanbrengen, met afweermiddelen verschrikt of, gelijk wij zoeven zagen, door bedrog om den tuin geleid worden, stemt men deze en dergelijke vriendelijke

wezens gunstig door hun, gelijk het heet „spijns aan te bieden” (*ngatoeri dahar*). Evenals gewone mensen, hebben ook profeten en geesten hun eigenaardigen smaak en zoo is voor ieder hunner in de Inlandsche overlevering een eigen maal vastgesteld.

Bij de Javanen hecht men er verder veel gewicht aan, dat het bij de rijst gevoegde mengelmoes van groenten (*djanganan*) voor deze gelegenheid, men zou haast zeggen uit alles en nog wat is samengesteld. Zoo bont kan men de opsomming der bladeren, erwten en boonen niet maken, of grootmoeder of oudtante weten op te merken, dat dit of dat nog vergeten is. En zulk verzuim werkt schadelijk voor de opvoeding van de kleinen: is een kind op later leeftijd ongehoorzaam of onbeleefd, dan verwijt men het veelal, dat het *koerang djanganan* is, dat wil zeggen, dat bij zijne slametan zeker verschillende groenten vergeten zijn.

De Soendaneezen, die aan de veelheid der groenten niet zooveel hechten, hebben toch ook hunne eigenaardige uitdrukking om het ruwe *koerang adjar* te vervangen, en ook bij hen is die aan de behandeling van den zuigeling ontleend. *Koerang boera* heet bij hen de ongehoorzaame bengel of meid, hetgeen betekent, dat de vroedvrouw blijkbaar niet genoeg met gekauwde geneesmiddelen gesemboerd heeft over het kind, toen dit nog dagelijks bloot stond aan de werking van booze invloeden. Meer dan de Javanen zijn zij namelijk gewoon, van de geboorte af het kind bij den minsten schreeuw of bijzondere beweging te besproeien met spog, dat met een of meer geneesrijke kruiden vermengd is.

Met de pasar-slametan der Javanen en met de week-slametan der Soendaneezen gaat altijd het belangrijke werk der naamgeving gepaard. Door of namens den vader wordt plechtig aan de gasten medegedeeld, dat het kind zóó en zóó heeten zal. Vooraf is echter de keuze van den naam zorgvuldig overwogen.

Gelijk men weet, geven de Inlanders vaak zonderlinge namen aan hunne kinderen, ontleend aan de namen van allerlei voorwerpen, boomen, struiken enz. Soms let men echter bij de vaststelling van den naam op het jaar, de maand en den dag der geboorte: zoo heet dan bijv. een jongen, die in een jaar Djé in de maand Soera op Donderdag (Kemis) geboren is Soeradji, en een meisje onder dezelfde omstandigheden Saridjah. In de maand Moeloed geboren, zou hetzelfde meisje Moedjirah heeten. Jongensnamen laat men veel op *o*, *man*, *min*, meisjesnamen op *ah* of *em* eindigen.

Een afgebeden kind, voor welks welzijn men zich bijzonder bezorgd maakt, bijv. een, welks oudere broeders en zusters allen jong gestorven zijn, of een eerste zoon, die op eene geheele reeks van

dochters volgt, krijgt wel eens, als middel om zijn leven te beschermen, eenen leelijk of onheilspellend klinkenden naam als Asoe (hond), Watoe (steen), Wagé of Pahing (beide als min gelukkig geldende pasardagen).

Al deze namen gelden als kindernamen, en worden later bij het eerste huwelijk door de ouders in overleg met de schoonouders veranderd. Pijaji's geven hunnen kinderen tegenwoordig meest Arabische namen en veranderen die dan bij de bruiloft in Javaansche, uit de namen hunner ouders of voorouders samengestelde. Daarentegen laten de santri's hunne kinderen den bij hen steeds uit het Arabisch ontleenden kindernaam gedurende het verdere leven behouden. Bij vele désalieden blijft trouwens de kindernaam eveneens onveranderd, maar dat geschiedt dan uit onwetendheid, en niet, gelijk bij de santri's uit minachting voor de ouderwetsche adat.

Het heilsgebed (*dongo slamet*), bij armeren door den modin of kahoem der désa, bij voornamen door een geleerden kjahi uitgesproken, wijdt den maaltijd en moet het effect van al de genoemde heilmiddelen verzekeren.

Er is nog wel een en ander, dat soms bij de pasar-slametan tot heil van het wicht geschiedt; maar die andere zaken worden soms ook met de tweede slametan verbonden, die bij de Javanen na 35, bij de Soendaneezen na 40 dagen plaats heeft. Daarover dus meer in mijn volgenden brief.

VII

Bij de Soendaneezen heet de slametan van den zevenden dag na de geboorte van een kind dikwijls *tjoekoeran*, schering; Javanen scheren het hoofdhaar der zuigelingen soms vijf, soms vijfendertig dagen na de geboorte, maar geene der beide slametans wordt er naar genoemd en meestal geschiedt het bij hen ook niet met zooveel plechtigheid.

De Soendaneezen verrichten bij de slametan zelve slechts eene voorloopige, schijnbare schering. Terwijl namelijk de aanwezige santri's het zoogenaamde *Asrakal* zingen (een loflied op den Profeet, dat deel uitmaakt van de *Moeloed*), wordt het kind binnengebracht en knippen zeven of meer oude mannen elk een weinig van het hoofdhaar af. De schaar, waarmede dit geschiedt, heeft aan één harer oogen een draad, waaraan allerlei bladeren (*sirih*, *dringo*, *benglé*) en vingerringen vastgebonden zijn en ligt in een met water voorzienen bokor, waarin alweder bladeren, bloemen en geld zijn neergelegd. De beteekenis van een en ander heb ik nooit hooren

verklaren; het zijn altemaal *sarat's*, die vooral de voorname lieden ongaarne nalaten, maar niet begrijpen.

De eigenlijke schering heeft dan later plaats; bij de Javanen geschieht deze in eens hetzij op den 6^{den}, den 36sten of eenen anderen dag en zonder dat gasten daarvan getuigen zijn. Dat men evenwel die handeling ook bij hen van groote beteekenis acht, kan o. a. uit de volgende gewoonte blijken: wanneer iemand vele kinderen achtereen op jeugdigen leeftijd door den dood verloren heeft en dezen waren op de gebruikelijke wijze geschoren, dan wordt, als hem een nieuw kind geboren is, bij wijze van *sarat* (middel van geheimzinnige werking) wel eens het haar van dien nieuwgeborene ongeschoren gelaten (*di badjangaken*), in de hoop, dat het kind zoo den driegenden vroegtijdigen dood zal ontgaan. Men heeft mij wel eens verhaald, dat bij meisjes in zulk een geval later, wanneer zij voor het eerst trouwen, de verzuimde schering als het ware wordt ingehaald doordien men haar bij het maken van het bruidstoilet de haren aftopt.

Nog een gebruik betreffende het hoofdhaar der kinderen moet ik hier vermelden. Stellig hebben mijne lezers allen wel eens kinderen van beiderlei geslacht zien spelen, van wier hoofdhaar het meeren-deel was geschoren, maar een of ander gedeelte vrij groeide. De Javanen noemen zulk een prukje boven op het achterhoofd *gombak* boven het voorhoofd *koentjoeng*; is het bij wijze van staart achter in den nek, dan heet het *koetjir* en laat men haarbosjes ter weerszijde van het hoofd boven de slapen groeien, dan zijn dat *pètèk's*. Deze gewoonte wordt vooral in de *désa* in eere gehouden; bij santri's is zij niet in eere en bij pijaji's geraakt zij meer en meer in onbruik. De gewone Javaan acht ook in hare naleving een deel van het heil van zijn kind gelegen; bij de keuze der plaats van de haarbosjes laat hij zich leiden of door den raad van oude lieden of door hetgeen in zijn geslacht van oudsher gebruikelijk is geweest.

Zoowel bij de zooeven beschreven eerste slametan als ook bij de latere worden in de opdracht (*oedjoeb*) de aanwezige gasten veelal uitgenoodigd om het hunne bij te dragen tot bereiking van het doel dier heilmaaltijden, en wel verzoekt de gastheer meer in het bijzonder aan de oudere gasten, dat zij door hun *amin* den zegen Gods over het kind inroepen. Maar opdat van de medemenschen geene soort nalate met die zegenwenschen in te stemmen, geeft men tegelijk met die slametan voor volwassenen ook nog eene voor kinderen; die laatste heet *bantja'an*.

Veel van het aardige dier *bantja'ans* gaat allengs verloren. In het algemeen vervallen de oude adats doordien wij veel meer dan vroeger van vreemdelingen leeren; in het bijzonder geldt dit van

kindergewoonten en kinderspelen. Voor een deel is dit, geloof ik, aan de inlandsche scholen toe te schrijven. Vroeger speelden wij geheel of nagenoeg naakt tot ons tiende, ja twaalfde jaar. Nu zitten velen reeds lang vóór dien tijd vlijtig te leeren, en zij, die van dat voorrecht verstoken blijven, schamen zich toch om zich naast hunne schoolgaande, en dus ook aangekleede makkers zoo zonder iets aan te vertoonen. Zij worden vroeger oud.

Een ouderwetsche bantja'an behoort aldus te gaan: reeds vroeg in den morgen zijn de kinderen uit de buurt bijeengekomen en spelen en drentelen in de buurt der woning, waar heden slametan zal zijn. Daarbinnen heeft men de spijzen voor de bantja'an, gewoonlijk op een grooten bak, in gereedheid; rijst is de hoofdzaak en voor de andere eetwaren gelden alweder bijzondere voorschriften, die in het geheugen van oude vrouwen bewaard worden.

Vóór de groote plechtigheid binnenshuis brengt nu eene der vrouwen dat eten voor de kinderen naar buiten; dezen, hoezeer ook verlangend, blijven nu het zoover is eenigszins verlegen op een afstand naar het voor hen bestemde staan kijken en naderen eerst op herhaalde aanmoediging van haar, die den maaltijd bracht. Nu zetten ze zich om de rijst heen, doch eten slechts een paar hapjes, want, evenals bij de slametans voor groote mensen, wordt het grootste deel als *berkat* meê naar huis genomen. Zoodra dan ook aan den vorm voldaan is, scheurt een der oudste kinderen, dat de verdeeling van den buit op zich neemt, een of meer pisangbladeren en pakt voor elk der jonge gasten het noodige in.

Heeft elk zijn boengkoesje ontvangen, dan mogen zij echter maar niet zoo huiswaarts keeren. Bij de slametan der volwassenen is het den gastheer, gelijk wij zoeven zagen, te doen om de deelname van zoo velen mogelijk aan het gebed, en het amen voor het heil van zijn kind; ook de kinderen moeten op hunne wijze met die zegenbeden instemmen. Hunne gebeden zijn kleine versjes, die in kinderlijken vorm hunne wenschen voor den jonggeborene uitdrukken en met een luidruchtigen gemeenschappelijken *soerak* (heilkreet) eindigen. Zoo zingen bijv. de jonge gasten samen:

„*Kembang knongo, kembang knongo, larané podo loengoho, red-jekiné podo teko — soerak hojééé!*”

„Kenangabloem, kenangabloem, mogen alle ziekten van het kind weggaan, zijn levensonderhoud ruimschoots komen — heeft aan: hojéééé!”

Tientallen van dergelijke bantja'anliedjes heb ik vroeger door het vaak hooren van buiten gekend. Thans zijn de meeste mij ontschoten, en vergeefs vraag ik den meesten jongens van dezen

tijd om inlichting. Wel gaan sommige slametans nog steeds, bij wijze van *sarat*, vergezeld van bantja'an's, en hier en daar zegt wel degene, die het eten naar buiten brengt, tot de vergaderde gasten: „ziet daar, neemt nu alle geween van ons kindje mee”, maar het antwoord blijft uit of bepaalt zich tot den *soerak* zonder meer.

Is men na den eersten heilmaaltijd ook al minder angstig voor het welzijn van den zuigeling, men blijft niet te min vol zorgen. Bij de Soendaneezen zet men het semboeren bij alle deuren en vensters tegen zonsondergang, over het kind zelf als zich onrustbarende tekenen vertoonen, wel 4 of 6 weken voort. De moeder gaat niet uit de woning dan met loshangende haren en gewapend met een krom mes. Wie 's avonds of 's nachts maar even buiten de deur geweest is, vat het kind niet aan zonder eerst zijne handen en voeten van de schadelijke invloeden daarbuiten gezuiverd te hebben door ze even tegen het vuur, of bij gebreke daarvan tegen den kouden oven gehouden te hebben. En vele dezer voorzorgen neemt men zelfs na de tweede slametan nog in acht.

Deze heeft, gelijk wij reeds opmerkten, bij de Soendaneezen op den 40ste dag, bij de Javanen na 7 pasarweken plaats. Naar de Javaansche adat valt zij dus op den „geboortedag”, zoals zij het noemen, d. i. de dag, die zoowel naar de pasarweek als naar de gewone week gerekend denzelfden naam draagt als die, waarop het kind ter wereld kwam. Werd het bijv. op Kemis-Pon geboren, dan keert na elke *selapan* (35 dagen) de „geboortedag”, *wedalan* Kemis-Pon weder.

Vermogenden vieren gaarne telken male als hun *wedalan* of die hunner kinderen wederkeert, eene slametan met of zonder bantja'an; maar de eerste selapan blijft bijna nergens ongevierd en dien maaltijd van den 36ste dag duidt men aan met de woorden *njelapani anak*.

De opdracht zoowel als de spijzen van de *selapan* zijn in hoofdzaak dezelfe als die van de eerste pasarweek. Slechts hierin verschilt deze slametan van de vorige, dat men thans geene bijzondere sawan-werende middelen bij het kind of om het huis aanbrengt en dat men ook geene bijzondere maatregelen neemt om den „jongeren broeder” *ari-ari* gunstig te stemmen. Wel zijn er, die ook bij deze gelegenheid kembang boréh op de begraafplaats van de *ari-ari* leggen maar dit geschiedt dan ook bij latere slametans van den „geboortedag” en ook op andere plaatsen, namelijk overal, waar men dagelijks pleegt te komen: bij den put, het badvertrek, de bestekamer enz.

Vroeger sprak ik reeds van de Soendasche adat, dat op den 40ste dag de vroedvrouw plechtig de kraamvrouw weder aan haren

echtgenoot opdraagt on kraamheer en -vrouw haar vergiffenis vragen. Bij de Javanen gaat dit alles minder plechtig, maar toch neemt ook bij hen na de selapan de doekoen afscheid en ontvangt haar loon, dat eigenlijk, behalve in geld in eene zoogenaamde *sadjèn* heeft te bestaan. Van die *sadjèn* zijn rijst, kinang, pisang en dergelijke de voornaamste ingredienten. Ook behoort er een levende kip of haan bij, die *pengoeripan* heet en oudtijds als eene soort van dubbelganger van het kind beschouwd werd, zoodat de doekoen die zorgvuldig in leven hield en als dit niet gelukte, door een andere vervanging. Het kind werd ondersteld, het noodlot van dat dier als het ware te deelen. Maar thans is wel de naam *pengoeripan* bewaard gebleven, doch beschouwt de doekoen dat hoen eenvoudig als een deel van haar loon en handelt er meê naar welgevallen.

Nog eenige eigenaardige inlandsche gebruiken, die het welzijn van het kind in zijn eerste levensjaar moeten bevorderen, maar welker naleving in den laatsten tijd sterk afneemt, hoop ik in mijn volgend schrijven te behandelen.

VIII

Behalve de heilmaaltijden, die gegoede Javanen ten behoeve van zichzelve en de hunnen telkens geven, wanneer weder een *selapan* (35 dagen d. i. 7 pasarweken) van hun leven voorbij is, behooren tot de bijzondere slametans voor jonggeborenen, die men ongaarne verzuimt, eene die men 3 maanden of 3 selapans en één, die men 7 maanden of 7 selapans na de geboorte aanricht. De laatstbedoelde slametan onderscheidt zich op vele plaatsen van de overige door een aantal bijzondere plechtigheden, die men in andere streken ook wel in de 3de of 9de maand verricht. Eigenlijk moest ik al zeggen: verrichtte, want deze adat is sterk aan het afnemen en zal na weinige jaren nog slechts bij name bekend zijn. Daarom te meer zullen mijne lezers wel goedvinden, dat deze brief aan hare beschrijving wordt gewijd.

Onze vaderen hebben de aarde, die wij betreden, beschouwd met eenen eerbied, waarin huivering eene belangrijke plaats innam, en wij doen dat tot op zekere hoogte nog. Is zij het niet, die met onuitputtelijke mildheid ons alle gewassen schenkt, waarvan wij leven moeten? Maar tevens, hoe streng straft zij degenen, die haar verontrusten op eene plaats waar haar dit niet lust, en dat wel dikwijls zonderdat men zich vooraf door eenig uiterlijk teeken kan overtuigen van hare toestemming of weigering! Dat heeft maar al

te vaak de ontginner van woesten grond of hij, die deel moest nemen aan het aanleggen van een neuen weg, ondervonden. Niet gedurende, maar na den arbeid bemerkten zij door flauwte, duizeling of ziekte, dat hun patjol eene plaats had aangeraakt, die *panas* was, en vele middelen werden dan vaak vergeefs beproefd om den toorn der beleedigde te bezweren. Ook kan men niet altijd weten, of men niet onwillekeurig den patjol in *angker* grond slaat, d. i. in aarde, die als woonplaats van een of anderen geest of bijv. als gewijd door het tijdelijk verblijf van eenen heilige, niet duldt, dat men haar verontrust.

Van daar, dat de landbouwer vóór het begin van zijnen arbeid de aarde verlof vraagt; dat de aarde bij allerlei slametans in de opdracht (*oedjoeb*) wordt vermeld; dat men veelal, wanneer men begint een graf te graven, een klein offer aan de aarde wijdt. Van daar ook, dat onze voorvaderen het oogenblik bijzonder plechtig en gewichtig achtten, waarop de voeten van een jong geborene voor het eerst met die zwarte, zooveel onheil in zich bergende voedster van mensen en dieren in aanraking kwamen.

Die eerste aanraking mocht maar niet zoo in een onbewaakt oogenblik plaats hebben; leiding van deskundigen, d. i. van bedaagde, wijsche lieden was daarbij onontbeerlijk, en allerlei voorzorgen moesten daarbij genomen worden om dien „zoooveel beslissenden stap” der kleinen hun tot zegen te doen strekken. Voordat die plechtige eerste nederlating van het kind op den grond was geschied, waakte men zorgvuldig, dat het den grond niet raakte, maar hetzij door eene *ambèn* of desnoods maar door eene mat of matras daarvan gescheiden werd. De plechtigheid, die men o. a. met de namen *oedoen-oedoenan*, *poedoenan* of *moedoen lemah* en bij de Soendaneezen met den naam *noeroenkeun* hoort aanduiden, werd met de slametan der 3de, 7de of 9de maand vereenigd; bij de Soendaneezen daarentegen behoorde zij bij den heilmaaltijd van den 7^{den} dag, bij de schering of liever haarknipping.

Bij ouderwetsche lieden en vooral bij pijaji's houdt men de gewoonte van het *moedoen lemah* ook nu nog hier en daar in eere, maar men heeft reeds moeite om oude menschen te vinden, die eenigermate volledig op de hoogte zijn van wat daartoe behoort; de ceremoniemeesters zijn dus maar half voor hunne taak berekend, en vergeefs zal men iemand zoeken, die ook maar beweert, de beteekenis van de gebruiken te begrijpen. Daardoor komt het waarschijnlijk, dat zoowel de volgorde der ceremoniën als de onderdeelen zelve van het *moedoen lemah* op verschillende plaatsen zoo zeer uiteenloopen; het zijn alle zaken van onbekende, geheimzinnige

werking, *sarat's* geworden. Mijne beschrijving zal zich dan ook tot eenige hoofdzaaken moeten bepalen, die men bijna overal terugvindt.

Gewoonlijk maakt men dan een trapje, met drie of meer treden, van suikerriet; dit steunt óf tegen een klein stoeltje, dat ook wel eens van suikerriet gemaakt wordt, óf het is dubbel, zoodat aan beide zijden twee pooten, met treden ertusschen, elkander steunen. Vóór dit trapje rangschikt men een aantal (bijv. 7) borden met eetwaren, vooral verschillende soorten van *djenang* d. i. gelei-achtige boeboer. Behalve deze zaken zet men nog op het voorerf een *koeroengan* gereed, zooals men die gewoonlijk voor kippenhok gebruikt, en daarin een schotel met eenig geld, kostbare lijsieraden (bijv. armbanden en ringen), soms ook een patjol, schrijfgereedschap, rauwe rijst enz. Ook wordt dat gedeelte van het voorerf, waar de plechtigheid zal plaats hebben, wel met een soort pager van suikerriet afgeschoten en aan het touw, dat die stokken verbindt, hangt men dan eenige eetbare zaken op.

Deze toebereidseLEN maakt men een dag vóór de slametan. Den volgenden morgen vroeg zijn de familieleden vergaderd en houden met het kind, dat fraai gekleed door de vroedvrouw of door een of ander bedaagd familielid gedragen wordt, een kleinen optocht over het erf of in de onmiddellijke nabijheid daarvan. Het einddoel van den optocht is het laddertje van suikerriet. Degene, die het kind draagt, zet het nu met de voetjes achtereenvolgens op elk der trapjes van het laddertje, laat het eveneens met die lichaamsdeelen elke der daarvoor geschaarde eetwaren aanraken en drukt eindelijk die voetjes op den grond. Deze betredings-ceremonie wordt gewoonlijk tot drie malen herhaald.

De kleine wordt nu hetzij alleen of met de draagster samen onder de zoeven beschreven *koeroangan* gezet; men legt het er op toe, dat het kind met de daarin aanwezige voorwerpen gaat spelen, en allerlei gevolg trekkingen maakt men, half in scherts half in ernst, uit hetgeen het met de handjes grijpt. Worden deze het eerst naar het geld uitgestoken, dan zal het kind voordeeligen handel drijven of althans rijk worden; grijpt het de rijst, dan zal het zich later met landbouw bezig houden; voorliefde voor de schrijfgereedschappen wijst op eene ambtenaarsloopbaan enz.

Is dit beteekenisvolle spel afgeloopen, dan wordt de jonggeborene weer naar binnen gebracht, maar voordat men de deur ingaat, heeft in vele streken nog de *oedik-oedikan* plaats, d. i. het rondstrooien van met koenir geel gemaakte rauwe rijst met kopergeld, dezelfde *sarat* dus, die men *sawoer* noemt, wanneer zij bij eene begrafenis wordt toegepast. De strooister is gewoonlijk de vroedvrouw.

De Soendasche adat wijkt hier in menig opzicht van de Javaansche af. Niet slechts heeft, gelijk ik reeds opmerkte, het *noeroenkeun* bij de Soendaneezen op den zevenden dag plaats, maar zij, die in de Preanger nog aan de oude zeden vasthouden, laten het kind met andere *sarat's* zijn eersten stap in de wereld doen dan de Javanen.

Op het voorerf is een ledig perk met bamboe (soms ook suikerriet of pisangstammen) en arèn-bladeren afgeschoten; daaromheen is een gang vrij gelaten, die weder op dergelijke wijze ompagederd is als het perk. De optocht der familieleden gaat hier ten slotte langzaam en plechtig door dien gang naar het binnenperk, waarin zich de vroedvrouw met het kind nederzet.

Tot de *sarat's* van den optocht zelf behoort hier nog, dat de vroedvrouw gewapend is met eene *baréra*, (het hout, dat de vrouwen bij het weven tegen den rug hebben) voorzien van zeven kalkstrepen, en met een grasmes; verder, dat een der deelnemers een ongevilden karbouwekop aan een touw achter zich aan over den grond sleept, terwijl degeen, die op hem volgt, voortdurend met een grasmes daarop slaat. Die karbouwekop wordt wel eens door een klapper vervangen, maar degeen, die er op slaat, roept dan bij elken slag: *karbouw!* zoodat de bedoeling schijnt te zijn, de aarde of wie anders door dit offer verzoend moet worden, te misleiden. Ook draagt men den vroeger door mij beschreven medicijnzak, die, gevuld met allerlei gedroogde kruiden, steeds in de nabijheid is van kraamvrouw en kind, in dezen stoet mede.

Men gebruikt in de Preanger geen trapje noch de reeks van borden met djenang en andere spijzen. De vroedvrouw maakt in het midden van het ledige perk met haar grasmes een gat in den grond, kauwt eenig *benglé*, voor welk kruid de booze geesten, die kinderen bedreigen, bovenal bevreesd zijn, en spuwt haar daarmede vermengd spog in dat gat. Eerst daarna drukt zij de voetjes van het kind op die aarde, en van dit oogenblik af acht men het kind over de ergste gevaren, die van den benedenkant te vreezen zijn, heen.

Men loopt na deze plechtigheid nog drie malen om dat perk heen, dat met zijn pager den naam *kebon alas* draagt, en gaat vervolgens in huis terug. Ook hier is de pager van de afgeschoten ruimte met eetwaren behangen, en deze worden na den optocht door de kinderen gerampast, ja soms nemen volwassenen ook wel deel aan die geoorloofde roofpartij. Vóór het binnentreten der woning wordt eveneens bij de Soendaneezen gele rijst en kopergeld gestrooid, en ouderwetsche doekoens zeggen daarbij een soort van gebed op, dat uit den tijd schijnt afkomstig te zijn, toen de Islam hier nog niet

was doorgedrongen. Daarin worden behalve de voorouders allerlei geesten aangeroepen, maar het fijne van die *djampè* heb ik nooit begrepen, en noch de doekoens noch andere oude lieden, die ze van buiten kenden, konden mijne weetgierigheid dienaangaande bevredigen.

Op deze wijze werden de Inlanders vroeger algemeen op den omgang met de aarde voorbereid, en mijne lezers, die wel eens een kijkje in ons Inlandsch leven nemen, zullen zich al licht het een of ander herinneren, waaruit zij kunnen opmaken, dat overblijfselen dezer allengs verdwijnende adat nog heden verre van zeldzaam zijn.

Bijna alle aan onze kleine kinderen bestede zorgen, die wij tot nog toe bespraken, berusten, behalve de dagelijksche voeding en reiniging, op hetgeen de meeste Europeanen bijgeloof zullen noemen. Eerst na de zevende maand komt allengs meer en meer daarbij, dat ook door niet-Inlanders onder de opvoeding gerangschikt wordt.

IX

Onze moeders en verpleegsters beschouwen ons gaarne als min of meer denkende wezens ook vóórdat wij nog in staat zijn, zelfs maar duidelijke klanken te voorschijn te brengen. Wanneer wij schreien, onrustig zijn, niet slapen willen, dan zingen zij ons op den teedersten leeftijd reeds allerlei liedjes voor, die wel voor een deel uit louter klanken bestaan, maar deels ook al vermaningen bevatten, wenschen voor onze toekomst uitspreken, schertsend de onrust uit ons gemoed willen verdrijven.

Ik moet bekennen dat die deuntjes voor kinderen, hoewel er vaak even weinig samenhang in is als in de gesprekken van een kind, dat pas leert spreken, in mijn oor niet onaardig klinken. Misschien komt dit daarvan, dat zij bij ons van zelf allerlei herinneringen aan onze zorgeloze jeugd opwekken, dat wij die als het ware stamelend uitgesproken wenschen onzer moeders onwillekeurig aanvullen uit onze verbeelding. De mededeeling van zulke liedjes zal ik, hoewel ik er vele van buiten ken, maar achterwege laten, daar mijne lezers die herinneringen toch niet met mij delen kunnen, en de meeste, zoo niet alle, geheel onvertaalbaar zijn.

Genoeg zij het dus, aan te stippen, dat wij in zulke deuntjes bij alle denkbare lieve namen genoemd en gevleid worden, dat men ons alle lekkere zaken belooft, als straks moeder van de pasar zal zijn teruggekeerd, dat ons in de toekomst wordt voorgespiegeld,

het verwerven van een pajoeng, die een hoogen rang aanduidt, het met vrucht bestudeeren der kitabs of het verkrijgen van wel gevulde padischuren — al naar mate men zich voorstelt, dat de onrustige kleine bestemd is om pijaji, santri of landbouwer te worden.

Eveneens worden allerlei aan het kind verrichte bewerkingen door de moeder met zang begeleid; inzonderheid het wrijven en kneden der ledematen, dat zij zoo vaak mogelijk verricht, om de lenigheid van het zich ontwikkelende lichaam te bevorderen.

De vorderingen, die het kind maakt in het willekeurig bewegen van zijn lichaam, worden door de omgeving, maar vooral door de moeder, met zorg nagegaan; elke nieuwe soort van beweging heeft haar eigen naam, en niet zonder trots vertelt de vrouw aan hare vriendinnen, dat haar kind reeds *ngadeg-ngadeg antep*, reeds waggelend staan kan, en zij zorgt dan spoedig voor een *gritan*: een stuk bamboe, in den grond geslagen, waaromheen een lang hout, dat met een gat om die bamboe past, draaien kan. Onder moeders toezicht leert het kind nu, aan dat draaiende hout in het rond te loopen.

Gelijk met het lopen, zoo gaat het ook met het spreken; elke graad van kundigheid, die het kind allengs in het voortbrengen van geluiden vertoont, heeft zijn eigen naam, en niemand is blijder dan de moeder, wanneer de kleine, om zoo te zeggen, weder eene hogere klasse der spreekkunst heeft bereikt.

Voordat het kind dien liefsten leeftijd heeft bereikt, waarop het alleen kan spelen op het erf — wanneer onze moeders kinderen op zulken leeftijd verliezen, zijn zij het innigst bedroefd — behoort er nog iets tot de allereerste opvoeding, dat ik meen te moeten aanstippen. Mijn contrôleur placht te zeggen, dat ook in Holland de gewoonte bij moeders, en vooral bij baboo's bestaat, maar dat velen die thans afkeuren en tegengaan.

Vroeger zeide ik reeds, dat de eerste onbewuste lachjes van het kind volgens Inlandsch geloof tot eene onzichtbare verpleegster gericht zijn, die de Javanen *Njahi momong*, de Soendaneezen *Nini meranak* noemen; terwijl teekenen van schrik en vrees aan den boozen invloed van de *koentianak* of dergelijke vijandinnen van de kleinen worden toegeschreven.

Zoo is het kind op elken leeftijd van zichtbare en onzichtbare machten omgeven, die deels zijn geluk bevorderen, deels zijn verderv zaeken. Is nu het kind onrustig, wil het niet slapen, schreit het onophoudelijk, dan begint de moeder of verpleegster met de lieve of schertsende liedjes, waarvan wij boven spraken. Helpt dit alles echter

niets, dan wordt eindelijk het tegenovergestelde middel beproefd, en tracht men de kleinen door angst tot rust te brengen.

Dit gebeurt op eenen leeftijd, waarop het kind zelf die bedreigende wezens, dieren, mensen of spoken nog niet kent en ook niets begrijpen kan van de vreesaanjaging, waaran men het onderwerpt, dan de gebaren alleen.

Soms heb ik mij er over verbaasd, hoe een kind van eenige maanden, dat uren achtereen telkens schreeuwde, en door geenerlei liefkozing tot zwijgen was te brengen, eindelijk tot kalmte kwam, nadat de moeder enige malen in zijne ooren de voor een volwassene verbijsterende woorden had geroepen: *ono matjan!* „daar is een tijger!” Toch kon dat kind nog niets weten van een tijger en van den angst, dien de werkelijke verschijning van zulk een dier ons allen zou inboezemen. De schrik, die hier het begin van kalmte is, moet dus deels door de gebaren en de ongewone stem der moeder, deels door den schok worden veroorzaakt, dien zij bij het uitspreken dier woorden onwillekeurig in het lichaam van het kind teweegbracht. Langzamerhand schijnen de kinderen dan eraan te gewennen, dat die gebaren en die stem alleen zekere bepaalde woorden vergezellen, en zoo komt het, dat, gelijk ik dikwijls zag, kinderen, die nog nagenoeg niets van de buitenwereld kunnen weten, bij het toevallig hooren van woorden als *matjan* blijkbaar met schrik vervuld worden.

Zoodra zij iets groter zijn, worden hun de beteekenissen dier woorden al mee in de eerste plaats verklaard en door allerlei verhalen opgeluisterd. Op die wijze doen wij allen in onze jeugd eene gansche verzameling tijger-, moord- en spookgeschiedenissen op, die wij nimmer meer vergeten.

Onder de dieren wordt wel soms de hond of de kat gekozen, om den gewenschten schrik teweeg te brengen, maar de voornaamste plaats komt toch verreweg aan den tijger toe.

Van de spoken hoort men behalve de koentianak, veelal den gendroewo, die naar men meent op donkere wegen en in groote, hooge boomen pleegt te zitten en daar door plotseling de bladeren te doen ritselen of zand op te werpen de voorbijgangers kwelt; of zijne vrouwelijke wederhelft, de wéwé, die kinderen steelt.

Meer dan eens ben ik zelf er getuige van geweest, dat een kind was zoek geraakt en men, na vele vergeefsche nasporingen tot de overtuiging kwam, dat het door een wéwé moest weggehaald zijn. In zulke gevallen haast men zich, gezamenlijk in optocht onder het slaan op geraasmakende dingen, aan het zoeken te gaan; vooral de bamboezen bakjes, die men tébok noemt, worden als „muziek-

instrumenten" voor die jacht naar een verloren kind gebruikt, terwijl men er met een of ander houten gereedschap, bijv. een lepel, op slaat.

Telkens wanneer ik van die jachten bijwoonde, vond men het kind hier of daar spelende, een bewijs, dat men ten onrechte eene wéwé verdacht had. Men verhaalde dan echter steeds, dat men, wanneer het vermoeden zich bevestigde, het kind ergens in een hoogen boom zou vinden. De gewoonte toch der wéwé's is, kinderen naar hooge boomen mede te sleepen en ze daar op een of anderen tak te laten zitten. De angstige familieleden vinden het dan eindelijk door middel van de tóbok-muziek, die vermoedelijk dienen moet om de wéwé te verjagen; maar de kleine is dan, naar men verhaalt, steeds van zijn verstand beroofd.

Om dit verstand weder in orde te brengen, gebruiken de desalui (ja, ik moet het erkennen, ook pijaji's doen dit wel) een lang niet smakelijk middel. De vader of wie de plaats des vaders inneemt wrijft met zijne schaamdeelen over het hoofd van het kind, dat aan die zinsverbijstering lijdt, of voor het allerminst wordt dat hoofd gewreven met een vuil kleedingstuk, dat eerst nog eens opzettelijk over bedoelde deelen des vaders heen gestreken is. Deze en dergelijke middelen zijn trouwens ook in andere gevallen lang niet zeldzaam.

Het zal wel onnoodig zijn, nog meer *memedi*'s (spoken) op te sommen, waarmede men onrustige en op lateren leeftijd ook ondeugende kinderen tot rede tracht te brengen.

Om eenigszins volledig te zijn, moet ik evenwel nog mededeelen, welke soorten van menschen men als schrikverwekkers dienst laat doen.

Kiest men die uit de Inlandsche omgeving zelve, dan zijn het vooral drie soorten, die men hoort noemen: vooreerst en bovenal is het *ono maling* („daar is een dief!“); dan, in streken, waar nog weinig hadji's zijn en deze door hunne afwijkende kleeding en den eerbied, waarmede zij veelal ontvangen worden, de aandacht trekken: *ono kadji* („daar is een kadji!“) eindelijk (ik zeg het niet zonder schaamte over de zonden van mijnen stand): *ono pijaji* („daar is een pijaji!“). Dit laatste is wel voor een groot deel het gevolg van de nuttelooze opschudding, die het bezoek van eenen pijaji in de desa verwekt, daar men dan allen rommel aan kant doet en zich óf in ongewone orde schaart óf uit schaamte over zijne vuile óf schamele kleedij verbergt, al welke onrustige beweging natuurlijk aanstekelijk op de kinderen werkt; voor een deel is het echter ook toe te schrijven aan de ruwheid, waarmede sommige pijaji's den kleinen man plegen te behandelen. En ik acht mij verplicht te

verklaren, dat vooral in den lateren tijd Europeesche ambtenaren veel hebben bijgedragen om deze verhouding te verbeteren.

Meer gewoon is het echter, dat men kinderen bang maakt met de verschijning van personen van ander ras. Wanneer ik daarover in mijn volgenden brief een en ander ga vertellen, moet ik nu al bij voorbaat verontschuldiging vragen voor zekere, daarbij onvermijdelijke vrijmoedigheid.

X

De dief, de hadji, de pijaji zijn, gelijk ik in mijn vorigen brief zeide, de leden der Inlandsche maatschappij, die hoofdzakelijk als kinder-bangmakers moeten dienen. Vooral ten opzichte van den *maling* (waarbij men dan aan gewelddadigen diefstal denkt) is de schrik der kleinen in den beginne zuiver van de moeder overgenomen; de vreemde kleeding van den hadji en de eenigszins opzienbarende verschijning van den pijaji maken ook op het kind zelf zeker indruk.

Iets meer reeds dan deze Inlandsche boemannen gebruikt men den Chinees als schrikverwekker. Evenwel niet den Chinees zonder meer, want van kindsbeen af zijn wij aan kooplieden uit die natie gewend, en ook als kinderen zijn wij allerminst bang van hen, ja veroorloven wij ons zelfs hun ongepaste aardigheden over hunnen staart achterna te roepen. De Chinees, die niet als venter bij ons komt, maar gewone praatjes maakt, heeft echter door zijne zonderlinge spraak en, vooral wanneer hij aardig wil zijn, door zijne vreemde gebaren iets dat ons vreemd aandoet en griezeling wekt en aan eenen krankzinnige herinnert, en zoo is dan ook het *ono Tjino édan* („daar is een gekke Chinees”) een even schrikwekkende als voor schreeuwende kinderen kalmeerende uitroep.

Wat wij in den gewonen Chinees opvallend en onaangenaam vinden, ligt geheel in die woorden. Ook daar, waar hij wel eens te gemeenzaam wil worden in ons huis of met onze vrouwen en kinderen, maakt hij meer den indruk van een halven gek dan van een geweldenaar.

Ono serdadoe („daar is een soldaat!”) dient ook in sommige streken als bangmakerij; dit zal wel evenmin nadere uitlegging behoeven als het feit, dat onze kinderen, met inlandsche soldaten al spoedig op hun gemak, voor Europeesche steeds een bijna onoverwinnelijken angst behouden.

Om mijne belofte van trouw aan de waarheid gestand te doen, moet ik nu echter vermelden, dat *ono londo* („daar is een Europeaan!”)

de vreeselijkste aller angsten opwekt, en behoor ik de oorzaken hiervan in het kort aan te stippen.

Men zou kunnen meenen, dat die alles te bovengaande vrees uit onbekendheid voortspruit, daar van alle vreemde natiën, die in ons land komen, de Europeanen het verst buiten onze inlandsche maatschappij leven en dus het minst gewend raken aan hare eigenaardigheden, zoodat zij meer dan anderen vreemd doen, om het zoo eens te noemen, wanneer hun werk of het toeval hen eens in dôsa of kampong brengt. Toch is dit niet de hoofdzaak, want wanneer bedaarde Europeesche ambtenaren of particulieren nu en dan in de dôsa komen, dan gelukt het al vrij spoedig aan de moeders, hare kinderen aan die gebeurtenissen te gewennen.

Ook het feit, dat zij tot het overheerschende ras behooren, is op zichzelf niet voldoende om den schrik te verklaren, die hun naam verwekt. Want weliswaar zijn er onder hen, die met gezag bekleed zijn en niet minder onder de particulieren, die bij aanrakingen met inlanders hunne maatschappelijke meerderheid op overdrevene wijze doen uitkomen, maar daartegenover staan vele anderen, die zoo tegemoetkomend mogelijk zijn en onder de mindere Europeanen ook velen, wier eigenbelang een welwillend optreden jegens de overheerschten voorschrijft.

Zelden of nooit heb ik onder mijne landgenooten lieden ontmoet, die van oordeel waren, dat wij het wel konden stellen zonder de voogdij der Europeanen, waaronder Allah ons geplaatst heeft. Zij, die in hun hart oproerig gestemd zijn, openbaren dit niet aan den pijaji, en onder ons pijaji's bestaat geen twijfel aan den zegen van het Europeesch bestuur. Nu kan niemand meer dan ik doordrongen zijn van de overtuiging, dat onze staatkundige onmondigheid van zelve medebrengt, dat de Europeanen hier te lande eene hoogere, bevoordeerde kaste moeten vormen; toch zijn sommige gevolgen van dien toestand voor beide partijen nadeelig, ja — het zou laffe vleierij zijn, als ik dit verbloemde — voor de inlanders somtijds bijna ondragelijk.

De fatsoenlijke inlanders maken, wanneer zij onder elkander spreken, onderscheid tusschen de beschafde, welopgevoede Europeanen, die als *toeuwan*, of bij de Javanen ook *bendoro*, en de overigen, die eenvoudig als *londo* worden aangeduid. Mijne lezers zullen wel allen weten, dat onder de laatstbedoelten velen zijn, die zich er geenszins op toeleggen, den naam van het heerschende ras hoog te houden; maar weinigen uwer zullen ten volle beseffen, in hoe groote ongelegenheid velen dier londo's ons dagelijks brengen, ja hoe hunne aanwezigheid dikwijls eene ramp is voor de Inlanders in hunne omgeving.

In streken, waar Europeesche ondernemingen gevestigd zijn, weten wij pijaji's daarvan mede te spreken. Niet slechts wordt daar bij allerlei moeilijkheden, die het Europeesch personeel met de Inlanders — maar al te dikwijls door misverstand, onhandigheid of hard-handigheid — heeft, een gebiedend beroep gedaan op onze tusschenkomst, en gelden wij als ongeschikt, wanneer wij niet dadelijk hetgeen bedorven werd, goed weten te maken; maar, als onze woningen zich door hare ligging daartoe leenen, vormen zij gereeld het doel der bezoeken vooral van de mindere Europeanen, die als opzieners enz. werkzaam zijn, en bij hunne uitstapjes in hun vrijen tijd den Inlandschen *sobat* ongaarne overslaan.

Wat staat ons nu te doen, wanneer die bezoeken ons ongelegen komen, hetzij om den ongeschikten tijd, of wijl de bezoekers, reeds niet geheel nuchter, nu eens op vriendelijken, dan eens op meer gebiedenden toon dranken en dergelijke van ons verlangen, ja soms ons huis tot een tooneel van rumoer maken, waarbij zelfs ons huisraad het wel eens ontgelden moet? Geen enkel middel staat ons ten dienste; klachten inbrengen bij hunne chefs — maar dat gaat deze laatsten ook spoedig vervelen; bij onze chefs — maar die verlangen natuurlijk behoorlijk bewijsbare feiten, en het is zelfs bij gewelddadigheden zoo uiterst moeilijk voor ons, die te bewijzen; geweld met geweld keeren — dat zou ons niet passen en ons ook nooit vergeven worden. Waar geene politie is, die dadelijk kan optreden, moet het bijna tot moord en doodslag zijn gekomen, eer men later iets bewijzen kan, te meer daar bijna geen inlander het waagt, te getuigen tegen den *londo*, die honderd middelen heeft en dikwijls gebruikt om zich te wreken, al ware het maar over eene lichte straf, aan hem, die mede aanleiding heeft gegeven, dat zij opgelegd werd.

Om niet langer bij de moeilijkheden van onzen stand te verwijlen, voeg ik hierbij, dat de kleine man, waar zijne kampong eenen *londo* van bedoelde soort huisvest of bekenden van dien londo bevat, vooral niet minder te lijden heeft. Overal, waar gewezen militairen of andere Europeanen van mindere afkomst wonen, is dit voor eerzame kampongbewoners een ongeluk te noemen. Wat kunnen zij doen, als dezulken in hunne gebrekkig afgesloten woningen dringen, hunne vrouwen en dochters te na komen? De geringste werkdadige poging tot zelfverdediging komt hun op de eene of andere wijze duur te staan; de Inlandsche politie is machteloos en hoe zal de kleine man het wagen, op de Europeesche een beroep te doen, daar vóór hare komst het gevreesde geweld reeds gepleegd en tevens onbewijsbaar geworden kan zijn?

Haast ben ik overtuigd, dat mijne lezers voor het meerendeel

gevallen als de aangeduide voor zeldzaam houden. Toch zijn zij dit niet, maar de beschreven omstandigheden maken, dat de meeste voor de waarlijk beschaafden verborgen blijven.

Een bloedverwant van mij zou, ongeveer 18 jaren oud, met een 14-jarig desa-meisje uit goede familie in den echt verbonden worden. Op den avond der huwelijksvoltrekking, toen bruid en bruidegom deftig nederzaten voor de *kobongan* (het vertrek in het midden van het achterste deel der woning), kwam een dronken opziener binnenstuiven en week niet voor al de vriendelijke en zachte vermaningen der aanwezigen. Door het huis stronpelend, plofte hij eindelijk op den schoot der jonge bruid neer, die zich hopeloos verweerde, maar daarbij den duim des indringers onzacht in haar oog gedrukt kreeg. Zij heeft later, na lang lijden, dat oog verloren. De aanwezige mannen vatten eenigen moed, toen zij den toestand van het arme kind zagen, en wisten den opziener met groote overmacht, zonder hem te beleedigen, de woning uit te dringen, waarbij de meesten hunner behoorlijk van blauwe plekken voorzien werden.

Den volgenden morgen kwam de njahi van den dronkaard vertrouwelijk mededeelen, dat hij bereid was, eenige geldelijke vergoeding te geven, maar dat men zich had te wachten voor het betrekken der politie in zijne zaak, daar dit dengene, die het waagde, lang zou heugen.

Dat zulke gevallen niet zeldzaam zijn, durf ik uit mijne persoonlijke ondervinding verzekeren; en het zooeven door mij verhaalde, dat ik als jongen geheel heb bijgewoond, verduidelijkt tevens de onbekendheid van edel gezinde Europeanen met den omvang van het kwaad. Een paar dagen toch na de gebeurtenis stond in Europeesche dagbladen een verslag van het voorgevallene onder het opschrift: „Eene gestoorde bruiloft”, voorgesteld op eene wijze, die zeker schaterlachen heeft opgewekt in zulke Europeesche gezelschappen, waar tranen gevloeid zouden zijn, als men met de ware toedracht bekend was geweest.

Ono londo! klinkt angstverwekkend in de ooren van kinderen: *ono londo mendem!* („daar is een dronken Europeaan”) doet volwassenen al wat hun lief is bijeenroepen en huiveren achter de gebrekkig gesloten deur. Want voor Inlanders is de amokmaker niets, vergeleken bij den waren *londo mendem*, omdat hij soms gelijke ellende brengt, maar men geenewapenen tegen hem heeft.

In mijne eigenwijsheid heb ik wel eens gedacht, dat de Gouverneur Generaal, als hij dit alles van nabij en onverbloemd wist, ten behoeve der bevestiging van het gezag der Regeering zulke londo's uit dit land zou verwijderen, want zij ondermijnen den eerbied voor

het overheerschende ras en zij ontnemen den eenvoudigen kampong-bewoner zijn geloof aan de rechtvaardigheid en het nut der politie, daar hij niet weet, dat politie tegen de geweldenarij, waaraan bij bloot staat, vaak wel wil, maar niet kan optreden. Die londo's zijn de grootste vijanden van het Nederlandsch gezag in Indië.

Maar ik ben reeds veel te ver gegaan in het bedillen, verleid door de vele persoonlijke herinneringen, die bij mij opkwamen. Zooveel blijft zeker: zoolang tegenover de noodzakelijke bevoortrechting van het Europeesche ras niet staat eene krachtige bescherming van den inlander tegen den toenemenden overlast, dien hij van de „londo's" heeft, zoolang zullen de désalienden met reden sidderen op het geroep: *ono londo mendem* en zal het eenvoudige *ono londo* genoeg zijn om inlandsche kleinen in den hevigsten angst te brengen.

XI

Hoezeer vele mijner Europeesche lezers ook de bangmakerijen zullen veroordeelen, die ik in mijne laatste brieven als bestanddeelen onzer Inlandsche opvoeding beschreef, zij zullen toch voorzeker uit het geheel mijner mededeelingen niet den indruk verkregen hebben, dat het aanjagen van schrik of het inboezemen van vrees tot de gewoonste of voornaamste middelen behooren, waarmede men ons als kinderen aan orde en regel gewent. Neen, al zijn wij niet gewoon den eerbied jegens onze ouders in bestanddeelen als vrees en liefde te ontleden, toch mag ik wel zeggen, dat de herinneringen uit onze prille jeugd ons boven alles spreken van de teedere zorg en liefde, waarmede onze ouders ons omringden.

Nog ontzachelijk veel zou ik aan al het reeds opgenoemde kunnen toevoegen, zoowel voorbeelden van de zorg, die Inlandsche ouders aan de gezonde ontwikkeling van lichaam en geest der kleinen besteden, als ook van hunne bestrijding dier ongeziene machten en gevaren, die de Europeanen voor geheel denkbeeldig houden.

De natuurlijke opvoeding van het lichaam geschiedt in sommige opzichten bij Inlandsche moeders meer stelselmatig dan bij Europeesche; ik bedoel bijzonder het kneden en knijpen of wrijven van armen, beenen en hals, dat bij ons voor onmisbaar wordt gehouden, terwijl Europeesche dames er veelal om glimlachen. Daarentegen wordt bij ons de eerste ontwikkeling van den geest weder iets meer aan de natuur overgelaten dan bij Europeesche kinderen dikwijls het geval is. Maar al deze verschillen mogen al belangrijke gevolgen

hebben, de liefde en teederheid der ouders spreekt zich hier even duidelijk uit als daar.

Over de afwering van onzichtbare vijanden der kinderen zou ik nog wel een boek kunnen vullen, want bijna elke levensuiting van het kind, die van het gewone of verwachte afwijkt, heeft hare *djampé* of *djopo* of ook haar geneesmiddel, dat ouden van dagen kennen. Enkele voorbeelden, die niet alleen in de prilste jeugd maar ook nog wel iets later toepassing vinden, mogen hier nog vermeld worden.

Elk etmaal bevat een tijdperk van ruim een uur, dat door de Javanen *tjandiq olo*, door de Soendaneezzen *sandékala* wordt genoemd en waarin degeen, die zich aan de buitenlucht waagt, met gevaar bedreigd wordt; het is de tijd vóór en na zonsondergang, wanneer een roode gloed zich aan den gezichtesternder vertoont. Aan volwassenen verbiedt men vooral, in dat uur boomten te beklimmen, daar zij licht zouden vallen en bij dien val het verstand verliezen. Kinderen, die buiten spelen, roept vader of moeder angstig naar binnen: *odjo dolanan, tjandiq olo!* zeggen zij; „niet meer spelen, het is *tjandiq olo!*” Een geringe val toch van het spelende kind heeft op dat uur dikwijls levenslange verminking ten gevolge, en ook zonder uitwendig zichtbaar letsel worden de spelenden dan soms bijv. plotseling met stomheid geslagen of vertoonen zich bij hen op andere wijze de gevolgen der nukken van booze geesten.

Verder past men op, dat kinderen omstreeks dien tijd niet slapen, want door dan te slapen loopen zij gevaar dat hun *angen-angen* (de ruimte boven den navel vlak onder de ribben) „ledig” wordt, hetwelk zinsverbijstering ten gevolge heeft. In die *angen-angen* toch denkt de gewone Inlander zich veelal den geest, het hart, kortom het beginsel van leven en denken des menschen. Voor zuigelingen maakt men eene uitzondering; slapen zij gedurende de *tjandiq olo*, dan is het als *sarat* (middel van geheimzinnige werking ter afwering van een kwaad) voldoende, dat men ze even van de slaappaats opneemt en op den arm draagt; daarna kan men ze veilig laten doorslapen. Grootere kinderen worden echter opzettelijk wakker gemaakt.

De booze geesten slaan natuurlijk liefst hun slag, wanneer niemand bij het kind is om dat te bewaken. Daar nu de moeder al licht eens naar de waroeng of de keuken moet gaan, zonder dat juist altijd iemand anders aanwezig is om hare plaats zoolang in te nemen, heeft men al weder *sarat's* om gedurende zulke afwezigheid het leven van den zuigeling te beschermen. Gewoonlijk legt men dan namelijk een handveger (*keloet*) van klappervezels, die gebruikt wordt om de bamboezen of houten ambèns in een Javaansch huis schoon te maken, naast het sluimerende wicht.

Velen weten niet of vertellen althans ongaarne aan vreemden, waarom juist de veger als beschermer gekozen wordt. Inderdaad schijnt zijne gelijkenis met de mannelijke schaamdeelen tot die keuze aanleiding gegeven te hebben. Mijne lezers weten zeker wel, dat bedoeld lichaamsdeel in het Javaansche volksgeloof dikwijls voorkomt als afweerde van rampen of hulpmiddel om zegen te erlangen. Houten voorstellingen daarvan vindt men dikwijls in kapas-aanplantingen, waar men ze tegen den bloeitijd der heesters neerzet om een rijken bloei te bevorderen; kleinere houten voorwerpen naar hetzelfde model worden bij het heerschen van algemeene ziekten boven de huisdeuren bevestigd of tegen veepest om de nekken der karbouwen gehangen. In de djopo's of geheimzinnige formulieren, die men tegen booze geesten aanwendt, in het bijzonder ook tegen de booze geesten, die kinderen bedreigen, komt bedoeld lichaamsdeel onder verschillende namen voor, en vele oude lieden stemmen knikkend toe, wanneer men de onderstelling uitspreekt, dat de *keloet* bij alleen getalaten zuigelingen als afbeelding van hetzelfde dienst moet doen.

Tegen de reeds vroeger genoemde *sawan* (stuipen en andere ongesteldheden, die aan zinsverbijstering doen denken) is men ook voortdurend op zijne hoede. Door het niezen hoopt men dat die booze geest, de *sarab-sawan* verdreven wordt, en eene goede moeder verzuimt niet, wanneer haar kind niest, daarbij te roepen: *ilang sarab-sawané*, „moge zijn sarab-sawan verdwijnen!”

Men vreest vooral, dat een kind door den *sarab sawan* getroffen zal worden, wanneer in een naburig huis iemand overleden is, en men verzuimt niet, bij zulke gelegenheden een *sarat* toe te passen. De jonge kinderen, men kan ongeveer zeggen, die de tanden nog niet gewisseld hebben, worden namelijk op den sterfdag van een buur op de kruin van het hoofd ingewreven met een mengsel van drieërlei fijngestooten bladeren: *lempoejang* en de bij soortgelijke recepten nooit ontbrekende *benglé* en *dringo*; voorhoofd en borst worden even met den vinger, die dat mengsel op de kruin gewreven heeft, aangeraakt. Soms gebruikt men in plaats van deze *sarat* die van de bevuchtiging der beide oorlellen met olie of de besmering dier lichaamsdeelen met kalk. Dergelijke middelen wendt men ook aan, wanneer een kind, zij het zelfs elders dan bij de buren, in een sterfhuis is geweest en een lijk heeft aanschouwd. Zooveel mogelijk houdt men het van zulke onheildreigende ontmoetingen terug.

Er zijn een aantal insecten (zoals de *walang*, *orong orong*, *gangsir*, *djangkrik*), die men wanneer zij 's avonds binnenvliegen, niet durft dooden, als de kinderen slapen. Men houdt het immers voor mogelijk,

dat de *soekmo*, de levensgeest van een slapend kind in de gedaante van een dier dieren ronddwaalt, en deszelfs dood zou dan van zelf dien van het kind veroorzaken. Genoeg, zoolang de opvoeding der kleinen nog niet aan anderen is opgedragen en zij nog te jong zijn om op zichzelve te staan, zijn de ouders ieder oogenblik vervuld van zorg voor hun welzijn.

Tot de weinige zaken, die men eenigszins stelselmatig aan de kinderen leert (zoals loopen, het reinigen des lichaams en dergelijke) behoort het maken van *sembah's*. Zoodra het kind de handjes zelf een weinig besturen kan, laat men het die, voordat het bijv. uit vaders hand iets aanneemt, op de bekende eerbiedige wijze bijeensteken en naar den neus brengen. Zoo is dus weer eerbied een der allereerste plichten, welker vervulling ons in onze jeugd wordt ingescherpt.

Bidden leert het kind eerst veel later. Tevoren deelde ik reeds mede, dat bij eene *slametan* in de *oedjoeb* (opdracht) den ouderen gasten om hun gebed wordt verzocht, den jongeren slechts om hun *amen*. De jeugd is te wispeturig en lichtzinnig om aan haar gebed veel waarde te hechten; in het algemeen acht men voor alle gods-dienstige handelingen, die ook voor anderen vruchtbaar moeten zijn, bij den verrichter eene zekere waardigheid vereischt, die gewoonlijk slechts bij meer bedaagden wordt aangetroffen. Of schoon men dus niet vergeet, dat alleen het Opperwezen aanspraak heeft op *sembah*, vereering in den hoogsten zin, leert men het kind slechts zinnen eerbied aan menschen betoonen, en wel aan oudere familieleden, aan hen die met gezag bekleed zijn of aan schriftgeleerden; geheel in overeenstemming met hetgeen ik in mijn eersten brief aantekende omtrent den hoofdplicht van eerbied jegens ouders of oudere broeders, den vorst en den leeraar. Dat al deze soorten van eerbied in dien voor Allah geworteld moeten zijn, wordt als van zelf sprekend beschouwd.

Het wordt nu tijd om het kind te volgen daar waar zijne opvoeding geheel of gedeeltelijk door anderen uit de handen der ouders wordt genomen. In onzen volgenden brief vergezellen wij dus den knaap bij zijne eerste schreden naar de school.

XII

Wanneer ik thans de eerste schreden onzer kinderen in de school ga beschrijven, dan is onder die school niet te verstaan hetgeen wij gewoonlijk *skola* noemen, de gouvernements-school of particuliere inrichtingen, waar dezelfde soort van onderwijs wordt gegeven.

Wel heeft die skola op ons Inlandsch leven grooten invloed geoefend. Immers terwijl vroeger nagenoeg allen, die bestemd werden om eenig openbaar ambt te bekleeden, eenvoudig als volgelingen of bedienden aan ambtenaren werden overgegeven, en het toeval beslissen moest, of zij iets, weinig of veel zouden leeren, is thans zoowel voor den aspirant-désaschrijver als voor den aanstaanden regent het bezoek dier school vereischt, willen zij aan de concurrentie het hoofd bieden. Ook buiten de kringen van hen, die naar ambten willen dingen, wordt de kennis, die men op die scholen verwerven kan, op hoogen prijs gesteld.

In een vorigen brief maakte ik eens gewag van twistgesprekken, die ik jonge Europeesche ambtenaren wel eens met groote drift heb hooren voeren over het nut van het inlandsch onderwijs. Mijzelf acht ik niet bevoegd tot oordeelen over de vele moeilijke vraagpunten, waartoe dat onderwijs aanleiding geeft. Maar dit staat vast, dat inlanders, groot en klein, overtuig zijn van het nut der verwerving van die bedrevenheid in het lezen, schrijven en rekenen, die men op die scholen kan opdoen. Of het een gouvernementsbelang is, in die behoeft te voorzien, of niet vele minder noodige zaken op die scholen geleerd worden en daarentegen vele andere nuttige vakken konden worden onderwezen, moet ik in het midden laten.

Van den invloed der gouvernementsschool, ook buiten den kring harer leerlingen, zij het mij vergund twee voorbeelden te noemen. Het schoolgaan brengt mede, dat jonge kinderen, die in mijne jeugd nog naakt of halfnaakt in de kampong spelende hunne dagen doorbrachten, redelijk net gekleed gaan. Dit werkt aanstekelijk ook op hunne niet schoolgaande makkers, die niet minder vroeg dan die anderen als mensen willen gelden en weldra ook de aandacht hunner vrouwelijke dorpsgenooten willen trekken. Zoo heeft de school overal de veelheid der jongensspelen verminderd, de neiging tot nette kleeding en tot het aanknoopen van intiemere betrekkingen tusschen jongens en meisjes vervroegd.

Gewichtiger dan het zooeven genoemde, waarover niet allen even gunstig zullen denken, is de verbreidung der op de school geleerde zaken ook onder hen, die nooit op de schoolbanken zaten. Wij leeren als knapen veel van elkander; heeft de een bij den ander eene kundigheid opgemerkt, die ook hem van nut zou kunnen zijn, dan grijpt hij de eerste de beste gelegenheid aan om die van hem over te nemen. Onder de désalienden en zelfs onder hen, die buiten de désa werk gevonden hebben, zijn er zeer velen, die zich met het Hollandsche, Javaansche of Arabische schrift tamelijk weten te redden en die bedrevenheid geheel of gedeeltelijk danken aan broeders,

enz., die de school bezocht hebben, ja zelfs de eerste beginselen van het rekenen maken velen zich op dergelijke wijze eigen.

Echter wordt de *goeroe skola* niet beschouwd als die leeraar, die in het voorschrift van den vier- of vijfledigen plicht des eerbieds naast de ouders, den oudsten broeder, den vorst en de schoonouders wordt genoemd. Wel is men hem gehoorzamheid schuldig en heeft hij aanspraak op die dankbaarheid, die wij volgens de lessen der ouden aan ieder voor de geringste vermeerdering onzer kennis schuldig zijn, maar er is geen sprake van eene duurzame, innige betrekking tusschen den scholier en den meester, die hem lezen, schrijven en rekenen leerde.

Willen wij die goeroe's leeren kennen, aan wie onze ouders inderdaad een deel ouzer opvoeding opdragen en die dan ook blijvende aanspraak hebben op onze sembah, dan hebben wij in de eerste plaats den *goeroe ngadji* te beschouwen, en wel om te beginnen den *goeroe ngadji Koer'an*.

Niet alsof alle Iulanders zonder onderscheid met dien Koer'an-leeraar in aanraking kwamen. Er zijn gewesten, vooral Soendasche, maar ook Javaansche, waar allen, zoowel de zoon van den meest wereldschen pijaji als die van den armsten en minst ontwikkelden désaman, alvorens iets anders te leeren, een of meer jaren met het *ngadji* bezig gehouden worden; in vele streken echter zijn de kleine lieden talrijk, die uit onwetendheid of sleur hunne kinderen niet naar den goeroe ngadji zenden, en eveneens talrijk de pijaji's, die uit bezorgdheid voor de loopbaan hunner zoons al de leerkracht van dezen voor de school bewaren. Ik heb een regent gekend, bij wien vele mannelijke en vrouwelijke bloedverwanten inwoonden: de eenige, in de kaboepatén, die zonder fout een gedeelte van de soerat *koelhoe* (een der kleinste en bekendste hoofdstukken van den Koer'an) kon opzeggen, was een béo. Maar zoo iets is toch zeldzaam.

De bemoeienis der ouders met het *ngadji Koer'an* hunner kinderen is alweder zeer verschillend. In de meeste kampongs vindt men wel den een of ander, die zich met meer of minder ijver op het onderwijzen der kleinen in die kunst toelegt. Nu bepalen sommige ouders zich ertoe,wanneer hunne jongens al wat groot en woelig worden, bijv. tot hen te zeggen: „waarom gaat ge niet behoorlijk *ngadji* zooals andere jongens?” Deze met eenigen nadruk uitgesproken aansporing heeft soms ten gevolge, dat de knaap voor het eerst naar den goeroe gaat en zonder verdere inleiding of na een kort gesprek met dien leeraar zich bij de andere ngadjende jongens uit zijne kampong aansluit om voorts het onderwijs min of meer geregeld te volgen. Jongere broertjes worden veelal, wanneer men

hun tijd van beginnen gekomen acht, aan de oudere medegegeven naar den Koer'an-leeraar.

Anderen brengen zelf hunne zoons met min of meer plechtigheid bij den goeroe, waarbij dan wel een of ander geschenk wordt medegenomen, en bevelen de knapen met eene kleine redevoering den leeraar aan. De Javanen vooral houden ervan bij zulke gelegenheden naar de mate hunner begaafdheid welsprekend te zijn.

Er zijn ook vele pijaji's, die hunne kinderen dit eerste godsdienstonderwijs tehuis laten genieten, waartoe zij dan een of anderen hadji of een als ervaren bekend lid van de kaoem ten hunnen ontbieden. En is het hun daarbij hoofdzakelijk te doen om van de zaak af te zijn, dan weet een handig hadji den knaap in twee maanden of zelfs minder door den geheelen koer'an-cursus heen te werken. Dat op die wijze in weinige jaren zelfs het geringste spoor van dat genoten onderwijs is uitgewischt, spreekt van zelf.

Men denke echter vooral niet, dat zulk eene onverschilligheid bij de pijaji's algemeen is; integendeel. Lang niet zeldzaam is het dat zij, evenals vele mindere Inlanders, hunne zoons naar een andere plaats zenden om Koer'an-onderwijs te ontvangen. Dit geschiedt niet alleen, waar een elders gevestigd goeroe boven de leeraren ter woonplaats der kinderen in kennis of geschiktheid uitmunt; het hoofddool is de verwijdering der knapen uit hunne gewone omgeving, waar zij al licht niet zoo geregeld bij hun nieuwe werk zouden blijven en te zeer verleid worden om te blijven spelen.

Ook met het oog op het gedrag der jongens gedurende dien Koer'an-leertijd acht men verplaatsing gewenscht. Dikwijls toch gaat met dat onderwijs het leeren van eenige hoofdzaken uit de praktijk van den godsdienst gepaard, als is het maar dat de goeroe zijne leerlingen dagelijks op de vijf *wektoe's* geregeld laat sembahjangen. Nu gaat het moeilijk, een minder ijverigen knaap, met kracht tot deelneming aan die plechtigheden aan te drijven,wanneer zijne ouders of andere huisgenooten zelf vaak zeer natalig zijn in opvolging dier godsdienstige voorschriften. Van zelf worden zij daarentegen tot geregelde beoefening dier zaken genoopt door het verblijf in een *pondok*, waar alle werkzaamheden met het oog op de vijf wektoe's zijn verdeeld en de sembahjangs gemeenschappelijk in de langgar worden gehouden.

Zoo vindt men dan zelfs zoons van voorname pijaji's gedurende eenige maanden met een aantal désa-jongens een klein vertrek in den *pondok* deelend; al spreekt de kjahi hen met *sampéjan* (u) aan, wat niet altijd gebeurt, en al vergeten de andere knapen den afstand nooit geheel, toch zijn die pijaji's-kinderen daar meer dan

ergens elders op gelijken voet met den kleinen man, en kunnen daar veel zien en hooren, waarvan zij in andere omstandigheden zelden vernemen. Ook is dit tijdperk in hun leven vaak het eenige, waarop zij de uiterlijkheden van hunnen eigen godsdienst van naderbij leoren kennen en gemeenzaam worden met uitdrukkingen en denkwijzen, die bij een groot deel van hun volk gangbaar zijn.

Eens bezocht ik een mijner neven, den zoon van een regent, die zelf later tot patih is opgeklommen, tijdens hij in den pondok was. Deze tamelijk verwendo achtjarige knaap moest daar niet slechts 's morgens vóór zonsopgang sembahjangen, den pondok helpen schoonvegen, den ganschen ochtend Koer'an oplezen, maar bovendien 's middags zijn eigen brandhout hakken om zijne rijst te koken, die hij met de allereenvoudigste toespijken, gezamenlijk met zijne kamergenooten, in de pesantrèn-keuken at!

Over de inrichting dier pondoks hoop ik later meer te vertellen, wanneer ik het weinige ga mededeelen, dat ik aangaande het onderwijs in de kitabs weet; want dat kitab-onderwijs beslaat bij de pesantrèn eene belangrijker plaats dan het leeren oplezen van den Koer'an. In mijn volgenden brief zal echter het Koer'an-leeren, zooals dat aan huis, bij den kampong-goeroe of in den pondok plaats heeft, nader worden beschreven.

XIII

Het koer'an-onderwijs, dat de meesten onzer in hunne jeugd genieten biedt al zeer weinig aan, dat door Europeanen zal worden gewaardeerd. Nog herinner ik mij, dat mijn contrôleur, toen ik hem verhaalde van de regentswoning, waarin een béo de eenige was, die een klein stukje koer'an kon opzeggen, spottend opmerkte: „dat heele koer'an opzeggen is ook niets anders dan béo's werk."

Inderdaad verlangt de godsdienst van ons niet, dat wij den koer'an verstaan; dat zou ook een bijna onmogelijke eisch wezen, want zelfs santri's, die jaren lang Arabisch geleerd hebben, verstaan slechts met moeite en met voortdurend behulp von tapsir-boeken (commentaren) iets van den inhoud van Allahs woorden. Maar in de seinbahjangs, die wij allen eigenlijk vijfmaal daags moeten doen, behoort minstens het eerste hoofdstuk van den koer'an, de *Fatiha*, en liefst nog een ander hoofdstuk daarenboven, zonder fout te worden opgelezen. Ook wordt bij een sterfgeval de geheele koer'an voorgedragen, waarbij weder de geheele waarde der plechtigheid van de juiste uitspraak en den waren toon afhangt, en zoo zijn er

nog enkele gelegenheden meer, waarbij dat voordragen is voorgeschreven. Eindelijk wordt het nu eenmaal als een plicht van ieder braaf Mohammedaan beschouwd, dat hij ten minste eens in zijn leven de 30 *djoex* of afdeelingen, waarin ons heilig boek is verdeeld, naar den eisch der kunst opzegt.

Een ander doel dan dit stelt men zich bij dat onderwijs niet, en van daar dan ook, dat het volstrekt niet als een gebrek wordt beschouwd, dat de knapen, om met mijn contrôleur te spreken, als béo's te werk gaan, ja dat de meeste *goeroe ngadji koer'an* zelve het antwoord schuldig blijven op de vraag naar de beteekenis van een of ander koer'an-vers. Van het nut dezer werkzaamheid in den gewonen zin des woords is dan ook bij ons geen sprake; wij volgen het voorschrijf van den godsdienst op zonder dat wij noodig achten, de strekking daarvan te begrijpen, hetwelk trouwens ten aanzien van vele andere godsdienstige voorschriften eveneens geldt.

De gevvolgde leerwijze is ook al zeer weinig stelselmatig. Soms leert men eerst afzonderlijk het Arabische alfabet, maar dikwijls wordt zelfs die kennis slechts gaandeweg opgedaan onder het spellen van de eerste koer'an-verzen, die men op te zeggen krijgt. Men begint dit lezen met het eerste hoofdstuk, de in elke sembahjang onmisbare *Fatiha*, die men woord voor woord spelt en dan woord voor woord zoolang den goeroe nazingt, totdat men de voor ons zoo groote moeilijkheden der uitspraak van de Arabische klanken tot tevredenheid van den leeraar te boven is gekomen.

Opzettelijk zeide ik: nazingt, want men leest Allahs woord nooit zonder *lagoe*, en de goede naam van een goeroe hangt daarom mede af van de schoonheid van zijn stemgeluid en van den aangenaamen klank der lagoe's, die hij meester is. Meer dan op de *lagoe* komt het echter op de uitspraak aan, die aan zeer fijne regelen onderworpen is. De oplezing van koer'an-verzen met fouten in enkele klanken maakt het geheel ongeldig, en wie zich voortdurend aan zulke fouten schuldig maakt zonder krachtig streven naar verbetering, begaat eene zware zonde.

Heeft men de *Fatiha* goed geleerd, dan gaat men de *Toeroetan* gebruiken. De koer'an is, zooals ik reeds zeide, in 30 *djoex* verdeeld, die men ook afzonderlijk koopen kan; op Java noemt men elke *djoex* naar de aanvangswoorden. Zoo heet de eerste *djoex Alip Lam*, omdat met die woorden het tweede hoofdstuk van den koer'an begint; het eerste hoofdstuk, de *Fatiha*, laat men als het ware buiten rekening; zoo heet de laatste *djoex 'Amma* of zooals het door Javanen gemeenlijk uitgesproken wordt: *Ngamo*, en deze 30^{ee} *djoex* is het, die men in de *Toeroetan* vindt. Men begint daarin

echter niet met de eerste soerat van dien *djoex*, maar met de kleinste hoofdstukken, die men achteraan vindt, en men leert die op dezelfde wijze eerst spellen, dan woord voor woord uitspreken en eindelijk geregeld opzingen als tevoren de Fatiha.

Een eenigszins begaafd leerling behoeft echter niet de geheele *Toeroetan* tot het einde toe op die langzame wijze door te werken. Bemerkt de goeroe, dat hij voldoende aan de Arabische klanken en de spelling gewend is, dan zingt hij hem een geheel vers, ja langzamerhand meer verzen in eens voor, en de jongen zingt dit zoolang na totdat de goeroe geene fouten meer hoort, om het dan later zonder leiding eindeloos te repeeteeren.

Na beëindiging van de *Toeroetan* gaat men den koer'an op de vluggere wijze, waarvan wij het laatst spraken, van het begin tot het einde opzingen; hoe verder men komt, des te grooter worden de stukken, die de goeroe ineens voorzingt. Er zijn wel bijv. pijaji's kinderen, die om van de zaak af te komen, den geheelen koer'an doorsnellen in een paar maanden, maar er zijn ook anderen, die een of twee jaren lang ijverig werken om *tamat* te worden; d. i. den koer'an tot het einde doorgezongen te hebben. Ja, enkelen beginnen na de eerste voltooiing nog eens van voren af aan, om te zien of zij nu alle vroeger ondervonden moeilijkheden inderdaad hebben overwonnen, en doen dus tweemaal achtereenvolgens *katam* of *chatam*, zooals men dat opzingen van den geheelen koer'an noemt.

Het koer'an onderwijs wordt uit den aard der zaak aan elken leerling afzonderlijk gegeven. Wel verzamelen zich de scholieren hetzij in een langgar of ander vertrek of in het voorhuis van den goeroe, maar een voor een zetten zij zich tegenover den leeraar, om gedurende $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{2}$ uur onder zijne leiding hunne taak op te zingen, en terwijl één jongen onder handen van den goeroe is, zitten de anderen, elk voor zich, maar allen met luider stem, hetzij de taak van gisteren te repeeteeren of het zooeven door den goeroe verbeterde verder te oefenen. Men hoort dus in zulk eene langgar een recht verward mengelmoes van geluiden, maar daar de knapen van jongs af gewend zijn, alleen naar zichzelve te luisteren, hindert die verwarring hen bij hunne oefeningen niet.

Over de directe vruchten van het *ngadjî koer'an* hebben wij reeds met een enkel woord gesproken. De jongen, die *tamat* is geworden, die eens of meermalen *katam* heeft gedaan, kan behoorlijk zijne sembahjangs verrichten, hij kan, als zijn vader sterft en hijzelf de kunst inmiddels niet verleerd heeft, de voldoening smaken met eigen mond ten behoeve des overledenen een gedeelte van den koer'an, al was het alleen maar de soerat *Jasin*, opzingen; de ouders, die

hem lieten *ngadji*, smaken de tevredenheid van hunnen plicht als opvoeders wel volbracht te hebben, daar zij hunne jongens niet zonder eenige kennis van den godsdienst lieten opgroeien. Zelfs ouders, wier zoons niet verder dan de *Toeroetan* kwamen en daarna wegens bezigheden van het *ngadji* werden afgehouden, gevoelen toch, beter hun plicht gedaan te hebben dan zij, wier kinderen zelfs geene *Fatiha* kunnen opzeggen. Des te groter wordt die tevredenheid met zichzelve, wanneer met hetgeen mijn contrôleur béo's werk noemde, nog eenig onderricht in de hoofdplichten van den Islam gepaard gaat.

Dit aanvullend onderricht wordt dikwijls ook daar verstrekt, waar zelfs geene kleine kitabs als leiddraad gebezigt worden. De hoofdzaken van den *iman* (hetgeen men gelooven moet) en van den *islam* (hetgeen men doen moet) worden door de scholieren van buiten geleerd, hetzij alleen in het Javaansch of ook in het Arabisch. Eenige andere formules, die bij de sembahjangs te pas komen, bijv. de *tasjahoed* worden door hen eveneens den meester nagezegd, en bij vele goeroe's wordt dagelijks of althans een paar malen in de week de leertijd besloten met gemeenschappelijke *poedjians* of *dikirs*, waardoer de jongens een en ander leeren opzeggen, dat ook bij slametans of sidekahs pleegt te worden gebruikt.

Het spreekt van zelf, dat deze directe vruchten bijna geheel verloren gaan voor hen die, zooals zeer vele pijaji's, in hun verder leven, althans zoolang zij een ambt bekleeden, de vervulling hunner godsdienstige plichten geheel nalaten of beperken tot zeldzame gelegenheden, zooals die van de jaarlijksche feesten, algemeene rampen enz. Ook met de indirecte voordeelen van dit eerste onderwijs is dat het geval.

Wij worden gewend aan het hooren en uitspreken van klanken, die voor een Inlander uiterst moeilijk zijn en die dan ook een Javaan op later leeftijd niet bemeesteren kan, als hij niet als jongen de koer'an-school heeft doorlopen. Een aantal in den koer'an telkens terugkeerende woorden en uitdrukkingen, die voor een deel in de kitabs worden aangehaald of tot de dagelijksche, met Arabisch opgevulde taal der santri's behooren, prenten zich in ons geheugen. Alles weliswaar zonder eenig begrip, maar hoeveel leert men ook niet op de school van buiten, dat men eerst veel later gaat begrijpen nadat men andere zaken erbij heeft geleerd!

Deze vanzelf in het geheugen gekomen zaken komen dengene uitstekend te pas, die later eigenlijk onderwijs in den godsdienst zal ontvangen, die naar een *pondok* of *pesantrén* gaat. Maar alweder, wie na eenig weinig koer'an-onderwijs de Arabische èlmoe's

laat varen, heeft ook aan die in zijn geheugen bewaarde klanken niets, en den niet beoefenenden pijaji rest van zulk een onderricht op later leeftijd dan ook meestal slechts de moed om (meestal mislukkende) pogingen aan te wenden om aan een gezelschap van santri's den indruk te geven, dat ook hem hunne wetenschap niet heel vreemd is gebleven.

Gewoonlijk geeft het koer'an-onderwijs aanleiding tot een of meer slametans; deze en de verhouding van den koer'an-goeroe tot zijne leerlingen bespreken wij in een volgenden brief.

XIV

De goeroe *ngadjî koer'an* heeft tot op zekere hoogte aanspraak op den eerbied, die behalve aan ouders, schoonouders en den vorst, slechts aan den leeraar toekomt. Vooral geldt dit, wanneer hij het tevens is, die later voortgezet godsdienst-onderwijs geeft. Maar ook al onderwijsst hij alleen hetgeen mijn contrôleur béo's werk noemde, dan wordt hij toch in vele streken door het kind en deszelfs ouders geëerbiedigd.

Vader of moeder, die het kind bij zijne eerste schreden naar de koer'an-school begeleiden, nemen vaak eenig geschenk voor den goeroe mede, waarvan de aard naar plaatselijk gebruik afwisselt.

Eenig geld, wat pisang of andero eetwaren worden hem aangeboden, en de bedoeling van dergelijke huldeblijken is niet alleen, den meester te prikkelen tot ijver bij het onderwijs, maar vooral niet minder om zijn gebed te doen strekken tot vermeerdering der scherpzinnigheid van den knaap. Meer nog dan het gebed der ouders moet dat van den goeroe helpen, want hij is *toekang dongo*: zijn leeftijd en zijne kennis maken hem tot een bidder van ambacht.

„Helderheid” of „scherpte van hart” noemt men in de Inlandsche talen de bevattelijkhed van den leerling, en om deze te bevorderen wendt men, behalve het zooeven genoemde, allerlei middelen aan die grootendeels in bijgeloof gegrond zijn.

Bij de Soendaneezen vast de zwangere vrouw bijv. des Maandags en des Donderdags en zet zij deze onthouding ook na de geboorte van het kind zooveel mogelijk voort, totdat het kind koer'an gaat leeren, opdat het „helder van hart” worde. Sommigen bieden den leeraar, wanneer zij hem den knaap „overgeven”, behalve de niet-zinnebeeldige spijzen, ook een spiegeltje en een of meer naalden aan, als zinnebeelden van de „helderheid” en de „scherpte”, die men verlangt.

Ook geeft men den goeroe in den eersten leertijd van den jongen wel een ander verlichtingsmiddel ten geschenke, namelijk olie voor de lamp. Of de moeder laat den knaap met zijne schoolmakkers nu en dan *tjengkaroek* eten. Velen mijner lezers zullen wel weten, dat de eenvoudige Javaan, bij wien het op de kleinigheden aankomt, zijne van de maaltijden overgeschoten rijst soms in de zon of op het vuur droogt en die harde niet licht verzurende rijstkorrels bewaart om ze te gelegener tijd, met klapperolie gebraden te nuttigen. Het gemakkelijk naar binnen glijden dezer spijns beschouwt men als zinnebeeld der gemakkelijke opneming van het onderwezene in het verstand dergenen, die ervan eten, en zinnebeelden van dezen aard worden, gelijk wij vroeger zagen, door het Inlandsch bijgeloof als hulpmiddelen beschouwd.

Niet altijd, maar dikwijls toch worden bij een of meer rustpunten in het koer'an-onderwijs kleine slametans gegeven, bij voorbeeld wanneer de leerling in de *Toeroetan* (waarin, gelijk wij zagen, het laatste der 30 deelen van den koer'an met omgekeerde volgorde der hoofdstukken voorkomt) het hoofdstuk *lam jakoenil* bereikt heeft, dat is het naar de beginwoorden aldus genoemde 98de hoofdstuk. De naam der zoete, uit rijstmeel en Inlandsche suiker met klapper bereide spijns, die bij deze gelegenheid aan de schoolknapen wordt gegeven, is *intil*, rijmt dus op den naam van het koer'an-hoofdstuk en heeft bovendien de beteekenis van „gehoorzaam volgen” of klinkt ten minste bijna evenals een woord, dat die beteekenis bezit. Andere eetwaren, die men soms daarbij voegt, hebben in hare namen dergelijke zinnebeeldige kracht.

De spijzen worden óf door de moeder tehuis bereid en dan naar den goeroe gebracht, die zelf eene belangrijke portie ontvangt, de rest aan zijne scholieren voorzet en (wat de hoofdzaak is) alles wijdt door zijn gebed, gemeenlijk de voor alle doeinden geschikte *dongo selamet*; óf men geeft eenig geld aan den goeroe, waarvoor diens echtgenoot dan de regeling der zaak geheel op zich neemt.

Is de leerling bijna *tamat* geworden, d. i. heeft hij haast den geheelen koer'an doorgelezen, dan geeft de goeroe hiervan aan de ouders kennis, want het onderwijs heeft zijn doel bereikt en de tijd is daar om eene slametan voor te bereiden, die den naam van *kataman* draagt, naar het *katam*, het beëindigen van de volle dertig *djoex*. Voor deze slametan braden velen eene geheele kip, welker ledematen men niet breekt en die men met andere spijzen opvult; dit gerecht heet *opor*. Daarbij komt de gewone rijst met toe-behooren, maar bovenal een schotel *woedoek*, d. i. die eigenaardige

rijstbereiding, die men als de geliefkoosde spijs beschouwt van den *rasoeloelah*, den gezant van Allah, Mohammad.

Ieder, die wel eens naar bijzonderheden betreffende *slametan*'s gevraagd heeft, hoorde zeker vaak van *rasoelan* of *ngrasoelaké* spreken. Men duidt daarmede de heilmaaltijden aan, waarbij onder meer aan den *rasoeloelah*, zooals men het noemt, „eten wordt aangeboden". De santri's weten zeer goed, dat de gezant van Allah na zynnen dood niet meer eet en zij beschouwen dan ook het *rasoelan* meer als eene bijzondere aanroeping van de tusschenkomst (*sapa'at* of *sapangat*) des profeets bij God om zegen voor ons af te smeeken. Maar de groote menigte stelt zich voor, dat de *rasoeloelah* de fijne, als het ware geestelijke bestanddeelen van de woedoek-rijst inderdaad geniet, gelijk ook andere profeten en wali's (heiligen) naar de verbeelding der Javanen mede genieten van de heilmaaltijden, waarbij hun een schotel hunner lievelingsspijs wordt opgedragen; die ge-rechten zijn alle in de primbons opgeteekend.

Behalve de onmisbare *woedoek* behoort bij het *rasoelan* eigenlijk nog een bijzonder gebed, de *dongo rasoel*, waarin de lof van den gezant van Allah geprezen wordt, maar die zeer moeilijk te ont-houden is, zoodat vele minder kundige bidders ze maar vervangen door de *dongo selamet*.

Ook deze heilmaaltijd wordt veelal in de langgar of in het huis van den goeroe gehouden, en de gasten zijn de schoolmakers van hem, die *tamat* is geworden. Het komt echter ook voor, dat men de *kataman* uitstelt totdat de jongen besneden wordt en verbindt met het besuïdenisfeest, waarvan, gelijk men weet, overal veel werk wordt gemaakt. Dan wordt de goeroe ten huize der ouders genoodigd en legt de leerling onder zijn toezicht en in tegen-woordigheid der genoodigde bloedverwanten en vrienden proeven zijn bekwaamheid af.

Men laat hem dan het laaste stukje van den koer'an, van het hoofdstuk *waddhoeha* (93) af luide opzingen, en tegen het einde stemmen de deskundige aanwezigen met zijne voordracht in en voegen daaraan ten slotte gemeenschappelijk onder leiding des leeraars opgezegde lofprijzingen en gebeden toe, die men wel *tahlil* of *dongo katam* noemt. Een geleerd hadji vertelde mij, dat de eigenlijke bedoeling der *dongo katam*, die ook *dongo arwah* heet, is: de belooning, die Allah op het opzingen van den koer'an en van lofprijzingen heeft gesteld, op te dragen aan de geesten der profeten, der heiligen en der vromen van alle tijden, en dat men door deze opdracht hopen mag op de voorbede van al deze personen voor zijne eeuwige zaligheid. Maar de Javanen begrijpen die be-

doeling meestal niet en vragen er niet naar; als bewijs hiervan zou ik menige slametan kunnen aanhalen, waarbij ik de dongo katam hoorde bidden zonder dat een der aanwezigen tevoren iets uit den koer'an opgelezen had.

Na de *kataman* houdt bij velen elke betrekking tusschen den koer'an-goeroe en diens leerling op, tenzij deze bij denzelfden leeraar voortgezet onderwijs gaat genieten. In menig gewest echter, en vrij algemeen geldt dit voor West-Java, is de band tusschen meester en scholier inniger.

Zoo maken in laatstbedoelde streken de ouders er eene gewetenszaak van om den knaap van koer'an-goeroe te laten veranderen zonder dringende redenen; eenmaal hun kind voor dit onderwijs aan een bepaald persoon „overgegeven” hebbende, achten zij zich verplicht, het tot het *katam* toe bij hem te laten. Verder bestaat daar de gewoonte, dat men de *pitrah* aan zijnen koer'an-leeraar schenkt, niet slechts (gelijk dit ook bij meerdere losheid van den band tusschen leeraar en leerling geschiedt) zoolang het onderwijs duurt, maar zoolang de goeroe nog leeft en men weet, waar hij zich bevindt. Dit gaat zoo ver, dat velen die *pitrah* zenden of zelve brengen naar het van hne woonplaats op grooten afstand gelegen dorp des leeraars, en wanneer de adat medebrengt, dat zij aan den modin of lebé van hun eigen kampoeng *pitrah* afdragen, dan betalen zij deze godsdienstige belasting tweemaal, want den goeroe laat men niet ledig zitten.

Mijne lezers weten waarschijnlijk, dat de godsdienst ons verplicht om tegen het einde der jaarlijksche poeasa voor ons zelve, onze vrouwen en kinderen per hoofd een bedrag van ongëveer 5 kati's bras aan armen en behoeftigen te geven. De adat brengt mede, dat de storting dezer *pitrah* meest plaats vindt in handen van den modin of lebé van de kampoeng, die dan eigenlijk voor de juiste uitdeeling behoorde te zorgen, en de wet van den godsdienst gebiedt, aan vrome, in den godsdienst ervarene behoeftigen boven anderen de voorkeur te schenken. Wegens laatstgenoemde bepaling komen voor de *pitrah*, die men buiten tusschenkomst van lebé of modin uitdeelt, de goeroe's en santri's allereerst in aanmerking.

Voor een pasgeboren kind geeft men de *pitrah* aan de vroedvrouw, en zet dit dikwijls voort tot dat het kind koer'an gaan leeren; daarna komt de goeroe aan de beurt.

Overigens hangt de belooning van den koer'an-leeraar van het goedvinden der ouders af, al schrijft de plaatselijke adat ook wel enige regelen voor. Op de eene plaats plegen de leerlingen bijv.

elken Donderdag een paar centen mede te brengen; op de andere geven de ouders ineens bij de kataman eene geldelijke beloonding voor het geheele onderwijs; vele behoeftige leerlingen geven niets. Wordt het koer'an-zingen buiten de woonplaats der ouders in den *pondok* geleerd, dan geldt dezelfde verhouding, die in het algemeen tusschen den *goeroe pesantrèn* en zijne santri's bestaat en waarop wij later terugkomen.

Zoo geniet dus de *goeroe ngadji Koer'an* wel een deel van dien eerbied, die naar de Javaansche opvatting aan den goeroe als één van het vijftal verschuldigd is; echter maar een deel, en zelfs dit niet overal. Om dit gedeelte van den plicht van eerbied eenigermate naar recht te behandelen, zal ik dus, zoover mijne zeer geringe kennis op dit gebied het toelaat, het godsdienstonderwijs in zijn geheelen omvang moeten bespreken.

XV

Wanneer ik sprak van mijne onwetendheid ten opzichte van het onderwijs in de Arabische *elmoe's*, dan denke de lezer daarbij niet aan overdreven bescheidenheid. Om alle vermoedens van dien aard weg te nemen, voeg ik erbij, dat ik onder de *pijaji's* als een halve santri gold, daar de kennis der meesten hunner nog veel lager staat dan de mijne. En wanneer ik althans eenige bekendheid mot de werkzaamheid der *goeroe ngadji kitab* heb opgedaan, dank ik dit — hoe wonderlijk het moge klinken — aan mijnen contrôleur.

Mijn contrôleur sprak niet slechts gaarne over deze zaken, hij wist er meer van dan de meeste Inlandsche ambtenaren, en hij greep elke gelegenheid aan om te weten te komen, wat er van dien aard in zijne afdeeling bestond. Zoo moest ik hem naar de meeste *pondok's* vergezellen en werd hij een goede kennis van bijna alle *kjahi's* in den omtrek.

In den beginne stelde hij mij naar aanleiding van die bezochten dikwijls vragen, waarop ik dan tot zijne verwondering meestal het antwoord schuldig bleef. Allengs begon ik mij te schamen over mijne diepe onkunde ten aanzien van de *pesantrèn's* en den zoo belangrijken invloed, dien zij oefenen op het denken en leven van ons volk. Nu was het veel te laat voor mij om deze tekortkoming in mijne opvoeding werkelijk in te halen; ik had daartoe het voor mijne ambtenaarsloopbaan noodige werk moeten verzuimen. Maar ik veronachtzaamde dan toch sinds dien tijd geene gelegenheid om met santri's op eenigszins intiemen voet te geraken, hen over hun

pesantrèn-tijd uit te hooren, hunne kitabs machtig te worden en met hunne voorlichting althans de eenvoudigste daarvan, die natuurlijk tevens de meest algemeen gebruikte zijn, eenigermate te verstaan.

Zoo doende kon ik in later tijd mijnen contrôleur dikwijls inlichten, want mij viel het uit den aard der zaak gemakkelijker dan hem, in die mate het vertrouwen der santri's te winnen, dat zij alle angstvalligheid en terughoudendheid lieten varen, te meer daar ik verscheiden santri's onder mijne eigene familieleden heb. Op die wijze werd ik, in verband met de algemeene onkunde der pijaji's, onder de Inlandsche ambtenaren een soort van santri, zij het ook een zeer gebrekig soort.

Het zooeven gezegde leidt mij van zelf tot de bespreking eener vraag, die ik dikwijls overdacht en met anderen behandeld heb, zonder de oplossing te kunnen vinden. Daar zij de opleiding van mij en mijn gelijken betreft, zal men mijne opmerkingen dienaangaande wel niet aan eigenwijsheid of bedilzucht toeschrijven.

De Europeesche ambtenaren krijgen op hunne kweekscholen te Batavia of in Holland onderwijs in de inzettingen van den Mohammedaanschen godsdienst. Weliswaar heb ik er velen leeren kennen, die daarvan slechts eene uiterst oppervlakkige kennis hadden opgedaan en geloof ik, dat zulken, die gelijk mijn contrôleur dat deed, er zich met ijver op toeleggen om die kennis aan te vullen en nuttig te maken, zeldzaam zijn. Maar toch vindt men, vooral onder de jongere ambtenaren tamelijk velen, die de hoofdbepalingen der wet van den Islam kennen en zelfs bij het hooren der namen van de kitabs, die onze goeroe's aan hun onderwijs ten grondslag leggen, vele oude bekenden uit hunnen leertijd terugvinden.

Zulke kennis kan hun van groot nut zijn, want zij opent hun den weg om met ons volksleven ook van die zijde vertrouwd te worden en zij vergemakkelijkt hun het verkrijgen en verwerken van inlichtingen over ons godsdienstonderwijs, de rechtspraak onzer pengeloe's enz. Ook maakt zij het hun licht, het vertrouwen van velen te winnen: niet het luchten dier wetenschap bij elke gelegenheid en vooral niet het schertsend bespreken van die onderwerpen, maar het nu en dan als ongemerkt toonen, dat zij de denkbeelden der bevolking eenigsins kennen en waardeeren, opent hun veler hart en mond.

Toch zal ieder toegeven, dat die kennis voor ons, Inlandsche ambtenaren, veel noodzakelijker is. De Europeesche wenden zich in de eerste plaats tot ons om inlichting, maar, wat meer zegt, de regent is belast met het toezicht op pengeloe's, goeroe's en alwat daarmede in verband staat, hij is tot op zekere hoogte voor hunne

handelingen verantwoordelijk, en de Inlandsche ambtenaren onder den Regent deelen ook dezen arbeid en die verantwoordelijkheid met hem. Hoe zal men nu toezicht oefenen op personen, wier werkkring en wier streven men in geenen deele kent? Hoe voor hun doen en laten eenige verantwoordelijkheid op zich nemen?

Zonder onbescheidenheid of overdrijsing durf ik zeggen, dat men op Java vergeefs eenen regent zal zoeken, die in dit opzicht ook maar bij benadering op de hoogte zijner taak is. Het Europeesch bestuur stelt hen verantwoordelijk en beschouwt hen zelfs veelal als hoofden van den godsdienst, de Inlandsche bevolking erkent hunne macht om zich met al hare godsdienstige belangen te bemoeien — en zij kennen in den regel de hoofdvoorschriften van hun eigen godsdienst gebrekig, missen hetgeen noodig is om de rechtspraak der pengoeloe's te beoordeelen, hebben geen begrip van hetgeen door de verschillende soorten van goeroe's wordt onderwezen. Ook bij ondergeschikte Inlandsche ambtenaren is, ik merkte het reeds op, die wetenschap meer dan zeldzaam.

Nu stelt het Gouvernement de aanstaande pijaji's op allerlei wijze in de gelegenheid om zich voor hun aanstaanden werkkring te bekwaamen. Zijn er weinigen, die het voorrecht genieten Hollandsch onderwijs te ontvangen, velen kunnen zich op de scholen voor zoons van Inlandsche hoofden bekwaamen, en voor allen staat de gewone Inlandsche school open. De voorbereiding voor het toezicht op godsdienstig onderwijs, godsdienstige bewegingen en op de rechtspraak naar de godsdienstige wetten wordt evenwel geheel aan het toeval overgelaten, hoewel alle pijaji's min of meer aan dat toezicht moeten deelnemen; en bij de benoeming van pengoeloe's of hunne ondergeschikten tasten de Inlandsche hoofden dan ook meestal in het duister.

Wie zijnen zoon voor de zooeven genoemde scholen op een behoorlijken leeftijd bekwaam wil zien, kan hem moeielijk gelegenheid geven om meer dan het allernoodzakelijkste (d. i. het voor zijn ambtelijken werkkring geheel nutteloze *ngadj Koer'an* met eenige oefening in de sembahjangs) van den godsdienst te doen leeren. Daarom vraagde ik meermalen aan mijnen contrôleur, waarom het Gouvernement, dat van zijne Europeesche ambtenaren kennis onzer godsdienstige wetten eischt, diezelfde kennis bijna onbereikbaar maakt voor de pijaji's, welke het toch met de groote verantwoordelijkheid in deze belast?

Mijn contrôleur vond die vraag zeer moeielijk. Het doen geven van onderwijs in de godsdienstige wetten aan aanstaande pijaji's van gouvernementswege achtte hij ondenkbaar, dewijl zoo iets zou

strijden met de onthouding der Regeering van bemoeienis met godsdienstzaken. Wanneer ik dan opmerkte, dat wellicht aan onze zoons op ruime schaal de gelegenheid kon worden gegeven om naar de keus hunner ouders zulk onderwijs te ontvangen, dan zeide hij, niet te weten op welke wijze dit zou moeten geschieden. Toch gaf hij volkomen toe, dat het gebrek aan alle onderwijs van dien aard zonderling moet heeten én in verband met de latere verantwoordelijkheid der pijaji's, én vergeleken met de eischen, die men in dit opzicht aan Europeesche ambtenaren stelt. En hij voegde erbij, dat de meeste hogere Europeesche ambtenaren zich van de onkunde der pijaji's op dit gebied geene flauwe voorstelling vormen.

Inderdaad heb ik zelf dikwijls bijgewoond, dat hoofden van bestuur aan regenten betreffende onderwerpen, die met den Islam in verband staan, vragen stelden, waarop dezen eigenlijk het antwoord geheel schuldig moeten blijven. Uit schaamte over deze omstandigheid geven echter sommigen voor de gelegenheid uitgedachte antwoorden, slechts weinigen erkennen ronduit er niets van te weten en zij, die inderdaad nog enige flauwe herinnering van hun godsdienstonderwijs behouden hebben, brengen veelal den grootsten onzin te voorschijn, daar zij zichzelven voor halve santri's houden.

Zoo heb ik eenen dergelijken regent eens onze wetten over de echtscheiding aan eenen assistent-resident hooren vertellen; al zijne onjuiste mededeelingen werden door een paar hadji's met *inggih!* beaamd. Nu kan men zeggen, dat zulk een gesprek geene verreikende gevolgen heeft; maar andere uitspraken der regenten hebben die wel, en hare werking kan voor het Gouvernement even nadeelig zijn als voor de bevolking.

Later, wanneer wij tot de besprekking van de strekking van het kitab-onderwijs overgaan, zal dit alles nader in bijzonderheden blijken. Voorloopig kon ik niet nalaten, alvorens mijne lezers in de *pondok* binnen te leiden, mijne gedachten te uiten over eene belangrijke leemte in de opleiding der Inlandsche ambtenaren. Behalve hier en daar op West-Java toch is het zeldzaam, dat zij de *pondok* in hunne jeugd binnentrede, en geen ander onderwijs vergoedt hun het daardoor gemiste.

XVI

Het leven in de *pondok*, waarvan de meesten mijner lezers waarschijnlijk zelden of nooit hooren, is vol van eigenaardigheden, die wel eene korte beschrijving verdienen. Vooraf zij een en ander omtrent de eenvoudige inrichting der gebouwen medegedeeld.

De eigenlijke *pondok* is de gemeenschappelijke woning der santri's; nu eens door den goeroe zelf opgericht, dan weer op gemeenschappelijke kosten en in gemeenschappelijken arbeid door de vrome bewoners eener *désa* gebouwd, wordt zij gewoonlijk door de santri's zelve onderhouden. Zij is een langwerpig vierkant gebouw van bamboe of, in rijkere streken, van hout, met een op stijlen verheven vloer van hout, geplet bamboe of rotan, welke vloer men van buiten door een ruwen trap van enige opgestapeld steenen bereikt. In het midden der korte zijden bevinden zich de deuren.

De armoedigst ingerichte pondoks zijn verder niet in vertrekken verdeeld, en ieder santri kiest daar voor zich en zijn koffertje of trommel en pakjes eene geschikte verblijfplaats. Wij zullen echter eene beter ingerichte pondok als model nemen, zooals men die in de meeste streken van Java vindt.

Daar heeft men in het midden der pondok, verbonden door de beide deuren, de gang, die dus de lengte der lange zijden van het gebouw heeft; links en rechts van dien gang gelijke aantallen afgeschoten viorkante kamertjes met lage deuren, die men slechts diep voorover gebogen binnentrede kan, en met kleine gotraliede venstertjes in den buitenwand.

De meubelen zijn zoo eenvoudig mogelijk: onder het venstertje een *dampar*, als het ware een tafel van bamboe, waarop men boeken en schrijfgereedschap leggen kan als men het, voor de dampar knielend, in sila-houding of op den buik liggend gebruiken wil en daarboven een of meer bamboe-rekken om boeken en allerlei rommel op te bergen. Nagenoeg al het overige, dat wij in de kamertjes aantreffen, is door de santri's daarin gebracht. De niet al te behoeftigen hebben hun matrasje of kleedje, de anderen hun mat, om op te slapen en soms ook te sembahhangen. Een of meer santri's tezamen gebruiken één bamboezien koker voor schrijfgereedschap. Verder vindt men in het kamertje de kleederen en de levensmiddelen, die ieder santri voor eene zekere tijdsruimte medegebracht heeft, in hunne kistjes of trommeltjes bijeen, of men ziet enkele kleedingstukken, die de eigenaars zelve pas gewasschen hebben, aan touwen in de vertrekjes ophangen. Ook heeft men in ieder kamertje eene lamp.

Voor de 8 à 10 personen, die somtijds in één kamertje moeten huizen, biedt dit eigenlijk geene voldoende ruimte, lucht en licht. Maar santri's weten zich te behelpen en een groot deel van den dag, ja soms ook van den nacht brengen zij buiten die dompige vertrekjes door. Eten, leeren, schrijven enz. doet men meerendeels daarbuiten, en zij, wien het 's nachts daarbinnen

te benauwd is, vinden zoowel in als buiten de pondok tal van luchtige plekjes.

Elke pondok en, in druk bezette pondoks, soms elk kamertje heeft een santri, die als hoofd fungeert en regel en orde handhaaft in den dagelijkschen gang der zaken. Niet zelden vindt men in den middengang der pondok als verder middel om die orde te bevorderen één of meer papieren opgehangen, waarop de reglementen, om ze maar eens zoo te noemen, geschreven staan.

Een groote pondok heeft ook eene soort voorgalerij, dat wil zeggen de houten of bamboezen verheven vloer van gang en kamertjes, zet zich ook buiten de deur een paar schreden voort en is door een afdak tegen de zon beschermd. Daar zitten de santri's dan wel alleen of onder leiding van den loerah-pondok te herhalen, wat zij bij den goeroe geleerd hebben, ja soms dient die *ambèn* ook als gehoorzaal van den goeroe. Onder den gemeenschappelijken vloer van ambèn, middengang en kamertjes huizen kippen en ander gedierte en wordt soms ook allerlei vuil weggeworpen; zindelijkheid behoort niet tot de eigenaardigheden der meeste santri's.

Van hem, die het ouderlijk huis verlaten heeft om de *kitabs* te gaan bestudeeren, zegt men, dat hij „naar de *pondok*” is; dit hoort men vaker dan „naar de *pesantrèn*”, hoewel de pondok slechts één van de gebouwen is, die men op het erf eerder goed ingerichte pesantrèn aantreft.

Eén is niet geheel juist, want druk bezoek der pesantrèn leidt tot uitbreiding van het aantal pondoks, en ik heb er wel eens tot zeven toe op één zoodanig erf gezien. Behalve de pondoks heeft men dan, tegenover de achterzijde dezer gebouwtjes eene uiterst eenvoudige keuken: een bamboezen gebouw, waar onder toezicht van den loerah pondok of soms van een afzonderlijken loerah-pawon de santri's hun eigen rijst en sajoer, gewoonlijk pondoksgewijze vereenigd, toebereiden. Een of meer oventjes van de eenvoudigste soort (bestaande uit drie steenen, zoo gerangschikt, dat de rijstpot of *kendil* daarop rusten en het hout in de ruimte daartusschenin branden kan), enige kendils, enige groote, vierkante bamboezen schotels, waarop de rijst wordt opgedaan, enkele borden voor sajoer en andere toespijken, ziedaar ongeveer al hetgeen men in de keuken aantreft.

Verder vindt men meestal op het erf een *langgar* of een *masjid* van bamboe, hout of zelfs van steen opgetrokken. Langgar noemt men die gebouwtjes, wanneer zij gebruikt worden voor de gemeenschappelijke sembahjongs der santri's en hunne gasten of in de buurt wonende vrome lieden; wordt er ook Vrijdagdienst (*djemoeah* of *djemoengah*) gehouden, dan heeten zij masjid. Beide bezigt men

dikwijs tevens als schoollokaal, waar de kjahi dagelijks zijne leerlingen ontvangt.

In de langgar vindt men in den regel eenige matten en kleedjes voor het sembahjangen, enkele koer'ans en gebeden-boeken, die men o. a. bij slametans gebruikt en koer'an-lessenaars; in de masjid bovendien een *minbar* (preekstoel) met toebehooren en een *bedoeg*, waarop bij het aanbreken der wektoe's (tijden voor de sembahjang) geslagen wordt. Voor het bijeenroepen der santri's tot het onderwijs slaat men op de kleine, houten *gentongan*, die men zoowel in de langgar als in de masjid aantreft.

Vlak bij langgar of moskee is altijd water aanwezig, zoowel voor de door den godsdienst voorgeschreven wasschingen, die men vóór het sembahjangen verrichten moet, als om bij het binnentreeden van het bedehuis eerst de voeten schoon te wassen, iets wat de santri's nooit mogen nalaten, daar zij niet gewoon zijn, hunne voeten door *troempahs* tegen verontreiniging door den betreden grond te beschermen. Al naar de plaatselijke omstandigheden is dat water van een naburig spruitje daarheen geleid of uit een put door den arbeid der santri's in een bak verzameld of wel men graaft een vijver naast de langgar of masjid. Dit water dient tevens voor de baden, die men eenvoudig tot verfrissching neemt of om het lichaam schoon te maken. Waar geen bergstroompje in de buurt gelegenheid geeft om stroomend water naar het erf der pesantrén te leiden, ziet het badwater er dikwijs verre van aanlokkelijk uit; ook hierin openbaart zich het gemis aan zin voor zindelijkheid bij de meeste santri's.

De bedehuizen zijn soms eigendom der désa en staan dan niet altijd op het erf der pesantrén, maar in dezelfs nabijheid. Zoowel in dit geval als ook bij groote pesantróns, in weerwil der aanwezigheid van langgar of moskee, is er nog een afzonderlijk schoolgebouw, dat uitsluitend voor het onderwijs gebruikt wordt en dan ook alleen, met zijn verhoogden bamboezzen vloer, aan leeraar en leerlingen gelegenheid geeft om te zitten.

Dan heeft men nog de woning van den goeroe, soms, als hij meer dan één echtenoote in dezelfde désa heeft, de woningen; ook staan daarbij wel eens huizen van zijne volwassen kinderen of andere familieleden, vooral wanneer dezen hem door het geven van onderwijs ter zijde staan. Het erf, groot of klein, is verder beplant met boomen en andere gewassen van den goeroe, aan welker onderhoud de arbeid der santri's mede ten goede komt.

Hiermede is onze beschrijving van het uiterlijk aanzien eener pesantrén afgelopen, althans voor die scholen, waarheen de leerling

eenigen mondvoorraad en wat geld medeneemt, om, als beide opgeteerd zijn, weer naar huis te gaan ter vernieuwing van een en ander. In die streken van Java, waar de van elders gekomen santri gelegenheid vindt om deel te nemen aan den veldarbeid tegen een gedeelte van den padioogst, staan op het schoolerf nog eenige loemboengs, waarin zij het aldus verworvene bewaren. Voor dezulken is het onnoodig, telkens heen en weer te reizen, maar een belangrijk deel des jaars gaat bij hen voor de studie verloren door het werken op de sawah.

Wij zijn nu voorbereid om een kijkje te nemen in het leven aan de pesantrèn; de verdeeling van den dag, de verhouding der santri's tot elkander en tot den goeroe.

XVII¹⁾

Voordat de morgen daagt, is in eene wel geordende pesantrèn alles reeds in rep en roer. Omstreeks 5 ure toch heeft de eerste sembahjang plaats, en vóór dien tijd moeten de santri's de daartoe vereischte wasschingen verricht hebben, welke zij gewoonlijk door een bad doen voorafgaan. Langslapers worden door hunne wakkere gezellen of door den loerah pondok gewekt, en zij, die in weerwil van zulke aansporingen achterblijven, ondergaan op sommige scholen straf: hier zijn het boeten, die hun opgelegd, ginds verschillende buitengewone werkzaamheden, die hun opgedragen worden, ja op enkele pesantrèns wordt de knaap, die de sembahjongs pleegt te verzuimen, wel eens aan eene van de pondokpilaren vastgebonden en lichamelijk gekastijd.

Waar de pesantrèn een eigenlijken masjid op haar erf heeft, wordt even vóór den aanvang der sembahjang op de bekende wijze de *bedoeg* geslagen; in de langgars heeft men in plaats van die groote trom een kleine houten *gentongan* van de soort, die men in gardoë's aantreft. Op die gentongan slaat een der aanwezige santri's zoowel bij den aanvangstijd van elke sembahjang als op de leeruren, wanneer de santri's, wier beurt het is om onderwezen te worden, zich door gemeenschappelijk spel, een bezoek aan de waroeng of dergelijke laten ophouden en zich niet met den verlangden spoed naar het onderwijslocaal begeven.

De goeroe gaat zelf in de sembahjang voor; terwijl de leerlingen zich allengs in reien achter hem scharen, zingt hij achtereenvolgens de *adan* en de *kamat*, de eerste en de tweede oproeping tot de

1) Ten gevolge van eene vergissing in de volgorde der publicatie droeg deze brief in het origineel het nummer XVI*, de volgende het nummer XVII enz. Hier is de normale volgorde der nummers hersteld.

sembahjang. Is deze laatste afgelopen, dan zeggen de santri's gezamenlijk onder leiding des leeraars eene of andere *poedjian* of *dikir* op ter verheerlijking van Allah en den Gezant van Allah; ook verbindt men daarmede wel eens het opzingen van een kort begrip der hoofdwaarheden van den godsdiest, het geloof aan Allah, aan Zijne gezanten, Zijne boeken, Zijne engelen, den dag der opstanding en de voorbeschikking van alle goed en kwaad.

Na de *poedjian* verspreidt zich het gezelschap en, hetzij dadelijk daarop of na een korte tusschenruimte, beginnen de werkzaamheden. Zij, die volgens de pondok-regeling de beurt hebben, vegen daar den middengang en het voorgalerijtje schoon; anderen vullen de waterbakken, waar geen stroomend water voor baden en reinigingen aanwezig is; vaak zijn ook eenige santri's belast met het schoonhouden van het erf. Laatstgenoemde bezigheid heeft niet veel te beteekenen, wanneer inderdaad alleen het schoonhouden bedoeld wordt, want wij hebben reeds gezien dat de santri's en goeroe's gewoonlijk zeer lage eischen van zindelijkheid stellen. Waar echter de goeroe min of meer belangrijke aanplantingen heeft, wordt niet zelden alle arbeid, welken die vereischen, aan de santri's opgedragen.

Nu is het niet onbillijk, dat de leeraar, die geenerlei vaste betaling geniet, in dien vorm voor de aan zijne leerlingen bestede moeite wordt beloond; maar hier en daar treedt dat bijwerk wel eens te zeer op den voorgrond, en ik heb santri's gekend, die eene pesantrèn verlaten hadden, omdat hun tijd er bijna geheel door den tuinbouw in beslag genomen werd.

Terwijl die alledaagsche werkzaamheden plaats hebben of nadat zij afgelopen zijn, begint het onderwijs in de langgar, in een afzonderlijk gebouw (*pemoelangan*), of in de woning van den goeroe, en dit duurt dan veelal voort tot tegen de tweede sembahjang, die van den *lohor*, die juist na den middag gehouden wordt.

Op pesantrèns, waar ook het koer'an-zingen of de eerste beginselen der godsdienstige vakken worden onderwezen, komen de leerlingen in den voormiddag gewoonlijk één voor één tot den goeroe, die met elk hunner begint, waar hij den vorigen dag is blijven staan. Zij, die reeds aan de beurt geweest zijn, keeren naar de pondok terug om de met den goeroe behandelde taak te repeteeren en zich verder op eigen gelegenheid of onder leiding van den loerah of van knappe medeleerlingen te oefenen. De anderen wachten bij den leeraar met hun boek in de hand het tijdstip af, waarop hij hen tot zich roept.

Even vóór de middag-sembahjang begint de rust; in de keuken is intusschen de rijst met toebehooren gereed gemaakt en, pondoks-

gewijze vereenigd, vallen de santri's op de spijzen aan, waarna elk gezelschap te zorgen heeft, dat het gebruikte materiaal weder schoon gemaakt op zijne plaats komt. De gentongan roept allen dan al spoedig ter godsdienstoefening bijeen, en, is die volbracht, dan gunt menigeen zich eenige oogenblikken slaap. Zeer vlijtige santri's studeeren ook in dien tijd door of houden zich met allerlei noodzakelijk werk bezig, als het wasschen of verstellen hunner kleeren, het afschrijven van kitabs enz.

Het zooeven genoemde middagmaal is de eenige eigenlijke maaltijd der santri's. Des morgens eten sommigen in het geheel niet, anderen gebruiken voor een paar duiten van die spijzen, die door rondventende lieden of in naburige waroengs verkocht worden; alleen zoons van gegoede ouders veroorloven zich de weelde van thee of koffie te koken. Des avonds voeden zich de hongerigen, afgezien van kleine snoeperijen, met de koude resten van het middagmaal.

Nog driemaal na den middag roept de gentongan alle santri's naar de laanggar: voor de sembahjang van den *ngasar* omstreeks half vier, voor die van den *magrib* omstreeks zes ure, en voor die van den *ngiso* tusschen zeven en half acht. In de tijdsruimten, die tusschen twee sembahjangs verlopen, wordt weder onderwezen en het geleerde herhaald. Santri's, die reeds groote of moeilijke kitabs bestudeeren, worden, in gezelschappen vereenigd, door den goeroe ontvangen; de goeroe leest hun den in behandeling genomen kitab met vertaling voor en voegt de noodige verklarende opmerkingen daaraan toe.

De keuze der kitabs hangt voor een deel af van wat zich al of niet in de boekerij van den goeroe bevindt en wat hij zelf in zijnen leertijd al of niet door zijne goeroe's heeft hooren verklaren; maar ook de wenschen der meer gevorderde leerlingen hebben op de keuze invloed, en zeer bekwame goeroe's behandelen al hetgeen door hunne santri's wordt verlangd, mits dezen een voldoend aantal exemplaren van de gekozen kitabs bijeen weten te brengen.

Ook na den *ngiso* vindt men nog santri's aan den arbeid, maar niet lang, want daar het in de pesantrèn zeer vroeg dag is, leggen de meesten zich ook vroegtijdig ter ruste.

Alleen in zeer kleine pesantrèns slapen allen des nachts; op scholen van eenige beteekenis wordt geregeld wacht gehouden. Bij beurten, die door den loerah pondok bepaald worden, vervullen elken nacht twee à vier santri's van elke pondok dien wachtdienst. Zulke pesantrèns toch vormen geheele kampongs op zichzelve en hebben dus dezelfde behoefté als andere kampongs aan bewaking van orde en veiligheid.

De wakers hebben in de pondoks toe te zien, dat geene santri's zich aan ongeregeldheden schuldig maken of door onvoorzichtige behandeling van lampen brandgevaar doen ontstaan; zij hebben bij hunne rondes op het erf te waken, dat geen vreemd volk daarbinnen omzwerft, dat geene lichtekooien de jeugdige santri's komen verleiden, en in pesantrèns, waar de leerlingen hunne eigene padischuren hebben, worden enkele nachtwakers speciaal bij die loemboengs op post gesteld.

In de pondok-reglementen, die men dikwijls op schrift gebracht aantreft in de middengangen der pondoks, zijn vooral die wachtdiensten nauwkeurig omschreven, en hier en daar geeft de goeroe bepaalde gebeden, *dikirs* of *poedjians* op, die de wakende santri's des nachts hebben op te zingen om zich den slaap uit de oogen te houden. Ook moeten zij wel door op bepaalde tijdstippen de gentongan te slaan aan hunne omgeving het bewijs leveren, dat zij hunne taak naar behooren vervullen.

Zoo gaat in de pesantrèns de eene dag na den andere voorbij. Eenige afwisseling brengt de Vrijdag, wanneer allen zich in hun beste gewaad naar de godsdienstoefering begeven en het onderwijs eenige uren minder dan gewoonlijk beslaat; verder nu en dan eene door den goeroe gegeven slametan; de vastenmaand, die door vele santri's tehuis wordt doorgebracht; in sommige streken de padibouw, daar dan vele leerlingen de studie staken om het benodigde voor hun levensonderhoud in het volgende jaar door veldarbeit te gaan verdienen.

Nu en dan wordt de eentonigheid van het pondok-leven aangenaam afgebroken door het verschijnen van eenen gast, bijv. een familielid van een der santri's. Geene gasten trekken echter zoozeer de algemeene aandacht tot zich als nieuwe medeleerlingen. De beschrijving der komst van zulk een nieuwlen santri zal ons van zelf aanleiding geven tot bespreking der verhouding van den goeroe pesantrèn tot zijne leerlingen.

XVIII

Hetgeen de aanstaande santri op reis naar de school medeneemt, verschilt naar de streek, waarin de pesantrèn gelegen is. In sommige delen van Midden-Java valt het namelijk den santri's zeer gemakkelijk, ruimschoots in eigen onderhoud te voorzien, wanneer zij gedurende den tijd van de bewerking en den oogst der padivelden vacante nemen. Tegen een gedeelte van den oogst laten daar de eigenaars van sawahs gaarne den arbeid aan anderen, en

wel bij voorkeur aan santri's, over. Naar zulk eene pesantrèn behoeft nu de leergierige niet veel mee te nemen, want wanneer hij er komt, is er rijst genoeg, waarvan men hem gaarne tot den volgenden oogst het noodige leent.

Ook behoeven de santri's van deze scholen niet telkens huiswaarts terug te keeren om leeftocht te halen, want hunne deelname aan de padicatuur verstrekt hun voldoende inkomsten, en worden die voordeelen minder, dan vertrekken zij voor goed.

Dergelijk is de toestand in die gewesten, waar santri's in groten getale aan de vrijwillige koffiecultuur doen, in die mate, dat de studie somtijds wel eens minder hunne aandacht gaat trekken dan de koffie.

Naar deze cultuur-pesantrens komen leerlingen van heinde en verre en van zeer verschillenden leeftijd. De dikwijls lange reis wordt grootendeels te voet afgelegd; onderkomen met kost naar eigen keuze vinden zij, die eenig geld op zak hebben, tegen matige betaling in de waroengs aan den weg. Behoeftigen slapen in moskee of langgar en ontvangen eenig eten van den pengeloe of wel, wanneer zij eene pesantrèn voorbijkomen, brengen zij daar een nacht door.

Op de andere pesantrens moet de leerling al het voor hem benodigde zelf medebrengen; van daar, dat op zulke scholen de bezoekers van zeer verre zeldzaam zijn. Ja er zijn steeds beroemde leeraren, wier grote naam bijzonder ijverige santri's uit ver afgelegen deelen van Java tezamen brengt, maar de meeste ontvangen hunnen toevloed hoogstens slechts uit de naast omliggende gewesten, dikwijls alleen uit hun eigen district.

Dezulken brengen dus eenen kleinen voorraad rijst, enige kleeding-stukken en wat geld mede, waarmee zij het drie à zes maanden kunnen uithouden, en als tegen het einde van dien tijd geene zending van tehuis hen bereikt, dan gaan zijzelve nieuwe provisie halen, of, als de pesantrèn hunner eerste keuze hun niet bijzonder bevallen is, reizen ze na eene korte vacante naar eene andere heen.

De nieuwe leerling of wie hem ter schole geleidt, vervoegt zich allereerst bij den loerah van de pondok, waarin hij wenscht opgenomen te worden. Vindt hij daar oude kennissen, dan gaat de zaak van zelf; anders deelt hij dien loerah zijn verlangen mede en wordt dan voorloopig als gast opgenomen; als gast, niet van den loerah, maar van de geheele pondok. Er is namelijk gewoonlijk eene pondokkas, die deels uit boeten, deels door hoofdelijken omslag bij buitengewone gelegenheden wordt gevuld. Tot de gewone uitgaven, welke uit die kas worden bestreden, behooren die van

het onthalen van zulke personen, die volgens de adat der pesantrèn als gasten van de gemeenschap beschouwd worden.

Een, twee of drie dagen duurt de gastvrijheid voort; in dien tijd wordt echter op een vrij uur de nieuw aangekomene door den loerah bij den goeroe binnengeleid, en draagt hij in min of meer welsprekende termen zijn verzoek voor om als diens leerling aangenomen te worden. De goeroe antwoordt toestemmend, onder voorwaarde, dat de santri zich met het hier aanwezige tevredenstelle en zich gedrage overeenkomstig de hier geldende regelen, waarmede de loerah zijner pondok hem allengs wel bekend zal maken.

Santri's uit gegoede familiën bieden bij dit eerste bezoek als huldeblijk den leeraar kleine geschenken aan, als vruchten, thee of ook wel eenig geld.

Van eigenlijke betaling der goeroe's is geen sprake, want volgens de leerstellingen van onzen godsdienst is het wel geoorloofd, aan anderen voor geld te leeren den Koer'an op te zingen, maar geldt het als zeer afkeurenswaardig ander godsdienstonderwijs tegen eene afgesproken betaling te verstrekken. Aan den anderen kant worden echter de goeroe's als diegenen beschouwd, die mede de eerste aanspraak hebben op iemands vrome gaven. Zoo ontvangen zij dan geschenken bij de eerste aankomst van den santri, en eveneens zoo vaak hij van eene vacantiereis (wegen groote feesten of om nieuwe provisie te hebben) in de pesantrèn teruggekeerd is. Van elke zending der ouders aan den santri krijgt de leeraar zijn deel en tegen het einde der vasten is deze het, die de *pitrah* zijner leerlingen ontvangt. De armen geven niets of staan den goeroe, gelijk wij zagen, met hunnen arbeid bij.

Toch werkt de goeroe in werkelijkheid niet voor niets. Dikwijls dankt hij zijne pesantrèn met huis, erf en toebehooren aan een vromen schoonvader, die blijde was, zijne dochter aan eenen geleerde te kunnen uithuwelijken en den aanstaanden schoonzoon gaarne in staat stelde om zich onbezorgd aan de beoefening en voortplanting der wetenschap te wijden. Verder is de goeroe in den geheelen omtrek de meest welkome gast bij alle slametans, en de *berkats*, d. i. de daarvan medegenomen of hem later naar huis toegezonden spijzen vloeien hem in zoo ruime mate toe, dat hij er somtijds geen weg mede weet. Bij allerlei gelegenheden vraagt men hem om zijn gebed, dat alweder op eene of andere wijze betaald wordt; en in het algemeen geven de Javanen aan niemand meer vrijwillig en van harte van het beste, dat zij hebben, dan aan den goeroe.

De loerah van de pondok krijgt ook menige gave van de santri's, die iets bezitten, en dezen kunnen op hunne beurt menigmaal

rekenen op de weldadigheid van vrome désabewoners, vooral op hunne reizen, maar ook wel om hunnen voorraad eenigszins aan te vullen en hun zoo een langer verblijf in de pondok mogelijk te maken.

Onderling hulpbetoon is bij de santri's eene zaak, die van zelf spreekt, heeft de een den ander bijgestaan bij het verstellen zijner kleederen, des te vrijmoediger vraagt hij hem later eens om wat schrijfpapier, en zoo gaat het in alles. Eenzelfs verschil in rang bestaat ook in deze kleine maatschappij; de zoon van den pijaji wordt door de anderen met eenige onderscheiding behandeld, door jongelieden uit zijn eigen land zelfs bediend. Daarentegen voorziet hij nu en dan in hunne behoeften.

Ook bij de vorming der kleine gezelschappen in de pondoks, die den hoofdmaaltijd tezamen van één schotel genieten, voegt zich van zelf soort bij soort. Vijf à zes santri's vormen éénen disch, leggen hunne rijst en het weinige voor sajoer enz. benodigde geld bijeen, en een hunner zorgt voor de toebereiding.

Sommige streken van Java hebben wel eens een tijdlang den slechten naam gehad, dat de santri's op de groote pesantrèns daar zich overgaven aan onnatuurlijke zonde. Of deze geruchten niet overdreven waren en of zulke zaken nog voorkomen, is mij niet bekend.

Wel weet ik, dat vrouwen van de lichte soort zich zelden in de nabijheid van pesantrèns wagen, daar hun anders scheldwoorden en zelfs soms ruwere bejegeningen wachten.

Tot de onderlinge hulp der santri's behoort vooral ook, dat zij veel aan en van elkander leeren, zoowel van die vakken, die door den goeroe onderwezen worden als ook verder van ontelbare nuttige zaken, die iemand in het leven te pas kunnen komen. Onwillekeurig doen zij ook door hun reizen en hun verblijf aan de pesantrèn, in den omgang met Javanen van andere streken, heel wat kennis omtrent hun vaderland op, en menig santri van goeden aanleg staat in practische aardrijkskunde van Java boven menigen pijaji, die de gouvernementsschool heeft afgelopen.

Ook wanneer de santri dus in zijn latere leven koopman wordt, is zijn vroeger verblijf aan eene of meer groote scholen niet zonder vrucht voor zijn werkkring.

Zoo zullen mijne lezers thans een eenigszins voldoende voorstelling hebben van de voornaamste eigenaardigheden van het pesantrèn-leven, en wel iets willen vernemen aangaande hetgeen daar geleerd wordt. Nu schiet mijne kennis dienaangaande, bij

die van den volleerden santri vergeleken, zeer veel tekort; maar daar ik zelf toch in de eerste beginnelen onderwijs heb genoten en in mijn later leven veel met santri's heb omgegaan en hun om inlichtingen aangaande den inhoud hunner kitabs gevraagd, durf ik toch wel beproeven, des lezers weetgierigheid te bevredigen.

XIX

De voornaamste vakken van onderwijs voor elken santri heeten bij ons *Pekih* en *Oesoel*; de Pekih leert al hetgeen wij volgens den godsdienst te doen en te laten hebben, terwijl de Oesoel bevat al hetgeen wij moeten gelooven.

Zoo zal men dan ook, wanneer men aan eenen santri vraagt, wat voor boeken hij bestudeerd heeft, dikwijls ten antwoord krijgen: den kitab Pekih of den kitab Oesoel of beide. Echter meene men niet, dat onder die benamingen één bepaald boek te verstaan is. Er zijn ook op Java in gebruik zeer velerlei boeken over Pekih en Oesoel, groote en kleine, gemakkelijke en moeilijke, in het Arabisch en ook in het Javaansch geschrevene. Er zijn werken, waarin een dier vakken in zijn geheel behandeld wordt, andere, waarin van den Pekih bijv. alleen het zuiver godsdienstig gedeelte voorkomt; ook heeft men boekjes, waarin voor den aanvanger de hoofdzaken van Pekih en Oesoel bijeengebracht zijn.

Kleine werken van laatstgenoemde soort, hetzij in het Arabisch of in het Javaansch geschreven, dienen meestal als eerste grondslag bij het onderwijs; ofschoon zoowel Pekih- als Oesoel-zaken daarin voorkomen, noemen de santri's die werkjes meestal Oesoel zonder meer. Dienzelfden naam geven zij ook wel aan gebruikelijke verzamelingen van kleine werkjes, waarvan sommige Pekih, andere Oesoel behandelen, en die de santri's elk voor zich in één groot schrijfboek in bepaalde volgorde overschrijven. In tegenstelling hiermede duiden zij dan met den naam Kitab Pekih een groter werk over dit vak aan, dat eerst door meer gevorderden onder handen wordt genomen.

Algemeen pleegt echter de gewone santri dat boek, dat op zijne pesantrèn bij het onderwijs gebruikt werd, eenvoudig met den naam van het vak aan te duiden, ja dikwijls kent hij zelf noch den eigenlijken titel van het boek, dat hij meermalen ten einde heeft gelezen, noch den naam van den schrijver, ook al staan beide op den omslag duidelijk te lezen. Onze santri's hebben nu eenmaal

geene belangrijke boekerij noch eene omvangrijke boekenkennis, en voor hem is die algemeenste benaming dus volkommen voldoende.

Wel zijn op Java algemeen bekend enkele namen van leerboekjes voor aanvangers, zooals de Sitin voor den Pekih, de Samarkandi of Asmorokandi over de Oesoel en de Sapinah over beide tezamen; ook zijn er een vier- à zestal groote Pekih-werken, die zeer gevorderde leerlingen lezen, bij name aan de meesten bekend; maar toch — het was de groote plaag van mijn contrôleur, wanneer hij omtrent zulke zaken navraag deed — hoort men de meesten alleen van Pekih en Oesoel spreken en blijven zij het antwoord op nadere vragen schuldig.

Trouwens, als men dit maar eenmaal weet, doen de nadere bijzonderheden ook niet zeer veel ter zake, want, de fijne vraagpunten daargelaten, schijnt het, dat al die boeken vrij wel hetzelfde bevatten.

De Oesoel-werken, die op Java het meest gebruikt worden, leeren ons het noodige omtrent de zes hoofdzaken, waaraan wij moeten gelooien: Allah, Allahs engelen, Allahs gezanten, Allahs boeken, den laatsten dag en de voorbeschikking van al het kwade zoowel als al het goede door Allah.

Van Allah behooren wij de voornaamste eigenschappen te kennen, de twintig sipat's, zooals men ze noemt, waardoor Hij onderscheiden is van al het geschapene en oneindig ver daarboven verheven.

De engelen, zoo leeren wij, zijn door Allah geschapen om Hem als dienaars te omgeven en zijnen wil uit te voeren; zij kunnen geenerlei zonde bedrijven. De taak van den hoofdengel Djabaraïl is het, de boeken en de boodschappen van Allah aan zijne menschelijke gezanten over de brengen. Zoo hebben ook andere hoofdengelen bijzondere werkzaamheden, bijv. Azraïl is het, die als doodsendel onze zielen op den door Allah bepaalden tijd wegneemt.

In verschillende tijdperken heeft Allah aan de mensen gezanten toegezonden om hun Allahs wil en wet te openbaren en hen te waarschuwen voor den dag der opstanding, waarop zij, die niet hebben willen gehoorzamen, tot eeuwigdurende, vreeselijke straffen verwezen zullen worden. Onder die vele gezanten worden zes als de voornaamste geacht: Adam, Noeh, Ibrahim, Moesa (bij de Europeanen Mozes) Isa (Jezus) en Mohammad. Omtrent hen wordt ons geleerd, dat de door hen gegeven wetten telkens door die hunner opvolgers zijn afgeschaft, zoodat de wet van onzen profeet alle voorafgaande opheft, terwijl zij zelve tot aan den dag der opstanding blijft gelden. De profeten zijn door Allah uitverkoren mannen, wier woorden en daden ons als voorbeeld zijn gesteld.

Nog meer dan hunne eigene woorden en daden, gelden voor ons de woorden van Allah, die in boeken zijn opgeteekend, welke boeken de profeten ons brachten. Deze boeken, die wij zooeven als vierde punt des geloofs noemden, zijn vele in getal; ook de Taurat van Moesa en de Kitab Indjil van Isa behooren ertoe, maar wij hebben alleen met den koer'an te maken, daar die vorige kitabs door den profeet Mohammad werden afgeschaft. Wij leeren echter, dat wij aan de goddelijke afkomst van al die boeken moeten gelooven, evenzeer als aan de goddelijke zending van alle vorige profeten.

Ook aan den laatsten dag moeten wij gelooven. Wat ons dien-aangaande geleerd wordt, komt hierop neder, dat eenmaal, nadat allerlei wonderlijke teekenen geschied zullen zijn, nadat de Imam Mahdi een waar Moslimsch rijk gesticht en de duivel Dadjal dit weer verwoest zal hebben, nadat verder de profeet Isa uit den hemel gekomen zal zijn om dien Dadjal te overwinnen, al wat leeft sterven zal. Daarna zal door bazuingeschal de algemeene opstanding worden ingeleid „waarop Allah met strenge rechtvaardigheid over allen, van den profeet Adam af tot den laatsten mensch, vonnis zal vellen overeenkomstig hun geloof en hunne daden”. Alleen zij, die het ware geloof omhelsd hebben, zullen in het paradijs komen, maar de meesten niet zonder eerst geruimen tijd in de hel voor hunne zonden boete te hebben gedaan.

De vele bijzonderheden omtrent dat oordeel van Allah en alwat ermude gepaard gaat, vindt men ook in afzonderlijke boekjes, waarvan vele in het Javaansch zijn geschreven; die boekjes, over de wonderen vóór de opstanding, over den Imam Mahdi, over den duivel Dadjal, over de opstanding zelve enz. worden veel gelezen, maar men gebruikt ze niet op de pesantrens. Hetzelfde is het geval met de werken, die het leven en de wonderen der voornaamste profeten behandelen; men vindt ze onder alle klassen der bevolking, in de désa zoowel als bij pijaji's en santri's en men luistert gaarne, wanneer iemand, die goed tembang kan voordragen, er des avonds uit voorleest, maar men leert er niet uit. Toch zijn die kitab Anbio (boeken over de profeten) ook bij de santri's zeer geacht; andere in het Javaansch geschreven werken over de lotgevallen van sommige bloedverwanten van den profeet, zooals Amir Hamdjah en Moehamad Hanapiyah worden door de santri's als leugenachtig verworpen, hoewel zij bij de ongeleerde Javanen bijzonder geliefkoosd zijn.

De voorbeschikking is het zesde punt des geloofs, zooals het in de eenvoudigste leerboekjes behandeld wordt. Alwat er geschiedt, gebeurtenissen die tot ons geluk of tot ons ongeluk strekken, ja zelfs hetgeen wijzelve goeds of kwaads doen of denken of bedoelen,

dat alles is het werk van Allah, zoo leeren wij. Zoowel onze slechte als onze vrome daden worden door Allah geschapen; terwijl Hij ons later voor de eerste straf voor de laatste belooft. Wij moeten daarin Allahs voor ons onbegrijpelijke almacht zien en Zijnen wil eerbiedigen.

Ik heb wel eens door Europeanen hooren zeggen, dat deze leer al zeer gemakkelijk scheen, daar men nu gerust zou kunnen leven zoo slecht als men wilde of zich aan ledigheid overgeven, daar Allah toch zelf dit alles veroorzaakt. De redeneeringen van hen, die deze opmerking maakten, te wederleggen, gaat boven mijne kracht. Maar wel kan ik zeggen, nimmer een geloofsgenoet ontmoet te hebben, geleerd of ongeleerd, braaf of slecht, die zulke gevolgtrekkingen maakte uit de leer der voorbeschikking. Die leer wordt geloovig en eerbiedig aangenomen; bij ongeluk of sterfgeval ontleenen wij aan haar troost, maar wij leeren tevens, dat Allah het zoo beschikt heeft, dat de mensch moet leven naar Zijne wet en zich inspannen om voor zich en de zijnen levensonderhoud te vinden.

Zij, die langen tijd kunnen studeeren, leeren dit alles in veel meer bijzonderheden dan ik uiteenzetten kan. Echter moet ik, voordat wij van het geloof afstappen, nog de aandacht mijner lezers vestigen op zekere soort van gewijde personen, die wij moeten liefhebben en vereeren, namelijk de wali's of aulia. Dit onderwerp verdient te eer behandeling omdat mijne landgenooten dienaangaande bijzonder bijgeloovig zijn.

XX

De meeste Javanen zijn geneigd om zeer spoedig te gelooven aan de heilige of wondermacht van personen, die zich in een of ander opzicht van de gewone mensen onderscheiden. Het is niet volstrekt noodig, dat die menschen buitengewoon vroom of nauwgezet zijn in de vervulling hunner godsdienstplichten. Er zijn van die heiligen, die hunnen naam te danken hebben aan de bewerde kracht der door hen vervaardigde djimats of aan de genezing van zieken door middel hunner tooverspreuken; van anderen zegt men, dat zij met groote juistheid mededeelen, wat in de toekomst zal geschieden of wat in hunne afwezigheid is gebeurd; weder anderen doen eenvoudig zonderling of stellen zich zelfs somtijds als gek of onnozel aan. Aan al zulke lieden wordt al spoedig de eigenschap van *kramat* toegekend, d. i. van met Allahs hulp wonderen te kunnen doen, en van alle zijden stroomen hun dan eenvoudige lieden toe, om den zegen van hun gebed, de aanraking van hun

lichaam of kleed, welke zij gaarne en ongevraagd met zilver of goud betalen.

Meermalen heb ik gevallen van dien aard bijgewoond, maar de bijzonderheden werden voor mij meestal zooveel mogelijk verborgen, daar de *kramat's* en hunne vereerders bang zijn voor alwat politie heet. Nooit heb ik zulk een persoon ontmoet, die op mij eenigen indruk maakte, en dikwijls kwam bij het vernemen hunner daden de gedachte bij mij op: wanneer een Europeaan met de middelen van wetenschap, waarover hij beschikt, *kramat* wilde spelen, zou hem dit al zeer gemakkelijk vallen.

Nu zijn er vele pijaji's, die evenals ik min of meer Europeesch opgevoed, aan die *kramats* geen geloof slaan; maar misschien nog talrijker zijn dezulke, die in weerwil van hetgeen zij op de school en door den omgang met Hollanders geleerd hebben, in gevallen van ziekte of ramp heimelijk tot die *kramats* hunne toevlucht nemen, hetgeen zij vooral voor Europeanen zorgvuldig verbergen. Ja, zelfs zij, die in hunne betrekking medewerken om het optreden dier heiligen tegen te gaan, zijn daarom nog lang niet altijd vrij van eenig geloof aan hunne wondermacht.

Daar dit zoo is bij de meest ontwikkelde ambtenaren, zullen mijne lezers van zelf begrijpen, dat het geloof onder de eenvoudige désalieden algemeen is. Ook onder de santri's is het zeer verbreid, maar zij, die de Oesoel en Pekih grondig bestudeerd hebben, zijn toch veel minder dan anderen geneigd om zoo maar den eersten den besten heilige als echt te beschouwen, en onder de groote oelama's heb ik er aangetroffen, die ronduit verklaarden, op geheel Java nog geen ware *kramat's* gezien te hebben.

Een van deze laatsten deelde mij de gronden, waarop deze loochening steunde, als volgt mede. Inderdaad, zeide hij, zijn er volgens de kitabs van de oudste tijden af wali's geweest, dat is personen, die zonder profeten te zijn, door Allah werden uitverkoren en bemind boven hunne medemenschen. Hun gebed werd meermalen klaarblijkelijk verhoord, ja dikwijls werkte Allah door middel van hen wonderen om zoo aan de menschen en zijne almacht en zijne bijzondere liefde voor die wali's te laten zien; zulke wonderen heeten *kramat's*. In alle Mohammedaansche landen vindt men nog hunne graven; het gebed op die heilige plaatsen uitgesproken met zuivere bedoeling, vindt dikwijls verhooring en eene gelofte, ten bate van hunne graven gedaan, wordt meermalen eene der oorzaken, waardoor Allah de vrome wenschen zijner dienaren vervult.

Echter leeren ons de kitabs, dat ook door tooverij of bedrog vele van diezelfde zaken geschieden, die, als zij van wali's uitgaan,

kramat's heeten. Hetgeen, waaraan men dan de echtheid der kramat's herkennen kan, is de zuiverheid van het geloof en den levenswandel van hen, die zulke dingen doen; beide moeten vlekkeloos zijn. Nu zijn er in onzen tijd, althans op Java, geene personen te vinden, die aan de taloozo eischen van onzen godsdienst in die mate voldoen, dat aan hen kramat's zouden kunnen geschieden. Wie nu toch als heiligen gelden zijn derhalve, als dit met hun goedvinden geschieft, of toovenaars of bedriegers, terwijl bij anderen het gerucht van kramat's trots hunnen tegenzin door hunne leerlingen of anderen, die hen vereeren, wordt verbreid.

Veel van hetgeen die achternwaardige oelama zeide, kan ik beamen; alleen zou ik nog eene vierde soort van kramatlieden willen aannemen, die zonder bedrog of tooverij ook zelve aan hunne eigen kramat's gelooven. Van onze jeugd af aan hooren wij toch zooveel van kramat's van allerlei soort, dat het niet te verwonderen is, wanneer een onzer, die bijzonder vroom is en door anderen allengs voor eenigszins heilig wordt gehouden, ook zichzelf dit gaat wijsmaken, vooral wanneer de omstandigheden medewerken om dat geloof te versterken, al is het slechts dat zijn gebed verhoord wordt.

Graven van heiligen vindt men in elke streek van Java, en hoewel die van de negen wali's, die den Islam op Java hebben ingevoerd zeer zeker de heiligste zijn, worden door den gewonen Javaan die graven het meest vereerd, die het dichtst bij zijne eigen desa gelegen zijn. Daaraan wijdt hij zijne geloften, wanneer iemand van de familie ziek is, wanneer hij iets nieuws onderneemt; niet zelden doen Inlandsche ambtenaren die geloften, wanneer zij haken naar verhoging in rang, iets waarvan ik voorbeelden zou kunnen mededeelen, die iedereen zouden verbazen. Is het herstel of de goede uitslag gevuld, dan gaat men gewoonlijk naar het graf, laat daarop bloemen leggen en wierook branden en in eene of andere in de nabijheid daartoe ingerichte plaats geeft men de beloofde sidekah, waarbij vooral een schotel met het lievelingsgerecht van den heilige niet mag ontbreken.

Ofschoon nu in de kitabs geleerd wordt, dat wij de heiligen moeten liefhebben en vereeren, kan ik moeilijk gelooven, dat daarmede al die personen bedoeld zijn, wier graven op Java vereerd worden, wanneer althans de dikwijs dwaze geschiedenissen, die men in de désa omtrent hun leven vertelt, eenige waarheid bevatten. En zeker worden daarmede niet bedoeld die kramat-lieden van onzen tijd, al schijnen zij den meesten Inlanders voor hun eeuwig heil onontbeerlijk.

Naar mijne overtuiging zijn die wondermannen en heiligen zeer schadelijk en toch geloof ik, dat het best is, hen niet te vervolgen, zoolang daartoe geen noodzaak bestaat, want het kwaad schuilt meer in het bijgeloof der meeste Inlanders dan in den personlijken invloed dier lieden. Zoolang dat bijgeloof bestaat, komen er voor elken verdreven kramatman twee of meer in de plaats: dit kan ik uit ervaring getuigen.

Afgezien van hen, die door goochelarij of bedrog in hunne désa tot den rang van heiligen opklimmen of van hen, die uitsluitend aan het vervaardigen van djimat's hunne vermaardheid te danken hebben, vindt men die nieuwe heiligen vooral onder de zoogenaamde *goeroe tarèkat*. Er zijn goeroe tarèkat, die tevens aan het hoofd eener pesantrèn staan, maar het onderwijs in de tarèkat maakt daarom toch geen deel van hun schoolonderwijs uit. Soms zijn hunne santri's geen van allen leerlingen der tarèkat, on vaak zijn degenen, die de tarèkat van hen nemen, geene santri's.

Dezelfde oelama, wiens oordeel over de kramat's ik zooeven mededeelde, leerde mij ook een en ander omtrent de eigenlijke beteekenis der tarèkats. Behalve hetgeen de kitabs ons voorschrijven te doen, zeide hij, zijn er nog een groot aantal vrome gewoonten, en leefregelen, die de metgezellen van Mohammad van hem overnamen en weder aan latere uitverkoren vromen overleverden. Daartoe behooren bepaalde *dikirs* of zangen ter cere van Allah en zijne gezanten, bepaalde *wirids* of stukken uit den koer'an en andere boeken, die men op vastgestelde tijden opzingt, waarbij men in eene bepaalde houding zit en waartoe men zich nu en dan met gelijkgezinden vereenigt. Uit al die vrome gewoonten en leefregelen hebben langen tijd na Mohammad's dood eenig heilige mannen verschillende stelsels voor hunne leerlingen gekozen, en die stelsels, naar hunne namen genoemd, hebben zich voortgeplant tot heden toe. Die stelsels van vrome leefregelen en gewoonten heeten *tarèkat's*.

Twee zaken behooren, volgens mijn oelama, bepaald bij elke tarèkat. Hoe ook de dikir's, wirid's en andere plechtigheden geregeld mogen zijn, zij moeten altijd gepaard gaan met vroomheid van het hart en met den wensch om door al die oefeningen en verder, zoo mogelijk, ook door studie, door te dringen in het wezen van Allah en met hem in liefde vereenigd te worden. Ook behoort men, alvorens eene tarèkat te nemen, geheel gewoon te zijn, alle wettelijke plichten van de Islam te vervullen.

Ten tweede behoort bij elke tarèkat, dat men, na het noodige onderwijs van den goeroe te hebben genoten, door dezen met zekere

plechtigheid als broeder wordt opgenomen in de vereeniging, waaraan men eeuwige trouw belooft, gelijk eenmaal de goeroe diezelfde belofte aflegde in de handen van zijnen goeroe, en zoo verder tot aan den stichter der tarèkat. Zonder die plechtige opname zou de zegen eraan ontbreken; door haar komt men met de heiligen van vroeger in onmiddellijk verband.

Op Java voldoen echter tarèkats en hare inrichting bij lange na niet aan deze eischen, die volgens de oelama's moeten gelden. Zeer algemeen is bijv. het nemen der tarèkat door lieden, die aan geene der door den godsdienst gestelde eischen voldoen. Maar, moge de inrichting slecht zijn of goed, de tarèkats zijn algemeen in groote eere bij den Inlander en verdienen wel, dat wij er een oogenblik bij stilstaan.

XXI

Over de *tarèkat*'s mag ik eigenlijk nog minder spreken dan over het onderwijs in den koer'an en de kitabs; en dat, ofschoon ik zelf eene tarèket, de Satariah, geleerd heb. Maar dat leeren ging al bijzonder gemakkelijk.

Een goeroe der Satariah, die in het regentschap mijns vaders een zekeren naam had verworven, werd eens in de Poeasa-maand door mijnen vader ontboden om hem en zijn gezin in de tarèkat op te nemen. Ik was destijs reeds djoeroetoelis bij mijn contrôleur, maar bracht het laatste gedeelte der Poeasa tehuis door; zoo kwam het, dat ik als knaap met de geheele familie „Satariah” werd. Allereerst moest ik voor den goeroe de *Fatihah* opzeggen, het eerste hoofdstuk van den Koer'an, dat in elke afdeeling van iedere sembahjang eenmaal opgezongen moet worden; verder nog eene formule, de *tasjahoed* genaamd, die ook in de sembahjang moet worden opgezegd, en waarin onder andere onze geloofsbelijdenis voorkomt. Vervolgens drukte de goeroe mij op het hart, dat het niet goed was, de vijf dagelyksche sembahjangs te verzuimen en dat ik die vooral nu, in die gewijde vastenmaand en terwijl ik daarenboven de tarèkat leerde, niet mocht nalaten.

Eindelijk leerde hij mij, na elke van de twee avondsembahjangs, dus na de magrib en de ngiso honderdmaal te zeggen: *la ilâha illâ 'llâh „er is geen god dan Allah”*, waarbij ik op eene door den goeroe zeer nauwkeurig voorgeschrevene wijze moest zitten. Toen ik gedurende drie dagen door den goeroe was geoefend, elken dag ongeveer een uur, mocht ik de zoogenaamde *bé'at* of *bèngat* doen. Wat dit beduidde, was mij destijs niet helder.

In de aangeleerde houding moest ik, na eerst gebaad en mij geparfumeerd te hebben, tegenover den leeraar gaan zitten. Deze hield een witten doek aan één punt vast en ik moest de andere punt in de rechterhand nemen. Hij zeide toen een paar Arabische formules op en ten slotte moest ik er eene nazeggen. De doek werd nu neergelegd, een gebed uitgesproken en daarmede was de zaak afgeloopen.

Eerst in later jaren leerde ik, dat die *bengat* eigenlijk een plechtig verbond is tusschen den moerid (leerling) en den goeroe, waarbij de leerling als het ware belooft, voortaan dien goeroe als een ver- tegenwoordiger van Allah te zullen beschouwen en geen zijner bevelen te zullen weerstreven. Noch mijn goeroe noch ikzelf hebben echter inderdaad die beteekenis aan de plechtigheid gehecht. Voordat hij mij verliet, zeide hij, dat ik nu moest voortgaan, zoo getrouw mogelijk mijne vijf sembahjangs per dag te verrichten en dat ik vooral de beide avond-sembahjangs niet mocht verzuimen, dewijl het voorschrift der tarèkat, om namelijk honderdmaal *la ilâha illâ 'llâh* op te zeggen, alleen dan vervuld kon worden, wanneer de sembahjang behoorlijk was voorafgegaan. Hield ik mij aan deze voorschriften, dan mocht ik rekenen op zijne voorbede en die van al de groote goeroe's, die van vroeger tot nu toe de Satariah onderwezen hadden, en dan zou het mij wel gaan in deze en in de andere wereld.

Hoe gemakkelijk dit nu ook schijnt, ik gevoelde mij na die plechtigheid eenigszins bezwaard. Ik stond aan het begin mijner loopbaan, en ik wist zeer goed, dat de meeste onzer Europeesche chefs ongaarne zien, dat wij onze sembahjangs geregeld waarnemen. Hoewel mijne kennis van het Hollandsch nog gering was, had ik dit meer dan eens kunnen opvangen uit de gesprekken van Europeesche ambtenaren onder elkaar; trouwens ook de pijaji's, die geen woord Hollandsch kennen, weten dat zeer wel.

Eenmaal hoorde ik zelfs een uitvoerig gesprek aan over eenen patih, den getrouwsten dienaar des bestuurs, dien ik ooit gekend heb, in welk gesprek de vraag geopperd werd, waarom die man in den laatsten tijd geen wijn meer dronk. Mijn contrôleur deelde toen mede, dat het drinken van wijn den patih door zijnen ge- neesheer was verboden, maar de meeste aanwezige ambtenaren haalden ongeloovig de schouders op en een hunner zeide: ik ver- trouw den man niet; gelooft mij, hij is fanatic!

Mij bekroop nu de angst, ook te eeniger tijd voor fanatic ge- houden te worden. Ik wist wel niet, wat dit woord betekende, maar had al lang begrepen, dat het in verband stond met sembah-

jangen en geen wijn drinken, terwijl mij reeds voorbeelden bekend waren van pijjali's, wier promotie door zoodanig fanatiek-zijn voor goed was gestuit.

Daar ik mij nu toch tegenover mijnen goeroe eenigszins verbonden had, zag ik geen uitweg voor mij; ik besprak de zaak dus ronduit met hem. Hij begreep mijne bezwaren volkommen en verzekerde mij, dat ik op Allahs genade en vergeving wel mocht hopen, wanneer ik maar deed, wat ik kon. Ik moest maar trachten die vijf maal vijf minuten, die voor de sembahjangs noodig zijn, vrij te maken en dan in stilte, zonder dat mijne chefs dit bemerkten, mijne godsdienstplichten vervullen. Gelukte dit niet altijd, dan moest ik naar omstandigheden handelen. In zake het wijndrinken verklaarde de goeroe, mij niet te kunnen helpen, daar dit uitdrukkelijk in den Koer'an en in de wetboeken verboden is, zonder eenige uitzondering.

Met mijn contrôleur durfde ik de zaak openhartig bespreken, en hij zeide mij nadrukkelijk, dat hij mij noch wegens het sembahjangen noch wegens de onthouding van drank voor fanatiek zou houden; maar mijn contrôleur was in dit opzicht eene uitzondering op den regel.

Op later leeftijd werd mij door werkelijk geleerde goeroe's duidelijk gemaakt, dat de tarèkat, die ik in mijne jeugd had geleerd, eigenlijk geen tarèkat mocht heeten. Slechts hij, zoo leerden zij mij, slechts hij, die de wetenschap der kitabs reeds volkommen bezit en naar die wetenschap ook handelt, slechts de vrome geleerde derhalve is rijp voor de ware tarèkat.

Tarèkat is naar hunne uitlegging de *weg*, de weg namelijk, waarlangs de mensch tot de Godheid komt. Voordat hij de eerste schrede op dien weg mag zetten, moet hij meester zijn van de *sarèngat*, dat is, hij moet alle geboden Gods kennen en naleven. Aldus voorbereid, kan hij langs dien „weg” allengs opklimmen tot de *ma'ripat*, de volle kennis Gods, en de *hakèkat*, d. i. de diepste waarheid, die bijna niemand op aarde bereikt. Deze weg kan alleen door voortdurende studie, buitengewone vroomheid en reiniging des harten bewandeld worden.

Studie van de werken der grote meesters, die den *Tasawoep*, die hogere opvatting van den godsdienst, behandeld hebben. Buitengewone vroomheid, die zich niet slechts uit in de strenge naleving aller voorschriften der wet, maar bovendien in het bœofenen van allerlei zaken, waarin Allah behagen schept, zoals wirid's, dikir's en andere niet geboden godsdienstoefeningen. Reiniging des harten doordien men voortdurend strijdt, niet alleen tegen verkeerde neigingen, maar zelfs tegen verkeerde gedachten.

De groote leeraren van den *Tasawoep* hebben dien weg gewezen, in volkommen overeenstemming met elkander over alle hoofdzaken,

maar verder elk op zijne wijze; schijnbaar zijn het verschillende wegen, waarop zij ons voorgaan, want de dikirs, de wirids, de lichaamshoudingen, die zij voorschrijven, wijken van elkander af, en de trappen of graden, waارlangs men opklimt zijn bij den een groter dan bij den ander. Maar al die paden loopen evenwijdig en leiden van dezelfde plaats uit naar hetzelfde einddoel.

Elke tarèkat nu wordt naar haren stichter of meester genoemd, en elke hoofd-tarèkat heeft weder verschillende vertakkingen, daar nieuwere goeroe's, ingeslopen misbruiken wegnemende en verzuimde voorschriften in eere herstellende, de tarèkat hervormden. De hier op Java bekende tarèkats vormen slechts een klein deel van de bestaande: het zijn vooral de *Kadariah* of eigenlijk *Kadiriah*, de de *Nakisbandiah* of eigenlijk *Naksjibandiah*, de *Sadiliah*, de *Satariah*, *Ripa'iah* en nog een aantal kleine of gemengde tarèkats, die van deze beroemde zijn afgeleid.

Maar volgens de inlichtingen, die ik van waarlijk geleerde goeroes mocht ontvangen, zijn wel de namen dier tarèkats op Java in zwang en tellen zij ook vele zoogenaamde aanhangiers, maar is dit alles niets dan schijn, daar men in onzen tijd bijna vergeefs zou zoeken naar één persoon, die aan de vereischten der tarèkat eenigermate voldoet. Hoe zouden dan de vele pijaji's en de nog talrijker désalieden, die zonder enige voorbereiding de tarèkat nemen, gelijk men het noemt, hoe zouden zij tot al die dingen in staat zijn?

Verder moet hij, die eenmaal de tarèkat heeft aangenomen, zijn leven lang getrouw zijn èn in de opvolging van alle geboden Gods èn in gehoorzaamheid tot in den dood aan zijnen goeroe, wiens geestelijke stamboom (*salasilah*) in rechte lijn opklimt tot den stichter der tarèkat. Maar daarvoor moet dan ook die goeroe iets van de heiligeheid des stichters bezitten, de wereld verachten en verzaken, ontoegankelijk zijn voor haat en nijd, bijna een heilige.

Zoo leeren de grote oelama's op Java, Inlandsche zoowel als Arabische. Echter is de algemeen gangbare opvatting een geheel andere; noch aan de goeroe's noch aan de moerids worden zoostrenge eischen gesteld, en zeker ook in verband hiermede is de lust om tarèkats te leeren op Java bijzonder groot. In mijn volgende iets meer over die Javaansche opvatting.

XXII

Wanneer de Javaan spreekt over den plicht van eerbied jegens zijnen goeroe (een der vier plichten, waarover ik in mijn eersten

brief sprak), dan denkt hij daarbij meestal aan den goeroe eener tarèkat, om het even of die tevens onderwijs in den godsdienst geeft of niet. Met den waren tarèkat-leeraar, zooals ik dien naar de opvatting van geleerden in mijn vorigen brief schetste, hebben die talrijke Javaansche goeroe's echter slechts eenige schijnbare punten van overeenkomst.

De heiligkeit wordt bij hen, gelijk reeds werd opgemerkt, meestal door zekere zonderlinge handelwijzen vertegenwoordigd of wel door een ingetogen leven, waaraan de leerlingen dan, door hun geloof aan de wondermacht der goeroe's, meer luister bijzetten.

De *salasilah*, waardoor hun optreden gewettigd, hunne geestelijke afstamming van den stichter eener tarèkat gewaarborgd wordt, bestaat bij velen in het geheel niet. Bij anderen gaat zij niet verder dan de opsomming van drie of vier geslachten van goeroe's, meest allen désa-beroemdheden. Eindelijk zijn er, die in een oud versleten boekje een geestelijken geslachtsboom bezitten, die heet aan te tonen, dat hunne wijsheid van één of zelfs van meer dan één grooten tarèkat-stichter afkomstig is, doordien bij voorbeeld een hunner voorgangers twee, drie of vier tarèkats te gelijk naleefde en die samengesmolten leerwijze voortplainte.

In die geslachtsboomen, waarvan ik er vele aan kundige santri's heb voorgelegd, schijnen echter dikwijls verdichte of twijfelachtige namen voor te komen, terwijl de door die salasilah's gedekte leer vaak in strijd is met alle kitabs.

De wijsheid, die in dergelijke boekjes te lezen staat en waarvan de goeroe's aan hunne meest belangstellende leerlingen een en ander mededeelen, bestaat gewoonlijk uit de beantwoording van zeer diepzinnige vragen, zooals: Wat was er, voordat de wereld werd geschapen? Hoe ontstond de wereld of welke zijn de verschillende graden van het bestaan? Hoe ontstond de mensch en langs welken weg kan hij tot die volmaaktheid geraken, die hem met den Schepper vereenigt? Waar zetelen in den mensch Allahs eigenschappen? Welke zijn de bestanddeelen van des menschen lichaam, ziel en geest? en talooze dergelijke meer.

Behalve deze eigenlijke tarèkat-wijsheid (waarbij natuurlijk ook de aanwijzing der dikir's en ratib's behoort, die de leerling heeft op te zeggen) komen in de goeroe-boekjes nog andere zaken voor, welke door de groote meerderheid der Javanen met veel meer ijver worden gezocht dan de oplossing der zooeven genoemde raadselen. Deze laatste toch gaan boven het begrip der meesten, en hunne bespreking geschiedt in een mengelmoes van zeldzame, deels Arabische uitdrukkingen, die weinigen verstaan. Wel hooren allen daar gaarne

over spreken en zijn zij gewoon, zich bij die vreemde woorden elk het zijne te denken, maar iets anders is het toch, waaraan zij bovenal behoeft gevoelen en waarvan de goeroe hen ook voorziet.

Bij ziekte verlangt men geneeskragtige formules of geneesmiddelen, die door den goeroe voorgescrewen en met zijn gebed bezegeld zijn; tegen rampen wenscht men zich alweder door betrouwbare *djopo's* of *djimat's* te wapenen, en wie anders dan de goeroe is in staat om die te verschaffen? Een gezegend huwelijk, voorspoedigen arbeid, gunst van de grooten en voornamen, het bereiken van alle goede en ook somtijds van slechte doeleinden verwacht men van de voorschriften des leeraars. Menigeen mijner lezers zou verbaasd staan, als hij wist, hoevele pijaji's meenen, hunne bevordering meer aan zulke goeroe's te danken te hebben dan aan hunnen ambtelijken ijver.

Zelfs wanneer men wel weet, dat een of andere goeroe van deze soort in kitab-wetenschap niet haalt bij een of anderen santri, dan toch is hij voor de meesten de groote man; wat wij allen van de kitabs noodig hebben, weet hij ook, maar bovendien is hij een vertrouwe gids op nagenoeg ieder gebied, want op geene vraag blijft hij het antwoord schuldig.

Verder zijn de eischen, die hij aan zijne volgelingen stelt om in het andere leven zalig te kunnen worden, voor de menigte meer aannemelijk dan die van den santri of kitab-geleerde. Laatstgenoemde beveelt steeds te sembahjangen, te vasten, djakat op te brengen en zoo mogelijk kitabs te leeren verstaan. Die andere goeroe's leeren op sommige plaatsen, dat dit alles overtollig is voor hen, in wier hart hunne wijsheid is doorgedrongen, daar zij dan al die godsdienstige verplichtingen met hun hart vervullen, en de werken der ledematen niet noodig hebben. Maar dezulken worden *pasek* genoemd, dat is vervalschers van het ware geloof. Echter zijn er nog veel meer, die zonder pasek te wezen en zunder iets af te doen van ons aller verplichting tot sembahjangen en vasten, toch minder nadruk op deze zaken leggen bij hun onderricht, maar hunnen leerlingen meer geheimzinnige middelen aan de hand doen om zalig te worden: het kennen van eene diepzinnige formule of geloofsbelijdenis, die van het gewone afwijkt, het vasten gedurende een kort aantal dagen of de onthouding van bepaalde zaken, bijv. vleesch en zout, gedurende zeker tijdsverloop; het doen van sidekah's, waarvoor de spijzen en de *oedjoeb* nauwkeurig aangegeven worden en dergelijke meer.

Nu zijn vooral in de laatste jaren Arabische oelama's en Inlandsche hadji's, die jarenlang te Mekka geleerd hebben, krachtig tegen die

tarèkats en èlmoe's in verzet gekomen. Terwijl sommigen hunner, gelijk ik vroeger opmerkte, beweren dat in onzen tijd in deze landen niemand werkelijk geschikt is om tarèkats enz. te leeren, daar aan allen te veel van het allernoodigste ontbreekt, zijn er anderen, die in plaats van onze Inlandsche tarèkats de tarèkats van Arabië stellen. Zijzelve hebben dan te Mekka de tarèkat Kadirah of Naksibandiah of Sadiliah bijv. van eenen Turkschen of Arabischen goeroe geleerd, en deze, onvermengd met Javaansche èlmoe, planten zij hier voort tevens zooveel mogelijk de strenge naleving der wet bevorderend.

Vele minder geleerde goeroe's zijn onder hunnen invloed eenigszins van richting veranderd. Wel geven zij de tarèkat nagenoeg aan ieder, die haar wil ontvangen en op zeer eenvoudige en gemakkelijke wijze, maar meer dan voorheen stellen zij als voorwaarde voor het erlangen van den zegen der heiligen dat men den van hen geleerden dikir of ratib verbinde met de voorgeschreven dagelijksche sembahjangs. Menigeen dien ik naar het nut zijner tarèkat voor de groote menigte zijner leerlingen vraagde, antwoordde mij, dat zij voor hen een middel was om tot de geregelde vervulling hunner gewone godsdienstplichten te geraken. Waar eenvoudige vermaning tot het doen van sembahjangs enz. vruchtelooft blijkt, daar helpt de tarèkat, waarnaar zoo velen begeerig zijn, wanneer men den leerlingen op het gemoed drukt, dat men zich allereerst aan de naleving der wet moet gewennen, alvorens de dikir's met vrucht te kunnen beoefenen.

Vooral geldt dit ook voor ouden van dagen, die in hunne jeugd door lichtzinnigheid, gebrekig onderwijs en drukke werkzaamheden van de zuivere kennis der godsdienstplichten verstoken bleven. Hun valt het moeilijk, op later leeftijd dat verzuimde onderwijs in te halen, maar de mededeeling van een eenvoudigen dikir, voorafgegaan door het allernoodigste onderricht in de verrichting der sembahjangs enz. brengt hen op den verlangden weg. Zoo worden zij vervuld met geloof en innige dankbaarheid jegens hunne leermeesters.

Dikwerf heeft men mij gevraagd, of die tarèkats ook kunnen medewerken om de bevolking van het bestuur te vervreemden of haat bij hen aan te kweeken tegen andersdenkenden. Mijn antwoord luidde dan steeds, dat in deze alles afhangt van den goeroe. Is deze dom en slecht, dan leert hij den lichtgeloovigen désaman niet zoozeer een braaf en godsdienstig mensch te zijn, als wel door allerlei middelen elk door hem gewenscht doel te bereiken, ja er zijn er zelfs, die den dief leeren, zich onzichtbaar of onoverwinnelijk te maken voor degenen tegen wie zijne plannen gericht zijn. Is hij onwetend zonder slechte bedoelingen dan onderwijst hij of valsche èlmoes of zulke waarvan

zijne leerlingen niets begrijpen, terwijl hij zelf hun in dat begrijpen slechts weinig voor is. Een kundig en braaf tarèkat-leeraar leidt de mensen naar zijn beste weten op het pad van den godsdienst, hetgeen hem door zijn grooten invloed op de harten gemakkelijker valt dan den kitab-leeraar. Hij wordt, althans hier op Java, slechts dan wantrouwend jegens het bestuur, wanneer hij bemerkt, dat men hem wantrouwt. Slimme leeraars van tarèkat met minder goede bedoelingen zijn gevaarlijk, dewijl de bevolking hun bevel bijna als goddelijk beschouwt.

Wat mij betreft, in mijn ambtelijken werkkring heb ik steeds mij het best bevonden bij de behandeling dier verschillende soorten van goeroe's op de voor hun karakter meest geschikte wijze en de zorgvuldige onderscheiding der vier zooeven genoemde klassen. Niet altijd viel mij dit echter gemakkelijk, er waren gevallen, waarin mij het juiste inzicht ontbrak, maar ook gevallen, waarin handelen naar dat inzicht mij zou hebben blootgesteld aan het gevaar, dat mijne Europeesche chefs mij voor dubbelzinnig, onbetrouwbaar of fanatiek zouden aanzien, te meer daar naijverige ambtgenooten steeds bereid waren, zulken waan te voeden en de beste bedoelingen verdacht te maken.

XXIII

Voordat ik van mijne uitweidings over de tarèkats afstap, moet ik nog even terugkomen op de verhouding der pijaji's tot deze en dergelijke zaken.

Reeds vroeger herinnerde ik er eens aan, hoe onze opleiding tot inlandsche ambten medebrengt, dat wij van alwat met den godsdienst samenhangt, bedroevend slecht op de hoogte zijn, zoodat het toezicht op die zaken, dat ons is toevertrouwd, moeilijk aan minder bevoegden zou kunnen worden opgedragen, terwijl Europeesche ambtenaren althans eenig onderwijs in onze godsdienstige instellingen ontvangen. In de oogen der inlandsche bevolking maakt bovendien onze wijze van leven ons voor dat toezicht ongeschikt; immers allerlei omstandigheden zijn oorzaak, dat weinigen onder ons hunne godsdienstplichten niet geheel verzaken.

Daardoor vooral komt het m. i. dat Europeanen menigmaal de betrekkelijk zeldzame pijaji's, die geregeld of zelfs slechts nu en dan sembahangen of die geen wijn drinken en niet kaartspelen, voor „fanatiek” aanzien. Toch is dit eene dwaling, die tot veel misverstand aanleiding geeft.

De tijdverdeeling van den inlandschen ambtenaar maakt hem het sembahjangen niet gemakkelijk. Van de vijf dagelijksche sembahjangs zijn er twee, waarbij men meer dan bij de drie andere aan den juisten tijd gebonden is. De eene, die van des morgens omstreeks 5 ure, zou allicht dikwijls verzuimd worden, doordien wij des avonds te laat naar bed gingen, of bij vroeg opstaan, ons zoo dra mogelijk op ons dienstwerk hadden voor te bereiden. De andere, die juist na zonsondergang moet geschieden, komt al te dikwijls samen met bezigheden, die ons zijn opgedragen, bezoeken, die wij ontvangen van Europeanen, die juist dat uur voor hunne wandeling gebruiken en zoo veel meer.

Nu kan voorzeker de pijaji, die het ernstig wil, zeer veel doen om die verhinderingen weg te nemen; de tijd, voor een sembahjang benoodigd, is zóó kort, dat daardoor voor ambt of samenleving geen verlies te duchten is. De algemeenheid van het verzuim is dus stellig voor een deel (ik pas dit ook op mijzelf toe) aan onze luiheid of onverschilligheid te danken. Maar ik moet daarbij voegen, dat zij, die deze bezwaren wel en gaarne zouden weten te overwinnen, inderdaad door vrees of schaamte voor hunne Europeesche chefs ervan weerhouden worden.

Schaamte, omdat dikwijls Europeesche ambtenaren, zeker zonder daarmede iets kwaads te bedoelen, in gezelschap aardigheden maken over pijaji's, van wie ook maar ondersteld wordt, dat zij zich met hunnen godsdienst ophouden. Vrees, dat hunne loopbaan wellicht lijden zal onder den vooral op pijaji's zoo bijzonder snel toegepasten naam van „fanatiek”.

Nu zou men, om aanstoot te vermijden, zijne godsdienstige plichten in stilte kunnen vervullen; doch feitelijk gaat dit niet, want de regeling van het ambtelijk en maatschappelijk leven brengt ons bijv. op de straks genoemde tijden van den dag te dikwijls met Europeanen in aanraking, zoodat wij minstens ons excuus zouden moeten maken voor onze verwijdering; en dan zou het niet verborgen blijven, waarom men zich juist op die tijdstippen steeds ongeveer 10 minuten afzonderde.

Uit eigen ervaring kan ik getuigen, dat in de laatste 30 jaren het aantal der pijaji's, die hunne godsdienstplichten niet geheel verwaarlozen, is afgенomen. In mijne jeugd vond men er vele, die zonder groote nauwgezetheid en vooral zonder een zweem van fanatisme gaarne nu en dan sembahjanden en nu en dan bij gelegenheden in de mesigit kwamen. De bevolking ziet dat gaarne en let daardoor minder op velerlei tekortkomingen, terwijl zij dan tevens eenig vertrouwen stelt in onze bemoeienis met hetgeen op

dat gebied toezicht noodig heeft. Maar als ik mij niet geheel bedrieg, is in de laatste tijden de spotlust der Europeanen ten aanzien dezer dingen zeer toegenomen en evenzeer de mijns inziens geheel denkbeeldige vrees voor fanatismus van pijaji's.

Hetzelfde geldt aangaande het drinken van dranken, die onze godsdienst verbiedt. Zoolang ik mij herinneren kan, zijn er steeds vele pijaji's geweest, die uit lust of gewoonte, hetzij alleen in Europeesche gezelschappen of ook onder elkaar, wijn en sterke dranken gebruikten. Ook heb ik er altijd gekend, die gereeld mededronken, omdat nu eenmaal in Europeesche kringen op elk uur van den dag dranken worden voorgezet, en hij, die zich afzondert, telkens over de reden zijner onthouding pleegt te worden ondervraagd. Ik voor mij moet bekennen, dat ik niet uit godsdienstige overtuiging, maar uit de natuurlijke gesteldheid van mijn lichaam steeds tegenzin heb gevoeld tegen drank en het matigste gebruik ervan mij ook minder aangenaam bekomt. Toch heb ik steeds zoo goed het ging medegedronken, en velen mijner ambtenooten ging het als mij.

Nu zijn er echter ook — al zullen mijne lezers het nauwelijks gelooven — pijaji's, die met of zonder lust in drankgebruik zich liefst daarvan onthouden, omdat de godsdienst zulks gebiedt en ook omdat hunne positie ten aanzien van het toezicht op de pengeloe's en wat daarbij behoort door zulken openlijken strijd met Allahs geboden aanmerkelijk lijdt. Meer en meer overwint echter ook hen de vrees, dat zij slecht aangeschreven zullen worden, wanneer zij niet ook in het drinken broederlijk met de Europeesche ambtenaren samengaan.

Vaak heb ik bij Hollandsche schrijvers beschouwingen gelezen over de gedweeheid van Javanen; ik kan mijne lezers verzekeren, dat onder de Javanen geene klasse meer gedwee is dan die der pijaji's. Toch strekt deze volgzaamheid somtijds ten nadeele van hunne ambtelijke positie en daardoor van het bestuur.

Vele Inlandsche ambtenaren van rang loopen met hunne nalatigheid in godsdienstzaken te koop, of brengen tegen hunnen smaak of hunne overtuiging dagelijks het glas aan hunne lippen in de stellige meening, dat beide zaken evenzeer door hun ambt vereischt worden als bijv. het houden van politietoezicht en het uitvoeren der bevelen hunner meerderen. In hunne onwetendheid gelooven zij met voorbeelden de noodzakelijkheid dier houding voor hunnen werkkring te kunnen aantoonen.

Zoo komt het, dat zij, die ook maar eenigszins godsdienstig zijn opgevoed, het bekleeden van hun ambt beschouwen moeten als een zonde, die hoogstens door verschillende omstandigheden verschoonend

beoordeeld, maar nooit vergoelykt worden kan. Doet dit afbreuk aan hunne eigene waardeering van hun werk, nog veel meer schaadt het aan den eerbied der bevolking, die wat hare godsdienstige uitingen betreft aan het toezicht harer Inlandsche hoofden is onderworpen, voor hen, die elke godsdienstige uiting met hun ambt onvereenigbaar achten.

Onder de pijaji's van min of meer vromen aanleg vindt men er dan, die na hun pensioen verdien te hebben, hun leven beteren, dus als het ware boete doen voor hunne verleden zonden en verzuimen. Loopt het hun tegen en worden zij uit hunne betrekkingen ontslagen, dan volgt de bekeering dadelijk op den tegenspoed en gevoelen zij dikwerf zelfverwijt, wijl zij naar zulke ambten gedongen hebben.

Zij weten niet, dat goede Europeesche ambtenaren voor Inlandsche goddienstigheid wel eerbied kunnen hebben, of dat de Regeering inderdaad geene bemoeienis met zuiver godsdienstige zaken wenscht. Hooren zij Europeanen dikwerf de woorden „fanatiek” of „fanatismus” gebruiken, de eigenlijke zin daarvan blijft hun onbekend: naastig zoeken zij te weten te komen, welke kenmerken van dat „fanatismus” wel het meest besproken worden, en zij komen tot de overtuiging, dat hij die wijn drinkt, liefst ook varkensvleesch eet en schijnbaar nooit aan zijne godsdienstplichten denkt, het zekerst is, buiten verdenking te blijven.

Zoo onwetend zijn wij Inlanders, althans de meesten onzer. Hebben wij daardoor en door onze volgzaamheid niet eenige aanspraak op toegevendheid van onze Europeesche meesters? Wij zijn tegen hun scherts van de zooeven genoemde soort niet opgewassen en te bevreesd om te pogen, hun duidelijk te maken, dat een pijaji, die sembahjangt en geen wijn drinkt, een bijzonder degelijk ambtenaar kan zijn zonder eenig fautisme. Wanneer de Europeanen dit meer inzagen, zoude de openhartigheid der pijaji's jegens hen erbij winnen en de positie der Inlandsche hoofden in alle kringen der Inlandsche maatschappij meer aching genieten.

Niet langer mag ik deze uitweidings voortzetten; in mijn volgenden hoop ik den draad weder op te nemen, waar ik dien een oogenblik liet schieten en voort te gaan met het overzicht van hetgeen in de pesantrèns wordt geleerd.

XXIV

Wij hebben den draad van het verhaal der aan de santri's onderwezen vakken eenigen tijd laten glippen en nemen dien thans weer op. Over de *Oesoel*, datgene wat wij moeten gelooven, kan ik aan

het in mijn XIX^{de} brief gezegde weinig meer toevoegen. Zoo kom ik dan tot de *Pekih*, waarin ons geleerd wordt, wat wij moeten doen en nalaten.

De gewone leerlingen brengen het in dit vak meestal niet verder dan de eerste afdeeling, die handelt over de wijze, waarop wij Allah moeten vereeren. Die eerste afdeeling bevat namelijk de vijf *roekoening Islam*, hoofdzaken van den godsdiest. Eene daarvan, en wel de voornaamste, is de sjahadat of sadat, de getuigenis dat er geen aanbiddelijk wezen bestaat behalve Allah en dat Mohammad Allahs gezant is, wiens woorden wij hebben aan te nemen.

Men zal misschien zeggen, dat deze *roekooen* alzoo meer tot het geloof behoort dan tot het doen en laten, maar dit is toch niet zoo. De bedoeling is namelijk, dat men die belijdenis moet uitspreken om tot de gemeente van Mohammad te behooren. Zelfs de eenvoudigste lieden leeren dan ook de sadat van buiten, in het Arabisch zoowel als in het Javaansch, ook al gaat hun godsdiestonderwijs niet verder dan de gewone Koer'anschool.

Om Mohammedaan te zijn, moet men haar minstens eenmaal in zijn leven opgezegd hebben, en een vroom persoon zegt haar gereeld wel tien maal daags op, daar zij in elke van de vijf verplichte sembahangs tweemaal voorkomt.

Zij, die bijna geheel van onderwijs in den godsdiest verstoken blijven, moeten volgens de Javaansche adat minstens tweemaal in hun leven blijk geven, de sadat te kennen, namelijk vóór hunne besnijdenis en vóór hun huwelijk. Wie haar bij die gelegenheden nog niet kent, ontvangt onderricht zoolang tot hij behoorlijk zeggen kan: *asjhadoe an lá ilaha illa 'lláh waasjhadoe anna Moehammedan rasoeloellah*, waarop hij de Javaansche verklaring laat volgen: *ingsoen anekséni satoehoené oranono pangérán salianing Allah lan ingsoen anekséni malih satoehoené nabi Moehamad oetoesaning Allah*. Ook wie van een anderen godsdiest tot den onzen wil overgaan moet daartoe deze woorden uitspreken.

Mij is wel eens door Europeanen gevraagd, of het waar is, dat men volgens onze leer Mohammedaan wordt door het bloote feit, dat men die woorden heeft opgezegd. Ja en neen, moet ik daarop antwoorden. *Ja*, indien het uitspreken (wezenlijk of in schijn) in ernst plaats heeft en voor zoover men kan nagaan, de bedoeling van den spreker is, de getuigenis af te leggen. Door Allah wordt die bedoeling ten volle geëischt, maar de menschen, die immers niet in elkaars harten kunnen lezen, kunnen slechts naar den uiterlijken schijn oordeelen. *Neen*,wanneer het opzeggen alleen bij wijze van aanhaling of scherts plaats heeft.

Men leert ons, dat hij, wien het met die getuigenis geen volle ernst is geweest, haar eenmaal op een zeer gewichtig oogenblik zal vergeten. Nadat wij gestorven en begraven zijn, komen namelijk twee schrikwekkende engelen in het graf tot ons, die Moenkar en Nakir heeten, maar in het Javaansch meest Karoen en Wanakiroen genoemd worden. Deze reusachtige schepseLEN doen ons dan een aantal vragen, waarvan wel de voornaamste deze is: welke was gedurende uw leven uwe getuigenis des geloofs? Nu doet Iblies (de Duivel) al zijn best om de in het graf verblijvenden het ware antwoord te laten vergeten, maar zij, wier geloof orecht was, komen die verzoeking te boven en kunnen in hunnen toestand tusschen leven en dood de daarstraks aangehaalde woorden behoorlijk zeggen. Daardoor ontgaan zij de straffen, die anders reeds in het graf beginnen en tot den dag der opstanding en des oordeels voortduren, om daarna door nog ergere vervangen te worden. Wie niet behoorlijk antwoordt, wordt toch door Karoen Wanakiroen met ijzeren knuppels op het hoofd geslagen, het graf wordt hem benauwend eng, allerlei afschuweijke beesten verontrusten hem.

Van daar, dat onze vrome lieden zoo vaak bidden om een wijd graf en om een schoon levens einde, waartoe vooral de juiste herinnering der *sadat* gerekend wordt. Daarom is men ook gewoon, als iemand op sterven ligt, hem nog zoo dikwijls mogelijk die gewichtige woorden in het oor te fluisteren, om zoo de listen van Iblies te verijdelen. Oude lieden hebben mij wel verhaald, dat goddelooze mensen blijkbaar in de laatste oogenblikken, wanneer men hun de *sadat* influistert, een zwaren strijd hebben. De angst staat hun dan op het wezenlooze gelaat te lezen; zij schijnen zich reeds bewust te zijn, hoezeer zij in hun leven gedwaald hebben, maar zij kunnen niet terugkeeren noch de woorden uitspreken, die hen zouden redden.

De tweede roekoEN is de sembahjang, de wijze waarop men Allah vijf malen daags en verder nog bij eenige bijzondere gelegenheden te eeren heeft. De meeste mijner lezers hebben zeker wel eens iemand zien sembahjangen; zoo niet, dan kunnen zij toch gemakkelijk daartoe geraken, zoodat ik de beschrijving dier plechtigheid achterwege mag laten. Genoeg zij het, te herinneren dat men in de sembahjang met het gelaat naar Mekka gericht, staande, buigende, voorover liggende en zittende Allah prijst en verheerlijkt in de door Hemzelf voorgeschreven woorden. Ook de Vrijdag vergadering, die op het middaguur in de moskee gehouden wordt, heeft vooral de sembahjang tot doel, vermeerderd met eene preek. Verder wordt op de twee grootste godsdiENstige feesten, bij groote droogte of bij zons- en maansverduistering gesembahjangd.

Om te kunnen sembahjangen moet men in reinen staat verkeeren. Hij of zij, die dezen reinen staat verloren heeft door natuurlijke verrichtingen van verschillenden aard enz., moet volgens bepaalde voorschriften óf zich wasschen óf baden, en tevens moet men altijd zorg dragen, dat de kleeding, waarin en de plaats, waarop men sembahjangt, niet verontreinigd zijn door eene of andere zaak, welke de wet onder de onreine rangschikt. Dit alles moet men nauwkeurig weten, en daarom is in de pekih-boeken eene afdeeling aan de wetsbepalingen aangaande die reinheid gewijd.

De overige roekoens zijn de poeasa, de djakat en de hadj.

In de Poeasamaand, zoo wordt ons in eene afdeeling van de pekih-boeken geleerd, hebben wij ons van de morgenschemering af tot zonsondergang te onthouden van eten, drinken en andere wijzen van iets in ons lichaam te brengen, benevens van geslachtelijken omgang.

Wie een zeker bedrag aan padi of djagoeng oogst of zijne kudde vee tot een zeker aantal heeft zien aangroeien of een zeker bedrag aan handelskapitaal of aan goud of zilver gedurende een jaar in eigen-dom heeft gehad, moet daarvan zeker gedeelte als *djakat* opbrengen. Bovendien moet ieder zoowel voor zichzelf als voor de zijnen per hoofd eene zekere maat bras als *pitrāh* uitreiken tegen het einde der vasten. Alle bepalingen omrent deze opbrengsten en over degenen, die recht hebben ze te ontvangen, komen in de pekih-boeken ter sprake.

Eindelijk behoort elk, die genoegzame middelen bezit en niet door eene of andere reden verhinderd wordt, eenmaal in zijn leven naar Mekka te gaan om daar in de 12de maand van het hidjrah-jaar den hadj te verrichten. Evenwel is het, althans volgens de Sjafi'itische richting, die op Java algemeen gevuld wordt, geene zonde den hadj uit stellen; zelfs al komt van dit uitstel afstel, want men kan na iemands dood den hadj door een ander voor hem laten verrichten, mits de onkosten daarvan uit de nalatenschap van den overledene bestreden worden. Dit zijn zoo de hoofdzaken van hetgeen op de vereering van Allah betrekking heeft en aan allen wordt geleerd, die ook maar het kleinste leerboekje doorwerken. In de groote, beroemde pekihboeken, welke de kundigste santri's in den loop van eenige jaren bestudeeren, worden die onderwerpen zoo uitvoerig behandeld, dat zij geheele boekdeelen vullen.

Toch beslaan de andere, tot dusverre niet genoemde, zaken in die handboeken onzer godsdienstige wet nog veel meer plaats dan hetgeen op die vereering van Allah betrekking heeft. Dit zal niemand verwonderen, die bedenkt, dat alwat maar voor wettelijke regeling

vatbaar schijnt, in die tweede afdeeling der pekih-werken voorkomt: huwelijk en al hetgeen daaruit voortvloeit, erfrecht, de misdrijven en hunne bestraffing, allerlei soorten van contracten, regeering, bestuur, rechtspraak en nog zooveel meer.

Iets van het weinige, dat ik over het onderwijs in die zaken op Java heb nagevorscht, zal ik den lezers mededeelen.

XXV

Hetgeen nagenoeg alle santri's, die de school niet te spoedig verlaten, van de tweede hoofdafdeeling van de ilmoe pekih leeren, dat zijn de wetten betreffende huwelijk en echtscheiding, voogdij, erfrecht, eeden en geloften. Immers, wanneer zij op later leeftijd in hunne eigen désa de vraagbaken der bevolking zijn of wellicht in eenen raad agama zitting nemen of ook maar als districts-pengoeloe huwelijken sluiten en van echtscheidingen kennis nemen, dan zijn het de zooeven genoemde zaken, welker studie hun te pas komt.

Om die studie goed te maken, zijn veel geduld, een goed geheugen en ook nog al eenige scherpte van verstand vereischt. Ik heb mij als onderdistrictshoofd veel moeite gegeven om het noodige omtrent die onderwerpen te weten te komen, maar telkens bleek mij bij samenspreking met ervaren santri's, dat ik toch niet in staat was om ook vrij eenvoudige vraagstukken afdoende op te lossen, daar de goede grondslagen en de samenhang mij ontbraken. De kundigste santri's bestudeeren dan ook, behalve de kleinere leerboeken, twee tot zelfs vier of vijf hoofdwerken, en wanneer zij als het ware volleerd zijn, is het hun dikwijls blijkbaar een genoegen, elkander vragen voor te leggen, welker beantwoording groote scherpzinnigheid vereischt en welker bespreking dus tot eene soort van wedstrijd aanleiding geeft.

Die groote oelama's kennen ook den inhoud van die andere, vroeger reeds door mij genoemde, afdeelingen van de ilmoe pekih, de Mohammedaansche wetten over koop, huur, pandgeving, landontgining, enz. over staatsbestuur en prang sabil.

Maar van toepassing dier kennis in de practijk is natuurlijk geen sprake, en daarom bepaalt zij zich dan ook bij velen tot de hoofdzaken. Toch ben ik wel eens verwonderd geweest over hetgeen ik van sommige goeroe's, die in mij minder den ambtenaar dan den weetgieren leerling zagen, over de twee laatstbedoelde onderwerpen vernam.

Zonder bijzonderen nadruk, maar ook zonder twijfel zeiden velen hunner mij, dat de Sultan van Stamboel ons aller vorst is. Vooreerst omdat de vorsten van Java zich in vroeger tijd door dien hoofdvorst aller Mohammedanen hadden doen bevestigen. Verder meenden zij, dat onze Koning der Nederlanden eveneens onder het oppergezag van Stamboel stond, jaarlijks aan den Sultan hulde bewijzen moest en aan die afhankelijke verhouding het recht ontleende om deze landen beneden den wind te besturen. Mijne pogingen om hun die zaken anders te doen begrijpen mislukten veelal. Eens vertelde ik in het bijzijn van twee hunner aan mijn contrôleur, wat zij mij al zoo omtrent Turkije's gezag hadden medegedeeld, en toen mijn contrôleur hun de verhouding geheel anders uiteenzette, verklaarden zij met veel sembah's, dat zij het nu eerst recht begrepen, maar voor mij, die hen kende, was het duidelijk, dat zij in hun hart die uiteenzetting als onjuist beschouwden.

Een enkele goeroe, die aan uitgebreide kennis der kitabs veel gezond verstand paarde, zeide mij, dat eigenlijk volgens de wetten de Turksche Sultan niet veel aanspraak op de heerschappij over alle Mohammedanen meer bezat. Immers die vorsten zijn niet uit het geslacht, waaruit de ware opvolgers van onzen profeet moeten afstammen en voldoen ook niet aan de meeste andere wettelijke eischen voor dat hoogste ambt. Nu erkennen de kitabs wel, dat hij, die door het zwaard zijne heerschappij gevestigd heeft en in stand weet te houden, ook door de gemeente moet worden erkend, maar thans, zeide mijn zegsman, oefenden die radja's van Stamboel zulk eene macht niet meer uit, daar hun de noodige middelen ontbraken. En hij noemde het met volle overtuiging onzen plicht, ook den niet-Mohammedaanschen vorst zooveel mogelijk de gehoorzamen, dewijl Allah hem onze landen in de hand gegeven heeft. Toch meende hij, dat wij den hoogsten eerbied aan den radja Stamboel verschuldigd zijn, omdat deze Mekka en Medina bestuurt en het zoo voor alle Mohammedanen mogelijk maakt, een hunner heiligste plichten te volbrengen.

De meesten echter, die ik onbelemmerd over dit punt hoorde spreken, waren van het eerstvermelde gevoelen. De Sultan van Turkije was in hun oog werkelijk de vorst aller vorsten, en wanneer het soms hier en daar mocht schijnen, alsof zijne beambten minder in aanzien waren dan de Europeanen, dan weten zij dit aan omkooperij.

Sommigen gingen nog verder en zeiden, dat, wanneer dit niet zoo ware, de inlanders in deze streken eigenlijk tot den prang sabil verplicht zouden zijn. Nu make men hieruit volstrekt niet op, dat

deze goeroe's eigenlijk naar dien godsdienstoorlog haakten; integendeel, niets was hun liever dan kalmte en rust. Maar de kitabs leerden het, zeiden zij, dat Mohammedanen zelfs tegen overmacht onvermoeid moesten strijden, tenzij de rechtmatige beheerscher aller geloovigen hun dit verbood of tenzij gebleken was, dat alle verzet slechts op nadeel der Mohammedanen uitliep.

Om niet onvolledig te zijn, moet ik hierbij voegen, dat ik door geachte oelama's nog een tweetal andere beschouwingen over die veel besproken quaestie van den prang sabil heb hooren verdedigen.

De eene bestond hierin, dat de slechte gevolgen van alle verzet tegen het Gouvernement reeds lang gebleken waren en derhalve voor ons land geene mogelijkheid van prang sabil bestond. De andere ging uit van de geringe kracht des geloofs bij de Inlanders. Alleen dan, zoo leerden hare voorstanders, zou prang sabil gewettigd zijn, wanneer een aanzienlijk getal Javanen voor het geloof goed en leven over hadden en zonder aan iets anders ter wereld meer gehecht te zijn, eigen geluk en dat hunner gezinnen zonder verder nadenken wilden opofferen voor de zaak van den Islam. Zij voegden daar echter zonder uitzondering bij, dat zijzelve verre van zulk eene verzaking der wereld verwijderd waren, terwijl Allah ons gelukkig nog tal van andere wegen openstelt om zijne gunst en genade te verwerven.

Ik moet bekennen, niet te weten, welke dezer opvattingen nu eigenlijk met de kitabs in volkommen overeenstemming is; maar het kwam mij steeds voor, dat die leer over den prang sabil, door kwaadwilligen naar hunnen zin uitgelegd, licht gebruikt kan worden om onrust te stoken. Dat dit inderdaad zoo is, bleek bijv. in Bantam, al behooren dan ook zulke gebeurtenissen gelukkig tot de hooge zeldzaamheden en niet tot de zaken, waarvoor men op Java voortdurend beducht behoeft te zijn.

Zelfs geloof ik, te mogen zeggen, dat die vrees op Java nergens behoeft te bestaan, wanneer het bestuur zich op de hoogte houdt van het Mohammedaansch onderwijs en zoo doende zekere aanraking met de goeroe's bestaat, en wanneer de pijaji's zorgen, met die goeroe's op vertrouweliiken, welwillenden voet om te gaan en hun bij elke gelegenheid voorhouden, dat het bestuur hunne werkzaamheid in geenen deele wil bemoeilijken, maar van hen, als leeraars en leidslieden, nog in hooger mate dan van eenvoudige désalieden volkommen gehoorzaamheid verlangt.

Zoover mijne ervaring reikt, ontbreekt er bij mijne ambtgenooten nog al veel aan die vertrouwelijke verstandhouding, behandelen zij de goeroe's al te dikwijls als onverschillige grootheden, die men

buiten rekening kan laten — behalve een of andere uitverkorene, meestal van verdacht allooi, die hen aan ilmoe's of rangsverhoging of huwelijkszegen moet helpen. En wanneer eens een enkele zich met die leeraars der jeugd inlaat, dan is het al te dikwijls op eene wijze, die dezen lieden of minachting inboezemt voor de onkunde hunner hoofden of vrees voor de gevolgen van misverstand.

Ook in dit opzicht kan veel aandrang tot het goede van boven, dat is van de hoogste Europeesche ambtenaren, uitgaan. Wanneer dezen duurzaam toonen, dat zij eene verstandhouding als de boven aangeduiden verlangen, en geene vreesaanjaging noch grievende bespotting, dan zullen de pijaji's, zij het ook langzaam aan, volgen.

Want, gelijk ik reeds vroeger zeide, een volgzamer soort van mensen dan de pijaji's, zal men zelfs op Java vergeefs zoeken.

XXVI

Zeer lang heb ik met mijne lezers stilgestaan bij het onderwijs in onzen godsdienst, en het wordt tijd, dat wij den levensgang van het kind verder volgen, hetwelk wij aan het einde der koer'anschool verlieten. De *Kataman*, d. i. het feest, waarmede de beëindiging van den koer'an door den knaap gevierd wordt, gaat hier en daar gepaard met de besnijdenis, en deze heeft, zooals mijne lezers wel weten, ook bij hen plaats, die het niet tot de kataman brengen of zelfs zonder koer'an-onderwijs opgroeien.

Voor den gewonen Inlander toch is de besnijdenis als het ware de opname in de Mohammedaansche gemeente, althans voor de jongens, want ofschoon de besnijdenis ook voor meisjes verplicht is, vindt men onder de eenvoudige désalieden nog veelen, die dit niet weten en hunne meisjes dan ook niet besnijden.

De meeste Javanen en Soendaneezen hechten dus aan de besnijdenis meer waarde dan zij eigenlijk volgens de leer van onzen godsdienst heeft. Mijn leermeester verhaalde mij, dat de Arabieren reeds van den tijd des profeets Ibrahiem af hunne kinderen besneden en dat dan ook in den koer'an van deze zaak in het geheel geen gewag wordt gemaakt. Toch, zoo leerde hij mij, is deze kunstbewerking niet, zooals sommige pijaji's wel eens willen beweren, slechts eene *soenat*, d. i. eene godsdienstige handeling, die men zonder zonde te begaan mag nalaten, maar een streng bindend voorschrift voor beide geslachten. Maar zij is een plicht zooals vele andere, niet zoo gewichtig als vele, die door de meerderheid der Inlanders verzuimd worden; wij zagen trouwens vroeger reeds, dat

zij niet behoort tot de vijf *roekoening Islam*, de grondzuilen van den Mohammedaanschen godsdienst.

Naar de gangbare voorstelling der désalieden is zij echter, schijnt het, wel de grondzuil bij uitnemendheid, want zij spreken somtijds van *njelamaké*, selam d. i. Mohammedaan maken, in den zin van *besnijden*. Vele hadji's hebben mij verhaald, dat in Arabië evenzeer grootere beteekenis aan deze reinigende bewerking wordt toegeschreven dan in de kitabs. Ook daar zou de groote menigte iemand niet als Mohammedaan beschouwen, wanneer hij volwassen en onbesneden was, ofschoon volgens de kitabs alléén het afleggen der geloofsgetuigenis (*sadat*) iemand tot Mohammedaan maakt, en vervolgens bijv. het sembahjangen van oneindig hooger gewicht is dan het wegnemen of verkleinen der voorhuid of van het daarmee overeenkomend lichaamsdeel der vrouw.

Njelamaké is echter noch de eenige noch zelfs de meest gewone naam, waarmede de Javanen de besnijdenis aanduiden; meestal noemen zij de besnijdenis van jongens in *ngoko tetak*, in kromo *soepit*, terwijl die van meisjes *soenat* heet. Bij de Soendanesezen, waar ook nu en dan *njelamken* wordt gezegd, is *soenat* de gewone naam der jongensbesnijdenis, *sepit* het fijnere woord, en de besnijdenis van meisjes noemen zij in het geheel niet, maar gebruiken in plaats daarvan het woord *goesaran*, d. i. tandenvijling. Bij hen heet namelijk de tandenvijling bij meisjes met de besnijdenis samen te gaan, maar inderdaad doet men bij het feest (de *karja'an*, zooals zij zeggen) alleen *goesar tanda*, eene schijnbare vijling der tanden, terwijl de wezenlijke later te gelegener tijd plaats vindt. Men acht het echter fatsoenlijker van de *goesaran* zijner dochter te spreken, hoewel zij inderdaad een dag na die schijnbare tandenvijling besneden wordt.

Ook onder de Javanen wordt het meer en meer gebruikelijk, de meisjesbesnijdenis eenigszins geheimzinnig te behandelen. Men laat bijv. zijne dochter op denzelfden dag besnijden als haar ouderen broeder, zoodat het feest voor beiden geldt maar de gasten alleen van den jongen hooren spreken. Of wel, men besnijdt haar in alle stilte alleen, zonderdat iemand hoort behalve de naaste vrouwelijke bloedverwanten en de doekoen, welke laatste dikwijls dezelfde is, die als vroedvrouw bij hare geboorte de moeder ter zijde stond.

Ouderwetsche pijaji's en anderen, die sterk aan de Javaansche adat gehecht zijn, deelen deze schaamte niet en geven ter eere van de *soenatan* hunner dochters een even luisterrijk feest als bij die hunner zoons of verbergen het ten minste niet, wanneer onmiddellijk

nadat de jongen of jongens ten aanschouwe van het publiek de *teta'an* hebben ondergaan, binnenshuis de *soenatan* der meisjes plaats heeft. Dikwijs toch wordt bij die plechtigheid de gamelan bespeeld, en dan telkens door eene eigenaardige lagoo aangegeven, dat weder aan een der knapen de bewerking voltrokken is.

Wanneer nu ten slotte de meisjes worden besneden, brengt men deze weliswaar niet naar buiten, maar toch geeft telkens aan het einde eener operatie de gamelan den vergaderden gasten kennis van den gunstigen afloop.

De leeftijd, waarop de besnijdenis plaats heeft, is op Java nog al verschillend. Daar, waar men het sterkst vasthoudt aan het oude, dus in de buurt der hoven en in de bergstreken, stelt men de zaak voor jongens nog meestal uit tot het veertiende of vijftiende jaar, soms nog iets langer. Elders wint steeds meer de neiging veld om vroeg te besnijden, vooral bij de santri's en vrome lieden, maar ook in uitgestrekte kringen daarenboven.

Er zijn reeds vele streken, waar een jongen van 10 jaren, die nog niet besneden is, uitgelachen wordt door zijne makkers, en hier en daar is het al voorgekomen, dat men knapen vóór de voltooiing van hun eerste jaar besneed, maar dit laatste is op Java toch uiterst zeldzaam. Hoezeer men den termijn allengs vervroegt, kan men het best daaraan nagaan, dat de meeste vaders een jaar of wat ouder besneden zijn geworden dan hunne zoons.

Meisjes worden altijd jonger dan knapen besneden. Man kan zeggen, dat bij haar de leeftijd van 2 tot 8 jaren varieert. Niet zelden wordt deze, gelijk trouwens ook menige andere, kostbare plechtigheid uitgesteld, omdat de ouders voor het oogenblik de noodige fondsen missen. Mijne lezers zullen maar al te goed weten, welk eene belangrijke rol zulke feesten, sidekahs en slamatans, in het Inlandsche leven spelen.

In menig opzicht maken 'zij er de poëzie van uit. Van tijd tot tijd vergeet men alle zorgen om met ruime hand een feestmaal aan te richten, waarbij gulheid en vrolijkheid zonder eenige uitspatting heerschen. En die maaltijd, dikwijs gewijd door een gebed of andere vrome uiting, heeft tot doel hetzij de herdenking van een afgestorven bloedverwant of het welzijn van een reizend huisgenoot of de uitdrukking der dankbaarheid voor eene genezing of andere gelukkige voorvalen; of wel hij is gewijd aan den profeet of bezegelt het einde der poesa-maand.

Maar valsche schaamte dwingt de meesten, in overvloed niet onder te doen voor hunne buren of vrienden, en zoo komt men ertoe, die overigens zoo schoone maaltijden aan te richten van

geleend geld, alle kostbare zaken ervoor te verpanden, terwijl men weet, de leening nooit te zullen kunnen afdoen noch de panden in te lossen. Ja, in de rampzalige kringen onzer maatschappij komt het voor, dat gestolen geld voor sidekahs gebruikt wordt, wijl daar het treurige bijgeloof heerscht, dat ongeluk het gevolg zou zijn van het verzuimen eener belangrijke sidekah, niet echter van het zich toegeigenen van andermans goed!

Het onderwijs, dat er ooit in mocht slagen, ons Inlanders, groot of klein, te leeren sparen of althans ordelijk eenig eigendom beheeren, dat zal het ware Inlandsch onderwijs zijn.

Tot de huiselijke gebeurtenissen, die volstrekt niet zonder groote slametan en andere feesten kunnen plaats hebben, behooren nu bovenal huwelijken en besnijdenissen.

Voordat eene dezer gebeurtenissen plaats heeft, komt al wat oud is of eenige ervaring heeft in de familie en den kring der beste vrienden meermalen bijeen, en van geen Europeesch feest wordt elk der vele nummers van het programma zoo uitvoerig besproken als van een besnijdenis- of huwelijksefest, zelfs bij den eenvoudigen désaman.

Eindelijk als de mannen, maar vooral ook de vrouwen, het onderling over alles één geworden zijn, gaat men ertoe over om door kundige raadgevers den gunstigen tijd te doen bepalen, opdat men niet eene zoo belangrijke zaak bederve door eenen datum, eenen week- of pasardag of ook een uur daarvoor te kiezen, dat om eene of andere *na'as*, onheilbrengend is.

Nadert allengs de bepaalde dag, dan beginnen de feitelijke voorbereidseLEN, waarover mijn volgende brief zal handelen.

XXVII

Enkele dagen vóór de besnijdenis zelve maakt men de *taroep*, d. w. z. het afdak vóór het huis of de pendopo, waardoor deze de noodige uitbreiding ondergaan. Ook dit werk is van zooveel gewicht, dat daarvoor de gunstige dag met zorg wordt uitgekozen, en de gunstige tijden voor het maken van *taroeps* worden op andere wijze berekend dan die voor de plechtigheid, bijv. van besnijdenis of huwelijk, zelve.

Maar nog voordat men aan de *taroep* begint, wordt weder een treffend bewijs gegeven, hoe diep de eerste der vier soorten van eerbied, die den grondslag der Javaansche zedelijkheid uitmaken, bij ons ingeworteld is: men brengt namelijk eerst den knaap, die

besneden zal worden, naar de begraafplaats zijs vaders of, als deze nog leeft, van diens ouders of voorouders, om te *njoewoen pangestoe* d. i. om de vergunning en daarmede tevens den zegen der *wong atoewo* in te roepen voor het gewichtige werk, dat men staat te ondernemen. Dergelijke bewijzen van eerbied en ontzag voor de ouders en voorouders, die niet meer tot deze wereld behooren, geeft men ook bij eenige andere gelegenheden: ook vóór het huwelijk, of voordat de knaap naar de pesantrén reist of voordat men de reis naar Mekka aanvaardt om hadji te worden, gaat men verlof vragen aan de *loeloehoer*. Dit *njoewoen pangestoe* geschieht niet altijd in woorden: veelal volstaat men met het brengen der geurige offers van bloemen en wierook op de bezochte graven, en laat men den knaap bij die laatste rustplaats een sembah maken.

Het *njoewoen pangestoe* geschieht binnen de week vóór de besnijdenis. Een of meer dagen na dit bezoek der graven komen een aantal gasten bijeen om de taroep en wat daarbij behoort te helpen maken.

Dit voorbereidende werk wordt meestal met eene slametan be-sloten. Verschillende, door de adat nauwkeurig bepaalde soorten van spijzen discht men daarbij op, en de gastheer of degeen, die namens hem het woord voert, noodigt eerst de aanwezigen tot medewerking uit om zijne *hadjat* (als het ware zijnen wensch) goedgunstig te doen aannemen, waarop allen met *inggih!* antwoorden; daarna deelt te spreker de *oedjoeb* (opdracht) mede, d. i. telkens op een of meer der gereedstaande schotels wijzend, geeft hij van elke daarvan op, aan wie zij gewijd is. Zoo hoort men hem schotels bestemmen voor kiageng Taroep, voor de op Java begraven wali's (heiligen), voor de vroegere vorsten van Java, voor de voorouders van den huisheer, voor den *akal bakal désa*, voor het ongedierte, voor hen die zee en woud beheerschen, voor de geesten van Adam en Kowo (Eva), voor de broéders en zusters van den huisheer, voor de vroeger reeds genoemde oneigenlijke broeders *kawah* (vruchtwater) en *ari-ari* (placenta), voor alle booze wezens, die anders wellicht het feest zouden verstoren, voor den profeet Moehammad met zijne familieleden en vrienden. De voorbidder valt hierop in met een of meer der bij slametans gebruikelijke gebeden (liefst zoo lang mogelijk), die door de gasten telkens met *amien!* worden afgebroken, en eindelijk vangt de maaltijd aan.

Behalve de taroep, die dienen moet om het huis met het oog op de feestelijkheden eenigszins te vergrooten, maakt men op het voorerf eene kleine afgeschoten ruimte (*kobongan* of *krobongan*) voor de kunstbewerking zelve in gereedheid. In die *kobongan* wordt

een stoel of eene bank gezet met kains van verschillende soort er op, en onder die kains legt men allerlei bladeren, welker aanwezigheid eene heilzame inwerking op den loop der besnijdenis moet uitoefenen.

In of voor de kobongan plaatst men de *sadjèn*, d. i. eene verzameling van allerlei dingen, die deels de beteekenis hebben van offers aan geesten, deels zinnebeelden zijn van hetgeen men den knaap, die besneden zal worden, toewenscht. Men vindt daaronder bijv. allerlei soorten van *toempengs* of rijstgerechten in kegelvorm, *djenang's* (soorten van geleiachtige boeboer) in vele kleuren, eene levende kip, een aantal vruchten, waaronder pisang en klapper, eene mat, een kendi met water, een ouderwetsch aarden lampje, waarin klapperolie brandt, op een voetstuk, allerlei timmer- en landbouwgereedschap. De samenstelling van zulke *sadjèns* heeft plaats volgens de voorschriften der oude lui in de familie, die alleen van dat alles op de hoogte zijn. De overigen kennen die bijzonderheden zoo niet en weten in den regel geenerlei verklaring van al die gebruiken te geven.

Sommigen maken ook bij deze gelegenheid de *kembar majang*, die vooral bij een huwelijksfeest onmisbaar is, en plaatsen die ter weerszijden van de kobongan. De *kembar majang* bestaat uit een tweetal potten (bijv. groote Inlandsche *kwispedoors*), in elke waarvan een groot stuk pisangstam (*gedebog*) vereind staat. In die *gedebog* zijn rondom een groot aantal takken van verschillende, door de adat bepaalde planten gestoken, en bovenop ligt een omgekeerde ananas.

Zoo is er nog meer van hetgeen tot een huwelijksfeest behoort, dat sommigen ook bij eene besnijdenis te pas brengen, en in het algemeen gelijken beide feesten zeer op elkander. Wij zullen echter die andere zaken liever tot de beschrijving van het huwelijk ustellen en nu ons bepalen tot het eigenaardige van de *teta'an*.

De vornaamste soorten van feestelijkheden, die naar keuze en vermogen van de betrokken personen aan de besnijdenis deels voorafgaan, deels daarop volgen, zijn *wajangpartijen*, *tajoebans*, en *djakongans*, d. i. gezellige samenkomsten, waarin men den tijd op verschillende wijzen verdrijft.

De *wajangans* en *tajoebans* geeft men niet overal en niet altijd op dezelfde avonden; de *djakongan* altijd gedurende den nacht, die aan de besnijdenis voorafgaat. Er wordt dan kaart gespeeld of een of ander verhaal (bijv. de *Mènak*) door een der aanwezigen opgezongen, of wel, bij *santri's* geeft men een *moeloedan*, d. i. er wordt eene Arabische levensgeschiedenis van den profeet voorgedragen, afgewisseld met gemeenschappelijke lofzangen (*selawat*). Op dien

vooravond of den dag vóór de operatie heeft dan ook bij hen, wier zoons *tamat* zijn, de kataman plaats: onder leiding van den goeroe zingt namelijk de jongen eenige kleine hoofdstukken van den Koer'an op, waarmede ten slotte de aanwezige deskundigen instemmen, om de plechtigheid met de *doe'a tachtim*, d. i. het gebed dat bij Koer'an-voordrachten behoort, te besluiten.

Het gezellig doorwaken van den nacht vóór de besnijdenis noemt men ook wel *midadaréni*, hoewel dit eigenlijk meer op het huwelijkse feest past, daar men meent dat dan in den nacht vóór het huwelijk widadari's uit den hemel nederdalen in het huis der bruid.

Waar men niet al te bekrompen is in zijne geldmiddelen, houdt men op den dag vóór dien avond een optocht, waarbij de te besnijden jongens door hunne familieleden worden rondgeleid, voorafgegaan door allerlei muziek, als gamelan, bij de Soendaneezen ook angkloengs, trompetten, bij sommigen ook terbangs, die de lofzangen (*selawat*) van eenige santri's begeleiden enz. Ook de welbekende *réog*, d. i. een aantal personen, die op lederen paarden als bezeten rondrennen, luisteren die optochten dikwijls op.

De jongens, die besneden zullen worden, zitten bij de Soendaneezen in dien optocht veelal in eene soort van wagens, die den vorm van een gevleugelde *naga* of ander dier hebben, welk toestel *soeraga* of *galoedra* wordt genoemd. Bij hen heeft vóór dien optocht zoowel bij de jongens als de meisjes, die in het feest betrokken zijn, de schijnbare tandenvijling (*goesar tanda*) plaats.

De rondgevoerden zijn daarbij gekleed in het bekende bruids- of bruidegomscostuum; de zichtbare lichaamsdeelen geheel met borèh besmeerd, en eene kleeding, die in vele opzichten de wajang nabootst, met vele gouden en diamanten sieraden om den hals en om bovenarmen en polsen. Echter zijn er ook, die hunne zoons dien optocht in hadjikleeding laten maken, en in het algemeen kan men zeggen, dat vooral in den laatsten tijd steeds meer willekeurige wijzigingen in al deze gebruiken aangebracht worden. Bovendien geldt hier het vroeger reeds opgemerkte, namelijk dat in verschillende gewesten, ja zelfs in dicht bij elkander gelegen districten, bij alle overeenstemming in de hoofdzaken, soms zeer belangrijke verschillen in de bijzonderheden dier plechtigheden worden aangetroffen.

Eene eigenaardige instelling moet ik nog vermelden, alvorens van de voorbereidende bezigheden af te stappen, namelijk die der *bélo's* of *béla's*. Zoowel bij Javanen als Soendaneezen is het algemeen gebruikelijk, dat een gegoed persoon, die zijnen zoon laat besnijden, bij die gelegenheid eenige minder gegoede jongens uit zijne familie of van zijne buren mede van die gelegenheid laat profiteeren, zoodat

zij, die de middelen zouden missen om feesten te bekostigen, deel hebben aan het feest van hunnen beschermer. De jongens, die aldus mede besneden worden, heeten op Java *bélo's*, dragen dus denzelfden naam als broeders of vrienden, die iemand in den dood volgen.

Bij de Soendaneezzen heeten die jongens niet aldus, maar worden met den naam van *béla* hanen of kippen aangeduid, die men bij de besnijdenis slacht. Telkens als namelijk een jongen besneden wordt, slacht men bij hen op hetzelfde moment in de nabijheid van dien knaap een hoen.

Misschien staat het met de Javaansche *bélo*-gewoonte in verband, dat men in sommige streken nooit een oneven aantal jongens in hetzelfde besnijdenisfeest laat deelen; vooral geen drietal, volgens sommigen, wyl men dio drie daardoor tot een *toengkoe* (een uit drie steenen bestaanden oven) maakt en dus de hitte hunner wonden noodeloos vermeerdert.

Als voorbehoedmiddel tegen wondziekten worden de jongens ook reeds eenige dagen te voren aan een leefregel onderworpen: zij mogen geene heete spijzen gebruiken, niet hard loopen of springen, kortom zij moeten alles vermijden, wat hun bloed kan aanzetten, opdat bij de gewichtige operatie zoo weinig mogelijk bloed-aandrang besta.

Het gezegde zal voldoende zijn om mijnen lezers een beeld te geven van wat er al zoo tot de karja'an der Soendaneezzen of de teta'an der Javanen behoort, en wij kunnen nu tot de beschrijving der plechtigheid zelve overgaan.

XXVIII

De laatste voorbereiding tot de besnijdenis dient weder tot afkoeling van het lichaam en bestaat in een bad. Elke patiënt wordt daartoe gewoonlijk onder de hoede van een ervaren persoon van leeftijd gesteld, die hem zijs ondanks eenige malen onderdompelt. Waar het baden in eene rivier plaats heeft, nemen ook vele anderen daaraan deel en bij dat algemeene bad gooit men elk  r van alle zijden met water, zonder dat de gewone grenzen van leeftijd of rang in aanmerking worden genomen. Soms geschiedt dit spelen met water zelfs daar, waar de jongens op het erf met putwater gebaad worden.

Rillend en nat komen dezen nu bij het tooneel der operatie, waar hen de besnijder wacht, die op Java *bong* of *tjalak*, bij de Soendaneezzen *bengkong* heet.

Elk gedeelte der bewerking (die hier nu niet nader behoeft te worden omschreven) wordt door het uitspreken van een *djopo* of *djampé*, een gebed of ander formulier, voorafgegaan. Voordat men in het water afdaalt een *djopo* om den minder heilzamen invloed van het water tegen te gaan; voordat de bong snijdt, spreekt hij een *djopo sirep* uit, d. i. enige woorden, die den patiënt minder gevoelig moeten maken en ongewenschte inwerking van het staal verhinderen; na de snijding een *djopo* tot stelping van het bloed en tot bevordering eener snelle genezing. Al deze *djopo*'s zijn deels Arabisch deels Javaansch.

Zelfs bij het gereedmaken van de *kobongan*, de voor de operatie afgeschoten ruimte op het erf, komen reeds *djopo*'s te pas, en waar dat huisje ouderwetsch is ingericht, namelijk waar men op alle door de adat vereischte kleinigheden heeft gelet, laat men dikwijls van den dag der voltooiing tot op dien der besnijdenis iemand uit de moskee daarin de wacht houden, doch dit geschiedt alleen bij voorname lieden.

De knaap wordt tot het ondergaan der operatie op den schoot van een eenigszins bedaagd persoon gezet. Liefst kiest men hiervoor een santri, en wel liefst eenen, die vele kinderen heeft, daar dit doet hopen dat de besneden jongen ook eenmaal een gezegend huwelijk zal sluiten. Het bloed wordt opgevangen in een klein kommetje, dat bij voorname lieden van zilver pleegt te zijn én aan den bong wordt geschenken. Deze ontvangt verder de bruikbare bestanddeelen van de vroeger genoemde *sadjèn* en eene geldelijke belooning, die men *tindih* noemt. De Soendaneezen en sommige Javanen geven den besnijder ook voor elke operatie een mesje, welk geschenk *penadjem* heet; deze „scherping” hoopt men dat van gunstigen invloed zal zijn op de scherpe van het verstand der jongens.

Vooral moet de jong besneden gedurende de eerste dagen een leefregel in acht nemen. Hij ete niets heets, zuurs of scherps, liefst alleen rijst; om hem echter te wapenen tegen de gevolgen van kleine onvoorzichtigheden in dit opzicht, geeft men hem dikwijls onmiddellijk na de operatie met alle geweld een mengelmoes te eten van alle mogelijke spijzen, die gewoonlijk op de pasar verkocht of in huis gekookt worden. Aldus voorbereid, kan het bloed, zoo meent men, later wel iets van die anders zoo schadelijke zaken verdragen.

De leefregel omvat echter nog veel meer. De knaap mag niet hard loopen of springen, hij hoede zich vooral voor het trappen op kippedrek en den drek van nog enkele andere dieren, van het betreden van scherven van aardewerk of glas, van het stappen over

een rijststamper (*aloe*). Ook zorge men, dat geene volwassen vrouw de wond te zien krijge. De overtreding van een dezer bepalingen heeft ten gevolge, dat de genezing moeilijk is en langdurig.

Bij hen, die de plechtigheid zooveel mogelijk godsdienstig inrichten, zijn eenige santri's bij de kobongan, die gedurende de besnijdenis zoo luid mogelijk een gedeelte van de *moeloed* (gewoonlijk *asrakal* genaamd) zingen, waardoor zegen over de handeling wordt verbreid, en tevens het schreeuwen der patiënten, die kleinzeerig zijn, wordt overstemd. Elders treedt het geluid der gamelan voor het *asrakal* in de plaats, en somtijds worden beide vereenigd; dit laatste is eigenlijk niet gepast, daar de godsdienst de gamelan-muziek verbiedt en men dus een van beide behoort te kiezen. Er zijn dan ook weer anderen, die de geheele feestelijkheid zonder die godsdienstige bestanddeelen vieren, maar den avond na de besnijdenis santri's laten komen om het huis van de sporen dier verboden zaken door het opzingen van stukken uit den koer'an of andere godsdienstige voordrachten te ontsmetten (*ngadjé'aké*).

Toch wordt de geheele zaak bij hen, die ze het minst godsdienstig behandelen nog veel meer dan bij santri's als eene opname in de gemeente beschouwd, en het leeren opzeggen der *sadat* moet dan ook volstrekt aan de besnijdenis voorafgaan, tenzij de godsdienstige opvoeding van den patiënt van zelf waarborgt, dat hij die geloofsgetuigenis al lang en dikwijls heeft opgezegd. Niet zelden laat men zelfs vóór die *sadat* den jongen de zoogenaamde *niat* (bedoeling) uitspreken, die ongeveer aldus luidt: „ik bedoel hiermede de geloofsgetuigenis af te leggen, die de Heer Allah ons heeft voorgeschreven.” Ook schrijft men de *sadat* wel met een scherp voorwerp op een siriiblad en legt dit op den navel van den knaap, die besneden moet worden.

Een eigenaardig gebruik der Soendaneezzen verdient hier nog vermelding. Na afloop der operatie moet de knaap even den ontblooten tepel van eene zijner oude vrouwelijke bloedverwanten aanraken. Wat dit betekenen moet, wordt zeer verschillend verklaard, maar ik durf geen dier verklaringen voor mijne rekening nemen. Ook houdt men den knaap wel eene kom voor, waarin bras, koenir en een kemirinoot; dit alles wordt dan met een stamper, dien men hem in de hand geeft, fijngestooten, echter natuurlijk minder door zijne hand, dan wel door de hand die de zijne vasthouwt. Het volks-geloof zegt, dat als de kom onder het stoeten breekt, de knaap als eerste echtgenote eene vrouw zal krijgen, die reeds getrouwde is geweest. Blijft de kom heel, dan krijgt hij een maagd.

Na afloop van al de feestelijkheden wordt, wanneer althans een

taroep daarvoor werd opgesteld, aan al de gasten djenang soengsoem voorgezet. Men noemt deze bijzondere soort van djenang (geleiachtige boeboer) merg-djenang, omdat zij, naar men zegt, het merg en dus het gebeente van hen, die haar eten, versterkt, en deze versterking acht men in het bijzonder noodig na elk feest, waarbij een taroep te pas kwam, daar die door aller medewerking werd opgezet. Matheid en loomheid in de leden der feestgenooten zouden zich onvermijdelijk doen gevoelen, als zij niet van de djenang soengsoem genoten.

Tot voor korten tijd kon men de besnijdenis, behalve als de opname in de Mohammedaansche gemeente, nog beschouwen als intreding in den mannelijken staat. Dit laatste karakter verliest zij natuurlijk meer en meer, daar men den leeftijd allengs vervroegt. Maar toch wordt de knaap na de teta'an meer als mensch beschouwd; men let meer op zijne handelingen en op zijn uiterlijk, zijne kleeding enz.

In mijn volgenden brief ga ik nu iets over het vijlen der tanden verhalen.

XXIX

Onder de benamingen *pangoer* en *pasah* verstaat men op Java de kunstbewerking, die dienen moet om onze van nature wat lange boventanden tot kleinere afmetingen terug te brengen.

In sommige streken maakt men tusschen die namen het onderscheid van kromo en ngoko, en wel met verschil in de rangorde, zoodat hetgeen hier ngoko is, ginds als kromo wordt gebruikt. Elders verstaat men onder *pasah* het glad afvijlen der tanden, onder *pangoer* het hoekig uitbeitelen, dat thans nog slechts bij ouderwetsche pijaji's en bergbewoners voorkomt.

Men vertelt, dat dit gebruik afkomstig is van de widadari's, die eens op den Goenoeng Lawoe voor Batoro Indro dansten en toen van hem leerden sirih te eten en tot verfraaiing van haar uiterlijk hare tanden te vijlen. Jonge lieden, wier tanden reeds gevijld zijn, zeggen wel schertsend tot tijdgenooten, bij wie die vijling nog niet heeft plaats gehad, dat zij er uitzien als Chinezen of als de donder, die zooals men weet met reusachtige tanden wordt afgebeeld. Anderen willen in de vijling een godsdienstig gebruik, eene *soenat* zien, in navolging van den profeet, wien eens door vijanden in eenen veldslag eenige tanden verwond werden, maar santri's hebben mij steeds gezegd, dat nergens zulk eene *soenat* wordt voorgeschreven.

Een bepaalde leeftijd voor de tandenvijling is niet aan te wijzen, maar men kan wel zeggen, dat zij bijna overal omstreeks de huwbaarheid of kort te voren plaats grijpt. In sommige streken van Java zorgt men ervoor, dat de *pangoer* heeft plaats gehad vóórdat zich de eerste teekenen der huwbaarheid vertoond hebben, vooral bij meisjes, daar men meent, dat anders hare schoonheid spoedig verwelkt. Waar deze meaning niet bestaat, stelt men zich er meestal mede tevreden, dat de tanden vóór het huwelijk gevijld zijn, ja in sommige streken stelt men het tot kort na het huwelijk uit.

Zooals ik vroeger herinnerde doet men bij de Soendaneezen eene schijnbare tandenvijling, het strijken met een geldstuk langs de tanden, bij jongens op den dag vóór de besnijdenis en bij meisjes op den dag vóórdat hare broeders of neven enz. besneden worden. Inderdaad zou de werkelijke tandenvijling moeilijk met feestelijkenheden gepaard kunnen gaan, daar zij te pijnlijk is en ook de na-weeën zich te lang doen gevoelen. Men laat dus de bepaling van de werkelijke *pangoer* (bij de Soendaneezen *goesaran*, of fijner: *peperan*) grootendeels aan het meisje of den knaap zelve over, en men behoeft daarbij niet voor te lang uitstel beducht te zijn, want bij beiden is de zucht om als volwassen te gelden sterker dan de vrees voor de pijn, die immers alle anderen ook wel doorstaan hebben.

De lieden, die de vijling der tanden bewerkstelligen, laten zich daartoe ontbieden of gaan zelfs in de desa rond, door uitroepen als: *pangoer!* de aandacht trekkend van hen, die hunne diensten mochten willen gebruiken. Hunne instrumenten zijn een vijltje, een stuk slijpsteen, in den nieuweren tijd soms eene soort van schaar, waarmede ineens stukken van de tanden worden afgeknipt, een beiteltje in die streken, waar men de tanden hoekig uitbeitelt, en een stukje hout om tusschen de kiezen te plaatsen, zoodat de mond gedurende de bewerking openstaat.

De patiënt wordt achterover gelegd, met het houtje (*moetmoetan*) tusschen de kiezen geklemd. Zijn de tanden niet bijzonder lang of verlangt men er slechts weinig afgenoomen te hebben, dan vijlt men alleen met het slijpsteentje erlangs; anders wordt eerst de ijzeren vijl gebruikt en dient de *watoe woengkal* om de oneffenheden weg te slijpen. Vóór en na de operatie laat men de kinderen veelal koenir kauwen; en in de eerste dagen erna onthoudt men hun alwat warm, zoet of zuur is.

Bij de santri's en hen, die Europeesche zeden navolgen, geschieht het *pangoer* bijna alleen voor den vorm, ja er zijn er reeds, die de tandenvijling geheel nalaten. In elk geval heeft zij bij hen zóó

plaats, dat de rand der tanden effen blijft, hetgeen men wel *pangoer pasahan* noemt, in tegenstelling met de *pangoer tatahan*, die de vier middelste boventanden puntig uitbeitelt.

Men zal zich namelijk herinneren, dat de vijling steeds alleen op de zes boventanden wordt toegepast; de tatah bewerkt bij ouderwetsche pijaji's en bergbewoners alleen de middelste vier. Al naar den vorm, dien men aan dit viertal geeft, spreekt men bijv. van *widji timoen* en *widji semongko*, komkommer- en watermeloenpitten.

Onder de ouderwetsche strandbewoners zijn er ook, die eene gelijkmatige afvijling bijna tot op den wortel der tanden toepassen.

Eene gewoonte, die met de tandenvijling in verband staat, maar allengs meer en meer in onbruik geraakt, is het zoogenaamde *sisik*, het kunstmatig zwart maken der tanden. Door den invloed van Europeanen en ook van Arabieren staan thans in een groot deel van Java mooie witte tanden in hooger aanzien dan de vroeger algemeen geliefkoosde zwarte. Het getrouwst aan de voorliefde voor zwarte tanden zijn zij, die aan de gewoonte van het sirihkauwen vasthouden; de sirih met toebehooren maakt op zichzelf de tanden niet zwart, maar de sirihliefhebbers houden veelal van het *sisik*.

De *sisik* doet men in den regel met het zoogenaamde *banjon*. Men neemt namelijk eene vrij groote hoeveelheid klapperwater, doet daarin wat ijzersplinters, die men van den smid verkrijgen kan, soms ook wat ijzerroest, zout en peper; verder maakt men een stuk ijzer, bijv. een oude patjol, gloeiend en bluscht dat in het zooeven genoemde mengsel. Het vat, waarin dit mengsel staat, wordt toegedekt en vóór het gebruik laat men het 10 à 20 dagen staan.

De eerste maal, dat iemand zich sisikt, is gewoonlijk wanneer de tanden en het tandvleesch van de naweeën der vijling bekomen zijn. Men kauwt eerst eenigen tijd op de bittere schil der *djooh* of *dimo* (granaatappel) om de tanden met eene gom- of harsachtige laag te bedekken en daarna spoelt men zich eenige malen den mond met de *banjon*, waarvan het recept zooeven werd medegedeeld.

Sommigen maken ook van die vruchtschil eene oplossing in water en spoelen dan den mond beurtelings met *banjon* en met die bittere oplossing.

Dit sisik moet van tijd tot tijd herhaald worden om de tanden de gewenschte glinsterend zwarte kleur te doen behouden. Men beweert, dat het niet slechts een schoonheidsmiddel is, maar tevens dient om de tanden voor bederf (den tandworm, zooals men het noemt) te bewaren. Het kauwen van koenir na de vijling heeft hetzelfde doel.

Bij de Soendaneezen heeft somtijds tegelijk met de schijnbare tandenvijling der meisjes de doorboring harer ooren plaats. Op Java geschieht dit *tindik* steeds vroeger, soms reeds in de eerste levensdagen van het kind. Men geeft hieraan de voorkeur omdat op dien teederen leeftijd de oorgaatjes zich zooveel gemakkelijker vormen; een veerkrachtig open ringetje, dat om de oorlelletjes geklemd wordt, is dan voldoende, terwijl men later meestal tot de naald zijne toevlucht moet nemen.

Zoo hebben wij dan de voornaamste trappen der ontwikkeling en opvoeding van het kind doorloopen en gezien, met hoeveel teedere zorg wij van vóór onze geboorte tot aan den volwassen leeftijd door onze ouders verpleegd en naar hun beste weten voor onheil gevrijwaard worden. En het beschrevene vormt natuurlijk alleen de buitenzijde, het uiterlijk voor iedereen waarneembare; ook wat de vorming van geest en gemoed betreft, gevoelen wij ons echter alles aan onze ouders verplicht, al erkennen wij gaarne dat de resultaten niet met die der Europeesche opvoeding gelijkstaan, dewijl de kennis en de hulpmiddelen onzer ouders minder zijn dan hun goede wil.

Als de kroon op hun werk beschouwen onze ouders een goed huwelijk hunner kinderen, zoo vroeg mogelijk en met zooveel luister gesloten als de geldelijke omstandigheden het maar toelaten. Daarmede ontstaat dan voor ons tevens de aanleiding tot dat vierde deel van den plicht des eerbieds: dien jegens de schoonouders.

Voordat ik een en ander van de zoo talrijke en zoo uiteenlopende gebruiken onzer bruiloften ga beschrijven, moet ik mij echter veroorloven uit de herinnering van zoovele gesprekken over dat onderwerp met mijnen contrôleur enkele beschouwingen te houden over de eigenaardigheden van ons Inlandsch huwelijk, met het Europeesche vergeleken.

XXX

Mijn contrôleur placht te zeggen, dat de door hem zoozeer gewenschte ineensmelting van de Europeesche en de Javaansche beschaving nauwelijks een ernstiger beletsel ontmoette dan de zoo verschillende inrichting van het huwelijk en het familie leven. Indierdaad schijnen ook mij de verschillen niet gering.

Wij trouwen zeer jong. Wel worden tegenwoordig door de ouders van aanstaande pijaji's vroege huwelijken hunner zoons hier en daar tegengegaan om al hunnen ijver in de leerjaren op hunne

loopbaan te richten, maar zelfs waar dit geschiedt, vindt toch de Europeaan nog, dat de personen in quaestie trouwen op een kwa-jongensleeftijd. Met de meisjes wordt nog meer haast gemaakt; geen groter ongeluk voor een meisje en voor hare familie, dan dat zij eenige jaren huwbaar en nog ongehuwd zou zijn. Dit jeugdige trouwen vond mijn contrôleur niet zoo verkeerd, hoewel het in Europa niet zou gaan, naar hij meende. Hij schreef onze meerdere kalmte tegenover de uitgelatenheid of woestheid, die zich bij de meeste Europeesche jonge mannen openbaart, grootendeels aan ons vroeger ongestoord verkeer met het schoone geslacht toe. Zooveel is zeker, dat onze ouders het zich tot plicht rekenen, zoodra zich eene gunstige gelegenheid voordoet, voor hunne zoons vrouwen, en, hoewel minder openlijk, voor hunne dochters mannen te zoeken.

Op de zedelijkheid heeft dat vroege trouwen niet dien invloed, dien sommige Europeanen eraan toeschrijven. Onze jongens, voorzoover zij niet streng godsdienstig opgevoed worden, beoefenen veelal de liefde reeds vóór het huwelijk en behouden zich ook in den echt groote vrijheid voor. Men zou zeggen, dat dit laatste voorkomen moest worden door het verlof, dat onze wet ons geeft, om vier vrouwen tegelijk te hebben en bovendien, wanneer wij maar wenschen, ons van eene vrouw te scheiden en eene andere in de plaats te nemen. Maar onze adat is nu eenmaal zeer toege-felijk ten aanzien van den omgang met danseressen en dergelijken, en onze vrouwen, die ook op dit punt jegens hare mannen niet streng zijn, kanten zich vaak tegen den wensch harer echtgenooten om wettelijke verbintenissen met meer dan één aan te gaan. Vooral bij pijaji's komt het voor, dat de vrouw haren man de belofte af-perst, geene andere dan haar te huwen, hoewel er ook gewesten zijn, waar zij minder bezwaren maakt, ja zelfs zonder morren met medevrouwen huis of erf deelt en zich wijdt aan de opvoeding van kinderen, die haar man bij selir's (echtgenooten van geringen stand) van minder ontwikkeling dan de hare verwekt heeft.

Men schrijve dit niet aan onverschilligheid onzer vrouwen toe: hare toegeefelijkheid gaat dikwijls met innige, ook hartstochtelijke liefde gepaard, maar hare opvoeding en denkwijze brengen mede, dat die liefde haar niet den eisch doet stellen, den man in alle opzichten alleen voor zich te hebben. Van jong af achten zij het onnatuurlijk en onmogelijk, dat een man zich geheel zou kunnen bepalen bij de vrouw, die hij op jeugdigen leeftijd trouwde, en daarom behoeft een Javaan voor zijne vrouw niet te verzwijgen wat, zoover mijne ervaring reikt, door Europeanen met ware angst voor hunne echtgenooten verborgen wordt.

Dit alles neemt niet weg, dat twisten tusschen verschillende vrouwen van denzelfden man verre van ongewoon zijn; hij, die meerdere echtgenooten met elkander in volkomen vrede weet te doen leven, geldt als iemand van zeldzamen tact.

Het is bij ons zeer gemakkelijk voor echtgenooten, bij gebrek aan overeenstemming, te scheiden en een ander huwelijk te sluiten, en ik moet erkennen, dit als een zegen te waardeeren bij het vele, wat ik van ongelukkige Europeesche huwelijken hoorde en zag: ook komt zulke scheiding veel voor. Toch hopen steeds allen, die medewerken om twee jongelieden („grote kinderen”, zoals de Europeanen zeggen) in den echt te verbinden, dat het voor altijd zal zijn, dat er *djodo*, zoals de Javanen, *doeriat*, zoals de Soenda-neezen zeggen, zal wezen, met welke woorden men het van nature bij elkaar behooren aanduidt.

Nu wordt weliswaar de zaak voor het jonge meisje meestal door hare ouders beslist, die dan na de beslissing alles doen om haar gunstig te stemmen voor hun plan, en ook de jongen wordt tot zijn eerste huwelijk dikwerf meer overreden dan door eigen wensch gedrongen. Toch zou men zich vergissen, wanneer men hieruit afleidde, dat dit meestal op teleurstelling moest uitlopen. De kinderen weten, dat hunne ouders beter dan zijzelve kunnen beoordeelen, welke verbintenis hun duurzaam geluk belooft; zij beginnen met dit geloof en komen langzamerhand tot de ervaring. Ik weet, dat het velen mijner lezers bijna ongeloofelijk moet klinken, en toch is het ten volle waar: de jonge bruidegom en bruid verlangen zelden naar elkander, ja hebben tijd noodig om aan elkaar te gewennen, en met een zucht van verlichting zeggen de ouders na eenigen tijd aan hunne vrienden, dat man en vrouw thans werkelijk „goed” met elkander zijn; in weerwil van dit naar Europeeschen smaak zonderling begin, zijn gelukkige huwelijken, die nooit weder ontbonden worden, zeer talrijk, en geloof ik, dat zij de vergelijking met andere, uit wederzijdschen hartstocht geslotene, glansrijk kunnen doorstaan.

De polygamie is bij ons meest beperkt tot de hogere standen, de pijaji's, wier middelen hun het nemen van *selir*'s gemakkelijk maken, en de kjahi's, aan wie de désaman gaarne zijne dochters geeft, hopende den zegen van hun gebed te erlangen. In sommige streken, waar de vrouwen bijzonder talrijk zijn, is het zeer gewoon, dat een désaman twee of meer echtgenooten heeft, die elk voor zichzelve zorgen en af en toe bezoeken van haren man ontvangen. Onloochedbaar maken de vele huwelijken, wanneer zij met kinderen gezegend worden, den band der familieleden wat losser; maar gelijk

ik reeds in mijn II^{de} brief opmerkte, sterft de broederlijke gezindheid ook door jarenlange verwijdering toch niet uit. De grote massa der désalienden houdt zich aan het huwelijk met één vrouw, die slechts bij voortdurende oneenigheid door eene andere wordt vervangen.

Het verkeer van de Javaansche echtgenooten met elkander — zoover dit voor anderen zichtbaar is — geeft vreemdelingen nog al eens stof tot opmerkingen. Wanneer onze (vier- of vijfledige) plicht des eerbieds met het oog op de vrouwen besproken werd, zou daaraan voorzeker de alles beheerschende plicht van eerbied jegens hare mannen toegevoegd moeten worden. Tot de goede opvoeding der meisjes behoort naar inlandsche begrippen vooral, dat die plicht haar onophoudbaar worde ingescherpt, en dat zij ook later, wanneer zij in het huwelijk dien mochten veronachtzamen, door hare ouders daaraan worden herinnerd. Zoo is dan ook de fijnere adat, die evenwel door de kleine désalienden, wanneer man en vrouw van gelijken stand zijn, zeer wordt veronachtzaamd, dat de vrouw jegens haren echtgenoot vormen van onderdanigheid, zooals de sembah, in acht neemt. De vertrouwelijkste naam, dien de vrouw haren man geeft, is dan ook „oudere broeder”, en wij zagen vroeger, dat deze naar de adatvoorschriften omtrent den eerbied de plaats des vaders kan innemen. Zoo heeft dus de houding der vrouw jegens haren man, gelijk die ons als de ware geleerd wordt, naar Europeesche begrippen iets te kinderlijks, te onderworpen.

Ons schijnt daarentegen ook de welopgevoede Europeesche vrouw jegens haren man en jegens andere mannen te brutaal, als ik het zoo eens mag noemen; de wijze, waarop zij aan gesprekken deelneemt, in de samenleving de eerste plaats verlangt, komt ons onnatuurlijk en niet aantrekkelijk voor. Met „ons” bedoel ik hier de meerderheid mijner landgenooten, want wij, pijaji's, hebben ook in dit opzicht zooveel mogelijk onze adats verwisseld voor de Europeesche, en onze raden ajoë's doen zich, zooveel hare opvoeding en smaak het toelaten, als Europeesche dames voor. Om volkomen openhartig te zijn moet ik hieraan nog dit toevoegen: ons allen blijft het steeds zeer zonderling aandoen, deftige en welopgevoede Europeanen in gezelschap hunne vrouwen — en deze hare mannen, ja, hare verloofden — te zien liefkozen of met elkaar stoeien. Zooveel leert geen onzer zich van de Europeesche begrippen eigen maken, dat hem zulke gemeenzaamheid fatsoenlijk zou voorkomen; en onbegrijpelijk blijft het ons, dat welke toeschouwers ook zulk een schouwspel niet onaangenaam zouden vinden.

Echter mag ik niet verzwijgen, dat aan de andere zijde de graad van gemeenzaamheid tusschen echtgenooten, die onze adat toelaat, door Arabieren en kjahi's of santri's als veel te groot ten zeerste wordt afgekeurd. Zij leeren ons, dat de godsdienst het deelnemen van vrouwen aan de gezellige bijeenkomsten der mannen, het zich vertoonen der vrouw met onbedekt gelaat en hoofdhaar, haar vrij spreken met andere mannen verbiedt, en zij houden hunne eigen vrouwen, zooveel de omstandigheden zulks toelaten, van dat alles terug. Het gelukt hun echter maar ten halve, en ik moet eerlijk bekennen, dat ik dit niet betreurt, vooral na den doodschengen indruk, dien ik van de samenleving ontving op enkele plaatsen, waar de kjahi's een bijzonder groot gezag uitoefenden. Zoo ver als de Arabieren gaan echter ook onze goeroe's niet. Eens hoorde ik een zeer ontwikkeld Arabier tot een met hem bevrienden kjahi zeggen: gjillieden wordt door de vrouwen beheerscht, daar gj met haar aanzet, raadpleegt, uwe echtgenooten als uwe zusters behandelt; wij beschouwen ze als kleine kinderen.

In bijzonderheden verschilt de verhouding van man en vrouw naar rang, stand en plaatselijk zeer uiteenlopende omstandigheden. Wij zagen reeds, dat de voorname pijaji door Europeeschen invloed en de arme désaman, doordien hij met zijne vrouw samen den kost moet verdienen, meer op gelijken voet met hunne echtgenooten verkeeren. Zoo ziet men verder in streken, waar de vrouwen schaarsch zijn, de jonge vrouw veelal bij de ouders van haren man inwonend, zoolang het paar nog geen eigen woning heeft, elders trekt de jonge man bij zijne schoonouders in.

Wij zullen thans in hoofdtrekken de wijze beschrijven, waarop een huwelijk voorbereid wordt. Daarbij spreken wij steeds van het eerste huwelijk, want is dat eenmaal door dood of echtscheiding ontbonden, dan komt eene volgende verbintenis gewoonlijk zonder veel formaliteiten en op zeer verschillende manieren tot stand.

XXXI

De huwelijksaanvraag gaat, gelijk uit het vroeger gezegde van zelf voortvloeit, uit van de ouders of van degenen, die hunne plaats innemen; en wel, al naar omstandigheden, van de ouders van den jongen of van die van de jonkvrouw. Dit laatste heeft vooral plaats in die streken, waar de jonge man bij zijne schoonouders in huis trekt en hun helpt om den gemeenschappelijken kost te verdienen. Het is dan lang niet zeldzaam, dat iemand zijne bijv. zesjarige

dochter aanbiedt aan een volwassen jonkman; komt men tot overeenstemming, dan wordt het huwelijk officieel gesloten, echter het „bijeenbrengen” met de feesten, die daarbij behooren, uitgesteld totdat het meisje volwassen is en de geldelijke omstandigheden het toelaten. Dit heet kawin gantoeng en heeft voorloopig alleen dit gevolg, dat de jongen voor den kost bij zijn schoonvader werkt, waartegenover staat dat die schoonvader later de kosten van het *nemo'aké* („bijeenbrengen”), d. i. de bruiloft, draagt. Er zijn echter hebzuchtige vaders van meisjes, die een jongen op de bedoelde wijze eenige jaren voor zich laten werken en hem na afloop daarvan om eene of andere gezochte reden de deur wijzen. De bruigom is dan wel genoodzaakt, het huwelijk, dat hem alleen nadeel opleverde, te niet te doen, en de kwaadwillige schoonvader kan naar een voornameren of meer gegoeden schoonzoon omzien.

Het komt ook voor, dat de jongen vóór de sluiting van het huwelijk, dus als aanstaande schoenzoon, bij den vader van het meisje gaat dienen, en dan later bij wederzijdsch goedvinden voor zijn arbeid beloond wordt met een huwelijk zonder de anders zwaar drukkende onkosten.

Van welche zijde echter de huwelijksaanvraag ook uitga, zij geschiedt gewoonlijk niet rechtstreeks door de betrokken ouders, maar door iemand, dien men koppelaar zou kunnen noemen, wanneer dit woord niet een ongunstigen klank had. De *tjongkok*, *djoemblang*, *dandan* (of hoe men verder die tusschenpersonen in verschillende streken noemt) is echter een geacht persoon, liefst een, die met beide familiën bevindt is en steeds iemand, die volkommen op de hoogte is van de plaatselijke huwelijks-adats. Er komt namelijk heel wat meer bij te pas, dan zich in deze korte schetsen laat beschrijven, en vooral legt men zich bij elke samenkomst, bij ieder overleg, waartoe een huwelijk aanleiding geeft, op omslachtige welsprekendheid toe. Alleen zij, die sinds lang gewoon zijn, bij al de plechtigheden te assisteeren, kunnen dus zonder vrees van door verzuimen aanstoot te geven, uit naam van beide partijen het woord doen.

Voordat men tot eene aanvraag overgaat, heeft men zich echter door een deskundige laten inlichten over het geluk, dat zich van de verbintenis laat verwachten. Om deze vraag voorloopig te beantwoorden, maakt men berekeningen, gegrond op de cijferwaarde der namen van den jongen en het meisje en op de namen der pasar- en weekdagen, waarop beiden geboren zijn. Is de uitkomst ongelukkig, dan ziet men van het plan af, tenzij men, zooals de meeste santri's en vele pijaji's, niet veel geloof hecht aan den samenhang van Allahs zegen met die eigennamen.

De aanvraag geschiedt dan bij een eenvoudig bezoek van den koppelaar (of soms de koppelaarster) aan de ouders bijv. van het meisje. In even nederig beleefde vormen als zij geschiedt, wordt ook het antwoord gegeven. „Wanneer uwe zenders tevreden zijn met ons domme, leelijke, niets bezittende kind, dan leggen wij ons daarbij gaarne neder, maar wij moeten daaraan een klein verzoek toevoegen”, zoo is de korte inhoud hunner boodschap.

Dit verzoek kan op drieërlei betrekking hebben. Vooreerst op de *peningset*, het verlovingsgeschenk, dat soms in kostbare sieraden, soms in kleedingstukken, of ook in een weinig geld of eetwaren kan bestaan. Het aannemen der peningset maakt de afspraak vast; daarna zijn de jongelui *patjangan*, verloofd; het meisje of liever hare ouders mogen geene andere aanzoeken in overweging nemen. Wordt de afspraak later van de zijde des bruidegomms verbroken dan verliest hij de peningset; in het omgekeerde geval moet het meisje die teruggeven.

In de tweede plaats kunnen de ouders der ten huwelijk gevraagde bijzondere wenschen te uiten hebben aangaande de *koedangan*. Moeders plegen namelijk hunne zieke of schreiende dochtertjes o. a. te sussen met zekere beloften als: wanneer gij groot zijt en trouwt, dan krijgt ge dit of dat kleed, deze of die lekkernij, of welke andere begeerlijke zaak zij geliefd te noemen. Zulk eene uitspraak geldt naar de adat als eene soort van gelofte, die niet onvervuld mag blijven, maar de vervulling moet door den aanstaanden echtenoot geschieden, en daarom is de vermelding dier *koedangan* bij de eerste afspraken omtrent het huwelijk noodig.

Eindelijk kan de huwelijksgift (*maskawin*, *sirkawin* enz. genoemd) een onderwerp van bespreking vormen. Er zijn gewesten, waar die sirkawin door de adat voor verschillende standen zoo nauwkeurig is bepaald, dat alle afspraak dienaangaande overbodig wordt. Elders weder wordt de huwelijksgift wel steeds in het huwelijkscontract vermeld, maar nooit betaald, daar men het als betrouwbaar beschouwt, die schuldig te blijven. Zelfs waar deze beide gevallen zich niet voordoen, waar dus de sirkawin telkens door gemeenschappelijk overleg vastgesteld en contant betaald moet worden, ziet men nooit een ernstig huwelijksplan afstuiten op verschil van meening omtrent haar bedrag.

Met iets meer plechtigheid dan het bezoek ter aanvraag hebben de volgende bezoeken, ter aanbieding van de *peningset* en ter vaststelling van den huwelijksdag plaats. De gunstige dag wordt alweder met dergelijke hulpmiddelen berekend als die zoeven dienen moesten om te weten te komen, of men heil van de verbintenis

verwachten mocht. Somtijds wijken die berekeningswijzen, die men aan beide zijden toepast, en daardoor ook de uitkomsten van elkander af, en dan kan het lang duren voordat overeenstemming bereikt is, want ook hier wordt alles afhankelijk geacht van een goed begin. Ook andere omstandigheden kunnen medewerken om een geruimen tijd te doen verloopen tusschen de verloving en het huwelijk, vooral geldelijke moeielijkheden. In het algemeen kan men echter zeggen, dat de zaak in eenige maanden, hoogstens een jaar, haar beslag krijgt.

Regel is het verder, dat het *nemo'ake*, de min of meer feestelijk gevierde bruiloft, op denzelfden dag plaats heeft als de officiële sluiting van het huwelijk, en zonder uitzondering gaat deze laatste vooraf.

Waar men zich de weelde van werkelijke feestviering veroorloven kan, beginnen in de huizen van beider ouders de toebereidselen reeds dagen te voren. Men brengt de *taroep*, de vergrooting der pendopo in orde en de *kembar majang*, die beiden reeds in mijn XXVII^{en} brief bij de besnijdenisfeestenter sprake kwamen. De kembar majang worden echter bij deze gelegenheid ter weerszijden van het heiligste der Javaansche woning, de *sentong* of *ambèn tengah*, geplaatst. Dit vertrek, dat zich altijd in het midden der achterzijde van de woning bevindt, bevat verder tallooze door de adat bepaalde zaken, aan welke meestal zinnebeeldige beteekenis wordt gehecht. Men vindt er twee bultzakken, op een kleinen afstand naast elkaar gelegd, in welke tusschenruimte dikwijs eenig geld en wat bras gereed liggen en die met een laken overdekt zijn; een aantal opeengestapelde kussens; spiegels, waaronder knaapjes, die papieren naabootsing van de kembar majang dragen, in bamboe-kokers opgesteld; een wierookvat midden in de met een klamboe afgeschoten deur, een of twee sadjèn's, dat zijn die zinnebeeldige, uit allerlei eetwaren, kruiden enz. samengestelde offers aan voorouders of beschermgeesten.

Het huis wordt overigens met alle middelen, waarover men maar beschikt, versierd. Onder de zinnebeeldige versieringen mag nog vermeld worden de zoogenaamde *toewoehan*: pisangstammen met vruchten eraan, levend suikerriet en dergelijke worden om de stijlen van het huis vastgebonden, vooral om de beide middelste stijlen van het voorhuis, en men wil daarin de afbeelding zien der vruchtbaarheid van het te sluiten huwelijk.

In de beide feesthuizen zijn al die toebereidselen ongeveer gelijk, maar de grootste volledigheid neemt men toch in het huis der bruid in acht. Den dag vóór het huwelijk zorgt men hier gereed te zijn,

daar dan in plechtigen optocht een groot aantal personen van wege de ouders van den bruidegom zullen komen om allerlei geschenken aan te bieden. Het geheel dezer geschenken wordt wel met den naam *lamaran* of *serahan* aangeduid, maar in Midden-Java geldt het als fijner, van de *walimah* te spreken. Hoofdzaken bij deze zending zijn allerlei soorten van rauwe en toebereide eetwaren, waarvan dikwijls een of meer levende buffels deel uitmaken; ook behoort er in sommige streken een geldgeschenk bij, dat dan wel den naam van toekon (geld om inkoopen te doen) draagt. Soms wordt, waar men de sirkawin contant betaalt, deze tevens op dit tijdstip aangeboden. Maar de eigenlijke bedoeling van de *serahan* is eene door de adat vereischte bijdrage van de ouders des bruidegoms in de onkosten der bruiloft.

In enkele streken wordt meteen de jonge bruidegom zelf voor den vorm aan zijne aanstaande schoonouders overgegeven om te *njantri*, naar het heet, d. i. om in hunnen dienst als buffelhoeder of in dergelijke nederige positie te arbeiden. Dat is echter niet dan een vorm van nederigheid; zijne ouders zeggen als het ware tot die der bruid: gelijk zij, die niets bezittende, door daglooners arbeid hunne vrouw moeten verdienen, zoo moge onze zoon in zijne verhouding tot u beschouwd worden. De jongen blijft slechts een gedeelte van den dag in het huis zijner aanstaande, wordt dan door eenige famillieleden afgehaald, en daarmede is het *njantri* afgeloopen.

In mijn volgenden nog iets meer over de *serahan*, en dan komt de huwelijksvoltrekking zelve aan de beurt.

XXXII

Bij de *serahan* of *lamaran* wordt eene vrij lange redevoering gehouden door den gemachtigde van den vader des bruidegoms, die wel het aangebodene met nederige namen noemt, maar in den regel een geschreven stuk bij zich heeft, waarop alles haarsijn staat vermeld; ook verzuimt de gemachtigde van den vader der bruid niet, alles behoorlijk na te zien, en hij verklaart dan in zijne beantwoordingsrede, dat alles in orde is bevonden, alle aanwezigen worden daarbij als getuigen opgeroepen. Aan de talrijke overbrengers der bijdragen zet men eenige lekkernijen voor, en neemt, nadat deze genuttigd zijn, afscheid.

Op denzelfden dag laten ook de bloedverwanten en vrienden, die ter bruiloft genoodigd zijn, hunne bijdragen (*soembangan*) tot opluistering van het feest bezorgen. Deze goed bedoelde adat is

vreeselijk ontaard, daardoor tot een groten last en oorzaak van vele onaangenaamheden geworden. Is de soembangan van eenige waarde, dan moet de ontvanger dat nauwkeurig onthouden om later, wanneer ten huize van den zender bruiloft of een dergelijk feest wordt gevierd, iets van volkomen denzelfden prijs, liefst ook van dezelfde soort, aan hem terug te zenden. Daarom is men veelal genoodzaakt, van de soembangan boek te houden: een als geschenk gezonden kerbo wordt opgemeten, nauwkeurig onderzocht, en niet zelden ontstaan twisten en gedingen, wyl de een beweert, dat de ander hem zijn soembangan niet juist terugbetaald heeft.

Die terugbetaling geschiedt dus later bij eene voorkomende gelegenheid; al dadelijk wordt echter aan de brengers der soembangan een tegengeschenk van toebereide spijzen mede teruggegeven, waarvan de hoeveelheid en fijnheid alweder naar de waarde van het gezondene berekend worden.

Den avond en den nacht, die op de serahan volgen, waken een aantal familieleden, vooral in het huis der bruid, den tijd met allerlei spel of met het voordragen van geliefkoosde wawatjans doorbrengend; dit waken heet *midadaréni*, naar de widodari's, die naar sommiger beweren in dien nacht uit den hemel nederdalen om der bruid zegen te brengen. Allen, maar vooral de vrouwen, zijn in spanning en steeds nog bezig een en ander te verbeteren en te verfraaien.

De hoofdzaak, zonder welke niets van de feestelijkheden zou kunnen doorgaan, de eigenlijke voltrekking des huwelijks, geschiedt den volgenden dag betrekkelijk in alle stilte. Zij heeft plaats ten huize van den districts- of afdeelings-pengoeloe of in de moskee van het district of de hoofdplaats, en wel ten overstaan en onder leiding van den districtspengoeloe zelf of van een of anderen daartoe door hem gemachtigden ketip.

Zonder optocht, in kleederen, die eenvoudig wat netter zijn dan de dagelijksche, gaan de bruidegom met zijne naaste familieleden en eenige vrienden, de vader of andere *wali* der bruid, eveneens met enkele zijner bloedverwanten, en de modin, lebè of kahoem van beider désa's naar de bestemde plaats. De pengoeloe (we willen nu maar aannemen, dat deze zelf het contract sluit) onderzoekt eerst of laat door zijnen schrijver onderzoeken, of er geene wettelijke beletselen tegen de voorgenomen echtvereeniging bestaan, hoe groot de huwelijksgift zal zijn, en of deze reeds betaald is of als schuld op den bruidegom zal blijven rusten, kortom al wat hij noodig heeft om zonder gewetensbezwaar het contract te helpen sluiten. Tevens betalen de betrokken personen meestal vooraf het aan den

pengoeloe en aan de door dezen uit zijn personeel verstrekte twee getuigen toekomende loon.

Het is te betreuren, dat zoovele pengoeloe's al hunnen ijver besteden aan de opdrijving dezer voor den kleinen man zoo drukkende belasting; ten gevolge daarvan toch leven vele arme désalieden op onwettige wijze samen, daar zij geene kans zien, de vereischte som bijeen te brengen. Ik heb désa's gekend, waar mannen die aldus zonder huwelijc met eene vrouw leefden en deze tijdelijk moesten verlaten om elders geld te gaan verdienen, geen ander middel vonden om tijdens hunne afwezigheid in het onderhoud dier vrouw te voorzien dan door haar vrijheid te geven om dit, desnoods door ontucht, zelve te doen, mits zij na terugkeer van haren man weer trouw werd als te voren. Zulke lieden trouwen dan soms op hunne eigen wijze, door bijv. samen op eene heilige plaats te baden, aarde van een heilig graf samen te eten enz., en zij achten zulk een kosteloos huwelijc even bindend als het kostbare, dat de pengoeloe heeft gesloten.

De pengoeloe dan laat zich eerst door den vader of anderen *wali* der bruid machtigen om in *zijne* plaats op te treden; de machtingingsformule zegt die wali hem woord voor woord na. Vervolgens plaatst zich de pengoeloe tegenover den bruidegom, houdt een deel van diens rechterhand vast en spreekt, krachtens de zooeven hem verleende machtiging, ongeveer aldus: „Ik bied u ten huwelijc aan N., dochter (of zuster bijv.) van X., tegen eene huwelijksgift van zooveel”. Hierop moet de bruidegom onmiddellijk antwoorden: „ik neem het huwelijc met N., dochter van X., tegen de genoemde sirkawin aan”, en om hem daaraan te herinneren, rukt de pengoeloe even aan *zijne* rechterhand, die hij tot dat doel van den beginne af vast hield. Ook zegt de pengoeloe hem die woorden, een voor een, voor.

Somtijds laat de pengoeloe hierop een korten zegenwensch of gebed volgen, maar in vele streken is dit ongebruikelijk. Algemeen gebruikelijk is het daarentegen, dat de bruidegom de zoogenaamde *taklèk* of *djandji-dalem* uitspreekt, d. i. de verklaring aflegt, dat,wanneer hij *zijne* vrouw mocht verlaten, op Java gedurende 7 maanden of over zee gedurende 1 (in andere gewesten 2) jaren, en zij hiermede geen genoegen neemt en zich tot den pengoeloe wendt om het feit aan te geven en te bewijzen, dat dan een *talak* (d. i. eene verstooting) van *zijne* zijde moet beschouwd zijn als uitgesproken, zoodat de vrouw, als haar man niet binnen 3 maanden tot haar komt en den verbroken band herstelt, trouwen kan met wien zij verkiest. Somtijds komen in de *taklèk* nog andere condities

voor, bijv. wordt aan de vrouw dezelfde vrijheid hergeven, wanneer zij bewijst, dat haar man haar heeft mishandeld of zich op andere wijzen misdragen of eene tweede vrouw heeft getrouwd. Men zegt dat deze *taklèk*-adat door de vorsten van Mataram is ingevoerd om de schadelijke gevolgen van de veelvuldige verlating der vrouwen door hunne als koeli's enz. rondzwervende mannen te voorkomen.

De *taklèk*-formule wordt, evenals de andere, door den pengoeloe aan den bruidegom voorgezegd. Bijzonder brave pengoeloe's geven bovendien, alvorens het contract te sluiten, aan den bruidegom een kort overzicht van de rechten en verplichtingen, die uit het huwelijk voortvloeien, en in streken, waar het godsdienstonderwijs zeer gebrekig is, laten zij als inleiding zoowel den vader of anderen wali van het meisje als den bruidegom de *sadat*, de geloofsbelijdenis, opzeggen en Allah om vergeving vragen voor hunne verleden zonden met belofte van oprechte bekeering. Zoo zegt dus, waar deze adat gevuld wordt, ook de meest onwetende désaman minstens tweemaal in zijn leven de geloofsbelijdenis op: bij zijne besnijdenis en bij zijn huwelijk.

Menig lezer zal misschien met bevreemding bij deze plechtigheid de bruid gemist hebben. Inderdaad wordt hare tegenwoordigheid door de wet niet vereischt. Wordt eene jonge maagd door haren vader of grootvader uitgehuwelijkt, dan kan dit geheel zonder hare medewerking plaats hebben; treden andere bloedverwanten of, bij ontstentenis van dezen, de pengoeloe als wali op, dan heeft men zich wel van de toestemming der vrouw te verzekeren, maar daartoe behoeft zij de sluiting van het contract niet bij te wonen.

Toch is het in sommige gewesten van Java gebruikelijk, dat de bruid, vergezeld van een aantal vrouwen, op zekeren afstand de plechtigheid bijwoont; en in den regel komt zij zelve op, wanneer de pengoeloe als wali fungert. Dit laatste geschiedt alleen bij volwassen vrouwen en meestal slechts voor een tweede of verder huwelijk. Het feit, dat de trouwlustige vrouw zich op een zeker aantal palen afstands van haren wali door bloedverwantschap verwijderd bevindt, is voldoende om het optreden van den algemeenen wali (*wali-hakim*) te motiveeren.

Is de slechts enkele minuten vereischende plechtigheid afgeloopen, dan eerst heeten de bruidegom en de bruid *pengantèn*, en zij blijven dien naam voeren zoolang hun huwelijk nog niet met kinderen is gezegend. Volgens de godsdienstige wet behooren zij nu aan elkander toe, en ontbreekt niets meer aan hun echtelijken staat: alleen verlangt de Islam, dat het gewichtige feit door een godsdienstigen maaltijd wordt gevierd. Deze maaltijd, eigenlijk *wali-*

mah, maar soms ook *madjemoek* geheeten, wordt ook inderdaad gegeven; maar hij neemt slechts een kleine, onbeduidende plaats in te midden van de vele adats, die vooral bij een eerste huwelijk niet verzuimd mogen worden.

De bruidegom wordt, na de zooeven beschreven plechtigheid, naar zijn huis of dikwijs ook naar de woning van vrienden zijner ouders gebracht om gekleed te worden, en met de bruid heeft hetzelfde te haren huize of in de buurt inmiddels vaak reeds plaats gehad.

Het toilet van het bruidspaar, dat mijne lezers zoo dikwijs kunnen zien, zal ik niet nader beschrijven. Genoeg zij het, te zeggen, dat de bruid bijna altijd wordt opgetooid naar de wijze der wajang, terwijl dit met den bruidegom dikwijs ook gebeurt, maar zijne kleeding bij vrome familiën die van den hadji is.

De bruid wacht nu gekleed en wel, vóór de ambèn tengah zittend, haren jongen gemaal af, die in optocht door tal van familieleden en vrienden, uit het huis, waar hij gekleed werd, tot haar wordt geleid. Zoo komen wij dus aan het *nemo'aké*, de „bijeenbrenging”.

XXXIII

De inrichting van den optocht des bruidegoms gelijkt in menig opzicht op die van de besnijdenis. Veelal wordt de bruid onderweg door den bruidegom afgehaald uit het huis, waar men haar kleedde, bijv. het huis van het desahoofd of den assistent-wedono, en schrijdt zij dan aan de linkerhand des bruidegoms voort, of neemt links van hem plaats in het rijtuig, waar men zich deze weelde veroorlooft. Ter zijde van het bruidspaar worden de *kembar majang*, die wij vroeger beschreven hebben, gedragen. Om hen heen bewegen zich verder vaak geleiders, die vlaggetjes dragen, en voor hen uit gaat eerst de *djaranan*, d. i. het gezelschap wilde grappenmakers op gemaakte paarden; vervolgens een aantal santri's en jongens, die onder begeleiding van terbangs en grootere trommels godsdienstige zangen voordragen. De vrouwelijke en mannelijke familieleden wandelen of rijden respectievelijk vóór en achter het bruidspaar. Behooren de feestvierenden tot de minder vrome lieden, die door de santri's minachtend *ngabangan* genoemd worden, dan komt in den stoet onder meer geraas makende zaken ook een gamelan en bij de Soendaneezzen de bekende, onmisbare angkloeng-muziek voor.

Natuurlijk laat zich dit alles oneindig variëren. Soms heeft men voor het bruidspaar een rijtuig, opgetuigd in den vorm van den

fabelachtigen bri-vogel, en vergezellen den optocht baroengans of allerlei andere, van binnen door menschen voortbewogen, uit verschillend materiaal opgebouwde monsters. Men kan dit alles te dikwijs zien om er hier langer bij stil te staan.

Is de bruid thuis gebleven, dan wordt zij den bruidegom tegemoet gevoerd, zoodra de optocht op het erf aankomt; anders geleidt men het bruidspaar, hand aan hand, naar binnen. In ieder geval blijft men met hen staan voor in de pendopo, daar eerst eenige adatceremoniën moeten plaats hebben. Ik zal maar enige der meest gebruikelijke noemen, altijd onder bijvoeging, dat plaatselijk nog-al verschil in die zaken heerscht.

Men laat het paar wel tezamen over een kerbouwenjuk (*pasangan*) stappen als zinnebeeld van de harmonie, die tusschen hen moge heerschen; de moeder der bruid of eene andere vrouw geeft beiden uit een kendi wat water te drinken of besprenkelt hen daarmede; de bruidegom moet een daartoe gereed liggend ei stuk trappen, welke werkzaamheid hem op sommige plaatsen door een vrouwelijk familielid der bruid uit de hand genomen wordt; eindelijk wascht de bruid de voeten van haren gemaal met water, waarin enige bloemen zijn gestrooid en dat in een *pengaron*, almede bij den ingang van het huis, gereed gezet is. Na de voetwassching sembaht de bruid des bruidegoms knie.

Is de bruidegom reeds vroeger getrouw'd geweest, de bruid daar-entegen maagd, dan geeft men haar een brandend stuk hout (*toemper*) in de hand, welks vuur de bruidegom bluscht door uit een kendi water daarover te gieten, en soms behoort daar nog bij, dat de bruid vervolgens die kendi stuk gooit.

Eigenlijk brengt de adat mede, dat men een jongen niet uithuwelijkt, wanneer hij nog oudere broeders, noch een meisje, wanneer zij nog oudere zusters heeft, die ongetrouw'd zijn. Het volksgeloof leert, dat zulk een „overstappen” (*nglangkahi*) hem of haar, die er slachtoffers van zijn, dikwijs waanzinnig maakt, terwijl op een huwelijk, dat met zulk „overschrijden” gesloten wordt, geen zegen rust. Maar gelijk de meeste verbodsbeperkingen der adat, mag men ook deze overtreden, mits men de daarbij behorende „sarat” in acht neemt. Degeen namelijk, die met „overschrijding” van een broeder of zuster gaat trouwen, moet eerst daartoe verlof vragen aan deneen, die overschreden wordt, en tot verzachting van het leed een geschenk daarbij aanbieden.

Verder hebben bij het thans door ons beschreven *nemo'aké* nog enkele gebruiken plaats om de kwade gevolgen der „overschrijding” af te weren; o. a. krijgt de „overschreden” broeder

evenals de bruidegom een sembah van de bruid, en neemt hij straks, waar beiden anders naast elkander zouden zitten, tusschen hen plaats.

Evenzeer als tegen de overschrijding, heeft de adat bezwaar tegen een huwelijk tusschen twee personen, die denzelfden overgrootvader hebben, zoodat dus de vader of moeder der bruid en die des bruidegoms volle neven of nichten van elkander zijn. De „sarat” bij overtreding van dit verbod bestaat daarin, dat de vader des bruidegoms bij het *nemo'aké* met een kapmes een pipisan stuk slaat en met een patjoel een toempeng (kegel van gekookte rijst) uit elkaar werkt.

Nadat aan deze en dergelijke eischen der adat is voldaan, worden de beide jongelieden op eene versierde zitplaats vóór den ingang der ambèn tengah, met hun gelaat naar de huisdeur gericht, neergezet, omgeven door de oudste familieleden, terwijl de andere gasten voor in het huis plaats nemen, waar allerlei spijzen voor het maal, de *walimah* of *madjemoek*, gereed staan. De pas getrouwden moeten echter nog een aantal zinnebeeldige handelingen verrichten, of met zich laten verrichten, want meestal gedragen zij zich zeer lijdend, en zijn het de oudere vrouwelijke bloedverwanten, die beider schreden en handen besturen.

Zoo brengt men den bruidegom eene mat, waarop eenig geld, wat bras (bijv. hetgeen tusschen de beide bultzakken in de ambèn tengah was gereed gelegd), soms ook wat peulvruchten en bloemen zijn uitgespreid; hij schudt dat alles uit in den schoot zijner jonge vrouw, die het weer aan hare moeder moet toereiken. Die moeder verklaart zich dan verbaasd en verheugd over het belangrijk bedrag der „*rodjokojo*”, der eerste verdiensten, welke de jonge man aan zijne vrouw heeft thuisgebracht. O, zegt zij bijv., 1000 gulden heeft hij op de reis naar Soerabaja voor u verdien! Dan neemt de vader der bruid wel op de eene knie zijne dochter, op de andere haren jongen man, en antwoordt op de vraag der aanwezigen: „wie is het zwaarst?”, dat beiden in volkommen evenwicht zijn, hetwelk voorspelt, dat geen van beiden over den ander ongewenschte heerschappij zal uitoefenen. Eene dergelijke aardigheid wordt wel eens vastgeknoopt aan het thans minder dan vroeger gebruikelijke sirih-werpen. Bij het binnenkomen des bruidegoms kreeg dan namelijk zoowel deze als de bruid eenige bijeengebonden sirih-bladeren, soms met pinangtakjes erin, in de hand, om die naar elkáár toe te werpen. Voorkwam de bruid haren gemaal met het werpen, dan heette het wel, dat hij onder de pantoffel zou zitten.

Eindelijk zet men het bruidspaar spijzen voor, maar bovenal gele kleefrijst, waarvan zij gezamenlijk minstens een hapje moeten nuttigen.

Bij de Soendaneezen geschiedt dit zoo, dat elk hunner een hapje toebereidt en dit achter den hals des anderen om in diens mond steekt. Op Java heeft men in sommige streken de gewoonte, dat de bruidegom een hapje gedeeltelijk zelf nuttigt, gedeeltelijk in den mond zijner gade steekt, terwijl elders omgekeerd de bruid hem dezen eersten dienst bewijst. Het laatste komt voornamelijk voor, waar de vrouw den man pleegt te volgen, het eerste daar, waar de jonge man in het huis zijner schoonouders trekt.

Terwijl men nu bezig is, het vermoede paar te overreden om ook werkelijk iets te nuttigen, hebben de gasten, die voor zitten, al het noodige genoten en keeren allengs huiswaarts. De jong getrouwden worden nu verkleed in een toilet, dat hun gemakkelijker zit dan het voor den optocht dienende, en men laat hen eenigen tijd met rust. Het is trouwens, met al deze ceremoniën, allengs ongeveer 7 ure des avonds geworden.

Laat in den avond tot diep in den nacht komen opnieuw gasten in grooten getale bijeen. Ten huize van santri's on dergelijken, die geene muzick of wajang dulden, heeft dan wel *moeloed* of andere godsdienstige voordracht plaats. Bij anderen geeft men adat-vermakelijkheden; bijv. wordt eene wajang vertoond, waarin een groot huwelijk wordt gesloten; of men *djogéet*, waarbij de jonge bruidegom moet voorgaan, die daartoe even naar buiten komt, terwijl de bruid stil voor de ambèn tengah blijft zitten. In den laatsten tijd ontbiedt men hier en daar gezelschappen van Inlandsche muzikanten, die eenige Europeesche wijzen hebben leeren blazen en die de oogenblikken van stilte met hun geraas aanvullen.

Er zijn er ook, die verboden en geoorloofde vermakken op hetzelfde feest vereenigen, en de voordracht van het *moeloed* (de geschiedenis van den profeet) met muziek uitvoeringen afwisselen.

Zooals het met feesten pleegt te gaan, het grote feest heeft dikwijls nog menig staartje; wanneer de middelen het toelaten, geeft men nog wel enkele avonden hetzij wajang of tajoeban. Maar als adat kan men het op Java beschouwen, dat de huisgenooten der bruid gedurende de eerste vijf nachten (de pasarweek dus) na het huwelijk in gezellig samenzijn (*djagongan*) waken, onder kaartspel, het voorlezen van verhalen of ander tijdverdrijf.

Evenals na de geboorte van een kind toch, beschouwt men ook na een huwelijk de eerste pasarweek vooral, maar verder ook de eerste 40 dagen of zeven pasarweken (35 dagen) als bijzonder gewichtig en, wanneer men niet alle adat-voorschriften trouw in acht neemt, met ou heel dreigend. Bij ouderwetsche lieden mogen bruid en bruidegom in dat tijdperk geenerlei gewichtig werk verrichten,

niet uitgaan dan om dringende redenen, men veegt in die dagen het erf vóór het huis niet schoon enz. enz. Natuurlijk zijn er weer „sarat's", die ontduikingen der adat mogelijk maken, maar vrij algemeen houdt men zich toch aan het thuis blijven der jongelieden gedurende de eerste pasarweek en aan de djagongans in de nachten dier vijf dagen.

Uitgaan is hun vooral verboden, wanneer het niet door beiden te gelijker tijd geschiedt, en van het verbod zijn uitdrukkelijk uitgezonderd de bezoeken, die zij samen aan de ouders van den bruidegom, en verder aan beiderzijdsche bloedverwanten en vrienden brengen, want deze bezoeken zijn juist in dien tijd volgens de adat verplicht.

XXXIV

De uitgangen van het bruidspaar bepalen zich, zooals wij zagen, in de eerste 5 à 40 dagen tot bezoeken aan beiderzijdsche familieleden, bovenal aan de ouders van den bruidegom. Het bezoeken van die ouders heeft soms zonder plechtigheden, bijv. een of twee dagen na het huwelijk plaats. Alleen ontvangt dan de bruid van hare schoonouders een geschenk, veelal kleederen, gelijk ook de kleederen, die de bruidegom na de plechtigheden van het nemo'aké aantrok, een geschenk waren van de ouders der bruid. Trouwens ook de andere bloedverwanten, die bezoeken van het jonge paar ontvangen, achten zich verplicht, hun iets te geven, dikwijls eenvoudig een geldgeschenk. Zulke bezoeken gelden als een beleefheidsplicht, ook al maken de ouders van den bruidegom er verder geen werk van.

Maar wanneer hun vermogen het toelaat, noodigen zij het bruidspaar plechtig uit, na afloop van eene pasarweek tot hen te komen, en zij laten dan dat bruidspaar met een dergelyken optocht afhalen, als waarmede het vroeger naar het huis der bruid toog. Dit heet *ngoendang sapasar* of *ngoendoeh mantoe*.

In sommige streken behoort daarbij, dat de ouders van den jongen man aan die der jonge vrouw een zoogenaamd losgeld, een *peneboes*, toezienden, bestaande uit de zaken, die gewoonlijk een sadjón uitmaken (*pisang*, *sirih* met toebehooren, eenig kopergeld, een spiegeltje, een kam), waaraan door welgestelde lieden nog wel een paar riksdaalders toegevoegd worden. Deze *peneboes* wordt met een kleine redevoering namens de zenders overhandigd, voordat de stoet het huis der bruid gaat verlaten.

De kleeding van bruid en bruidegom en alwat verder tot den optocht behoort is ongeveer gelijk aan die van vijf dagen tevoren;

ook is des bruidegoms ouderlijk huis op dergelijke wijze versierd als te voren dat der bruid. Alleen de voorbereidende gebruiken, zooals de voetwassching, het breken van een ei, het stappen over de *pasangan kebo* enz. worden hier achterwege gelaten. Daarentegen komt er nu bij de naamsverandering van den bruidegom, die van wege den vader der bruid voorgesteld en door dien van den jongen man goedgekeurd moet worden. Meestal stelt men den nieuwe naam samen uit bestanddeelen van de namen der beide vaders, bijv. de eene vader heet Karjo Atmodjo, de andere Mangoen Redjo, dan is Karjo Redjo een passende naam voor den bruidegom.

De bruid wordt na haar huwelijk met den naam haars mans genoemd en in het gewone leven heeten beiden, totdat zij kinderen hebben, *pengantèn*. Later worden in de *désa* vader en moeder beiden naar het eerste kind genoemd, en de voorvoeging van Pa' of Bo' (vader of moeder van ...) dikwijls achterwege gelaten.

Dergelijke feesten, als die het *nemo'aké* besloten, worden nu bij het *ngoendoeh mantoe* gegeven, en het bruidspaar blijft ook in het huis des bruidegoms eene pasarweek doortrekken. Soms gaan zij gedurende het eerste jaar van hun huwelijk telkens eene week of eene maand in het huis van een der ouderparen logeeren, om eerst na afloop van dat jaar hetzij eene eigen woning te betrekken of te blijven, waar zij naar de plaatselijke adat behooren, zoodat dus hier de man bij zijne, ginds de vrouw bij hare schoonouders intrekt.

Hiermede zijn de voornaamste gebruiken, die een huwelijk van jonge lieden vergezellen, afgeloopen. Trouwt iemand met eene zeer jonge *rondo* (gescheiden vrouw of weduwe), dan komt het wel voor, dat veel van het door ons beschrevene nogmaals wordt opgevoerd; hoe ouder de vrouw is, des te minder worden de plechtigheden, en de meeste huwelijken met *rondo's* loopen af met het officiële en onvermijdelijke gaan naar den pengeloe en een kleine, tot den intiemen kring beperkte slambatan.

Het spreekt van zelf, dat eenvoudige *désalieden* al die gebruiken slechts op kleine schaal kunnen navolgen; ook maken bijzondere omstandigheden dikwijls de toepassing onmogelijk. Zoo trouwt dikwijls een voornaam pijaji met een eenvoudig *désakind*, dat dan, om het even of de pijaji reeds eene voornamere vrouw heeft of niet, zijne *scir* wordt genaamd. In die gevallen is natuurlijk geen sprake van het *nemo'aké*, te minder, daar de pijaji gewoonlijk liefst geene groote ruchtbaarheid aan die verbintenis geeft, of, als hij reeds met eene voorname vrouw getrouwdd is, die zelfs geheel gehem wil houden.

Ook een santri of goeroe leent zich ongaarne tot al dat ijdele spel, en toch is het den désaman eene niet minder groote eer, zoo iemand tot schoonzoon te hebben dan een pijaji. Die talrijke huwelijken van maagden met zulke godsdienstige lieden hebben dus zonder Javaansche bruiloft plaats, en eveneens geschiedt dit, waar bruid zoowel als bruidegom tot santri-families behooren. Die voorliefde der vaders van jonge meisjes voor santri's en kjahi's is, vooral op Westjava, den pijaji's dikwerf een doorn in het oog; liever heb ik een schurftigen santri tot schoonzoon dan een pijaji met fraaien pajoeng, hoort men daar de désalieden zeggen.

De feesten van het eerste huwelijk zetten als het ware de kroon op de geheele opvoeding, op al hetgeen onze ouders voor ons deden. Uiterlijk beschouwd, vormen zij het glanspunt van ons leven, en de adat is dan ook jegens een jong bruidspaar bijzonder toegefelyk. Niet alleen worden de jonge lieden door de geheele familie als om strijd bediend en vertroeteld, maar hun zijn allerlei zaken toegestaan, die in andere omstandigheden niet zouden passen aan hun leeftijd, rang en stand. De bruidegom mag zich kleeden als een hadji, als een voornaam pijaji, of hij en de bruid mogen zich uitdosschen als prinsen en prinsessen uit de wajang. In hun rijtuig gezeten mogen zij, als blijk van hulde, zich vertoonen op de erven der Inlandsche hoofden, kortom, voor een oogenblik is het, alsof de wereld hun toebehoorde.

Inderdaad is de gewichtige gebeurtenis dan ook voor velen hunner de aanvang van een nieuw, gelukkig tijdperk in hun leven; en, valt het anders uit, dan is dat zeker niet de schuld der ouders, die, wel verre van nu voortaan hunne hand van de kinderen af te trekken, hen als jonge echtolieden voortdurend opvoeden en leeren met elkander om te gaan.

In vele streken is echter de verhouding der schoonouders tot hunnen schoonzoon eenigszins teruggetrokken: en, ook omgekeerd, mijdt de schoenzoon alle verkeer met de ouders zijner vrouw. Wij zagen reeds herhaaldelijk, dat in de Javaansche adat-leer de eerbied voor de schoonouders, naast dien voor de ouders (en den ouderen broeder), voor den goeroe en den vorst, als een hoofdplicht wordt aangeprezen. Als grond voor dien eerbied hoort men dikwijls opgeven, dat zij het zijn, die ons het hoogste genot te smaken geven.

Evenwel moet ik erkennen, dat terwijl de drie of vier andere deelen van dien plicht des eerbieds algemeen en diep gevoeld worden, dit jegens de schoonouders veel minder het geval is. Achter hunnen rug hoort men den schoenzoon dikwijls met spot of met ergernis

over hen spreken; in hunne tegenwoordigheid gevoelt hij zich als in de gevangenis. Zij begrijpen en erkennen dit als natuurlijk en laten hem, zooveel in hun vermogen is, het veld alleen.

Zoo bestaat er bij Soendaneezen en Javanen wel eene groote, in de oogen van Europeanen zelfs bespottelijke, beschaamdheid (*maloe*) tusschen schoonzoon en schoonouders, maar van werkelijken eerbied is daarin niet veel te bespeuren. De schoonzoon mijdt het in den regel als een onheil, met zijne schoonouders in één vertrek te zitten, laat staan met hen samen of in hunne tegenwoordigheid te eten; zelfs waar de adat medebrengt, dat hij in hunne woning verblijft, wordt die scheiding veelal gehandhaafd.

Echter zijn er streken, waar de adat op dit punt veel zachter is en overal schijnt zij zich allengs te wijzigen.

Den natuurlijken loop der zaken volgende, zouden wij nu tot de beschrijving van de gebruiken moeten overgaan, waartoe de zwangerschap aanleiding geeft. Maar mijne lezers zullen zich herinneren, dat wij daarmede begonnen zijn en verder het kind in zijne eerste ontwikkeling, in zijnen schooltijd, zijn spelen enz. hebben gevuld; dat wij ook de andere voornaamste rustpunten in het leven van man en vrouw met hetgeen de adat daarbij verlangt, reeds hebben beschreven: zoo de besnijdenis, de tandenvijling, de verloving en het huwelijk. Daarom moeten wij thans een kleinen sprong maken om onze schets tot zekere volledigheid te brengen, en een en ander mededeelen van hetgeen bij en naar aanleiding van den dood in onze maatschappij geschiedt.

XXXV

Als inleiding tot het verhaal van hetgeen met de lijken der Inlanders geschiedt, zal een enkel woord over de behandeling van ziekten niet ongepast zijn.

Ieder weet, dat ziekten, ongesteldheden, dromen bij ons, niet gelijk bij de meeste Europeanen, als gevolgen van natuurlijke oorzaken beschouwd worden, maar dat men die aan de werking van geesten, spoken of dergelijke wezens pleegt toe te schrijven, zoodra niet eene onloocheinbare oorzaak (bijv. een slag als oorzaak eener wond) is waargenomen. Met deze beschouwing hangt de wijze van bestrijding der ziekten natuurlijk samen. Hoe zal men eenen zieke genezen, zoolang men niet weet, welke *sétan*, *djin* of *djoerig* hem kwelt en op welke manier dat booze of althans vertoornde wezen te verzoenen is?

Daarom vindt men dan ook in onze Inlandsche recepten, behalve zaken, waaraan eigenlijke geneeskracht wordt toegekend, steeds andere opgenoemd, die tegen dio geesten moeten werken, en daarom is ook geen geneesmiddel compleet zonder de daarbij behorende *djopo*, *montro* of *djampè*, d. i. de formule, die de doekoen of andere deskundige bij het toedienen moet prevelen. Hierin ligt eene voorname oorzaak van het wantrouwen der meeste Inlanders tegenover Europeesche doctoren of zelfs dokters *djawa*; zij bemerken aan de behandeling, dat hetgeen zij voor de hoofdoorzaak eener ziekte aanzien, door den doctor als niet bestaande wordt beschouwd.

De eenvoudigste ongesteldheden met onloochenbare oorzaken worden gewoonlijk zonder inroeping van deskundige hulp met huismiddeltjes, die aan alle oude vrouwen bekend zijn, afgedaan. Zoodra deze niet helpen, wordt de mannelijke of vrouwelijke doekoen geraadpleegd, die ook de geheimste oorzaken naspoort, veelal zonder den patiënt te zien. Uit den naam des lijdsters, zijn geboortedag, den week- of pasardag, waarop hij ongesteld werd, de lijnen, die waar te nemen zijn op een sirihblad, dat men den doekoen met andere geschenken aanbiedt, en uit soortgelijke gegevens meer leest de Inlandsche geneeskundige, welke geest het op het leven van den patiënt gemunt heeft, en zijne wetenschap doet hem dan verschillende middelen aan de hand om dien boozen invloed te keeren.

Beter nog dan gewone doekoens acht men de *doekoen prèwangan*, dat zijn zoodanigen, die eenen of anderen geest tot *rèwang*, makker of helper, hebben, en door diens tusschenkomst de geheimen der geestenwereld te weten komen. Zulke personen brengen zich door het eten van bloemen en het inademen van wierook in een eigenaardigen staat van werkelijke of voorgewende zinneloosheid; men meent dan, dat de *rèwang* de plaats hunner ziel tijdelijk heeft ingenomen en, door hunnen mond sprekende, antwoord geeft op de hem gestelde vragen. Daarom is de doekoen *prèwangan* gewoonlijk vergezeld van een of ander familielid, die de rol van ondervrager vervult.

De inlichtingen, die de doekoens over den aard der ziekte verschaffen, zijn natuurlijk van zeer verschillend karakter, maar in hoofdzaak gelijken zij toch meestal op elkaar.

Soms luidt hunne uitspraak, dat de zieke onder den invloed is geraakt van *teloeh*, *tenoeng* of dergelijke toovermiddelen, die zijne vijanden tegen hem hebben aangewend, door bijv. een bamboekoker met haren, naalden, een beschreven papiertje enz. erin, te begraven op eenen weg, dien hij moest begaan.

Nog vaker verneemt men, dat de patient *kesambet*, *katemper* of

kagepok, d. i. op eene of andere wijze geraakt of gepakt is. Dit kwam dan, doordien hij den geest, die in een bepaalden boom, in de gebruikelijke badplaats van eene rivier of in een grooten steen zetelde, zij het ook zonder het te weten of te willen, beleedigd heeft. Haarfin weet de doekoen te vertellen, hoe die geest heet en welke voorwaarden hij stelt om de voorloopig door hem gevangen gehouden ziel des zieken terug te geven. Gewoonlijk bestaat die conditie in een *boewangan*, een soort van offer (bijv. bloemen, wierook, een ei, sirih enz.), dat men op de woonplaats van den beleedigden geest moet brengen om hem in eene betere stemming te brengen. Het gebeurt echter ook, dat men die geesten voor den gek houdt, door hun bij de *boewangan* een of ander voorwerp in den vorm van een mensch of dier aan te bieden; het volksgeloof wil, dat hij dit dan voor de ziel van den patiënt aanziet en zich zoo laat paaien om de werkelijke ziel los te laten.

Komt men van den tocht naar de plaats des onheils terug, dan roept men veelal bij het huis van den zieke: „Is hij al teruggekomen?” waarop een der huisgenooten: „Jawel” antwoordt.

Soms leert het onderzoek van den doekoen, dat de zieke *koewalat* is, namelijk, dat hij door een of ander zich den toorn op den hals heeft gehaald van een doode, die aanspraak heeft op eerbied van den betrokken, bijv. een zijner ouders of een heilige. In dit geval heeft de verzoening plaats door een plechtig bezoek aan het graf van den beleedigde, waarbij bloemen en wierook geofferd worden.

Om het even, waaraan eene ziekte toegeschreven mag worden, altijd beschouwt men eene gelofte (*oedjar*, *kaoel* of *nadar*) als een middel om beterschap te verkrijgen. De *ngabangan*, zij, die van den godsdienst weinig weten, doen veelal den kaoel om na de beterschap een *tajoeban* of eene wajangpartij te geven of met den herstelde (als het een kind betreft) de pasar te bezoeken en daar allerlei voor hem te koopen (*midang*). De *moetihan* of santri's beloven daarentegen een bezoek aan een heilig graf en het geven eener slametan aldaar. Groot onheil meent men dat iemand treffen zou, indien hij na het intreden der beterschap de gelofte niet vervulde.

Twee ziekten hebben aanspraak op afzonderlijke vermelding, daar men ten aanzien van beide eigenaardige bijgeloovige begrippen koestert: de pokken en de cholera.

Algemeen houdt men het ervoor, dat iemand, die aan de cholera gestorven is, niet wezenlijk dood, maar door geesten gestolen is. In het grootste deel van Java stelt men zich voor, dat zulke personen worden weggehaald door afgezanten van de beheerschères

der zee ten Zuiden van Java, Nji ro Kidoel, de gevreesde vorstin, die nog altijd jaarlijks van de vorsten van Java geschenken in kleederen met toebehooren ontvangt. Nu en dan heeft zij behoefté aan vermeerdering van het bediendenpersoneel in haren zeekraton, bijv. wanneer zij een harer kinderen uithuwelijkt. Dan zendt zij lieden uit om menschen te stelen. *Lampor* noemt men die onheilsboden; de dësalieden meenen hen door de lucht te hooren vliegen en slaan bij die gelegenheden op allerlei geluid gevende voorwerpen, zoodat men dan somtijds langs eene heele reeks van dësa's een algemeen gebons waarneemt.

Allerwegen kan men voorbeelden hooren vermelden, die bewijzen, dat cholera-slachtoffers niet werkelijk dood zijn. Hier heeft men ontdekt, dat een choleralijk vervangen was door een stuk pisang-stam; elders is na eenig tijdsverloop de „dode” in zijne dësa teruggekeerd, wegens ongeschiktheid voor het hem toegedachte ambt uit Nji ro Kidoel's dienst ontslagen. Niemand twijfelt aan de waarheid dezer verhalen.

Van poklijders beweert men in sommige streken hetzelfde, of, waar dit al niet het geval is, schrijft men hunne ziekte toch aan een bijzonderen geest toe, die vooral op Westjava als *djoerig koeris* algemeen gevreesd wordt. Menigeen heeft dat spook met zijn gevolg 's avonds zien rondwaren, in de godaante van een likstoet. Anderen zien den *djoerig* in den vorm van een dwaallicht door de lucht varen of hooren zijne aanwezigheid door een eigenaardig geblaf der honden aankondigen.

Ten aanzien dezer patiënten neemt men een aantal eigenaardige voorschriften in acht. Er moet steeds licht bij hen branden en men mag hen niet zonder waker laten. Niet zelden ligt de waker (bijv. de vader of een ander familielid) des nachts naakt onder hunne legerstede, daar de spoken den naakten mensch vreezen. Driemaal per nacht loopt hij naakt, met een fakkel in de hand, telkens driemaal om het huis heen. Er mag bij den zieke weinig of niet gesproken worden; vooral noeme men zijne ziekte niet bij haren naam, en vermijde men alle woorden, die veel of groot beteekenen. Men zou een boekje kunnen vullen met dergelijke *pantang*-voorschriften, die vrij wel overal dezelfde zijn.

Niettegenstaande het eigenaardig karakter dezer beide ziekten heeft toch de Inlandsche apotheek ook hare geneesmiddelen daartegen; deze wijken plaatselijk zeer van elkaar af. Voor poklijders zijn het meest insmeringen of baden. Tegen de cholera wordt vrij algemeen een afkooksel van paardevijgen te drinken gegeven, welke volgens sommigen afkomstig moeten zijn van een wit paard met zwarte oogen.

Waar een epidemie (*bagebloeg* of *pagebloeg*) heerscht, neemt men allerlei voorzorgsmaatregelen van godsdienstigen aard. Bijzondere sidekah's worden herhaaldelijk door de desa op touw gezet, de santri's zingen bepaalde Koranverzen en gebeden, men laat aan de hoeken der huizen en kampongs den *adan* (de oproeping tot de sembahjang) op zekere tijden zingen enz. enz.

Door welke oorzaak echter ook de levensraad van den Inlander worde afgesneden — dit zullen mijne lezers ook zelve wel waargenomen hebben — wanneer eenmaal de groote slag is gevallen, berusten de achtergeblevenen spoedig in hun lot. Naar mijne overtuiging is in den regel niet onverschilligheid, maar eerbied voor den Schepper, die ieders levensduur bepaald heeft, de oorzaak dezer kalme opvatting. Van daar ook, dat nabetrachtingen over den vermoedelijken loop der zaken, ingeval men den zieke eens anders behandeld had, in onze maatschappij zelden gehoord en altijd scherp afgekeurd worden.

XXXVI

Bij het naderen van het stervensuur zijn gewoonlijk vele bloedverwanten in het huis van den zieke bijeen. In de laatste dagen mag men den lijder nog met allerlei obats vervolgd hebben, thans geeft men hem rust en bevochtigt alleen zijn mond nu en dan met behulp van een watje. Men beweert, dat soms in die uren van onthouding van alle medicamenten een onverwachte omkeer plaats grijpt en de zieke herstelt.

Wanneer het doodzweet uitbreekt, zegt men in het Javaansch: *wis melakoe* d. i. „hij is op weg gegaan”, en de santri's vullen dit aan door de opmerking, dat de *sakarat*, de doodstrijd is begonnen, zoodat men den lijder moet steunen in zijn laatsten kamp tegen den Duivel. Dit doet men door hem te woorden: *la ilaha illa'llah* „er is geen God dan Allah” voortdurend in te fluisteren. Ook wrijft men zijne ledematen gelijk, zoodat de beenen gestrekt, de handen onder de borst gekruist komen te liggen, daar anders later bij de lijkwassching de voor den doode meest gewenschte positie alleen door ruw rukken te verkrijgen zou zijn. Bij de echte *ngabangan*, die niets van den godsdienst weten, wordt veel hiervan nagelaten, zoodat later de *lebè* of *modin* der desa, die de lijkbezorging leidt, moeilijk werk heeft. Ook verontrusten zij den lijder veelal door geklaag en geschreeuw, hetwelk door godsdienstige lieden steeds met kracht wordt tegengegaan.

Dadelijk nadat de laatste adem is uitgeblazen, verplaatst men het lijk, legt dit ergens op eene mat, met het hoofd aan de Oost-, de voeten aan de Westzijde, en bedekt het met een laken, in afwachting van de komst der lijkwasschers. Dezen worden zonder verwijl gehaald, tenzij het sterfgeval des nachts plaats grijpt. Dan moet echter bij het lijk licht branden en gewaakt worden, dit laatste vooral om te voorkomen, dat wellicht eene kat het zou aanraken, waardoor het zich in spookachtige gedaante zou opheffen en den aanwezigen doodelijken schrik aanjagen.

Met de vele voorschriften omtrent de lijkwassching en kleeding, voor welker juiste naleving de *modin* of *lebè* te zorgen heeft, zal ik mijne lezers niet vermoeien. Ten behoeve der wassching legt men het lijk op een reeks van door kloving gehalveerde pisang-stammen. Heeft de overledene vele zoons of andere jongere bloedverwanten, dan wil het vrome gebruik, dat zij hunne beenen, die zij daartoe in eene reeks evenwijdig uitstrekken, de plaats der pisangstammen doen innemen. De lijklacons, waarin het geheele lijk na de wassching gewikkeld wordt, zijn ongenaaid, wit en oneven in getal. Een aantal banden, van boven het hoofd tot onder de voeten aangebracht, houden ze bijeen.

Begrafenis in kisten vindt men buiten de Vorstenlanden slechts zeer zelden. Gewoonlijk brengt men het ingepakte lijk in eene baar, die rijken zelve laten maken en armen van de moskee leenen, naar de begraafplaats. Die baar heeft eene soort van gewelfd dak, waarover men fraaie kleeden uitspreidt, die weder met een slinger van aaneengeregen bloemen belegd worden.

Voordat de lijkstoet van huis gaat, houdt men, meestal op het erf, somtijds wel in de moskee, de *sembahyang majit*, den eenvoudigen en korten doodendienst, die in de *désa* bij gebrek aan meer deskundigen wel door den *modin* alleen verricht wordt, maar bij voorname lieden of santri's door een groot, in rijen geschaard gezelschap, met den imam vooraan.

Ter begrafenis komen alleen zij, die uitgenoodigd werden. Rijken en vromen zoögen, dat een aantal santri's tot den lijkstoet behooren, die dan onderweg voortdurend *dikirren*, namelijk de geloofsbelijdenis en andere formules opzingen. Anders gaat men eenvoudig zwijgend of onder allerlei gesprek naar de begraafplaats.

Alvorens het sterfhuis te verlaten, laat men de jeugdige kinderen of kleinkinderen van den overledene, zoo die er zijn, tot afscheid driemaal onder de daartoe opgeheven lijkbaar door loopen.

Boven het graf spant men een der kleeden, die de baar bedekten, als een hemel over een bed. Twee of drie personen dalen in het

graf af om het lijk aan te nemen, het met het aangezicht naar Mekka gericht neder te leggen, en de banden, die de lijklacons bijeenhouden, los te maken. Zou men die losmaking verzuimen, dan spookt het lijk 40 dagen lang op de begraafplaats, roepende: *oetjoeli!* „maakt los!”

Nadat de aanwezigen allen wat aarde in het graf geworpen en de doodgravers dit werk voltooid hebben, maakt men eene ophooging boven het graf en plaatst daarop voorloopig twee houten of steenen teekens (*tenger's*, *maisan's* of *maidjan's*), die dikwijs later door andere van min of meer fraai bewerkte soort vervangen worden. Zooals men weet, verschilt de vorm dier *tenger's*, naarmate de doode van het mannelijk of vrouwelijk geslacht is.

Driemaal wordt nu met water over de geheele lengte van het graf gesiramd. Ook hebben dikwijs nog allerlei bijgeloovige gebruiken plaats. Als voorbeeld zij slechts genoemd, dat op het graf einer moeder, die een zuigeling nalaat, wel een klapper in tweeën wordt gehouwen: de eene helft blijft op het graf liggen, de andere neemt men mede naar huis om een weinig van haren inhoud aan het kind in te geven. Zoo meent men de schadelijke gevolgen der scheiding voor het leven van het kind te bestrijden.

De *telekim*, die nu door den modin wordt opgezegd, moet dienen om den doode te sterken tegen het onderzoek, waaraan zijn geloof en zijn levenswandel straks door de gevreesde grafengelen zullen worden onderworpen. Hij voegt daaraan een kort gebed toe, en daarmede is de plechtigheid afgelopen.

Eenige oogenblikken later vereenigen zich de genoodigden ten sterfhuize, waar de eerste sidekah ten behoeve van den doode wordt gegeven. Het houden dier eerste sidekah heet *njoertanah* of *njoesoertanah*. Velen eten ongaarne van de spijzen, die daarbij opgedischt worden; zij zijn, volgens hun zeggen, smakeloos, daar de dooden de *sari*, d. i. het fijnste ervan reeds genoten hebben. Evenals al de andere dooden-sidekah's, wordt ook deze gewijd door een gebed, gewoonlijk de *dongo-koeboer* (grafgebed), waarin Allah's barmhartigheid voor de dooden wordt afgesmeekt. Is de maaltijd afgelopen, dan worden aan de gasten *selawat* uitgedeeld, d. i. kleine geschenken in geld, gewikkeld in boombladeren, papier of, waar het rijk toegaat, in de hoeken van stukken wit katoen, die dan tevens als geschenk medegenomen worden.

Nog zeven dergelijke sidekah's geeft men naar aanleiding van een sterfgeval, te weten op den 3den, 7den, 40sten, 100sten dag, den eersten en tweeden jaardag (*mendak sapisan* en *kaping do*) en op den 1000sten dag van den dood, bij welker berekening men

den sterfdag op de meeste plaatsen medetelt. Men behoeft nooit te vreezen, dat ook de eenvoudigste désaman bij vergissing een dier dagen zal overslaan; mocht hij het vergeten, de *modin* of *lebè* zal niet nalaten hem eraan te herinneren, daar deze, behalve zinen maaltijd en de daarvan naar huis medegenomen *berkat*, minstens eenige duiten voor zijn gebed ontvangt.

Na den 1000sten dag worden zelden nog sidekahs aan den enkelen doode gewijd; deze behoort sedert dien dag tot „de dooden” in het algemeen, ten behoeve van wie men zeer dikwijs, maar bovenal in de maand *Roewah* of *Saban* (de achtste van het Arabische jaar) godsdienstige maaltijden geeft. Voor het graf blijft men evenwel bijzondere zorg dragen, zoolang nog nabestaanden aanwezig zijn, die aan den doode denken. Men maakt de graven geregeld schoon, brengt er bloemen- en wierookoffers, en, gelijk wij vroeger reeds zagen, verzuimt men bij gelegenheid van gewichtige gebeurtenissen (besnijdenis, huwelijk, het doen van den hadj of het gaan naar eene pesantrèn) niet, eerst bij de graven van ouders of grootouders om hun verlof en hunnen zegen te vragen. Zoo blijft men dus met de dooden leven, hen eeren en ontzien, en is men overtuigd, dat ook zij voortdurend levendig deelnemen in ons bestaan.

Eene bijzondere soort van voortbestaan kent het volksgeloof den dooden in de eerste 7, of soms wel 40 dagen na hun overlijden toe. Men meent, dat zij zich dan nog op eene of andere wijze in of nabij hunne woning ophouden, en men heeft een zekeren schrik voor hen; zoo durft men bijv. in dien tijd geen vuil of water bij de druiplijn van het dak wegwerpen, uit vrees hen daardoor te verontrusten. Ook laat men hunne legerstede met toebehooren zoo ingericht, alsof zij er nog waren, ja men zet daar dagelijks eene portie van hunne geliefkoosde spijzen en dranken neder, waarvan men alweder meent, dat zij de *sari* in zich opnemen. Zelfs brandewijn en opium maken soms van die snoeperijen der dooden deel uit. Sommigen vervangen deze oude gewoonte door gedurende een zeker aantal dagen de lievelingsspijzen van den overledene bij wijze van sidekah aan eenen kjahi of santri te geven.

Bij gegoeden en vromen wordt verder in de eerste 7 of 40 dagen na den dood (al naar mate de middelen dit toelaten) elken avond door een aantal lieden koran opgezongen, welke plechtigheid met een gemeenschappelijken *tahlil*, dat is eene soort van dikir, wordt besloten.

Al deze plichten jegens den overledene te vervullen, geldt algemeen als een der meest onmisbare uiterlijke teekenen van den eerbied, dien wij onzen ouders schuldig zijn. Men verkoopt dan ook

gaarne zijne laatste sieraden om hierin niet te kort te schieten. En gelijk de sembah voor onze ouders eene der eerste verrichtingen uitmaakt, die men ons leert, zoo naderen wij later hun graf niet, zonder datzelfde gebaar van eerbied te maken, dat trouwens geheel in overeenstimming is met onze gezindheid.

XXXVII

Bij al hetgeen wij uit het leven der inlanders bespraken, kwam tot dusverre de eerbied voor den Vorst, die toch niet het minst gewichtige deel van den vier- of vijfvoudigen plicht des eerbieds uitmaakt, nog nauwelijks ter sprake. Men begrijpt trouwens van zelf, dat verreweg de meesten bijna nooit in de gelegenheid komen om van zoodanigen eerbied getuigenis te geven.

Wie wel eens in de Vorstenlanden of in de naast aangrenzende residenties met Inlanders vrij heeft omgegaan, zal echter zeker de overtuiging hebben opgedaan, dat de eerbied voor den Vorst den Javanen diep in het bloed zit. Ook in verder afgelegen streken bestaat daarvan meer dan men oppervlakkig wel meenen zou, en menig eenvoudig Javaan is zelfs heden nog van meening, dat het lot van zijn land, onder Allahs almachtig opperbestuur, in de hand der vorsten van Java ligt.

Allen weten, dat in „den tijd van Modjopait” of den *djaman boedo* machtige heidensche vorsten over verschillende rijken op Java geheerscht hebben, en dat hunne willekeur aller wet was. Hun heidensch geloof neemt men als natuurlijk aan, daar Allah den tijd nog niet rijp achtte om Java tot den godsdienst van nabi Moehamad te bekeeren. Groote macht, ook wondermacht, schrijft men dien vorsten toe, daar zij van de dewa's afstamden en met dezen verkeerden.

De latere vorsten, die den Islam aannamen en het heidendom uitroeiden, staan natuurlijk hooger; de meesten hunner worden als bijzonder vroom, sommigen als heilig voorgesteld.

Een bezoek aan het graf van Soeltan Ageng bijv. is niet veel minder dan het betreden van het voorportaal des Hemels.

Die vorsten stammen echter van hunne voorgangers uit den *djaman boedo* af, en zij bewijzen aan sommigen van die voorouders nog steeds de eer, waarop overledenen aanspraak hebben. Zoo is er dus eene onafgebroken reeks van koningen, wier nagedachtenis de Javaan van ganscher harte vereert. Wat de latere betreft, ook al weet hij, dat er ten aanzien van hen velerlei veranderd is, hij beschouwt hen

toch als de erfgenamen dier heiligen en halfgoden van voorheen, erfgenamen ook van het recht op volkomen eerbied der ingezetenen van hun land.

Hiermede hangen, althans bij de overgrote meerderheid, geene staatkundige wenschen of gezindheden samen. Weliswaar heerscht bij den Javaan de overtuiging niet, dat hij het thans beter heeft dan vroeger; te minder, daar hij zich die vroegere vorsten als wijze en vrome, even rechtvaardige als machtige bestuurders pleegt voor te stellen. Maar, gewoon in het bestaande te berusten, plaagt hij zich en anderen niet met den wensch om dat verleden terug te verkrijgen; dit schijnt hem even onmogelijk als de terugkeer van een geliefden doode: die tijden zijn voorbij.

Zijn eerbied voor hen, die door hunne afstamming en den hen omgevenden glans van die tijden getuigen, duurt echter voort, en die eerbied gaat natuurlijk niet over op de vertegenwoordigers der Europeesche inrichting van zaken. Wel wordt in het algemeen de Vorst voorgesteld als degeen, die op dien eerbied recht heeft, maar men begrijpt van zelf, dat hieronder door den Inlander begrepen wordt degeen, dien hij als zijn eigen vorst meent te mogen beschouwen. Het toepassen van dien plicht op het Gouvernement van Nederlandsch Indië bepaalt zich tot degenen, die min of meer Europeesch zijn opgevoed.

Voor hen, die den glans der beide Kratons slechts bij name kennen (en de meest overdreven verhalen zijn daaromtrent in omloop), zijn de Inlandsche hoofden als het ware de getuigen en erfgenamen van het verleden. Zonder aanmatiging mag ik dus zeggen, dat zij de eenigen zijn, die erkende aanspraken kunnen doen gelden op dien plichtmatigen eerbied voor den Vorst en wie door Hem met macht bekleed zijn. De regent was, en is in de oogen van een groot deel der bevolking nog, de heerscher in naam van den vorst; hij heet immers ook binnen zijn gebied *boepati*: welk woord eigenlijk vorst betekent en daarom in tegenwoordigheid van den Soesoe-hoenan of den Soeltan niet op regenten mag toegepast worden.

Van den eerbied der bevolking voor hare boepati's geldt nu in zekere mate hetzelfde als van die voor den eigenijken vorst. Het feit, dat hunne positie veelszins veranderd, hunne macht veelszins beperkt is, behoeft nog geene aanleiding te geven tot het verlies van dien eerbied. Maar eene voorwaarde voor deszelfs behoud is, dat de Javaan in de boepati's zijne hoofden kunne blijven zien.

Hiervoor is het niet genoeg, dat zij van Javaansch bloed zijn, evenmin als het voor de vorsten voldoende zou wezen, op eene deftige afkomst te kunnen wijzen. Zooveel mogelijk moet het volk

in zijne boepati's de rechtmatische opvolgers der vroegeren kunnen zien. Daarvoor is het niet noodig, dat de opvolging altijd in zekere lijn plaats hebbe, ja zelfs de vervanging eener familie door eene andere stoot die beschouwing onder zekere omstandigheden niet omver, mits niet maar iedereen regent kan worden en de regenten niet verplaatst worden als ambtenaren van het eene bureau naar het andere.

Er behoort echter nog iets bij. Ofschoon machtsvermindering niet doodelijk is voor den overgeleverden eerbied, bevorderlijk is zij daarvoor nog minder. Hoe meer de regenten en andere Inlandsche ambtenaren voor aller oog eenvoudig werktuigen worden, wier wil of meening geenerlei gewicht in de schaal legt, des te minder zal de bevolking hen als hare hoofden gaan beschouwen. Hier en daar is men reeds zeer ver op dien weg.

Wij allen zijn als *pijaji*'s genoodzaakt, voor een goed deel op zijn Europeesch te leven, onafhankelijk van onzen eigen smaak; worden ons adviezen gevraagd, dan weten wij wel, dat dit alleen uit gewoonte of beleefdheid geschiedt, en een zelfstandig advies van eenen pijaji is een ondenkbaar iets; jonge Europeesche ambtenaren — zij hebben niet allen den fijnen tact, die mijnen contrôleur onderscheidde — zeggen en toonen hun dan ook gaarne onomwonden, dat hunne woorden als nul in het cijfer gelden. In weerwil van de bepalingen, die wij allen naleven, gevoelt de kleine man wel duidelijk elke belangrijke verandering in het personeel der Europeesche ambtenaren, maar van het optreden van een nieuwe regent wordt hij weinig of niets gewaar.

Nu moeten mijne lezers niet denken, dat ik hier namens mijn eigen stand klachten uit of bedilen wil; ik deel eenvoudig mede, hoe de zaken staan, en dat gestadige voortgang op dien weg onvermijdelijk tot ondergang van den eerbied des Javaans voor zijne boepati's leidt, en ik beoordeel niet, of dit te betreuren of te wenschen zou zijn. De zaak laat zich immers uit zeer verschillende oogpunten bezien.

In mijne jeugd waren de meeste regenten, die ik toen kende, nog in vrij groote mate de boepati's, de Inlandsche hoofden. Ik herinner mij eenen regent, die verliefd was op een Chineesch meisje, maar haren vader niet kon overhalen tot toestemming in een huwelijk. Toen alle middelen van overreding uitgeput waren, ging de regent eens met zijn tam hert langs het huis van den Chinees wandelen, en . . . bij ongeluk stiet het dier zijne horens in diens ingewanden. Kort daarna trouwde de regent met het meisje. Zoo iets ware thans ondenkbaar; ten minste zou de regent, die iets dergelijks deed, nu niet meer, gelijk met den bedoelde het geval was, rustig in zijn ambt kunnen blijven, geëerd door Europeanen en Inlanders. Het

mag overbodig heeten, meer dergelijke staaltjes aan te voeren ten bewijze, dat de nieuwe toestand zijne goede zijden heeft.

Echter had de oude die ook. De kleine man mocht vroeger in zijnen boepati meer dan thans den onweerstaanbare heerscher zien, mijne ervaring leert mij, dat eene meer gemeenzame verhouding dan de tegenwoordige daarmede gepaard ging. Met de kleinigheden van het leven der gewone lieden lieten de hoofden zich destijds veel minder in dan nu, en dit strekte tot aller rust en tevredenheid. Werd echter iemands leven verbitterd door de wanbedrijven zijner désagénooten of van ondergeschikte hoofden, dan ging hij met veel vertrouwen tot zijnen boepati om te klagen, wetende, dat deze zijne klacht zou begrijpen en bij eenigszins welwillende stemming, naar billijkheid zou afdoen. Niet dat er dagelijks klagers van die soort in massa de kabopatèn binnenstroomden, maar zij waren er, de waarlijk verongelijkten waren erbij, en het vertrouwen bestond.

Dit is veranderd. De hoofden zijn immers allengs ambtenaren geworden; de school, de vele bepalingen en reglementen, die zij moeten kennen, en het steeds meer leven op zijn Europeesch, dat alles heeft hen verder en verder van het leven des gewonen Inlanders verwijderd, zoodat de jongsten onder hen de klachten al niet veel beter verstaan dan hunne Europeesche ambtgenooten. Zouden zij die ook al beter begrijpen, de désaman gevoelt duidelijk aan hunne antwoorden, dat zij huiverig zijn eene beslissing te nemen of ook maar eene meening uit te spreken, zóólang niet de Europeesche chef daarin gekend is. Zich tot dezen direct te wenden, dat is nog altijd voor velen een moeilijke stap: niet voor de brutale perkara-makers, maar wel voor eenvoudige verongelijkten. Dezen weten, dat de Europeesche ambtenaar zelden of nooit zóó in hun levensomstandigheden doordringt, dat zij op duurzame wegneming hunner grieven door zijne hulp zouden kunnen hopen.

Dat is eene der schaduwzijden van den neuen tijd, die allengs van de kabopatèn, in plaats van een „heerschersverblijf”, een bijgebouw van de assistent-residentswoning maakt. Nog eens, het is verre van mij, dat ik mij een oordeel over deze dingen zou aanmatigen. Maar ik mag er toch wel op wijzen, dat, wanneer men van de regenten niet eene soort van deftige tolken wil maken, wanneer men door hen het vertrouwen en den eerbied der bevolking wenscht te winnen, men dan vooral niet verder moet gaan in de besnoeiing van hun aanzien en macht en minder moet streven om halve Europeanen van hen te maken. Alleen zoo kan de echt-Javaansche, diepe eerbied voor den vorst een belangrijk middel blijven om den Javaan een goed onderdaan van het Gouvernement te doen zijn.

LII

NIEUWS OVER BANTAM?

1893

Geteekend: G. A.

Verschenen in De Locomotief van 27 Januari 1893.

Wij hebben reeds op verschillende plaatsen den lof hooren verkondigen van de herinneringen aan het leed en lief uit Bantam, die de heer R. A. van Sandick onlangs in het licht gaf. Gaat het anderen oud-gedienden van Bantam als mij, dan zullen zij in die fanfares de stem der gezonde critiek nog ten eenen male gemist hebben. En toch heeft die critiek ten aanzien van dat lief en aardig, maar luchtig en vluchtig geschreven boekje een eenvoudig lied te zingen, dat een ieder kan verstaan.

De heer van Sandick heeft immers niet slechts aardige belletristische schetsen willen geven, hij heeft zich voorgesteld een bijdrage te leveren tot de diepere kennis van Bantamsche toestanden en tot de verklaring van het ontstaan der treurige gebeurtenissen van 1888. In dit opzicht nu heeft hij zijne kennis schromelijk overschat en daardoor zijn doel geheel gemist.

Elke poging om de oorzaken van eenen opstand als die van Tjilegon na te sporen moet natuurlijk rekening houden met velerlei, op straffe van eenzijdigheid en overdrijving. Zegt iemand bijv., dat de woede der Bantammers haren oorsprong vond in zwaren druk van belastingen en heerendiensten, een ander zal zonder moeite een afdeeling van Java kunnen aanhalen, waar die druk zwaarder is, zonder dat zich verzet of muiterij openbaart; daaruit blijkt nog niet, dat de eerste geheel ongelijk had — tenzij hij van dien druk als de éénige oorzaak had gesproken — maar dat er ook andere gewichtige factoren bijgekomen moeten zijn, welke die lasten hier zoo geheel anders dan ginds deden opnemen.

Beweert een ander, dat Mohammedaansche dweepzucht tot die moordtooneelen heeft geleid, men zal hem voorhouden, dat eene welvarende, gelukkige bevolking zich niet uit louter fanatismus ertoe laat leiden, hare welvaart zoo roekeloos in de waagschaal te stellen.

Wanneer een verstandig man een van de beide zooeven genoemde verschijnselen als oorzaak van de Tjilegonsche gruwelen noemt, dan begrijpt ieder verstandig hoorder van zelf, dat hij bedoelt, op de hoofdoorzaak die bijzondere aandacht te vestigen, niet echter te loochenen, dat er nog vele andere aanleidingen bestaan hebben. Ieder belangrijk evenement op maatschappelijk of staatkundig gebied toch is te gecompliceerd om het met recht van eene enkel-

voudige oorzaak af te leiden. Daarom is het zoo gemakkelijk, iemand, die eene oorzaak heeft genoemd, schijnbaar te weerleggen door zijne uitspraak zoo eenzijdig mogelijk te interpreteeren en dan zelf op andere gewichtige omstandigheden te wijzen. Dit heeft de heer van Sandick eenigszins gedaan tegenover den anoniemen schrijver van het artikel over Tjilegon in de „*Indische Gids*”, met wiens beschouwingen overigens ook schrijver dezes zich niet zonder voorbehoud kan vereenigen.

Wat draagt nu de heer van Sandick bij tot oplossing van het probleem, dat anderen volgens hem maar half begrepen hebben? Hij wijst op de vele rampen, die Bantam troffen, op de verkeerde maatregelen, die tot hare bestrijding genomen werden, op allerlei fouten van regeering, bestuur en individueele ambtenaren. Veel nieuws vertelt hij daarbij niet, maar hij hult het aan belangstellenden sedert lang bekende in een neuen, leesbaren vorm. Iemand, dien het werkelijk om kennis der zaken te doen is, zal echter, wanneer hij de laatste bladzijde van van Sandick's schetsen bereikt heeft, vragen: Waarom bepaalde zich de geest van verzet, die tot zulke excessen dreef, tot het Noorden van Bantam? Gij hebt ons met geen enkel woord betoogd, dat al die rampen en fouten in het Noorden meer leed aan de bevolking berokkenden dan in het Zuiden. Toch is het overbekend, dat de zuidelijke Bantammers, de Soendaneezzen, zich bij de partij van Hadji Wasid niet hebben aangesloten, dat men van die zijde onder hen zelfs niet gewerkt heeft.

Ja, hadden de muiters een eenigszins langdurig succes gehad, wie weet, wat de Soendaneesche Bantammers dan gedaan hadden! Hetzelfde laat zich met gelijk recht van de Preanger-bevolking, ja nagenoeg van die van heel Java zeggen. Maar onder dat volk van Zuid-Bantam, waaraan waarlijk niets bespaard is gebleven van de ellende, die het gewest trof of van de onhandige bestuurswijze, die men er in praktijk bracht, onder dat volk is van seditieuse of fanatieke gezindheid niets bespeurd.

Degeen, die zich een weinig met de latere geschiedenis van Bantam heeft bezig gehouden, zal den heer van Sandick nog meer te vragen hebben. Hoe komt het, dat in dezelfde streek, waar in '88 die treurige tooneelen plaats grepen, reeds zoo vaak te voren oproer gemaakt werd, dat, om maar niet meer te noemen, ongeveer veertig jaren geleden in datzelfde Tjilegon een opstand plaats had, waarvan men dien van '88 in menig opzicht eene vermeerderde editie kan noemen? Waren toen ook juist zulke rampen over Bantam gekomen en zulke domheden daar uitgehaald als die volgens van Sandick de hoofdoorzaken der gruwelen van '88 werden? En

was toen de indruk van al dat leed toevallig ook in datzelfde district zoo geweldig veel sterker dan elders?

Zoo zou men voort kunnen gaan met vragen te stellen, die van Sandick onbeantwoord liet en welker beantwoording toch onmisbaar is voor het doel, dat hij stelde. Wij zullen dat niet doen, maar liever een paar opmerkingen ten beste geven, die den stand der zaken misschien iets duidelijker maken dan door het zoeken naar handige frases over de oorzaak van den opstand wel geschieden kan.

De oude kern van de Bantamsche bevolking bestaat uit Soendaneezzen, die in taal en zeden wel eenigszins verschillen van hunne Preanger broeders, maar in het algemeen dezelfde deugden en gebreken vertoonen als dezen; onder die gebreken voorzeker geen zucht tot muiterij.

De bevolking der Noorderdistricten is van elders geïmmigreerd, Javaansch, en steeds meer woelziek en minder onderworpen van natuur geweest dan de massa der Javanen; dit verklaart zich uit haren oorsprong (geene eenvoudige désalienden, maar troepen van min of meer ondernemende landverhuizers) en uit de geschiedenis van hun land onder hunne sultans (ook immigranten), waaraan de Noordelijken veel meer deelnamen dan de Zuidelijken. Bij dit alles is niet te vergeten, dat Bantam voor West-Java de hoofdzetel van den Islam is geworden, die hier niet veel met overblijfselen van het Hindoeïsme te kampen had en de gemoederen dus geheel beheerschte. Het is bekend genoeg, dat de Bantammers zelven hunnen eersten sultan als den gewelddadigen invoerder van den Islam in Bantam verheerlijken; dat zij in hunne oorlogen met Mataram hunne Javaansche vijanden als heele of halve ongeloovigen beschouwden; dat bij de verhouding van de Bantamsche sultans tegenover de Compagnie en tegenover vreemdelingen in het algemeen de Islam een veel belangrijker woord medesprak dan te Mataram.

Die invloed van het Mohammedanisme is zelfs bij de oorspronkelijke, Zuidelijke désabevolking waarneembaar; in hooge mate karakteristiek is hij echter geworden voor de Noordbantammers, van gemengden, vreemden oorsprong, die meer met de buitenwereld in aanraking kwamen, zich meer verplaatsten en meer op den voorgrond traden in de staatkundige geschiedenis van het land.

Om nu tot de laatste tijden terug te keeren: zeker heeft Bantam meer dan zijn deel gehad van rampen van hooger hand en geene bijzonder geschikte geneesheeren voor de behandeling van zijne kwalen. Maar toch: Douwes Dekker behoefde niet juist in Lebak te zijn geweest om de stof voor eenen „Max Havelaar” op te doen; met zijn eigenaardigen blik op de zaken en zijn temperament zou hij,

ik zou haast zeggen, in elke afdeeling van Java den drang gevoeld hebben om op te treden zooals hij in Lebak deed en der wereld te verkondigen, hoe miljoenen in naam des Konings werden uitgezogen. En eveneens kon het „leed en lief” van den heer van Sandick zoowel uit eene andere residentie als „uit Bantam” aan het publiek zijn voorgezet, wanneer die schrijver elders op dezelfde wijze de ongelukken der bevolking en de dwalingen van het bestuur was gaan verzamelen. Ook zonder veepest en zonder gecommitteerden kan het volk er ellendig aan toe zijn, en is het dat dikwijs.

Bantam vormt ten deze niet zoozeer eene exceptie noch een comble, dat daaruit het ontstaan van een oproer als het Tjilegonsche zich verklaart; Tjilegon alweder is in Bantam niet de ongeluksafdeeling bij uitnemendheid. Menigeen trouwens van de hoofden der muiters zat er warmmpjes in en werd gekoesterd door den eerbied des volks.

Wat nemen wij echter in de meeste streken van Java bij de bevolking waar ten opzichte van rampen, die haar treffen of overzware lasten, die haar opgelegd worden? Gebrek aan reactie door gebrek aan energie. Nog de zucht om zich van knellende banden te ontslaan noch de moed om tegen rampen van hooger hand met kracht de gewenschte maatregelen te nemen. Hoe dit komt, is eene andere vraag, die zeker met eene eenvoudige verwijzing naar het karakter van den Inlander niet beantwoord mag worden geacht. Maar waar blijft het, en waar zich individuele uitzonderingen op dien regel voordoen, zijn die machteloos wegens de afwezigheid van alles wat naar eigen organisatie, naar geregelde samenwerking gelijkt.

Waar nu evenwel het Mohammedanisme in zijn fanaticeken zin beleden wordt, vult zich die leemte in het leven der Inlanders eenigszins aan, zij het ook niet op gewenschte, goede vruchten belovende wijze: daar ontstaat energie tot opstand tegen den nergens beminden overheerscher, en daar geeft de verhouding der goeroes tot hunne leerlingen ongezocht de noodige organisatie om tot gemeenschappelijke, zij het ook onberaden, daden te geraken. Dit geval doet zich in Noord-Bantam voor.

Hier is de Islam sinds eeuwen beleden in zijn minst aantrekkelijken vorm. Mohammedaansche godsdienstzin heeft volstrekt niet noodwendig fanatismus ten gevolge, maar de ontwikkelingsgeschiedenis van een land kan ertoe leiden, dat juist die minder aangename karaktertrekken van den Islam zich het scherpst gaan vertoonen. De historie van Noord-Bantam is voor de ontwikkeling van kafirhaat en eigenwaan bijzonder gunstig geweest. De kjahi's werden hier

steeds vereerd als vertegenwoordigers der Godheid op aarde, en waar de uit haren aard hier meer dan elders woelzieke bevolking zich ergerde over druk en lasten, stijfden die leidslieden hen veeleer dan dat zij berusting predikten.

Zulk eene gezindheid laat zich zeer wel allengs overwinnen of ten minste tot kleine, onbeduidende kringen beperken, mits de bevolking bij al den last, dien zij van de blanda's meent te hebben, ook nog iets anders ondervindt, mits de omstandigheden medewerken tot het creëeren van welwillende aanrakingen met het overheerschende ras op neutraal terrein.

Komt nog het geluk daarbij, dat met het bestuur van zulke gewesten of afdeelingen ambtenaren belast worden, die hunne taak ernstig opvatten, intieme aanraking met de bevolking zoeken en den tact hebben om die allengs met onuitputtelijk geduld te verwerven, dan behoeft men voor onlusten als de Tjilegonsche niet te vreezen.

Noch het eene noch het andere voorrecht is aan Noord-Bantam beschoren geweest. De Europeanen, met wie de bevolking eene aanraking had, waren meest ambtenaren, en het moet erkend worden, dat lang niet altijd de élite van ons corps naar Bantam werd gesonden. Van eene vertrouwelijke verhouding tusschen bestuurders en bevolking is daar nooit sprake geweest; enkele ambtenaren, die de stof in zich hadden om wellicht zoo iets te bereiken, stonden zoozeer op zichzelven of bleven er zoo kort, dat zij als met lamheid geslagen en al hunne pogingen ijdel waren. Ergerlijk is het dan ook, te lezen, dat een oud-resident (de heer Spaan) wien een gelukkige samenloop van omstandigheden het uitslaan der Tjilegonsche vlam tijdens *xijn* bestuur bespaard heeft, zich in het Indisch Genootschap daarop verhoovaardigt en zegt, dat hij steeds het vertrouwen der Bantamsche bevolking heeft genoten! Dit is onwaar; uit dit snoeven blijkt, dat hij die bevolking niet eens heeft leeren kennen. Elk oud-resident van Bantam zal met de hand op het hart moeten verklaren, dat de afstand, die hem van het eigenlijke leven der bevolking scheidde, te groot was om het woord vertrouwen ook maar te kunnen uitspreken — tenzij het hem te doen is om de goedkoope bewondering van hen, die tijd over hebben om de uitingen der zelfvoldaanheid en eigenwijsheid van gepensioneerden in het Indisch Genootschap te gaan aanhoren.

Nog eens: druk en ellende heeft Bantam, Noord en Zuid, met menig ander gewest gemeen gehad. Wat hier echter in het Noorden, in '88 en vroeger zich openbarende, chronische muitzucht deed ontstaan, dat was de eigen aard der bevolking, afkomstig van een samenraapsel van landverhuizers en zwervers; de bigotte, fanaticke

Gedagteekend: Weltevreden, 18 April 1893.

Afgedrukt in Adatrechtbundel I² ('s Gravenhage, 1911) blz. 21—39
onder het hoofd: Advies van dr. C. Snouck Hurgronje aan den
directeur van justitie.

In antwoord op UHEG.'s missive dd. 30 Maart 1893 No. 2265 heb ik de eer, onder terugaanbieding der bijlagen, het volgende te doen strekken.

Bedoelde stukken betoogen op verschillende wijze de wenschelijkheid einer codificatie der adat ter Westkust van Sumatra, zoowel uit een maatschappelijk als uit een politiek oogpunt. De feiten, waarop die betoogen gegrond zijn, geloof ik, dat men over het algemeen als wel geconstateerd mag aannemen. Ook ben ik met de referenten van oordeel, en dat de Menangkabausche adat vooral ten opzichte van familie en eigendom aanspraak heeft op waardeering, en dat de toenemende Mohammedaansche geloofsijver ter Westkust van Sumatra, voor de verhouding der bevolking tot ons bestuur ongunstig, naar omverwerping dier adat streett. Daarmede is nog niet gezegd, dat men de conclusie moet aanvaarden, als zouden de gevaren, die de inheemsche inzettingen zoowel van den kant dier propaganda als van onze wetgeving bedreigen, door codificatie der adat te bezweren zijn.

Dat menigeen tot die conclusie geraakt, is zeer verklaarbaar. Ieder ambtenaar observeert natuurlijk die adat slechts gedurende eene betrekkelijk korte periode; hij ziet, hoe zij den stevigen grondslag van eene redelijk wel geordende Inlandsche maatschappij vormt, hoe nieuwe invloeden van Europeesche zoowel als van Arabisch-Inlandsche zijde haar dreigen te ondermijnen, en hij besluit, dat men dezen invloeden den weg moet afsnijden door vastlegging van het gewoonterecht. Bij dit streven komt men er echter licht toe, de velerlei bezwaren, die aan zoodanige codificatie verbonden zijn, te onderschatten.

Het eigenaardige van ieder Inlandsch adat- of gewoonterecht, waaruit zich zoowel zijne deugden als zijne gebreken grootendeels verklaren, ligt m.i. in zijn vlotwend karakter, in de gemakkelijkheid, waarmede het zich voor de maatschappelijke toestanden, waar deze zich wijzigen, weder pasklaar laat maken.

De Inlandsche maatschappij moge zich, aan zichzelve overgelaten, uiterst langzaam ontwikkelen, zij staat evenwel zoomin als eenige andere maatschappij stil, en haar recht maakt die beweging mede. Die beweging heeft plaats, niet, gelijk in eenen staat met geschreven

wetboeken, bij grootere of kleinere sprongen, maar door zachten, nauw merkbaren overgang van het oude in het nieuwe.

Daarom kunnen die inzettingen, vergeleken bij een kortstondig menschenleven, bijna als onveranderlijk zich voordoen en aan het onder hare heerschappij levende individu als het ware eeuwig toeschijnen, maar meer dan bedriegelijke schijn is dit niet. Het duidelijkste bewijs hiervoor levert de omstandigheid, dat in landen, waar een adat-recht heerscht, bij elke eenigszins belangrijke rechtszaak niet alleen verschil bestaat over de vraag, wie volgens de adat gelijk heeft, maar ook over de quaestie, wat de adat betreffende het behandelde geval leert. Ten overvloede tonen de hierbij gaande stukken de juistheid dezer stelling ook voor Sumatra's Westkust aan, en de woorden van den Gouverneur Michiels, die in de nota van den Assistant-resident van Batipoeh en X Kota's aangehaald worden, doen zien, dat dit verschijnsel voor meer dan een halve eeuw de aandacht van dien scherpzinnigen man reeds trof.

Eene adat, die men algemeen als onveranderlijk en eerbiedwaardig erkent, welker oorsprong men eenstemmig aan eenzelfden (zij het ook legendarischen) wetgever der oudheid toekent, wordt in twee naburige plaatsen gansch verschillend opgevat, ja in dezelfde door twee partijen geheel uiteenloopend verklaard.

Een ander bewijs voor de stelling, dat de adat zich gestadig, zij het ook langzaam, beweegt en ontwikkelt, ligt in het feit, dat men altijd en overal, waar een adat-recht heerscht, door ouden van dagen 23 hoort klagen, dat het „tegenwoordige” geslacht de adat niet goed meer kent, verwaarloost en minacht. Dit is bijv. niet minder het geval in Atjéh, waar van vreemden invloed weinig sprake kan zijn, dan elders op Sumatra of op Java, waar men wellicht geneigd zou zijn, dat „verval” op rekening van het Europeesch bestuur te schrijven.

Tot hare juiste waarde herleid, zijn die alom geuite klachten van iedere generatie getuigen der nooit stilstaande ontwikkeling van het gewoonterecht.

De aard van de kenbronnen der adat is met haar zooeven in herinnering gebracht vlotwend karakter volkommen in overeenstemming.

Waar adat-recht zonder inmenging van Europeesche wetgeving of bestuur heerscht, daar zijn de handhavers, tevens verklaarders van den inhoud van dat recht steeds de hoofden, oudsten en notabelen van familiën, stammen, gemeenten of gewesten. Zij beantwoorden met gezag de vraag, wat adat is, .zoo dikwijls die zich voordoet, en zij raadplegen daarbij feitelijk alleen hunne ervaring.

Gelijk alle practische levenservaring, zoo vindt ook die van de handhavers en verklaarders der adat hare uitdrukking in spreekwoorden en sententieuze gezegden, maar die spreuken mag men evenmin als bronnen of grondslagen van het recht beschouwen, als men zedespreuken als bron der moraal mag laten gelden.

Die spreuken vereischen bovendien verklaring in plaats van die te geven: het zijn meestal raadselachtige aphorismen, en zij krijgen eigenlijk eerst inhoud door de wijze, waarop de adat-autoriteiten ze in de discussie te pas brengen. Dit geldt zoowel van de spreuken, die de Assistent-resident van Painan in zijne nota aanhaalt, als van de door van Hasselt in zijne Volksbeschrijving van Midden Sumatra medegedeelde en verklaarde. Vraagt men twee of drie Menangkabauers naar den zin van eene dier spreuken, de kans is groot, dat men twee of drie verschillende, even plausibele verklaringen zal vernemen.

Uit die spreuken deduceert men geen recht, maar men haalt ze aan om zijn op eene algemeen bekende adat berustend recht te eischen of, in de discussie tusschen handhavers der adat, om door zijne welsprekendheid en gevathed den tegenstander te overbluffen; ook dienen zij soms, om eenen adat-kundige eene bepaalde adat, die door hem met zulk eene spreek in verband wordt gebracht, te herinneren.

Daar het adat-recht zich sneller wijzigt dan de overgeleverde spreuken, krijgen deze laatste, met behoud der letter, in den loop 24 der tijden telkens een anderen, soms zelfs van den oorspronkelijken ver afwijkenden zin. Om de adats van eene bepaalde streek te leeren kennen, mag men dus van die spreuken niet uitgaan, hoewel het groot nut heeft, ze te verzamelen; alleen inlichtingen van de boven- genoemde autoriteiten (de hoofden, oudsten en notabelen van familie, stam of gemeente), verstrekt bij gelegenheden, waarbij hun geene aanleiding tot verdraaiing der waarheid wordt gegeven, dat zijn de kenbronnen van het adat-recht.

Daarom schijnt mij de overweging van den Raad van Justitie te Padang, dat „eene adat niet door getuigen wordt bewezen”, indien zij juridisch juist is, inderdaad van een bedenkeliiken toestand te getuigen: de practijk dier stelling toch maakt het onzen rechters onmogelijk, de Inlandsche adat te handhaven.

Misschien wil men het bestaan van schriftelijke overlevering omtrent adat-recht als een argument voor deszelfs bestendigheid of vastheid laten gelden. Dit kunnen wij niet aanvaarden.

Vergeefs zoekt men naar een geschrift over adat-recht, waarin de rechtsinstellingen eener Inlandsche maatschappij voor eene bepaalde

periode in haar geheel en in ordelijken samenhang worden behandeld. Die oendang-oendang's, gelijk zij ook in de Menangkabausche landen heeten, zijn of verzamelingen van de boven gekenschetste adat-spreuken, al of niet ingeleid met legenden omtrent de wetgevers, die het adat-recht zouden hebben ingesteld, of zij bevatten bijzondere, door den vorst des lands ingestelde wetten omtrent hofceremonieel, de plichten der onderdanen jegens hunnen vorst, handel, scheepvaart en dergelijke, wetten, die, hoewel deels uit de adat voortgesproten, niet meer tot het gewoonterecht gerekend kunnen worden. Deze laatste soort wordt dan ook door het Inlandsche spraakgebruik meer met den naam van hoekoem kanoen aangeduid, en heet slechts adat in den zin van menschelijk recht, in tegenstelling met de *sara* (Arab. *sjar*), de wet, die men aan God toeschrijft.

In stede van ons de adat van eenig land uiteen te zetten, geven die oendang-oendang's ons dienaangaande een aantal raadsels op, die slechts door geduldig en gezet onderzoek naar de locale toestanden, speciaal ook raadpleging van de levende kenbronnen der adat (hoofden, ouderlingen en notabelen) oplosbaar zijn.

Verschillend zijn de omstandigheden, die tot het op schrift brengen van legenden en spreuken betreffende het adat-recht leiden. Litte-
25 rarische neiging van sommige hoofden doet dezen prijs stellen op het bezit van aanteekeningen van dien aard, om hunne persoonlijke ervaring te steunen en om te dienen als eene soort van codex der wellevendheid en der welsprekendheid. Elders doet het verval van sommige adats en van de belangstelling in en de kennis van sommige oude spreuken naar de pen grijpen om hetgeen in het werkelijke leven verdwijnt, in de herinnering vast te houden, en in dit opzicht is dus het opkomen van schriftelijke verzamelingen dikworf een teeken, dat de daarin behandelde of bedoelde gewoontewetten ten ondergang neigen. Alleen de vorstelijke edicten, die de zaken van hof, handel en scheepvaart behandelen, kan men eenigsins als documenten van Inlaudsche wetgeving beschouwen, maar zij staan dan ook buiten de eigenlijke adat; tevens is daarbij te bedenken, dat het bestaan van zulke edicten nog geenszins als afdoende getuige van hunne toepassing kan gelden, en dat hunne redactie den lezer dikwijls het voornaamste te raden geeft, of liever zijne volledige bekendheid met locale toestanden onderstelt.

Eigenlijke wetboeken, die als leiddraad bij de rechtspraak kunnen dienen, zijn die oendang-oendang's nooit, en bij de zuiver Inlandsche rechtspleging gebruikt men ze ook niet als zoodanig. Volledige exemplaren van zulke collecties zijn meestal uiterst zeldzaam (niet

alleen in Menangkabausch gebied, maar ook bijv. in Atjéh, waar van Europeeschen invloed geen sprake is), brokstukken treft men in de huizen van enkele hoofden aan, waar zij dan meer als bronnen van algemeene levenswijsheid dan van recht en wet gebezigt worden.

Bij de codificatie van zulk een adat-recht zal men het bovenstaande wel te bedenken hebben. Zijn materiaal zal men wel gedeeltelijk met behulp dier geschreven of in vasten vorm mondeling overgeleverde oendang-oendang's kunnen verrijken, maar de hoofd-massa zal men van de autoritatieve vraagbaken, de hoofden, ouderlingen en notabelen moeten betrekken; daarbij moet de ervaring van met Inlandsche rechtspraak belaste Europeesche ambtenaren geraadpleegd worden, daar zij dikworf uit de in eene rechtszaak gevoerde discussie van partijen gezichtspunten opdoen, welke de Inlandsche autoriteiten alleen hun niet openen.

Twee groote moeilijkheden zullen zich bij de shifting van het verzamelde materiaal voordoen.

Vooreerst blijkt pas, wanneer men de geheele stof bijeen heeft, dat men de eenheid van het adat-recht voor het onderzochte gebied bij de algemeene waarneming had overschat; tal van groote en kleine oorzaken bewerken toch eene bonte verscheidenheid, die lang niet alleen détails betreft. Zoolang nu de adat een vloottend recht blijft, gaat dit goed; maar bij eene codificatie moet men tusschen twee of meer zeer verschillende opvattingen eens voor al kiezen. Afgezien nog van de moeilijkheid eener billijke en rationele keuze, leidt zij onvermijdelijk tot vernietiging van een deel van het bestaande; om de adat te beschermen, heft men dus bijv. de helft harer locale instellingen op, terwijl deze toch hun, voor wie zij golden, even lief en nuttig waren als de rest.

Verder heeft men, behalve het plaatselijk verschil, een dikwijls zeer essentieel verschil in opvatting tusschen de individuele verklaarders, en bij dat verschil spelen de uiteenlopende belangen eene minstens even groote rol als het zuiver theoretisch inzicht. De belangen van personen, die veel gezag en invloed hebben, zijn gewichtige factoren voor de ontwikkeling der adat, zij het ook lang niet altijd in gunstigen zin voor de meerderheid.

In die talrijke gevallen van verschil tusschen de autoriteiten zal de beslissing wie gelijk heeft, niet zelden onmogelijk zijn. Immers elk adat-recht bevat drieënlei elementen, die in de discussie over het geldende recht met elkaar om den voorrang dingen: 1°. inzettingen, die reeds bijna hare beteekenis verloren hebben, op het punt van sterren zijn, maar daar zij in spreken en overleveringen bewaard worden, belanghebbenden toch gelegenheid geven, zich op

haar te beroepen; 2°. inzettingen, gehoel in overeenstemming en in levenden samenhant met de bestaande inrichting der maatschappij; 3°. nieuw opgekomen beschouwingen en gebruiken, die vooral onder de jongeren en onder belanghebbende ouderen aanhang vinden, en die eerst na verloop van tijd in de twee eerstgenoemde categorieën overgaan.

Bij den besten wil, zal degeen, die de adat gaat codificeeren, dikwerf mistasten in de waardeering der adats uit dit oogpunt. Hij wil slechts ongunstig werkende, blykbaar reeds ten doode opgeschrevene of zeldzame uitzonderingen op den algemeenen regel vormende adat-bepalingen met zijn doodvonnis treffen; maar de welsprekendheid en de tact van belanghebbende hoofden doen hem stellig menige instelling ten onrechte als zoodanig beschouwen, terwijl zij hem andere, voor de maatschappij nadeelige, in zynen codex doen opnemen en haar zodoende een meer bestendig en onkneedbaar karakter verleenen, dan zij ooit bezeten hebben.

Gaan wij voor een oogenblik van de niet waarschijnlijke onderstelling uit, dat de met zoodanige codificatie belaste personen uit-
27 nemend slaagden in de overwinning der moeilijkheden van hunne taak, dat de onderscheiding der adats, die eene toekomst hebben, van zulke, die nog slechts als rudimenten voortbestaan, hun steeds gelukte, dat zij partijdige inlandsche adviezen op de rechte waarde wisten te schatten. Wat zou dan het resultaat van hunnen arbeid zijn?

Al dadelijk, gelijk boven opgemerkt werd, de afschaffing van een groot deel der adats ter wille der uniformiteit, daar men toch niet voor iedere nagari of kampoeng een eigen codex kan maken, het dwingen dus van een belangrijk deel der bevolking om nieuwe adats te volgen.

Wat echter meer is, de adat zou door de codificatie haar karakter ten eenenmale verliezen. Het eigenaardige voordeel toch, aan het wezen der adat als een vlokkend recht verbonden, is juist de gemakkelijkheid harer aanpassing aan de behoeften van verschillende plaatsen en tijden. Uit den drang der omstandigheden en gemeen overleg geboren, wordt die adat toch door datzelfde gemeen overleg voortdurend gewijzigd en kunnen het gezond verstand van hen, die haar naleven, en het goede inzicht der rechters, die haar handhaven, onophoudelijk oneffenheden wegnemen, ongewenschte gevolgen verzachten.

De normale, rustige loop van de ontwikkeling van een adat-recht is deze. Tegemoetkomende aan de eischen van het leven, biedt elke adat middelen aan om hare eigene bepalingen te ontduiken. Waar nu de behoefte aan vernieuwing of vervorming der adat ten aanzien

van eenig onderwerp zich gaat openbaren, worden die ontduikingen steeds talrijker; overtreffen zij eindelijk in aantal de gevallen, waarin de oude adat eenvoudig wordt toegepast, dan worden die uitzonderingen tot regel, en is eene nieuwe adat in de plaats der oude getreden.

Deze normale ontwikkelingsgang wordt nu echter dikwerf in eene of andere richting versneld of ook belemmerd door andere invloeden, zooals bijv. op Sumatra's Westkust de Mohammedaansche godsdienst of de maatregelen van het Europeesch bestuur.

De codificatie houdt zich daarentegen aan een der tijdelijke verschijningsvormen van de adat, neemt daarvan een en ander weg, voegt er wat aan toe, en doet deze halfkunstmatige adat van het tijdperk der codificatie opeens versteenen, zoodat verdere gedaante-verwisseling zeer moeilijk wordt en aan geheel andere voorwaarden gebonden is dan tevoren.

Van het oogenblik toch, waarop de Europeesche wetgever zijnen 28 codex der Menangkabausche adats heeft uitgevaardigd, zullen zijne wetsartikelen naar Europeesche-juridische beginselen geïnterpreteerd worden, en onder de behandeling met het werktuig van zulke eene voor die adat allerminst passende casuïstiek, zullen zij in de praktijk blyken dikwijls geheel iets anders te bewerken, dan hetgeen de adat-beschermende wetgever bedoelde en feitelijk de adat, die zij bestemd waren te handhaven, omverwerpen.

Verder heeft iedere wetsverandering door den Europeeschen wetgever zoo vele voeten in de aarde, dat de berooving der Inlandsche maatschappij van het groote voordeel der kneedbaarheid harer gewoontewetten zich maar al te dikwijls pijnlijk zal doen gevoelen. Voor een levend organisme heeft men immers een steenen beeld van dat organisme, zooals het zich in eene der phasen van zijnen groei voordeed, in de plaats gekregen.

Ik vrees dus zeer, dat het goede doel, dat de ambtenaren van Sumatra's Westkust beoogen, door eene codificatie der adat niet zal worden bereikt.

Bovendien geloof ik echter, dat die ambtenaren zich aan eene illusie overgeven, wanneer zij meenen, dat het welzijn der bevolking het best bevorderd zou worden door krachtige handhaving harer adat, zooals die juist nu is. Men is zoo licht geneigd, de soliditeit, die de Menangkabausche maatschappij gunstig van andere, als de Javaansche bijv., onderscheidt, toe te schrijven aan oorzaken, die op de keper beschouwd, veeleer gevolgen of begeleidende verschijnseelen blyken te zijn.

Om maar eene hoofdzaak te noemen: de zoogenaamd matriarchale

inrichting der maatschappij heeft zich voorzeker in de Menangkabausche landen op eene voor de belangen van het algemeen uitnemend gunstige wijze ontwikkeld. Maar daaruit volgt in geenen deele, dat de soliditeit dier Maleische inzettingen een gevolg is van het matriarchaat, en met den overgang van die eigenaardige inrichting der familiën en stammen in eene andere, patriarchale of gemengde, zou ophouden te bestaan.

De vergelijking der toestanden bij een naburig volk als het Atjëhsche leert dit anders. Ook daar heeft men ongetwijfeld eenmaal de patriarchale inrichting gehad; het verbod der verhuizing van vrouwen, de toebedeeling van huizen uit eene nalatenschap aan vrouwelijke erfgenaamen, de adat van het inwonend des mans bij zijne echtgenote, en andere nog geldende gewoontewetten van deze soort bewijzen het.

29 Het patriarchale erfrecht heeft echter sinds lang voor het Mohammedaansche plaats gemaakt, en van niet-Mohammedaansche verbodsbeperkingen der adat ten aanzien van sommige huwelijken zijn nog slechts flauwe sporen aanwezig. Toch zijn ook in Atjëh de familie, het dorp en het gewest op zeer soliede grondslagen gevestigd, die voor het meerendeel tot de inheemsche adat, voor een zeer klein deel tot de Mohammedaansche wet behooren. Ook daar zou het onraadzaam zijn, toe te geven aan den drang der teungkoe's en oelama's (vertegenwoordigers van den godsdienst) naar omverwerping der adat, maar ook daar zou het bedenkelijk zijn, uit bewondering van het bestaande over te gaan tot wegneming der bonte locale verscheidenheid, tot samenstelling van eenen codex van in dezen tijd geldende adat-wetten en tot binding der verdere interpretatie, toepassing en wijziging dier wetten aan de regelen van Europeesch recht.

Niet dat de vigeerende adat matriarchaal of patriarchaal is, geeft haar aanspraak op bescherming, maar wel het feit, dat zij, door uitheemsche invloeden niet verbasterd, in innigen samenhang staat met het geheele eigen leven der Inlandsche maatschappij en zich in verband met den natuurlijken groei dezer laatste zonder schokken kan ontwikkelen.

Nog eene opmerking moeten wij ten aanzien van het dusgenaamde matriarchaat maken. Die inrichting der familie, waarin de gemeenschappelijke afstamming van eene vrouw, uitsluitend in de vrouwelijke linie, den band vormt tusschen de ledén, komt met al hare gevolgen den Europeeschen waarnemer bij eerste kennismaking uiterst zonderling voor. Om maar bij den Menangkabauschen vorm van het matriarchaat te blijven, de omstandigheid, dat tusschen vader en

kinderen bijna geene rechtsbetrekking bestaat, dat de oom van moederszijde als het ware opvoeder en voogd der kinderen, en de man in het huis zijner vrouw een gast is, dat men niet mag huwen met iemand met wien men dezelfde stammoeder, zij het ook door tal van generaties van beiden gescheiden, gemeen heeft, dat alles en zooveel meer schijnt velen ongerijmd.

Die verbazing houdt echter op, waar de nieuwere vergelijkende ethnologie (het is wel overbodig, hier aan de bekende studiën van dr. G. A. Wilken te herinneren) ons in het matriarchaat een stadium doet zien, dat de menschelijke familie bij hare ontwikkeling zoo niet overal, dan toch op zeer vele gedeelten der aarde doorloopt om tot hoogero vormen te geraken. Zien wij daarbij, 30 hoe sommige matriarchale inrichtingen der maatschappij (zoals de Menangkabausche) zich op eene voor eigendom en orde zeer gunstige wijze geconstitueerd hebben, dan krijgen we vrede met haar bestaan.

Dit mag ons echter niet doen vergeten, dat de ons bekende primitieve maatschappijen, ook waar zij zich onbelemmerd door invloeden van buiten ontwikkelen, eenmaal haar matriarchaal karakter verliezen, en dat aanraking met andere volken, die dezen stap reeds gedaan hebben, den overgang tot eene andere inrichting der familie zeer pleegt te verhaasten.

Zelfs zonder de werking der Mohammedaansche propaganda zou het matriarchaat der Menangkabauers, zij het ook na langdurigen passieven wederstand, door den invloed van ons bestuur, onze rechtspraak, ons onderwijs, de door ons verbeterde communicatiemiddelen veroordeeld zijn te bezwijken.

Komt daar nu nog de Mohammedaansche belijdenis der bevolking bij, dan is het pleit beslist. De Islam toch, hoewel hij in theorie het geheele leven zijner belijders, hun gezin, hunne maatschappij en staat naar zijne wetten wil regelen, verdraagt zich in de praktijk zeer wel met de heerschappij van een staatsrecht, een strafrecht, een handelsrecht, wier oorsprong en inhoud niet Mohammedaansch zijn; maar nergens laat hij zich op den duur de regeling van het leven der familie betwisten. Door dezen loop der zaken kunstmatig te willen tegenhouden, zou men de lessen der geschiedenis misschennen en vergeefs oproeien tegen een te sterken stroom. Wel kan het nuttig zijn, al te groten ijver van dweepzieke godsdienstleeraars tot verhaasting van het proces te breidelen — d. i. het inheemsche recht zijne eigen ontwikkeling te laten — maar men zal steeds voorbereid moeten zijn op de onvermijdelijke uitkomst, dat de Islam vader en moeder tot de hoofden maakt van het gezin

zijner belijders en op den duur de ontkenning der rechten van den vader niet duldt.

In de stukken der ambtenaren van Sumatra's Westkust zelve kan men lezen, hoe die overgang daar, zonder een zweem van strijd, reeds voorbereid is. De meeste afwijkingen van de matriarchale adat komen in de Benedenlanden, dus in de streken, waar het verkeer het levendigst is, voor, maar zij ontbreken nergens. Terecht wordt opgemerkt, dat thans in dit opzicht feitelijk dezelfde strijd gestreden wordt, dien de „Padri's" plotseling en met geweld wilden beslechten; thans met de langzaam maar zeker werkende middelen van opvoeding en onderwijs. Prikkelde gewelddadigheid in het begin 31 dezer eeuw de Maleische behoudspartij tot verzet, zij kon zich reeds toen alleen met onze hulp eenigszins staande houden; tegen vreedzame, maar energieke pogingen om de Maleische familie tot eenne Mohammedaansche te maken, is zij niet opgewassen. Meermalen hoorde ik zelf zeer bezadigde Menangkabausche Maleiers de beginselen der „Padri's" van harte goedkeuren, al konden zij zich niet vereenigen met de roekeloze wijze, waarop zij die trachten op te dringen aan eene maatschappij, die er nog niet rijp voor was.

Dat de bevolking van Sumatra's Westkust en hare hoofden van harte den Islam belijden, staat vast; daarmede is de toekomstige ontwikkeling der Maleische familie bepaald. Energie, een vast programma, welks recht door allen moet worden erkend, zijn in deze geheel aan de zijde der partij van de godsdienstige wet, de andere partij kan slechts behoudzucht daartegenover stellen, die door kunstmatige verheerlijking der adat een weinig opgeflikkerd kan worden, maar niet tot krachtige daden leidt. De algemeen toenemende, niet te stuiven invloed der leeraars, die de godsdienstige wet interpreteren, en zelfs bij alle verdraagzaamheid, de inrichting der familie op matriarchalen grondslag moeten verfoeien, doet het overige.

Men zal dus wel hebben te onderscheiden tusschen de zeer zeker wenschelijke bescherming der adat in de Menangkabausche landen als het uit de Menangkabausche maatschappij opgekomen, met haar mede gegroeide en door zijne kneedbaarheid voor verdere ontwikkeling in verband met die maatschappij geschikte, inheemsche recht, en den m. i. zeer bedenklichen maatregel om eene of meer bepaalde inzettingen dier adat, zoals met name het matriarchaat, door middel van Europeesche wetsartikelen, die naar Europeesche beginselen verklaard en gehandhaafd en niet ongemerkt allengs gewijzigd zullen worden, tegen den naar historische wetten over haar besloten dood te helpen vechten.

Vruchteloos zou men op die wijze zijne moeite verspillen aan de bestendiging van vergankelijke vormen der adat, terwijl men zonder het tijdig te bemerken het wezen en het nut dier adat, d. i. haar innigen samenhang met het leven der bevolking, voor de toekomst vernietigde.

In de hierbijgaande stukken wordt van de bescherming der adat door hare codificatie ook dit gunstige gevolg verwacht, dat zij indirect een krachtig tegenwicht zal vormen tegen de uit een politiek oogpunt veelszins bedenkelijke toeneming der Mohammedaansche propaganda. Ofschoon ik, gelijk boven bleek, sterk voor bescherming der adat ben, zij het ook zonder codificatie, acht ik bedoelde verwachting, zoo al niet geheel ijdel, dan toch sterk overdreven.

Reeds meermalen had ik aanleiding, erop te wijzen, dat de meer of minder fanatieke gezindheid eener Moslimsche bevolking niet afhangt van de meer of minder getrouwe naleving der Moslimsche wet.

De Islam stelt aan zijne belijders slechts geringe eischen, die dadelijk vervuld moeten worden. Hetgeen bij den overgang tot dezen godsdienst nagenoeg overal het eerst en het krachtigst heerschappij over de gemoederen wint, dat is het de ijdelheid en andere hartstochten streepende bewustzijn, van tot eene gemeente te behooren, die bestemd is, de wereld te veroveren en een goddelijk recht, ja den plicht heeft, anderen met geweld te bekeeren of op vernederende voorwaarden te onderwerpen. Deze overtuiging is niet het minst levendig bij zulke min beschaafde volken, die, in weerwil van hunne Mohammedaansche belijdenis, zelfs hunnen meer beschaafden geloofsgenooten als barbaren gelden.

Hoeveel van de alles regelende wetten van den Islam invloed zal verkrijgen op het leven zijner belijders, is eene vraag, die met den graad van het heerschende fanatisme weinig verband houdt.

Herhaaldelijk werd door mij aangetoond, dat de wet van den Islam — behalve ten aanzien van zuiver godsdienstige zaken en van het familierecht — zich, sedert het jaar 30 der Hidjrah ongeveer, steeds meer buiten samenhang met het leven tot een theoretisch schoolrecht heeft ontwikkeld, waarom men zich in de praktijk weinig bekommerde en dat wegens de talrijkheid zijner beoefenaars wel paedagogische, maar weinig juridische beteekenis heeft verkregen. Algemeen leert en gelooft men, dat die wet, krachtens haren goddelijken oorsprong, in al hare onderdeelen volmaakt is, maar voor het gemak voegt men daaraan toe, dat zij te goed is om in de steeds meer achteruitgaande menschenwereld toepassing te vinden, en neemt men uitdrukkelijk aan, dat zij eigenlijk slechts in de eerste 30 jaren

van het bestaan des Islams ten volle, en sinds dien tijd in steeds afnemende mate gegolden heeft.

Zoo treft men dan ook zeer fanatieke Mohammedanen aan, bij wie de naleving der wet alles te wenschen overlaat, terwijl anderen, door wie althans de wetten over den godsdienst in engeren zin, over het familieleven en nog wel andere zaken streng nageleefd worden, soms zeer verdraagzaam zijn. Zoo kan de strenge heerschappij van een niet Moslimsch adat-recht met sterk Mohammedaansch fanatisme gepaard gaan, het kwijnen van alwat adat heet onder godsdienstigen druk daarentegen met welwillendheid jegens ongevoogden.

Eenige voorbeelden uit deze gewesten kunnen dit ophelderter.

In de vorstenlanden op Java heerscht eene zeer on-Mohammedaansche adat, krachtig beschermd door de beide kratons; onwetendheid en onverschilligheid ten aanzien van vele godsdienstige hoofdplichten zijn daar vrij algemeen. Toch treft men daar onder de bevolking zeker meer Mohammedaansch-fanatieke gezindheid aan dan in de Gouvernementslanden, met uitzondering van Banten.

Te Batavia zijn de aanrakingen der Inlandsche bevolking met het Europeesche element misschien langduriger en intiemer geweest dan ergens elders op Java, en van fanatieke gezindheid is hier — uitzonderingen komen natuurlijk voor — zoo goed als geen sprake. Toch is de eigenlijke kampong-bevolking nergens op Java strenger Mohammedaansch in haar doen en laten dan te Batavia, en is de Islam hier veel verder dan elders op Java gevorderd met zijn werk der vernietiging van inlandsche adats.

In het voorbijgaan zij hier aangeteekend, dat uitbreiding der bemoeienis van ons bestuur in Mohammedaansche gewesten onwillekeurig maar zeker bevorderlijk is aan de versterking van Moslimsche invloeden.

Waar een inlandsch zelfbestuur de zaken van den godsdienst regelt, is van godsdienstvrijheid geen sprake. De vorst, hoe weinig godsdienstig ook in zijn leven, geldt daar als de operste handhaver van de godsdienstige wet, en zijn belang en dat zijner ambtenaren brengt mede, dat zij tegen overmatigen ijver en invloed van godsdienstleeraars en hervormers waken. Dit doen zij dikwijls met behulp van grove willekeur, die met ons bestuur en onze rechtspraak onbestaanbaar zoude wezen. Hun uitdrukkelijke wil, dat de godsdienstige wet zoo en niet anders onderwezen worde, maakt aan alle protest een einde.

Anders is het reeds in de Gouvernementslanden op Java, waar de regenten nu eens meer als inlandsche hoofden, dan weder

meer als ambtenaren beschouwd worden. Oudere regenten, die eene ietwat ouderwetsche opvatting aangaande hunne eigen positie hebben behouden, handelen ook nu nog vaak als ware het krachtens vorstelijke macht. Zij geven eenen goeroe, die hun niet aanstaat, 34 nadrukkelijk den raad, zich van het onderwijzen te onthouden; zij raden den pēngoeloe even krachtig aan, huwelijken op eene bepaalde wijze te sluiten; kortom, zij regelen, wat zij willen, zij het ook zonder eenige consequentie of beginsel, als waren zij inderdaad hoofden van den godsdienst.

Jongere regenten, meer tot ambtenaren opgeleid, zijn huiverig voor dergelijke bemoeienis; waar de bevolking meer en meer de rechten kent, die onze wetgeving haar verzekert, moet die inmenging van zelf minder worden, en waar, gelijk te Batavia, de Inlandsche ambtenaren eene geheel ondergeschikte rol spelen, is nu reeds propaganda van den Islam het meest onbelemmerd en vrij. Onder zulke omstandigheden is hem de overwinning van kettersche leerstellingen, van oud inlandsche zeden en instellingen verzekerd.

Het beginsel der godsdienstvrijheid en der onthouding, zooveel mogelijk, van inmenging in godsdienstige quaesties of wat daarop gelijkt, dat onze rechtspraak en ons bestuur bezielt, is indirect zoo voordeelig mogelijk voor de versterking van Mohammedaansche denkbeelden onder eene den Islam belijdende bevolking.

Sterker dan de zooeven aan Java ontleende voorbeelden spreekt wel dat van Atjéh. Hier wordt door de regerende hoofden van sagi's, oelëbalangschappen en moekims en door de gampōngbesturen met nergens overtroffen energie eene adat gehandhaafd, die in oorsprong en in de voornaamste deelen harer wetgeving on-Mohammedaansch is; hier was, vooral vóór onze komst, dat inheemsche gewoonterecht veel meer ongerept dan op Sumatra's Westkust. Toch zal men elders vergeefs zoeken naar een dieper gewortelden haat jegens of minachting van alwat ongeloovig is.

Nog een staaltje ontleen ik aan de Menangkabausche landen zelve. Ik bezit een handschrift van een redactie der Oendang-Oendang Menangkabau, welke zeker voor langen tijd bewerkt is door iemand, die vervuld was van den meest naïven eerbied voor het gewoonterecht van zijn land en wiens onkunde betreffende de godsdienstige wet hem den strijd der adat met de sara" verborgen hield. Van Padri-invloed of iets dergelijks is dus geen sprake. In dit geschrift worden de Hollanders nooit zonder het epitheton setan (duivels) genoemd, en loopt het gesprek, dat zij bij hunne eerste komst met de Maleische hoofden houden, uitsluitend over den godsdienst; het verslag van dat gesprek is zoo fanatiek mogelijk.

van het bestaan des Islams ten volle, en sinds dien tijd in steeds afnemende mate gegolden heeft.

Zoo treft men dan ook zeer fanatieke Mohammedanen aan, bij wie de naleving der wet alles te wenschen overlaat, terwijl anderen, door wie althans de wetten over den godsdienst in engeren zin, over het familieleven en nog wel andere zaken streng nageleefd worden, soms zeer verdraagzaam zijn. Zoo kan de strenge heerschappij van een niet Moslimsch adat-recht met sterk Mohammedaansch fanatismus gepaard gaan, het kwijnen van alwat adat heet onder godsdienstigen druk daarentegen met welwillendheid jegens ongelovigen.

Eenige voorbeelden uit deze gewesten kunnen dit ophelderter.

In de vorstenlanden op Java heerscht eene zeer on-Mohammedaansche adat, krachtig beschermd door de beide kratons; onwetendheid en onverschilligheid ten aanzien van vele godsdienstige hoofdplichten zijn daar vrij algemeen. Toch treft men daar onder de bevolking zeker meer Mohammedaansch-fanatieke gezindheid aan dan in de Gouvernementenlanden, met uitzondering van Banten.

Te Batavia zijn de aanrakingen der Inlandsche bevolking met het Europeesche element misschien langduriger en intiemer geweest dan ergens elders op Java, en van fanatieke gezindheid is hier — uitzonderingen komen natuurlijk voor — zoo goed als geen sprake. Toch is de eigenlijke kampung-bevolking nergens op Java strenger Mohammedaansch in haar doen en laten dan te Batavia, en is de Islam hier veel verder dan elders op Java gevorderd met zijn werk der vernietiging van inlandsche adats.

In het voorbijgaan zij hier aangetekend, dat uitbreiding der bemoeienis van ons bestuur in Mohammedaansche gewesten onwillige maar zeker bevorderlijk is aan de versterking van Moslimsche invloeden.

Waar een inlandsch zelfbestuur de zaken van den godsdienst regelt, is van godsdienstvrijheid geen sprake. De vorst, hoe weinig godsdienstig ook in zijn leven, geldt daar als de opperste handhaver van de godsdienstige wet, en zijn belang en dat zijner ambtenaren brengt mede, dat zij tegen overmatigen ijver en invloed van godsdienstleeraars en hervormers waken. Dit doen zij dikwijls met behulp van grove willekeur, die met ons bestuur en onze rechtspraak onbestaanbaar zoude wezen. Hun uitdrukkelijke wil, dat de godsdienstige wet zoo en niet anders onderwezen worde, maakt aan alle protest een einde.

Anders is het reeds in de Gouvernementenlanden op Java, waar de regenten nu eens meer als inlandsche hoofden, dan weder

meer als ambtenaren beschouwd worden. Oudere regenten, die eene ietwat ouderwetsche opvatting aangaande hunne eigen positie hebben behouden, handelen ook nu nog vaak als ware het krachtens vorstelijke macht. Zij geven eenen goeroe, die hun niet aanstaat, 34 nadrukkelijk den raad, zich van het onderwijzen te onthouden; zij raden den pēngoeloe even krachtig aan, huwelijken op eene bepaalde wijze te sluiten; kortom, zij regelen, wat zij willen, zij het ook zonder eenige consequentie of beginsel, als waren zij inderdaad hoofden van den godsdienst.

Jongere regenten, meer tot ambtenaren opgeleid, zijn huiverig voor dergelijke bemoeienis; waar de bevolking meer en meer de rechten kent, die onze wetgeving haar verzekert, moet die inmenging van zelf minder worden, en waar, gelijk te Batavia, de Inlandsche ambtenaren eene geheel ondergeschikte rol spelen, is nu reeds propaganda van den Islam het meest onbelemmerd en vrij. Onder zulke omstandigheden is hem de overwinning van kettersche leerstellingen, van oud inlandsche zeden en instellingen verzekerd.

Het beginsel der godsdienstvrijheid en der onthouding, zooveel mogelijk, van inmenging in godsdienstige quaesties of wat daarop gelijkt, dat onze rechtspraak en ons bestuur bezielt, is indirect zoo voordeelig mogelijk voor de versterking van Mohammedaansche denkbeelden onder eene den Islam belijdende bevolking.

Sterker dan de zooeven aan Java ontleende voorbeelden spreekt wel dat van Atjèh. Hier wordt door de regerende hoofden van sagi's, oelëbalangschappen en moekims en door de gampōng-besturen met nergens overtroffen energie eene adat gehandhaafd, die in oorsprong en in de voornaamste deelen harer wetgeving on-Mohammedaansch is; hier was, vooral vóór onze komst, dat inheemsche gewoonterecht veel meer ongerekpt dan op Sumatra's Westkust. Toch zal men elders vergeefs zoeken naar een dieper gewortelden haat jegens of finachting van alwat ongelooivig is.

Nog een staaltje ontleen ik aan de Menangkabausche landen zelve. Ik bezit een handschrift van een redactie der Oendang-Oendang Menangkabau, welke zeker voor langen tijd bewerkt is door iemand, die vervuld was van den meest naïven eerbied voor het gewoonterecht van zijn land en wiens onkunde betreffende de godsdienstige wet hem den strijd der adat met de sara^o verborgen hield. Van Padri-invloed of iets dergelijks is dus geen sprake. In dit geschrift worden de Hollanders nooit zonder het epitheton setan (duivels) genoemd, en loopt het gesprek, dat zij bij hunne eerste komst met de Maleische hoofden houden, uitsluitend over den godsdienst; het verslag van dat gesprek is zoo fanatick mogelijk.

Bescherming der adat, hoewel op zichzelve wenschelijk, zal dus 35 naar mijne overtuiging geenen dam helpen opwerpen tegen de Moslimsche propaganda; zou de bescherming bestaan in het kunstmatig handhaven van bepaalde adat-wetten gelijk de matriarchale, dan kon zij zelfs op zeer ongewenschte wijze die propaganda in de hand werken. Immers de overtuiging, dat de Maleische familie naar den zin der godsdienstige wet hervormd moet worden, krijgt zeker allengs heerschappij over de gemoederen, enwanneer dan het Gouvernement hinderpalen in den weg legde aan die noodwendige hervorming der adat, zou het wapenen geven in de handen van hen, die zijne bedoelingen gaarne, als tegen den godsdienst gekant, verdacht maken.

Ook andere middelen, die in de stukken aanbevolen worden tot tempering van den Mohammedaanschen geloofsijver, komen mij te kunstmatig en weinig doeltreffend voor.

Zoo de aangeprezen pogingen tot versterking van de vervallen positie der zoogenaamde erfelijke adat-geestelijkheid. De toestand dier „geestelijkheid” ter Westkust van Sumatra is in wezen dezelfde als die van hare zuster in Atjeh. Zoowel de Menangkabausche als de Atjëhsche adat bevorderde het erfelijk-worden van alle ambten, zelfs van zulke, die zich daartoe eigenlijk niet leenen, dewijl hunne richtige vervulling zekere mate van studie onderstelt. De erfelijkheid van zuivere adat-ambten biedt meer voor- dan nadeelen; tegenover het bezwaar, dat de erfgenaam soms ongeschikt kan zijn, staat, dat de handhaving der adat meer locale levenservaring dan opzettelijk aangeleerde kennis vereischt: in eene familie, die van ouder tot ouder adat-hoofden leverde, zal men in den regel eene mate van adat-ervaring opgehoopt vinden, waarover anderen zelden beschikken, terwijl het erfelijk bezit van het ambt aan zulk eene familie een voor de uitoefening van zeker gezag zeer gewenscht relief verleent.

Minder goede gevolgen moet de erfelijkheid oefenen op ambten, die alleen met eenige kennis van de kitabs vervuld kunnen worden. Zoo zijn dan ook in Atjeh de erfelijke teungkoe’s der gemeenten en de erflijke kali’s der oelëébalangschappen in de publieke achtiging al even zeer gedaald als de adat-imams en -chatibs op Sumatra’s Westkust.

Hetgeen die ambten in Atjeh voor geheelen ondergang behoedt, is de ongeövenaard krachtige handhaving der adat door de meeste hoofden. Mag een erfelijk teungkoe nog zoo onwetend zijn, zoo dat hij voor de uitoefening van al zijne functies anderer bijstand moet 36 inroepen, met zware boete wordt hij gestraft, die buiten diens

bemoeienis of lastgeving een paar in den echt zou durven verbinden; dezelfde straf wacht hem, die met eene volgens landsgebruik tot de sara³⁷ behoorende rechtszaak den onwetenden kali zou ignoreren.

De publieke achtung heeft echter die kunstmatige handhaving der erfelijkheid ook van godsdienstambten hunnen bekleeders niet kunnen verzekeren, zij zijn in den regel voorwerpen van spot en gering-schatting. De oeldēbalangs zelfs, die hen steunen, zien zich vaak genoodzaakt, bij nieuwe aanstellingen van den regel der erfelijkheid af te wijken, wylt het anders al te gek zou worden, of den erfgenamen den ledigen titel te laten en waar zij bijstand of advies van kali's of teungkoe's behoeven, de titularissen voorbij te gaan en deskundigen te ontbieden.

Behalve door het strenge conservatisme, dat de adat-hoofden in het algemeen bezield, worden zij tot bescherming van die in hunne eigen oogen belachelijke titularissen gedrongen vooral door hunne zucht om hunne inkomsten te vermeerderen door rechtzoekenden langs allerlei wegen geld af te persen.

De onwetende titularissen leenen zich ertoe, door hunne tegenwoordigheid, althans door hun stilzwijgen als het ware die behandeling van rechtszaken te sanctioneeren. Een kundig oelama zou dit niet willen en wegens zijn positie niet kunnen doen.

Hoewel nu die door erfelijkheid ontaarde en in verval geraakte ambten in Atjéh van de willekeur der hoofden eenen steun genieten zoo groot, als nooit eene regeling onzer Regeering hun zou kunnen verschaffen, heeft dit niet kunnen beletten, dat het gezag en de invloed dier „geestelijken” geheel te loor zijn gegaan. Zelven geven de „erfelijke geestelijken” bij allerlei gelegenheden aan de „vrije geestelijkheid” (om mij gemakshalve eens van die onjuiste, maar gebruikelijke terminologie te bedienen) den voorrang en erkennen zij hare moreele meerderheid. Waar een der „erfeliiken” aanzien en invloed geniet, dankt hij dit nooit aan zijn ambt, maar daaraan, dat hij met succes getracht heeft, in kennis voor de „vrijen” niet onder te doen.

Van die erfelijke geestelijkheid nu zou men vergeefs den geringsten steun verwachten tot handhaving der adat of tot tegengang van eenige propaganda, die den adat-hoofden ongewenscht voorkwam. Wilden die erfelijke geestelijken al, zij zouden wegens gebrek aan kunde, invloed en gezag niet kunnen; maar zij zouden ook niet willen, daar zij zich geheel als figuranten beschouwen en zich wel wachten voor het koesteren van eigen inzichten in zaken, tot welker beslissing ook volgens hen de „vrije geestelijkheid”

alleen bevoegd is. Ook de hoofden denken er niet aan, van die erfelijke geestelijken andere dan figurantenhulp te verwachten.

Deze beschouwing kan tot leering strekken bij de waardeering der toestanden ter Westkust van Sumatra. Daar heeft de erfelijke geestelijkheid hetzelfde karakter als in Atjeh, maar ontbrak haar bovendien sinds lang de steun, die haren totalen ondergang in Atjeh tegenhield, en hebben vroeger de Padri-bewegingen haar eene onheelbare wond geslagen. Uit de rapporten der ambtenaren blijkt dan ook, dat die adat-imams en -chatibs op sommige plaatsen niet meer bestaan, dat elders anderen hunne functies vervullen en hun slechts de ijdele naam gebleven is, dat zij deels ook onder den invloed der „vrije geestelijkheid” geraken, dat zij nergens gezag en invloed ontleenen aan hun ambt.

Welk doel wil men nu bereiken door zulk eenen, door eene reeks van natuurlijke oorzaken steeds meer vervallen stand, kunstmatig een weinig op te beuren? Tegen propaganda wordt die geestelijkheid daardoor niet bestand, hoogstens wordt haar verval een weinig vertraagd. Zijn de adat-hoofden zonder haar niet in staat, de adat te handhaven, dan zullen zij dat ook met haar zeker niet worden. Voor zoo geringen prijs kan m. i. de Regeering haren steun niet schenken aan pogingen tot wederoprichting eener haren natuurlijken dood stervende corporatie. Haar nieuw leven te schenken, gaat boven menschelijke macht.

De aanmoediging van het schrijven van boekjes in de landstaal, die eene gezonde lectuur bevatten in tegenstelling tot de tarikat-boekjes en dergelijke, verdient zeker aanbeveling.

Echter denke men niet aan propageeren eener eigene adat-moraal, daar deze, gelijk in een der rapporten zeer juist wordt opgemerkt, in de werkelijkheid niet zelfstandig bestaat. Ook verwacht ik weinig voor het beoogde doel van boekjes als het te Padang gesteendrukte over de aanstelling van panghoeloe’s andiko, waarvan een exemplaar bij de stukken gevoegd is. Zulk eene uitvoerige beschrijving van langwijlige adat-ceremoniën is wel voor ons uit een ethnographisch oogpunt zeer interessant, maar kan bij den Inlander weinig belangstelling wekken en ook niet tot leering dienen. Wie de adat niet hoogschat, laat het ongelezen, wie haar eerbied toedragen, kennen den inhoud van zulk een verhandeling zonder haar te lezen.

38 Resumeerende en concludeerende, meen ik dus het volgende te mogen stellen:

1°. De adat, in het bijzonder ook ter Westkust van Sumatra, heeft aanspraak op steun en bescherming van onze wetgeving en ons bestuur, niet zoo zeer om hetgeen zij thans inhoudt (de matri-

archale inrichting enz.), ook niet omdat zij eenen dam zou vormen tegen den stroom van de toenemende Mohammedaansche propaganda, maar omdat zij is het uit de maatschappelijke toestanden geboren, met deze opgegroeide, voor verdere voortdurende aanpassing aan deze vatbare recht. Pogingen van streng-Mohammedaansche zijde gedaan om haar op eens af te schaffen of grondig te hervormen zouden zeker kans van slagen hebben, althans in den negatieveen, destrueerenden zin, maar schadelijk zijn, en moeten dus belet worden. Dergelijk pogen tot snelle hervorming in den geest onzer wetgeving zou schadelijk zijn en verwarrende gevolgen te weeg brengen, maar vermoedelijk niet slagen, en behoort dus ook achterwege te blijven.

2°. Om de adat te beschermen en te handhaven is het volstrekt noodig, dat men haar haar eigen karakter, hare eigene rechtsbronnen, hare eigene, zij het ook nu en dan een weinig van onze zijde geleide, ontwikkeling late. Dat karakter is dat van een vloottend, kneedbaar, locaal in allerlei details uiteenloopend recht, die bronnen bestaan in de ervaring van hoofden, oudsten en notabelen, die ontwikkeling ligt in de handen der verklaarders, tevens levende bronnen van dat recht.

3°. Codificatie der adat zou haar dat karakter ontnemen, de levende bronnen, die den samenhang van het adat-recht met de werkelijkheid bewaren, verstopen, de verdere verklaring en ontwikkeling van dat recht binden aan geheel nieuwe, veelszins belemmerende voorwaarden. Bovendien zou hare uitvoering met velerlei moeielijkheden te kampen hebben.

4°. Zeker wordt de adat in haar bestaan ernstig bedreigd door eenen staat van zaken, waarbij het mogelijk is, dat een Raad van Justitie uitmaakt, dat eene adat, welker bestaan door tal van getuigen wordt bevestigd, in de tegenwoordige omstandigheden als overbodig en verouderd moet gelden, en dat getuigen het bestaan eener adat niet kunnen bewijzen.

5°. Zonder tot den bedenkelyken maatregel der codificatie van de adat over te gaan, zal dus m. i. de tusschenkomst van den Europeeschen wetgever zoodra mogelijk moeten bewerken, dat de
39 adat haar karakter behoude, namelijk, dat hare handhaving, toepassing, verklaring en ontwikkeling, zij het ook onder Europeesch toezicht, blijven in handen van hen, die steeds hare natuurlijke kenbronnen en aangewezen handhavers zijn geweest, en de Europeesche rechter dezen niet eenvoudig ter zijde kunne stellen.

6°. In die handen zal de adat zich zeker allengs ontwikkelen en vervormen, thans sneller dan in de tijden, toen de landen, waar

zij heerscht, van de algemeene beschaving en het wereldverkeer zoo goed als afgesloten waren. Het toenemende verkeer zal van zelf behoefté aan uniformeering doen ontstaan en plaatselijke verschillen steeds meer uitwisschen. De invloed van Europeesche denkbeelden en onderwijs zal veel overtuigend en veel, dat in verouderde begrippen wortelt, opruimen. Toenemende kennis van den algemeen beleden godsdienst zal ook het hare tot de vervorming bijdragen en zeker de overigens op den duur toch niet voor bestendiging vatbare, matriarchale inrichting der Maleische familie aantasten. Onder bezadigd Europeesch toezicht is het zeker aan de oude handhavers der adat wel toevertrouwd, in elk tijdsgericht te bepalen, welke adats reeds als dood, welke als krachtig levende, welke als allengs eerst ontstaande moeten worden beschouwd. Aan hen, en niet aan den Europeeschen rechter, komt het toe, vast te stellen, welke onduikaningen der adat of afwijkingen van haar in verband met een neuen staat van zaken geduld moeten worden, en wanneer de tijd gekomen is, om die allengs door den drang der omstandigheden toegenomen uitzonderingen tot regel te verheffen. Zij zullen de hechte grondslagen hunner maatschappij niet moedwillig vernielen; dat heeft hun standhouden tegen de Padri-beweging bewezen. Ook het matriarchale stelsel is in hunne handen het veiligst.

7°. Hebben de Europeesche wetgever en het bestuur als verwijderd minddoel voor oogen eenen tijd, waarin de Maleische maatschappij rijp zal zijn om geheel door geschreven wetten naar Europeesch model bestuurd te worden, dan zal hunne leiding van de ontwikkeling der adat angelegd moeten zijn op de bevordering der uniformeering, geleidelijke wegneming van hetgeen zich met moderne rechtsbegrippen in het geheel niet verdraagt, tegengang van willekeur in de interpretatie of toepassing van het inheemsche recht door hen, die daarbij belang mochten hebben, en van revolutionnaire aanvallen op dat recht door de organen van den godsdienst.

LIV

IETS OVER PRIESTERRADEN

1894

Geteekend: Weltevreden, Juni 1894.

Verschenen in Feestbundel van taal-, letter-, geschied- en aardrijkskundige bijdragen ter gelegenheid van zijn tachtigsten geboortedag aan Dr. P. J. Veth, oud-hoogleeraar, door eenige vrienden en oud-leerlingen aangeboden (Leiden, 1894), blz. 64—66. Overgenomen door Het Recht in Nederlandsch-Indië, deel LXIII (Batavia, 1894), blz. 749—752.

Veel is reeds over de „priesterraden” op Java geschreven; toch zou nog steeds eene uitvoerige dissertatie noodig zijn om de eenvoudigste hoofdzaken dienaangaande in het ware licht te stellen. Dat wij hiermede niet overdrijven, kan uit de volgende opmerkingen blijken, die eenvoudige waarheid bevatten en toch den meesten paradox zullen klinken.

Vóór de regeling, afgekondigd bij Staatsblad 1882, №. 152, bestonden geene priesterraden, behalve in het spraakgebruik der Europeanen hier te lande, dat door de gehoorzame Inlandsche ambtenaarswereld allengs werd overgenomen. Hoe weinig Inlandsch die raden, samengesteld uit 3—8 stemgerechtigde leden, zijn, blijkt wel het best uit de omstandigheid, dat men in het Soendaasch, Javaansch of Madureesch vergeefs naar eenen naam voor die „collegiën” zal zoeken. Men noemt ze thans met een half Europeeschen naam *rad agama*, *landjrat agama* of *rad masdjid*; het woord priester¹⁾ kan men in geene Inlandsche taal weergeven, daar hetgeen daardoor wordt aangeduid in de Inlandsche maatschappij ontbreekt.

De leden worden alweder met den Europeeschen naam *lid* (soms: *lidēn*) aangeduid. Allengs komen velen hunner tot het bewustzijn, dat zij niet minder dan hun voorzitter, de *pēngoeloe*, eene vrije stem uit te brengen hebben²⁾. Slechts bij zeldzame uitzondering maken zij hiervan evenwel gebruik. Regel is, dat alleen diegenen hunner zitting nemen, aan wie de *pēngoeloe* zulks gelast, en dat zij met hunne handtekeningen bezegelen, wat hij goedvindt te beslissen. De meeste *pēngoeloe*'s vertellen dan ook zeer gemoedelijk, hoe vele of hoe weinige leden zij plegen te „bezigen”. Waar geene regelen door hooger hand zijn voorgeschreven, ontvangen zij van de inkomsten, wat de *pēngoeloe* hun liefst te schenken.

Van oudsher was namelijk de *pēngoeloe* de rechter der Inlanders in die zaken, welke door de adat en den wil der bestuurders aan de Mohammedaansche wet werden overgelaten. In oude formules,

1) *Imam*, dat in officieele vertalingen wel eens voor „priester” gebruikt wordt, duidt ook in het Inlandsche spraakgebruik alleen den man aan, die voor eene kleine beloning in de openbare sēmbahjang als voorganger optreedt: *sēgala imam-imam* omvat dus noch *pēngoeloe*'s, noch *naibs*, *kētipis*, enz.

2) Meermalen ontmoette ik Javanen, die meenden, dat de naam *landjrat agama* of *rad agama* eene deftige uitdrukking voor *pēngoeloe* was.

die men nog steeds gebruikt, zooals die *ter* „voorwaardelijke verstoeting”¹⁾ noemt de Inlander dan ook den Mohammedaanschen 65 rechter bij dien naam, en zegt bijv.: „indien zij (mijne vrouw) de zaak aanhangig maakt bij den *pēngeloe*” of, wat hetzelfde is: „bij den *hakim* of *kakim*”.

En het woord „soerambi” (het voorportaal der moskee) wordt soms, hoewel minder vaak, in dergelijk verband gebruikt, daar het de plaats aanduidt, waar de *pēngeloe* zitting houdt.

Voor zoover de functies van den *qādhi* op Java uitgeoefend werden was de *pēngeloe* *qādhi*²⁾, en was dit rechterlijk ambt voor hem hoofdzaak. Dat hij bovendien met het toezicht op den Mohammedaanschen eeredienst belast was, is zeer licht verklaarbaar, maar geheel bijkomstig. Het gaf echter den Europeeschen waarnemer uit de verte aanleiding, hem priester of geestelijke te noemen, en daarna op grond dier valsche nomenclatuur te beweren dat op Java o. a. door priesters recht gesproken werd.

De *qādhi* is wel alleenspreekend rechter, maar wordt natuurlijk in zijn werk bijgestaan door handlangers; bovendien schrijft de Mohammedaansche wet hem uitdrukkelijk voor, zich telkens wanneer het noodig blijkt, door geleerden te doen inlichten. De *pēngeloe* placht dan ook nooit alléén in de soerambi zijne justiciabelen te ontvangen, maar bij omringde zich met eenige assistenten, die hij koos of die in overleg met hem door den regent gekozen werden uit het hem ondergeschikte personeel der moskeedienaren. Dezen moesten het schrijfwerk verrichten en dikwijls ook de leemten in des *pēngeloe*’s kennis helpen aanvullen. Trots het Staatsblad van 1882 is die verhouding in hoofdzaak onveranderd gebleven, zooals intieme bekendheid met tientallen van priesterraden mij geleerd heeft.

Voor de gewone zaken kon de *pēngeloe* het met zijn personeel steeds wel doen; rezen er bijzonder moeilijke quaesties, dan werd op den befaamden *kjahi* (*goeroe*) eener naburige *pēsantrēn* een beroep gedaan om hetzij schriftelijk, hetzij mondeling in de *soerambi*, zijn advies te geven. Zulke adviseurs hadden hier en daar den titel van *moepti*³⁾ (*moefti*); waren het lieden, die door vroomheid of geleerdheid grooten invloed op het volk hadden gewonnen, dan be-

1) Zie „*De Atjēhers*”, Deel I, bladz. 383 vv., inzonderheid bladz. 386, noot 1.

2) Niet overal was zijn titel *pēngeloe*: in Bantēn bijv. is deze eerst door ons bestuur ingevoerd. Vroeger was daar de Mohammedaansche rechter voor geheel Bantēn één ter hoofdplaats gevestigd ambtenaar met den ambttitel en -naam *Pakih Nadjmoedin*. Diens *naibs* op kleinere plaatsen hadden slechts beperkte bevoegdheid.

3) Zoo met name o. a. te Samarang.

heerschten zij vaak de pěngaeloe's. Met ziet van zelf in, dat ook in zulke omstandigheden de rechtspraak toch niet collegiaal werd. Sedert 1882 is zij alleen in die zeldzame gevallen eenigermate collegiaal geworden, waar tot „leden” van den „priesterraad” een paar energieke, van den pěngaeloe onafhankelijke personen benoemd werden. Eéne verandering heeft het Staatsblad van 1882 te weeg gebracht. Vroeger achdden zich de pěngaeloe's, ook bij de uitoefening hunner rechterlijke functies, geheel afhankelijk van de regenten. Dezen lieten zich dan ook bij de „geestelijke” rechtspraak dikwerf ter dege gelden¹⁾. Zelfs nu nog moeten oude regenten dikwerf aan hunnen plcht van onthouding herinnerd worden, en durven vele pěngaeloe's geene gewichtige beslissing te nemen zonder vooraf met hunnen regent geraadplegd te hebben. Alwie de verhouding der regenten tot het Europeesche bestuur kent, zal begrijpen, dat op die wijze de weg openstond voor het corigeeren van vele der ernstige fouten, die de pěngaeloe's uit onkunde of hebzucht beginnen.

- 66 Sedert 1882 worden de regenten, vooral de jongere, terecht steeds meer huiverig voor bedoelde inmenging, en worden daarentegen de pěngaeloe's zich meer en meer bewust van de onaantastbaarheid hunner vonnissen. Zij zien de dierbaarste belangen hunner landgenooten opgedragen aan hun oordeel, en zij weten reeds bij rijke ervaring, dat geen beroep op rechter of vorst den Inlander helpt, waar hij tegen hunne vonnissen protest aanteekent, ook al strijden deze evident met alle godsdienstige wetten, zeden of oude herkomsten.

Op deze wijze heeft de regeling van 1882 door de wegneming van alle contrôlé de gegronde klachten over de rechtspraak der pěngaeloe's zeer doen toenemen.

De volgens Europeesche schrijvers meest karakteristieke eigendigheden van de rechtspraak volgens den Islam op Java zijn dus van modernen, Europeeschen oorsprong: het priesterlijke, dat alleen in de verbeelding der Europeanen bestaat, en het collegiale, dat sedert 1882 door den invloed eener Europeesche wet allengs die rechtspraak gaat aankleven. Eene derde eigenschap, de onbetrouwbaarheid, is haar van oudsher eigen geweest; het besluit van 1882 heeft deze slechts bestendigd en geconsolideerd.

1) Reeds Raffles wijst hierop, „History of Java”, 2nd ed., Vol. I, p. 310: „Such however is the nature of the native government, that those officers (pěngaeloe en djaksa) are considered rather as the law assessors or council of the immediate superior officer of the executive government, than as independent ministers of justice. Etc.”

LV

**SAJJID OETHMAN'S GIDS VOOR DE
PRIESTERRADEN**

1894

Geteekend: Weltevreden, November 1894.

**Verschenen in Het Recht in Nederlandsch-Indië, deel LXIII
(Batavia, 1894), blz. 722—744.**

Kitab al-Qawanin as-sjar'ijjah li'ahl al-madjalis al-hoekmijjah wal-ifta'ijjah artinja ini kitab segala atoeran hoekoem sjar' bagi ahli-madjelis hoekoem sjar' dan madjelis fatwa sjar' ia-itoe jang di kata rad igama, karangan ... Oethman bin Abdallah bin Aqil bin Jahja al-Alawi ... Batavia 1311 H.

De litterarische vruchtbaarheid van den Adviseur-honorair voor Arabische zaken Sajjid Oethman bin Abdallah (naar Inlandsche uitspraak: Oesman bin Abdoelah) is sinds lang aan velen bekend. Behalve enkele kleine Maleische handleidingen voor de kennis van de hier te lande meest beoefende gedeelten der Mohammedaansche wet, schreef hij in den loop der jaren tientallen van brochures, deels in het Arabisch, deels in het Maleisch, waarvan de meeste betrekking hebben op zaken, die in deze gewesten als vragen van den dag op Mohammedaansch gebied beschouwd kunnen worden.

Iets nieuws zal men dus gewoonlijk in zijne geschriften niet aantreffen; wat dit aangaat zijn zij gelijk te stellen met de rechtsgeleerde uitspraken der moefti's van dezen tijd, die ons vooral interesseeren, wijl wij eruit zien, welke vragen thans de gemoederen der Moslims bezig houden en hoe de wetgeleerde autoriteiten de bezwaren, die de nieuwe toestanden den geloovigen opleveren, trachten op te lossen¹⁾. De inhoud dier fatwa's is gewoonlijk letterlijk aan eeuwenoude bronnen ontleend, of eene geheel voor de hand liggende conclusie wordt uit een aangehaalde tekst getrokken.

723 (2) Iets nieuws te leveren op het gebied der Moslimsche wetgeleerdheid zou trouwens zonder ketterij moeilijk gaan, daar de wet van goddelijken oorsprong en dus voor verbetering niet vatbaar wordt geacht, terwijl bijna alle denkbare vragen reeds door gezaghebbende geleerden van vroeger zijn opgelost.

Zoo zijn dan de verhandelingen van Sajjid Oethman voor den Europeeschen lezer het belangrijkst als documenten van het Inlandsch-Mohammedaansche leven van onzen tijd.

Sajjid Oethman is wel Arabier, en heeft vele jaren met wetgeleerde studiën in Hadhramaut en Mekka doorgebracht, maar hij

1) Men zie, wat ik daarover elders opmerkte, o. a. in een opstel over den slavenhandel te Singapore, opgenomen in de *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*, Deel XLV, bladz. 395 vv [II, 273 vgg.].

is hier geboren en woonde gedurende het grootste deel zijns levens te Batavia. Hij kent dus een deel der Inlandsche Maatschappij door en door, en van het andere deel vernam en verneemt hij veel, doordien sedert jaren panghoeloe's, godsdienstleeraars en anderen, die moeielijkheden op het gebied der godsdienstige wet ontmoeten, van Java, Sumatra en Borneo met hunne casusposities en vragen tot hem komen.

Bemerkt hij uit de veelheid der vragen ten aanzien van een zelfde punt het bestaan eener question brûlante, zoo geeft hem dit allicht aanleiding om eene brochure over de zaak te schrijven, die hij dan op zijne eigene lithographische pers pleegt te drukken. Ook onafhankelijk van die aanvragen neemt hij echter niet zelden verschijnsels in de Inlandsche maatschappij waar, die uit het oogpunt der Moslimsche wet beschouwd ergerlijk moeten heeten, en stelt dan ter bestrijding van die misbruiken of verkeerde zeden eene verhandeling op.

Als auteur vervult Sajjid Oethman dus tweeërlei functies: die van moefti, d. i. iemand, die met een aan degelijke studie ontleend gezag de bepalingen der godsdienstige wet aan weetgierigen verklaart, en die van godsdienstleeraar, die in woord en geschrift de gelovigen vermaant tot een Gode welgevalligen wandel.

In beide functies verzuimt hij nooit rekening te houden met de politieke en sociale toestanden in het land zijner inwoning. Als moefti zoekt hij steeds naar oplossingen, die in verband met de plaatselijke omstandigheden practisch uitvoerbaar zijn, en als godsdienstleeraar vergeet hij niet, dat de Islam hier en thans matig moet zijn in zijne eischen. Streng vasthoudende aan de geldigheid der gansche wet van den Islam, houdt hij zich toch verre van utopieën en verklaart die wet zóó, dat hare getrouwe beoefenaars tevens getrouwe onderdanen kunnen zijn van eene regeering als die van Nederlandsch-Indië.

De vele beroepen van panghoeloe's, priesterraadsleden of ook lieden, die zich over priesterraden te beklagen hadden, op Sajjid Oethman's wetgeleerde voorlichting verschaften hem van zelf eene vrij gedetailleerde kennis van hetgeen er bij de Mohammedaansch-rechterlijke colleges op Java omgaat. Welke zaken het meest door Inlanders aan de beslissing dier colleges onderworpen worden, welke fouten het meest aan die beslissingen kleven, welke streken en listen vele panghoeloe's aanwenden om krom recht te maken en zichzelven geldelijk voordeel te verschaffen, van dit alles bevat Sajjid Oethman's archief eene ruime sorteering van voorbeelden.

Sinds lang bracht die kennis Sajjid Oethman tot de overtuiging,

dat er behoefté bestond aan een beknopt handboekje, waarin de voor de Inlanders practisch meest gewichtige bepalingen der Moslimsche wet op voor eenigszins geletterden begrijpelijke wijze werden behandeld. Reeds in 1881 (1298 H.) trachtte hij aan die behoefté gedeeltelijk te voldoen door de uitgaaf van een Maleisch werkje in Arabisch letterschrift, getiteld *al-Qawanin as-Sjar'ijah* d. i. „De inzettingen der godsdienstige wet”. De spoedige uitverkoop van dat werkje bewees, dat het „in eene leemte hielp voorzien”, maar de vele vragen, die daarna nog tot Sajjid Oethman gericht werden, toonden tevens, dat het publiek eigenlijk nog iets meer verlangd had.

Eene nieuwe, geheel omgewerkte en veel vermeerderde uitgaaf van de *Qawanin*, die nu het licht ziet, is bestemd om dat verlangen te bevredigen.

Op dit boekje wensch ik hier de aandacht te vestigen, want het verdient in hooge mate de belangstelling ook van Europeanen, die wel eens van verre of nabij met priesterraden in aanraking komen. Volgens den titel behandelt het „*De inzettingen der godsdienstige wet*” in het bijzonder „*ten behoeve der ledēn van volgens de godsdienstige wet rechtsprekende of adviseerende colleges, d. z. de zoogenaamde raad igama*”.

De eerste zeven hoofdstukken (tezamen 24 bladzijden) geven in populairen vorm het noodige over de bronnen der Mohammedaansche wet. Men vindt hier vele van de dwaasheden weerlegd, die Europeesche handboeken van het Moslimsch recht over dit onderwerp aan de markt gebracht hebben.

Zeer verbreed onder hen, die uit zulke handboeken hunne kennis opdoen, is de dwaling, dat een Mohammedaansch rechter voor het opmaken van zijn vonnis in de eerste plaats zijn licht zou moeten ontleenen aan den *Qoeran*, vervolgens, waar deze hem in den steek liet, aan de gewijde overlevering, *Hadith*, die uitspraken en daden van Moehammad vermeldt en dus als getuige omtrent zijne *Soennah* (regel van doen en laten) kan aangehaald worden; dat die rechter waar *Qoeran* noch Overlevering hem uit den nood hielpen, zijne toevlucht zou mogen nemen tot de uitspraken van wetgeleerde autoriteiten van zekerer graad, die als het ware den *Idjma'*, den consensus der gemeente representeren, en dat hij verder gerechtigd zou zijn, tot dusverre niet behandelde casusposities door redeneering bij analogie (*Qijas*) uit de gegevene beslissingen af te leiden.¹⁾

1) De hier gegevene definitie van *Soennah* en *Idjma'* verbetert in het voorbijgaan die van handboeken als dat van Mr. L. W. C. van den Berg; de nadruk valt hier niet op die overigens ook zeer ernstige fouten, maar op de vraag, welke bronnen de Mohammedaansche rechter van onzen tijd te gebruiken heeft.

Deze geheele voorstelling is onjuist, zooals ik reeds 10 jaren gelezen betoogd heb.¹⁾ Thans komt ook voor hen, die niet uit de Arabische bronnen kunnen putten, Sajjid Oethman hare ijdelheid aantoonen.

Om in het kort zijne uiteenzetting van achteren af te resumeeren: de geheele geloofsleer en de geheele wet van den Islam berusten op den *Idjma'*, d. i. de overeenstemmende opinie der in haar geheel onfeilbaar verklaarde gemeente der Mohammedanen.

Sedert meer dan 10 eeuwen leert echter de Islam, dat ten aanzien van de détails der wetsuitlegging verschil van opinie moet bestaan; in dat verschil ziet hij zelfs een bewijs van Gods genade jegens de geloovigen. Natuurlijk is het weer de *Idjma'*, de consensus, die in laatster instantie uitmaakt, hoever het verschil mag gaan zonder tot ketterij of ongeloof te vervallen.

Dat als onvermijdelijk, neen zegenrijk aanvaarde verschil belichaamde zich in verschillende rechtsscholen (*madhab's*), waarvan vele allengs in den strijd om het leven bezweken, enkele als al te ver afwijkend werden uitgestooten, en waarvan er thans nog vier over zijn, die door den onfeilbaren consensus met het stempel der orthodoxie werden voorzien.

Ieder rechtzinnig Mohammedaan behoort dus thans tot eene dier vier scholen; de Mohammedaansche inboorlingen van dezen Archipel behooren zonder uitzondering tot de Sjafi'itische rechtsschool, en dezelfde heerscht ook in Hadhramaut, het vaderland van de meeste hier te lande verblijvende Arabieren.

Voor Sajjid Oethman neemt dus de vraag naar de bronnen der wet nader dezen vorm aan: waar zijn de bepalingen van Allahs wet te vinden, zooals die door onze omnium consensu rechtzinnige Sjafi'itische school zijn vastgesteld en verklaard?

Om maar dadelijk de practisch meest gewichtige slotstelling mede te deelen, die Sajjid Oethman (onder aanhaling van de beste Sjafi'itische autoriteiten) formuleert: moefti's en qadhi's, studenten en professoren van den Sjafi'itischen ritus hebben hunne kennis te ontleenen aan twee uitvoerige wetgeleerde commentaren: de *Toehfah*²⁾ van *Ibn Hadjar* en de *Nihayah* van *ar-Ramli*. Wat deze beide werken overeenstemmend leeren, dat is de Sjafi'itische waarheid op wetgeleerd gebied; waar zij onderling verschillen of waar de auteur van een van beiden zelf in verschillende tijdperken verschillende

1) Indische Gids van 1884, in mijn opstel: „Mr. L. W. C. van den Berg's beoefening van het Mohammedaansche recht” [II, 59 vgg.]

2) Niet te verwarring met het onder denzelfden naam uitgegeven Javaansche Wetboek, dat nergens op Java gezag heeft.

inzichten blijkt gehad te hebben, daar zijn bepaalde regelen voor de keuze allengs door de autoriteiten vastgesteld, en ook dienaangaande licht Sajjid Oethman zijne lezers in.

Beide genoemde commentaren op den *Minhadj* van Nawawi be-
727 (6) handelen nu weliswaar met groote uitvoerigheid de Mohammedaansche wet in haren vollen omvang, maar toch zijn er leemten overgebleven, die men alweder volgens bepaalde aangenomen regelen uit verwante werken heeft aan te vullen. Gewoonlijk zal men echter aan de Toehfah en de Nihayah met de noodige gebruiksaanwijzing genoeg hebben.

De Sjafii'itische wetgeleerde van onzen tijd heeft dus geen anderen arbeid dan de beide genoemde werken van nieuwe commentaren of glossen te voorzien, of daaruit en uit de supplementaire boeken volgens de regelen der kunst nieuwe compilaties te vervaardigen. Wat in den *Minhadj* door Nawawi of in Rafi'i's *Moeharrar* (waaruit de Minhadj hoofdzakelijk werd getrokken) bedoeld is, mag de geleerde van heden alleen door tusschenkomst van de Toehfah en de Nihayah beoordeelen, laat staan dan de bedoeling van hetgeen te lezen staat in de onmiddellijke bronnen van den Moeharrar, werken van Ghazali en van den Imam al-Haramain, of de uitspraken van Boewaiti, den leerling van den stichter der Sjafii'itische school, welke uitspraken den schakel vormen, die Ghazali en den Imam al-Haramain verbindt met as-Sjafii'i.

Men zal nu geen oogenblik meer verwonderd zijn, te vernemen, dat geen enkel Sjafii'itisch geleerde het recht heeft, as-Sjafii'i naar den Qoeran, de gewijde Overlevering, of eene eigene opvatting van den consensus of de redeneering bij analogie, te verbeteren. Voor de Sjafii'ieten is de kennis van al hetgeen uit de „vier grondslagen der wet” (Qoeran, Soennah, Idjma', Qijas) mag worden afgeleid, „vermittelt” door as-Sjafii'i, gelijk voor de Hanafieten door Aboe Hanifah, voor de Malikieten door Malik, voor de Hambalieten door Ahmad ibn Hambal. Maar verder is hun de kennis van hetgeen as-Sjafii'i zelf leerde, alweder op gebiedende wijze „vermittelt” door de zooeven genoemde jongere auteurs, wier geestelijke Sjafii'itische genealogie Sajjid Oethman in den vorm van eenen stamboom afbeeldt.

Geen wonder, dat die zooeven aangeduide oudere werken zeldzaam zijn geworden, dat de Sjafii'ieten gemakkelijk te tellen zijn, die bijv. werken van as-Sjafii'i bezitten. Niet alsof men zich wegens het
728 (7) teloorgaan dier oudere werken nu maar met jongere zou behelpen; Europeesche schrijvers, die dat beweren, keeren de orde der dingen om. Die werken bestaan nog en zouden zeer gemakkelijk in druk kunnen worden vermenigvuldigd, indien iemand daarbij belang had; maar men heeft sedert eeuwen hunne vermenigvuldiging in hand-

schrift of later die in druk verwaarloosd, omdat men zich toch tot zelfstandige interpretatie ervan onbevoegd moest achten.

De jongste autoriteiten, de werken, die de laatste linie der genealogische tabel vormen, zijn dus verreweg de belangrijkste voor de praktijk: de *Toehfah* en de *Nihayah* zijn feitelijk de wetboeken der Sjafii'itische Mohammedanen, en zoo heeft elke andere madhab (rechts-school) hare betrekkelijk jonge rechtsbronnen, die allengs het op den consensus gegrond gezag met uitsluiting van anderen hebben veroverd.

Wordt in een vonnis van een Sjafii'itischen qadhi of in eene wetgeleerde uitspraak van een Sjafii'itischen moefti een Qoeranvers of eene gewijde overlevering aangehaald, dan geschiedt zulks alleen omdat bedoelde teksten in de Toehfah of de Nihayah in hetzelfde verband en met dezelfde conclusie werden geciteerd; naar eigen inzicht mag niemand die teksten citeeren, zooals Sajjid Oethman bladz. 24 uitdrukkelijk herinnert. Immers zelfs van boeken, die voor het tegenwoordige geslacht zoo veel gemakkelijker dan Qoeran en Overlevering te verstaan zouden zijn, van den Moeharrar en den Minhadj bijv., geldt dezelfde regel: bij hunne verklaring is men aan de Toehfah en de Nihayah gebonden.

Het is er dan verre van daan, dat de effata der latere geleerden eene soort van supplement op Qoeran en Traditie zouden vormen, zij treden feitelijk voor die oudere bronnen, „wortels” of „grondslagen” der wet in de plaats. Eene door den consensus gewaarmerkte bloemlezing uit die effata is thans de enige bron, waaruit men putten mag, of, wil men dit liever, het enige kanaal, waaruit men zich den inhoud der oerbronnen eigen mag maken. Dat de geheele wet uit Qoeran en Traditie is afgeleid, met den Qijas (redeneering bij analogie) als hulpmiddel en den Idjma' (consensus 729 (8) der onfeilbare gemeente) als maatstaf, dit is een theologisch dogme, zonder practisch gevolg voor de rechtspraak of de studie der wet.

De enige taak der latere wetgeleerden is dus, den inhoud der Toehfah en der Nihayah nader te verklaren en op hunnen tijd toe te passen, of ook, waar dit eene enkele maal noodig blijkt, aan te vullen. Hieruit vloeit van zelf voort, en Sajjid Oethman wijst er ten overvloede op, dat de qadhi en de moefti zich in hunne vonnissen en uitspraken ook op jongere schrijvers mogen beroepen, mits de aangehaalde werken nauwkeurig hetzelfde bevatten als de Toehfah en de Nihayah of met gezag een onderwerp behandelen, dat in die beide werken onvermeld gebleven is¹⁾.

1) Men ziet dus, hoe de qadhi en moefti bij elk onderdeel hunner werkzaamheid gebonden zijn aan gezaghebbende beslissingen en hoe onjuist de uitspraak is, door Prof. Veth (Java I: 843) ik weet niet aan welke autoriteit ontleend:

De hoofdstukken 8—13 behandelen allerlei, dat betrekking heeft op de ambten van den *qadhi*, d. i. den rechter volgens de Mohammedaansche wet, en van den *moefli*, d. i. den wetgeleerde, die met gezag de wet verklaart. De schrijver bespreekt in het kort de vereischten, waaraan de *qadhi* zou moeten voldoen; opzettelijk druk ik dit conditioneel uit, daar men omnium consensu thans overal vergeefs eenen daaraan beantwoordenden candidaat zou zoeken. We vernemen dan ook verder, dat een wettig aangesteld *qadhi*, die een of meer van bedoelde qualiteiten mist, als *qadhi ad-dharoerah* (*qadhi* uit noodwang, bij gebrek aan beter) toch erkend behoort te worden.

730 (9) Onder wettige aanstelling verstaan de gezaghebbende wetgeleerden, dat de rechter mondeling in contractvorm door „aanbod” van den vorst of machthebbende met de rechtspraak belast zij en die opdracht onmiddellijk door mondelinge „aanname” aanvaard hebbe. Eigenlijk zou dus, waar aanstellingen bij schriftelijk besluit plaats hebben, van de uitoefening van *qadhi*-functies geen sprake kunnen zijn.

In de praktijk stoort men zich aan dit bezwaar, dat evenzeer tegen schriftelijke aanstellingen van bestuurders en andere regeeringsambtenaren geldt, geenszins. In Mekka bijv. fungeeren zoowel de gouverneur der Hidjaz-provincie als de *qadhi* der stad krachtens schriftelijke, ja soms telegrafische benoeming. Toch mogen en kunnen de vertegenwoordigers van het kanonieke recht dien toestand niet met zoovele woorden wettig noemen; zij kunnen erin berusten, zooals de Mohammedaansche wetgeleerden zich sedert eeuwen hebben moeten schikken naar zooveel, dat wel met hunne kitabs strijd, maar door de machthebbenden nu eenmaal zoo is vastgesteld.

Immers, indien zij de onwettigheid van schriftelijk aangestelde *qadhi*'s tot in hare consequenties handhaafden, dan zouden volgens de kanonieke wet bijv. te Mekka „de tot binden en losmaken bevoegden” der gemeente eenen nood-*qadhi* moeten aanstellen, maar dit zou terecht als verzet tegen de machthebbenden beschouwd worden, en daarvan hebben de wetgeleerden een heilzamen afkeer.

„zij (de *qadhi*'s) moesten met de beginselen van den Islam en de uitspraken der gezaghebbende rechtsgeleerden bekend zijn, maar volgden overigens in hunne beslissingen de inspraken van hun verstand en geweten, zonder aan eenige bijzondere voorschriften of geschreven wetten gebonden te zijn”. Deze geheele bewering, die ongeveer juist het omgekeerde van de waarheid bevat, berust waarschijnlijk op misverstand van de leer van het bewijs in het Moslimsch recht. Behalve de bekentenis, het getuigenbewijs en den eed kent bedoeld recht namelijk als bewijsmiddel de wetenschap des rechters ten aanzien van eenig feit en heet het in dien zin in de wetboeken: „de *qadhi* mag rechtspreken naar zijne wetenschap”.

Met dat al leveren de voorschriften betreffende de aanstelling moeilijkheden op, waar men den aard en de bevoegdheid der op Java en Madoera fungeerende priesterraden volgens Mohammedaansch recht omschrijven wil.

- Sajjid Oethman vermijdt dan ook zulk eene omschrijving. Voor een deel, namelijk in zooverre de uitspraken van den priesterraad eerst door de executoir-verklaring van den landraad kracht van gewijsde bekomen, gaat het eenvoudig genoeg; daar treedt de priesterraad als *moefti*, als uitlegger der wet op, en wanneer dan de motiveering zijner uitspraken maar direct of indirect aan de 731 (10) Toehfah of de Nihayah ontleend is, kan geen faqih daartegen bezwaar hebben. De priesterraden vellen echter in zaken, die het huwelijkscontract, deszelfs gevolgen of ontbinding betreffen, in voogdijquaesties enz. vonnissen, die buiten hogere controle staan en waarvan geen hooger beroep is; zij of hunne voorzitters treden meestal op als wali's ter uithuwelijking van vrouwen, die niet over eenen wali door bloedverwantschap beschikken. Dit zijn dan toch eigenlijk qadhi-functies, welker uitoefening op eene wettige aanstelling gegrond zou moeten zijn.

Blijkens den titel der *Qawanin* is dit werkje bestemd voor „de leden van volgens de godsdienstige wet rechtsprekende of adviseerende colleges, dat zijn de zoogenaamde priesterraden”.

Uit deze verklaring volgt, dat de auteur van oordeel is, dat men ook hier te lande in de praktijk genoegen moet nemen met instellingen, die aan de theorie van het kanonieke recht niet geheel beantwoorden.

Gelijk de priesterraden zelve hunne werkzaamheid opvatten als bestaande in de uitoefening van qadhi-functies¹⁾ op het kleine hun daarvan toegewezen gebied, zoo houdt Sajjid Oethman hun de voor hunnen arbeid meest belangrijke plichten van den qadhi voor en geeselt hij met de woorden van gezaghebbende auteurs die qadhi-zonden, die door de hier werkende priesterraden het meest begaan worden.

Met eene aanhaling uit den *Fath al-moe'in* stelt Sajjid Oethman het bezwaar tegen de aanstelling van qadhi's door eenen niet-

1) Zooals men wet, noemen de hier gevestigde Arabieren in hunne taal den Javaanschen panghoeloe *qadhi*. Trouwens de vaak besproken veelhoofdigheid der „geestelijke rechtspraak” hier te lande heeft vroeger niet bestaan, is bij Staatsblad van 1882, No. 152 gedecreteerd, maar ook in de 12 daarna verlopen jaren nog geenszins in de praktijk doorgedrongen. De regel is nog steeds, dat de panghoeloe-rechter met behulp zijner ondergeschikten (door ons tot „leden” gevormd) zijn werk verricht.

Muslimschen vorst ter zijde. „En wanneer de vorst, al ware hij 732 (11) ongeloovig, of de potentaat¹⁾ iemand, al ware deze niet geschikt voor het qadhischap . . . tot qadhi aanstelt, dan geldt zulk een qadhischap”, zoo luidt deze van de berusting der wetgeleerden jegens overmacht opnieuw getuigende tekst.

Ook de beperking der bevoegdheid van den qadhi, hoezeer door alle wetgeleerden als eene verkorting der godsdienstige wet betreurd, levert geen practisch bezwaar op. In nagenoeg alle Mohammedaan-sche landen toch is steeds meer aan de „geestelijke rechtspraak” ontrokken; bijna overal zijn het familie- en erfrecht en het zuiver godsdienstige gedeelte der wet het eigenlijke gebied van den qadhi geworden en waagt hij het niet, zonder uitdrukkelijke lastgeving van het hoofd des bestuurs, op ander terrein recht te spreken.

Deze beperking is zelfs zoozeer in het populaire bewustzijn ingedrongen, dat de gemeene man, bijv. in Arabië, niet beter weet, of het is van God aldus verordineerd, dat men huwelijks- en erfrechts-zaken bij „den Sjar” (zoo noemt men in het gewone spraakgebruik de rechtsbank van den Qadhi), andere bij den „Diwan”, d. i. het bureau van den Gouverneur heeft aan te brengen. Alleen volslagen onbekendheid met dit feit kon sommige Nederlandsche schrijvers tot de gissing verleiden, dat de hier te lande onder Mohammedanen bestaande scheiding van wereldlijke en geestelijke rechtsbanken van Hindoeschen oorsprong zou zijn.

Dat bij de Hindoe’s gelijksoortige oorzaken eene gelijksoortige arbeidsverdeeling op het gebied van de rechtspraak ten gevolge hebben gehad als in den Islam, doet hier minder ter zake; zelfs in Europa heeft het niet aan analoge verschijnselen ontbroken. Het gaat echter niet aan, een verschijnsel, dat men gerust algemeen-Mohammedaansch mag noemen en dat zich zelfs in dezen Archipel laat observeeren bij volken, die weinig of niets van den invloed van het Hindoeisme bespeurd hebben, op Java voor Hindoesch te verklaren.

Onze panghoeloe’s en priesterraadsleden vinden dan in de Qawanin de voornaamste bepalingen der godsdienstige wet, welker kennis zij voor hun dagelijksch werk noodig hebben, en bovendien tal van 733 (12) leelijke schoenen ter aanpassing, waarvan men zeggen mag, dat maar al te vele zullen passen. In Hoofdstuk 10 worden vijf van de hoofdzonden opgesomd, waarin qadhi’s en moefti’s plegen te vervallen en waarvan hier te lande de voorbeelden voor het grijpen liggen.

1) Men zie over het begrip van „potentaat” in de Mohammedaansche wet „De Atjehers”, Deel II, bladz. 362.

In het voorbijgaan merken wij op, dat de al te vrijmachtige beschikking over de *djakat* (*zakat*), die vooral op Java aan de panghoeloe's verweten wordt, blijkens een door Sajjid Oethman (bladz. 40) aangehaald getuigenis van Ibn Hadjar reeds vóór 3^{1/2}, eeuw eene algemeene zonde „der tegenwoordige qadhi's" was.

De schrijver vermeldt echter ook vierderlei boosheden, waaraan de voor de priesterraden verschijnenden zich veel schuldig maken, deels zelfstandig, deels in overeenstemming met hunne rechters. Om een denkbeeld te geven van hetgeen men zoo al van deze laatsten verwachten kan, zij hier slechts vermeld, dat onder die „boosheden" (bladz. 62—65) ook voorkomt, dat soms de panghoeloe eene vrouw, die gaarne van haren man gescheiden zou worden, maar wie daarvoor geene wettige middelen ten dienste staan, leert voor een oogenblik van haar geloof afvallig te worden, daar de wet den afvallige burgerlijk dood en zijn huwelijk ontbonden verklaart. Daarbij pleegt men dan nog te vergeten, dat het huwelijk geacht wordt hersteld te zijn, indien de afvallige binnen de iddah-periode acte van bekeering doet; immers men laat zulk eene vrouw onmiddellijk nadat zij door het afleggen van eene of andere verklaring van den Islam is afgevallen, door het uitspreken der geloofsbelijdenis en wat dies meer zij hare dwaling herroepen en verklaart haar huwelijk dan voor ontbonden.

Inderdaad zijn ook mij persoonlijk voorbeelden van deze practijk bekend; men begrijpt, dat de vrouw in 'dergelijke gevallen de conniventie van den rechter niet zonder klinkende argumenten tot stand brengt.

Hoofdstuk 14 drukt den panghoeloe's de noodige zorg bij het vaststellen van den kerkelijken kalender op het hart en is vooral gericht tegen hen, die het begin der maanden voor kerkelijk gebruik 734 (13) (dus voor de bepaling van de feestdagen, het begin der vasten enz.) door berekening in plaats van waarneming van de nieuwe maan willen vaststellen. Te Batavia is over dat onderwerp dikwijls groote oneenigheid ontstaan; het is niet te ontkennen, dat de berekeningsmethode een meer geregelden gang van zaken bevordert, maar het blijft ook waar, dat de Sjafii'tische autoriteiten haer nu eenmaal uitdrukkelijk verwerpen.

Hoofdstuk 15 geeft uit de bepalingen der godsdiestige wet betreffende verschillende soorten van giften en schenkingen (*hibah*, *hadijyah*, *sadaqah*, schenking krachtens gelofte of *nadr*) eene bloemlezing ten dienste der priesterraden. Tusschen echtgenooten en tusschen erfgenaamen ontstaan namelijk dikworf bij boedelscheiding quaesties, die alleen met behulp van eenige kennis der bedoelde

bepalingen tot klarheid te brengen zijn. Zeer gewoon is het bijv., dat de eene partij beweert, dat zekere zaak door schenking haar eigendom is geworden, terwijl de andere dat ontkent op grond der onwettigheid van den vorm, waarin de beweerde schenking plaats heeft gevonden.

Eene beknopte handleiding voor de beslechting van geschillen over eigendom tusschen echtgenooten na ontbinding van hun huwelijk, geeft Hoofdstuk 16. Daarin komt ook de in deze gewesten veelal gebruikelijke verdeeling der staande huwelijjk verkregen eigendommen (op Java *ganagini* of *goenakaja*, in Atjeh *atra thihareukat* genoemd) in eene vaste, door de adat geregelde verhouding (1:1 of 1:2) ter sprake. De Mohammedaansche wet wil van zulke adats niet weten, maar in elk geval naar den maatstaf van het ingebrachte kapitaal en den geleverden arbeid beoordeeld zien, hoeveel aan ieder toekomt¹⁾.

Dit is het eenige geval, waarin de schrijver aanleiding vindt op te komen tegen de erkenning door sommige priesterraden van adats, die tegen de godsdienstige wet strijden. Hij zou niet verzuimd hebben andere voorbeelden te noemen,wanneer die te zijner kennis waren gekomen, want zijn standpunt van wetgeleerde brengt mede, dat hij locale gebruiken, die met de godsdienstige wet werkelijk strijden, als misbruiken beschouwt.

- 735 (14) Uit eigen ervaring kan ik hierbij voegen, dat inderdaad de priesterraden in hunne rechtspraak, behalve ten aanzien der zooeven genoemde quaestie, zelden of nooit eene door de godsdienstige wet verworpen adat tot richtsnoer nemen. Hunne „afwijkingen“ zijn meer van individueelen aard, nu eens gevolgen van onkunde, dan eens van door eigenbelang ingegeven, kwaad opzet. In den regel willen zij niet anders dan overeenkomstig de kitabs vonnissen; hun gebied is dan ook juist datgene, waarop de geheele Mohammedaansche gemeente in de praktijk de godsdienstige wet gehandhaafd wil zien. Ieder begrijpt, dat het dwaasheid zou zijn, de bonte verscheidenheid van fouten en bedriegerijen, die priesterraden of panghoeloe's vaak plegen, als locale afwijkingen van de godsdienstige wet te registreren.

Het erfrecht wordt in de Qawanin niet behandeld. De kennis van enkele hoofdzaken daaruit is toch niet voldoende voor de praktijk en aan afzonderlijke verhandelingen over het erfrecht is geen gebrek. De schrijver zou hier dus slechts te herhalen gehad hebben wat anderen en hijzelf²⁾ elders daarover hebben geschreven.

1) Vroeger heeft Sajjid Oethman over dit onderwerp eene afzonderlijke verhandeling in het licht gegeven.

2) In zijne in 1884 (1302 H.) verschenen, *Ilmoe'l-faraaidh* getitelde beknopte Maleische handleiding.

Alleen maakt hij eene uitzondering voor de leer van het testament; een en ander, dat dienen kan ter voorkoming van het maken of erkennen van onwettige testamenten, brengt Hoofdstuk 17.

Hoofdstuk 18—32 zijn gewijd aan de behandeling van het huwelijkscontract, de voornaamste gevolgen daarvan en de wijzen, waarop het ontbonden kan worden.

In het 18de Hoofdstuk (bladz. 90) komt iets voor, dat den auteur als eene inconsequente aangerekend zou kunnen worden. Volgens de Mohammedaansche wet is de overheid, meestal in deze vertegenwoordigd door den qadhi, de wali van vrouwen, die niet over eenen wali door bloedverwantschap beschikken. Men zou dus zeggen, dat des auteurs praktische erkenning van de panghoeloe's en priesterraden als belast met qadhi-functies moest medebrengen, dat de op Java meerendeels gevuldte beschouwing dier ambtenaren of colleges als wali's der walilooze vrouwen ook door hem gedeeld werd. Nu bestrijdt hij deze wel niet opzettelijk, maar hij geeft toch op de aangehaalde bladzijde regelen aan voor eene andere praktijk (die van den tahkim¹), die eigenlijk van de onwettigheid der qadhi-functies van den priesterraad uitgaat.

Waar geen wettig, met qadhi-functies belast ambtenaar is, moeten de echtgenooten, in geval de vrouw niet over eenen wali door bloedverwantschap beschikt, zelve een door zijne kennis en levenswandel daavoor geschikt persoon tot noodwali, tot *hakam*, aanstellen, en dit doet men sedert menschenheugen te Batavia. Zelfs de panghoeloe wordt hier door de partijen uitdrukkelijk getahkimed, tot hakam benoemd; hijzelf schrijft den aanstaanden echtgenooten die praktijk voor en leert hun de nodige formules.

De lezer heeft reeds opgemerkt, dat eigenlijk op het standpunt der godsdienstige wet de erkenning van de panghoeloe's en priesterraden in de uitoefening hunner qadhi-functies eene theoretisch niet geheel te verdedigen concessie aan de praktijk is.

Nu moet men bedenken, dat de Mohammedanen op geen terrein minder tot concessies van dien aard geneigd zijn dan op dat van het huwelijk. Onzekerheid over de vraag, of een huwelijkscontract wel naar alle eischen der godsdienstige wet gesloten is, achten zij niet te dulden, zelfs waar zij over andere voorschriften dier wet luchting heenstappen. Te meer daar zelfs, waar een wettig qadhi fungert, de aanstelling van eenen hakam of noodwali niet verboden is, laat het zich dus gereedelijk verklaren, dat onze auteur geneigd is, zijn zegel te drukken op de Bataviasche praktijk, die nu eenmaal

1) Men zie hierover „De Atjéhers”, Deel I, bladz. 362—363, 372.

bestaat en geene plaats voor twijfel aan de geldigheid der gesloten contracten overlaat. De uitoefening der dusgenaamde *koewasa kakim* door de panghoeloe's op Java vindt evenwel bij den schrijver geene bestrijding.

Er bestaat voor ons geene aanleiding, hier de door Sajjid Oethman genoemde bepalingen betreffende het huwelijk te resumeeeren; op enkele bijzonderheden slechts vestigen wij de aandacht.

In Hoofdstuk 19 bespreekt hij de voorschriften der wet omtrent 737 (16) de verhouding der echtgenooten ten aanzien van geboorte en stand. De wetboeken bevatten lijsten, waarin de Mohammedanen naar hunne geboorte, hun bedrijf en enkele andere kenmerken in rangen verdeeld worden, en zij bepalen, dat de rang van den man minstens gelijk of wel hooger dan die zijner vrouw behoort te zijn.

Door geboorte staat de Arabier als zoodanig hooger dan de niet-Arabier, en vormen onder de Arabieren de Qoraisjieten, onder deze laatsten de afstammelingen van Moehammeds dochter, de zoogenaamde Sjariefen en Sajjids eene hogere klasse. Bij gelijkheid van geboorte wordt de rang hoofdzakelijk door het beroep (wat de vrouw betreft door het beroep des vaders) bepaald.

Men begrijpt, dat die ranglijst niet anders vertegenwoordigen kan dan het oordeel der wetgeleerden over de relatieve voortreffelijkheid der bedrijven in een bepaald tijdperk en voor eene bepaalde, zij het ook zeer uitgebreide omgeving. Eenmaal door den consensus vastgesteld, werd zij onvatbaar voor verandering, maar moest zij dan ook steeds meer van hare beteekenis voor de praktijk verliezen. Nieuwe bedrijven kwamen op, en de waardeering der oude wijzigde zich feitelijk met de sociale toestanden.

Gelukkig is de eisch, dat de rang des mans minstens aan dien zijner echtgenote gelijk zij, niet volstrekt bindend. De vrouw kan ervan afzien, indien haar wali, die bij de voltrekking van haar huwelijk alleen als handnaver der eer van zijn geslacht heeft op te treden, daartegen geen bezwaar maakt. Zoo worden dan ook duizenden Mohammedaansche huwelijken gesloten, die volgens de theorie der wet mésalliances zijn, maar waarover de publieke opinie geheel anders oordeelt en die zelfs dikwijls door de vrouw en haren wali veelreer als eene eer dan als eene schande voor hun geslacht beschouwd worden.

De geringe praktische beteekenis dier rangbepalingen voor het Mohammedaansche huwelijk in onzen tijd heeft dan ook Sajjid Oethman aanleiding gegeven, de détails erwan stilzwijgend voorbij te gaan. Voor één punt maakt hij eene uitzondering, wyl de eer van zijn eigen, alom rijk vertegenwoordigd geslacht daarbij betrokken

is. Geene sajjidsdochter, zoo leert hij, worde, onder welke omstandigheden ook, aan eenen niet-sajjid uitgehuwelijkt.

- 738 (17) In de wetboeken vindt deze speciale strengheid ten aanzien der huwelijken van sajjidsdochters geenen steun.

Evenzeer als eene bakkersdochter met haar goedvinden en dat van haren wali aan eenen looier tot vrouw mag worden gegeven, al stelt de wet den bakker boven den looier in rang, evenzeer mag de sajjidsdochter, met toestemming van haren wali, de echtgenoot worden van iemand van lagere geboorte. Inderdaad zijn er dikwijs omstandigheden, die de sajjids tot matiging van hunnen geboortetrots kunnen nopen. Hunne talrijkheid dwingt hen, daar zij zich toch niet allen aan theologische studien kunnen wijden, op allerlei wijze hun levensoronderhoud te zoeken, en het kan niemand verwonderen, dat een sajjid barbier eenen Turkschen pasja eene zeer gewenschte partij acht voor zijne dochter. Bovendien zijn de stamboommen van vele sajjids niet boven bedenking verheven.

Tegen de zuiverheid der genealogie van den in Hadhramaut gevestigden Alawidischen tak van den stam der sajjids worden evenwel geene bezwaren ingebracht. Sedert eeuwen gevestigd in een land met zeer primitieve sociale verhoudingen, viel het hun daar gemakkelijker dan elders, hunne dochters voor al wat mésalliance heet te bewaren. Zoo werd hun adel ook buiten hun eigen land hooger geschat dan die der meeste andere afdeelingen van hun geslacht, en hun adeltrots nam in dezelfde mate toe. Geoorloofd of niet geoorloofd volgens de wetgeleerden, een huwelijk van eene hunner dochters met eenen niet-sajjid is in hunne oogen eene onduldbare schande. De vader of andere wali, die in zoo iets toestemde, zou in Hadhramaut minstens geboycot worden, en den vermetelen echtgenoot zou men het leven zoo zuur maken, dat hij zijne adellijke vrouw spoedig zou verstooten. Waar vele Hadhramieten in een land met geheel andere sociale verhoudingen dan die van hunne arme woestenij gevestigd zijn, en een sajjid van Hadhramaut zich laat verleiden zijne dochter bijv. aan eenen gewonen Arabier of Javaan of Maleier uit te huwelijken, daar maakt hij zich zijne voornaamste geslachtsgenooten tot vijanden. Sajjid Oethman zelf gaf eens

- 739 (18) een heftig strijdschrift uit tegen den panghoeloe van Soemenep¹⁾, die geene bijzondere onschendbare geboorterechten der sajjidsdochters wilde erkennen.

Sommige Mohammedaansche geleerden van den lateren tijd hebben gemeend, bij de behandeling der huwelijkswetten met den adeltrots

1) Zie mijne beschrijving dier brochure in de Notulen van het Batav. Genootschap, Deel XXX, Bijlage XIV [Deel V].

en de ijverzucht (*ghairah*) van vele, vooral van de Hadhramitische sajids, rekening te moeten houden. Zij brengen o. a. de volgende argumenten te berde:

1°. De Profeet heeft gezegd, dat wie zijnen nakomelingen leed deed, hem zelf kwelde, en daar nu alle sajids in Hadhramaut diep leed gevoelen over de mésalliance der dochter van eenen der hunnen, moet men de voltrekking van zoodanig huwelijk als eene beleediging des Profeets verbieden.

2°. De afstammelingen van den Profeet maken zoozeer één geheel uit, dat men in zekeren zin elk hunner als mede-wali over elk van hunne vrouwelijke familieleden kan beschouwen. De taak des wali's, de handhaving der eer van zijn geslacht, deelt dus de sajjid met al zijne mede-sajjids.

3°. Ahmad ibn Hambal, de stichter van eene der vier orthodoxe scholen van wetgeleerdheid, achtte het huwelijk eener sajjidsdochter met eenen niet-sajjid bepaald verboden, en de Alawiden hebben op dit punt de Hambalitische meening tot de hunne gemaakt.

Brengt men hiertegen in, dat geen dezer argumenten, van het standpunt der Sjafi'itische wet bekeken, waarde heeft, dan antwoordt een der geleerde sajids: „Al verklaren ook de wetgeleerden zulk een huwelijk geldig, indien de vrouw en haar wali er genoegen mede nemen, men heeft te bedenken, dat onze voorvaderen inzichten hadden, welker diepste grond het bevattingsvermogen der wetgeleerden te boven gaat”. Deze en dergelijke uitspraken maakt Sajjid Oethman met allen ijver, die in hem is, tot de zijne.

Deze inconsequente — want dat is en blijft het — kan men den auteur wel vergeven, vooral daar hij niet moede wordt, den leden van zijn geslacht ook in anderen vorm het „noblesse oblige”

740 (19) te prediken en zijne ergernis lucht te geven over de onzedelijke levenswijze van velen hunner in deze gewesten en over hunne oneerlijke practijken. In een huwelijk van eene vrouw uit het sajjids geslacht met eenen inboorling van Indonesië ziet hij een staaltje van moreel verval zonder wederga.

De bepalingen over de ontbinding des huwelijks door *fasch*, d. i. door rechterlijk vonnis op den eisch van eene der partijen, zet Sajjid Oethman in Hoofdstuk 24 uiteen. De aandachtige lezer van dat Hoofdstuk bemerkt, hoe moeilijk de wet het voor de vrouw maakt, op grond van ergerlijk plichtverzuim des mans *fasch* te verkrijgen. De strengere en meest gezaghebbende opvatting maakt dat eerst mogelijk,wanneer de vrouw het wettig bewijs levert, dat haar man niet in staat is, haar te ouderhouden. Ook zij, die leeren, dat *fasch* mag plaats hebben, wanneer de verblijfplaats van den man, die zijne vrouw

zonder middelen achterliet, onbekend is, binden zulk een vonnis toch aan zware voorwaarden, bijv. dat de vrouw de echtelijke woning geen oogenblik verlaten hebbé tenzij om eene der weinige redenen, die de godsdienstige wet als geldig erkent.

Sajjid Oethman is dan ook met de op Java algemeen en daarbuiten in den Archipel zeer veel gevolgde praktijk van de voorwaardelijke verstooting¹⁾ (*ta'liq at-talq*) zeer ingenomen en bespreekt dit middel om de belangen der vrouw als echtgenoote te verzekeren uitvoerig in Hoofdstuk 25. Wel verre van met Mr. van den Berg in den *ta'liq* een „doelloos expedient” te zien, dat alleen zou dienen om vooraf beraamde snoode plannen der mannen te verijdelen, zegt hij ervan: „De reden, waarom het uitspreken eener voorwaardelijke verstooting dadelijk na het huwelijkscontract aanbeveling verdient, is dat het dient om den man te binden tot vervulling zijner plichten als echtgenoot”.

Het getuigenis der met de Javaanschē toestanden bekende Arabische geleerden, ten voordeele dezer adat, is van het grootste gewicht. Zij zijn toch gewoonlijk geneigd tot een ongunstig oordeel over locale gebruiken der Mohammedanen hier te lande, wanneer die van 741 (20) de Arabische adats afwijken. Nu bestaat niet slechts geene adat der voorwaardelijke verstooting in Arabië, maar dit gebruik heeft een zwak punt, dat tot afkeuring kan uitlokken. Elke verstooting, voorwaardelijk of niet, moet volgens de wet eene volkomen vrije wilsverklaring van den man zijn. De sedert eeuwen op geheel Java heerschende adat brengt echter mede, dat de man, die in den echt treedt, hetzij door directen dwang of door krachtige leering en leiding van den huwelijksluitier tot de overtuiging komt, dat hij zonder voorwaardelijke verstooting niet trouwen mag. Sajjid Oethman verhaalde mij dan ook meermalen, dat die indirecte dwang zijnen beroemden leeraar Sajjid Abdallah bin Oemar bij diens eerste verblijf op Java tot oppositie prikkelde, maar dat hij, na intiemere kennismaking met de locale zeden, de noodzakelijkheid der adat ten volle erkende.

De schrijver geeft in zijn thans door ons besproken Hoofdstuk de formule van voorwaardelijke verstooting, die thans te Batavia na elk huwelijkscontract door den man wordt uitsproken, zoowel in het Arabisch als in het Maleisch aan. Men heeft die, door ervaring wijzer geworden, met veel zaakkennis en behoedzaamheid allengs gewijzigd; zoals zij thans luidt, snijdt zij den weg of tot de meeste der moeilijkheden, waartoe vele op Java gebruikelijke formules in de praktijk aanleiding hebben gegeven.

1) Men zie hierover „De Atjéhers”, Deel I, bladz. 382 vv.

In hoofdzaak komt zij hierop neer, dat de man verklaart, dat telkens, wanneer hij zijne vrouw gedurende eene maand het wettelijk verplichte levensonderhoud niet zal gegeven, of gedurende 6 maanden te lande of 1 jaar over zee haar verlaten¹⁾ of haar eens mishandeld zal hebben, en zij, daarmede geen genoegen nemende, de zaak aangeeft bij den priesterraad en haar beweren wettig bewijst, de vrouw door ééne verstooting van hem zal gescheiden zijn.

De elders op Java gebruikelijke formules wijken van elkander en van de hier genoemde in détails dikwijls belangrijk af, maar in hoofdzaak komen zij toch op hetzelfde neer.

- 742 (21) Zonder de nuttige *ta'līq*-instelling zouden duizenden vrouwen op Java tot hongerlijden gedoemd zijn, tenzij zij zich aan de prostitutie wilden wijden of wel priesterraden vonden, die om harentwille de bepalingen der wet omtrent de *fasch* verkeerd wilden toepassen.

Het laatste der hoofdstukken (Hoofdstuk 32), die met het huwelijksrecht verband houden, geeft een en ander over de opvoeding der kinderen, en de daarna volgende Hoofdstukken (33—40) kan men als eene elementaire handleiding voor den Mohammedaanschen rechter, meer in het bijzonder voor onze priesterraden beschouwen.

Waar onze auteur de bewijsmiddelen bespreekt, heeft hij met vooralsnog niet geheel te overwinnen moeilijkheden te kampen. Het Sjafi'itisch recht erkent geenerlei schriftelijk bewijs, alleen het (niet onder eede af te leggen) getuigenis van personen, die aan zoo hooge godsdienstige en moreele eischen voldoen, dat valscheheid zoo goed als uitgesloten is. De vereischten, die de wet aan den getuige stelt, zijn echter zoo zwaar, dat men althans in onzen tijd bijna zou moeten wanhopen aan de mogelijkheid om ook maar een enkel feit door getuigen te doen staven. Daarom hebben vele latere wetgeleerden gemeend, dat men zich bij gebreke van zulke getuigen mocht tevreden stellen met het getuigenis van de meest betrouwbare soort van Mohammedanen, die te vinden zijn. Deze leer is echter niet algemeen aangenomen, en afgezien daarvan heeft de ontwikkeling van Staat en Maatschappij, die onafhankelijk van de Mohammedaansche wet haren loop had, te weeg gebracht, dat men thans alom, ook in Mohammedaansche landen, feitelijk meer gewicht hecht aan ambtelijke of ambtelijk gewaarmerkte schrifturen dan aan hetgeen door twee personen wordt verklaard. Nu zouden de „geestelijke” rechtsbanken zonder twijfel het gebied harer bevoegdheid nog meer doen

1) Op Java voegt men hieraan gewoonlijk toe: „tenzij op reizen op bevel van den Vorst”, eene exceptie, die van oude tijden dateert, toen de Javanen dikwijls geruimen tijd onvrijwillig van hunne echtgenooten gescheiden werden om krijgsdienst te doen.

inkrimpen dan reeds het geval is, door hardnekkig aan het verouderde standpunt der wet vast te houden.

Het gaat evenwel niet gemakkelijk, een beginsel van eene wet, die zichzelve goddelijken oorsprong toekent, ter zijde te stellen; van 743 (22) daar, dat geene wetgeleerde autoriteit het tot dusverre gewaagd heeft, ruiterlijk het schriftelijk bewijs te erkennen. Het bleef bij de toelating van uitzonderingen, die echter gaandeweg den regel in de schaduw zullen gaan stellen.

Zoo verklaart het zich, dat men in Sajjid Oethman's overzicht eerst de strenge leer plichtmatig voorop gesteld ziet, om vervolgens te vernemen, dat toch volgens sommige autoriteiten bijv. aan goed bewaarde registers van vonnissen wel een wettig bewijs ontleend kan worden, en dat ook andere stukken, zooals notarieele acten, als bewijzen van eigendom mogen gelden. Hiervoor wordt o. a. eene fatwa aangehaald van Ibn Hadjar, den auteur der Toehfah en dus de hoofdautoriteit der tegenwoordige Sjafi'ieten, waarin die meester reeds vóór ongeveer $3\frac{1}{2}$ eeuw zeide: „Officiele schriften zijn in onzen tijd meer te vertrouwen dan het getuigenbewijs”. Sajjid Oethman versterkt deze uitspraak door aanhaling van enkele aphorismen, die den Mohammedaanschen wetgeleerden als leidende beginselen gelden, bijv.: „Het geen tot vervulling eener verplichting onvermijdelijk is, is zelf eene verplichting”, „de wettelijke bepalingen zijn in haar bestaan of niet-bestaan afhankelijk van de oorzaak die haar in het leven riep”¹⁾, en: „in gevallen van nood zijn verboden zaken geoorloofd”.

Dit is trouwens, gelijk den lezer zelfs uit deze korte aankondiging kan gebleken zijn, lang niet het enige onderwerp, ten aanzien waarvan de uitlegging der Mohammedaansche wet met het oog op onzen tijd uit geven en nemen moet bestaan, althans wanneer die uitlegging door bezadigde geleerden plaats heeft, wien de praktische uitvoerbaarheid hunner effata niet geheel onverschillig is.

Dit is een natuurlijk gevolg van het vaak door mij gerelevereerde feit, dat het Mohammedaansche recht sedert ruim $12\frac{1}{2}$ eeuw steeds meer tot een ideaal schoolrecht is geworden, zich eerst onwikkelende 744 (23) en daarna bijna stilstaande zonder veel notitie te nemen van de eischen van het staatkundige en maatschappelijke leven, maar daartegenover dan ook door dit leven steeds meer genegeerd en van invloed beroofd. Behalve op het gebied van den godsdienst in den engeren zin des woords, van familie- en erfrecht en hetgeen

1) Op ons geval toegepast komt dit hierop neer, dat thans, nu niet meer gelijk voorheen het mondeling getuigenbewijs de grootste zekerheid oplevert, aan een ander krachtiger bewijsmiddel de voorkeur mag worden geschenken.

daarmede in eng verband staat, is de Mohammedaansche wet sinds lang een vereerd voorwerp van theoretische studie, welks beteekenis voor de paedagogiek der Moslims nauwelijks overschat, maar welks invloed op het rechtsleven zijner vereerders nauwelijks te laag aangeslagen kan worden.

Ofschoon wij slechts enkele punten van Sajjid Oethman's 182 bladzijden innemende verhandeling konden aanstippen, zal men gezien hebben, dat zij, blijkens haren titel bovenal voor de priesterraden bestemd, ook buiten dien kring veler aandacht verdient. Trouwens hier en daar toont de auteur ook op andere lezers gerekend te hebben.

Zoo op bladz. 50, waar hij, na de opsomming van eenige hoofdzonden, die vele Mohammedaansche rechters begaan, de verzuchting slaakt: „Wij vestigen dan ook onze hoop op de rechtvaardigheid van de Regeering des lands, die den Mohammedanen reeds de weldaad bewijst van de voorzitters der priesterraden te bezoldigen, dat zij die weldaad volmake door fatsoenlijke lieden, die van godsdienstige zaken verstand hebben, tot voorzitters en leden te kiezen. Voorts hopen wij, dat, waar er zijn, die mede adviseeren om iemand tot voorzitter of lid te doen benoemen, de Regeering ernstig onderzoeko, dat niet tusschen den voorspreker en hem, wien de voorspraak geldt, bijzondere betrekkingen van bloedverwantschap, vriendschap enz. bestaan, die den doorslag geven, want dergelijke zaken zijn vaak voorgekomen”.

Moge den schrijver van dit belangrijke werkje de waardeering niet ontbreken, waarop zijn arbeid hem in zoo hooge mate aanspraak geeft.

LVI

PENANGSCHE WIJSHEID?

1896

Gedagteekend: Kotaradja, April 1896.

Geteekend Si Gam en verschenen in de Java-bode van Woensdag
29 April 1896.

Gebeurtenissen als die onlangs in Atjeh plaats grepen, hebben onder meer ook dit treurige gevolg, dat van verschillende zijden en met verschillende bedoelingen naar één zondebok wordt gezocht.

Generaal Deykerhoff, zegt de één, die in weerwil van de ernstigste waarschuwingen tegen zijn vertrouwen op eene onberekenbare „veine” in een spel, waarvan hij de kaarten niet eens kende, met zijne volle verantwoordelijkheid de Oemar-politiek, het schuilevinkje-spelen, het morsen met geld bleef dekken; die in zijne rapporten de waarheid verbloemde; met alle denkbare kunstmiddeltjes lofzangers voor zijn „systeem” wierf; hij en hij alleen is de schuldige, door wiens toedoen vier jaren onzer vestiging in Atjeh gediend hebben tot de opvoering eener dure comedie, die belachelijk zou zijn, indien zij niet zoo tragisch moest eindigen.

Anderen wijzen er op, dat de gouverneur van Atjeh op politiek gebied te zeer van de civiele ambtenaren afhankelijk is, om alléén verantwoordelijk gesteld te kunnen worden voor bedenkelijke misslagen. In dit verband noemt ieder den naam van Kroesen, aan wie men gaarne de eer gaf van hetgeen men meende te kunnen prijzen, maar wie fatalen invloed op den schijnbaar besturenden generaal men dan ook nu niet mag wegcijferen. Kroesen was het, die op Toekoe Oemar bouwde als op een stevig fundament, die elke aarzelung van den generaal met al de kracht zijner persoonlijkhed bestreed, die meende, dat men de Atjehers ook zonder hun eigenlijk de baas te zijn, met riksdaalders, zoete lijtjes en van henzelf geleerde „akals” langzamerhand onder den duim kon krijgen, die van oordeel was, dat eene met list gehandhaafde *schijnbare* heerschappij op den langen duur wel tot eene *werkelijke* worden zou, die vergat, dat onder de werking van zijn zoogenaamd „systeem” steeds anderen dan hij meesters van het terrein bleven, en dat dus alles slechts zoo lang goed kon gaan als die anderen zulks wenschelijk oordeelden

Neen, zeggen derden, hoe dat alles ook zij, de verantwoordelijkheid drukt alleen op de regeering, in casu op den vorigen gouverneur-generaal, die Deykerhoff naar Atjeh zond, ofschoon en niet-tegenstaande Al mag zijne goedkeuring der aanstelling van T. Oemar tot krijgsverste zeer aarzelend verleend geworden zijn,

Mr. Pijnacker Hordijk heeft zich later in Holland gaarne een belangrijk deel van den lof, dien men over het nieuwe „stelsel” zong, laten aanleunen; hem komt thans hetzelfde deel toe van de verwijten, die terecht geslingererd worden tegen zóóveel roekeloosheid, tegen zulk onkundig spelen met 's lands belangen.

En de tegenwoordige regeering dan? Heeft zij niet al lang vóór 29 Maart II. den tijd gehad om ten halve te keeren, liever dan noodlottige dwalingen te laten doorwerken? Of was zij bijna drie jaren lang werkelijk de dupe van blauwe en andere leugens? Maar noch het feit, dat zij zich voor den gek liet houden, noch de andere mogelijkheid, dat zij het knoeien tegen beter weten in liet voortzetten totdat het vanzelf spaak liep, kan als verzachtende omstandigheid gelden.

Toch wel, hoort men sommigen beweren. Het was immers de regeering in Holland, die den koers bepaalde, en men weet, hoe afkankelijk die is van hetgeen men de publieke opinie gelieft te noemen, al neemt dit niets van hare eigen verantwoordelijkheid weg. Het gelustte nu eenmaal Mr. Pijnacker Hordijk voor een „systeem” in de bres te springen, dat hij niet zonder ontsteltenis had zien ter wereld komen en welks verdere ontwikkeling hem, eerlijk gezegd, verrast had. De heer Cremer, die stellig jaren geleden in Deli al zijn vrijen tijd gebruikte om praktische Atjeh-studiën te maken, liet geene gelegenheid voorbijgaan om den minister van koloniën te waarschuwen tegen elke afwijking van den eenig-waren weg, door Deykerhoff, Kroesen en Toekoe Oemar gewezen. Een belangrijk deel der pers sloot zich daarbij aan, krachtig gesteund en gepord door den heer Deen, die met den blinden ijver dez onwetendheid alles verdedigde, wat zijnen boezemvriend Kroesen in het brein kon komen, die met het naïeve zelfvertrouwen van den alles uit eigen aanschouwing kennenden globe-trotter bulletins uitgaf omtrent de tafelgesprekken, welke hij gedurende een kort bezoek aan Kottaradja had bijgewoond, en omtrent de merkwaardigheden, die men hem daar had laten zien. Onder al zulken druk stuurde de regeering en . . . liep vast. Maar zij moet het weten en zij is de schuldige.

Is dat wel geheel juist? hebben anderen gevraagd. Neemt niet inderdaad de publieke opinie — al is het dan maar de zoogenaamde — in Holland een te werkzaam aandeel aan den gang der zaken om haar van alle verantwoordelijkheid vrij te pleiten, om met name hare rumoerige leiders, die schetteren over zaken, waarvan zij geen begrip hebben, op gelijken voet te behandelen als rustige toeschouwers, ja hun onvermindert het recht te laten van onbevoegd bedillen? Wettelijk moge hun dit recht verzekerd zijn, verklaarbaar

moge het wezen, dat zij thans al hun best doen om hunne vroegere dwaasheden met behulp van nieuwe machtspreuken te bemantelen, moreel gaat het zeer zeker niet aan. Zwijgen is voor hen in zedelijk en in verstandelijk opzicht de beste partij.

De heer Deen schijnt hierover anders te denken; althans hij gaat voort over Atjeh te wauwelen, zooals we onlangs mochten ontwaren uit zijne praatjes in de *Deli-Courant*. Na het zijne bijgedragen te hebben tot misleiding der publieke opinie in Holland en hier, nadat de niet meer weg te goochen feiten hem hebben gelegenstraft, en nu zijne in onkunde gedane voorspellingen met stroomen bloeds staan te worden uitgewischt, heeft hij den moed voort te gaan met wijsheid over Atjeh te verkoopen, of neen . . . hij mist den moed om ermede uit te scheiden.

Laat ons billijk zijn: een *peccavi* uit te spreken is moeielijk in zulke gevallen, omdat de daarbij aan te voeren verontschuldigingen zoo weinig aannemelijk klinken. Wat deed men mij ook *au sérieux* te nemen, had de heer Deen bijv. kunnen zeggen. Ieder kon na rekenen, dat ik niets van Atjeh wist, dat hetgeen ik deed een vriendendienst was aan den in oprechten eenvoud door mij bewonderden Kroesen. Deykerhoff verdedigde ik door dik en dun, zoolang Kroesen achter hem zat, maar daarna heb ik hem immers laten loopen. Ik had heusch gedacht, dat Kroesen den boedel zou opknappen, want 't is zoo'n knappe vent, maar ik had nooit gedacht, dat men in Holland mijn geschrijf hooger zou stellen dan een kletstafelpraatje op papier.

De heer Deen weet, dat zulke excuses door de domme menigte niet aangenomen worden, trekt een deftig gezicht en tapt ons ter afwisseling een en ander voor uit het vat der Penangsche wijsheid. Weet ge, de heer Deen zit nu eenmaal te Penang, en, zoo waar, daar weet men het veel beter dan bij ons. Mocht iemand, die Penang langer en beter kent dan de heer Deen, soms opmerken, dat de daar wonende Engelschen inderdaad van Atjeh weinig of niets weten en er zich hoe langer hoe minder om bekommeren, de heer Deen heeft zijn antwoord al gereed: neen, ziet ge, de Klinganeezzen en Chineezzen, van hen moet ge 't hebben. Een enkel Engelschman is goed om den lof van „Mr. Kroesen's system” te helpen zingen, al zou hij veel moeite hebben met de explicatie van de beginselen en de toepassing van dat „systeem”, maar de Klinganeezzen en Chineezzen, die op Atjeh handel drijven, zij weten het fijne van de zaak, en dus weet ik, Deen, het sedert gisteren ook, want ik heb hen uitgehoord.

Zou Deen zoo eenvoudig zijn van te meenen, dat de Chineezzen

en Klinganeezzen eenige andere kennis omtrent Atjeh opdoen dan die zij voor het welslagen hunner vrij eenvoudige handelsonder nemingen noodig hebben? En, al mocht een en ander van die zoo opgedane kennis ook uit een politiek oogpunt niet verwerpelijk zijn, zou hij dan meenen, door die lieden te Penang even uit te hooren, op eens gezichtspunten voor zich geopend te krijgen, die anderen na jaren van ernstige inspanning, en terwijl die Klinganeezzen en Chineezzen ook in hunne buurt kwamen, ja hen vaak noodig hadden, niet vermochten te ontdekken? Heilige eenvoud!

Behalve met behulp van dat nieuwe merk „*Genuine Penang-Atjeh-politics, limited*” tracht de heer Deen zich door twee snaaksche, maar niet bewonderenswaardige, handigheden te redden uit de moeilijke positie, waarin zijne vrienden Oemar en Kroesen hem tegenover het publiek gebracht hebben.

Voorerst zegt hij, dat de zending van generaal Vetter, die van het wantrouwen der regeering in het gevoerde beleid scheen te getuigen, tot den ommezwaai van T. Oemar heeft bijgedragen. Wel, als dat zoo ware, dan zou men generaal Vetter’s reis moeten aanmerken als het goede begin der zuivering eener zeer vuile atmosfeer. Wanneer toch de geheele schijnbare rust, die Deen en anderen in Atjeh bewonderden, afhing van den wil van éénen Atjeher met wel wat onzekere antecedenten, en wanneer die ééne man zoo ontzien moest worden, dat de regeering om zijnentwil moest nalaten zich op de door haar noodig geachte wijze van den feitelijken toestand te vergewissen, dan moest men alles toejuichen wat bijdroeg om aan die ongerijmde verhoudingen een einde te maken.

De tweede, in Deen’s oog niet minder gewichtige nabetrachting is deze: als Kroesen er nog geweest was, dan zou er niets gebeurd zijn. Deze verdediging en verheerlijking à tort et à travers van eenen vriend, wiens werkzaamheid in Atjeh, trots al zijne gaven, rampzalig is geweest in elk opzicht, is al zeer ongelukkig.

Aangenomen eens, dat Kroesen’s aanwezigheid het treurige einde van het kluchtspel Djohan-Pahlawan nog had uitgesteld; dat nog langer door Toekoe Oemar’s welwillende tusschenkomst tonnen gouds waren uitgegeven aan bondgenooten, wier juiste waarde men thans heeft leeren kennen, ter eerlijke verdeeling met eerlijke vijanden, wier aantal men thans beter kan schatten dan eene maand geleden. Wat zou men hierbij in ’s hemels naam gewonnen hebben? Die bondgenooten waren en bleven steeds bereid om ons openlijk te bestrijden, zoodra men hun daarvan meer voordeel beloofde dan van ons voor den gek te houden. Toekoe Oemar zelf is een man, die evenals generaal Deykerhoff placht te doen, zich gaarne beroemt

op zijne *veine*; maar terwijl de generaal die *veine* zocht in het toepassen van een door anderen bedacht systeem, zoekt Oemar de zijne in het volgen zijner eigen ingevingen van het oogenblik, die zeer grillig zijn en waarop een ander nooit kan rekenen. Kroesen rekende wel op hem en toonde daardoor, dat onze taak in Atjeh boven zijne intellectueele kracht ging.

Maar gesteld zelfs, dat Deen's naïeve bewondering van Kroesen's dwalingen in Atjeh een reëelen grondslag had, dat inderdaad in de drie verloopen jaren in Atjeh veel voor ons gewonnen was en dat daarvan niets verloren gegaan zou zijn, wanneer Kroesen maar had kunnen blijven, ook dan nog gooit Deen met zijne argumenten zijne eigene glazen in.

Men weet toch vooruit, dat de gezondheidstoestand en tal van andere omstandigheden een jarenlang verblijf van éénen ambtenaar in Atjeh tot de zeldzame uitzonderingen doen behooren. Een systeem dus, dat gebaseerd is op de hoop, dat die zeldzame uitzondering zich zal voordoen, is voor Atjeh geen systeem.

Met andere woorden, wanneer het „systeem van Kroesen” voor zijne uitvoering noodig had een abnormaal langdurig weerstandsvermogen van Kroesen zelf, dan was het in dubbelen zin veroordeeld, want aan de twee gewichtigste factoren in de berekening werd dan eene geheel fictieve waarde toegekend, aan Kroesen in phisieken, aan Oemar in moreelen zin.

Inderdaad, wij weten omtrent de Atjehers wel is waar iets meer dan de handeldrijvende Chinezen en Klinganezen te Penang of dan de Engelsche kapiteins der Chineesche bootjes, die van daar uit op Atjeh varen, maar toch nog veel te weinig om met zekerheid een systeem, eenen weg te kunnen bepalen, die tot het doel onzer vestiging in Atjeh leiden moet en zal, of het moest een weg zijn, voor welks bewandeling ten einde toe onze krachten te kort schieten.

Onze militairen doen hunnen plicht en dikwijs meer dan hunnen plicht, maar voor eene langdurige militaire bezetting van alle belangrijke punten in Groot-Atjeh en Pedir zouden we over een leger moeten beschikken eenige malen zoo groot als het Nederlandsch-Indische.

Onder onze bestuursambtenaren zijn brave lieden, maar hunne opleiding is oppervlakkig en hun werkkring in andere gewesten, waar ten slotte vrij wel alles te recht komt, is niet berekend op die scherping van hun vernuft, die staling hunner energie, die vorming van hun karakter, welke de arbeid in Atjeh eigenlijk vereischt. Atjeh is dan ook de toetssteen, die de reputaties der meesten hunner

aanmerkelijk doet dalen. Nu spreek ik nog niet eens van de talrijke klasse derzulken, die voor de groote verleiding, waaraan de bestuurswerkkring den ambtenaar blootstelt, bezwijken, en door gebrek aan zelfkennis, zelfbeheersching, tact en ernst, alleen geschikt zijn om te schitteren in een kringetje, waar allen hun naar de oogen zien.

Al deze en dergelijke ongunstige omstandigheden kan geen minister, geen gouverneur-generaal, geene volksvertegenwoordiging, geen gouverneur van Atjeh met den besten wil der wereld wegciijferen; zij moeten daarmede rekening houden en bovendien nog met allerlei menschelijke zwakheden: zoo is bijv. de eerzucht van gouverneurs van Atjeh om in de korte spanne tijds van hun bewind iets tot stand te brengen, waarvan de wereld gewaagt, even begrijpelijk als naadelig voor den gang der zaken.

Wie dit alles bedenkt, zal zachtmoedig willen zijn in zijn oordeel over de verantwoordelijkheid van allerlei personen en lichamen voor onze Atjehsche tegenspoeden. Die tegenspoeden zijn niet gering, en men moet wel te Penang onder een whisky-soda in een luierstoel liggen om ze over één kam te durven scheren met hetgeen de Engelschen in het land der Matabelen ondervinden; niet streng genoeg kan men daarom richten over hen, die ter bevrediging van eigen eerzucht, lichtzinnig met 's lands belang in Atjeh spelen. Maar waar goede wil gebleken is, zij men toegevend in zijn oordeel over regeeringspersonen, die waarlijk niet voor hun vermaak aan de oplossing der Atjehsche moeielijkheden werken.

Dit laatste onderscheidt hen van den heer Deen; zij zijn geroepen om in bepaalde, soms hachelijke oogenblikken, met de mate van kennis, waarover zij beschikken, gewichtige beslissingen te nemen, terwijl niemand of niets den heer Deen dwingt om zonder zaakkennis een groot publiek, dat de waarde zijner ontboezemingen en bulletins niet beoordeelen kan, op te winden.

De heer Deen zal zichzelf niet wijs maken, dat zijn uitroep: „laat de kerels geld verdienen” als maxime eener reële politiek meer waarde heeft dan dat van sommige anderen: „vertrouwt geen enkelen Atjeher, maar houdt ieder hunner een revolver onder den neus”. Voor de eer is thans door den heer Deen genoeg gedaan; nu de uitkomst degenen, die hij napraatte, in het ongelijk gesteld heeft, troost de heer Deen immers zijne lezers met de verzekering, dat alles naar wensch gegaan zou zijn, als generaal Vetter niet ware gekomen en Kroesen niet heengegaan; niemand kan het tegendeel bewijzen. Hij late het nu verder bij eerbiedig zwijgen en gunne den rijveren Chineezen en Klinganeezen aan den overval hunne welverdiende rust.

LVII

ATJEH

1896

Geteekend: Toekoe Mansoer.

**Verschenen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 8 November
1896.**

I

Ieder nieuw bedrijf in het langdurige Atjeh-drama wordt ingeleid door uitvoerige gedachtenwisselingen. Dit is vrij natuurlijk, maar men moet het betreuren, dat daarbij zelfs door de toongevende deelnemers aan het debat meestal te weinig aandacht wordt geschonken aan de hoofdzaak, dat zij allen nadruk plegen te leggen op bijzaken, die hoe belangrijk wellicht voor hunne personen, met het algemeen belang slechts in verwijderd verband staan.

Zoo ook thans weer. Leest men de redevoeringen van afgevaardigden, de ontboezemingen van oud-gouverneurs in brochures of dagbladen, dan krijgt men den indruk, dat het er vóór alle dingen op aankomt, hunne houding in het verleden te rechtvaardigen, respectievelijk die van anderen aan te tasten. De adviezen, die zij daaraan vastknoopen, zijn meest van negatieve aard. Wat men niet behoort te doen, weten zij allen te betoogen; zaakkundige en heldere raadgevingen van practisch nut voor de naaste toekomst verneemt men van hen niet.

Toch zijn er waarachtig meer urgente dingen te doen dan ieders schuld of verzuim gedurende de laatste kwarteeuw op een goudschaaltje af te wegen, of na te gaan, hoe voortreffelijk de inzichten van dezen of genen minister, gouverneur-generaal of gouverneur van Atjeh eigenlijk waren, en hoe geheel onberekenbare omstandigheden de vruchten van hun onvolprezen overleg onrijp deden afvallen.

De rekening der historie kan eerst dan in haar geheel met zekerheid worden opgemaakt, wanneer de jaren het hartstochtelijke, persoonlijke, kleingeestige element in den strijd der meeningen tot een minimum teruggebracht hebben; dat moet men aan den tijd overlaten, niet den arbeid, die heden voor ons ligt. De zakelijke lessen der geschiedenis van onze politiek in Atjeh, die lessen, waarmede men thans zijn voordeel kan doen, zijn kort, krachtig en ondubbelzinnig, wanneer men ze van al die kleinzielige persoonlijke zelfverdedigingen en recriminaties losmaakt. Zij leeren ons, wat ons doelen aanzien van Atjeh moet zijn en met welke middelen wij dat kunnen bereiken.

Ons doel stond wel van den aanvang af vast: ons politiek overwicht moest in Atjeh krachtig gevoeld worden, om aldus de vestiging van vreemde mogendheden op Sumatra te voorkomen, zeeroof en slavenjacht der Atjehers met meer kracht te kunnen beteugelen, en den handel met dat land de noodige veiligheid te verzekeren. Dit doel kon echter, op zichzelf beschouwd, verschillende concrete vormen aannemen, en naarmate men dezen of genen vorm zich voor oogen stelde, maakte men zich de taak zwaarder of lichter. Na de kwart-eeuw, die nu achter ons ligt, kan echter die vorm geen onderwerp van ernstige discussie meer uitmaken; de geschiedenis heeft van de vele in abstracto denkbare slechts eenen als den actueel mogelijken overgelaten.

Ja, hadden wij voor de eerste Atjeh-expeditie ongeveer beschikt over de kennis van land en volk, die wij thans hebben, dan zou het zeer ernstige overweging verdiened hebben, ons van meet af aan tevreden te stellen met de bezetting van eenige zeehavens en de toepassing eener scheepvaartregeling. Wij hadden dan de sleutels van Atjeh en Onderhoorigheden in handen, en goed- of kwaadschiks zouden de van den handel levende hoofden met ons rekening hebben moeten houden.

Wel valt het zeer te betwijfelen, of die sleutels ons ooit den toegang tot huis en hof, of zelfs maar belangrijken invloed op hetgeen daarbinnen geschiedde, verschafft zouden hebben; zeer waarschijnlijk zouden we ons tot in eene onberekenbare toekomst met de functie van geweldige portiers hebben moeten vergenoegen, door de bewoners van het omsloten gebied gehaat, belaagd, waar het kon bedrogen. Ook zou allicht het geduld van natie en regeering bij zulk eene verhouding spoedig uitgeput geraakt, de toestand meer en meer onhoudbaar bevonden, de drang naar aggressie onbedwingbaar geworden zijn. Maar in weerwil van dat alles waren er in den eersten aanvang — altijd ondersteld dat men geweten had wat men toen niet wist — krachtige argumenten aan te voeren geweest voor zulk eene politiek van dwang met veel geduld en weinig krachtsinspanning.

Die tijd is nu echter voorbij en keert niet weder. Niet alleen de wel wat overijlde verzekeringen: hier zijn en blijven wij!, die sommige gouverneurs den Atjehers toeriepen; niet alleen de honderden liijken onzer braven, die in Atjehschen grond begraven liggen; niet alleen de goede trouw jegens die Atjehers, die aan ons geloofd hebben en wier treurige positie na onzen uittocht onzen naam tot blijvenden smaad zou strekken; neen, het nuchtere gezond verstand, dat berekent zonder sentimentaliteit, leert uit de opgedane ervaringen,

dat na al het gebeurde eene beperking onzer vestiging tot enkele zeeposten niet meer als een voorzichtig begin kan gelden, maar thans een smadelijk einde zou zijn zonder enige belofte voor de toekomst.

De kracht, die wij werkelijk bezitten, hebben de Atjehers nog niet leeren kennen, zoodat zij ons alleen in staat achten tot koortsachtige amokaanvallen, onmiddellijk gevolgd door uitputting en werkeloosheid. Wel kennen zij daarentegen al onze zwakheden en weten daarvan handig gebruik te maken. Ook in andere opzichten hebben zij in het verkeer met ons veel geleerd.

Daar zitten zij dan, zouden de Atjehers onder elkaar zeggen, nadat onze strandbentengs in orde waren; laat ons zorgen, dat zij niet verder komen. Weinige benden onzer heilige-krijgvoerders zijn voldoende om te maken dat hunne veiligheid bij dag niet verder reikt dan hun geschut, des nachts niet verder dan de muren hunner versterkingen. Onze hoofden, die niet buiten aanraking met de „Compagnie“ kunnen blijven, gaan nu en dan plichtmatige treurzangen aanheffen over die „Moeslimin“, maar die lieden komen steeds uit ander gebied dan het hunne en zij doen het mogelijke — dat is niet veel — om hen te weren. Waar het belang dier hoofden het medebrengt spelen zij mooi weer jegens den kafir, maar zoo goedkoop mogelijk en zonder dat gevaar voor zijn wezenlijken invloed ontstaat.

De Atjehers hebben onze manieren van doen beter leeren kennen dan onze — bovendien telkens wisselende — ambtenaren de hunne. Sluiten wij ons, na talooze mislukte pogingen om invloed en gezag in het land te verkrijgen quasi vrijwillig in enkele havenbentengs op, dan kunnen de Atjehers daarin niet anders zien dan een wanhopig opgeven onzer plannen en eene bevestiging hunner opinie, dat de aanhouder in het verzet wint. Nog eens, wij zouden daaroor de portiers worden van de woning onzer vijanden, met de grootste kans, dat die woning voor onszelf ten eeuwigen dage gesloten zou blijven.

Het bezet houden der geconcentreerde linie zonder meer brengt ons niet verder dan de beperking tot eenige zeeposten: Het kost ons meer offers aan geld en menschenlevens; het vermeerdert den rampzaligen invloed der beriberi op het leger, zonder onzen invloed op het land ook maar iets te vergrooten; het doet vriend en vijand onder de Atjehers geld aan ons verdienen en het geeft den ben-dehoofden ruimschoots gelegenheid om te hunnen bate beroepen te doen op de offervaatigheid hunner landgenooten. — Zulke reusachtige nadelen zijn te groot om rechtvaardiging te vinden in de

eer van het eenmaal gewonnen terrein en de graven der onzen althans gedeeltelijk buiten bereik des vijands te houden. Dat wij in dat groote kweekbed van ziekten den sleutel of het politieke centrum des lands zouden bezitten, zal thans niemand meer beweren, al was het sinds lang vervallen sultanaat er tot den laatsten tijd gevestigd. Geen Atjeher meent, dat wij daar in de rechten van het sultanaat getreden zijn; voor ideeën zonder materieelen inhoud, eene residentie zouder vorst, een sultanaat zonder sultan zijn de Atjehers volstrekt ongevoelig.

Wat het zwaarst is, dient het zwaarst te wegen; de opsluiting van onszelf met eene „afwachtende“ houding is zoozeer eene negatie van onze nationale eer, dat het daarbij onverantwoordelijk zou zijn tegen zoo zware offers als de geconcentreerde linie eischt, den ijden schijn van een stukje dier eer te bewaren. Wie thans nog zegt te willen „afwachten“, bezigt een dubbelzinnigen term om het hatelijke en smadelijke „opgeven“ te vermijden; het algemeen belang eischt, dat dezulken zich ruiterlijk van dezen laatsten term bedienen, en vooral niet met gemaakte emphase aan hunne negatie van al wat plan mag heeten de verzekering toevoegen, dat de geconcentreerde linie nimmer mag worden prijsgegeven. Zoo iets maakt den indruk van iemand, die met een zwaar blok aan het been belast, uitroepen zou, dat hij liever zijn leven dan dat dierbare kleinood ten offer zou brengen.

Een ondubbelzinnig vonnis over de afwachtende concentratie met hare menschenverslindende linie ligt wel hierin, dat sedert haar ontstaan alle deskundigen — met uitzondering van hen, die aan dat rampzalige werk der verbloemde wanhoop persoonlijk aandeel hadden — of tot voorwaarts schrijden, of tot verder retireeren geadviseerd hebben. De linie nam in dien strijd der meeningen het ware midden . . . der radeloosheid in.

Wat ook vroeger mogelijk en raadzaam geweest moge zijn, zooals de geschiedenis nu eenmaal is gelopen, staat het vast, dat wij in Atjeh geenerlei wezenlijken en duurzamen invloed kunnen verkrijgen dan door de teugels van het gezag in handen te nemen en te houden. En dat gezag verkrijgen wij in Atjeh slechts waar onze overmacht moet worden erkend. Het afdwingen die erkenning alleen kan den grondslag van ons bestaan in Atjeh vormen; eerst later kunnen gewoonte en berusting daarvoor gedeeltelijk in de plaats treden.

Zoo is dan de concrete vorm, dien het door ons na te streven doel heeft aangenomen, de feitelijke vestiging van ons gezag in Atjeh en Onderhoorigheden. Hierover is geen verschil van meening

meer denkbaar, waar persoonlijke consideraties ter zijde worden gesteld en de zucht om verleden fouten goed te praten wordt bestreden. Alleen op de vraag, of dat doel voor onze krachten bereikbaar is, kan tweeërlei antwoord gegeven worden. De moedeloze — hij zal zichzelf voorzichtig noemen — blijft ontkennend antwoorden, zoolang de feiten hem niet weerlegd hebben; voor hem blijft alleen de portierspolitiek over, die, volkomen orecht gesproken, slechts dienen kan om zekeren schijn van volharding tegenover de buitenwereld te bewaren. Tegenover het publiek ontleent die ontkenning zekere kracht aan de reeks van teleurstellingen, die de verloopen kwarteeuw ons in Atjeh heeft opgeleverd. „Alles is immers beproefd en niets gelukt; laat ons dus met dat geknoei voorgoed eindigen”.

Wij, die zulke moedeloosheid niet delen, hebben echter het recht alle waarde aan dat argument te ontzeggen, omdat geene proef tot het einde toe werd voortgezet, omdat men den patient op goed geluk nu eens deze, dan weer gene medicijn heeft doen slikken, zonder zijn gestel nog behoorlijk te kennen en dus te weten, welke ziekte men te bestrijden had.

Meermalen heeft men in den loop der debatten over Atjeh de verzuchting hooren slaken, dat men telkens van systeem is veranderd; sommigen gingen zelfs zoover van te beweren, dat consequente toepassing van een verkeerd systeem tot den einde toe beter ware geweest dan die eindeloze wisseling. Dit laatste zouden wij niet voor onze rekening willen nemen. Heeft de ervaring geleerd, dat men op een verkeerden weg is, dan doet men in Atjeh evenals elders het best met van richting te veranderen, en niets zou de voortzetting der aanwending van een middel kunnen rechtvaardigen, waarvan men zeker is dat het niet tot het doel kan leiden. Ook Atjehers hebben meer respect voor iemand, die zich door ervaring laat leeren en waar hij fouten maakte, die tracht te verbeteren, dan voor hem, die tegen beter weten in vasthoudt aan eene dwaling.

De middelen en wegen om iets te bereiken zijn vele, en zoolang er geene onfeilbare regeeringen of gouverneurs zijn, zal men het nu eens zus, dan eens zoo probeeren, totdat men is, waar men wezen wilde. Maar het doelwit moet onveranderlijk vaststaan; er mag niet telkens overwogen worden, of men soms beter deed, zijn eenmaal gekozen doel, als te hoog, voor een ander te doen plaats maken. In dezen zin is verandering van systeem verlammend en verderfelijk, en juist omdat men zich hieraan meermalen schuldig gemaakt heeft, kan men nu niet zeggen, dat onze krachten al gewogen en te licht bevonden zijn.

II

Over de ware middelen om het doel van onzen arbeid in Atjeh te bereiken, kan zeker ook in de toekomst nog veel verschil van meening bestaan; maar toch heeft ook te dien aanzien de opgedane ervaring in hoofdzaken reeds eenige zeer besliste uitspraken gedaan. Zoo heeft zij de dwaling afdoende wederlegd, dat ons werk in Atjeh door anderen voor ons verricht zou kunnen worden en ons dus geleerd, dat, al mogen we ons verheugen,wanneer wij toevallig bondgenooten op onzen weg ontmoeten, wij nooit op hen moeten rekenen als onmisbare factoren.

Onbekendheid met het wezen van het Atjehsche volk heeft telkens en telkens weer de hoop doen koesteren, dat men door geld en goede woorden en door speculatie op onderlinge twisten der Atjehers een deel van hen zou kunnen bewegen om het verzet tegen ons gezag krachteloos te maken. De volstrekte ijdelheid dier hoop, die bij ingewijden al lang vaststond, zal zeker door de laatste gebeurtenissen voor een ieder boven bedenking verheven zijn.

Zoolang wij bleven zoeken naar Atjehsche bondgenooten, die de pacificatie voor ons tot stand zouden brengen, zag het Atjehsche volk alleen onze onmacht en richtte het zijne gedragslijn daarnaar in. De meeste invloedrijke hoofden hielden zich van ons op eenen afstand; de groote middenlaag der onderdanen begreep, dat zij van ons weinig te hopen of te vreezen had en nam van ons dan ook weinig notitie. De hoofden, die „bevriend” waren of werden, joegen van de vriendschap alleen die „petits cadeaux” na, die gezegd worden haar te onderhouden, en als hun eene enkele maal werd gezegd, dat zij voor al die belooningen wel iets meer mochten doen, dan wezen zij schouderophalend naar de vele machten, die tegen ons waren, en die zij evenmin aandurfden als wij. Gelijk onder de hoofden deze „vrienden” van ons meerendeels lieden van twijfelachtige reputatie waren, zoo hadden wij ook onder het eigenlijke volk meestal zulke personen tot helpers en handlangers, die in hunne maatschappij tot de verloopen individuën behoorden.

Het was, om de zaak bij den naam te noemen, naar de toongevende opinie in Atjeh niet fatsoenlijk zich met de Compagnie in te laten. De openbare meening dulde zoo iets alleen van lieden, die erg aan lager wal geraakt waren, of van hoofden, wier gebied geheel in onze handen was, en dan nog met de stilzwijgende conditie, dat zij ons zoo veel mogelijk voor den gek hielden. Er was niet het minste vertrouwen in ons, ik bedoel niet vertrouwen in de heilzaamheid onzer bedoelingen, maar in onze kracht en beslistheid

om hetgeen wij wilden uit te voeren. Alleen dat vertrouwen kan de schaamte voor ernstige betrekkingen met de Compagnie wegnemen, het rustige deel der bevolking zich in zijn eigen belang onder onze vlag doen scharen, de woelige elementen langzamerhand tot orde brengen.

Van ons ijdel zoeken naar zulke Atjehsche bondgenooten, die ons het werk uit de hand zouden nemen, heeft niemand in zijn eigen belang handiger partij getrokken dan Toekoe Oemar. Wat enkele hoofden in het klein en met aarzeling deden, heeft hij op grote schaal en met fijn beleid verricht. De Compagnie wil bedrogen worden: bedriegen wij haar dan! was zijn devies. Zijne lastigste vijanden bestreed hij met onze hulp onder den schijn van daarmede den grondslag van een rustigen toestand te leggen. Andere vijanden van ons voorzag hij van onze ammunitie, van ons geld, handelde in overleg met hen en eischte van hen slechts zooveel onschuldige medewerking als noodig was om de geheele comedie niet in de war te sturen.

Eene comedie, en eene zeer ergerlijke, is het geweest; met open oogen, maar zonder hersens naar het schijnt, heeft men zich laten bedotten, en een waardig slot van dat treurig eindend kluchtspel vormt de naieve verzekering, die volgens den minister van koloniën nog onlangs door den assistent-resident van Groot-Atjeh werd afgelegd, dat hij zelfs nu nog niet kon nagaan, wat Toekoe Oemar eigenlijk tot den afval bewogen heeft. O heilige eenvoud! Nu nog te meenen, dat die man ooit onze bondgenoot geweest is, nadat men de ervaring heeft opgedaan, hoe hij ons voortdurend misleidde, hoe in de drie jaren zijner werkzaamheden niets wezenlijks door ons is gewonnen, hoe hij zelfs de ruim bezoldigde functie van régisseur opgaf, zoodra hij begreep, dat men zijne verknochtheid misschien eens aan ernstige proeven zou onderwerpen!

Inderdaad, zij, die het spel met Toekoe Oemar speelden, hebben eene zware verantwoordelijkheid op zich genomen, en zij kunnen zich thans moeilijk op andere wijze verontschuldigen dan door op de afwezigheid van gezond verstand als een vaak waargenomen verschijnsel te wijzen.

Zij spelen nu niet meer met Toekoe Oemar, maar met de waarheid, wanneer zij hun heil zoeken in het betoog, dat er inderdaad in 1893 termen genoeg waren om de aanneming van Oemar's onderwerping plausibel te maken. De quaestie gaat buiten het geding om.

Toekoe Oemar was een Atjehsche hoofd van wat minder voorname afkomst dan de groote heeren in dat land, maar van zeer veel meer energie, doorzicht en schranderheid. Gelijk die anderen deels door

erfenis, deels door eigen kracht elk in zijn gebied het gezag verkregen hebben, zoo had Oemar door list en geweld zijnen invloed weten te vestigen in een groot deel der Westkust, de Zuidelijke Nederzettingen van Groot-Atjeh en een deel van de sagi der XXV Moekims van Groot-Atjeh zelf. Die macht had hij zonder onze medewerking verkregen, en bij ons werd de mogelijkheid om hem die met geweld te ontnemen, zelfs niet ernstig overwogen.

Hij had zich aan ons een paar malen van verraderlijke zijde doen kennen. Men kan echter bijna zonder overdrijving zeggen, dat het dien Atjehschen hoofden, die niet in zoodanige rol tegen ons optradën, minder aan den goeden wil dan wel aan de gelegenheid en de middelen ontbroken heeft. Zeker is het eene kleine minderheid onder hen, die uit louter gemoedsbezwaar zouden weigeren deel te nemen aan affaires als die der Hok Canton of het afmaken van eenige matrozen der Benkoelen. Toekoe Oemar doet nu eenmaal alles op grootere schaal dan zijne collega's; verraden ook.

Nu zouden wij in Atjeh tot eene „afwachtende” houding in de tweede macht geraken, wanneer wij de aanneming der door eenig hoofd aangeboden onderwerping afhankelijk wilden stellen van doorslaande blijken van 's mans verknochtheid aan ons, wanneer wij in eene vroegere vijandige of zelfs verraderlijke houding jegens ons een volstrekt beletsel wilden zien tegen het aanknoopen van betrekkingen. Zelfs in dezen tijd is men wel genoodzaakt, verzoeken om vergiffenis van hen, die Oemar in zijn zoogenaamden afval volgden, aan te nemen, zij het ook onder de noodige voorwaarden en met zeker voorbehoud. En de periode, waarin Oemar zijne onderwerping aanbood, was nu juist niet gekenmerkt door actief optreden van onze zijde; men was aan het „afwachten”, en de drang tot verbetering onzer positie kon moeielijk van Atjehsche zijde komen.

Maar nu in die omstandigheden een invloedrijk man als Oemar, onder den indruk van verschillende door hem ondervonden teleurstellingen, herhaaldelijk onder nederige schuldbelijdenis zijne onderwerping aanbood, daar kon de eenige reden om deze af te wijzen hierin bestaan, dat hij het waarlijk al te erg gemaakt had en dat de vernieuwing van eene goede verstandhouding met hem, hoe ook ingericht, voor ons te vernederend was. Er viel echter — nog eens, vooral in een tijd, waarin krachtsbetoon onzerzijds als uitgesloten gold — veel voor de aanneming van den bekeerling aan te voeren. Zelfs al was de bekeering niet ernstig, wij verloren er immers niets bij, want Oemar had zijne macht niet aan ons te danken, en wij waren niet voornemens zelfs maar te pogen om hem die te

ontnemen. Wij konden voordeelige condities maken; de aanvallen, waaraan wij blootstonden, zouden althans van één zijde ophouden; het gebied van Oemar's invloed werd althans tijdelijk opengesteld voor onze onderzoeken.

De zaak liet zich uit tweeeérlei oogpunt bezien, en zij, die destijds de wenschelijkheid der aanneming van Oemar bepleit hebben, behoeven zich thans niet met uitvoerige betoogen te rechtvaardigen. Die maatregel toch kon voor ons geen enkel schadelijk gevolg hebben — als men de waardigheidsquaestie er buiten laat — tenzij de meest elementaire voorschriften der voorzichtigheid uit het oog verloren werden. Zonder moeite kon de zaak zoo ingericht zijn, dat bij zijn eventueelen afval voor ons minstens dezelfde toestand behouden bleef als vóór zijne bekeering.

Maar welk eene zee van zotheid en zelfverblinding ligt er tusschen de simpele aanneming van iemand, die zich als boetvaardig zondaar komt aanmelden, en diens verheffing tot krijgsoverste, met eenen titel, die aan een opera-bouffe doet denken, met belangrijke inkomsten, met beduidenden invloed op onze geheele politieke gedragslijn! Men heeft den man ingehaald als eenen verlosser, geajoleerd als een schoothondje, ontzien als een koning; hem ingewijd in de geheimen van ons serail; hem zijne krijgscomedie laten spelen op een terrein, waar hij niets te maken had, andere „bondgenooten” ontstemd door de voorkeur, die men voor dezen goochelaar aan den dag legde. De critiek der openbare meening werd op een dwaalspoor geleid door even hulpvaardige als onwetende journalisten; den ooggetuigen onzer dwaasheid wist men door allerlei middelen het zwijgen op te leggen en aan de regeering verbloemde men de waarheid.

Het toppunt der beginselloosheid is in de Deykerhoffperiode in Atjeh bereikt, maar daarmede, willen wij hopen, tevens een keerpunt

Allen weten het nu, dat de Atjehers wel steeds onder elkander zullen blijven twisten en vechten, maar niet ten behoeve of ten voordeele van ons; dat zij veel doen voor geld, maar niet hetgeen wij wenschen; dat zij het niet fatsoenlijk, betamelijk of noodzakelijk achten zich aan ons te onderwerpen, tenzij wij hen eerst bedwingen door onze eigene kracht; dat wij op hen zullen kunnen rekenen, wanneer zij op ons kunnen rekenen en vertrouwen, namelijk op onze vastheid van wil, die zich in daden openbaart.

Behalve van Atjehsche bondgenooten, hebben sommigen van een anderen vriend verwacht, dat hij ons werk in Atjeh zou doen: van den tijd. Na het boven gezegde is het wel onnoodig, over de waarde van die verwachting nog uit te weiden. Die tijd is een

ledig vat, waar niets anders uitkomt dan hetgeen men er in doet, en te zijnen aanzien geldt met eene kleine variatie het spreekwoord: „aide toi, et Dieu t'aidera”. Werk zelf, en de tijd zal voor u werken. Men mag de opruiming der laatste sporen eener genezen ziekte van den tijd verwachten, maar bedrogen zal hij uitkomen, die de genezing zelve aan den tijd overlaat. Wie voor een moeilijk probleem staande, zegt: laat ons op den tijd vertrouwen, spreekt in eene schoonklinkende phrase zijne onbeholpenheid en zijne rade-loosheid uit.

Gelukkig, dat de Indische regeering, zooals men uit de rede van den gouverneur-generaal op den verjaardag der Koningin mag opmaken, de vriendelijke hulp van den tijd en van Atjehsche bondgenooten buiten rekening wenscht te laten. Hoe meer zij ons helpen, des te gauwer komen wij klaar, maar de pacificatie van Atjeh is ons werk, en kan alleen door onze krachtsinspanning tot stand komen.

Tot het vertrouwen, dat dit inderdaad kan, was de gouverneur-generaal te meer gerechtigd, nu de feiten in de maanden, die sedert de zuivering der atmosfeer door Oemar's zoogenaamden afval verloopen zijn, bewezen hebben, wat velen onmogelijk achten. Wij kunnen, met de beschikbare middelen, de drie sagi's van Groot-Atjeh zoo bezetten, dat wij het terrein beheerschen. Wij behoeven de rustige bevolking, die wegens haar kalm gedrag door woelgeesten wordt bedreigd, niet met fraaie woorden en een paar geweren af te schepen; wij kunnen en moeten haar ontwapenen, maar tevens beschermen. De geconcentreerde linie mag niet anders dan ons centrum, ons punt van uitgang zijn, maar mobiele colonnes moeten het gebied van Groot-Atjeh ijverig afpatrouilleeren en onvermoeid vervolgen allen, die toonen bij de voortduring der onrust belang te hebben. Het bestuur kan ondertusschen veel doen om de belangen der gezeten bevolking met de onze een te maken.

Laten onze middelen niet toe, al dadelijk ook in de Onderhoorigheden met dezelfde kracht op te treden, de scheepvaartregeling, die op de rust in Groot-Atjeh niet veel invloed heeft, is voldoende om daarbuiten voorloopig een dragelijken toestand te scheppen. Wel zal nu en dan in sommige van die streken de sterke arm weerspannigen moeten helpen verwijderen en aan de bevelen des bestuurs kracht moeten bijzetten, maar dat is geen bezwaar.

Wonderen verwachte men niet. Men ontveinze zich nimmer, dat wij in Atjeh voor moeilijkheden staan, die te meer de aandacht trekken omdat wij overigens in den Indischen Archipel eenigszins

verwend zijn aan toestanden, die zich met kleine middelen laten beheerschen, en die, waar gebrek aan beleid onzerzijds dikwijls verwarring stichtte, bijna van zelf weer in orde komen. Die moeilijkheden bestonden voor eene kwarteeuw, toen wij den strijd met Atjeh aanbonden, en zij werden toen, zeer tot ons nadeel, schromelijk onderschat. Nu zij, vooral door onze weifelende wijze van handelen, in menig opzicht vergroot zijn, make men zich niet aan de tegenovergestelde fout schuldig, door ze als onoverkomelijk te gaan beschouwen. Wij hebben thans het groote voordeel, de bezwaren te kennen en tevens de middelen om ze langzamerhand te overwinnen. De tijd, die, waar wij rustig afwachten, de krachtigste bondgenoot onzer vijanden in Atjeh is, laat hen zeker gaandeweg in den steek, wanneer wij consequent handelend optreden. Maar tijd en geduld blijven, ook bij de actie, noodig.

Het karakter van het Atjehsche volk, door eene geschiedenis van eeuwen gevormd, laat zich niet in een ommezien veranderen. Het wantrouwen der Atjehers jegens ons, waaraan wij in de laatste 25 jaren al te dikwijls nieuw voedsel gaven, laat zich niet door de aanvaarding van eene gezonde politiek als met een tooverslag wegnemen. Men late zich dus niet van de wijs brengen, wanneer de Atjehsche vijand nog menige, ook door ons niet berekende, gelegenheid zal gebruiken om ons afbreuk te doen. Een nieuw geslacht moet onder het nieuwe regime zijn opgegroeid, voordat de toestand de gewenschte soliditeit zal hebben verkregen. Men houde dus op, bij elk verlies, dat wij lijden, bij elke misrekening, als het ware met leedvermaak uit te roepen: ziet, daar hebt ge nu de resultaten van ons actief optreden weder!

Terwijl wij, met Atjehsche bondgenooten werkende of op den tijd vertrouwende, een gewaagd spel speelden met meestal slechte kansen, kunnen wij, bij het volgen eener actieve politiek met eigen middelen, al het verkregene in den vollen zin het onze noemen. Al mogen wij dan ook nog vaak in bijzonderheden dwalen en falen, wij weten, dat wij ons op den goeden weg bevinden en kunnen onversaagd den ernstigen arbeid voortzetten. Van de ambtenaren en officieren, die in Atjeh bescheiden zijn, zal daarbij bijzonder veel toewijding aan het algemeen belang vereischt worden, een hardnekkige strijd niet alleen tegen de ons vijandige elementen onder de Atjehers, maar ook vooral tegen die in eigen boezem, als daar zijn: egoïstische eerzucht, onderlinge afgunst, gezagswaan en zooveel meer, dat hartelijke samenwerking belemmt.

Maar voor alle dingen is noodig, dat het Opperbestuur en de volksvertegenwoordiging, zonder het oor te leenen aan de halfslach-

tige raadgevingen van hen, die in zake Atjeh een persoonlijk verleden van twijfelachtige waarde te verdedigen hebben, de Indische regeering in staat stellen om, al ware het ook tijdelijk ten koste van bijzondere offers, den eenigen weg in te slaan, die tot bereiking van het eenige waardige doel in Atjeh leiden kan en moet.

Op dien weg behoeven wij nooit terug te keeren; hoe meer krachtige middelen aangewend worden en hoe meer beleid bestuur en leger ontwikkelen, des te sneller komen wij voorwaarts, maar voor teruggaan behoeven wij dan niet meer te vreezen. Geene catastrophe kan dan meer hetgeen wij in jaren gewonnen meenden te hebben, in rook doen vervliegen, want wij staan op een vasten bodem, met door onszelf gelegde fundamenten.

Mogen dus, wanneer de voor de toekomst zoo gewichtige beslissing wordt genomen, alle aan de zaak vreemde partijberekeningen buiten spel blijven, en aan allen, die over hunne eigene Atjehfouten den tijd verbabbelen, het zwijgen worden opgelegd, tegenover de kloeke woorden van eenen gouverneur-generaal, die het Atjeh-vraagstuk zonder bijgedachten onder de oogen durft zien!

LVIII

ZWAGERSCHAP VOLGENS DE
GODSDIENSTIGE WETTEN OP JAVA

1896

Verschenen in Het Recht in Nederlandsch-Indië, deel LXXII (Batavia, 1899), blz. 167 vg. met de volgende inleiding: In 1896 wendde 's Hofs [het Hoog-Gerechtshof van N.-I.] 3^e Kamer zich tot den Adviseur voor Oostersche talen en Moh. recht, den Heer Dr. C. Snouck Hurgronje, met verzoek om voorlichting aangaande de vraag of volgens de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken van een Mohammedaanschen Inlander, zwagerschap door ontbinding van het huwelijk wordt opgeheven. Het advies d. d. 22 November 1896 luidde als volgt.

Volgens de op Java geldende godsdienstige wetten heeft zwagerschap voor de betrokken personen geen enkel rechtsgevolg, tenzij zij van verschillende sekse zijn. In dat laatste geval komt de regel in toepassing, dat men niet mag huwen met bloedverwanten zijner echtgenoot in de rechte opgaande en nederdalende linie, noch met degene, die eenmaal echtgenote van een zijner bloedverwanten in de rechte opgaande of nederdalende linie geweest is, en in verband hiermede veroorlooft de godsdienstige wet aan zulke personen dergelijke vrijheid in den omgang met elkander als die geldt ten aanzien van bloedverwanten, wier graad van verwantschap een beletsel is voor het aangaan van een huwelijk met elkander.

Bedoeld huwelijksverbod met de daarvan verbonden faciliteiten blijft uit zijnen aard van kracht, ook nadat het huwelijk, waardoor het ontstond, ontbonden is. Of de bloedverwanten van iemands echtgenoot, die met hem van dezelfde sekse zijn, ook na ontbinding van zijn huwelijk nog zijne zwagers enz. genoemd worden, hangt van het spraakgebruik, van locale gewoonte, soms ook van de langdurigheid van den verbroken huwelijksband af, maar voor het recht is dat eene volkomen onverschillige zaak.

Overigens hebben volgens de godsdienstige wetten der Inlanders betrekkingen van bloedverwantschap of aanverwantschap geenerlei uitzondering ten aanzien der toepassing van het strafrecht ten gevolge.

Uit het bovenstaande vloeit van zelf voort, dat het minder juist is, te zeggen, dat volgens de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken van den Inlander zwagerschap door ontbinding van het huwelijk wordt opgeheven, daar volgens bedoelde wetten ook staande het huwelijk eene rechtsbetrekking van dien aard niet bestaat.

LIX

DE PEDIR-EXPEDITIE

1898

Gedagteekend: Koetaradja, 19 September 1898.

Geteekend: Si Gam en verschenen in de Java-bode van 17 en 18 October 1898.

I

„Naar links en rechts wordt uitgerukt; een enkele maal vindt men een vijand, die stand houdt en verslaat hem; meestal echter wijkt hij uit en verschuilt zich. Wat moet van al dat krijsertje spelen het einde zijn en welk resultaat heeft de Pedir-expeditie tot dusverre opgeleverd?” Aldus kan men, geloof ik, de ongeduldige opmerkingen van het in den loop der Pedirsche zaken belangstellende publiek resumieren, gelijk die zich in gesprekken, brieven en nu en dan ook in de dagbladen uiten. Zonder te durven beweren dat ik die opmerkingen naar eisch weerleggen of die vragen naar behooren beantwoorden kan, geloof ik toch wel een weinig licht te kunnen geven; gedurende mijn verblijf ter operatiebasis had ik nu en dan gelegenheid een en ander te vernemen, dat meer klarheid geeft dan de voor oningewijden weinig samenhangende berichten omtrent de militaire operatiën schenken kunnen.

Wat willen wij eigenlijk in de Pedirstreek? Hetzelfde als in de andere onderhoorigheden van Atjeh: het land beheerschen zonder het direct te besturen; dit bestuur blijft, onder zekere voorwaarden, aan de traditionele hoofden overgelaten. Zij mogen dat voeren overeenkomstig de adat des lands, met inachtneming van eenige zaken, die voor de handhaving van ons gezag, van orde en rust noodig zijn, in gestadig overleg met onze bestuursambtenaren.

Die heerschappij kan in de meeste onderhoorigheden zonder veel bezwaar door ons uitgeoefend worden, daar wij, als beheerschers der kust, als meesters der havens, waardoor de producten des lands uitgevoerd moeten worden, zooals men het wel eens genoemd heeft „op de geldkist zitten” en dus door tijdelijke inhouding van de inkomsten der hoofden dezen tot nakoming onzer billijke wenschen kunnen nopen. Wel oefent men op deze wijze meer gezag uit over de hoofden, die eigen havens hebben, dan over die der binnenlanden, maar de eerstgenoemden hebben ook uit den aard der zaak verreweg het meeste te beteeken.

Dit alles neemt niet weg dat wij nagenoeg in elk dier landschappen onze vijanden hebben en dat de kusthoofden soms alle zeemanschap noodig hebben om die verhoudingen te bemantelen en te voorkomen dat daaruit voor hen onwelkome verwikkelingen ontstaan. Een

eerzuchtig familielid van een hoofd weet eene partij te vormen, die tegen dat hoofd als vriend der Compagnie en tegen deze als overvaarster ageert zooveel zij vermag. Een godsdienstleeraar predikt den heiligen oorlog tegen de Hollanders en hunne Atjehsche vrienden, die zij als valsche broeders in den ban doen. Een lid der sultansfamilie verzamelt eenige getrouwen om zich, die in naam der ver tegenwoordigers van het vroegere contrôlegezag heffingen doen en, waar de gelegenheid zich aanbiedt, ons nadeel toebrengen.

Aanhang vinden die voorstanders der onrust altijd in meerdere of mindere mate. Het godsdienstige argument toch wordt door de groote meerderheid, ook der rustlievenden, als juist erkend, en, waar velen zich al verontschuldigen van actieve deelname aan krijsondernemingen, daar weigeren zij toch slechts zelden hunne bijdragen in geld of goed. De aanspraken der sultanstelgen op ondersteuning vinden evenmin principieele bestrijding, al is ieder op zijn beurt verheugd,wanneer hij een dier heeren uit zijn gebied naar elders ziet verhuizen.

Toch is de bevolking niet oorlogzuchtig te noemen. Men behoeft slechts zijne blikken te laten weiden over de uitgestrekte, met behulp van waterleidingen bevloeide rijstvelden, de suikerriettuinen, de aanplantingen van djagoeng enz., of na te gaan welke aanzienlijke hoeveelheden peper, pinang en copra van hieruit jaarlijks naar Pinang verscheept worden om te begrijpen hoeveel belang de meerderheid der bewoners van de Pedirstreek heeft bij de bewaring van orde en rust. Niemand, die deze toestanden kent, zal zich aansluiten bij de schreeuwers, die het telkens weder uitgalmen dat wij hier, om goede resultaten van het oorlogsbedrijf te zien, moesten branden en vernielen en de bevolking van welvarende kampongs uitroeien. Die helden van mond en pen meenen dat valsche beginseLEN van humaniteit ons van dat verdelgingswerk weerhouden, dat wij meenen door zacht en liefderijk optreden der bevolking de overtuiging te zullen schenken van onze goede bedoelingen. Zij spreken met een minachtenden glimlach van „bevriende Atjehers” en schijnen te meenen dat men nu eindelijk wijs genoeg moet zijn om aan geen zoogenaamde onderwerping van hoofden, geen betuigingen van vredelievende gezindheid der bevolking enige waarde te hechten.

Deze holle phrasen, die een goed deel van het groote publiek misleiden, kunnen niet krachtig genoeg bestreden worden. Waarlijk, zoo wijs zijn inderdaad allen, die in Atjeh en onderhoorigheden handelend moeten optreden, dat zij, al mogen zij den traditioneelen term „bevriend” als tegendeel van „vijandig” op Atjehers toepassen, toch niet vergeten, dat de vriendschap hier eene krachtige materieele

basis noodig heeft om blijvend van duur te zijn. De ervaring heeft hun echter ook geleerd, dat de massa der bevolking en vele hoofden wegens hunne daareven aangeduidre belangen *verzoenlijk* zijn. Hebben zij onze macht in voldoende mate gevoeld om in te zien, dat tegenstand bieden hun nadeelig ware; is het ons daarbij gelukt hun het vertrouwen in te boezemen, dat onze macht zich blijvend zal doen gevoelen, ook om hen tegen de fanatieken, de avonturiers, de belanghebbenden bij woeling en onrust te beschermen, dan leggen zij zich bij ons gezag neder en dan noemen wij hen kortheidshalve „bevriend”. Men zou kunnen zeggen: „voor verzoening vatbaar, voor het oogenblik aan ons gezag gehoorzaam en in die gehoorzaamheid volhardend, zoolang zij in de kracht van ons gezag vertrouwen mogen koesteren.” Maar is dat niet wat lang en is een half woord niet voldoende voor hen, die met verstand begaafd zijn? En valt nu uit het conditionele karakter dier vriendschap af te leiden, dat men de uitgestoken handen afwijzen en met vuur en zwaard beantwoorden moet?

De ervaring heeft ons nog meer geleerd dan betuigingen van vriendschap of onderwerping onder benefice van inventaris te aanvaarden. In Groot-Atjeh hebben wij gedurende eenigen tijd geageerd in den geest der pennehelden van daar straks, hoewel natuurlijk niet in zoo absoluten zin als hunne kinderlijke phantasie zich dat voorstelt. Nog steeds zuchten wij onder de rampzalige gevolgen van ons eigen werk der vernietiging. De destijs uitgeweken bevolking heeft zich meerendeels in de onderhoorigheden gevestigd, daar in handel en landbouw middelen van levensonderhoud gevonden en, ofschoon de Atjeher in het algemeen zeer gehecht is aan zijn geboortegrond in den engeren zin des woords, niets noopt nu die geëmigreerden om naar de plaatsen terug te keeren, waar eens hunne huizen stonden en waar thans niets meer staat, terwijl hunne velden en tuinen tot wildernis geworden, hunne vruchtbomen omgehouwen zijn.

Tijgers en ander wild gedierte dalen tot dicht bij de benedenstreken af; grondeigenaars, die hunne rijstvelden door anderen laten bewerken, doen dit op voorwaarden, die de meest welsprekende getuigenis afleggen van de verwoesting: drie of meer jaren lang is het product alleen voor den bewerker, die daarna $\frac{1}{5}$ deel aan den eigenaar te leveren heeft. Vroeger deelden landheer en landbouwer den oogst gelijkelijk.

Jaren van moeitevollen bestuursarbeid zullen noodig zijn om die in enkele oogenblikken vernielde welvaart te herstellen, en misschien zal daarvoor invoer van vreemde elementen van bevolking volstrekt

noodig blijken. Zouden wij nu aan den raad der pennehelden van daar straks gehoor geven en in Pedir en de Moekim VII moedwillig een dergelyken toestand gaan scheppen? Nog eens, wij dupeeren niemand meer dan ons zelven door zulk eene wijze van doen.

Pedir neemt o. a. hierdoor onder de onderhoorigheden eene eigenaardige plaats in, wyl het aan Groot-Atjeh grenst en, zooals men het wel eens heeft uitgedrukt, als voorraadschuur van Groot-Atjeh dienst deed. Strijders tegen ons gezag vonden hier steeds eene veilige schuilplaats met voldoende levensmiddelen en konden van hier uit te gelegener tijd hunne krijgsnemingen in Groot-Atjeh gaan hervatten. Hier vond in Keumala de pretendent-sultan met zijne naaste familieleden een rustig tehuis en een uitgangspunt van agitatie. Een andere tak der sultansfamilie, thans vooral vertegenwoordigd door Toeankoe Moehamad, hield in Batèë de roovertraditien van het geslacht in eere en vischte evenzeer in de troebele wateren van het verzet. Het oude, door zijne school van schriftgeleerden alom vermaarde, fanaticke Tirò, had nog wel geen waardig opvolger geleverd van den vóór een tiental jaren in Atjeh zoo invloedrijken Tengkoe Saman (Tengkoe di Tiro), maar diens overgebleven zoons, Tengkoe Mahidin en Bèb deden toch hun best om de offervaardigheid der oelèëbalangs en hunner onderdanen in het leveren van sabil-bijdragen levendig te houden. Onder de vele andere, kleine en groote onruststokers verdient hier nog de tamelijk energieke Béntara of Bén Pekan van Meureudoe vermelding, zoon van het vroegere hoofd van Meureudoe, schoonzoon van Béntara Keumangan, die aan het hoofd van de federatie der VI oelèëbalangs staat. Deze Bén Pekan was vroeger zeer „bevriend” met ons bestuur, maar, teleurgesteld in zijne overdreven eerzuchtige verwachtingen, veranderde hij van politiek en werd op zijne beurt bendehoofd.

De hier genoemde en andere soortgelijke personen kunnen voorzeker steeds van Pedir uit een slechten invloed oefenen op den gang der zaken in Atjeh; bij eenigszins actief optreden onzerzijds gelukt het hun niet onze heerschappij over de Pedirstreek in gevaar te brengen. Elk hunner heeft eene beperkte sfeer van invloed en beschikt over beperkte middelen; de hoofden aan de kust daarentegen hebben te veel belang bij eene goede verstandhouding met ons om die geheel op te offeren aan de weinig voordeelige vriendschap met die agitatoren. Zij houden zich dezen van het lijf door hun nu en dan, als het moeilijk anders kan, de handen vol te stoppen.

Nu waren echter in de laatste tijden andere, niet in Pedir thuis behorende leiders van het verzet hier ten tooneele verschenen, die al het hunne deden om de verstrooide vijanden der Compagnie

tot eenheid te brengen en te organiseren. Het sagihofd der XXII Moekims, Panglima Polim, uit zijn gebied in Groot-Atjeh verjaagd, had sinds lang zijn toevlucht gezocht in dat gedeelte van het land zijner vaderen, dat door zijne ligging meer bij Pedir behoort: de rijke, vruchtbare streek der Moekim VII. Van hieruit kwam hij telkens in het Pedirsche om met den pretendent-sultan en andere min of meer fanaticke hoofden te beraadslagen over middelen om der Compagnie afbreuk te doen. Eindelijk was zich, na langdurige voorbereidende onderhandelingen Toekoe Oemar daarbij komen voegen, de eerzuchtige bij uitnemendheid, die zich zelf geen rust gunst zoolang hij geen domineerende rol in Atjeh spelen kan.

Hier achtte hij het terrein voor het najagen zijner oogmerken zoo gunstig, dat hij in het begin van dit jaar den sprong waagde en om zoo te zeggen al het zijne inzette: zijne vrouwen en volgelingen, wapens en bezittingen bracht hij naar de Pedir-streek over om nu met den pretendent-sultan en Panglima Polim de leiding van den strijd tegen de Compagnie op zich te nemen: in Atjeh, wanneer de Compagnie daar bleef; in Pedir, wanneer zij het waagde derwaarts eene expeditie uit te rusten.

Oemar had zijnen bondgenooten niet weinig te bieden: een grooten, geoefenden troep, gewapend met Beaumont-geweren van de Compagnie met de noodige daarbij behorende Deykerhoff-pastilles — zoals de soldaten de door generaal Deykerhoff met milde hand verstrekte patronen noemen — verder eenig uit de Deykerhoff-periode overgespaard kapitaal en eene rijke dosis ervaring in Compagnieszaken. Daartegenover verlangde Oemar eer en aanzien, die als een zijden, met goud geborduurd kleed de naaktheid van zijn parvenuschap moesten bedekken.

Eerst heeft Oemar met de zijnen eenigen tijd in de Moekim VII rondgetrokken en daar in de nabijheid der kampong Kréb (Moekim Paloh) zelfs een volgens de regelen der kunst ingericht bivak betrokken, op niet zeer grooten afstand van de woonplaats van Panglima Polim in de Moekim VII: Padang Tidji. Later werd echter als plaats van tijdelijke vestiging voor Oemar zoowel als voor den pretendent-sultan en als plaats van samenkomst voor al degenen, die stem hadden in het kapittel van den heiligen oorlog, de voorkeur geschonken aan Garôt. Inderdaad een heerlijk gelegen punt. Een lang complex van aaneensluitende kampongs, alle gelegen langs den oever van een vrij breede rivier met prachtig water. Eene grote *keudë* (markt met vaste winkelhuizen), voorzien van al hetgeen, waaraan een weelderig levend Atjeher behoeft heeft. Een hoofd met den titel van *Meuntröö* (mantri), die der verzetspartij wel

genegen was, maar in geen geval de noodige macht gehad zou hebben om haren wenschen te weerstaan. Oorspronkelijk onder het gezag van Tekoe Sama Indra, hoofd der VIII Moekims van dien naam, had T. Meuntröe Garôt met dien oelëébalang herhaalde malen krijs gevoerd en was van hem onafhankelijk geworden. Hij had verder niet zooals de kust-oelëébalangs, voor zijne materieele belangen bepaalde behoefté aan den schijn eener goede verstandhouding met de Compagnie. Zoo vormde zijn gebied in alle opzichten eene uitgelezen plaats van samenkomst voor de samenzweerders.

Behalve de reeds genoemde hoofden nam hier ook een oelama, een schriftgeleerde, aan de leiding der zaken deel: Teungkoe Tjot Pliëng, een familielid en aspirant-opvolger van wijlen Teungkoe di Tirò, wiens zoons, hoewel algemeen geëerd en ook wel als sabil-regelaars erkend, toch in de publieke schatting lang niet gelijk stonden met den sinds eenigen tijd uit Mekka teruggekeerden T. Tjot Pliëng, van wien al spoedig allerlei wonderverhalen in omloop kwamen.

Brieven met het zegel des pretendent-sultans werden nu uit Garôt aan alle voornamere hoofden der Pedirstreek verzonden. Allen werden derwaarts opgeroepen om hunne geschillen door hooger gezag te doen bijleggen en om te vernemen, welke medewerking van hen werd verlangd om de gehate ongeloovigen te bestrijden.

De vrees voor de te Garôt zetelende leiders was weldra vrij algemeen in de Pedirstreek. Men mag wel aannemen dat nagenoeg alle, ook de met ons meest „bevriende” oelëébalangs hunne bijdragen aan de krijgskas geleverd hebben, al onthielden zij zich er van om zelve naar Garôt op te gaan om tegenover het bestuur hunne zuiverheid te kunnen volhouden. Natuurlijk werden onder de deskundige leiding van Toekoe Oemar plannen beraamd om de Compagnie op de voordeeligste wijze te bestoken. Krachtige agitatie in de pas veroverde XXII Moekims van Groot-Atjeh en het opnieuw verwekken van onrust in Pekan Baroe-Pekan Sot, van welke moekim uit vroeger Segli steeds aan aanvallen had bloot gestaan en waar nu sedert korten tijd door krachtig optreden onzerzijds een ordelijke toestand gevestigd was — het spreekt van zelf, dat dergelijke artikelen tot de eerste van het Garôtsche programma behoorden.

Tegenover dat alles stil te zitten, had voor ons gelijk gestaan met het afstand doen van ons gezag over de Pedirstreek en het in de waagschaal stellen van het sedert Oemars afval in Groot-Atjeh gewonnen terrein. Daar de door den vijand te bieden tegenstand zeer groot kon zijn en de Moekim VII gelijk een groot deel van Pedir nog nooit door onze troepen betreden waren, behoorde de

actie met eene flinke macht aangevangen te worden. Zoo werd dan de „Pedir-expeditie” uitgerust, omtrent welker verloop telegrammen en correspondenties de nieuwsgierigheid of belangstelling van het publiek eenigermate bevredigd hebben.

II

De verwachtingen, die men van deze expeditie gekoesterd had, schijnen niet in dezelfde mate door de gebeurtenissen der verloopen vier maanden bevredigd te zijn geworden. Afgezien van de hierboven reeds besproken schreeuwers, die al op moord- en brandtooneelen gevlast hadden, kon men dikwijs eenigsins schamperen opmerkingen vernemen, die in haar meest welwillenden vorm zóó luidden, dat men zijn oordeel nog maar zou opschorten totdat de expeditie afgeloopen zou zijn.

Nu, dit laatste was zeer verstandig, want die voorbarige oordeelen op onvoldoende gegevens hebben al een zeer twijfelachtig nut, tenzij dat zij den tijd aan kletstafels helpen dooden. Vóór alle dingen dient men te weten welk doel werd nagejaagd.

Het schijnt wel, dat velen als *het* doel van de expeditie beschouwd hebben: het vangen of doden van de hoofden van het verzet tegen ons gezag; bovenaan natuurlijk Toekoe Oemar, dan verder de pretendent-sultan, Panglima Polim, Tocankoe Moehamad, T. Bén Peukan enz. Nu zou zeker het dood of levend in handen krijgen van onzen verraderlijken bondgenoot uit de Deykerhoff-periode eene zeer welkome, door een ieder toegejuichte gebeurtenis zijn geweest. Ware daarenboven de pretendent-sultan in onderwerping gekomen, had Panglima Polim het zwervend leven vaarwel gezegd om onder ons gezag zijn vaderlijk erfdeel te besturen, waren die andere oproerige geesten op eene of andere manier onschadelijk gemaakt, dan hadden wij zeker alle recht om van geluk te spreken.

Maar, hoe heuglijk zulke eventualiteiten ook zijn, eene expeditie gaat niet op gelukkige toevalligheden uit, en niemand, die de omstandigheden kent, zal het wagen een termijn te stellen, binnen welken hij, met welke middelen ook, een of meer van die lastige vogels vangen zal. Vooralwanneer zulke lieden er op uit zijn ons te ontwijken en beslissende gevechten te vermijden, dan kan het jaren duren voordat men een hunner in handen heeft. De ontdekking heeft ons trouwens overvloedig geleerd, dat het beste beleid niet opgewassen is tegen de listen van den inlander, die tot elken prijs buiten ons bereik wil blijven. Hoeveel moeite en tijd worden

dikwijls op Java vergeefs besteed aan het vangen van een enkele ketjoe, van een brutalen roover in de hoofdplaats Batavia, en dat terwyl men daar toch op hoofden en bevolking geheel anders vertrouwen kan dan in Atjeh, waar men pas onze macht begint te gevoelen! Hoe menig muiter bleef jarenlang in de binnenlanden van Sumatra of Borneo omzwerven, ook nadat de door hem eens verwekte onrust volkomen gedempt was. Geen wonder voorwaar, dat hetzelfde zich in Atjeh voordoet, waar ons gezag zich na eene langdurige periode van getob en geknoei eerst nu begint te doen gelden, en waar de in den strijd tegen ons geoefende inlander sinds lang geleerd heeft, dat voor hem het grootste voordeel gelegen is in de tactiek van ontwijken en ontlippen. Nog eens, wie eene expeditie naar Atjeh uitrustte met het doel enige onruststokers in den loop van enkele maanden in handen te krijgen, die zou al bitter slecht bekend moeten zijn met de kaart van het land.

De ondervinding, die wij in Atjeh en elders in den archipel opdeden, heeft ons echter ook dit geleerd, dat men, zelfs zonder per maand een woelgeest te vangen, zeer wel tot het hoofddoel, dat is de onderwerping en eindelijk de pacificatie des lands, geraken kan. Zelfs al zou men bij toeval slagen in het onschadelijk maken van eenige op den voorgrond tredende *personen*, men zou daarmede niet meer bereiken dan de goedkoope, ijdele toejuichingen van een onwetend publiek, wanneer men niet door eene volhardende, actieve politiek de *toestanden* zuiverde. Voor elken neergevelden of gevangen vijand van beteekenis toch is weldra een opvolger gevonden, zoolang wij niet met vaste hand, geduldig en onvermoeid arbeiden aan de grondslagen, waarop een duurzame, geordende staat van zaken moet berusten.

Hebben wij eenmaal de belangen van de vredelievende meerderheid der atjehsche bevolking en harer hoofden in onze hand vereenigd, dan wordt de speelruimte, die voor onrustlievende avonturiers en fanaticke volksmenners overblijft, als het ware met den dag kleiner, en de medewerking van de vrienden der rust, om deze onder onze leiding te handhaven en te bevestigen, neemt in dezelfde verhouding toe. Daarvoor is, om te beginnen, noodig dat wij hen, die de onrustige elementen om zich vereenigen, onophoudelijk vervolgen, zoodat aansluiting bij hen een maximum van gevaren bij een minimum van voordeelen oplevert. Is dit ruwe werk geschied, dat moeten wij hen, die vreedzame ontwikkeling van landbouw en handel wenschen, onder onze vaan vereenigen en nopen, zich onder onze krachtige leiding op de wegen van orde en vrede te bewegen.

Om nu in een terrein, waarop door jarenlang gebrek aan actie onzerzijds het onkruid op zijn weligst voortwoekerde, de eerste onmisbare zuivering te bewerkstelligen en de ontginnung in de zooeven geschetste richting zoodanig in te leiden, dat voortaan zonder buiten gewone middelen rustig voortgearbeid kan worden, daarvoor kan eene expeditie, als de onlangs naar de Pedirstreek gezondene, uit nemende diensten bewijzen.

Zij heeft die bewezen en haar doel op uitnemende wijze bereikt, al is het niet met schitterende tooneleffecten. In vier maanden werd in de Pedirstreek meer tot stand gebracht dan ooit in zulk een kort tijdsbestek elders in Atjeh en onderhoorigheden het geval was. Aan Panglima Polim, voor wien zijn erfelijk gebied in Atjeh zelf reeds lang gesloten is, werd het verblijf in de Moekim VII onmogelijk gemaakt. Met zijne vrouwelijke familieleden en een kleinen stoet van volgelingen zit hij thans verscholen in een gedeelte der bovenlanden van Samalanga, dat tegen het wettige hoofd van dat landschap in verzet is. Hij onthoudt zich van alle actie, hoopt wellicht op meer ruimte wanneer de expeditie zal zijn afgeloopen, maar zal zich deerlijk teleurgesteld zien, wanneer Padang Tidji voorloopig bezet blijft en hem dus slechts de keuze overgelaten wordt tusschen onderwerping of vrijwillige ballingschap ver van zijn eigen land en steeds meer buiten staat om daar zijne erfelijke rechten of gezag te doen gelden.

Toekoe Oemar werd rusteloos vervolgd, zoodat hij in den letterlijken zin des woords in het Pedirsche geen plaats meer vond om zijn hoofd neder te leggen, en, bevreesd voor verrassing, elken nacht eenige malen verhuisde. Ten einde raad bracht hij zijn tijdelijken zetel over naar het welvarende Tamsé, van waaruit hij meende ongestraft in de Pedirstreek te kunnen stoken, wijl de weg derwaarts voor de Compagnie zonder veel moeite ongenaakbaar was te maken. Die tijden zijn echter voorbij, zooals hij weldra leerde inzien: waar Oemar komt, derwaarts vindt de Compagnie haren weg, en sedert den schitterenden tocht van kolonel van Heutsz naar Tamsé zag Oemar zich genoodzaakt verdere pogingen op te geven en naar de Westkust te vluchten.

De pretendent-sultan deed evenals Panglima Polim; met een klein gevolg verschoold hij zich, onthield zich weldra van alle actie, toonde duidelijk zijn eigen ongeloof aan zijn weerstandsvermogen en volgens velen, die hem van nabij kennen, zou hij bijzonder gaarne in onderwerping komen, als de Compagnie hem voorwaarden kon bieden, die hij niet te zeer in strijd achtte met de eer van zijn geslacht.

Bén Peukan is eveneens een min beduidend tegenstander ge-

worden sinds Oemar van het Pedirsche tooneel verdween. Hij kan af en toe met eenige volgelingen uit Meureudoe en eenige zich daarbij aansluitende jongelieden het gebied van zijn schoonvader Béntara Keumangan in onrust trachten te houden, men mag hem natuurlijk niet uit het oog verliezen, maar een ernstig gevaar voor den algemeenen toestand in het Pedirsche kan hij alleen dan opleveren, wanneer onze autoriteiten weder eens aan het dommelen mochten raken, en daarop bestaat voorloopig weinig kans. Hetzelfde ongeveer geldt van Toeankoe Moehamad.

Alle Pedirsche hoofden echter hebben bij het bestuur hunne opwachting gemaakt en zich met woord en daad bereid getoond de hun gegeven of nog te geven bevelen na te komen; eensdeels is dit een krachtig bewijs van hun vertrouwen in de activiteit onzer politiek, maar aan de andere zijde schenkt hunne houding ook ons rechtmatig vertrouwen in de toekomst.

Wij weten maar al te goed, hoeveel in Atjeh en Onderhoorigheden, trots alle schijnbare veelhoedigheid en anarchie, het gezag der erfelijke, traditionele hoofden te beteekenent heeft. Waar het krachtens de adat rechthebbende hoofd zijn gebied bestuurt en den goeden weg op wil, daar gelukt het hem bijna altijd met onzen steun orde en rust te handhaven. De meesten hunner willen wel in die richting werkzaam zijn, mits het ons gelukt hun eenig vertrouwen in te boezemen in de activiteit en stabiliteit onzer politiek, hun de vrees te ontnemen, dat wij hen op een goeden dag aan hun lot zullen overlaten, gecommitteerd in de oogen hunner landgenooten door hun vrijwillig bondgenootschap met zoo onbetrouwbare, zoo weinig kracht betoonende vrienden.

In Groot-Atjeh is helaas in den loop der jaren op dit gebied veel gezondigd en nog steeds ondervinden wij daarvan de treurige gevolgen. In de sagi der XXV Moekims hebben wij, dank vooral ook aan de medewerking van vrij ijverige oelëëbalangs, reeds nu een zeer dragelijken toestand. Minder gunstig blijft het nog in de XXVI, vroeger door onze verwoestingen herhaaldelijk ontvolkt; de oelëëbalang van de eene helft dezer sagi, T. Tjoet Toengkoeb, hoewel geene vijandelijkheden plegend, blijft nog steeds buiten onze sfeer, en ook menige kleinere oelëëbalangspost wordt door een ander dan de naar atjehsche begrippen rechthebbende waargenomen. Het meest vruchtbare terrein vinden echter de bendehoofden voor hunne woelingen in de sagi der XXII Moekims: de jeugdige panglima sagi, Panglima Polim, geeft nog altijd gehoor aan de raadgevingen van hen, die hem van de Compagnie verwijderd trachten te houden; het hoofd der V Moekims volgt zijn voetspoor; de oelëëbalang der

VII Moekims, T. Moeda Ba'et, werd wegens zijn dubbelzinnig gedrag verbannen. Zoo moet ons bestuur daar zelf de oelëébalangs-functie uitoefenen of werken met „waarnemende” hoofden, die bij de bevolking niet het prestige der echte adat-hoofden genieten.

In het Pedirsche daarentegen, waar ons eerste krachtig optreden plaats had naar de regelen, die door eene wijze staatkunde aanbevolen worden — sparing van de woonplaatsen en eigendommen der bevolking, effening der wegen, die de erfelijke oelëébalangs tot ons voeren, gepaard met den onverzettelijken eisch van gehoorzaamheid aan onze bevelen en bestrafting van elke ongehoorzaamheid door inhouding van een deel der door ons geadministreerde inkomsten der hoofden — in het Pedirsche hebben wij thans reeds al de erfelijke bestuurders onder ons gezag vereenigd. Hier niet, gelijk in Atjeh zoo lang het geval was en deels nog is, zich schuil houdende oelëébalangs met „waarnemende” broeders, neven of dergelijken, die zonder veel tot herstel der orde bij te dragen, de kat uit den boom kijken, maar, met uitzondering van een paar ondergeschikte hoofden (banta's), die Oemar naar de Westkust gevolgd zijn, overal de mannen, die overeenkomstig 's lands instellingen het gezag behooren te voeren.

Enkelen bleven lang weerspannig. Zoo het hoofd van Garot, dat weinig van onze welwillendheid kon hopen, omdat zijn gebied de sterke en veste vergaderplaats der hoofden van het verzet was geweest. Nadat echter zijne vrouw en kinderen in onze handen gevallen waren, gaf hij zich ridderlijk, om dezen te bevrijden, zoo goed als onvoorwaardelijk aan ons over. Verder het hoofd van Gloempang Pajong, ook een oelëébalang zonder kustgebied, en, zoaals de meeste bovenlandsche hoofden, meer dan de eenigszins geciviliseerde havenhoofden afkeerig van aanrakingen met de „ongeloovigen”. Hij werd gevangen genomen, waarop zijn volwassen zoon zich vrijwillig kwam aanmelden met het aanbod om het erfelijk gebied zijns vaders overeenkomstig de eischen en bevelen des bestuurs tot rust en orde te brengen.

Terwijl nu de voorbereiding van deze zuivering der politieke atmosfeer reeds veel van de krachten der expeditionaire troepen eischte, kwam gelijk men weet, tusschen de bedrijven door een onkwetsbaar heilige, Tengkoe Tapa, de goedgeloovige schare ter Oostkust misleiden en had hij aanvankelijk zooveel succes, dat nagenoeg de geheele bevolking en vele harer hoofden zich bij hem aansloten om de Compagnie te gaan bestrijden. Ook hier bleek de waarde van een snel en krachtig optreden in dergelijke gevallen. In eenige dagen gelukte het kolonel van Heutsz de kracht der

beweging geheel te breken, en de gemoederen tot eene normale stemming terug te brengen. Een leerrijk voorbeeld weder, waaraan men zien kan, dat het niet in de eerste plaats aankomt op de personen, die onrust verwekken, maar hierop, dat men hun den grond om zoo te zeggen onder de voeten wegneemt. Had de militaire excursie door de landen der Oostkust zich ten doel gesteld Tengkoe Tapa te vangen, dan ware zij naar alle waarschijnlijkheid nu nog lang niet afgeloopen. Zij diende echter om de leugenachtigheid zijner beweringen door feiten zonneklaar te maken in de oogen der misleide bevolking. Zoodra de Tengkoe van den rang van een onoverwinnelijk heilige tot dien van een goochelaar was afgedaald, hield de Tapa-beweging van zelve op, en, al zou men den man gaarne de gerechte straf voor zijne euveldaden hebben zien ondergaan, uit een politiek oogpunt mag het onverschillig heeten of hij, door de massa zijner aanhangers verlaten, ergens in de bovenstreken rondzwerft dan wel als *sjahid* (geloofsheld) naar andere gewesten ware verhuisd. Zoo is het ook met andere staatkundige of gods-dienstige pretenties, die bendehoofden in staat stellen een partij te vormen. Gelukt het ons door onverpoosde activiteit hare ijdelheid in het licht te stellen, dan verloopt de partij, en een hoofd zonder aanhang is geen ernstige vijand meer.

Lang zal het nog duren voordat tal van gevoelige lessen de vatbaarheid der bevolking, vooral van de bovenlanden van Atjeh en Onderhoorigheden, om door handige dwepers of avonturiers in beweging gebracht te worden, geheel hebben doen ophouden. Diep toch is bij velen hunner de overtuiging geworteld, dat niets verdienstelijker is dan de „ongeloovigen“ te bestrijden; algemeen is de neiging om aan heiligen en wondermannen geloof te slaan; de lust tot en de gewoonte van het vechten worden door de onderlinge twisten der bevolking levendig gehouden, en het ontbreekt zelden aan leiders die, waar de gelegenheid gunstig is, zich gaarne aan het spel van den krieg wagen, omdat zij voor zich in tijden van onrust licht iets winnen, terwijl zij daar, waar orde en vrede heerschen, geheel op den achtergrond blijven.

Daarom mag men voorloopig in de atjehsche landen als gevolg van eenig buitengewoon militair krachtsbetoon nooit meer verwachten dan de *onderwerping* eener landstreek; de afdoende *pacificatie*, waarvan die onderwerping den onmisbaren grondslag vormt, eischt langeren tijd en onverdroten geduldigen arbeid van het bestuur, dat daartoe aanvankelijk nog menig beroep moet doen op den steun van den sterken arm.

De Pedir-expeditie nu heeft zich niet tot het boven aangeduid

ruwe werk der zuivering en eerste ontginning bepaald, maar tevens maatregelen getroffen om den daareven genoemden arbeid voor de naaste toekomst te vergemakkelijken. Een uitstekende weg verbindt reeds Segli met Padang Tidji, den hoofdzetel van Panglima Polim in de Moekim VII. Zeer bruikbare colonnewegen zijn aangelegd van Segli door het gebied van Sama Indra en Tjoembôq, en van Segli door Gigiëng en Ajer Leboe naar Ndjong. Weldra zullen van die hoofdwegen uit zijwegen leiden naar enkele punten, welke spoedig te kunnen bereiken somtijds van belang kan zijn: zoo naar Beureunoen, de hoofdplaats van het gebied van Keumangan, waar tot voor korten tijd het verzet grooten moreelen en materieelen steun ondervond van the dans te Kotaradja gevangene weduze van den vroegeren Béntara Keumangan, Pòtjoet di Rambong, een echt manwif. Deze ten koste van zwaren arbeid aangelegde, voor militaire doeleinden bruikbare verbindingswegen tusschen welvarende kampoengs zijn een resultaat, waarop met meer rechtmatigen trots gewezen mag worden dan op de verbrande dorpen en vernielde aanplantingen, welker gemis zoo menig penneheld reeds heeft betreurd!

Alvorens het tooneel harer werkzaamheid te verlaten, zal nu, naar verwacht mag worden, de expeditionaire macht nog eene gevoelige les geven aan het hoofd van Peusangan, dat aangemoedigd door de slappe behandeling van zaken, die naar wij hopen thans voor goed tot het verleden behoort, alle plechtige, door hem aan het bestuur gedane beloften schond en, waar hij deswege ter verantwoording geroepen werd, zich van de zaak afmaakte met praatjes, die van diepe minachting getuigden, steeds verder met geweld doordringende in het gebied van de aan het gouvernement meest getrouwde oelëebalangs dezer kust.

Wordt dus de rekening der Pedir-expeditie eerlijk opgemaakt, dan stemt de uitkomst tot onverdeelde tevredenheid, mits men haar niet den eisch stelle wonderen te werken, die op een programma à la Tengkoe Tapa thuis hooren. Zij heeft hare taak beleidvol en zonder effectbejag volbracht. De rollen zijn thans in Atjeh en Onderhoorigheden ten onzen gunste omgekeerd. Waar vroeger eene belangrijke troepenmacht, gedoemd tot werkeloosheid, in eene enge ruimte opgesloten lag, blootgesteld aan de aanvallen van een steeds overmoediger vijand en geplaagd door de thans naar het rijk der overlevering verbannen beri-beri, daar wordt nu diezelfde macht gebezigt om met opgewektheid en ijver onze heerschappij te vestigen, de vijanden der orde tot in hunne schuilhoeken te vervolgen, de schoone landen van Noord-Sumatra te openen voor europeesche ondernemingen, roofstaten te brengen tot vrede en welvaart.

Zeer juist werd onlangs door een der ijverigste jonge officieren in eene gezellige samenkomst gezegd, dat het doel zeker bereikt zal worden, mits men niet verflauwe in het betrachten van moed en volharding, vooral ook van zelfopoffering en geduld. Moge dit wel bedacht worden in de toongevende kringen in Indië en in Nederland en geen kleinmoedigheid de bovenhand krijgen, wanneer ook hier Keulen en Aken niet op éénen dag gebouwd worden. De hemel beware ons in de naaste toekomst voor cynische ministers, die, om voor goed gevrijwaard te zijn tegen lastige vragen en interpellaties, concentratie- of andere wegkruiperij-programma's ontwerpen, om zich dan rustig te kunnen verkneuteren in de narcotische uitwerking hunner bureaucratische handigheid! Het is zeker moeilijker een probleem als het Atjeh-vraagstuk ernstig te bestudeeren en tot zijne oplossing mede te werken, dan het weg te moffelen in eene lade zijner schrijftafel; mogen geweten en plichtbesef onze staatslieden er van weerhouden 's lands belang ten offer te brengen aan eigen gemakzucht!

LX

DE BEPALING VAN HET EINDE DER
POEASA

1898

Advies van den Adviseur voor Inlandsche zaken enz. aan den Resident van Batavia. Gedagteekend: Batavia, den 27^{en} Maart 1898.
Afgedrukt in Tijdschrift voor het Binnenlandsche Bestuur, deel XLII (Batavia, 1912), blz. 5—8, met een inleiding van de redactie.

De Mohammedaansche feestkalender wordt beheerscht door het *feitelijk* waarnemen der nieuwe maan; de avond, waarop de maan na hare onzichtbaarheid voor het eerst weder is waargenomen, geldt als begin der maand, met inachtneming van den regel, dat twee (zichtbare) nieuwe manen steeds door 29 of 30 dagen van elkander gescheiden worden, zoodat, wanneer de maan na 29 dagen niet is waargenomen, de nieuwe maand na den 30sten dag aanvangt.

De tijdkundeskunde, zooals de Mohammedanen die beoefenen, geeft nu wel voor elk jaar eenen kalender, die op het *theoretisch* zichtbaar zijn der maan gebaseerd is, en dus de maanden om de andere uit 29 en 30 dagen doet bestaan of, zooals de specifiek-Javaansche methode, het zestal maanden van 29 en het zestal maanden van 30 dagen op eene andere wijze over het jaar doet rouleeren; maar, al mag men bij het dateeren van brieven, bij afspraken enz. dien aldus vooraf vastgestelden kalender volgen, voor de bepaling van het begin en het einde der vasten of andere dagen van godsdienstige beteekenis, is men verplicht rekening te houden met het feit der waarneming van de nieuwe maan.

Is de maand Sja'ban (Roewah) 29 dagen oud, en staat het volgens de Mohammedaansche sterrekundigen vast, dat den avond van (d. i. vóór) den 30sten de maan theoretisch zichtbaar is, dan gaan er lieden op uit, om dat hemellichaam op plaatsen met een wijden horizon te bespieden.

Wanneer het voor hun oog onzichtbaar blijft, zij het ook door wolken of andere atmosferische invloeden, dan behoort de 30ste dag nog tot de maand Sja'ban; wordt de maan waargenomen, al blijkt dit slechts uit het getuigenis van één persoon, die bij den qadhi of panghoeloe als betrouwbaar te boek staat, dan is deze verplicht bekend te maken, dat Sja'ban slechts 29 dagen heeft en de 30ste dag de 1ste der vastenmaand Ramadhan (Poeasa) is.

Evenzoo gaat het weder na den 29sten dag van Ramadhan (Poeasa), waar het er op aankomt vast te stellen, of de 30ste dan wel de 31ste dag de 1e van Sjawwal, dus de Lebaran is. Betrekkelijk zelden laat zich het einde eener Mohammedaansche maand voor den feestkalender vooraf vaststellen, namelijk, wanneer de maand toevallig zóó vroeg is begonnen, dat de volgende nieuwe maan na 29 dagen

theoretisch onzichtbaar is. Dan mag men a priori het aantal dagen dier maand op 30 stellen en den 31sten dag als 1sten der volgende maand aankondigen. Maar dan heeft men ook dat vroeger begin *niet* vooruit kunnen bepalen; met andere woorden: dikwijls zijn èn begin èn einde der vasten te voren niet juist vast te stellen, en nooit kan men dit ten aanzien van beiden te gelijk doen.

De bepaling der feestdagen in de kalenders is dus bij de Mohammedanen steeds eene conditionele.

Geen wonder derhalve, dat het begin der vasten en de lebaran jaarlijks door de geheele Mohammedansche wereld van plaats tot plaats verschillen, zoowel wegens verschil in hemelsbreedte als door meerdere of mindere bewolktheid der lucht en dergelijke meer. In verband daarmede plegen Mohammedanen in hunne briefwisseling gedurende die maanden aan hunne vrienden mede te deelen: „ten onzent is men op dag begonnen te vasten” of „ten onzent heeft men op dag het feest (de lebaran) gevierd”.

Ook op Java en Sumatra doen zich die verschillen telken jare voor. Wel zijn er op Java regentschappen, waar men zich, wat de lebaran betreft, openlijk gemakshalve aan den vooruit berekenden kalender houdt, maar dit komt dan, doordien het meerendeel der bevolking wel ijverig deelneemt aan de viering van het „feest der vastenbeëindiging”, doch niet vast.

Het doet er dan immers weinig toe, of de niet vastende Regent op Dinsdag of Woensdag zijne receptie geeft, en of het niet-vastende deel der bevolking op Dinsdag of Woensdag zich verlustigt in volksspelen op de aloen-aloen. Men weet echter zeer wel, dat dit niet in overeenstemming is met de Mohammedaansche wet; degenen, die deze beoefenen, blijven nog een dag vasten, wanneer de maan na 29 dagen niet werkelijk gezien is; langzamerhand neemt het aantal plaatsen ook op eigenlijk Java toe, waar men het begin en het einde der vasten volgens de boven geresumeerde regelen bepaalt en in een groot deel van West-Java heeft men sedert menschenheugenis aldus gehandeld.

Nu moge deze eigenaardigheid van den Mohammedaanschen feestkalender bestuursambtenaren en anderen autoriteiten tot klachten aanleiding geven, het spreekt van zelf, dat men volgens de hier geldende beginselen van regeeringsbeleid in zulk eene zaak van zuiver godsdienstigen aard niet mag ingrijpen, ook al baart de genoemde onzekerheid een enkelen dag des jaars wel eens wat verwarring in de werkzaamheden.

De vraag of de Hoofdpanghoeloe van Batavia zich ditmaal bij de bepaling der lebaran heeft vergist, verliest veel van haar gewicht

voor degenen, die bovenstaande regelen der Mohammedaansche wet begrijpen. Om het even, of hij eene fout begaan heeft of niet, om het even of de sterrenkunde der Mohammedanen al dan niet in overeenstemming is met die der Westersche geleerden, zekerheid omtrent den datum van den feestdag is vooraf slechts bij uitzondering te verkrijgen, en het bestuur behoort zich te onthouden van pogingen om die te forceeren.

Ten einde evenwel op den fungeerenden Hoofdpanghoeloe geen onverdiende blaam te laten kleven, zij nog opgemerkt, dat zijne bepaling van de lebaran op 22 Februari l. l. geenszins willekeurig is geweest.

Volgens de Mohammedaansche sterrenkundigen begint de *mogelijkheid* van de waarneming der nieuwe maan met het oog, wanneer bij zonsondergang de maan door eenen afstand van 7° van de zon gescheiden is. Die mogelijkheid wordt dan tot zekerheid door het getuigenis van een betrouwbaar persoon, die de maan heeft gezien.

Nu stond volgens de overeenstemmende uitkomst der berekeningen van verschillende in de Mohammedaansche astronomie bedreven Inlanders en Arabieren hier ter stede, de maan des avonds voor 22 Februari op het aangegeven tijdstip te Batavia ruim 8° boven de zon, en Dr. van der Stok die op mijn verzoek die uitkomst aan de gegevens der westersche astronomie getoetst heeft, bevestigde mij hare juistheid. De mogelijkheid of theoretische zichtbaarheid was dus aanwezig.

Verder hebben twee algemeen als betrouwbaar bekend staande personen den Hoofdpanghoeloe bericht, dat zij op dien avond op eene plaats aan den weg naar Tanggeran, waar de horizon wijd en de lucht vrij van nevelen was, de nieuwe maan duidelijk hebben gezien. De mogelijkheid werd daardoor tot zekerheid verheven, en de Hoofdpanghoeloe was verplicht bekend te maken, dat de vasten geëindigd waren, te meer daar het voortzetten der vasten na zoodanige wetenschap als streng verboden geldt.

Er bestond dus voor iemand, die den stand der zaken behoorlijk kende, niet de minste reden tot klacht of ergernis.

LXI

HADJI-POLITIEK?

1899

Anoniem verschenen in de Java-bode van 6, 7 en 8 Maart 1899.

Er zijn van die onderwerpen, die zich in eene jaarlijks met zekere regelmaat terugkeerende belangstelling verheugen; waarover het publiek zich ééns per jaar of per moesson warm gemaakt moet hebben, of het zou meenen zijn plicht te hebben verzuimd. In onze Oost geniet o. a. de Mekkaansche bedevaart dit twijfelachtig voorrecht. Door een scheepsbericht betreffende vertrokken of teruggekeerde hadji's geraakt de een of ander in de stemming om een paar opmerkingen te loozen over het groote aantal dier bedevaartgangers, de ziekten, die zij ongestoord in hun vaderland komen verspreiden, het geld dat zij jaarlijks naar Arabië brengen, de vreeselijke gevaren en afzetterijen, waaraan zij daar blootstaan, eindelijk het fanatisme, dat zij importeeren, en dan gaat de discussie haren gang.

Dit onderwerp wekt ook in Nederland eene chronische belangstelling, die zich lucht geeft in een paar opmerkingen of vragen bij de begrootingsdebatten. „Wat denkt de regeering te doen om den toenemenden stroom . . . ? Het heeft de aandacht getrokken, dat nederlandsche stoomvaartmaatschappijen . . . De regeering behoorde paal en perk te stellen aan . . . en de bedevaart eenvoudig te verbieden.” Deze of andere, van evenveel zaakkennis en bezadigdheid getuigende phrasen, zijn wij zoo gewoon geraakt tegen het einde des jaars te vernemen, dat het ons vreemd te moede zou worden, als wij ze eens misten.

Natuurlijk hebben die belangstellenden, voor zoover zij hunne overdenkingen publiek maken, zich eerst van de feiten, waarom het te doen is, op de hoogte gesteld en rekenschap gegeven. Echter, de menschelijke geest is van nature traag en heeft prikkels noodig om zich in te spannen. Nu ontbreekt hier een zeer voorname, een bijna onmisbare prikkel, namelijk de critiek van de betrokken personen zelve. Men kan over den „bruinen broeder” in het algemeen, over den „tulbanddrager” in het bijzonder de grootste domheden verkoopen zonder gevaar van door hem op de vingers te worden getikt met de eenvoudige opmerking: „hetgeen gjij daar als vaststaande waarheid aanneemt, bestaat alleen in uwe verbeelding.” Hierin ligt de hoofdoorzaak van het enorme gebrek aan ernst bij de discussie over inlandsche belangen.

Dit moest niet zoo zijn; men behoorde uit zichzelf, uit plicht-besef óf te zwijgen óf zich beter te onderrichten. Jawel, maar de ervaring leert nu eenmaal, dat in het algemeen de vrees voor een gek figuur tongen en pennen meer in bedwang houdt dan strenge waarheidsliefde, en, zoolang niet een aantal „bruine broeders” zelf aan de gedachtenwisseling deelnemen — hetgeen spoediger gebeuren kan dan menigeen verwachten zou — zoo lang zal ten opzichte van bedevaart, hadji's, fanatismus enz. de waarheid met de dwaling krijsertje spelen zonder haar te achterhalen.

In vier *Locomotief*-artikelen, die de heer Brooschoof dezer dagen aan de hadji-politiek wijdde, was de dwaling aan het hollen, en niet zuinig ook. In hoofdzaak komen de beschouwingen van den heer Brooschoof op het volgende neer.

Het aantal hadji's neemt ongetwijfeld gaandeweg toe. Hierin ligt voor onze samenleving gevvaar, te meer in verband mit den waarschijnlijk aanstaanden val van het Turksche Rijk, welks keizer tevens hoofd der mohamedaansche kerk is. Die val zal „de golven van mohamedaansch fanatismus opjagen tot de uiterste grenzen van Azië”.
5 De bedreiging der mohamedaansche belangen van het Westen uit, doet de talrijke sekten dier kerk tot aan een sluiting neigen, waartoe pogingen schijnen uit te gaan van godsdienstleeraren in Syrië en van de invloedrijke sekte der Wahhabieten.

Wel zal ons gezag niet licht door eene fanatieke beweging omvergeworpen worden, maar plaatselijke beroeringen als die van Tjilegon in 1888 zijn al erg genoeg.

Middelen om het gevvaar te bezweren, zooals belemmering der bedevaart, verbod der hadjikleeding, het onbeschermde laten der Mekkagangers, vinden — zoo merkt mr. Brooschoof verder op — geene ernstige verdediging meer. Om het ware middel te vinden, lette men op de ware oorzaak van het kwaad. Dat in Mekka godsdienst-haat wordt aangekweekt, kan slechts voor de helft als oorzaak gelden. Die geloofshaat is minder door de mohammedaansche leer dan door de wreedheden der christelijke kruisvaarders ontstaan. Hoofdzaak is dat de hadji's, waarvan de meesten „met min of meer fanatismus, kennis en ondervinding uit Arabië terugkeeren”, door de regeering „hier worden gebracht in eene scheeve positie”. De meeste pelgrims „leeren op hunnen tocht werkelijk veel”, worden dan ook door den Inlander met eerbied bejegend, maar door het gouvernement in de grote massa teruggestooten. Daardoor komen tal van hadji's, hetzij om toch de vruchten hunner bedevaart te plukken, of uit tegenspoed, tot een voor de samenleving schadelijk vagabondenleven, tot het exploiteeren van domheid en bijgeloof

hunner landgenooten, waarmede als van zelf aanwakkering van geloofshaat gepaard gaat.

De regeering behoort te erkennen, dat de hadji als zoodanig hooger staat dan anderen en moet „hem gebruiken ten nutte zoowel van den Inlander als van ons gezag”. Men benutte hem voor het volksonderwijs, waarin de openbare of bijzondere gesubsidieerde inlandsche scholen slechts op zeer onvoldoende wijze voorzien. Men late daarbij het denkbeeld der alleenzaaligmakende neutrale school varen. De regeering, die den regent „hoofd laat zijn van den godsdienst”, kan er geen bezwaar tegen hebben, dat in hare op te richten desascholen de hadji's tevens godsdienstonderwijs geven. Voor de eigenlijke landloopers en bedelaars onder de hadji's kon men vagabondenkoloniën oprichten, maar de thans als het ware verstoeten arme, fatsoenlijke hadji's konden als gouvernements-dorpschoolmeester nuttig te werk gesteld en door behoorlijk toezicht op hun onderwijs tevens onschadelijk gemaakt worden. Voor zulk een hadjischoolmeester is f 150 per jaar een voldoende bezoldiging.

Onze kerkelijke partijen mogen hiertegen geen bezwaar maken, maar behooren aan de mohamedanen iets toe te staan van datgene, wat zij voor zichzelf eischen; zij kunnen daarbij bedenken, dat het ook door hen gevreesde fanatismus 't best wordt gedood door onderscheiding en bezoldiging van wege het gouvernement, gelijk wij zien aan de panghoeloe's „toch meestal Arabieren van afkomst”. Ook de liberalen kunnen geen afdoend bezwaar inbrengen tegen zulk een maatregel, welks toepassing voor Java aanvankelijk een paar ton, ten slotte een paar miljoen zal kosten, en wellicht een even groot bedrag voor de buitenbezittingen. Daarvoor wordt dan echter ook de schadelijke invloed der hadji's gebroken en hunne werkkracht in het rechte spoor geleid.

Tot zoover de heer Brooshooft. Laat ons beginnen met de dwaling in hare vaart te stuiten ten opzichte van die punten, die het betoog van ter zijde moeten steunen, zonder elk voor zich onmisbaar te zijn voor het geheel.

7 De keizer van het Turksche Rijk is geen hoofd der mohamedaansche kerk, bekleedt geenerlei geestelijke waardigheid, kan geen enkel godsdienstig geschil beslissen, maar wordt door het meerendeel der „orthodoxe” mohamedanen beschouwd als de vertegenwoordiger van die dynastie, die sedert meer dan drie eeuwen het meest gedaan heeft om het geloof met het zwaard te handhaven, en in zooverre kennen velen hem den titel van chalief toe, die hem overigens volgens de islamitische leer niet toekomt. De rechtzinnigen achten

het den plicht van zulk eenen vorst, het gebied van den Islam met alle middelen, waarover hij beschikt, uit te breiden, en beschouwen de geheele wereld, mohammedaansch of niet, als zijn gebied, ook al kan hij vooralsnog zijn gezag slechts in een gedeelte daarvan handhaven.

De „val” van zijn rijk is al sinds meer dan eene eeuw als nabij voorspeld en even lang onbepaald uitgesteld. Ieder, die oppervlakkig met turksche toestanden bekend is, meent dat het *nu* en *zoo* niet langer duren kan; de europeesche staatslieden van gezag weten beter. Juist omdat de belangen der europeesche staten onverzoenlijk verdeeld zijn en groote schokken geen hunner gewenscht voorkomen, is de toekomst van Turkije, zij het dan onder toenemenden invloed der met elkander om den voorrang dingende mogendheden, nog voor lang verzekerd. Op mohammedaansch gebied zijn, juist door den sterken politieken geloofsbond, de voorwaarden voor het voortbestaan van eenen staat geheel anders dan bij ons.

Panislamitisch streven, in turksche en arabische kringen vooral, maakt zich in den laatsten tijd nog meer dan te voren merkbaar, ook in verband met den turksch-griekschen oorlog en de laatste reis van den keizer van Duitschland. Wij hebben echter niet vernomen, dat syrische godsdienstleeraars daarbij op den voorgrond zijn getreden en nog veel minder, dat de Wahhabieten daaraan eenig deel hebben. Uit al hetgeen deskundigen ons omrent de 8 Wahhabieten mededeelen, maken wij veeleer op, dat deze streng-puriteinsche sekte nu, evenals voorheen, de Turken en zelfs de meerderheid der Arabieren als ketters en ongeloovigen beschouwt en van aansluiting aan hen niets wil weten.

Dat de geloofshaat der mohamedanen ontstaan zou zijn door de wredeheden van christelijke kruisvaarders is in strijd met de geschiedenis. Lang vóór de kruistochten maakte de Islam het zijnen belijders tot plicht, de ongeloovigen, d. i. de niet-mohamedanen, onverpoosd te bestrijden, totdat zij zich bekeerd of op zeer vernederende voorwaarden onderworpen zouden hebben. Bij vele mohamedanen ging eene verdraagzame natuur boven de fanatieke leer, maar de leer was zóó, ook vóór de kruistochten.

De regering laat den regent *niet* hoofd zijn van den godsdienst, maar heeft zelfs die verkeerde interpretatie van het hem opgedragen politieele toezicht op de geestelijken en godsdienstleeraars, die zijnen godsdienst belijden, opzettelijk bestreden (Bijblad Nr. 2795).

Onder de panghoeloes, die volgens Mr. Brooshooft „meestal Arabieren van afkomst” zijn, komt misschien bij wijze van witte raaf een enkele voor, door wiens aderen een paar druppels arabisch bloed vloeien. Bijna allen zijn van zuiver inlandsche afkomst.

Tegen de scheiding van wereldlijk en godsdienstig onderwijs hebben de mohammedanen veel minder bezwaar dan de kerkelijke partijen ten onzent. Zelfs waar zij scholen geheel naar eigen smaak inrichten, staat het godsdienstonderwijs steeds geheel zelfstandig naast het leerprogramma, zoodat het zich daarvan zonder moeite laat losmaken. In Syrië laten vele mohamedanen hunne kinderen op Jezuïetenscholen gaan, omdat zij daar goed en goedkoop onderwijs krijgen, en hier te lande toonen voorname inlandsche ambtenaren even weinig vooroordeel tegen de kloosterschool of de school met den Bijbel.

- 9 Misschien zal Mr. Brooschoot zeggen, dat al deze bedenkingen de hoofdzaak onaangestast laten, ofschoon men toch zal erkennen dat zij, te zamen genomen, in zijn betoog nogal eenige plaats innemen. Komen wij nu echter tot de kern der quaestie: de beteekenis van de toename van het aantal hadji's.

Wat is een hadji? Wat onderscheidt hem van zijne niet naar Mekka getogen landgenooten? Uiterlijk zekere bijzonderheden in de kleeding: de tabbaard (waarbij Mr. Brooschoot latijn aanhaalt) slechts bij de kleine minderheid, want de meeste hadji's dragen baadjes of jassen naar europeesch model en de saroeng; de tulband bij verreweg de meesten, al mogen zij zich voor dagelijksch gebruik dikwijls tevreden stellen met het ééne bestanddeel van dit hoofddeksel, te weten de muts.

Geneigd om de meerderheid van andere rassen te erkennen en deze na te volgen of na te bootsen, namen de Inlanders, wanneer zij in Arabië kwamen, de kleeding der gewone burgerij van Mekka aan; trouwens hunne inheemsche kleedij zou hen in die omgeving, vooral vroeger, toen nog weinigen van deze gewesten uit ter bedevaart gingen, aan den spot van het publiek blootgesteld hebben. Verschillende omstandigheden, waaronder ook de toenemende invloed der europeesche kleederdrachten, brachten allengs wijziging hierin en nu is het eenige algemeene kenteeken der teruggekeerde hadji's, zooals gezegd, de tulband. Ja, sommigen zijn al niet ongeneigd ook dezen te laten varen en zich tot fez of hoofddoek te bepalen.

Belangrijker is de vraag, wat de hadji's in denkbeelden, levenswijze enz. van anderen onderscheidt. Volgens Mr. Brooschoot hebben de meester hunner op hunnen tocht werkelijk veel geleerd, komen zij terug met min of meer fanatismus, kennis en ondervinding.

- Dit zou zeer pleiten vóór hunne bevattelijkheid en hunne ongeëvenaarde vatbaarheid voor indrukken. De overgroote meerderheid der hadji's blijft toch niet langer dan 5—6 maanden weg, daarvan gaan plm. 40 dagen af voor de zeereis, plm. 25 dagen voor ver-

moeiende landreizen in Arabië. De rest van dien tijd brengen zij door in eene omgeving, die zelfs meer bereisde mensen *bingoeng* maakt. Zij mogen van geluk spreken wanneer zij slechts met hun tienen eene kamer te deelen krijgen, waar zij tevens hunne eigen keuken, wasch enz. moeten doen. Alleen de rijken onder hen genieten iets meer van de attentie hunner sjeichs of gidsen, maar dezen hebben het uiterst volhandig en denken alleen aan geldverdiensten. Zij laten hunne hadji's geregeld de moskee bezoecken tijdens de sembahjangs, geleiden hen, al naar de zwaarte hunner beurs, naar meer of minder heilige plaatsen, laten hen allen de slechts vier dagen durende eigenlijke bedevaart mede maken, maar zij *leeren* hun in den regel niets dan dit ééne principe, dat elke cent, die zij zonder medeweten van hunnen sjeich besteden, hem ontstolen is.

Zoo wordt de toestand ons beschreven door degenen, die er geweest zijn, en men kan zich hier dagelijks daarvan vergewissen door navraag bij intelligente hadji's zelven. Wanneer nu de Inlander, dien Mr. Brooshooft als over het algemeen goedig, dom, heidensch-mohamedaansch afbeeldert, door een verblijf van plm. 3 maanden onder zulke omstandigheden in eene plaats, waar wel sommigen zijne taal verstaan maar de dagelijksche gesprekken in het voor hem onverstaanbare arabisch gevoerd worden, „werkelijk veel leert” en wat fanaticisme, kennis en ondervinding van daar medebrengt, dan zou men waarlijk gaan gelooven aan den ontwikkelden invloed der gewijde lucht van Mekka! De ervaring beschaamt echter dit geloof: de overgroote meerderheid der hadji's komt in het vaderland terug met even veel of even weinig kennis, fanaticisme en een klein beetje meer ervaring dan zij op reis naar Arabië mede-namen.

- 11 Er is eene numeriek zeer kleine, intellectueel zeer beduidende minderheid onder hen, die heel wat meer thuis brengt; daaromtrent werden wij eenige jaren geleden ingelicht door een bestuursambtenaar, die in eene reeks van artikelen in de *Locomotief*, aan de hand van Dr. Snouck Hurgronje's werk over Mekka, de in die heilige stad bestaande kolonie van Inlanders uit onzen archipel schetste. Dat zijn geen gewone hadji's, maar mensen die, in den regel na hier te lande reeds theologisch-juridische studiën gemaakt te hebben, te Mekka vele jaren doorbrengen om die studiën te voltooien. Zij komen dikwijls geheel onder den invloed der geestelijke atmosfeer, waarin zij zoo lang leven, en zij worden later de meest gezochte goeroe's voor hunne landgenooten; niet goeroe's, die in langgars den kinderen leeren den Koran op te dreunen, maar leeraren aan pesantrêns, waarheen jongelieden uit verschillende gewesten sa-

menstroomen om de dogmatiek en de godsdienstige wet te beoefenen. Sommigen hunner leggen zich op de mystiek toe en maken dan na hunnen terugkeer dikwijls propaganda voor zoogenaamde tarekats of mystieke broederschappen. Die Djawa-kolonie te Mekka, jaarlijks met enkele tientallen weetgierigen vermeerderd en daarentegen verminderd met eenige terugkeerenden, ook eenige vaste elementen bevattende, lieden, die hun vaderland voorgoed den rug hebben toegekeerd, die kolonie vormt de verbinding tusschen het geestelijk leven der heilige steden van Arabië en dat van Nederlandsch-Indië. De gewone hadji's echter, de duizenden, die jaarlijks gaan en komen, blijven geheel buiten de sfeer van haren invloed.

Nu zal het wel geen betoog behoeven, dat de herwaarts terugkeerende lieden dier kolonie, die hier bijna zonder uitzondering eene eervolle plaats in hunne maatschappij met zeker en materieelen welstand erlangen, niet in de termen vallen om benoemd te worden 12 tot dorpschoolmeester op f 150 's jaars. Zij zouden hartelijk lachen om de onbekendheid met hunne omstandigheden, die uit een dergelijk aanbod sprak. En zij zijn toch de menschen, op wie het aankomt, waar men spreken wil van kennis, ervaring of fanatisme, die zich van Mekka uit over onzen Archipel verbreiden.

Zij zijn intusschen geenszins allen fanatic; men vindt onder hen lieden van groote levenswijsheid en daarmede overeenkomende verdraagzaamheid. Omgekeerd bestaat aan groote pesantrêns hier te lande voor lieden, die daartoe aanleg hebben, evenveel gelegenheid om kennis van den godsdienst en bekrompen fanatisme op te doen als in Mekka. Alleen krijgt men die kennis in Mekka, wat sommige zaken aangaat, iets sneller en gemakkelijker. Maar, al is men thans in dit opzicht van Mekka reeds meer onafhankelijk geworden, waar blijft het, dat het karakter van het ietwat hogere godsdienst-onderwijs der Inlanders door invloed van Mekka is geworden het-geen het is, en dat het zich onder dien invloed blijft ontwikkelen. Dit alles blijft echter geheel onveranderd, ook wanneer men de thans „op de schobberdebonk levende“ hadji's van mr. Brooschoot gaandeweg converteert in dorpschoolmeesters.

De zooeven beschreven kleine minderheid van hadji's, die inderdaad min of meer kennis en ervaring, soms, maar lang niet altijd, eenig fanatisme medebrengen, worden door niemand teruggestooten, maar krijgen van zelf in de inlandsche samenleving de positie, waarop hunne hogere ontwikkeling hun aanspraak geeft. Een beduidend aantal van hen vindt emplooi bij de priesterraden op Java en Madoera, meer dan 80 in getal, als panghoeloe's of naibs of op andere wijze bij de moskeeën fungerende lieden. Zij, die onder-

wijs willen geven, behoeven daartoe toestemming van het inlandsch bestuur, hetwelk gewoonlijk de verleende bevoegdheid tot zekere kitabs beperkt en verder aan eenige voorwaarden bindt. Zoo ver-
13 krijgt men al eenige duizenden betrekkingen, deels met vaste, deels met onzekere maar toch voldoende inkomsten, waarvoor de hadji's, die „op hunnen tocht (dat wil zeggen: gedurende een langer verblijf) werkelijk veel geleerd hebben” bij voorkeur in aanmerking komen.

De voorkeur, die men ook van bestuurswege daarbij inderdaad aan hadji's pleegt te verleenen, is zelfs groter dan hunne aanspraken. Dikwijls wint de candidaat met den eenvoudigen hoofddoek het in geschiktheid van den tulbanddragenden concurrent, maar het vooroordeel is ten gunste van laatstgenoemde. Vandaar het eigenaardige verschijnsel, dat inlanders, die anders nooit aan het doen der bedevaart zouden denken, wanneer zij overigens aanspraken kunnen doen gelden op een ambt als dat van priesterraadslid, naib of panghoeloe, om die aanspraken te versterken soms in allerijl den tulband gaan halen, wel wetende dat dit hoofddeksel gewicht in de schaal legt.

In sommige van de genoemde ambten en bedieningen vindt men dan ook vrij wat hadji's, die niet tot de minderheid behoren, welke nog iets meer dan een tulband uit Mekka medebracht, maar gelukkig wordt de billijkheid jegens de hoofddoekdragenden niet geheel uit het oog verloren en krijgen zij ook hun, zij het zeer bescheiden deel.

Mr. Brooschoot spreekt ook van de voornamere hadji's, die van hunnen overvloed ter bedevaart gaan. Men vindt ze onder de radja's en hoofden op de buitenbezittingen, onder de gepensioneerde inlandse ambtenaren op Java, onder de meer gegoede kooplieden overal. Voor hen wenscht de heer Br. een of ander middel uitgedacht te zien om hen te onderscheiden en te releveeren. Maar waarom toch? Zij hebben het door velen hun benijde voorrecht genoten van op meer gemakkelijke en luxurieuze wijze een reisje te kunnen doen, dat behalve de aangename afwisseling, die het hun
14 schonk, naar de overtuiging hunner geloofsgenooten bovendien hun lot in het leven hiernamaals verbetert. Voor zoover zij wat meer kennis en ervaring opdeden dan hun reeds eigen waren — van de meesten hunner geldt dit niet — worden zij dienovereenkomstig in hunne maatschappij geëerd. Mochten zij alleen eenig fanatisme onder hun nieuwe hoofddeksel medegebracht hebben, dan ligt daarin weinig reden om hen te onderscheiden. Niemand hunner trouwens denkt er aan, dat zulk eene uitsluitend in hun eigen belang ondernomen reis eenige aanspraak van dien aard ten gevolge zou kunnen hebben.

Degenen dus, die hunnen tocht naar Mekka nog aan iets anders hebben dienstbaar gemaakt dan aan de ritueele verrichtingen, welke ieder kind zonder moeite volbrengt, krijgen in de inlandsche maatschappij ruimschoots al hetgeen zij op dien grond met eenigen schijn van recht kunnen pretendeeren, ook voor zoover de regeering daarbij betrokken is. Waartoe moeten nu op eens die anderen, die alleen zekere godsdienstige zelfvoldaanheid en eenen tulband hebben opgedaan, dienstbaar worden gemaakt aan het volksonderwijs?

Het zou bovendien eene ongeëvenaarde toepassing zijn van het beginsel, dat de bekwaamheden van zelve komen met het ambt. Mr. Brooshooft stelt zich blijkbaar een zeer groot gedeelte dier tulband-dragers nu reeds als eene soort van dorpschoolmeesters voor, name-lijk als onderwijzers in de langgars, die hunnen leerlingen niet veel meer bijbrengen dan de vaardigheid om den Koran als papegaaien op te dreunen. Die lieden wenscht hij door eene benoeming ge-releveerd, door een traktement gebonden en tevens met *nuttig* ele-mentair onderwijs belast te zien. Hij verzuimt mede te deelen, waarin dat onderwijs zal moeten bestaan, maar wij gaan toch zeker niet te ver door te onderstellen, dat lezen en schrijven van europeesch 15 schrift en de beginselen van het rekenen daartoe zullen behooren? Welnu, onder de hadji's, die Mr. Brooshooft bedoelt, zijn het zeld-zame uitzonderingen, die zelven ook maar iets van bedoelde kundig-heden bezitten, afgezien nog van de paedagogische oefening om ze aan kinderen mede te deelen.

Zelfs onder de hadji's, die wel veel te Mekka leerden, maar die juist daarom hartelijk zouden danken voor eene aanstelling tot dorps-schoolmeester op *f* 150 's jaars, vormen zij, die zich van ons schrift gebrekkig weten te bedienen, eene kleine minderheid. Wel kunnen *dexen* arabisch schrift goed lezen — behoorlijk schrijven niet altijd; maar ook zulke vaardigheden bezitten de meeste der door Mr. Broos-hooft ongevraagd in bescherming genomen hadji's dikwijls niet, meestal in geringe mate. Men zou dus moeten beginnen met al die brave getulbande aspirant-scholarchen in eene daartoe op te richten kweekschool te vereenigen, waar men hun — voor een goed deel lieden, die de dagen der jeugd verre achter zich hebben — het A B C zou leeren, dat zij straks aan de leergierige desajeugd zouden hebben te onderwijzen! Op dit kleine bezwaar zou, afgezien van al de andere bedenkingen, het vooruitstrevende plan van Mr. B. voorloopig schipbreuk lijden.

Overigens is het zelfs niet juist, dat een belangrijk deel van de hadji's in quaestie zich thans geneert met in langgars Koran-onder-wijs te geven. Noch de inkomsten, noch het aanzien, aan zulk

eenen werkkring verbonden, hebben eenige beteekenis, en terwijl zeer vele tulbanddragers ten eenen male onbekwaam zijn om zulk onderwijs te geven, doen zeer vele met den hoofddoek getooiden dit met het beste succes. Dikwijls zijn het kleine landbouwers of kooplieden, die deze schoolmeestersbezigheden met hun bedrijf ver-eenigen; of min of meer invalide personen, die toch gedoemd zijn thuis te blijven zitten. Het plan om de hadji's in grooten getale aan het volksonderwijs dienstbaar te maken, zou zich dus, al ware 16 het overigens uitvoerbaar, niet eens aan een bestaanden toestand aansluiten.

Alles wel overwegende, zou men haast geneigd zijn te vragen: heeft Mr. Brooshooft zelf zijnen fantastischen inval wel werkelijk in vollen ernst opgenomen? Wij herinneren ons van vroeger enkele soortgelijke *Geistesblitze* van dien geestigen redacteur; zoo een plan tot onderwerping van Atjeh door water, hetgeen in de praktijk ongeveer hierop neergekomen zou zijn, dat men ter hoofdplaats Kotaradja een centraal bureau kreeg, waar men maar aan eene kraan had te draaien, om een weerbarstig landschap door overstrooming tot rede te brengen; zoo eene schets van de wijze, waarop volgens socialistische beginseLEN de natalenschap van eenen millionnair verdeeld moest worden, zonder diens kinderen alle voordeelen van vaders fortuin te doen derven. Het is dan ook alleen omdat dit-maal de behandeling van het onderwerp in vier hoofdartikelen ons deed twijfelen of zij wel als grap bedoeld was, dat wij in eene ernstige wederlegging getreden zijn.

Er is een tijd geweest, waarin de hadji's als zoodanig eene eigen-aardige klasse vormden in de inlandsche maatschappij. Die tijd ligt nog niet zoo ver achter ons en heeft nog menig spoor nagelaten. De verandering van dien toestand is voor een belangrijk deel te danken aan den stoom.

Thans leven nog hadji's, die ten koste van veel geld en levens-gevaar drie jaren noodig hadden om de heen- en terugreis naar de heilige steden te volbrengen en dan nog maar juist één bedevaart konden medemaken. Als haringen opeengepakt in ellendige zeilschepen, die tal van groote en kleine havens onderweg aandeden, om daar op hun gemak te lossen en te laden; genoodzaakt aan boord en aan den wal voor hun eigen teerkost te zorgen, waarbij hun alleen een weinig, dikwijls bedorven water werd verstrekt; 17 onderweg blootgesteld aan afzetterijen van den schipper, wien het eene verlichting was als hij iets van zijne levende vracht aan de golven mocht afstaan, dikwijls ook aan berooving op de aanlegplaatsen; vaak in hunne bescheiden rechten als passagiers verkort

door het geweld van lichamelijk sterkere medereizigers, waagden die arme pelgrims honderdmaal leven, gezondheid en have aan het bereiken van hun doel.

Dit doel was de verrichting eener godsdienstige handeling, waartoe zij niet eens verplicht geacht konden worden. Immers slechts dan geldt het doen van den pelgrimstocht voor den Inlander als plicht, wanneer hij dien zonder eenig ernstig gevaar voor leven of goed verrichten kan, en wanneer geen zijner familieleden door zijne afwezigheid schade lijdt. Anders wordt de bedevaart hem door zijne godsdienstige wet ontraden of zelfs verboden. Maar ook wanneer hij uit zijnen overvloed en zonder het minste gevaar de reis kan ondernemen, laat die wet hem volkommen vrij om de bedevaart onbepaald uit te stellen; alleen in dit geval is men na zijnen dood gehouden om, zoo mogelijk, uit zijne nalatenschap een plaatsvervangend hadji te betalen, en voor deze plaatsvervanging vindt men in Mekka duizenden candidaten, die zelfs deels naar verre landen reizen om lastgevingen van dien aard te verzamelen. *Geen enkel* Inlander zondigt door de bedevaart geheel na te laten, en slechts zeer weinigen zijn, zelfs onder de tegenwoordige meer gunstige omstandigheden, volgens hunnen godsdienst verplicht om die te eeniger tijd te doen of namens zich te laten doen.

Is het dan wonder, dat men onder de oude bedeeling, in den tijd der arabische zeilschepen, vereerend opzag tegen allen, die de ontelbare aan de Makkareis verbonden moeielijkheden getrotseerd hadden, die behouden waren teruggekeerd en nu in den tulband het blijvende teeken hunner heldendaad vertoonden?

Zeker, ook toen was bij sommigen van die reizigers eerzucht eenne 18 belangrijke drijfveer of de hoop van later aanspraken te kunnen doen gelden op het destijds meer dan thans aanzienlijke panghoeloe-ambt; maar de meesten, die de reis aanvaardden, waren uit den aard der zaak lieden, die zich reeds te voren onderscheidden door een bijzonder streng godsdienstigen levenswandel. Zeer velen hunner hadden reeds in hun vaderland de gewijde kitabs ernstig bestudeerd en bleven nu langer dan voor de bedevaart noodig was in Arabië, om die studie af te ronden. De godsdienstijverige, leergerige hadji's, die wij hiervoren leerden kennen als een klein percentage vormende van de bedevaartgangers in onzen tijd, zij vormden toen de hoofdmassa, maar die hoofdmassa was, in vergelijking met thans, uiterst gering.

De tulband was derhalve, tot vóór veertig jaren nog, het hoogste symbool van ritueele godzaligheid, vroomheid, geleerdheid; die hem droegen waren in den regel godgeleerden en zij hadden allen met

eigen oog de heilige plaatsen aanschouwd, die voor de gewone Inlanders op onbereikbaren afstand lagen en dus veel meer dan thans in een waas van geheimzinnigheid waren gehuld. Gelijk de pajoeng van den ambtenaar de menigte reeds van verre deed nederhurken, zoo deed het zien van den tulband allen zich spoeden naar deszelfs drager, om een kus te mogen drukken op eene zijner heilige handen.

De stoomvaart kwam en oefende ook hier haren nivelleerenden invloed uit. In steeds toenemende mate maakte zij de reis naar Mekka, naar inlandsche begrippen, tot een pleiziertochtje zonder gevaar, dat men in enkele maanden uit en thuis voor f 250.— kan maken. Eenigszins welvarende grondbezitters en kooplui, gepensionneerde ambtenaren konden zich thans, zelfs met een geheelen nasleep van familieleden, die weelde veroorloven van zich tulbanden te gaan halen. In menig gewest, waar voorheen in eene gezellige bijeenkomst enkele hadji's per se de eereplaatsen innamen, kon men 19 weldra bij zulke gelegenheden tulbanden en hoofddoeken elkander den voorrang zien toekennen met het resultaat, dat zij in bonte mengeling dooreen geschaard kwamen te zitten.

Het is een algemeen bekend verschijnsel op volkenkundig gebied, dat eene oorzaak reeds lang verdwenen kan zijn, terwijl vele harer gevolgen uit gewoonte, traagheid zou men haast zeggen, zich blijven vermenigvuldigen. Wel daalde de tulband door de enorm toenemende frequentie zeer snel in waarde, maar toch bleef nog veel van het traditionele respect voorloopig hangen en de begeerde naar dat kleinood bij den Inlander levendig maken. Niet overal doet die zich even sterk gelden; maar in vele gewesten leggen eenvoudige landbouwers en loondienaren, die anders van sparen zoo weinig begrip hebben, zorgvuldig hun duitje op zij, totdat de lang gewenschte reis, die hun levenslang zekere mate van deftigheid verzekeren zal, er op kan overschieten. Ja, niet zelden worden sawahs, huizen, kostbaarheden of vee verpand om de bedevaart te kunnen doen of leent men van den sjeich tegen rente een gedeelte van het noodige reisgeld, met de dikwijs gebrekig nagekomen belofte om dat na terugkeer met bekwamen spoed af te betalen. Dit laatste is nu wel verre van overeenstemmend met de voorschriften der godsdienstige wet, maar de zware concurrentie heeft voor de talrijke sjeichs de spoeling ook al zóó dun gemaakt, dat zij het in het grote aantal der klanten moeten zoeken; zij en hunne handlangers moedigen dus al die operaties aan, in plaats van ze te veroordeelen.

Er zijn er ook velen, die den hadj noch uit godsdienstigen ijver noch uit tulband-eerzucht doen, maar alleen om van de éénige ge-

legenheid gebruik te maken, die zich voor den gewonen Inlander opent, om ook eens iets van de buitenwereld te zien. Overal elders zou hij hulpeloos rondloopen bij gebreke van speciaal voor hem bestemde gidsen, logies enz. Nergens zou hij zich voor f 250 het genot kunnen verschaffen van zooveel moois en vreemds met eigen oogen te aanschouwen. Voor vele jongeren vooral is dit een belangrijke prikkel. Verder komt het al meer en meer voor, dat vaders eenen zoon, die „niet deugen wil”, ter bedevaart zenden, met den last om een of meer jaren te Mekka te blijven; zij beproeven of misschien vreemdelingschap en heimwee benevens zekere dwang tot een ingetogen leven zullen uitwerken wat de vaderlijke tucht niet vermocht.

Summa summarum vindt men dus thans reeds onder de hadji's en onder de niet-hadji's dezelfde soorten van Inlanders wat verstand, kennis, ervaring, fanatismus enz. aangaat, en dit wel in niet veel verschillende proporties; het nog bestaande verschil laat zich niet onder cijfers brengen, maar staat allengs te worden uitgewischt. Alleen zijn er nog altijd onder de hadji's meer godgeleerden, die een hoogen graad van ontwikkeling of althans kitabwitsheid hebben opgedaan, dan onder de Inlanders, die thuis studeerden; die godgeleerden genieten eene onderscheiding, welke geene behoefte heeft aan verhooging van regeeringswege.

Er bestaat geene klasse van hadji's, die op eene of andere wijze uit een toestand van verstooting of achteruitzetting gered moet worden. Ware dit al het geval, dan zou het volksonderwijs daaraan evenmin dienstbaar te maken zijn als omgekeerd die hadji's aan het volksonderwijs; waar het op geschiktheid tot zulk een ondersteld schoolmeestersambt aankomt, winnen de hoofddoekdragenden het zeer verre van de getulbande heeren. Onder deze laatsten zou men de geschikte materie niet moeten zoeken, maar maken, hetgeen heel wat moeite kosten en poovere resultaten opleveren zou.

Van eene hadji-politiek kan dus hoe langer hoe minder sprake zijn, daar zij, hoe ook aangelegd, zich zou richten op een object der verbeelding waarvoor de werkelijkheid eenige ledige arabische hoofddeksels in de plaats stelt.

- 21 Wel blijft de geestelijke invloed der in Mekka heerschende gods-dienstige en politieke richtingen hier te lande groot; ook hij heeft door de stoomvaart gewonnen, daar hij zich nu sneller en intensiever doet gevoelen. De massa der jaarlijks gaande en komende pelgrims speelt echter daarbij zelfs geene ondergeschikte rol. De werkzame geleiddraden zijn de godsdiestleeraars, wier invloed zich ver buiten den engen kring hunner eigenlijke leerlingen uitstrekkt,

verder de panghoeloe's, hunne priesterraadsleden en ander ondergeschikt personeel.

Bij al die personen kan de invloed van Mekka werken, ook zonder dat zij zelven als pelgrims derwaarts gereisd zijn; hij werkt natuurlijk gemakkelijker, wanneer zij lang in dat centrum geleefd hebben.

Is er dus geene hadji-politiek, eene Islam-politiek is er wel, en daarbij behoort het oog steeds op Mekka gericht te zijn; de regeering moet weten wat daar, vooral in de „Djawa-kolonie” omgaat.

De panghoeloe's, priesterraadsleden enz. staan van zelf onder streng toezicht, daar zij door de regeering of het bestuur tot hunne waardigheden worden verheven of daarin erkend. Maar ook van het gods-dienstonderwijs wordt meer notitie genomen dan Mr. Brooschoot schijnt te denken. Elk onderwijzer eener pesantrèn of langgar heeft, om als zoodanig te mogen optreden, de vergunning van zijnen regent noodig, en deze wordt hem eerst verleend nadat de noodige informaties omtrent zijne geschiktheid, handel en wandel van zijn districts-hoofd en andere autoriteiten zijn verkregen. Blijkt hij later zich te misdragen of schadelijke leerstellingen te verkondigen, dan wordt de vergunning ingetrokken, zoo niet nog strengere maatregelen tegen den overtreder genomen worden.

Op geregelde tijden moet de goeroe rapporteren, welke kitabs hij bij zijn onderwijs gebruikt, hoevele leerlingen hij heeft en van 22 waar die herkomstig zijn. Al zijn er geene deftige schoolcommissies (in enkele gewesten heeft men die echter in optima forma), de inlandsche hoofden oefenen voortdurend eene werkzame contrôle op die scholen uit en de meesten hunner tonen zeer goed te begrijpen in welke richting die contrôle werken moet. In sommige gewesten mag zelfs de leeraar eenen leerling niet in zijn pesantrèn opnemen, dan wanneer deze eene behoorlijke soerat van zijn districtshoofd medebrengt, ten bewijze dat hij zich zonder bijbedoelingen komt aanmelden, en houden de goeroe's nominatieve staten aan van de bijgekomen en vertrokken leerlingen, met opgave, wat laatstgenoemden betreft, waarheen zij zich bij het verlaten der school begeven hebben.

Moge dus ook op dit gebied nog veel te doen overblijven, voordat men de draden der geestelijke beweging geheel in handen heeft, en moge waakzaamheid steeds aan te bevelen zijn, eene hadji's-aspirant-schoolmeesters zou men eerst met geweld moeten fabriceeren om met goed fatsoen de uitgetrokken 2 ton, later 2 miljoen aan hen kwijt te kunnen raken.

LXII

EENE ONBEZONNEN VRAAG

1899

Gedagteekend: Koetaradja, 3 November 1899.

Verschenen in de Java-bode van 23 en 24 November 1899.

In de *Locomotief* van 21 October werd op verzoek van den heer R. A. Van Sandick het volgende opgenomen:

DE VOLGENDE VRAAG AAN DR. SNOUCK HURGRONJE

wordt ons te plaatsen verzocht door den heer R. A. van Sandick te Amsterdam:

De toestand in Atjeh geeft aanleiding tot het stellen van een vraag aan Dr. Snouck Hurgronje.

In zijn klassiek rapport over dat gewest, verschenen in den tijd van het regime-Deykerhoff, wordt een zeer belangrijk beginsel op den voorgrond gesteld. Het beginsel dat men vóór alle dingen onderscheid moet maken tusschen de wereldlijke en de geestelijke hoofden op Atjeh. De wereldlijke hoofden — wanneer wij ten minste den geleerden adviseur der regeering goed begrepen hebben — zijn niet de hoofdmannen van het verzet; het verzet tegen ons gezag kristalliseert zich daarentegen in de partij der geestelijke hoofden: oelama's.

Nu hebben wij bijna in elke mail gelezen, dat wereldlijke hoofden zich onderwerpen. Maar een dergelijke ons verheugende tijding mochten wij nog niet lezen betreffende geestelijke hoofden.

De vraag, die wij het wagen te stellen aan Dr. Snouck Hurgronje, is deze:

„Hebben, sedert uw komst te Atjeh, naar wij meenen in April 1898, zich uitsluitend wereldlijke en geen geestelijke hoofden onderworpen, 2 zijn wij dan niet, volgens de beginselen door u indertijd vooropgesteld, zeer ver van Atjéhs onderwerping verwijderd?”

Niemand zou mij van ijdele hooghartigheid kunnen beschuldigen, wanneer ik deze vraag onbeantwoord liet of mij beperkte tot eene verwijzing. Immers het „klassiek rapport“, waarvan de heer van Sandick spreekt, moge wellicht onder *xijne* oogen gekomen zijn — waarschijnlijk is het niet, daar anders de „vraag“ zichzelve zou hebben beantwoord — het publiek kan daarmede niet bekend zijn, terwijl daarentegen mijn uitvoerig werk *De Atjéhs*, dat wel publiek domein is, alle noodige gegevens tot beantwoording der „vraag“ bevat. Het eerste deel van dat boek heeft de heer van

Sandick zeer stellig niet gelezen, tenzij wij moeten aannemen, dat de kunst van lezen — grooter dan velen denken¹⁾ — door dezen vruchtbaren publicist met verbazend gering succes beoefend is. Ik zou dus jegens hem, den plicht der beleefdheid zéér ruim opvattend, kunnen volstaan met den raad om van de reeds 6 jaren geleden in druk uitgegeven beantwoording zijner vraag kennis te nemen.

3 De anecdote van den redacteur van een literarisch tijdschrift, die op de vraag van een zijner vrienden, waar hij toch den tijd vandaan haalde om al de door hem gerecenseerde boeken te lezen, antwoordde: „waar denkt ge aan? 't is al heel mooi, dat ik al die werken bespreek, maar als ik ze ook nog lezen moest, kwam ik nooit klaar!“ die anecdote is verre van nieuw. Wij leven steeds sneller, en menig redacteur, die zich tot taak stelt het publiek over een uitgestrekt veld van kennis voor te lichten, ondervindt hetzelfde bezwaar als die recensent van ongelezen boeken. De één laat zich dan door de ervaring tot zelfbeperking leiden en kan een ernstig publicist worden; de ander schrijft maar raak, zoolang er nog inkt in den koker is, en troost zich over zijne toenemende oppervlakkigheid met de bewustheid, dat de massa van het lezende publiek er altijd nóg minder van weet dan hij, daar het anders zijne ontboezemingen ongelezen zou laten.

Het publiek wil op allerlei gebied eenigszins georiënteerd zijn; het heeft daarvoor gidsen noodig, maar het mist vaak de gegevens om den ernstigen leidsman van den handigen scribent te onderscheiden, en zoo loopt het er dikwijls in zonder het te willen. Daar nu de heer van Sandick zich sedert eenige jaren aanbiedt als gids voor Insulinde en al wat hiermede samenhangt, en daar het publiek, dat in Atjéh belang stelt, meerendeels den tijd mist om van studies over dat land kennis te nemen, zou het kunnen zijn, dat zelfs verstandige lieden de „vraag“ werkelijk als eene „vraag“ gingen beschouwen. Om hunnentwille zal ik mij voor ditmaal de moeite getroosten om beknopt te resuméeren, wat ter zake in Deel I mijner *Atjéhers* te lezen staat.

1) Hoe zwaar die kunst velen valt, bleek weder onlangs uit eene aantekening, in de *Locomotief* opgenomen bij de vertaling van den brief van Wong Tani. Daar heet de meening van Wong Tani, dat de regenten hoofden van den godsdienst zijn, in strijd met mijn beweren. Ik heb dienaangaande nooit iets beweerd dan hoogstens dit, dat *de regeering* den regenten bedoelde functie niet toekent, en dit zal wel niemand tegenspreken, daar eene in het Bijblad opgenomen circulaire dit namens de *regeering* wereldkundig heeft gemaakt. Dat dit noodig werd geacht, bewijst reeds voldoende, dat door sommigen dat oude prerogatief der regenten hun ook nog onder het nieuwe régime, waarmede het niet wel bestaanbaar is, werd toegeschreven.

4 Atjèh en onderhoorigheden vormde vóór onze bemoeienis met dat gebied geene politieke eenheid, maar een veelvoud van onderling onafhankelijke staatjes, elk onder een erfelijk hoofd (oelëébalang of in de onderhoorigheden met verschillende andere namen genoemd). De dynastie der soeltans, die in theorie het geheel beheerschte, had sinds lang hare kracht verloren, werd wel algemeen *geëerd*, maar nergens dan in hare eigen engste omgeving *gehoorzaamd*. De tientallen van wereldlijke hoofden, die dus elk binnen zijne landpalen het gezag uitoefenden, leefden met elkander veelal in oorlog, of ook in bondgenootschappen, die moesten dienen om anderen met meer succes te kunnen bestrijden. Over het algemeen waren het lieden met een zeer beperken gezichtskring, die alleen oog hadden voor hetgeen hun eigen persoonlijk voordeel betrof. De bevolking, hoewel dikwijs ontevreden over de knevelarijen dier hoofden en soms zelfs zich daartegen verzettend, onderscheidt zich door groten eerbied voor de traditie, voor de legitimiteit dergenen die haar besturen. Zonder de liefde of achtung hunner onderhoorigen te genieten, konden de oelëébalangs enz. zich op de gehechtheid der Atjöhers aan het overgeleverde verlaten, als voldoenden waborg voor de vastheid hunner zetels.

Alle gezag berustte in handen van die hoofden, die men desverkiezende *wereldlijke* of *adathoofden* kan noemen; al droegen zij uit den aard der zaak de uitoefening van een deel van dat gezag weder aan anderen op, deze laatsten bleven hun volkomen ondergeschikt.

Op geen gebied hadden de oelëébalangs zoo dringende behoefte aan bijstand van anderen als op dat van den godsdienst, de toepassing der wetten van den Islam; immers voor die toepassing is 5 eene kennis vereischt, waarover die hoofden niet beschikten, daar men ze slechts door jaren van studie verwerven kan, en verder verlangt de mohammedaansche maatschappij van de handhavers dier wetten ook eenen godsdienstigen levenswandel, eene getrouwheid in de inachtneming van allerlei ritueele voorschriften, die den meesten oelëébalangs te zwaar valt.

De mohammedaansche wet regelt elk onderdeel van het leven der belijders van den Islam: het godsdienstige in engeren zin, het staatkundige, maatschappelijke, huiselijke. Zoo luidt de theorie, naar welker verwezenlijking elk rechtgeaard mohammedaansch theoloog streeft of minstens verlangt. In de praktijk heeft evenwel de Islam moeten geven en nemen, vooral veel geven wat de naleving der wet aangaat. De historische ontwikkeling van den Islam, die wij hier niet kunnen schetsen, heeft het medegebracht dat de Mohammedianen zelven hunne wet zijn moeten gaan beschouwen als veel

te volmaakt voor de wereld, waarin zij leven, en dus de zuivere toepassing dier wet verplaatsen in een ver verleden en in eene misschien nog verdere toekomst. Voor het tegenwoordige doet men het dus met een compromis tusschen de leer en de eischen van het leven, en ofschoon de termen van dit verdrag plaatselijk nogal verschillen, in wezen en hoofdtrekken komt het in alle mohammedaansche landen op hetzelfde neer: de godsdienstige plichten in den engeren zin des woords bleven overal uitsluitend door Allahs wet geregeld; evenzoo de inrichting der familie, het huwelijksrecht dus, meestal ook het erfrecht, en verder nog een en ander, dat men als meer gewijd terrein pleegt te beschouwen. Overigens werden bestuur en rechtspraak in de verschillende landen van den Islam op verschillende wijze ingericht, waarbij wel de invloed van Allahs wet zich hier meer, daar minder deed gevoelen, maar waarbij toch de niet aan den Islam ontleende zeden en gebruiken der volkeren den doorslag gaven.

Zoo is het ook in Atjëh gegaan; hier noemt men het speciaal onder de heerschappij der mohammedaansche wet staande het gebied der *hoekōm*, terwijl de andere, wereldsche inzettingen, gelijk elders in dezen Archipel, onder den naam *adat* worden samengevat.

Het handhaven van *adat* en *hoekōm* beiden is de taak der hoofden; maar terwijl zij voor het eerste gedeelte dier taak slechts zekere mate van levenservaring noodig hebben en deze door hunne eigene willekeur kunnen aanvullen, eischt, gelijk we reeds opmerkten, de toepassing der *hoekōm* speciale kundigheden. Vandaar dat geen oelëebalang het stellen kan zonder eenen *kali*, die de rechtsgedingen, welke binnen het gebied der *hoekōm* vallen, òf namens hem beslist, òf hem de noodige gegevens ter beslissing daarvan verstrekkt; verder dat elk dorp zíjn *teungkoe* heeft, die daar volgens de godsdienstige voorschriften de huwelijken sluit en in andere daarmede samenhangende zaken zíjn dorpsgenooten ter zijde staat. Die personen moeten ter richtige vervulling hunner ambtsplichten zich een gedeelte van die theologisch-juridische wetenschap eigen gemaakt hebben, die volgens mohammedaansche begrippen *de wetenschap* is.

Lieden, die zulke studie gemaakt hebben, zijn steeds min of meer doordrongen van het besef, dat een veel te klein gedeelte van het leven onder de heerschappij der *hoekōm* staat, terwijl de *adat* en hoe men verder zullke mengsels van zeden, gebruiken en willekeur noemen mag, in hunne oogen niet veel beter dan een werk 7 des duivels is. Hunne opleiding legt dus in hen de kiem van een streven naar vermeerdering van hun gezag, naar verkleining van het gebied der *adat*. Het spreekt van zelf dat de bestuurshoofden

overal, en zoo ook de oelëëbalangs in Atjéh, die ambten bij voorkeur opdragen aan menschen, bij wie bedoelde kiemen geen neiging tot verdere ontwikkeling toonen; zeer strenge of ietwat heerschzuchtig aangelegde theologen zijn daarvoor niet bruikbaar.

Die minder plooibaren of heerschzuchtigen moeten dus een ander arbeidsveld zoeken; men vindt ze, in Atjéh gelijk elders, onder de godsdienstleeraars. Dezen, die, zonder eenig ambt te bekleeden, aan de leergierigen den inhoud der kitabs, dus ook de geheele wet van Allah, verklaren, zijn vrijer in hunne bewegingen. Sommigen onder hen worden door de bevolking met eenen aan bijgeloof grenzenden eerbied bejegend en oefenen op haar grooten invloed. Hier is en was het altijd zaak voor de oelëëbalangs om voorzichtig te zijn. Hun eigen geloof en de publieke opinie weerhouden hen er van, een aanzienlijken goeroe of oelama anders dan in geval van hooge noodzakelijkheid van zich af te stoeten; maar toch zijn die hoofden evenmin als geloovige christelijke vorsten geneigd om hun gezag met vertegenwoordigers van den godsdienst te delen of aan dezen af te staan. Vooral waar zich onder den mantel eener strenge vroomheid bij die leeraars heerschzucht vergeefs trachtte te verbergen, ontstonden wel eens conflicten. Meermalen kwam het voor, dat adat-hoofden, mede ter verzekering hunner eigene positie, ernstig rekening moesten houden met het gezag en de populariteit van aanzienlijke wetgeleerden (*oelama's*).

Zoo durfde soms een oelëëbalang eene door hem gewenschte beslissing in eene quaestie, die de gemoederen in beweging bracht, niet doorzetten tegen den wil van eenen vertegenwoordiger der *hoekóm*. Elders gebeurde het, dat zekere bemoeienissen met de daaraan verbonden inkomsten door den oelëëbalang zonder verdere controle aan zulk eenen godsmannen werden overgedragen; ja in enkele gevallen gaf het hoofd een deel van zijn gebied aan den man der *hoekóm* over, om daar maar hartelust zijne kitab-wisheid in praktijk te brengen. Dan bleek echter weer spoedig, dat Allahs wet niet voor deze booze wereld gemaakt is, want de zonen en kleinzonen van den strijder voor de geestelijke belangen volgden dezen als gewone erfelijke hoofden van het losgemaakte landschap op, zonder dat van den godsdienstigen oorsprong der stichting iets meer dan de flauwe herinnering overbleef.

Een voorbeeld, hoe ver een energiek en eerzuchtig man van godsdienstig gezag het in Atjéh kon brengen, leverde Habib Abdoolrahman, die kort vóór onze komst in Atjéh goed op weg was om het gezag der adat-hoofden geheel in de schaduw te stellen. Zijne kennis der kitabs maakte hem dadelijk na zijne komst in

Atjèh tot den eersten wetgeleerde des lands; zijn geestelijke adel als afstammeling van den Profeet gaf hem aanspraak op aller vreesachtigen eerbied; de omstandigheid, dat hij niet in Atjèh geboren of opgegroeid was, droeg het hare bij tot den indruk, dien de Habib maakte; zijne slimheid en wereldkennis stelden hem in staat om van al die omstandigheden partij te trekken tot verkrijging van eene autoriteit, die in Atjèh haar weerga niet had.

Al die geestelijke machten: *kali's*, *teungkoe's*, *oelama's*, waaronder *goeroe's*, vindt men onder verschillende benamingen in den geheelen Archipel en daarbuiten in alle mohammedaansche landen terug, en de verhouding tusschen de wereldlijke en de meer in het bijzonder 9 godsdienstige autoriteiten is in hoofdzaak in al die streken dezelfde.

Daar men in Europa gewoon is den godsdienst, vooral in zijne conflicten met de staatsmacht, door priesters of geestelijken vertegenwoordigd te zien, is het in europeesche kringen gebruikelijk geworden ook die mohammedaansche wetgeleerden als priesters of geestelijken aan te duiden. Ten onrechte, want de mohammedaansche godsdienst kent geene sacramenten, dus ook geene personen, die door eene wijding tot uitdeeling van zulke heilmiddelen speciaal bevoegd zijn; hij is een leekengodsdienst, en alleen meerdere kennis of getrouwere naleving der wet van Allah schenkt den eenen ge- loovige hooger gezag dan den andere.

Zooals wij zagen, kon het in Atjèh onder bijzondere omstandigheden voorkomen, dat eene geestelijke autoriteit allengs een *geestelijk hoofd* werd; meer voorbeelden daarvan vindt men in *De Atjèhers*. Maar tevens bleek, dat die omstandigheden uitzonderingen waren. In normale, rustige tijden was de oelëebalang hoofd van zijn landschap; de *kali's* en *teungkoe's* zijne gehoorzame dienaren; de *oelama's*, ook de godsdienstleeraars daaronder, mochten zich soms ergeren aan velerlei in het bestuur der adat-hoofden, in den regel waren zij voorzichtig in hunne critiek, aanvaardden den toestand als onvermijdelijk en schikten zich zoo goed mogelijk tot gehoorzaamheid. De oelëebalangs die zich ook maar eenigszins van de ware grondslagen van hun gezag bewust waren, ontzagen de strenge, vrome wetgeleerden op hun eigen terrein zooveel hun noodig scheen, maar duldden van die zijde geene aanranding van hun gezag.

Geestelijke hoofden waren derhalve in Atjèh steeds abnormale 10 verschijnselen, ontstaan onder abnormale omstandigheden. Deze omstandigheden konden van verschillenden aard zijn. De zwakheid of de buitensporige tyrannie van eenen oelëebalang kon de vestiging van zulk geestelijk gezag in zijn gebied begunstigen; soms kwamen

de wetgeleerden op den voorgrond onder den indruk van buiten-gewone rampen of twistpunten, die het volk verdeelden. Geene gebeurtenis kon echter in hooger mate dienen tot verheffing van de zoogenaamde „geestelijken” als een oorlog, tegen Atjëh ondernomen door een niet-mohammedaanschen vijand, en de wijze, waarop wij gepoogd hebben Atjëh tot rede te brengen, was zeer in het bijzonder geschikt om het onkruid der oelama-heerschappij hier welig te doen tieren.

Hadden wij in den aanvang over wat meer kennis van Atjëh en zijne bewoners beschikt, begrepen dat hier half werk geen werk was, dat men alles of niets moest verlangen, dat Atjëh alleen na volledige onderwerping bevredigd kan worden; ware dientengevolge steeds met de beschikbare middelen gewoekerd om dat doel, de onderwerping, te bereiken, dan zouden de „geestelijke” machten wel van zich hebben doen spreken, maar tot gezagsontwikkeling zou hun de tijd niet gegund zijn. Gedurende de eerste jaren van den Atjëh-oorlog zweepten wel velen hunner, krachtiger dan de adat-hoofden, de bevolking tot bestrijding der kafirs op, en wisten sommigen hunner leerlingen zoozeer op te winden, dat dezen zich ten doode wijdden, maar, hadden wij niet telkens na eenige actie eene afwachtende houding aangenomen, dan zou het met alle verzet van beteekenis spoedig gedaan zijn geweest.

De oelëébalangs zijn voor niets zoo bezorgd als voor hun eigen, erfelijk gebied; aan een krachtigen meester, die hen in dat gebied handhaaft, onderwerpen zich verreweg de meesten zonder lang bedenken. De massa der bevolking bestaat uit conservatieve landbouwers, bovenal gehecht aan hunne velden, hunne gampôngs, hunne huizen; buitendien volgt de grote meerderheid hare hoofden. Deze volgzaamheid werd wel op eene ongewone proef gesteld, waar voor het eerst sprake was van onderwerping aan eene niet-mohammedaansche mogendheid, maar zulke bezwaren worden spoedig overwonnen, waar het verlangen, om rustig de akkers der vaderen te mogen blijven bebouwen, zóó groot is. Enkele ultra-fanatieke godsdiestleeraars met hunne volgelingen zouden zich dan dood gevochten of zoo lang zij konden in de wildernis teruggetrokken hebben, maar de meeste „geestelijken” zouden een kalm leven boven een roemvollen dood hebben verkoren en hunne ambten van kali, teungkoe of godsdiestleeraar hebben bediend als te voren.

Men weet, het heeft niet zoo mogen zijn. Behalve eene korte periode, waarin het scheen, dat wij recht op het doel afgingen, kenmerkten zich de eerste 10 jaren van ons optreden in Atjëh door onzekerheid en ten aanzien van het na te jagen doel, en van de

middelen om het te bereiken, weifeling en nog eens weifeling, totdat in 1884 de weifeling tot systeem werd verheven onder den naam van concentratie. De opgedane ervaring riep reeds toen ons luide toe, dat men Atjéh en onderhoorigheden moest *onderwerpen of verlaten*, dat een derde weg tot niets leidde. De regeering stelde toen vast, dat we noch het een noch het ander zouden doen, maar dat eenige duizenden soldaten, opgesloten binnen de grenzen van een nietswaardigen lap gronds, zouden wachten op hetgeen de tijd bracht.

Dit stelsel van moedwillige impotentie opende in Atjéh voor al wat avonturier was, maar vooral voor de heerschzuchtige elementen 12 onder de klasse der oelama's een veld van werkzaamheid, zoo schoon als zij het zich nooit gedroomd hadden. Men bedenke, dat de Atjéhers, al laat hunne godsdienstige kennis en ook hunne beoefening dier godsdienstige plichten, die offers vorderen van de menschelijke natuur, veel te wenschen over, allen hartelijk gehecht zijn aan den Islam. Natuurlijk zijn *die* leerstellingen van dezen godsdienst, die de ijdelheid van zijne belijders streelen, het algemeenst bekend. Geen buffelhoeder, geen landbouwer, geen oeléebalang in Atjéh, ook al zijn zij persoonlijk geneigd tot een rustig leven en afkeerig van strijd, twijfelt aan de geheel eenige voortreffelijkheid van den strijd tegen kafirs, en allen zijn er van overtuigd, dat de beoefening dier deugd een plicht wordt, waar eene ongeloovige macht pogingen aanwendt om hen te onderwerpen. Eerst als die onderwerping onvermijdelijk is gebleken, heeft men zich te buigen voor Allahs wil, die ook uit den loop der gebeurtenissen spreekt.

Nu denke men zich den toestand der atjéhsche hoofden en bevolking toen onze „concentratie” tot stand gekomen was. Enkele hoofden, wier gebied binnen onze „linie” lag, werden door traktementen en toelagen aan hun meerendeels verwoest en ontvolkt gebied gebonden; de overigen, om het even of zij ons onderworpen of vijandig heetten te zijn, hadden feitelijk met ons niet meer te maken dan zij zelven wilden. Mochten sommigen hunner uit winstbejag of dergelijke motieven zekere relaties met ons aanhouden, anderen die stelselmatig vermijden, zij en hunne onderdanen woonden in een voor ons als gesloten gebied en bemerkten in hun dagelijksch leven van onze aanwezigheid te Koetaradja enz. uiterst weinig. Brengen wij daarbij in rekening de gewoonte der oeléebalangs om 13 hunne belangstelling te beperken tot eigen persoon en gebied, en de conservatieve neigingen van de massa der landbouwende bevolking, dan waren er zeker voor hen motieven te over om zich

wegens de „concentratie” te verblijden, en zich ongestoord aan de behartiging hunner wereldsche belangen te wijden, wel verzekerd dat de zaak der Compagnie door hunne passieve houding toch geen stap vooruitging. Die neiging heeft zich dan ook gedurende de concentratie-periode meestal zeer sterk doen gelden.

Een streng mohammedaansch wetgeleerde mag met zulk eene opvatting geen genoegen nemen. Voor hem is Atjéh één mohammedaansch land, en zoolang de kafirs niet óf dat land met de wapenen afdoende onderworpen óf het verlaten hebben, is het aller gelooviggen dure plicht, hunne beste krachten in te spannen om hen te verdrijven. Misschien zouden in Atjéh slechts weinige oelama's genegen zijn, de naleving van dat beginsel met hun bloed te bezegelen; maar de door de concentratie geschapen toestand leverde voor hen nog veel meer en andere prikkels op om tot den heiligen oorlog aan te sporen dan loutere godsdienstijver alleen. De heerschzuchtige oelama's hadden nu immers de schoonste kansen om, zonder met de oelëëbalangs in strijd te geraken of door dezen bemoeilijk te worden, tot eene soort van zelfstandige heerschappij te geraken.

Geen oelëëbalang kon een geachten oelama verbieden, in zijn landschap de verplichting tot het voortzetten van den strijd tegen de ongelooviggen te prediken; uit het godsdienstige oogpunt bezien, was zijn eigen stilzitten al minstens nalatigheid, terwijl hij niet kon wijzen op door de kafirs uitgeoefende overmacht, die hem daartoe dwong. Daar de godsdienstige wet voorts zekere geregeld opgebrachte heffingen gedeeltelijk voor den *prang sabil* bestemt en het leveren van andere, vrijwillige bijdragen tot dien oorlog tot een heilig werk stempelt, mocht een oelama, zonder op iemands gezag inbreuk te maken, in verschillende oelëëbalangschappen gelden inzamelen om daarmede eene krijgskas te stichten. Wanneer nu uit de aldus ontstane krijgskassen de noodige geweren en munitie waren aangekocht en voorzien werd in het onderhoud der door de oelama's aangeworven benden, die uit fanatieken, eerzuchtige jongelieden en verloopen sujetten van alle landstreken bestonden, dan schoot er nog genoeg over om den oelama een zorgeloos bestaan te verschaffen en middelen tot verdere uitbreiding van zijnen invloed.

Het duurde dan ook niet lang, of Atjéh buiten de linie was, behalve in de oude oelëëbalangschappen, nog verdeeld in invloeds-sferen van verschillende oelama's, en de oelëëbalangs waren wel genoodzaakt aan die indeeling hunne sanctie te verleenen. De oelama's waren meestal zoo verstandig, niet te veel uit te weiden over het plichtverzuim der adat-hoofden, wier taak zij immers

maar al te gaarne overnamen; veeleer wezen zij er op, dat de heffing en administratie der voor den *prang sabil* bestemde gelden aan strenge voorschriften der heilige wet gebonden waren, zoodat die aan ongeleerden moeilijk kon worden toevertrouwd.

Het is onnoodig hier eene opsomming te geven van de vele oelama's, wier gezag sedert 1884 op de boven aangeduide wijze tot ontwikkeling kwam; hierinneren wij er slechts even aan dat de drie voornaamste „geestelijke hoofden” in Groot-Atjèh, die elkander den voorrang met niet zeer heiligen ijver betwisten, waren Teunkoe Koetakarang, Habib Samalanga en Teungkoe Tirò.

15 Deze mannen beschikten over geregelde, meestal in ruime mate hun toevloeiende inkomsten, en over vaste benden, waar noodig gesteund door reservisten uit de jonge gampõnglieden. Vooral Teungkoe Tirò, aan wiens bevelen eenige honderden met achterlaadgeweer bewapenden gehoorzaamden, werd een „geestelijk hoofd,” voor wien de meeste oeldébalangs vreesden.

Het recruteeren der benden kostte geen moeite; behalve eene kleine kern van werkelijk fanatieken, die zich desnoods dood wilden vechten om eene eereplaats in het Paradijs te veroveren, waren er steeds genoeg avontuurlijk aangelegde jongelieden, of gewezen roovers, of lieden zonder bezigheid, die gaarne de even heilige als voordeelige taak aanvaardden. En zware arbeid werd niet van hen geëischt: Men wist dat de Compagnie niet kwam buiten zekeren, tamelijk engen kring; zonder veel gevaar en met groote kans om den kafir nu en dan afbreuk te doen, kon men zich overgeven aan het spel van bentengs en patrouilles beschieten, de trambaan beschadigen en onveilig maken en dergelijke plagerijen meer, steeds zorgende zich spoedig uit de voeten te maken wanneer de Compagnie scheen van zich te zullen afbijten. Op zoo gemakkelijke voorwaarden behielden die oelama's een zich allengs uitbreidend gezag, de door hen aangeworven benden een voor den Atjèher uiterst genoegelijk bestaan.

Nog eens zij het gezegd: die *geestelijke hoofden* behooren in de normale organisatie van staat en maatschappij der Atjèhers *niet* tehuis, want daar is hun als leeraars, kali's, enz. eene bescheiden plaats zonder eenig zelfstandig gezag aangewezen. De abnormale omstandigheden, die het voortwoekerend van dit voor de bevrediging des lands verderfelijke onkruid mogelijk maakten, waren een gevolg

16 van onze politiek, van ons theoretisch en practisch weifelen. Wij zouden dan ook, gelijk door mij meermalen werd uiteengezet, destijs niemand meer gedupeerd hebben door Atjèh geheel te verlaten, dan die „geestelijke hoofden”. Zoodra de laatste compagniesdienaar

Atjèh den rug had toegekeerd, ware de reden van bestaan van hun geestelijk gezag vervallen. Geene sabilbijdragen kon men dan meer innen, geene strijders op de been houden, in één woord de oelama's moesten van zelf terugkeeren naar de wel eervolle, maar toch bescheiden en ondergeschikte plaatsen, die zij vroeger hadden ingenomen. Sommigen hunner, verwend als zij waren door den concentratietoestand, zou het moeite gekost hebben aldus van hun standpunt af te dalen, maar de logica der feiten en de wil der thans tegenover hen weder sterke oelëöbalangs zou de meesten hunner spoedig tot een juist inzicht hunner positie hebben gebracht. Ware ooit het denkbeeld geopperd van een adres van hulde en dankbaarheid aan den auteur van het concentratiesysteem, dan zouden zeker Teungkoe Tirò c. s. gaarne geteekend hebben.

Toen ik in 1891—92 den toestand in Atjèh plaatselijk bestudeerde, was die in hoofdzaak nog steeds de daareven geschatste. Teungkoe Tirò was in Januari 1891 overleden; zijne zoons, waarvan de oudste, Mat Amin, als opvolger zijns vaders optrad, erfden niet ten volle het moreele gezag, dat deze zich had weten te verwerven. Habib Samalanga en vooral Teungkoe Koetakarang maakten van die gelegenheid gebruik om *hunne* invloedssferen wat uit te breiden. Maar deze en dergelijke détails veranderden de bestaande verhoudingen voor ons weinig of niet. De tegenwerking van al wat leiden kon 17 tot vestiging van orde en rust, werd met den meesten ijver gedreven door eene klasse uit het atjèhsche volk, wier hoogste belangen met het voortduren der onrust één waren. De overige bestanddeelen der bevolking en hare adat-hoofden zagen dit deels met instemming, deels met onverschilligheid, enkelen ook met zekeren tegenzin, al naarmate hunne verschillende belangen dit medebrachten, maar op atjèhsch standpunt kon niemand de argumenten der oelama's tegen spreken, het recht van hun optreden in twijfel trekken.

De atjèhsche maatschappij was dus tijdelijk uit hare voegen geraakt; eerst door onze krijgsoperaties verward, herstelde zich de politieke toestand des lands door onze concentratie op de voor onze belangen ongunstigste wijze. Op deze feiten werd door mij in *De Atjèhers* alle licht geworpen, waarover ik beschikte. In zijn kortsten yorm kwam mijn betoog dus hierop neer, dat onze concentratie de verzoenbare elementen van het atjèhsche volk als gebonden overleverde in de handen eener klasse, die alleen in tijden van onrust tot dien weligen wasdom kon geraken, welken zij nu had bereikt. Zonder te ontkennen, dat er ook enkele fanaticke adat-hoofden waren, legde ik er vollen nadruk op, dat de meeste oelëöbalangs en het gros der bevolking, ofschoon ons geene sym-

pathie toedragend, vatbaar waren voor onderwerping en pacificatie met de middelen, waarover wij beschikten. Die meest solide en conservatieve bestanddeelen der bevolking wenschten boven alles rust en zouden die aanvaarden uit de hand van elken meester, wiens macht hun ontzag en vertrouwen inboezemde. De logica en de ervaring hadden dit reeds lang boven twijfel verheven.

Voorts betoogde ik dat, om tot die uitkomst te geraken, allereerst een zeer actieve strijd door ons gevoerd moest worden tegen 18 die van onrust levende elementen. Ik voorspelde dat aanvankelijk een deel der bevolking en hare *adat-hoofden*, vooral uit wantrouwen in de stabiliteit onzer actie, zich bij het verzet zouden aansluiten, maar dat weldra de meesten hunner zich zouden onderwerpen. De teungkoe's en hun aanhang zouden zich natuurlijk met hand en tand blijven verzetten tegen die pacifieke neigingen; de leer van den Islam, dat men zich eerst bij werkelijk gebleken overmacht aan den kafir gewonnen mag geven, zouden zij zoo luide mogelijk prediken, omdat het herstel der orde voor hen geene plaats overliet, gelijkende op die, welke zij nu innamen.

Door een beleidvol gebruik van de ons ten dienste staande middelen van dwang en geweld, moesten hoofden en bevolking tot erkenning van ons gezag en opvolging onzer bevelen genoopt, de onruststokers van beroep tot in hunne laatste schuilhoeken vervolgd en onschadelijk gemaakt worden. Hoe zwaarder het leven den benden en bendehoofden gemaakt wordt, des te meer zal de liefhebberij, om zich daarbij aan te sluiten, afnemen, totdat het laatste „geestelijke hoofd” gesneuveld of in een rustig burger zonder gezag geconverteerd is. Deze taak, zoo betoogde ik verder, moet door ons vervuld worden, zonder daarbij op den bedriegelijken steun van atjëhsche bondgenooten te rekenen, en wanneer wij dan het doel vast voor oogen houden, terwijl de gebezigde middelen door de ervaring nu en dan gewijzigd en verbeterd worden, mogen wij zeker zijn het te zullen bereiken.

Men ziet dus, wat ik als resultaat van het volgen van dit programma van actie voorspiegelde: spoedige *onderwerping* van de meeste *adat-hoofden*, de enige, die in eene normale atjëhsche maatschappij als hoofden recht van bestaan hebben, en van het 19 gros der bevolking, *nederwerping* der *oelama's* of andere *avonturiers* en hunne volgelingen, die in den door ons helaas geconsolideerden toestand van wanorde gelegenheid hadden gevonden om zich gezag aan te matigen.

De consequentie van de door mij aanbevolen actieve politiek moet dus voor de verschillende *oelama's* deze zijn, dat zij óf

sneuvelden, òf zich in de verre Gajò-landen in stilte terugtrokken om buiten ons bereik te blijven, òf met onze vergunning zich als rustige burgers in het gebied van hunnen oelëbalang weder gingen vestigen, om daar als teungkoe, kali of godsdienstleeraar te fungeren. Diegenen onder hen, die aan laatsgenoemde oplossing de voorkeur geven, hebben natuurlijk niet tot ons te komen als *geestelijke hoofden*, want die kennen wij niet; behooren zulke hoofden al niet te huis in eene normale atjèhsche maatschappij, die buiten onzen invloed staat, hoeveel te minder daar, waar wij het gezag voeren. Zij komen als gewone leden der atjèhsche samenleving, wier onderwerping niet individueel maar in massa plaats heeft, en zij kunnen worden aangenomen, wanneer een geheel onder onze contrôlé werkend atjèhsch adat-hoofd voor hun gedrag instaat. Hebben zij eene bijzonder groote rol gespeeld in de actie tegen ons, dan kunnen nog additionele waarborgen voor de echtheid hunner bekeering tot rust en orde geëischt worden.

Zoo of zoo ongeveer moest het gaan, wanneer het weifelsysteem verlaten en de enig mogelijke weg tot onderwerping en pacificatie des lands gevuld werd; geene andere verwachtingen kan eenig verstandig lezer afleiden uit de vóór 6 jaren door mij uitgegeven uitvoerige beschrijving van den actueelen toestand en de daar voor-
20 gedragen conclusies. Jammer, dat toen eerst nog de rampzalige Oemar-comedie moest afgespeeld worden, voordat men tot actie overging. In 1896 mochten eindelijk de lessen van ervaring der geschiedenis onzer betrekkingen tot Atjèh tot een begin van toe-
passing geraken, en sedert is de goede weg met toenemende ver-
zekerdheid bewandeld, vooral sedert de leiding der zaken kon worden toevertrouwd aan eenen gouverneur, die op zeldzaam ge-
gelukkige wijze scherpzinnigheid, geestkracht en ruimte van blik aan kennis van zaken paart.

En de resultaten? *Zelfs* den heer van Sandick is het niet ontgaan, dat telkens meer wereldlijke hoofden zich onderwerpen, en terecht noemt hij dat eene „ons verheugende tijding“. Daaruit blijkt toch, dat wij den toestand meester zijn, dat dus het rijk der geestelijke hoofden gedaan raakt, dat de inlandsche bestuurders weder hunne legitieme plaatsen innemen, thans in de uitoefening van hun gezag niet meer beperkt door de aanmatigingen van heerschzuchtige oelama's maar door de regelingen van ons bestuur. Zij hebben ons noodig om hetgeen voor hen de meeste waarde heeft te behouden; wij stellen hoogen prijs op hunne onderwerping, daar zij, door ons bevestigd en versterkt in hunne autoriteit, bijna onmisbare instrumenten zijn voor de geleidelijke toepassing onzer

bestuursbeginselen. De medewerking, in dat opzicht van de meesten hunner reeds ondervonden, heeft veler verwachting verre overtroffen.

Mijne lezers zullen zeker met mij glimlachen over de naïveteit, waarmiede de heer van Sandick naar soortgelijke heugelijke tijdingen betreffende de onderwerping van „geestelijke hoofden” heeft zitten uitzien, en die nog wel speciaal verwachtte naar aanleiding mijner komst in Atjéh in April 1898. Welk eene kinderlijke opvatting 21 betreffende de mij ten aanzien van Atjéh opgedragen taak! Welk eene diepte van onbekendheid met de meest elementaire zaken spreekt er uit die overigens zoo ongekunstelde teleurstelling.

Het zou mij niet verwonderen, dat menigeen die, evenmin als de heer van Sandick, tijd heeft om de Atjéh-rapporten behoorlijk te lezen, nu de zaak toch eenmaal besproken wordt, gaarne wil vernemen, waar die van het tooneel verdwenen en verdwijnende „geestelijke hoofden” zooal gebleven zijn; gaarne wil ik omtrent eenigen hunner de herinnering opfrisschen.

Teungkoe Koetakarang overleed in 1895; zijn zoon volgde hem spoedig in den dood, en thans is een jeugdig kleinzoonje de enige stamhouder. Deze wordt in de vreeze van Allah en van de Compagnie opgevoed in de gampóng zijner grootmoeder. Had de abnormale toestand, dien de concentratie schiep, voortgeduurde, dan zouden zeker een of meer oelama's elkander de geestelijke opvolging van Teungkoe Koetakarang betwisten. Maar Groot-Atjéh levert geene sabilgelden meer, en de candidaten bleven thuis.

Een zeer strijdlustig oelama, die tevens voor een afstammeling van den Profeet doorging, begon zijne rol pas na mijn eerste bezoek aan Atjéh te spelen; hij heette Habib Lhóng, beschikte over ruime middelen en hield in Groot-Atjéh eene talrijke bende in beweging. Na ons actief optreden is dit „geestelijke hoofd” met vele zijner volgelingen gesneuveld en niemand dong naar de eer der opvolging.

Habib Samalanga stierf zijn natuurlijken dood; zijn geestelijke opvolger zit thans waar hij behoort, in eene gampóng in Boven-Samalanga, en houdt zich bezig met de studie der gewijde kitabs. Men zegt, dat hem eene rilling door de leden vaart, als hij van prang sabil hoort spreken.

22 Teungkoe Mat Amin, zoon van den vermaarden Teungkoe Tirò, sneeuvelde met een groot aantal zijner volgelingen in Aneu' Galóng, nadat Oemar's afval ons op den waren, actieven weg had gebracht. Twee broeders van hem, die geen groten naam hebben, zwerven in gezelschap van hunnen collega Teungkoe Tjót Pliëng in de onderhoorigheden der Noordkust rond, meestal in de omgeving van

den jeugdigen Panglima Pôlém. Zij, die bij elke onderwerping van eenen oelëébalang aan de Compagnie terrein verliezen en in voortduring der wanorde hun levensbelang zien, stellen zich vooral tot taak om dat pas volwassen erfelijk hoofd der XXII Moekims van het opgeven van zijn verzet terug te houden en, jammer genoeg, tot dusverre hebben zij daarmede succes.

Van de kleinere geestelijke potentatjes in Groot-Atjeh zijn er ook een aantal gesneuveld, en anderen zijn in het gevolg der oelëébalangs, onder wie zij in normale omstandigheden behooren, in hunne gampôngs teruggekeerd. Als kali's en teungkoe's nemen zij hun bescheiden deel in de rechtspraak, onder toezicht van ons civiel bestuur, en zij gedragen zich als gehoorzame onderdanen der Compagnie.

Zoo is dus Groot-Atjeh van het onkruid der *geestelijke hoofden* radicaal gezuiverd en de laatste kleine vertegenwoordigers van dat abnormale gezag, voor wie de overgang tot het vergeten burgerschap nog te sterk was, zijn uitgeweken naar hunne geestverwanten in de onderhoorigheden, en zwerven daar rond, dikwijls vergeefs zoekend naar een veilig nachtverblijf, tegen beter weten in zich vleidend met de hoop, dat de Compagnie wel weer eens in slaap vallen en de sabil-ijver dan herleven zal.

In de onderhoorigheden gaat het allengskens denzelfden weg op.

23 Sedert bijv. in den aanvang der Pidië-expeditie (12 Juni 1898) 71 fanatieke volgelingen van een geestelijk hoofd in Koeta Poetôrh het leven lieten, nam de lust om zich door oelama's den weg naar het Paradijs te laten wijzen, aanmerkelijk af. Bij ons jongste optreden in de Pasè-streek zijn eveneens vele zoogenaamde „geestelijken” gevallen; o. a. behoorden een groot aantal van de 31 op 6 Juli 1899 in en bij eene versterking bij Biara gesneuveld vijanden tot die categorie, en eenigen tijd later zeide een in de Pasè-streek goed bekend hoofd te Idi, om te doen uitkomen welk eene opruiming wij daar onder de oelama's en teungkoe's hadden gehouden: „men zoekt in de Pasè-streek thans vergeefs naar eenen teungkoe, die ook maar in staat is de ritueele slachting te verrichten.” Deze woorden waren zeker zeer overdreven, maar zij geven toch te kennen, dat de *nederwerping* der geestelijke hoofden ook daar aanvankelijk gelukt is, welk feit nog bevestigd wordt door de onderwerping van de overgroote meerderheid der wereldlijke hoofden aldaar.

Een geheel op zich zelf staand type onder de „geestelijke hoofden” vormt Teungkoe Tapa, de goochelaar op godsdienstig gebied, die in 1898 door zijne bedriegerijen er in slaagde een groot deel van de bevolking der Oostkust en der Pasè-streek te doen gelooven dat hij een herleefd held uit den legendarischen voortijd was, wiens

wondermacht de kafirs zou terneer slaan. Honderden van zijne bijgelovige volgelingen bezegelden hunne dwaasheid met den dood, waarop de overigen zich tot deugden schikten en Teungkoe Tapa zich bergde bij de Gajò's. In dit jaar beproefde hij nogmaals, maar nu al op veel kleinere schaal en met behulp van Gajò's, het verzet tegen ons gezag in de Pasè-streek te steunen, maar na de ver-
24 schijning onzer troepen verdween hij, ditmaal met meer spoed nog dan in 1898, van het tooneel. Of hij zich stil schuil houdt of ten slotte den weg van Habib Lhòng, Teungkoe Mat Amin en zoovele anderen opgaat, komt natuurlijk voor de pacificatie der onderhoorigheden op hetzelfde neer. Onderwerping van zulk een man is, gelijk ieder begrijpt, eene absurditeit; hij heeft ons niets aan te bieden dan zich zelf, en wij kunnen zulk eenen halfwaanzinnigen bedrieger geene plaats aanwijzen in de Atjèhsche maatschappij.

Deze herinnering aan bekende zaken was misschien niet overbodig voor ernstige belangstellenden in den toestand van Atjèh, die wel eens in de war gebracht konden worden door eene dwaze vraag als die van den heer van Sandick. In plaats van de onjuiste woorden: *De toestand in Atjèh geeft aanleiding tot het stellen van een vraag aan Dr. Snouck Hurgronje*, had de heer van Sandick moeten schrijven: „Mijne totale onbekendheid met den toestand in Atjèh en mijn in weerwil daarvan onbedwingbare lust om er over te schrijven, geven mij eene vraag in de pen, die van gebrek aan oordeel getuigt”.

Zou de heer van Sandick, die als publicist ook zekere verantwoordelijkheid draagt, al is hij daarvan niet voldoende doordrongen, door mijne beantwoording zijner vraag zich genoopt zien voortaan van de zaken, waarover hij schrijft, eerst een weinig studie te maken? Ik durf mij met zulk een succes niet vleien, maar wel koester ik de hoop, met mijne uiteenzetting een ander tweeledig doel bereikt te hebben.

Voorerst dit, dat naar aanleiding van deze geheel ongezochte gelegenheid, een aantal feiten betreffende Atjèh uit den jongsten tijd in hun onderling verband werden toegelicht voor hen, die er gaarne iets van willen weten, hen ook, die eenigen invloed op den
25 gang der zaken kunnen oefenen, maar die den tijd missen om uitvoerige werken over zulke onderwerpen te lezen; en ten tweede de waarschuwing van het publiek tegen onbevoegde opmerkingen, al worden die op eenen toon van gezag voorgedragen. Ik kan echter niet beloven van verdere vragen, die de heer van Sandick het mocht willen wagen (zoo noemt hij het zelf) te stellen, evenveel notitie te zullen nemen.

LXIII

DE EXCURSIE TER NOORD- EN OOST-
KUST VAN ATJEH EN HARE GEVOLGEN

1899

Geteekend: Si Gam en verschenen in de Java-bode van 4, 9, 10
en 14 November 1899.

In Atjéh hebben wij thans weder eene belangrijke militaire excursie achter den rug, en bij zulke rustpunten in de geschiedenis pleegt het publiek te vragen: „hoe staat het nu met de zaken?” Wel is die algemeene belangstelling niet zoo onstuimig waar met groote krachtsinspanning rustig wordt voortgewerkt, als daar waar, door onverschillig welke oorzaak, emotie wordt opgewekt: zonder Lombokramp zou men hier noch in Nederland aan Lombok-opwinding gedaan hebben, en zoo zou ook de thans afgeloopen excursie meer de aandacht getrokken hebben, wanneer er eens eene compagnie door den vijand in de pan was gehakt, dan nu wij overal zonder calamiteiten meester van het terrein bleven, eenige tientallen kilometers weg aanlegden, vroeger onbekende streken in kaart brachten en er de eerste grondslagen legden van eene werkelijke uitoefening van gezag. Wie het wel meent met dit gewest, kan niet beter wenschen dan dat het aldus blijve gaan, dat zonder buitensporig vreugde- of rouwbedrijf het werk gestadig voortschrijde.

Nu, daarop bestaat alle kans. In Groot-Atjeh naderen we steeds meer tot een geregeld bestuur en zijn hoofden en bevolking reeds in veel groter mate gewend aan het opvolgen van bevelen dan in sommige „rustige” gewesten, die zooveel langer onder onze heerschappij staan. Op de pasar te Koetaradja komen niet slechts in steeds toenemende mate Atjéhers de gewone dagelijksche levensbehoeften te koop aanbieden, maar een groot aantal der houten *keude’s* (winkelhuisjes) aldaar is atjéhsch eigendom en een nog groter aantal wordt ingenomen door atjéhsche handelaren in katoenen goederen, enz. Dit is een vroeger ongekende toestand. Die handel, waaraan de Atjéhers als koopers ook slechts een gering aandeel namen, was voorheen geheel in handen van vreemdelingen, lieden van Sumatra’s Westkust vooral. Thans zijn dezen zoo goed als geheel verdrongen door kinderen des lands, die alleen nog enkele Arabieren en Klings als concurrenten naast zich hebben; en die Atjéhers werken soms met vrij aardige kapitalen. Dat alles getuigt meer dan fraaie woorden van het vertrouwen der bevolking in de duurzaamheid des vredes.

In het gebied rondom de hoofdplaats en verder in twee van de drie sagi's (de XXV en de XXVI Moekims), die eigenlijk-Atjéh vormen, kan men zeggen dat de zwaarden tot ploegscharren zijn omgesmeed; althans overal ziet men deze laatste den bodem bewerken, en gewapenden ontwaart men nergens, met uitzondering van enkele, behoorlijk van licentiebriefjes voorziene hoofden. De bovenlandsche sagi, het gebied der Pôlems, heeft wel een even vredelievend aanzien, maar de omstandigheid, dat het erfelijke sagihofd nog steeds aan een zwervend leven de voorkeur blijft geven boven een rustig bestaan onder ons gezag, heeft daar toch min gewenschte gevolgen. Telkens tracht de jeugdige Pôlem met zijne getrouw'en en met eenig van her en der samengeraapt gevolg het gebied zijner vaderen (de 3 XXII Moekims) onverwacht binnen te komen. De waakzaamheid van het bestuur en de beweeglijkheid der marendaussee beletten wel dat die plannen tot uitvoering komen, maar men zou wenschen dat die kracht in andere richting kon worden aangewend.

De invloed der erfelijke hoofden is onder de Atjéhers zoo groot, dat wij slechts dan een gebied geheel rijp voor pacificatie mogen noemen, wanneer de naar atjéhsche begrippen wettige oelëëbalang het hoofd in den schoot gelegd heeft of wel voor goed onschadelijk is gemaakt. Het geldt hier dus buigen of barsten, en ten aanzien van Panglima Pôlem zal het waarschijnlijk tot barsten moeten komen, want de jonge man schijnt even arm aan levensorvaring als rijk aan fanatisme, hetwelk hem ijverig werd en wordt ingeprent door een aantal hem omgevende *teungkoe's*; voor deze theologen nu is elke stap in de richting der orde verlies; onrust is het element, waarin zij het gemakkelijkst tot eer en inkomsten geraken.

Ook in het onderdeel der XXII Moekims, waar de familie Ba'et van oudsher met het gezag bekleed was, doet zich de afwezigheid van den erfelijken titularis nog eenigszins pijnlijk gevoelen, al pleegt de uitgeweken zoon (Teukoe Ali) van dat verbannen hoofd (Teukoe Moeda Ba'et) ook weinig of geen actief verzet. Zijdelings strekken al dergelijke gebreken in de bestuursmachine ten voordeele van zulke vijanden der orde, die men overal vindt, maar die gemakkelijker in bedwang gehouden worden, waar de samenwerking van inlandsch en europeesch bestuur op normalen voet geregeld is; roovers en dieven treden driester op, waar zij in sommige kringen onder den naam van „vijanden der Compagnie” een goed onthaal 4 vinden en de boeven, wien het nu en dan gelukt uit onze gevangenis of arrestantenlokalen te vluchten, vinden onder die omstandigheden gemakkelijker een goed heenkomen en geven ons veel moeite.

Dit alles neemt niet weg dat geheel Groot-Atjèh, de XXII Moekims niet uitgezonderd, met kracht wordt bestuurd; waar de hoofden in sommige opzichten tekort schieten, hebben we met gebrek aan verstand of geestkracht, niet met kwaden wil te doen, en de bevolking onderhoudt onder hunne leiding wegen, betracht ten aanzien van erven en gampôngs eene reinheid, die vroeger in Atjèh ongehoord was, en onderwerpt met het grootste vertrouwen al hare twistgedingen aan de door onze ambtenaren gepresideerde inland-sche rechtbanken.

De werkzaamheid van Pôléém en andere kleinere onruststokers bepaalt zich, zelfs in de XXII Moekims, tot nu en dan herhaalde pogingen om geldelijke bijdragen of levensmiddelen te innen, tot kleine rooverijen, enz.; zij vleien zich echter blijkbaar zelfs niet meer met de flauwste hoop om de bestaande en zich voortdurend bevestigende orde van zaken omver te werpen.

Ten opzichte van de Pidië-streek zou men soms zeggen, dat Pôléém en andere voorname hoofden der partij van verzet dat droombeeld nog niet geheel hebben opgegeven. Juist tegen dat de militaire excursie door de landen der Noord- en Oostkust beginnen zou, vernam men immers van verhoogde werkzaamheid der benden in het Pidiësche, en, behalve kleinere bendehoofden, waren het steeds Panglima Pôléém, de pretendentsoeltan, Toeankoe Moehamat en Bén Peukan, die men hoorde noemen en die nu eens op verschillende punten, dan weer voor korte tijd vereenigd, den „heiligen oorlog” 5 opnieuw populair trachtten te maken. Het was er toen al niet ver van af, dat een deel van het publiek in emotie geraakte; men las hier en daar van donkere uitzichten in Pidië, van terrein, dat men dacht gewonnen te hebben maar dat weer verloren ging, en menig-een begon al hoofdschuddend uit te zien naar de eerstvolgende verandering van Atjèh-politiek.

Men weet, hoe onlangs de fabel, dat eene dame op weg van Koetaradja naar Oelèè Lheuë aangerand zou zijn, de ronde deed in de dagbladen; de feitelijke basis dier legende bestond hierin, dat plm. 10 jaren geleden zoo iets had plaats gehad. Welnu, de pessimistische verhalen omtrent den toestand in Pidië, die in Mei en Juni van dit jaar door sommigen verspreid werden, stonden in den grond der zaak met de waarheid op even slechten voet als die aanrandingslegende. Dit wordt ons dadelijk helder, wanneer wij nagaan, wat eenige maanden geleden de voornaamste hoofden van het verzet weder in de Pidië-streek samenbracht en hunne krachten deed inspannen.

Pôlém ziet sinds lang geen kans meer om in zijn voorvaderlijk gebied, de XXII Moekims, ons eenig kwaad te doen; nauwelijks nadert hij sluipende de grenzen er van of de marechaussee dwingt hem haastig rechtsomkeert te maken. Zelfs het aan Pidië grenzende aanhangsel van zijn gebied, de geographisch meer tot Pidië behorende Moekim VII zijn geheel in onze handen, en al gelukt het Pôlém hier nog nu en dan een hoofd op te lichten of een ons bijzonder behulpzaam persoon te laten afmaken, tot actie van enige beteekenis is hij ook hier niet in staat, ja hij kan er nergens een veilig nachtverblijf vinden. Zoo lag het voor de hand, dat hij in den aanvang van dit jaar van zijne telkens herhaalde zwerftochten ging uitrusten in Tangsé, (of Tamsé), waar ook de pretendent zich nog het veiligst waande voor de „Compagnie”.

Daarheen had immers ook verleden jaar de pretendent, in de Pidië-streek niet meer veilig, met zijn gevolg de wijk genomen, en al hadden onze troepen hem toen uit dat welvarende gampóng-complex verdreven, hij wist wel dat dit bijzondere krachtsinspanning gekost had. Hij meende het dus gerust te kunnen wagen, andermaal zich daar te vestigen; wel was hij er niet zoo zeker als vroeger, tijdens onze „concentratie”, in Keumala, dat toen voor de onzen onbereikbaar heette, maar men heeft in Atjèh zoo dikwijls gezien, dat de Compagnie na zware inspanning in eene periode van werkeloosheid verviel, dat men ook nu daarop hopen mocht.

Pôlém en de pretendent zijn geene personen om lang met genoegen in elkanders onmiddellijke nabijheid te kunnen leven.. De jeugdige Panglima, eenvoudig en naar de wijze der teungkoe's in het wit gekleed, reist met de noodige gebedenboekjes en dergelijke lectuur, neemt de mohammedaansche godsdienstoeferingen streng waar en verlangt hetzelfde van zijne volgelingen, bestrijdt naar vermogen de meest geliefkoosde vermakken der Atjèhers, die volgens de leer van den Islam even zoovele ondeugden zijn: dobbelen, hanengevechten, opiumschuiven en wat dies meer zij. De pretendent laat wel zijnen secretaris brieven schrijven, die overvloeden van vrome formules over het handhaven van den godsdienst door de bestrijding der kafirs; brieven, die onveranderlijk eindigen met een aanval op de beurs van den geadresseerde, maar in de dagelijksche praktijk stoort hij zich weinig aan Allahs geboden; al de zooeven genoemde atjèhsche vermakken zijn ook de zijne, het opiumschuiven niet uitgezonderd, hoewel de atjèhsche traditie deze gewoonte in den vorst des lands eigenlijk niet duldt. Zoo beer, zoo knecht: de omgeving van den vorst zonder land is van dien aard, dat alle vromen zich er over ergeren en dat menig tot ingetogenheid gedwongen volgeling.

van Pôlém zeker de gezellen van Toeankoe Moehamat Dawôt benijdt, als hij de vrijheid waarneemt, die zij genieten.

De neef en zwager van den pretendent, Toeankoe Moehamat, ook wel Toeankoe Krandji of Radja Moeda genaamd, is het meest energieke lid uit de familie der zeeroovers-soeltanstelgen, die zich grootendeels aan het gouvernement onderworpen heeft. Toeankoe Moehamat's vader, Toeankoe Abdومadjét, leeft drinkende en schuivende te Koetaradja, met zijnen zoon Toeankoe Brahim, die daar door ongebondenheid op sexueel gebied velen tot last is. Toeankoe Moehamat zelf woonde vroeger ook daar of te Oelëë Lheuë, maar liep in eene booze bui met zijne vrouw en hare have weg en woonde sedert in Batéë, in het gebied van Pidië, waar voorheen de geheele familie gezeteld was. Wonen deed hij echter minder dan heen en weer zwerven, krijgvoeren op zijn atjëhsch tegen pidiësche hoofden, deelnemen aan hetgeen tegen de Compagnie ondernomen werd. Toen na den afval van Oemar onze activiteit na 12 jaren sluimerens begon, trad Toeankoe Moehamat meer en meer op den voorgrond als bende hoofd. Volgelingen krijgt iemand van zijne soort gemakkelijk genoeg, want hij is geheel van de praktijk des pretendents, hij is in den vollen zin wat de Atjëhers noemen *bangsat*, onverschillig voor de geboden Gods, die den mensch wat zwaar vallen. Schuiven, drinken, dobbelen, rooven en vrije liefde zijn bij hem en de zijnen aan de orde van den dag. Hij is min of meer de raadsman van den pretendent geworden, die bij dezen zeker elke neiging tot onderwerping aan de Compagnie — als zoo iets eens mocht opkomen — met kracht zal tegengaan. Het zou niet te verwonderen zijn als hij zich bij eventueel wegvallen van den pretendent beschouwde als de aangewezen voogd van diens zoontje.

Ook Toeankoe Moehamat werd op de grens der jaren 1898 en 1899 van onzettwege zoozeer vervolgd, dat hij mede naar Tangsé trok om uit te rusten. Ook hij is met Pôlém natuurlijk één, wat de bestrijding der Compagnie betreft, maar met zijne bende geeft ook hij in andere opzichten den vromen jonkman te veel stof tot ergernis om langdurig samenwonen wenschelijk te maken. Tangsé was dus het verzamelpunt van de vijanden der Compagnie, van waaruit ieder der hoofden nu en dan eens een tochtje ondernam, Pôlém naar de Moekim VII, de pretendent naar zijne aanverwanten in Tjoembö', Toeankoe Moehamat naar Batéë; maar waarheen men zich als in eene sterke veste terugtrok,wanneer men bemerkte had, dat de Compagnie waakzaamheid bleef betrachten.

Toen nu echter in het begin van 1899 geruchten liepen dat de Compagnie den tocht naar Tangsé niet te zwaar vond om dien nog

eens te herhalen, begon het den daar verzamelden onrustig te worden om het hart. De pretendent liet zelfs het bestuur te Sigli mededeelen, dat hij bezig was overleg te plegen over zijne onderwerping, maar dat hij hoopte nu gedurende die besprekingen in Tangsé met rust gelaten te worden. Die onderwerpingsplannen werden natuurlijk slechts voorgewend om de inderdaad gewenschte rust te erlangen.

- 9 Deze werd echter den heeren niet gegund. Van verschillende zijden, deels langs tot dusverre onbekende wegen, werd naar Tangsé opgerukt, en de vijand stoof uiteen om zich weldra te herzamelen in het gebied van Meureudoe. Hier wordt de invloed van het door ons erkende hoofd, Teungkoe Tji' Meureudoe, tegengewerkt door ons slecht gezinde elementen zijner familie, onder leiding van den ouden Teungkoe Moeda Latéh, maar vooral van diens eerzuchtigen zoon Bén Peukan. De laatste, die vroeger vergeefs beproefde met onze hulp zijne al te ambitieuze oogmerken te bereiken, werd ons vijandig, was gedurende de Pidië-expeditie in 1898 een der steunpilaren van Oemar en volgde dezen op zijnen aftocht naar de Westkust. Geruimen tijd voordat Oemar daar het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, was Bén Peukan met zijn gevolg weder zijns weegs gegaan en in zijn eigen gebied teruggekeerd.

Een gedeelte onzer troepen vervolgde den van Tangsé afgetrokken vijand tot in Meureudoe en gaf hem ook daar geene gelegenheid om tot rust te komen. Nog verder oostelijk vluchten had voor de benden weinig nut. Bij de landshoofden, wier gebied zij dan moesten betreden, zouden zij wel geen gewapenden tegenstand vinden, maar wel zouden dezén hen ontvangen met het dringende verzoek om zoo spoedig doenlijk elders heen te gaan, daar anders de inkomsten hunner gastheeren door groot gevaar bedreigd werden. Bovendien zouden op die wijze de hoofden der verzetspartij te ver van hun terrein af raken: Pôlem van zijne XXII en VII Moekims, de pretendent van zijne aanverwanten in Tjoembô', Toeankoe Moehamat van zijne woonplaats Batèë. Hun bleef dus weinig anders over dan naar de Pidië-streek terug te keeren.

- 10 Ook dit bleef echter hoogstens de minst kwade partij van verschillende slechte voor hen, want rust kunnen zij hier niet meer vinden. Onze invloed en ons gezag hebben zich hier sedert de Pidië-expeditie gestadig bevestigd. Behalve de colonnewegen, die gedurende en na die expeditie werden aangelegd, zijn gedurende het thans verlopen jaar steeds nieuwe verbindingswegen gemaakt tusschen die punten, waarheen snelle troepenverplaatsing gewenscht kan zijn. Hoofden en bevolking hebben allengskens de overtuiging opgedaan dat de Compagnie nu ditmaal eens niet in zwijm is ge-

vallen na inspanning harer krachten, maar dat zij van zin is te blijven. Mogen ook nog verscheidene hoofden door den drang der omstandigheden soms genoopt worden om naar twee kanten mooi weer te spelen, hun angstig opzien is tot ons. Geen hunner heeft zich bij den vijand aangesloten, allen hebben naar vermogen onze bevelen opgevolgd, en de meeste medewerking en steun hebben wij inderdaad ondervonden van hen, die ons vóór de Pidië-expeditie verre gebleven of zelfs het meest vijandig geweest waren.

T. Meunröë Garòt, wiens gebied in het begin van 1898 de vergaderplaats van alle vijandige hoofden was en tegen wiens vesting onze eerste tocht zich richtte; Béntara Gloempang Pajöng, die tot tweemalen toe zich tegen ons doordringen in zijn gebied verzette, behoorden sinds hunne onderwerping tot de hoofden, op wie wij het meest konden rekenen. Allen bijverden zich om den schijn te vermijden van der vijandige partij anders dan uit nooddwang en voor een oogenblik ter wille te zijn. Ook hier dus geen gebied, waar de vijand zich rustig nestelen kan; niemand is op zijn bezoek gesteld. Alleen in het gebied van Keumangan, dat door allerlei 11 omstandigheden sinds geruimen tijd min of meer aan anarchie lijdt, kunnen benden zich eene wijle schuil houden, en verder nog in enkele gampôngs of enclaves, die van ouds onder geestelijke heeren stonden en nu zoowat niemands gebied zijn. Overigens blijft hun weinig anders over, dan zich zooveel mogelijk langs de grenzen der verschillende landschappen of in het gebergte te bewegen en vooral niet langer dan één nacht in het gebied van één hoofd te blijven. Intusschen doen zij natuurlijk hun best om van uit hunne schuilplaatsen onze hen opzoekende patrouilles te beschieten — hetgeen echter meestal van een eerbiedigen afstand plaats heeft — wegwerkers te molesteren of te berooven, onze spionnen of andere handlangers uit den weg te ruimen, en in het terrein, dat zij telkens doortrekken, vinden zij allicht enkele gampôngbewoners, die zich voor eene wijle heimelijk bij hen aansluiten.

Dit was dan de verhoogde werkzaamheid van den vijand in de Pidië-streek, die in April en Mei van dit jaar viel waar te nemen, en waarin sommige minder kundige dan angstige gemoederen aanleiding vonden van achteruitgang van den toestand te spreken. Gelijk men ziet, wanneer men de zaken in haar verband beschouwt, was die werkzaamheid der moslimin in het Pidiësche geen openbaring van kracht, maar veeleer van radeloosheid, en waren het niet de hoofden der partij van verzet, die het smeulende vuur weder deden opvlammen, maar was de Compagnie zelve de onruststookster.

Dus had de gouverneur van Atjeh het in de hand, de sedert de expeditie van verleden jaar in de Pidië-streek ontstane kalmte te handhaven, den schoonen toestand te doen voortbestaan, waarbij men zich met een escorte van enkele cavaleristen door al die landschappen kon bewegen en maakte hij moedwillig een einde daaraan? Ja, inderdaad zoo is het, en dit kan niemand verbazzen, die de gebeurtenissen in Atjeh sedert jaren, maar vooral in den laatsten tijd met intelligente belangstelling gevolgd heeft. Op meer dan ééne wijze laat zich in Atjeh eene zekere, vrij groote mate van rust scheppen, zonder dat de onderwerping of de pacificatie van het geheele land daarbij vordert.

Eene dier methoden noemt men wel de Deykerhoff-methode, hoewel volgens den heer Deen penangsche specialiteiten er den naam van „system of Kroesen” aan gaven, en hoewel het nog juister is, haar naar Oemar-Djoehan-Pahlawan te doopen. Zij werd slechts ten halve toegepast, zooals Oemar destijs in inlandsche kringen dikwerf met leedwezen opmerkte. „Waarom,” zeide hij meermalen, „waarom geeft men mij niet wat meer geld, opdat ik volledig werk kunne leveren: geheel Groot-Atjeh voor de heeren toegankelijk maken zonder dat ze een schot behoeven te vreezen? Men zende dan de soldaten naar Java terug; die zijn hier thans toch ook meer om beveiligd te worden dan om te beveiligen, en voor 2 ton neem ik de zaak aan.” En wanneer dan een scepticus onder zijne inlandsche hoorders hem wel toegaf, dat de slimme architect het beloofde gebouw des vredes tegen den bedongen prijs zou kunnen opleveren, maar twijfel uitte of het veel langer dan een jaar aan den tand des tijds weerstand zou bieden, antwoordde Oemar heel leuk: „ik werk in dienst van den generaal, en ik heb nooit gemerkt, dat die voor de eeuwigheid arbeidt.” Zeker, met geld is in Atjeh, Pidië enz. eene idyllische vertooning van rust te verkrijgen, maar eene, die eindigt met eene tragische slotscène.

13 Eene andere methode bestaat hierin, dat wij, na der vijandige partij eene gevoelige les gegeven te hebben, den toestand kalm laten bezinken, afwachtende of de gevolgen onzer buitengewone krachtsinspanning van duur zullen zijn, de verdere bekeering der woelgeesten tot orde en gehoorzaamheid aan „den tijd” overlatend.

Ook deze manier werd reeds meermalen door ons beproefd, ja de Atjöhers waren al gewoon er op te rekenen, dat wij zoo te werk gingen. De Compagnie, zeiden zij, krijgt nu en dan eene opwinding en maakt dan amok; dan moeten wij ons bergen, want anders zouden wij het afleggen. Is de amokbui afgeloopen, dan doen de blanda's geruimen tijd niets, en zulke perioden moeten wij waar-

nemen. Volgens deze methode hadden wij dan, uitgaande van de stelling dat de Atjëhers nu door de Pidië-expeditie eene jaren heugende les gehad hadden, wat rust moeten nemen. Dan ware de Pidië-streek geruimen tijd zoo betrekkelijk rustig gebleven als zij pas na de groote schoonvegging was. De pretendent ware gaarne in Tangsé, Toeankoe Moehamat in Batëë wat op zijn verhaal gekomen; Béntara Peukan wenschte juist van zijn strapazen ter Westkust op eigen grondgebied wat uit te rusten en Pòléum zou zich wel in een verborgen hoekje der Moekim VII hebben opgesloten.

Natuurlijk zouden de inningen van sabilgeld in ruime mate zijn voortgegaan, en wie nu eenmaal leeft van „geld voor den heiligen oorlog” dient ook een weinig heiligen oorlog te voeren. Er zou dus nu en dan op onze bentengs en kampementen, op patrouilles enz. geschoten zijn; maar dit gebeurde ook om en bij de geconcentreerde linie in Groot-Atjeh zelfs in tijden, die men bijzonder rustig mocht noemen, en veel nadeel behoeven wij van zulk sabil-voeren niet 14 te vreezen. Waar wij niet komen, daar worden we ook niet beschoten; dit nogal evidente beginsel met beleid toepassend, kan men zich voor kleerscheuren in acht nemen. Schrikwekkende berichten omtrent achteruitgang zou men bij het volgen dezer tactiek niet vernomen hebben. Maar er zou stilstand zijn geweest, en stilstand is hier, zoolang de onderwerping en pacificatie nog niet volledig zijn, achteruitgang.

Keeren wij, als van ouds, van de kortstondige offensie tot de defensieve houding terug, laten wij den vijand tot rust komen, dan verliezen we het vertrouwen dergenen, die wij pas onderwierpen, en even spoedig als dit door ons wordt verloren, wordt het door onze vijanden herwonnen. Hoe langer hoe meer stuiten we dan bij de ons onderworpen hoofden op passieven weerstand, op bewijzingen van onmacht tot handhaving der orde, op allerlei uitingen eener dubbelzinnige houding, die weldra niet eens meer dubbelzinnig is. Heeft zulk een toestand wat lang geduurde, dan worden de vijanden driester en driester, en eindelijk daagt er een energiek leider op, van de wereldsche soort als Teukoe Oemar, of van de geestelijke zooals Teungkoe Tirò, die eenheid en samenhang brengt in de actie. Zulk een aanvoerder schept dan eigenlijk weinig nieuws, maar hij brengt duidelijk aan het licht hoever wij verwijderd waren van den toestand eenigszins te beheerschen. Voor de ongelukkige gouverneurs, die het uitslaan der smeulende vlam treffen, is het eene kwade kans, daar hunne voorgangers met schijn van recht kunnen zeggen, dat het onder hen rustiger was!

Het denkbeeld van afwachten wat de vijand doen zal, is nu echter,

naar men hopen mag voor goed opgegeven. Hij wordt vervolgd en opgejaagd, zoodra bekend is waar hij zich bevindt. En zoo kan 15 dus, hoe vreemd het eerst ook klinke, het stoken van onrust in zijn eigen gewest tot de taak van Atjëhs gouverneur behooren.

In de laatste weken, die aan de excursie ter Noord- en Oostkust voorafgingen, waren de vijandige elementen door ons toedoen in de Pidië-streek, en nu zijn ze er, eveneens door de actie onzer troepen, weder nagenoeg uit, naar Meureudoe. Daarom wordt thans in Meureudoe actief opgetreden en tevens van de gelegenheid gebruik gemaakt om een nog ontbrekend stuk weg aan te leggen; waarheen de vijand ook dan weer moge uitwijken, daar zal hem zeker geen rust gelaten worden.

De excursie naar de Noordkust had in de eerste plaats ten doel eenige landschappen te bezoeken, die tot dusverre niet of — wat op hetzelfde neerkomt — slechts in naam met behulp van eene of andere fictie aan ons gezag onderworpen waren; om hunne onderwerping tot stand te brengen of voor te bereiden; verder in sommige andere, wel ons gezag erkennende onderhoorigheden eventueel aanwezige vijandige elementen te verjagen en de noodige regelingen te treffen. Hoe die tocht van Koetaradja uit tot over de oostelijke grenzen van het gewest in ongeveer vier maanden werd volbracht, dat heeft de *Java-bode* uitvoerig en nauwkeurig aan zijne lezers medegedeeld. Wij staan hier dan ook slechts bij enkele hoofdpunten stil, die voor het opmaken der balans van gewicht zijn.

In Meureudoe was de ontvangst uitstekend; het door ons erkende hoofd en diens neef, die in de bovenstreken gezag voert; deden alles wat in hun vermogen was om ons het verblijf aangenaam te maken. Van den ouden T. Moeda Latéh, die zich altijd buiten aanraking met de Compagnie gehouden had, en van diens beweglijken, 16 ons thans vijandigen zoon Bén Peukan, werd niets ontwaard. Het zou nuttig geweest zijn, hier, vooral in Bén Peukans gebied, geruimen tijd te bivakkeeren, om hem en de zijnen tot aanrakingen met ons te dwingen, maar omstandigheden maakten thans een spoedig verder oostwaarts rukken gewenscht, en hetgeen toen werd uitgesteld, geschiedt nu, na afloop der excursie.

Samalanga gaf stof tot groote tevredenheid. Nog in 1898 werd hier door het bestuur eene regeling getroffen, die een eind maakte aan de onophoudelijke vijandelijkheden tusschen het hoofd der beneden- en dat der bovenlanden. Toen nu de troepen dit land, in de geschiedenis onzer betrekkingen met Atjëh berucht om zijn fanaticisme, doortrokken, viel nergens een enkel schot, werden geene gewapenden waargenomen, en vonden we Teungkoe Tji' met eenig

gevolg ons opwachtende niet ver van zijne woonplaats, waar alles voor eene behoorlijke ontvangst in gereedheid was. Een nieuw bewijs van den invloed, dien de erfelijke hoofden in Atjèh kunnen oefenen, als zij willen. Teungkoe Tji' maakte zijne excuses over de gebreken van de wegen in zijn gebied en beloofde spoedig, onder toezicht van het bestuur, zijn deel van den grooten verbindingsweg te zullen aanleggen.

Jammer dat zoo vele gezinnen, ja bevolkingen van geheele gampong's van Groot-Atjèh hier een goed onderkomen gevonden hebben en ongeneigd zijn naar hunne vroegere woonplaatsen terug te keeren, waar hunne huizen verdwenen, hunne velden woest geworden, hunne boomen omgekapt zijn! Trouwens, niet alleen hier, ook in Meureudoe, in verschillende gedeelten der Pidiëstreek, in Simpang Oelim en in andere welvarende staatjes ter Noord- en Oostkust heeft de 17 treurige en roekeloze vernielzucht, die vroeger ons militair optreden in Atjèh kenmerkte, een belangrijken aanwas der bevolking medegebracht, tot tevredenheid der hoofden, die hunne inkomsten daar door vermeerderd zien. Kon men die schoone en rijke gampong's van Groot-Atjèh, die bij elke ontwaking der Compagnie uit hare vele sluimeringen, laatstelijk nog in 1896, met doellozen ijver aan de vlammen prijs gegeven werden, eens uit den grond terug tooveren, hoe geheel anders zou het thans tot rust gebrachte land er uitzien! Thans is er wel geen der zake kundige meer, allerminst in militaire kringen, die de roode-haan-methode zou willen verdedigen, maar te betreuren is het, dat men zooveel schade en schande moest lijden alvorens wijs te worden.

In Peusangan was, gelijk men zich herinnert, reeds in 1898 een weinig geageerd, na de Pidië-expeditie. Het hoofd van dit landschap, T. Tji' Peusangan, is een wonderlijk wezen, wiens hersens niet geheel normaal fungeren. Voor zijne onderdanen is hij een gevreesd, grillig tiran; voor onze ambtenaren was hij steeds een lastig instrument, heden vergeten wat hij gisteren beloofd had. In 1898 trok hij zich uit de benedenstreken, die in al deze zeestaatjes de zetels van het gezag zijn, naar boven terug en vestigde zich daar met een deel zijner bevolking in het onbeduidende Tjot Pi, waaraan hij den wijdschen naam: Zetel der Veiligheid (*darōj aman*) gaf, elke vriendschappelijke of vijandige aanraking met ons ontwikkend. Sedert onze expeditionnaire troepen zijn gebied verlieten, toonde T. Tji' meermalen neiging om met het bestuur weder in aanraking te komen, maar den grooten van hem verlangden stap: daartoe zelf naar Lhō' Seumawū op te komen om de bevelen van het bestuur te vernemen, stelde hij steeds uit.

- 18 Nu hebben in Peusangan, gelijk in zoovele atjèhsche staatjes, enige familieleden, *in casu* broeders van het hoofd, ieder een eigen gebied, waarin zij vrij zelfstandig gezag oefenen. Van T. Tji's afzondering maakten dezen voor een deel gebruik om de sfeer, waarbinnen zij als hoofd fungeerden, uit te breiden, en vele volgelingen van T. Tji', zijne nukkige dwingelandij moede, verlieten hem en voegden zich bij een dier broeders, die met T. Tji' niet in de beste verstandhouding leefde.

Toen de colonne in Juni het gebied van Peusangan had betreden en door een van T. Tji's broeders bijzonder gastvrij was ontvangen, haastte T. Tji' zich om met de noodige nederige verontschuldigingen persoonlijk de verzekering zijner gehoorzaamheid te komen aanbieden. Waarschijnlijk dacht hij, nu alle autoriteiten in Peusangan bijeen waren, op die wijze aan de reis naar Lhô' Seumawè te ontkomen, maar toen de eisch zijner opkomst naar die plaats gehandhaafd bleef en hem zelfs een korte termijn gesteld werd, vloed hij opnieuw naar zijnen „Zetel der Veiligheid”, en nadat die zetel voor aanslagen van de Compagnie niet beveiligd was gebleken, nog verder het bovenland in. Zoo ontmoetten we dan ook in het kleine deel van Peusangan, waar T. Tji's trouwste volgelingen huizen, eenig gewapend verzet, maar zonder kracht.

- In oudere tijden, die nog niet heel ver achter ons liggen, zou bij verhoudingen als die in Peusangan de normale tactiek van onze zijde deze geweest zijn: De meest wereldwijze der broeders van T. Tji' wordt in zijne plaats door ons tot hoofd van geheel Peusangan aangesteld, hetzij onder het voorwendsel, dat hij met zijn broeder in doodelijke vijandschap leeft, hetzij gewapend met een soort van akte van cessie van T. Tji', die zich het regeeren moede 19 verklaart. Dat nieuwe „Compagnies-hoofd” geeft nu en dan gehoor aan oproepingen om te Lhô' Seumawè of aan boord van een voor zijne haven verschenen stoomer zijne opwachting te maken, verneemt de bevelen van het bestuur, zegt zijn best te zullen doen om die uit te voeren, maar niet te veel te kunnen beloven, daar vele kwaadwilligen in zijn gebied zijn gezag niet erkennen, of daar zijn vijandige broeder hem tegenwerkt, enz. Feitelijk bleef in zulke gevallen het door ons afgezette of vrijwillig afgetreden hoofd baas, en ons gezag over zulk een landschap nul. Zulke regelingen zijn indertijd getroffen bijv. in Geudâng, en tot 1896 zelfs in tal van Groot-Atjèhsche oelëebalangschappen, en haar tot stand komen werd dan als eene politieke overwinning voorgesteld. Die praktijk bestond reeds vóór 1884 in zekere mate, maar de jammervolle concentratie had aan het voortwoekerend van dit oneerlijke gegoochel de grootste schuld.

Sedert de militaire macht, waarover de gouverneur van Atjeh beschikt, overeenkomstig hare bestemming gebruikt wordt, is dat anders. Eerlijk wordt nu erkend, dat zoolang het volgens atjëhsche begrippen wettige hoofd van een landschap in zijn gebied verblijft, zonder zich geheel aan ons gezag te hebben onderworpen, dit gezag daar nog niet op hechte grondslagen rust. Geene onderwerping wordt dus meer aangenomen, die zich niet door ondubbelzinnige daden uit; geen ander hoofd aangesteld, zoolang niet het volgens de adat legitieme uit den weg geruimd, dat wil zeggen door dood of ballingschap voor zijn gebied onschadelijk is gemaakt. Om ten aanzien van een weerspannig hoofd tot een dezer alternativen te geraken, is nu blijkens de ervaring het beste dwangmiddel dit, dat eene militaire macht zijne woonplaats geruimen tijd bezet en van daaruit in verschillende richtingen patrouilleert om hem alle rust te ontnemen. Zoo oefent men tegelijk pressie uit op het hoofd en op de hem gehoorzame bevolking, wie het eindeloos zwerven buiten hare gampôngs ten slotte verveelt.

Onderwerpt het hoofd zich eindelijk, dan kunnen van hem naar omstandigheden waarborgen geëischt worden voor zijn verder gedrag. Meestal is het ook hier *le premier pas qui coûte* en wordt, nadat onder den noodigen drang aan onze eerste eischen volledig is voldaan, tegen verdere bevelen niet meer geprotesteerd. Valt de weerspannige ons dood of levend in handen, dan kunnen zonder zijne medewerking die regelingen getroffen worden, die de voortdurende uitoefening van ons gezag over het bewuste landschap het best verzekeren.

De toepassing van dit stelsel zou dus in Peusangan bestaan hebben in het langdurig patrouilleeren in den omtrek van den „Zetel der Veiligheid”, Tjöt Pi, of waarheen elders de grillige T. Tji’ zou gelieven uit te wijken. Niet altijd valt dan de boom bij den eersten slag; soms zal men genoodzaakt zijn de jacht meer dan eens in het gunstige seizoen te herhalen, daar niet alle andere belangen kunnen wachten op de volledige onderwerping van één enkel landschap. Maar ten laatste bereikt men op die wijze steeds het doel.

Nu moest evenwel ditmaal het verblijf in Peusangan, evenzeer als dat in Meureudee en Samalanga bekort worden, met het oog op de berichten betreffende de in ietwat nieuwe vorm herleefde Tapa-beweging. Men weet, dat dezelfde goochelaar, die verleden jaar onder den naam van Teungkoe Tapa of van den herleefden held van een atjëhsch gedicht: *Malém Diwa*, een groot deel van 21 de bevolking der Noord- en Oostkust wist op te wekken tot plunder-

tochten in Idi, in dit jaar nog eens beproefde eene rol te spelen. Daar de proef in 1898 met zijne volgelingen van atjéhschen landaard voor hem zoo ongelukkig was afgeloopen, en velen hunner ook geen lust hadden zich aan een tweede experiment te wagen, zocht en vond hij ditmaal de noodige adepten onder de Gajò's, de bevolking der hoogvlakten van Midden-Noord-Sumatra. Deze Gajò's, van wie wij eigenlijk nog veel te weinig weten, zijn onder de Atjéhers bekend als over het algemeen godsdienstig, naïef en lichtgeloovig. Zij lieten zich vroeger door de atjéhsche regelaars van den heiligen oorlog gedwee op contributie stellen; thans gelukte het den fanatieken bedrieger, die onder de Atjéhers een goed deel van zijn crediet verspeeld had, bij hen aanhangars te werven, die met hem de kafirs en hunne bondgenooten zouden verdelgen.

Fanatieke Atjéhers waren van zulke hulp tegen de Compagnie niet afkeerig, om het even hoe groot of hoe klein hun eigen geloof aan Teungkoe Tapa's wondermacht was, en zoo kon deze geloofsheld tot veler genoegen versterkingen laten bouwen en met zijne Gajò's bivakkeeren in dat gedeelte der Noordkust, dat om zijne kafirhatende gezindheid bekend is: de Pasè-streek. Weldra hoorde men de naar gewoonte schrikbarend overdrijvende publieke mare van duizenden Gajò's, die naar bedoelde kuststreek afzakten, deels gewapend met geweren, deels met lansen of werpspietsen en schilden. Al gaf men nu om die praatjes niet meer dan zij verdienten, de mogelijkheid bleef bestaan, dat een onverwachte overrompeling, al was het maar van een atjéhsche peukan (pasar) in de nabijheid van een onzer posten, bijv. Lho' Seumawè, eene onnoodige paniek 22 teweegbracht, en daarom was voorloopig doorrukken naar de Pasè-streek beter dan het tijdroovende en niet volstrekt urgente regelen van zaken in Meureudeo en Peusang.

Zeker hebben niet allen, die den tocht medemaakten, bij het overschrijden van de grenzen dier Pasè-streek gevoeld, dat zij een min of meer klassieken bodem betraden, waar reeds vóór 6 eeuwen een koninkrijk gevestigd was, dat in de beschafde wereld van zich deed spreken. Trouwens nagenoeg niets, dat het oog van den bezoeker van Pasè treft, spreekt van die oude tijden. Zelfs is er eenige willekeur noodig om te bepalen, waar Pasè begint en eindigt; naár de thans gangbare atjéhsche voorstelling doet men het best met enkele landschappen ten westen der Geudong- of Pasè-rivier er in op te nemen en dan als oostelijke grens de Djambò Ajé-rivier te laten gelden. De herinnering ann de geschiedenis van Pasè is bij de tegenwoordige bevolking geheel verflauwd en tevens verbasterd. Men wijst enkele historische plekken aan den

linkeroever der Pasè-rivier, als den zetel der oude vorsten en als hunne laatste rustplaatsen aan, en overigens verklaart de gewone man er niets van te weten, terwijl de min of meer geletterden u verwijzen naar zeker atjéhsch gedicht, dat niets met de geschiedenis van Pasè te maken heeft en eene waarschijnlijk uit maleische bron geputte legende bevat.

Eene oppervlakkige beschouwing dier gedenkplaatsen zelve maakt ons niet veel wijzer. Eene kleine aardverhooging (*tjòt*) draagt den naam van *Paleisheuvel* (*Tjòt Astana*), en wie weet, wat daar door opgraving aan het licht te brengen zou zijn. Let men echter op het enorme moeras, te midden waarvan die heuvel ligt, en op het ontbreken van verbindingswegen met andere plaatsen of met den rivieroever, dan wil voorhands het denkbeeld geen ingang vinden, dat ooit een vorst zulk eene gelegenheid voor zijne residentie zou hebben uitgekozen.

Verder zijn er twee plaatsen, waar een paar oude graven door daarover gebouwde looden tegen verder verval beschermd worden. Misschien hebben onjuiste berichten van Inlanders omrent die graven aan sommige Hollandsche schrijvers over Atjéh de dwaling in de pen gegeven, dat hier monumenten uit den Hindoetijd te vinden zouden zijn. Inderdaad zijn het mohammedaansche graven met arabische opschriften, die echter, zoover bij een oppervlakkig onderzoek viel waar te nemen, geen enkel gegeven bevatten omrent de begraven personen. Op eene der bedoelde plaatsen, Koetakarang genaamd, zijn de grafstenen tamelijk ruw en thans geheel verweerd, zoodat men de korte inscripties, die zich er op bevinden, wel herkent, maar zonder de steenen buiten het afdak te brengen of kunstmatig te verlichten, niet geheel lezen kan.

Op de andere plaats zijn twee groote, met bijzondere zorg afgewerkte maar thans geheel beschadigde steenen grafmonumenten, grootendeels bedekt met zeer fijn uitgebeitelde arabische spreuken, en verder aan de wanden versierd met stijve boomen en planten en relief, van indischen stijl. Natuurlijk heeft dit niets met Hindoeïsme te maken, maar is het een der vele bewijsstukken voor den indischen (en niet arabischen) oorsprong van de eerste predikers van den Islam in deze onderwindsche gewesten.

Een of meer van deze gedenkplaatsen worden geacht deel uit te maken van de vroegere gampóng Samoedra of, gelijk zij oudtijds genoemd werd Samatra of Soematra, de residentie der vorsten van Pasè, zoowel tijdens het bezoek, dat in de 13e eeuw de beroemde 24 venetiaansche reiziger Marco Polo hier bracht, als toen in de 14e eeuw een niet minder beroemd arabisch ontdekingsreiziger op

handelsgebied hier eenigen tijd vertoefde. Het was destijds de enige staat van het eiland, dat nog met den naam Java (Djawa) bestempeld, later in Europa onder den naam van die vorstelijke residentie: Soematra bekend bleef. Het rijkje had blijkbaar hetzelfde karakter, dat thans nog zulke kuststaatjes van Soematra hebben. Een eindweegs de riviermonding op begonnen de gampôngs, in de eerste plaats die van den vorst, wiens mohammedaansche geloofsijver wordt geroemd en wiens hofhouding eene nabootsing in het klein was van de mohammedaansche hoven in Hindoestan. Ook in de javaansche en maleische overlevering komen vorsten en godegeerde uit Pasè voor als ijverige verbreiders van den Islam in onzen Archipel.

Maar sedert dat oudste rijkje van Soematra door dat van Pidië, en later dit weder door dat van Atjèh overvleugeld werd, moet wel zeer veel hier veranderd zijn. Tegenwoordig kan men de Pasè-rivier vaak slechts met groote moeite binnenkomen van wege de hevige branding, en is het water dier rivier dikwijls zóó laag, dat men ze met eene praoe niet kan opvaren. In dit opzicht zou dus de keuze der plaats van vestiging al even wonderlijk geweest zijn als de plaatsing van het paleis midden in een moeras, tenzij in vroeger eeuwen de gesteldheid van bodem en water hier geheel anders geweest zijn dan thans.

Onder de vele kleine landschappen, waarin nu het oude rijk van Pasè verdeeld is, trad in de laatste jaren in het westelijk gedeelte Geudông nogal op den voorgrond. De hoofden van Geudông legden 25 zich er op toe, in naburige staatjes bij een deel der regeerende familie twist te wekken met het hoofd. De ontevredenen werden door Geudông gesteund, het wettige hoofd op zijde gezet, soms zelfs vermoord, en met dengene, die in zijne plaats trad, kwam het landschap natuurlijk geheel onder Geudôngs invloed. Waar deze tactiek niet gelukte, werd de stemming van hoofden en bevolking vijandig tegen Geudông.

Tegenover ons was Geudông steeds vijandig. Nadat eene militaire operatie in dat landschap was gestaakt zonder tot eenig afdoend resultaat geleid te hebben, namen onze toenmalige politici genoegen met een schijnbare afstand van rechten van het wettige hoofd, dat evenwel elke aanraking met ons bleef weigeren, en met de aanstelling van eenen jongeren broeder tot schijnhoofd, „hoofd voor de Compagnie”, gelijk de Atjèhers zeggen. In werkelijkheid was en bleef de oudere Teungkoe Tji’ Lôtan hoofd en hadden wij op de geudôngsche zaken geenerlei invloed. Toen verleden jaar, na afloop der Pidië-expeditie, eene excursie naar Geudông werd

ondernomen om de verhouding alvast eenigszins te klaren, werd daar veel tegenstand geboden en door eene treffende ironie van het noodlot sneuvelde het brave „hoofd voor de Compagnie” in eene der vijandelijke stellingen, die hij commandeerde!

Het was dus wel noodig dat de Compagnie hier hare overmacht eens deed gevoelen, te meer daar volgens de geruchten Teungkoe Tapa met zijne Gajò's Geudöng voorloopig tot operatieveld gekozen had. Men zal zich herinneren hoe de in dit landschap verzamelde vijandige macht, na eenige zware verliezen geleden te hebben, spoedig het veld ruimde.

- 26 De thans reeds door onze actie in het geudöngsche verkregen resultaten laten zich als volgt samenvatten. Ofschoon het nog niet gelukte het vijandig gezinde hoofd tot onderwerping te brengen of onschadelijk te maken, is ons gezag in zijn land gevestigd en hij zelf daar niet veilig meer, daar Geudöng langs een flinken weg in enkele uren van Lhö' Seumawè uit te bereiken en, dank zij de topographische opname, geen onbekend terrein meer is. Twee van de drie overgebleven broeders van het hoofd hebben zich onderworpen. Evenals in Peusangan hebben ook in Geudöng die broeders elk een eigen gedeelte van het landschap onder hun beheer, en een der thans aan ons gezag onderworpenen is o. a. hoofd der grote *keudè* (markt), waarop onze heirbaan uitkomt en waartegenover onze hangbrug over de Geudöngrivier geslagen is. Die broeders nu zijn erkend als niets meer of niets minder dan hetgeen zij inderdaad waren, maar in afwachting van eene toekomstige definitieve regeling hebben zij de verantwoordelijkheid voor veiligheid en orde aanvaard en de bewaking van de brug en den weg op zich genomen. Onder hunne vleugelen is het meerendeel der bevolking teruggekeerd en heeft geene daden van vijandschap meer gepleegd; telkens wanneer een troepenafdeeling het gebied bezocht, meldde Radja Moeda (het hoofd der *keudè* en van hare omgeving) zich.

- De toestand wordt derhalve geheel als een voorloopige beschouwd. De noodige maatregelen worden genomen om te beletten dat Teukoe Tji' Geudöng of diens ons vijandige broeder Radja Meukoeta zich rustig in hun eigen gebied zouden kunnen vestigen. Van Lhö' Seumawè uit wordt, telkens wanneer zulks wenschelijk blijkt, met militaire macht opgetreden. Verder vindt zoowel hier als in 27 Peusangan en in alle landschappen waar nog geene definitieve regeling van het inlandsch bestuur mogelijk is, het beginsel toe-passing, dat de inkomsten, die de hoofden uit de in- en uitvoerrechten trekken en die alle door ons bestuur beheerd worden geheel of gedeeltelijk stilstaan.

Gedurende de maanden, die sedert de Pidië-expeditie verliepen, heeft het bestuur ter Noord- en Oostkust met groote voortvarendheid gewerkt aan het tot stand brengen van den verbindingsweg door die kustlanden, alles bekostigd uit het daarvoor aangewezen gedeelte der uit naam van de hoofden geheven rechten. De excursie werd zeer vergemakkelijkt, zoowel door die wegen als door de aanwezigheid van bruggen of ijzeren ponten over en in de talrijke rivieren, die dit gebied doorsnijden en waar vroeger geene middelen van overgang aanwezig waren. Door sommige landschappen der Noordkust was de aansluiting nog niet gereed, maar dat zal spoedig komen, en, waar de aanleg van den weg in het afgelopen jaar moest worden uitgesteld wegens de vijandige houding der hoofden, werd van de excursie partij getrokken om de leemten aan te vullen. Zoo werd van het bivak Geudōng uit de weg door de Pasè-streek voortgezet en later van de bivaks in Keureutòë (Kerti) en aan de Djambô Ajérivier tot aan de grens der onderafdeeling Oostkust afgewerkt.

In dat gedeelte der Pasè-streek, waar Keureutòë op den voorgrond treedt, waren de politieke verhoudingen bij het begin der excursie ons in menig opzicht gunstiger dan in het meer westelijke deel, waar Geudōng de eerste viool speelt. Van die landschappen in het stroomgebied der Pasè-rivier toch waren diegene ons het best gezind, welker verhouding tot Geudōng min of meer gespannen was, terwijl daarentegen in het keureutòësche de hoofden van Keureutòë zelf en dus ook de hun meest toegedane ondergeschikte hoofden sinds lang gewoon waren de bevelen van het bestuur na te komen. Evenwel, bij sommige dier ondergeschikte potentaatjes ging de gehoorzaamheid aan het leidende hoofd niet zoo ver, dat zij ook mede-onderwerping aan de Compagnie in zich sloot, en dan bleven nog een paar landschappen over, die buiten directen invloed van Keureutòë stonden, zooals Matang Koeli en Peutòë, welker hoofden van de Compagnie niets wilden weten. Er viel dus waarlijk voor de ageerende colonne nog heel wat anders te doen dan de wegwerkers te beveiligen. Voortdurend werd de geheele streek doorkruist en tegelijkertijd topographisch opgenomen; in de brandpunten van verzet werd korter of langer tijd gelegerd.

Het resultaat was zoo als de ervaring het liet verwachten. Bijna alle aan Keureutòë ondergeschikte hoofden kwamen zich onderwerpen en voldeden aan de proeven, waarnaar de ernst van die onderwerping beoordeeld werd.

In een van de twee landschappen van Keureutòë, welker hoofden

nog niet zoover kwamen, werd toch reeds in het klein een zelfde toestand gecreëerd als in Geudōng en Peusangan; de jongere broeder toch van het hoofd van Araboengkō' meldde zich met drie der vier „oudsten” des lands en werd op zijn eigen herhaald verzoek met de handhaving van orde en veiligheid voorloopig belast, zonder aanspraken te mogen maken op het aandeel van dat landschap in de geheven rechten. Het hoofd van het zelfstandige Matang Koeli sneuvelde, en zijn jongere broeder, voogd van zijn minderjarigen zoon, onderwierp zich; het hoofd van Peutōë zoekt eveneens aanraking met het bestuur.

- 29 Bij de vele militaire tochten, die tot deze gevallen leidden, werd eene groote opruiming gehouden onder de geestelijke leiders van het verzet en hunne volgelingen. Daar nu tevens het terrein bekend geworden en een communicatieweg aangelegd is, kan de voltooiing van het werk der onderwerping met vol vertrouwen worden overgelaten aan eene kleine troepenmacht, die van Lhō' Seumawè uit ageert, terwijl het bestuur inmiddels de pacificatie voorbereidt door zijn steeds toenemenden invloed op de hoofden nuttig te gebruiken.

Op reis naar en in het bivak aan de Djambō Ajé kwamen hoofden en bevolking even deemoedig als hulpvaardig tot ons en viel met den besten wil der wereld niet te vechten. Toch wist de onrustlievende geest, die nu eenmaal in de Compagnie gevaren is, in de buurt nog zulk eene gelegenheid te vinden.

Hooger op aan de Djambō Ajé ligt een Langkahan Mantjang genaamd terrein, dat nog slechts voor korten tijd ontgonnen werd door lieden, die het zelfstandige hoofd van Peutōë daartoe had uitgezonden. Destijds was het nog een stuk oerwoud, in de volks-overlevering bekend als eene der vele tijdelijke verblijfplaatsen van den legendarischen held Malém Diwa, die, zooals we weten, in 1898 en 1899 hernieuwde pogingen deed om in vleeschelijke geadaante heldendaden te verrichten als Teungkoe Tapa. De lieden van Peutōë legden er enige ladangs aan, plantten peper, maar ondervonden velerlei bezwaren, o. a. van wilde dieren, en begrepen ook dat de afvoer van hunne cultuurproducten uit Langkahan veel moeite zou baren. Zij gaven dus de ontginning op en keerden huiswaarts.

- Hieruit zou men kunnen opmaken, dat Langkahan Mantjang eigenlijk tot Peutōë behoorde, maar dit wordt ontkend, en inderdaad is in dit gedeelte der Pasè-streek het oerwoud nog zoo overvloedig, dat niet op elk gedeelte daarvan rechten gevestigd zijn. Men mag dus aannemen, dat na de mislukte ontginningspoging der

mensen van Peutòë, de vroegere woonplaats van Malém Diwa weder gebied van niemand was geworden.

Hier heeft zich nu in de laatste tijden de beruchte Nja' Mamat Peureula' met zijne bende gevestigd. Oorspronkelijk een panglima van het hoofd van Peureula', is hij later het voordeelige bedrijf van „aanvoerder in den heiligen krijs”, alias bendehoofd, gaan uitoefenen. Jarenlang was hij de grote onruststoker in de landen der Oostkust, die zich in alle twisten tusschen de hoofden aldaar mengde en die van elke gelegenheid gebruik maakte om ons afbreuk te doen; alle woelgeesten vonden bij hem een gunstig onthaal en door de inning van sabilgelden kon hij in zijne behoeften ruim voorzien. Onder de Atjéhers staat hij dan ook als Moehamat of Mamat Sabi (Mamat van den heiligen oorlog) bekend.

Zijn trouwste bondgenoot is Teungkoe Oesén Oelèë Gadjah, wiens oom Teungkoe Oesoeh indertijd Oelèë Gadjah (een gedeelte van het landschap Bagò') ontgonnen en tot een rijk peperland gemaakt heeft. Dit welvarende Oelèë Gadjah werd een voorwerp van twist tusschen de hoofden van Bagò' en van Djoelò', en zoowel Teungkoe Oesoeh als de later in zijne rechten getreden Teungkoe Oesén waren dwaas genoeg om in dien strijd partij te kiezen tegen hun wettig hoofd, het hoofd van Bagò' en de hulp in te roepen van de fanatieke visschers in troebel water, die, zoals Nja' Mamat, den heiligen oorlog heeten te voeren.

Het eindresultaat was, dat Oelèë Gadjah thans woest is en ledig en dat Teungkoe Oesén het zwervende, onzekere bestaan van Nja' Mamat deelt.

31 Eerst placht Nja' Mamat, wanneer hij niet op maraude was, in zijn vaderland Peureula' te verblijven, maar, sedert de op het hoofd van dit landschap toegepaste dwangmiddelen dezen noopten aan Mamat Sabi definitief het verblijf binnen zijne landpalen te ontzeggen, trok deze met Teungkoe Oesén en beider aanhang zich in het onbeheerde Langkahan Mantjang terug. Daar bouwden zij huizen, legden er wat ladangs aan en zwermenden nu en dan uit naar naburige landschappen, waar onrust te stoken viel. Volgens de geruchten namen deze benden bijv. deel aan den tegenstand, die ons gedurende deze excursie in de Pasè-streek geboden werd, vooral in Matang Koeli.

Thans schenen zij er genoeg van te hebben, want zij deden geene poging om ons bivak aan de Djambò Ajé te verontrusten. Eene colonne van hier uit, in samenwerking met colonnes van Matang Koeli en van Idi bezocht de rooversvestiging en, terwijl de vijand spoedig het hazenpad koos, werden zijne verblijfplaatsen

zooveel mogelijk vernietigd. Even schadelijk en vertragend als het verbranden van gampôngs of woonhuizen der bevolking, zelfs eener nog vijandige bevolking, op het tot stand komen der onderwerping en pacificatie werkt, even verkeerd zou het zijn, verblijven te laten voortbestaan, die alleen gemaakt zijn om onruststokers tijdelijk rust en veiligheid te verzekeren. Zij moeten gedwongen worden die te zoeken, niet in het oerwoud, maar in de ordelijke samenleving hunner landgenooten.

Zoo werd in korte tijd, met geringe verliezen aan onze zijde, de uitgestrekte Pasè-streek van *terra incognita* tot bekend en aan ons gezag werkelijk onderworpen land gemaakt. Bijna een kwart eeuw lang *heette* dat gebied het onze, zonder dat ons zelfs de grenzen en de indeeling eenigszins nauwkeurig bekend waren en 32 terwijl van door ons uitgeoefenden invloed geen sprake was. Thans is in enkele maanden het grove werk afgedaan en blijft nog slechts over het bevestigen van het verkregene, het afwerken van het op stevigen grondslag opgezette geraamte tot een logeabel verblijf.

De tocht van de overzijde der Djambô Ajé door al de landschappen der Oostkust, met een 50-tal cavaleristen ondernomen, had meer het karakter eener inspectiereis door bevredigd gebied dan van eene militaire excursie. De verbindingsweg met zijne bruggen en ponten liet weinig of niets meer te wenschen over. Een groot gedeelte dezer onderafdeeling kan door de controleurs alleen bereisd worden; nagenoeg overal kunnen zij met de hoofden komen. Toch bestaat de bevolking met hare hoofden hier voor een goed deel uit volkplantingen van diezelfde Pasè-streek, in welker bovenlanden vooral vrees en afkeer jegens de Compagnie nog den boventoon voeren. Dit bevestigt te meer het vertrouwen, dat middelen van geweld niet lang meer noodig zullen zijn om ook de bewoners van dat oude moederland te brengen tot rede, orde en tucht.

Van de beroeringen, die Teungkoe Tapa verleden jaar ter Oostkust verwekte, is geen spoor meer waar te nemen; alom legt men zich ijverig op de rijst- en pepercultuur toe en wel verre van verlangend naar een nieuwe aspirant-heilige uit te zien, schijnt men thans te hopen op het heil, dat de opening dezer streken voor den mijnbouw zal brengen in den vorm van materiële voordeelen. Het gevaar, waarmede de omzwerving van Nja' Mamat en Teungkoe Oessén en hun gevolg op de grenzen van Noord- en Oostkust, ook laatstgenoemde onderafdeeling bedreigt, wordt door de waakzaamheid en be-33 weeglijkheid der bezetting van Idi tot een minimum herleid, en nog geringer is de vrees, die de zeer kleine rooverbenden wekken, welke in

Aloeë Lhō' in het gebied van Peureula' onder Nja Dawōt en Panglima Prang Oesoeh hun bedrijf trachten uit te oefenen. Nu en dan berooven zij enkele inlandsche of chineesche reizigers (ook dat heet „heilige oorlog") en toen de cavalerie naar Idi terugkeerde, losten zij op haar enkele schoten. De noodige dwangmiddelen zullen het hoofd van Peureula' tot meer activiteit tegen deze overblijfselen der wanorde moeten prikkelen, en wat daaraan nog blijft ontbreken, zal onze bezetting van Bajan wel in orde brengen.

Zoo heeft dan de afgelopen excursie ons weder vele stappen verder gebracht tot het doel. Behalve de onmiddellijk waarneembare materiele resultaten, had zij ook moreele gevolgen, die voor dat doel niet gering te schatten zijn.

Het vroeger zoo grote zelfvertrouwen van den atjéhschen vijand, die ons, in onze bentengs als opgesloten, bijna altijd ongestraft kon plagen, had door de operaties in de XXII Moekims en later door de Pidië-expeditie reeds zeer gevoelige schokken gekregen; de slagen, hem bij deze excursie weder op voor ons nog maagdelijk terrein toegebracht, deden èn dat vertrouwen èn het aantal dergenen, die weerstand boden, opnieuw aanzienlijk slinken. In vijandige streken waren onder den drang van hoofden of geestelijke regelaars van den heiligen krijg ten koste van veel arbeid zware versterkingen aangelegd, soms van eenige kilometers lengte, maar bijna overal werden die geheel door de vijanden verlaten nog eer dat de voorhoede ze genaderd was. Bijna nergens een volgehouden tegenstand, maar waar deze een enkele maal geboden werd, ook steeds een in korten tijd volkomen échec.

34 Omgekeerd geen spoor meer van de Atjéhvrees, die vroeger wel eens onze militairen dreigde te gaan bezielden, toen een doemwaardig zoogenaamd stelsel hen veroordeelde om, gelijk de aap aan den ketting, het gesar der hen omgevenden te verdragen zonder vrijheid om de plagers verder te vervolgen dan die ketting reikte, toen systematisch de onmacht onzer militairen tot het uitvoeren van krijgsoperaties werd gepredikt en eenige duizenden soldaten misbruikt werden om een ellendig lapje grond te bewaken, dat noch in zichzelf noch als kiem van meer of beter ook maar de geringste waarde had. Die concentratie, uitgevonden om eenen minister in plaats van ernstigen arbeid cynisch gemak te verschaffen, was de immoreele moeder van gansch een geslacht van immoreele kinderen. De door haar tot beginsel verheven beginselloosheid werkte besmettelijk op wie in Atjéh te arbeiden hadden. Zij kweekte onwaarheid in de rapporten, zij maakte het bestaan mogelijk van gouverneurs, die hunnen officieren quasi vrijheid van militaire actie lieten,

maar onder de voorwaarde dat zij nimmer dooden of gewonden zouden thuisbrengen en anders persoonlijk de verantwoordelijkheid zouden dragen van de euveldaad, dat zij als militairen hadden gehandeld. Zij bracht wangedrochten ter wereld als de schandelijke Oemar-comedie; ambtenaren van soliden aanleg maakte zij sceptisch, onverschillig, eindelijk traag; officieren lusteloos, minderen vreesachtig soms.

Van dat alles is thans niets meer te zien. Allen werken met opgewektheid en lust, daar zij weten geen Danaïdenvat te vullen maar, ieder voor zijn deel, mede te arbeiden aan eene taak, die zij hare voleinding zien naderen. Dit ziet men ook bij de militaire operaties; aan het succes wordt nooit een oogenblik getwijfeld.

35 Toen de colonne na een vermoeienden dag ietwat laat in den namiddag op de vlakte aankwam, die grootendeels begrensd werd door de zwaar versterkte stellingen van Matang Koeli, en de vijand het vuur opende, spoerde de generaal tot wat spoed aan: „Maakt wat voort met den aanval, want we moeten daar (in die vijandige gampongs) bivakkeeren en ik wil liefst niet, dat de trein in 't donker moet binnengaan.” Soortgelijke orders worden niet gegeven bij wijze van bravoure of om den troep moed in te spreken, neen, geheel op dezelfde manier als een wandelaar zijnen gezel tot versnelling van den pas uitnodigt om niet te laat voor het middagmaal thuis te komen. Het feit, dat allen dit gansch natuurlijk vinden, teekent echter den toestand. De vraag: „hoe zal dat aflopen?”, wordt in 't geheel niet meer gesteld, hoogstens: zou het laat worden eer we klaar zijn!

Geene blauwe of andere leugens meer. De gouverneur kan der regeering de loutere waarheid voorleggen omdat deze niets bevat, waarover men zich schamen moet.

Men mag hopen, dat de gunstige verandering, die de nieuwe richting bewerkte, in den ijver, het plichtbesef, het zelfvertrouwen van degenen, die in Atjeh werken, haren weerslag zal vinden bij het publiek, inzonderheid bij hen, die geroepen zijn om mede over de Atjeh-politiek beslissingen te nemen.

De concentratie-knoeierij werd tot stelsel van Atjeh-politiek verheven door eene financiële specialiteit; en voorstanders van dat „stelsel” plachten wel, wanneer alle argumenten tot deszelfs verdediging hun uit de hand geslagen waren, de financiële zijde van het vraagstuk op den voorgrond te brengen. „Ziet”, zeiden zij, „we mogen dan al of niet vooruitgaan, we weten ten minste met hoeveel per jaar we van Atjeh af zijn. Elke verandering in de actieve richting brengt daarentegen niet te bepalen, hoogst waarschijnlijk

zeer nadeelige financiële gevolgen mede, waartegen we op den duur niet opgewassen zijn". De ervaring heeft thans reeds geleerd, dat die ongerustheid even ongemotiveerd was als de weifelmoedigheid, die tijdens de concentratie vele autoriteiten, zelfs in het leger, deed zeggen: ons leger is voor de taak der onderwerping van Atjèh niet berekend.

Zeker, als het bovenal er op aankwam „van Atjèh af te zijn" dan had men het nog veel goedkooper kunnen doen dan met de concentratie van 1884; te meer, daar zich liet voorzien, dat die passieve afwachtmethode toch nu en dan tot buitensporigheden, die geld kostten, aanleiding moest geven. Men had zich dan met eene vestiging te Oelëë Lheuë of op Poelò Wè tevreden kunnen stellen of, eenvoudiger nog, Atjèh geheel aan de Atjèhers overlaten, daar die dure geconcentreerde stelling ons toch van geenerlei nut kon zijn. Maar, had men er voor over, wat die stelling kostte, dan had men voor die uitgaven ook Atjèh en onderhoorigheden kunnen onderwerpen, in plaats van 12 jaren lang stil te zitten en te knoeien of, zooals het aan de deftige groene tafel heet, temporiseeren. Het blijven bezetten dier stelling sloot in zich eene erkentenis en een belofte van degenen, die het „systeem" invoerden of handhaafden: de erkentenis, dat Atjèh op den duur onderworpen behoorde te worden, en de belofte, dat men het *niet* zou doen.

Destijds heette het grootspraak, wanneer iemand beweerde, dat dezelfde middelen, behoorlijk aangewend, tot onderwerping en pacificatie zouden leiden, en nog vóór twee jaren twijfelden de meesten 37 aan die mogelijkheid. Och, twijfelen is in zulke gevallen zoo secuur. Bij den minsten tegenvaller kan men dan beweren: ik heb het immers wel gezegd! en, loopt het mede, welnu, dan zegt men: die gouverneur heeft veine gehad. Maar nu heeft de ervaring zonneklaar bewezen, dat geheel Atjèh en onderhoorigheden te beheerschen zijn bij een actief gebruik van die troepen, die vroeger aan verveling, beri-beri en demoralisatie ten prooi, in eenige versterkte plaatsen werden opgesloten met de opdracht om zich nooit aan de kansen van den krijg te wagen. Met steeds kleiner troepenafdeelingen wordt in het nog vijandige gebied opgetreden, en de aanwezige troepenmacht, ongeveer gelijk aan die tijdens de concentratie, blijkt geheel voldoende.

Tevens zijn de bezwaren weerlegd, die van sommige zijden gehoord werden toen de Pidië-expeditie werd ondernomen. „Gesteld zelfs", zeiden die pessimisten, „het gunstigste geval, dat namelijk de Pidië-streek door ons optreden onderworpen wordt, dan zal de vijand meer oostelijk uitwijken, naar Meureudoe, naar Samalanga,

naar Peusangan, ja waarheen verder nog? En wij hebben dan A gezegd, en zouden logisch genoodzaakt zijn, dat geheele A B C verder uit te zingen? Eene onmogelijkheid voor onze beurs en voor onze militairen!"

Welnu, Pidië werd bedwongen, de vijand week uit, en zonder troepen van Java werd bij de laatste excursie het geheele A B C lustig uitgezongen, en de zekerheid verkregen, dat het zingen daarvan bij elke volgende maal weer gemakkelijker gaan zal, totdat de geheele bevolking der Noord- en Oostkust lustig medezingt, zooals zij dat nu in Groot-Atjeh doet.

Den onkundigen en kleinmoedigen bezwarenopwerpers zij dan een eervolle aftocht toegestaan: ja, eigenlijk hadden zij misschien 38 gelijk, roepen wij hun toe, maar toevallig liep alles mede, en de veine heeft het hem gedaan. Maar gedaan is het, en nu bidden wij u, in den vervolge van het maken van bezwaren af te zien. Desnoods mogen zelfs de concentratie-mannen met welgevallen op hunne twaalfjarige bestandperiode terugzien, maar zij zullen dan zeker tevens goedvinden, dat de roemvolle tijd thans als voorgoed verleden wordt beschouwd, te liever wanneer zij zien, dat Atjeh thans meer geld in de schatkist brengt dan ooit te voren, terwijl de uitgaven niet meer bedragen dan in den tijd van het twaalfjarig bestand, en terwijl bovendien in het gewest zelf tal van nuttige en noodige zaken (wegen, enz.) op kosten der bevolking worden tot stand gebracht, welke men in de temporiseer-periode *ad calendas graecas* verschoof.

Dat wij op deze wijze tot het doel komen, is thans buiten discussie voor allen, die den toestand werkelijk kennen, want van de verkregen resultaten is niets aan verschillende waardeering onderhevig. Immers niets daarvan is afhankelijk van den goeden wil of de betrouwbaarheid van atjësische vrienden of bondgenooten, maar alles in den vollen zin des woords ons eigen. Daarom is het van belang, dat velen, liefst allen, die een woord mede te spreken hebben, zich de moeite getroosten van zich ernstig op de hoogte te stellen van den staat der zaken, opdat niet gebeurtenissen, die geheel voorzien en in samenhang met het af te werken programma noodwendig zijn, den indruk maken van achteruitgang of tegenspoed. Want er staat nog heel wat op het programma, dat afgedaan moet worden, en de beschikbare middelen zijn zeker voldoende om dat af te werken, maar alles kan niet ineens geschieden.

39 Zoo zal een ieder, die de Atjeh-verslagen der laatste maanden gevuld heeft, den indruk gekregen hebben, dat het ter Westkust al buitengewoon rustig was. De enige onruststoker aldaar gedurende

de operaties ter Noord- en Oostkust was de postcommandant, tevens waarnemend civiel gezaghebber onzer nieuwe vestiging te Tapa' Toeān. Prikkelde reeds op zichzelf de vestiging van een neuen post met eene kleine militaire bezetting de vijandige elementen in het zuidelijk deel der Westkust tot actie, daar kwam nog bij, dat de voortvarende luitenant Colijn zich niet tevreden stelde met het inrichten van zijn nieuw verblijf, maar bovendien al dadelijk met zijn troepje links en rechts zocht, of hij ook voeling met den vijand kriegen kon. Die voeling werd verkregen, en zij kwam den benden op zeer zware verliezen te staan, zoodat ook de berichten vandaar ten slotte geenen wanklank brachten in het rustakkoord. Uit Meulabōh en Poelō Raja werd niets vernomen van eenige tegen ons gerichte actie des vijands. Wel werd er gepatrouilleerd, werden nu en dan oplichtingen beproefd, maar er was niets dat deed denken aan een door de Atjēhers aldaar tegen ons gevoerden strijd. Toch zitten in de verschillende landschappen dier kust nog vrij talrijke benden oude familieleden en gewezen bondgenooten en panglima's van Teukoe Oema; andere vijanden, die niet tot de Oema-groep behoord hebben; Teukoe Ali Ba'ēt, de uitgeweken zoon van het verbannen hoofd der VII Moekims Ba'ēt met zijn gevolg, enz. en, dank der mildheid van generaal Deykerhoff, zijn die benden nog altijd tamelijk ruim van goede vuurwapens voorzien.

Hieruit kan men nu weder ontwaren, hetgeen hierboven reeds naar aanleiding van de in het begin dezes jaars in de Pidië-streek 40 ontstane beweging werd opgemerkt, tegen hoe billijken prijs rust te koop is. Die voerders van den heiligen krijs hebben niets liever dan dat wij hen aan hun lot overlaten en hun den tijd gunnen tot dobbelen, schuiven, en de gelegenheid om in naam van hun gewijd bedrijf bijdragen te innen in geld en levensmiddelen. Sluiten wij ons dan, zoals vroeger op de zeeposten gebruikelijk was, in onze bentengs op, dan vermaaken zij zich nu en dan met daarop eenige schoten te lossen, die zelden onheil stichten, of de atjēhsche pasars en chineesche kampen, die in de nabijheid onzer vestigingen liggen, te verontrusten, pasargangers te berooven en dergelyken meer. Zulke kleine teekenen van leven maken dat zij met meer klem van de bevolking sabilbijdragen kunnen eischen dan wanneer zij zich van alle actie onthouden. Dat dit in de periode, die thans achter ons ligt, niet geschiedde, was te danken aan de opheffing van den ban, die onze bezettingen tot werkeloosheid doemde. Er werd immers in den omtrek gepatrouilleerd, en de vijand hield zich dus op eerbiedigen afstand.

Het is echter een zeker soort slechts van rust — en niet de

beste soort — die zich op zulke wijze openbaart. Wij zijn niet volkommen meester van het terrein, waar zij heerscht: onderwerping, laat staan pacificatie, komt langs dien weg niet tot stand. Het bedrijf van den *prang sabil* is te voordeelig en geeft te veel ruimte aan de vrije beoefening van allerlei atjéhsche ondeugden, dan dat de benden ooit van zelf, zonder nooddwang, van het tooneel zouden verdwijnen. Wij moeten ze opzoeken, opjagen, tot strijd of onderwerping noodzaken.

Evenwel spreekt het van zelf dat wij daartoe de gunstigste tijden en gelegenheden uitkiezen. Het voor actie ter Noord- en Oostkust 41 als aangewezen seizoen is voor optreden ter Westkust in vele opzichten minder gunstig, en bovendien brengt eene behoorlijke oeconomie mede dat, waar tijdelijk ter Noord- en Oostkust met dubbele kracht gewerkt wordt, de actie ter Westkust op halve kracht wordt gebracht.

Mocht nu eerlang de gouverneur van Atjéh er toe overgaan om het zuiveringswerk ter Westkust weer eens duchtig ter hand te nemen, dan kan men zeker zijn dat daar de thans rustenden den nog lang niet uitgeputten voorraad van hun vroeger van bestuurswege verstrekte patronen zullen aanspreken en dat op verschillende plaatsen onrust zal ontstaan, onrust, die door onze troepen wordt opgewekt, omdat wij met eene rust, die buiten ons gezag staat, niet tevreden mogen zijn. Men denke er dan aan, dat die onrust geen teeken is van een minder gunstigen toestand, maar een noodwendig middel om tot vestiging van een beteren staat van zaken, tot schepping van werkelijken vrede, orde en veiligheid te geraken. En omrent den uitslag make men zich evenmin bezorgd als al diegenen, wier vereende inspanning van krachten het werk moet volvoeren en die dat doen met volle verzekerdheid en vertrouwen.

